

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАСЬЯНОВА МАРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 325-024.79(4-11)(477)(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
МІГРАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО БІЛОРУСІ, МОЛДОВИ
ТА РОСІЇ В УМОВАХ ПОСТЫПОЛЯРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ**

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку (052 – Політологія)

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.М. Касьянова

Науковий консультант – **Даниленко Віктор Михайлович**, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

АНОТАЦІЯ

Касьянова М.М. Міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (052 – Політологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2018.

У дисертації досліджено специфічне явище міграції громадян України до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації, визначено причини, масштаби та наслідки цього процесу. Актуалізовано його політичний зміст в контексті формування актуальних викликів національній безпеці нашої держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вивченні регіональних міграційних процесів в постбіполярну добу на прикладі міграції українців. Особливо підкреслюється місце досліджуваної проблеми в системі безпекових загроз політичного характеру, які впливають на міжнародне позиціонування України та сутність міждержавної регіональної взаємодії.

Вперше охарактеризовано міграційний рух українців з врахуванням географічної та геополітичної специфіки, що зумовили активізацію саме регіонального напрямку міграційних потоків. Виявлено значення низки специфічних факторів привабливості цього вектору міграції: належність до єдиного культурно-цивілізаційного простору, розповсюдження російської мови в якості інструменту міжетнічного спілкування, сталі економічно-господарські зв'язки тощо.

На підставі проаналізованого комплексу нормативних актів міграційного законодавства окремих країн – України, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Молдова – зроблено висновок про їхню спільну основу у вигляді документів радянського періоду та положень

міжнародного права. Переважна більшість законодавчих актів цих держав відповідає демократичній традиції та принципам поваги до прав людини, в той же час спрямовуючись на захист конкретних національних інтересів в міграційній площині. Втім, проблемним залишається реалізація прийнятих положень в практичній сфері, в умовах певної політичної нестабільності, спричиненої об'єктивними (процес радикальної пострадянської трансформації суспільства) та суб'єктивними (внутрішньополітичні потрясіння, концепції окремих політичних сил та лідерів) факторами.

На основі аналізу міграційних процесів за умов сучасних глобалізаційних та геополітичних зрушень переглянуто певні положення концепції про пріоритетність етнічно-політичних мотивів при міграції українців в досліджувані країни. Відзначено, що протягом досліджуваного періоду основною причиною активізації міграційного руху в регіоні ставали економічні фактори – прагнення покращення мігрантами власного фінансового становища та підвищення рівня життя в умовах, коли рідна держава потерпала від наслідків глибинних кризових явищ, спричинених глобальною трансформацією регіонального простору. Виключенням є лише період обміну населенням на початку 1990-х років, в умовах формування нових незалежних держав в рамках розпаду єдиної країни – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Підкреслено, що саме домінування економічних факторів над політичними відрізняє досліджуваний період від наступного (з 2014 року), коли російська агресія в Криму та Донбасі активізувала політичну складову комплексу міграційних причин. Відзначена невелика роль етнічної мотивації спростовує тези російської пропаганди щодо послідовних утисків на території України прав національних меншин, демонструючи штучність означеної проблеми, активізація якої передусім пов'язана саме з агресивною загарбницькою політикою Москви.

Визначено місце міграційної проблематики як фактору позиціонування України в глобальному та регіональному середовищах. Масштаби міграційного руху українців роблять її одним з провідних джерел міграції в

рамках міжнародної системи. Це безпосередньо впливає як на її місце в міжнародному середовищі (ілюструє наявність глибинних проблем всередині держави, яким населення намагається протидіяти за рахунок переїзду за кордон), так і на відносини з окремими універсальними та державними акторами (потік мігрантів виступає темою для обговорення при формуванні характеру співпраці).

Охарактеризовано явище міграції в термінах безпекової загрози національній безпеці України комплексного характеру з врахуванням політичного аспекту, який зазвичай ігнорується на користь економічного та демографічного. Підкреслено, що найпопулярніший елемент регіонального напрямку міграції – переїзд громадян України до Російської Федерації – стає перепорою на шляху інтенсивного розвитку нашої держави. Активізація міграційних контактів підсилює транснаціональні зв'язки на територіях колишнього СРСР, які розглядаються Кремлем в якості основи домінування Росії в цьому середовищі. Де факто вони виступають ілюстрацією життєздатності російської офіційної риторики щодо необхідності поглиблення інтеграційних зв'язків між колишніми радянськими республіками, вступаючи в протиріччя з проголошеним Україною європейським зовнішньополітичним курсом.

Розширено тлумачення поняття країни міграційного ризику в контексті безпекових загроз. Підкреслено, що такою може вважатися не лише постачальник небажаних мігрантів, але й держава-реципієнт. Остання набуває такого статусу у випадку, коли агресивно витягує трудові та інтелектуальні ресурси з інших держав, та використовує закордонних мігрантів в якості елемента політичного тиску на країни їхнього походження (прямо – виносячи питання їхнього статусу та прав в площину міждержавних відносин, та опосередковано – перетворюючи мігрантів на агентів свого впливу).

Розроблено та випробувано модель створення бази даних українських мігрантів в досліджуваних країнах шляхом фахового опитування. Проведене практичне дослідження дозволило підтвердити або спростувати певні

теоретичні розробки (на кшталт визначення основних причин міграції, оцінки ефективності державної міграційної політики на найнижчому рівні, характеристики процесів адаптації українських мігрантів за кордоном) та надало вивченню об'єкту та предмету наукової роботи персоніфікованого характеру.

Вдосконалено узагальнену класифікацію причин та форм міграційних процесів в умовах постбіполярної трансформації міжнародного середовища. На основі аналізу розробок різних наукових шкіл та галузей підкреслено значення таких елементів типологізації, як причини, хронологічні та географічні рамки, правовий статус, ступень повторюваності, добровільності, організованості та зворотності міграції.

Покращено характеристику явища міграції в якості актуального мегатренду сучасного глобалізованого світу, який перебуває в стадії активної трансформації. Підкреслено значення міграційних переміщень як для загальної системи міжнародних відносин, так і для окремих її елементів. Акцентовано увагу на нових тенденціях в цій сфері (зміна міграційних ролей державними акторами у відповідному просторі, вплив інформатизації суспільства та досягнень науково-технічного прогресу на міграційні процеси тощо).

Впорядковано характеристику міждержавних відносин в посткомуністичному регіоні в контексті впливу на їхній характер процесів міграційного руху населення. Відзначено, що міграційна проблематика зазвичай залишалась типовим традиційним питанням для обговорення в означеному регіональному просторі, не привертаючи до себе зайвої специфічної уваги. Втім, її роль в якості консолідуючого фактору опосередковано виступала інструментом впливу основного регіонального реципієнта мігрантів – Російської Федерації – на сусідні країни.

Визначено місце міграційних переміщень громадян України в структурі відповідного світового явища через їхнє позиціонування в системі типологізації причин та форм міграції. Масштабність міграції українців

підтверджує загальні тенденції розвитку світового міграційного простору – а саме пріоритет економічного характеру міграційного руху та трудової міграції, вплив на інтенсивність цього явища культурно-цивілізаційних характеристик залучених акторів.

Розроблено характеристику – з врахуванням відповідних об'єктивних теоретичних положень та суб'єктивних регіональних умов й стратегій приймаючих держав – специфіки процесів адаптації українських мігрантів в країнах регіону. Акцентовано увагу на їхньому спрощеному характері, обумовленому відсутністю мовного бар'єру та культурною спорідненістю. Підкреслено розповсюдженість формату асиміляції українців в рамках регіонального простору – особливо це характерно для Російської Федерації, що всіяко підтримується агресивною імперською політикою.

Здійснене вивчення проблем та перспектив функціонування українських діаспор в досліджуваних країнах в постбіполярну добу в контексті їхніх зв'язків з активізацією міграційних процесів та національними міграційними політиками. Незважаючи на наявність діаспорських осередків у всіх розглянутих країнах, Україна не змогла повною мірою використати їхній потенціал. Цьому заважали нестача фінансових ресурсів для підтримки діаспор, розбіжності у поглядах щодо розвитку країни, недостатня підтримка діаспор владою країн перебування. Окремою проблемою стає втрата зв'язків між Україною та її громадянами, що перебувають в Білорусі, Молдові та Росії. Під впливом зовнішніх чинників активізується процес їхнього перетворення з агентів впливу нашої держави за кордоном на агентів впливу інших державних акторів на Україну.

Охарактеризоване визначення специфіки міграційних контактів європейських держав – колишніх радянських республік, які відзначаються значним рівнем зв'язків (протягом тривалого часу були частиною одного державного утворення, мають схожі культурні та релігійні традиції, є територією розповсюдження російської мови в якості інструменту міжнаціонального спілкування). Це дозволяє розглядати відповідний

міграційний простір в якості типового прикладу регіону з поглибленим рівнем інтегрованості незалежних державних акторів, роблячи його ілюстрацією такого регіонального середовища в структурі вивчення різних форматів реалізації явища міграції на практиці.

Набуло подальшого розвитку регіональне позиціонування України в рамках постбіполярної трансформації міжнародної системи. Підкреслюється важливість міграційної проблеми для визначення місця нашої держави в регіональному середовищі в умовах поступового загострення протистояння європейської та євразійської концепцій (яке сьогодні набуло вже відкритого формату). Наголошується на необхідності сприйняття міграції відповідними державними органами не лише в якості загрози економічного характеру, але й у вигляді політичної проблеми, яка може вплинути на реалізацію пріоритетного зовнішньополітичного курсу.

Розроблена комплексна характеристика кількісних масштабів та якісного наповнення процесів залучення українців до міграційних процесів. Відзначено проблеми з визначенням перших (загальноживані в медійному просторі дані про кількість українських мігрантів явно завищені, спостерігаються протиріччя між даними українських статистичних служб та відповідних органів країн-реципієнтів) та сформовано – на основі інших – портрет типового українця-мігранта. В цілому він співпадає із характеристиками звичайного громадянина України. Це свідчить про глибину залучення українського суспільства до міграційних процесів та ступінь загрози від міграційних явищ для нашої держави.

Охарактеризоване визначення впливу явища міграції на геополітичну динаміку розвитку європейської частини посткомуністичного світу. Акцентовано увагу на використанні міграційного питання в якості аргументу на користь регіональних інтеграційних проектів, свідчення про природність спорідненості східноєвропейських народів російською пропагандою, яка намагається таким чином забезпечити адвокацію неімперіалістичної концепції «Руського миру».

Поглиблено окреслення основних проблем, які становить міграція для української держави та суспільства, недоліків вітчизняної державної політики з їхнього вирішення та рекомендацій для покращення ситуації в цій сфері. Відзначено необхідність поглибленої уваги до політичної складової регіонального вектору міграційної проблематики, реалізації комплексних реформ всередині суспільства з метою нівелювання негативних наслідків міграційного явища.

Реалізоване вивчення ставлення суспільств досліджуваних країн до мігрантів та ролі засобів масової інформації в формуванні їхньої позиції. Доведено наявність певних мігрантофобських настроїв в регіоні, які підігріваються окремими політичними силами. Втім, в основному вони спрямовані проти представників зовнішньої міграції. Натомість субрегіональні мігранти – в тому числі українці – зазвичай розглядаються в якості ефективного доповнення до національних трудових ресурсів та викликають менше негативних емоцій в державі-реципієнті.

Ключові слова: адаптація, діаспора, демографічна криза, міграційна політика, міграційне законодавство, міграційні процеси, національна безпека, постбіполярний світ, регіональна міграція

SUMMARY

Kasianova M.M. Migration of Ukrainian Citizens to Belorussia, Moldova and Russia in the Conditions of Post-Bipolar Transformation of the International System. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation is for obtaining the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.04 «Political problems of International Systems and Global Development» (052 – Political Science). – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv; Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2018.

The dissertation investigates the specific phenomenon of migration of Ukrainian citizens to Belorussia, Moldova and Russia. The reasons, scale and

consequences of this process are determined. Its political content is stressed out in the context of urgent challenges to the national security of our state.

Scientific novelty of the results is in research of regional migratory processes in post-bipolar era on the example of migration of Ukrainian citizens. Special place of the investigated problem in the system of security threats of political nature that affects international positioning of Ukraine and interstate regional relations is emphasized.

For the first time Ukrainian migration in regard to geographical and geopolitical specifics that caused the activation of Eastern direction of migration flows is characterized. The importance of a number of specific factors of attractiveness of this migration vector was revealed: f.e. belonging to a single cultural and civilizational space, the spread of the Russian language as an instrument of interethnic communication, stable interstate economic relations etc.

On the basis of complex analysis of normative acts of migration legislature of Ukraine, the Russian Federation, Republic of Belarus, Republic of Moldova, a conclusion was reached on their common basis in the form of documents of the Soviet period and the provisions of international law. The majority of legislative acts of mentioned states matches democratic tradition and respect for human rights, while rushing to protect specific national interests in migratory space. However, the problem of implementation of its provisions in practical area in terms of certain political instability which is caused by both objective (process of radical post-Soviet transformation of societies) and subjective (internal problems, specific approaches of some political forces and leaders) factors remains.

On the basis of analysis of migration processes in the conditions of modern globalization and geopolitical changes certain provisions of the concept which explains the priority of politically motivated ethnic migration of Ukrainian to the mentioned states was revised. It was noted that during the investigated period, the main reason for the intensification of the migration movement in the region were the economic factors – the desire to improve the financial situation of migrants and to increase their standards of living in such conditions when the native state suffers

from the consequences of the deep-seated crisis caused by the global transformation of the post-Soviet space. Exceptions were seen only during the period of population exchange in the early 1990s, under conditions of formation of the new independent states after the collapse of the united country – the USSR. It is emphasized that domination of economic reasons over political factors distinguishes the researched period from the next one (which started at 2014), when the Russian aggression in Crimea and Donbas activated political component of migration reasons. It is noted that little role of ethnic motivation refutes the thesis of Russian propaganda on the consistent harassment of the rights of national minorities on the territory of Ukraine. It shows that this problem was artificiality created and primarily connected with the aggressive policy of Moscow.

The place of migration problems as a factor of Ukraine's positioning in global and regional environments is determined. The scale of the migration movement of Ukrainians makes it one of the leading sources of migration within the international system. It directly affects both state's place in the international environment (illustrating the existence of deep internal problems, which the population is trying to resist through moving abroad), as well as relations with some universal and state actors (the flow of migrants became a topic for international discussion aimed to shaping the nature of cooperation).

The phenomenon of migration in terms of complex threats to the national security of Ukraine is described, taking into account the political aspect, which is usually ignored in favor of economic and demographic issues. It is emphasized that the most popular element of the regional migration direction – the movement of Ukrainian citizens to the Russian Federation – is an obstacle to the intensive development of our state. The intensification of migration contacts intensifies transnational ties in the post-Soviet space, which are considered by the Kremlin as the basis of Russia's domination in this environment. De facto it serves as an illustration of the viability of Russian official rhetoric regarding the need to deepen integration ties between the former Soviet republics. By this way it also contradicts Ukraine's European course in foreign policy.

The interpretation of the concept of a state of migration risk in the context of security threats is expanded. It is emphasized that not only the supplier of unwanted migrants but also the recipient state can be considered as such. The latter acquires such status in the case when it aggressively extracts labor and intellectual resources from other states, and uses foreign migrants as an element of political pressure on their countries of origin (directly – exploiting the question of their status and rights in the sphere of interstate relations, and indirectly – by transforming migrants into agents of influence).

A model for creating a database of Ukrainian migrants in mentioned states was developed and tested through a professional survey. The conducted practical investigation allowed to confirm or refute certain theoretical theses (such as determining the main causes of migration, assessing the effectiveness of the state migration policy at the lowest level, investigating the processes of adaptation of Ukrainian migrants abroad) and gave the study of the object and subject of this research a personified nature.

The generalized classification of causes and forms of migration processes in the conditions of post-bipolar transformation of the international environment is improved. On the basis of the analysis of research achievements of various scientific schools and fields, the importance of such elements of typology as causes, chronological and geographical boundaries, legal status, degree of repetition, voluntariness, organization and reversal of migration wisas emphasized.

The description of the phenomenon of migration as an actual megatrend of the modern globalized world, which is in the stage of active transformation, is enhanced. The importance of migratory movements for both the general system of international relations and its individual elements is emphasized. Special attention is given to the new trends in this area (changing of the role of migration actors in the relevant space, the influence of the information society and the achievements of scientific and technological progress on migration processes, etc.).

The characteristic of intergovernmental relations in the European part of post-communist region in the context of the impact of migration processes on its nature

is organized. It is noted that migration problems usually remained a typical traditional issue for discussion in the designated regional space without attracting specific attention. However, its role as a consolidating factor indirectly served as an instrument for the influence of the main regional recipient of migrants – the Russian Federation – on neighbour states.

The place of migration movements of Ukrainian citizens in the structure of the corresponding world phenomenon is determined due to their positioning in the system of typology of causes and forms of migration. The magnitude of the migration of Ukrainians confirms the general tendencies of the development of the world's migration space – namely, the priority of the economic nature of the migration movement and labor migration, the impact of cultural and civilizational characteristics of the involved actors on the intensity of this phenomenon.

A characteristic of the specifics of the adaptation processes for Ukrainian migrants in Belorussia, Moldova and Russia is developed, taking into account both relevant objective theoretical positions and subjective regional conditions or national strategies. The emphasis is on their simplified nature, due to the lack of language barriers and cultural affinity. The prevalence of the assimilation of Ukrainians in the framework of the regional space is emphasized – especially in the case of the Russian Federation, where such trends are fully supported by aggressive imperial politics.

The study of problems and perspectives of the functioning of the Ukrainian diasporas in the mentioned states – the Russian Federation, Republic of Belarus, Republic of Moldova – in the post-bipolar era in the context of their links with the intensification of migration processes and national migration policies is implemented. Despite the presence of diaspora cells in all mentioned states, Ukraine was not able to make full use of their potential. This was hampered by a lack of financial resources to support diasporas, divergences in the views on the country's development and insufficient support for diasporas from the authorities of the host states. A particular problem is the loss of ties between Ukraine and its citizens in Belarus, Moldova and Russia. Under the influence of external factors, the process

of their transformation from agents of influence of our state abroad to the agents of influence of other state actors in Ukraine is activated.

The definition of specificity of migration contacts of the European post-Soviet states, which are marked by a significant level of ties (they were part of one state for a long time, have similar cultural and religious traditions, represent the territory of the spread of the Russian language as an instrument of interethnic communication) is characterized. This allows to consider the researched migration space as a typical example of a region with an in-depth level of integration of independent state actors, making it an illustration of such a regional environment in the structure of studying various formats of the implementation of the migration phenomenon in practice.

The further development of Ukraine's regional positioning in the framework of the post-bipolar transformation of the international system is made. The importance of the migration problem for the determination of the place of our state in the regional environment in the conditions of a gradual escalation of the confrontation between the European and Eurasian concepts (which has now acquire of an open format) is emphasized. The need for perception of migration by the relevant state authorities not only as a threat to the economic nature, but also as a political problem that may affect the implementation of a foreign policy is stressed out.

The complex characterization of quantitative scales and qualitative nature of Ukrainians participation in migration processes is developed. The problems with the identification of the former (data which were commonly used in the media space are clearly overestimated, and there are also contradictions between the information of the Ukrainian statistical services and the relevant authorities of the recipient states) is noted. The portrait of a typical migrant on the basis of the latter is formed. In general, it coincides with the characteristics of an ordinary citizen of Ukraine. This indicates the depth of engagement of Ukrainian society with migration processes and the degree of threat from migration phenomena for our state.

Determination of the influence of migration on the geopolitical dynamics of the European part of the post-communist world is characterized. Attention is drawn

to the use of the migration issue as an argument in favor of regional integration projects, as an evidence of the naturalness of the unity of the Eastern European nations by Russian propaganda in order to advocate the imperialist concept of “Russian World”.

The outline of the main problems, which are caused by migration for the Ukrainian state and society is made. The characteristics of negative features of the national state policy aimed to their solution are marked. Recommendations for improvement of the situation in this sphere are developed. The necessity of special attention to the political component of the regional vector of migration problems, to the implementation of complex reforms within the society with the aim of leveling out the negative consequences of migration phenomena is noted.

The study of the attitude of researched societies towards migrants and the role of the media in shaping their position is implemented. The presence of certain migrant-phobic attitudes in the region proved to be warranted by some political forces. However, they are mainly directed against representatives of foreign, out-of-region migration. Instead, subregional migrants – including Ukrainians – are usually seen as an effective addition to national labor resources and cause less negative emotions in the recipient states.

Key words: adaptation, diaspora, demographic crisis, migration policy, migration legislation, migration processes, national security, post-bipolar world, post-Soviet space, regional migration

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.М. Касьянова. – Монографія. – Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. – 520 с.

2. Касьянова М.Н. Миграционное законодательство в странах Восточной Европы конца XX – начало XXI вв. / М.Н. Касьянова / Коллективная монография «Миграция в современном мире: тенденции и вызовы XXI столетия. Монография // под ред. И.В. Поповой. – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2016. – С. 8-32.

Рецензії на монографію:

3. Остапенко М.А. Рецензія на монографію: Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.А. Остапенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 122. – С. 443-444.

4. Калакура О.Я. Рецензія на монографію: Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / О.Я. Калакура // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2017. – Випуск 18. – С. 418-420.

Статті у наукових фахових політологічних виданнях України:

5. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Вісник Львівського національного університету. – Львів, 2016. – Випуск 8. – С. 195-199.

Статті у зарубіжних наукових виданнях та фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз

6. Касьянова М.М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 102. – С. 432-437.

7. Касьянова М.М. Політико-правове положення трудового мігранта в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2015. – Випуск 13-14. – С. 249-258.

8. Касьянова М.М. Зовнішня трудова міграція українців до європейських країн / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник

наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 103. – С. 344-347.

9. Касьянова М.М. Формування міграційного законодавства щодо українських трудових мігрантів у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 104. – С. 201-206.

10. Касьянова М.Н. Украинцы в миграционном законодательстве Российской Федерации конца ХХ – начало ХХІ ст. / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2015. - № 12-1 (52). – С. 125-128.

11. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105. – С. 369-374.

12. Касьянова М.М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 106. – С. 345-348.

13. Касьянова М.М. Соціально-політичні передумови міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 108. – С. 261-265.

14. Касьянова М.М. Новий підхід до проблеми класифікації міграційних процесів / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2016. – Випуск 15. – С. 233-242.

15. Касьянова М.М. Українці на ринку праці в країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 3. – 2016. – С. 45-52.

16. Касьянова М.М. Соціалізація дітей українських мігрантів у країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 4. – 2016. – С. 69-75.

17. Касьянова М. М. Нелегальна міграція українських громадян в країни Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 109. – С. 365-369.

18. Касьянова М.М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 110. – С. 376-380.

19. Касьянова М.Н. Связь украинских мигрантов с украинской диаспорой в странах Восточной Европы (конец ХХ – начало ХХІ ст.) / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2016. - № 8 (60). – С. 112-115.

20. Касьянова М.М. Проблеми соціально-психологічної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 111. – С. 363-366.

21. Касьянова М.М. Ставлення Республіки Молдова до мігрантів із України / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 112. – С. 315-318.

22. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах до Європи: порівняльний аналіз / М.М. Касьянова, А.О. Линник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 113. – С. 369-374

23. Касьянова М.М. Правове становище українців в міграційному законодавстві Республіки Білорусь кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 4. – Issue 1. – 2017. – С. 36-42.

24. Касьянова М.М. Особливості міграційних процесів до країн Східної Європи (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник

наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 117. – С. 289-293.

25. Касьянова М.М. Дискурс сучасних наукових досліджень східноєвропейського вектору міграції громадян України / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 121. – С. 209-214.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

26. Касьянова М.М. Міграційне законодавство у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Мат. VIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 12-13 листопада 2015 р. – Київ, 2015. – С. 33-35.

27. Касьянова М.М. Українці в міграційному законодавстві країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціальна історія: питання теорії та наукової практики: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 18 листопада 2015 р. – Житомир: Вид-во О.О. Євенок, 2016. – Випуск 2: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики». – С. 104-110.

28. Касьянова М.М. Політико-правове становище українців в міграційному законодавстві Російської Федерації кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Україна і світ: проблеми історії: Всеукраїнська науково-практична конференція. Маріуполь, 27 листопада 2015 р. – Маріуполь, 2015. – С. 239-243.

29. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій: Всеукраїнська науково-практична конференція. Красноармійськ, 17-18 березня 2016 р. – Красноармійськ, 2016. – С. 114-118.

30. Касьянова М.М. Регулювання міграційних процесів у політичній проекції в країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати - 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 року). – Словаччина, 2016. – С. 114-115.

31. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: Науково-практична Інтернет-конференція. Кривий Ріг, 29 квітня 2016 р. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 61 – 63.

32. Касьянова М.М. Періодизація міграційних відносин українців з країнами Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. – Луцьк, 14 квітня 2016 р. – Луцьк, 2016. – С. 69 – 71.

33. Касьянова М.М. Причини міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Всеукраїнська наукова інтернет-конференція. – Вінниця, 20 травня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 75-78.

34. Касьянова М.М. Етапи регулювання міграційних процесів українців до країн Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і міждержавні відносини: Міжнародна наукова конференція. - Гомель, 2017 р. – С. 120-125.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

Інші публікації з теми дисертаційної роботи:

35. Касьянова М.М. Етнічні конфлікти в Європі: виклики європейській ідентичності / М.М. Касьянова, І. Данченко // Історичні і політологічні

дослідження. – Донецьк, 2011. – № 1/2 (47 – 48). – С. 320 – 325.

36. Касьянова М.М. Європа під впливом ісламу / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2012. – № 2 (50). – С. 259 – 267.

37. Касьянова М.М. Критерії членства в Європейському Союзі: історичний аспект / М.М. Касьянова, Д.В. Ізмайлов // Історичні записки – Луганськ, 2012. – Випуск 33. – С. 90 – 96.

38. Касьянова М.М. Участь України у Міжнародній організації праці: історія і сучасність // М.М. Касьянова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2013. – № 8 (197). – Ч.1. – С. 92 – 98.

39. Касьянова М.М. Європейське суспільство та мусульманські мігранти: можливість порозуміння / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ. – 2012. – № 1 – 2. – С. 244 – 257.

40. Касьянова М.М. Визначення статусу «трудівника-мігранта» в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2013. – № 2 (52). – С. 277 – 286.

Навчальні посібники та інші навчально-методичні видання:

41. Касьянова М.М. Вступ до спеціальності «Міжнародні відносини». Навчальний посібник / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 224 с.

42. Касьянова М. М. Методичний посібник з написання письмових робіт для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2013. – 112 с.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	25
ВСТУП.....	27
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	
1.1. Концептуальні засади дослідження регіональних процесів міжнародної міграції.....	49
1.2. Дискурс сучасних наукових досліджень регіонального вектору міграції громадян України.....	79
1.3. Джерела, підходи та методи дослідження міграції українців до Білорусі, Молдови та Росії.....	98
Висновки до першого розділу.....	129
РОЗДІЛ II. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ	
2.1. Особливості типологізації та класифікації міграційних процесів постбіполярної доби	133
2.2. Передумови та причини міграції в сучасних умовах глобалізованого міжнародного середовища.....	158
Висновки до другого розділу.....	185
РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНЕ МІГРАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО СПЕЦИФІЧНІ РИСИ В ПОСТКОМУНІСТИЧНУ ДОБУ	
3.1. Еволюція міграційної політики та суспільний вимір проблеми в умовах постбіполярної трансформації регіонального простору.....	189

3.2. Формування та імплементація міграційного законодавства в Білорусі, Молдові, Росії та Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	220
Висновки до третього розділу.....	259

РОЗДІЛ ІV. МІГРАЦІЙНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ В ЯКОСТІ ЕЛЕМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

4.1. Кількісні та якісні характеристики регіонального вектору міграції українців.....	264
4.2. Різновиди українського міграційного руху до Білорусі, Молдови та Росії.....	294
Висновки до четвертого розділу.....	329

РОЗДІЛ V. ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТ НА ДЕРЖАВИ РЕГІОНУ ТА ВІДНОСИНИ МІЖ НИМИ

5.1. Теоретичні та практичні аспекти адаптації мігрантів в країнах-реципієнтах.....	334
5.2. Міграційні процеси та функціонування української діаспори в Білорусі, Молдові та Росії.....	367
Висновки до п'ятого розділу.....	399

ВИСНОВКИ.....404

СПИСОК ПОСИЛАНЬ.....430

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....556

ДОДАТКИ

Додаток А. Словник термінів.....678

Додаток Б. Авторське польове дослідження у форматі інтерв'ю з представниками вітчизняних міграційних кіл.....695

Додаток В. Типи міграції (загальна класифікація).....699

Додаток Г. Динаміка обсягів грошових переказів трудових мігрантів (у млн. дол. США) та наявного доходу у розрахунку на одну особу (у грн.), 2002 – 2008 рр.....	701
Додаток Д. Еміграційні наміри українців.....	702
Додаток Е. Причини міграції українських громадян (станом на 2000 рік).....	703
Додаток Є. Періодизація міграційних відносин громадян України з державами регіону.....	704
Додаток Ж. Ставлення населення Росії до національного питання (дані опитування ФОМ 2012 року).....	705
Додаток З. Список конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 29 жовтня 2013 р.....	706
Додаток И. Список конвенцій МОП, ратифікованих Російською Федерацією.....	710
Додаток І. Список конвенцій МОП, ратифікованих Республікою Білорусь.....	713
Додаток Ї. Кількісні та якісні показники громадян України за кордоном...	717
Додаток Й. Сальдо зовнішньої міграції в Україні (2002-2013 рр.).....	721
Додаток К. Кількісна характеристика українців, які прибули до Республіки Білорусь.....	722
Додаток Л. Географічні міграційні райони України.....	724
Додаток М. Рівень освіти українських мігрантів.....	728
Додаток Н. Рівень освіти українських мігрантів 2005-2008 років (гендерний вимір).....	729
Додаток О. Рівень освіти українських мігрантів 2005-2008 років (поселенський вимір).....	730
Додаток П. Схильність до міжнародної трудової міграції різних освітньо-кваліфікаційних та соціально-статусних груп населення України.....	731
Додаток Р. Розподіл українських трудових мігрантів за професійною ознакою (2008 рік).....	732

Додаток С. Гендерний розподіл українських мігрантів.....	733
Додаток Т. Оцінка мігрантами співвідношення їхньої заробітної плати до заробітної плати робітників-громадян країн перебування.....	734
Додаток У. Середня заробітна плата українців на Батьківщині та за кордоном.....	734
Додаток Ф. Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці в державах СНД.....	735
Додаток Х. Частка мігрантів-українців до загальної кількості мігрантів з країн СНД до Білорусі.....	736
Додаток Ц. Показники мобільності українських студентів.....	737
Додаток Ч. Теорія соціальної адаптації школярів І.Бучілової та Т.Алієвої..	739
Додаток Ш. Регіони компактного проживання українців в Російській Федерації (більше 6 % населення регіону).....	740
Додаток Щ. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію отриманих наукових результатів.....	741

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС – Атомна електростанція

АР – Автономна Республіка

БГОУ – Білоруське громадське об'єднання українців

БРІКС – «Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка»

ВВП – Валовий внутрішній продукт

ВІЛ – Вірус імунодефіциту людини

ВЦИОМ – Всеросійський Центр Вивчення Громадської Думки

ДТРК – Державна телерадіокомпанія

ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство

ЄС – Європейський Союз

ЖКГ – житлово-комунальне господарство

ЗМІ – Засоби масової інформації

КЗпП – Кодекс Законів про Працю

КНР – Китайська Народна Республіка

КПГОУ – Культурно-просвітне громадське об'єднання українців

МБФ – Міжнародний благодійний фонд

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МДІМВ – Московський державний інститут міжнародних відносин

МЗС – Міністерство закордонних справ

МОМ – Міжнародна організації з міграції

МОП – Міжнародна організація праці

НАН – Національна Академія Наук

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НБУ – Національний Банк України

НТП – Науково-технічний прогрес

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВД – Організація Варшавського договору

ОДКБ – Організація Договору Колективної Безпеки

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОУР – Об'єднання українців Росії

ПМР – Придністровська Молдавська Республіка

РАН – Російська Академія Наук

РСР – Радянська Соціалістична Республіка

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ТНК – Транснаціональна корпорація

УВКБ ООН – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФМС – Федеральна міграційна служба

ФНКА – Федеративна національно-культурна автономія

ФОМ – Фонд «Общественное мнение»

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН

IUSSP – Міжнародний союз наукових досліджень в області народонаселення

ВСТУП

Актуальність теми міграційних процесів визначається значенням явища міграції в сучасному світі для глобального міжнародного середовища та окремих країн. Сама міграція в якості специфічного аспекту життя суспільства має довгу історію. Вона є звичайним процесом, який супроводжував людську цивілізацію на всьому шляху її розвитку. Втім, сучасний процес міграції набув нових рис і розширив географію напрямків. Це відбувається під впливом трансформації системи міжнародних відносин, яка здобуває специфічні характеристики в умовах розвитку глобалізаційних тенденцій. Постбіполярна доба, яка настала після завершення холодної війни та дезінтеграції Радянського Союзу, стає новим етапом в розвитку людства. Сучасна трансформація міжнародної системи відбувається під впливом кількох специфічних мегатрендів – різних за сферами, але в той же час схожих за масштабами та сутністю. Остання полягає в зростанні рівня взаємної залежності акторів міжнародних відносин та актуалізації глобальних факторів, викликів та загроз, які безпосередньо зачіпають все населення планети. Новітні тренди в житті та розвитку міжнародного середовища змінили обличчя людської цивілізації, яка позбувається вікових стримуючих кордонів та рухається в бік глибшої інтеграції.

Глобалізація в нових постбіполярних умовах стає одним з принципових явищ, які характеризують основні напрямки розвитку людства. Натомість міграція перетворюється на один з мегатрендів, які визначають сутність нового глобалізованого світу, де свобода пересування є однією з головних цінностей, інтегрованість національних та регіональних економічних систем відкриває можливості для зміни місця проживання, а рівень розвитку технічних транспортних засобів робить цей процес доступним та відносно безпечним. Втім, він має не лише позитивні, але й негативні наслідки. Низка проблем та загроз набуває в сучасному глобалізованому світі масштабнішого характеру, загрожуючи вже не окремим спільнотам та країнам, а цілим регіонам або ж всій системі міжнародних відносин. В цьому контексті ми

також можемо згадати міграцію, оскільки окремі її прояви – такі як нелегальне переміщення людей та проблеми біженців, втрата трудового та інтелектуального потенціалу деякими акторами – стають повноцінними глобальними проблемами цивілізації. Вони створюють виклики існуванню традиційного інституту держави, формують нові ризики, пов'язані з кризою етнічної, національної ідентичності, поступовим перекроюванням демографічної карти розвинутих країн.

Окремого значення набуває вплив актуальних геополітичних змін кінця ХХ століття на сутність європейського цивілізаційного простору. Кінець біполярного протистояння та крах соціалістичного табору поклали кінець розподілу Європи. Сучасна геополітична динаміка визначила появу нової регіоналізації, в рамках якої посткомуністичний світ став ареною для інтенсифікації політичної, економічної та соціальної трансформацій. Міграційна проблематика має велике значення для перспектив та напрямків його розвитку. Особливістю регіону стає боротьба між європейськими прагненнями більшості держав та євразійською імперською концепцією російського керівництва, яка паралельно супроводжується падінням економічних показників розвитку через дезінтеграцію традиційних господарських зв'язків. В результаті простежуються дві характерні для нього тенденції. З одного боку негативна економічна ситуація активізує міграційні процеси. З іншого, їхні масштаби та напрямки руху використовуються як елемент геополітичної боротьби між Сходом та Заходом за домінуючу роль в регіоні. Центральне положення в ньому нашої держави, яка має потенціал та претензії на регіональне лідерство, втім – не здатна реалізувати їх в умовах загострення політичної кризи та активізації російської зовнішньої політики, вимагає особливої уваги вітчизняних дослідників до таких процесів та явищ, оскільки вони мають вплив на позиціонування української держави в сучасних регіональних відносинах та загальносвітовому масштабі.

Сьогодні міграційна проблематика є однією з найактуальніших для України. Наша держава є одним із найбільших донорів та реципієнтів

трудоу мiгрантiв не лише на територiї колишнього СРСР, але й в свiтовому масштабi. Вiтчизняна мiграцiя характеризується масштабнiстю та певним спрямуванням – на Захiд (в краiни ЄС) та Схiд (до колишнiх радянських республiк). Вона безпосередньо впливає на перспективи функцiонування держави, певною мiрою визначає вектори її зовнiшньополiтичної стратегiї, характеризує проблеми, створює ризики, формує виклики. Через це мiграцiйнi проблеми є одними з прiоритетiв української державної полiтики. Зазвичай їхнiй масштаб та форми сприймаються в якостi негативного явища, яке загрожує перспективам української держави та вимагає вiдповiдної реакцiї, закрiпленої в тому числi в численних стратегiчних документах планового характеру.

Пiсля здобуття Україною незалежностi зняття обмежень на перетин державного кордону забезпечило вiльне пересування громадян i створило можливостi для реалiзацiї права людини на вибiр мiсця та краiни проживання. Новою рисою життя українського суспiльства стала масова трудова мiграцiя. В цих умовах вiдсутнiсть визначеної мiграцiйної полiтики, яку в Україні замiняє дотримання лише ситуативної поведiнки при розв'язаннi мiграцiйних проблем, знижує можливостi нашої держави протистояти демографiчнiй загрози, яка формується внаслiдок масштабних переселень українських громадян. Вiдтак мiграцiйна проблематика заважає Києву стати активним гравцем на мiжнароднiй аренi та гальмує реалiзацiю його стратегiчного курсу на iнтеграцiю в європейські структури. Проблема полягає у вiдсутностi належної теоретичної бази з мiграцiйної проблематики. Сьогодні, незважаючи на наявнiсть великої кiлькостi праць з цього питання, спостерiгається недостатнiсть його вивчення. Опублiкованi науковi роботи переважно торкаються проблеми вдосконалення мiграцiйної полiтики держави, але не розкривають взаємозв'язку мiграцiї та зовнiшньої полiтики.

Особливо актуальною проблема стає при вивченнi схiдного вектору мiграцiйного руху українського населення. Переважна бiльшiсть наявних робiт вiдзначаються європоцентризмом – при цьому пiд «Європою» зазвичай

розуміються країни Європейського Союзу. Натомість потужний потік українських мігрантів до Російської Федерації, разом з переселенням українців до інших держав регіону – Республіки Молдова, Республіки Білорусь – залишається маловивченим вітчизняними науковцями. Саме це в першу чергу визначає актуальність даної дисертаційної роботи на найнижчому – просторово-практичному рівні.

В контексті глобально-теоретичного рівня актуальність дисертації зумовлена потребою цілісного вивчення теоретичних і практичних аспектів впливу міграцій на зовнішню політику України, оскільки зазначена тема залишається майже не розробленою і лише частково охопленою у вітчизняній науці. Ця проблема й окреслила коло питань, які розкриваються в дисертації.

При розгляді явища міграції в сучасних умовах набуло актуальності його визначення саме в якості фактору політичної сфери, адже міграційна політика є одним із пріоритетних напрямів діяльності зовнішньополітичних відомств будь-якої країни світу, зокрема й України. Це безпосередньо впливає на імплементацію важливого державного завдання – а саме позиціонування нашої держави на міжнародному рівні та в рамках Балто-Чорноморського регіону. Її особливе значення в політичному контексті підкреслюється сучасним станом україно-російських відносин. Україна протягом тривалого часу залишалась частиною російської зони впливу. На практиці ситуацію не змінило й проголошення незалежності в 1991 році – Москва продовжувала розглядати українські землі як частину так званого «Руського миру», відмовляючись визнавати українську національну та культурну самобутність. Активний міграційний рух українців до РФ лише підсилював зв'язки України з Росією та служив інструментом для розгортання інформаційно-пропагандистської диверсійної кампанії, спрямованої на підірив української державності та повернення українських земель до де факто колоніального статусу. Сьогодні – після подій Революції Гідності та початку прямої російської агресії проти України – ситуація поступово змінюється. Втім, в двосторонніх відносинах Києва та Москви все ще залишається багато

елементів та факторів, які заважають остаточному розриву. Наявність значної кількості українських громадян в Російській Федерації стає одним з них.. Контекст саме гібридного нападу РФ на Україну підкреслює необхідність зрозуміти всі передумови та джерела, які зробили його настільки небезпечним, впливовим та руйнівним. Виходячи з цього вивчення групових та індивідуальних зв'язків українців з Росією в рамках міграційних процесів у період, який передував подіям Євромайдану, є необхідним для розуміння ситуації, яка склалась після Революції, та вироблення стратегії відносин з Російською Федерацією на майбутнє.

Таким чином, актуальність даної роботи визначається потребою розглянути динаміку міграційних процесів, їхні причини та наслідки в політично-соціальній ретроспективі; необхідністю аналізу та узагальнення даних, потрібних державі для формування та здійснення міграційної політики.

Актуальність теми дисертації окреслила **наукову проблему**, яка вирішується в роботі, а саме: з'ясування об'єктивних причин та передумов, визначення масштабів та характеру, вивчення наслідків активного міграційного руху громадян України в регіональному просторі з точки зору впливу на сучасне позиціонування нашої держави. При цьому мова йде про визначення її місця як в глобальній системі міжнародних відносин, так і в рамках регіональної підсистеми, в контексті якої особливо важливе місце займає проблематика україно-російських відносин.

Для вирішення дослідницької проблеми запропоновано **авторську наукову концепцію**, сутність якої полягає в тому, що об'єктивно економічні за своєю сутністю міграційні переміщення українців в регіоні набувають характеру політичного фактору через сучасний зовнішньополітичний курс Російської Федерації. Москва намагається використовувати міграційний рух між колишніми радянськими республіками для консолідації регіонального простору, в якому прагне відігравати провідну роль. Таким чином, вона вкладає новий зміст в

сутність поняття «міграційна політика», під яким зазвичай розуміється цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з регулюванням та контролюванням міграційних процесів, а також сукупність засобів для її реалізації та досягнення. В цьому випадку вона набуває специфічного забарвлення, підпорядкованого імперським інтересам Кремля, перетворюючись на інструмент агресії проти інших країн регіону. В цьому контексті визначається місце процесів міграції в системі загроз національній безпеці України – вони не лише спотворюють демографічну картину розвитку держави, залишають її без трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу, але й безпосередньо впливають на її зовнішньополітичне позиціонування, гальмуючи розрив з радянським минулим та просування по шляху реалізації історичного європейського вибору. Останні тенденції – на кшталт ініціативи щодо внесення Росії в список держав міграційного ризику – лише актуалізують політологічний підхід до аналізу міграційних відносин між нашою країною та регіональним простором.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 25 грудня 2014 р. (протокол № 5) та уточнено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 27 квітня 2017 р. (протокол № 10).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності та визначенні особливостей міграційного переміщення громадян України до Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Російської Федерації на рубежі ХХ-ХХІ століть в контексті визначення впливу цих процесів на геополітичне

позиціонування нашої держави. В цьому контексті її досягнення вимагає визначення причин зовнішньої міграції жителів України, чинників еволюції міграційної політики досліджуваних країн та правового статусу мігрантів на їхній території, особливостей життя і праці переселенців, їхньої адаптації у приймаючому суспільстві.

Виходячи із загальної мети, комплекс **завдань** дослідження передбачає широку науково-пошукову діяльність, призначену:

- визначити концептуальні засади дослідження процесів міжнародної міграції в умовах трансформації міжнародної системи в постбіполярному світі;

- проаналізувати сучасний дискурс наукових досліджень проблеми зовнішнього вектору міграції громадян України з врахуванням специфіки його регіонального виміру;

- охарактеризувати емпіричну базу дослідження проблеми залучення українців до регіональних міграційних процесів та визначити методи, підходи та прийоми розкриття її пізнавальних можливостей;

- узагальнити та вдосконалити понятійно-категоріальний апарат з тематики дослідження, розглянувши зовнішній вектор міграційного руху українців в контексті процесів глобалізації та розробивши комплексну класифікацію форм міграційного явища в умовах постбіполярного світу;

- з'ясувати історичні передумови та актуальні причини міграцій з України в пострадянський період, приділяючи особливу увагу специфіці переїзду українців до Білорусі, Молдови та Росії в рамках розвитку геополітичної динаміки посткомуністичного простору;

- виявити зовнішні та внутрішні чинники, які впливали на політико-системну трансформацію досліджуваного регіону в умовах формування пострадянського середовища в якості специфічного міграційного простору, в тому числі – аналізуючи міграційні політики відповідних держав та суспільні настрої в регіоні стосовно процесів зовнішньої міграції;

- вивчити процес формування політико-правових засад регулювання

міграції громадян в регіоні в рамках дотримання норм міжнародного права та формування національних законодавчих баз колишніх радянських республік;

- дослідити кількісну та якісну динаміку, масштаби зовнішньої міграції українців, її роль в формуванні регіонального посткомуністичного середовища та визначенні місця України в ньому, приділяючи основну увагу позитивним та негативним рисам цього явища, його місцю в структурі безпекових загроз нашій державі;

- дослідити специфіку окремих форм міграційного переміщення українців (трудова, нелегальна, навчальна міграція тощо), їхній вплив на ринок праці та інтелектуальний потенціал приймаючих суспільств;

- з'ясувати матеріально-просторову сферу повсякденного життя українських мігрантів в Росії, Білорусі та Молдові, оцінюючи особливості їхніх взаємовідносин із приймаючими суспільствами в рамках процесів адаптації та вплив цих процесів на визначення характеру відносин нашої держави з країнами регіону;

- висвітлити зв'язки міграційних процесів та відповідної державної політики з функціонуванням українських діаспор в досліджуваних країнах – Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації.

Об'єктом дослідження виступає явище зовнішньої міграції в якості фактору сучасної міжнародної системи.

Предметом дослідження є міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії в умовах постбіполярної трансформації міжнародного середовища, а відтак – міграційна політика означених країн, нормативно-правові засади регулювання міграційних потоків, розселення та адаптації мігрантів, умови життя і праці українців в країнах-реципієнтах.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1991 по 2013 роки. Нижня межа обумовлена здобуттям Україною незалежності 24 серпня 1991 року, що стало ключовою подією, відправною точкою для подальшого становлення та розвитку інституційних засад державного суверенітету та реалізації власної міграційної політики. Верхня межа

визначена 21 листопадом 2013 року, а саме подіями, які поклали початок радикальним змінам в українській державі в рамках Революції Гідності. Вони не лише трансформували внутрішньополітичну та суспільну ситуацію в країні, але й здійснили суттєвий вплив на її міжнародне становище та відносини з іншими державними акторами (зокрема – з досліджуваними країнами). В результаті міграційні процеси після революційних подій в нових умовах набули іншого формату, політичного контексту та вимагають окремого перспективного дослідження, яке неможливе в рамках даної роботи.

Таким чином в роботі розглядається період історії міжнародної системи, для якого характерними є процеси постбіполярної трансформації. Акцент на постбіполярності досліджуваного періоду підкреслюється масштабністю впливу глобальних геополітичних змін кінця 1980-початку 1990-х років на досліджуваний регіон в цілому та характер міграційних переміщень в ньому зокрема. Протягом тривалого часу ці території були частиною російського імперського простору – спочатку у вигляді Російської імперії, а згодом – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. В умовах холодної війни їхня приналежність до соціалістичного табору суттєво гальмувала міграційні переміщення в регіоні. Замість того, щоб слідувати за загальносвітовими тенденціями, авторитарна радянська модель звужувала можливості для власних громадян приймати участь в міграційних процесах. Натомість вона пропонувала командну форму переселення людей – як добровільну, так і вимушену. В результаті після закінчення холодної війни та завершення біполярного протистояння лібералізація регіонального простору стала тим поштовхом, який активізував міграційні рухи, в тому числі – з України. Поява нових незалежних держав на місці єдиної наддержави активізувала процеси зовнішньої міграції, які співпадали за своїми маршрутами з колишніми субрадянськими переміщеннями населення. В економічній галузі крах СРСР також став важливим елементом в структурі формування нових міграційних відносин, оскільки розрив сталих господарських зв'язків призвів до суттєвого погіршення рівня життя населення, яке активізувало пошуки кращої долі та

заробітку поза ареалом традиційного проживання. Таким чином ми підкреслюємо, що саме постбіполярність є визначальною характеризуючою ознакою міграційного середовища, яке стало основним полем міграційної активності громадян України.

Слід відзначити, що задля повноти ретроспективного аналізу встановленого предмету дослідження автор в окремих випадках виходить за межі визначених хронологічних рамок. Це обумовлено необхідністю окреслити передумови, які вплинули на характеристику предмету дослідження, та визначити його наслідки для сучасного позиціонування України в світі та регіоні.

Методи дослідження зумовлені темою, метою і завданням роботи. У дисертації використовуються загальнонаукові, статистичні, спеціальні політологічні та історичні підходи до наукового дослідження. Застосування різноманітних методів під час комплексного вивчення залучення українців до міграційних процесів є необхідною умовою для повноцінного аналізу цього явища.

В основі методології дослідження лежить розуміння його міждисциплінарного характеру. Міграційна проблематика знаходиться на стику багатьох наук, торкаючись економічної, соціологічної, психологічної, демографічної, географічної, історичної, політичної та інших галузей. Комплексне розуміння предмету та об'єкту дослідження вимагає поєднання підходів та теорій різних наукових шкіл, які розглядають ці питання, в рамках взаємообміну ідеями та концепціями.

Звертаючись до конкретних методичних підходів, застосованих в рамках дослідження, варто перш за все згадати системний, який передбачає об'єднання структурного та індивідуального вимірів досліджуваного явища. Він вимагає вивчення взаємозалежних елементів, які в поєднанні формують комплексний процес міграції, розглядаючи його у «вертикальному» та «горизонтальному» вимірах. В першому випадку мова йде про макрорівневий (політичний, правовий та економічний аспекти), мезорівневий (соціальна

складова) та мікрорівневий (особистісний) аналізи. В другому вивчаються такі змістовні рівні явища міграції, як соціальні відносини, економічна ситуація, політичне становище, соціокультурні зв'язки тощо. В цілому, принцип системності дозволяє осягнути пов'язаність таких процесів, як формування чинників зовнішньої міграції жителів України, еволюція міграційної політики досліджуваних країн, взаємовідносини мігрантів із приймаючим суспільством тощо.

Серед інших методів наукової роботи слід відзначити функціональний підхід, в рамках якого оцінюється ефективність здійснення міграційної політики та управління міграційними процесами в регіоні. Порівняльний (компаративний) підхід надав можливість послідовно розглянути та визначити схожі риси й розбіжності окремих складових досліджуваного процесу (на кшталт міграційної політики розглянутих в дисертації держав, специфіки їхнього законодавства). Аксиологічний підхід дозволив оцінити ціннісну складову явища міграції, визначаючи вплив її в контексті причин міграційного переміщення та характеризуючи її з точки зору елементу зовнішнього загрозового впливу на українське суспільство. Системний підхід впорядкував наявну інформацію щодо сутності та характеру регіонального виміру досліджуваної проблеми. Біхевіористичний підхід надав можливість зрозуміти цілі, засоби та результати реалізації міграційного руху громадянами України. Історичний підхід допоміг дозволив з'ясувати передумови та причини міграцій з України, приділяючи особливу увагу специфіці переїзду до досліджуваних країн – Білорусі, Молдови та Росії. Він також характеризував масштаби цього явища, розкриваючи сутність факторів, які сприяли формуванню специфічного регіонального міграційного простору. Економічний підхід став у нагоді при визначенні наслідків міграції громадян для української економіки – як негативних (загальновідома проблема втрати трудових ресурсів), так і позитивних (фінансові вливання від заробітчан). Доповнюють методологічну базу роботи антропологічний, соціально-психологічний та соціально-економічний підходи.

Основними світоглядними принципами, які відображають сутність, зміст та особливості методології дослідження, є об'єктивність, неупередженість, комплексність, діалектичність, історизм. Практичний аспект реалізації наукового пошуку характеризує широкий спектр загальнонаукових, політологічних, соціологічних та інших методів дослідження, серед яких особливо відзначаються геополітичний, проблемно-хронологічний, синхронний, метод опосередкованого спостереження, опитування. Методи індукції та дедукції використовувались для вивчення сутності та функцій міграційних переміщень українців протягом досліджуваного періоду. Методи аналізу та синтезу сприяли виявленню окремих складових міграційного руху та відповідної державної політики. Метод кейс-стаді застосовувався в дослідженні в його емпіричному прояві, в рамках вивчення долі та досвіду конкретних персоналій, що взяли участь в міграційних процесах в досліджуваній період, або ж певних інцидентів, які можуть вважатися характерними елементами досліджуваного явища. Метод аналогії дозволив на основі конкретних прикладів та подій зробити більш широкі висновки про характер регіонального міграційного середовища та перспективи його трансформації в сучасних умовах. Комплекс статистичних методів продемонстрував кількісні масштаби та надав якісну характеристику міграційного руху українців до Білорусі, Молдови та Росії. Метод групування сприяв вивченню різних підходів до класифікації міграційного руху та розробці власної комплексної типологізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вивченні міграційного фактору в якості елемента впливу на регіональне позиціонування та зовнішньополітичну діяльність країни на прикладі східного вектору міграції українців в постбіполярну добу. Робота є однією з перших на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки спроб дослідити відповідний напрям міграційного руху громадян України в контексті актуалізації процесів глобалізації, геополітичної динаміки розвитку посткомуністичного світу, конфігурації міждержавних відносин між регіональними акторами (в тому числі – україно-

російських відносин), відповідності зазначених процесів національним інтересам нашої держави. Особливо підкреслюється місце досліджуваної проблеми в системі безпекових загроз політичного характеру, які впливають на міжнародне становище України та сутність міждержавної регіональної взаємодії.

Критичний аналіз джерел з досліджуваної проблеми дозволив автору сформулювати низку положень, які становлять наукову новизну дисертаційної роботи. Аналіз результатів здійсненого дослідження дозволяє говорити, що в його рамках:

Вперше:

- охарактеризовано міграційний рух українців з врахуванням географічної та геополітичної специфіки, що зумовили активізацію саме східного напрямку міграційних потоків. Виявлено значення низки специфічних факторів привабливості цього вектору міграції: належність до єдиного культурно-цивілізаційного простору, розповсюдження російської мови в якості інструменту міжетнічного спілкування, сталі економічно-господарські зв'язки тощо. Акцентовано увагу на його домінуючому становищі на території Лівобережної України.

- на підставі проаналізованого комплексу міжнародних угод, нормативних актів міграційного законодавства та постанов органів виконавчої влади України, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Молдова вивчено основні напрямки реалізації міграційної політики цих держав. Зроблено висновок про їхню спільну основу у вигляді документів радянського періоду та положень міжнародного права. Переважна більшість законодавчих актів досліджуваних держав відповідає демократичній традиції та принципам поваги до прав людини, в той же час спрямовуючись на захист конкретних національних інтересів в міграційній площині. Втім, проблемним залишається реалізація прийнятих положень в практичній сфері, в умовах певної політичної нестабільності, спричиненої об'єктивними (процес пострадянської трансформації суспільства) та суб'єктивними

(внутрішньополітичні потрясіння, концепції окремих політичних сил та лідерів) факторами. Підкреслено, що найбільш жорстке міграційне законодавство імплементується в Російській Федерації. Найліберальніше це питання регулюється в Республіці Молдова;

- обґрунтовано місце міграційної проблематики як фактору позиціонування України в глобальному та регіональному середовищах. Масштаби міграційного руху українців роблять її одним з провідних джерел міграції в рамках міжнародної системи. Це безпосередньо впливає як на її місце в міжнародному середовищі (ілюструє наявність глибинних проблем всередині держави, яким населення намагається протидіяти за рахунок переїзду за кордон), так і на відносини з окремими універсальними та державними акторами (потік мігрантів виступає темою для обговорення при формуванні характеру співпраці);

- концептуалізовано явище міграції в термінах безпекової загрози національній безпеці України комплексного характеру з врахуванням політичного аспекту, який зазвичай ігнорується на користь економічного та демографічного. Підкреслено, що найпопулярніший елемент регіонального напряму міграції – переїзд громадян України до Російської Федерації – стає перепоною на шляху інтенсивного розвитку нашої держави. Активізація міграційних контактів підсилює транснаціональні зв'язки між колишніми радянськими республіками, які розглядаються Кремлем в якості основи домінування Росії в цьому середовищі. Де факто вони виступають ілюстрацією життєздатності російської офіційної риторики щодо необхідності поглиблення інтеграційних зв'язків між колишніми радянськими республіками, вступаючи в протиріччя з проголошеним Україною європейським зовнішньополітичним курсом;

- розширено тлумачення поняття країни міграційного ризику в контексті безпекових загроз. Підкреслено, що такою може вважатися не лише постачальник небажаних мігрантів, але й держава-реципієнт. Остання набуває такого статусу у випадку, коли агресивно витягує трудові та інтелектуальні

ресурси з інших держав, та використовує закордонних мігрантів в якості елемента політичного тиску на країни їхнього походження (прямо – виносячи питання їхнього статусу та прав в площину міждержавних відносин, та опосередковано – перетворюючи мігрантів на агентів свого впливу);

- на основі аналізу міграційних процесів за умов сучасних глобалізаційних та геополітичних зрушень переглянуто певні положення концепції про пріоритетність етнічно-політичних мотивів при міграції українців в досліджувані країни – Білорусь, Молдову та Росію. Відзначено, що протягом досліджуваного періоду основною причиною активізації міграційного руху в регіоні виступили економічні фактори – прагнення покращення мігрантами власного фінансового становища та підвищення рівня життя в умовах, коли власна держава потерпала від наслідків глибинних кризових явищ, спричинених глобальною трансформацією регіонального простору. Виключенням є лише період обміну населенням на початку 1990-х років, в умовах формування нових незалежних держав в рамках розпаду єдиної країни – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Підкреслено, що саме домінування економічних факторів над політичними відрізняє досліджуваний період від наступного (з 2014 року), коли російська агресія в Криму та Донбасі активізувала політичну складову комплексу міграційних причин. Відзначена невелика роль етнічної мотивації спростовує тези російської пропаганди щодо послідовних утисків на території України прав національних меншин, демонструючи штучність означеної проблеми, активізація якої передусім пов'язана саме з агресивною загарбницькою політикою Москви;

- розроблено та випробувано модель створення бази даних українських мігрантів в досліджуваних країнах (Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Російська Федерація) шляхом фахового опитування. Проведене практичне дослідження дозволило підтвердити або спростувати певні теоретичні розробки (на кшталт визначення основних причин міграції, оцінки ефективності державної міграційної політики на найнижчому рівні, характеристики процесів адаптації українських мігрантів за кордоном) та

надало вивченню об'єкту та предмету наукової роботи персоніфікованого характеру.

Вдосконалено:

- визначення явища міграції в якості актуального мегатренду сучасного глобалізованого світу, який перебуває в стадії активної трансформації. Підкреслено значення міграційних переміщень як для загальної системи міжнародних відносин, так і для окремих її елементів. Акцентовано увагу на нових тенденціях в цій сфері (зміна міграційних ролей державними акторами у відповідному просторі, вплив інформатизації суспільства та досягнень науково-технічного прогресу на міграційні процеси тощо);

- характеристику міждержавних відносин в посткомуністичному регіоні в контексті впливу на їхній характер процесів міграційного руху населення. Відзначено, що міграційна проблематика зазвичай залишалась типовим традиційним питанням для обговорення в означеному регіональному просторі, не привертаючи до себе зайвої специфічної уваги. Втім, її роль в якості консолідуючого фактору опосередковано виступала інструментом впливу основного регіонального реципієнта мігрантів – Російської Федерації – на сусідні країни;

- розуміння місця міграційних переміщень громадян України в структурі відповідного світового явища через їхнє позиціонування в системі типологізації причин та форм міграції. Масштабність міграції українців підтверджує загальні тенденції розвитку світового міграційного простору – а саме пріоритет економічного характеру міграційного руху та трудової міграції, вплив на інтенсивність цього явища культурно-цивілізаційних характеристик залучених акторів;

- узагальнену класифікацію причин та форм міграційних процесів в умовах постбіполярної трансформації міжнародного середовища. На основі аналізу розробок різних наукових шкіл та галузей підкреслено значення таких елементів типологізації, як причини, хронологічні та географічні рамки,

правовий статус, ступень повторюваності, добровільності, організованості та зворотності міграції;

- концептуалізацію специфіки міграційних контактів європейських країн – колишніх радянських республік, які відзначаються значним рівнем зв'язків (протягом тривалого часу були частиною одного державного утворення, мають схожі культурні та релігійні традиції, є територією розповсюдження російської мови в якості інструменту міжнаціонального спілкування). Це дозволяє розглядати відповідний міграційний простір в якості типового прикладу регіону з поглибленим рівнем інтегрованості незалежних державних акторів, роблячи його ілюстрацією такого регіонального середовища в структурі вивчення різних форматів реалізації явища міграції на практиці.

- визнання – з врахуванням відповідних об'єктивних теоретичних положень та суб'єктивних регіональних умов й стратегій приймаючих держав – специфіки процесів адаптації українських мігрантів в Республіці Білорусь, Республіці Молдова, Російській Федерації. Акцентовано увагу на їхньому спрощеному характері, обумовленому відсутністю мовного бар'єру та культурною спорідненістю. Підкреслено розповсюдженість асиміляційної моделі в рамках регіонального простору – особливо це характерно для Російської Федерації, що всіляко підтримується агресивною імперською політикою;

- вивчення проблем та перспектив функціонування українських діаспор в окремих країнах в постбіполярну добу в контексті їхніх зв'язків з активізацією міграційних процесів та національними міграційними політиками. Незважаючи на наявність діаспорських осередків у всіх розглянутих країнах, Україна не змогла повною мірою використати їхній потенціал. Цьому заважали нестача фінансових ресурсів для підтримки діаспор, розбіжності у поглядах щодо розвитку країни, недостатня підтримка діаспор владою країн перебування. Окремою проблемою стає втрата зв'язків між Україною та її громадянами, що перебувають в інших країнах регіону. Під впливом зовнішніх чинників активізується процес їхнього перетворення з

агентів впливу нашої держави за кордоном на агентів впливу інших державних акторів на Україну;

Набуло подальшого розвитку:

- регіональне позиціонування України в рамках постбіполярної трансформації міжнародної системи. Підкреслюється важливість міграційної проблеми для визначення місця нашої держави в регіональному середовищі в умовах поступового загострення протистояння європейської та євразійської концепцій (яке сьогодні набуло вже відкритого характеру). Наголошується на необхідності сприйняття міграції відповідними державними органами не лише в якості загрози економічного характеру, але й у вигляді політичної проблеми, яка може вплинути на реалізацію пріоритетного зовнішньополітичного курсу;

- визначення впливу явища міграції на геополітичну динаміку розвитку європейської частини посткомуністичного світу. Акцентовано увагу на використанні міграційного питання в якості аргументу на користь регіональних інтеграційних проектів, свідчення про природність спорідненості східноєвропейських народів російською пропагандою, яка намагається таким чином забезпечити адвокацію неоімперіалістичної концепції «Руського миру»;

- окреслення основних проблем, які становить міграція для української держави та суспільства, недоліків вітчизняної державної політики з їхнього вирішення та рекомендацій для покращення ситуації в цій сфері. Відзначено необхідність поглибленої уваги до політичної складової регіонального вектору міграційної проблематики, реалізації комплексних реформ всередині суспільства з метою нівелювання негативних наслідків міграційного явища;

- комплексна характеристика кількісних масштабів та якісного наповнення процесів залучення українців до міграційних процесів. Відзначено проблеми з визначенням перших (загальноживані в медійному просторі дані про кількість українських мігрантів явно завищені, спостерігаються протиріччя між даними українських статистичних служб та відповідних органів країн-реципієнтів) та сформовано – на основі інших – портрет

типового українця-мігранта. В цілому він співпадає із характеристиками звичайного громадянина України. Це свідчить про глибину залучення українського суспільства до міграційних процесів та ступінь загрозливого впливу міграційних явищ для нашої держави;

- вивчення ставлення суспільств країн регіону до мігрантів та ролі ЗМІ в формуванні їхньої позиції. Доведено наявність певних мігрантофобських настроїв в регіоні, які підігриваються окремими політичними силами. Втім, в основному вони спрямовані проти представників зовнішньої міграції. Натомість субрегіональні мігранти – в тому числі українці – зазвичай розглядаються в якості ефективного доповнення до національних трудових ресурсів та викликають менше негативних емоцій в державі-реципієнті.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою розробкою автора. Всі положення та висновки дослідження розроблені безпосередньо дисертантом на основі комплексної методології та загальноновизнаних принципів наукової роботи. Публікації за темою підготовлені автором самостійно. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, узагальнення та пропозиції належать особисто здобувачу та є її науковим доробком. Таким чином, дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій на підставі нових теоретичних засад реконструйовано процес залучення українців до міграційних процесів та специфіку їхнього міграційного життя в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали, висновки та узагальнення дослідження збагачують вітчизняну науку. Вони можуть бути використані при написанні монографій, підготовці навчальних посібників і узагальнюючих наукових праць із соціології та політології. В освітній сфері їх можна застосовувати при викладанні спеціальних навчальних курсів з міграційної тематики для студентів спеціальностей «Політологія» та «Міжнародні відносини». На сьогоднішній день окремі положення дисертаційного дослідження залучені в

програми авторських курсів «Країнознавство» та «Вступ до спеціальності «міжнародні відносини», які були розроблені на кафедрі міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса. За результатами дисертації розроблений спеціальний курс «Міграційна проблематика в системі регіонального позиціонування України», який буде в наступному році запропонований студентам спеціальності «міжнародні відносини» відповідного вищого навчального закладу.

Окремо слід наголосити на можливості використання досягнутих наукових здобутків в державному секторі. Отримані знання можуть стати в пригоді при формуванні державних та регіональних програм соціально-демографічного розвитку українського суспільства, спрямованих на оздоровлення нації та подолання економіко-демографічних проблем. Зроблені в роботі висновки щодо місця міграційних переміщень громадян України в регіональному просторі в системі актуальних безпекових загроз визначають їхнє значення для розробки стратегії національної безпеки нашої держави. В цьому контексті автор контактував зі співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень, залученими до підготовки відповідних документів. Результати дисертаційного дослідження в тому числі використовувались в рамках проекту «Паспорт безпеки України: національний та регіональний виміри», здійсненого Інститутом з метою оцінювання стану безпекового регіонального середовища. Вони були застосовані для аналізу та оцінювання масштабів міграції в якості загрози добробуту певних регіонів нашої держави.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки наукового дослідження були викладені автором та обговорювались на засіданні кафедри історії та етнополітики Інституту української філології та літературної творчості ім. Андрія Малишка Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, в авторських лекційних курсах «Основи наукових досліджень», «Міжнародні відносини та зовнішня політика», «Країнознавство», «Вступ до

спеціальності», які викладались для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Одержані в ході підготовки дисертаційного дослідження результати доповідались на 11 міжнародних, національних та регіональних конференціях: VIII Міжнародній конференції студентів та молодих вчених «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (м. Київ, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики» (м. Київ, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна і світ: проблеми історії» (м. Маріуполь, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій» (м. Красноармійськ, березень 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (м. Братислава, Словаччина, березень 2016 р.), звітній науковій конференції викладачів, аспірантів і докторантів Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за підсумками наукових досліджень 2015 року (м. Київ, березень 2016 р.), V науковій конференції «Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша» (м. Луцьк, квітень 2016 р.), науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (м. Кривий Ріг, квітень 2016 р.), Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини» (м. Вінниця, травень 2016 р.), звітній науковій конференції викладачів і студентів кафедри історії та етнополітики НПУ імені М.П. Драгоманова за 2016 р. (м. Київ, березень 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і міждержавні відносини» (м. Гомель, 2017).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження викладено у 42 публікаціях, зокрема індивідуальній монографії (17,5 друк. арк.), 1 розділ у колективній монографії, 21 статтях у вітчизняних і міжнародних фахових

наукових виданнях, 6 публікаціях у інших наукових виданнях, 2 навчальних посібниках, 9 наукових статтях апробаційного характеру та тез наукових доповідей за результатами міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій.

Структура та зміст дисертації обумовлені змістом і сутністю проблеми, специфікою мети та завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів (одиннадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (362 та 702 назв відповідно), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 748 сторінок друкованого тексту, з них основного тексту – 403 сторінки.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

1.1. Концептуальні засади дослідження регіональних процесів міжнародної міграції

Явище міграції має складний міждисциплінарний характер, який найяскравіше проявляється в умовах активізації глобалізаційних тенденцій. В актуальності дослідження увага акцентувалась на загальнолюдському значенні міграційної проблематики як з точки зору ролі міжнародної міграції в процесі сучасної глобалізації світу, трансформації системи міжнародних відносин та її суперечливих перспектив, так і з огляду на формування теоретичної бази дослідження міграції населення наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на тлі глобальних зрушень, що принципово змінили структуру міграційних потоків, їхні якісні та кількісні характеристики. За словами С.Касла та М.Міллера, «ще ніколи раніше міжнародна міграція не була настільки пронизливою, як з соціально-економічної, так і з політичної точки зору, ніколи раніше державні діячі не приділяли стільки уваги проблемам міграції, ніколи раніше міжнародна міграція так сильно не впливала на безпеку держави» [1]. Вона є складним і мінливим явищем, що охоплює мільйони людей та підпорядковується актуальним трендам розвитку людської цивілізації.

Професор Корнельського Університету Мері Крітц вважає, що різновид міграції, який домінував у міжнародних міграційних відносинах протягом попередніх століть, сьогодні вже практично вичерпав себе. В той же час ера міжнародної міграції активно триває і лише набирає обертів. Сьогодні стає очевидним, що існуючі актуальні типи міжнародної міграції суттєво еволюціонували від тих, які превалювали у попередні періоди історії людської цивілізації [2]. Можна стверджувати, що основними тенденціями розвитку

цього явища на сучасному етапі є щорічне збільшення кількості мігрантів; розширення діапазону країн, які є активними учасниками міжнародних міграційних процесів; спрямованість і концентрація міжнародних мігрантів у найбільш розвинуті регіони світу; зростання кількості жінок-мігрантів у міграційних потоках [3].

Пояснення цьому криється в характері та умовах поглибленої трансформації міжнародної системи, яку ми можемо спостерігати на сучасному етапі розвитку людства, в умовах припинення біполярного протистояння. Актуальний міжнародний порядок формується за наявності різноспрямованих глобальних тенденцій: інтеграції та фрагментації, глобалізації та регіоналізації – тобто закономірних об'єктивних суперечностей на шляху до консолідації міжнародного порядку, яка має на меті реалізувати ідею організованості та впорядкованості зовнішньополітичних відносин між учасниками міжнародної системи [4]. В аналітичному дослідженні «Глобальні тенденції-2020. Обриси глобального світу» [5] прогнозується, що міжнародна система до 2020 року буде формуватися під впливом таких основоположних чинників, як всеосяжність і швидкоплинність глобальних трансформацій. При цьому процес глобалізації розглядається аналітиками як зростаюча взаємозалежність міжнародної взаємодії, яка зумовлює зростання і транскордонне переміщення потоків інформації, технологій, капіталу, товарів, послуг і людських ресурсів в усьому світі, а також як мегатенденція, що суттєво впливає на формування інших важливих тенденцій розвитку людства [6]. В результаті ми можемо говорити про загальне явище міграції (ресурсів, капіталу, технологій, інформації, особистостей) в якості основної характеристики нового світового порядку, який проходить зараз стадію формування. Такі аспекти глобалізації, як зростаюча взаємозалежність, джерелом якої є революція у сфері високих технологій, безперечно вважаються незворотними та інноваційними, а заданий ними напрям трансформації міжнародної системи – незмінним.

За цих умов ми погоджуємось, що сьогодні назріла гостра потреба зрушення в дослідженнях міграційної проблематики – від опису економічних і демографічних характеристик мігрантів до більш глибокого пояснення масштабів, напрямів, складу міграційних потоків, а також чинників, які визначають мотивації рішень мігрантів про переміщення та вибір місця призначення. Необхідним вбачається перехід від простого опису соціально-економічної адаптації мігрантів у країнах в'їзду до всебічного дослідження форм і шляхів їхньої соціокультурної інтеграції з місцевим населенням і можливих наслідків цього процесу для суспільства, особливо для зміни його структури й динаміки соціальних відносин. Іншими словами, сьогодні назріла необхідність переходу від простого опису стадій міграційного процесу до поглибленого і комплексного пізнання їхньої сутності, розкриття закономірностей і механізмів, моделювання, діагностики та прогнозування і на цій базі – розробки рекомендацій щодо запровадження адекватної міграційної політики [7].

В цьому контексті зрозуміти сутність явища міграції допомагає трансформаційна наукова концепція. Вона передбачає, що неспроможність означених трендів консолідуватися відповідно до масштабів глобальних політичних трансформацій є однією з причин виникнення та поглиблення глобальної системної кризи, яку ми можемо спостерігати в міжнародному середовищі. На думку М. Фесенка, наявність комплексу глобальних кризових явищ та відсутність ефективних інституціональних механізмів їхнього подолання у синергетичній єдності підсилюють дію одна одної, що в результаті поглиблює глобальну системну кризу. Її подолання залежить від ступеню консолідації міжнародного порядку, що має на меті вдосконалення механізмів глобального управління міжнародною системою [8]. Таким чином, цей науковий підхід, спрямований на формування цілісного уявлення про сучасний міжнародний порядок, наголошує на важливості вивчення рушійних факторів, які інтенсифікують та гальмують процеси його трансформації. До них відносяться основні глобальні проблеми людства, серед яких однією з

найважливіших в нових умовах стає саме проблема міграції. Дослідники підкреслюють, що у високорозвинених країнах, в яких відбувається процес «старішання» населення, актуалізується потреба у кваліфікованих та некваліфікованих трудових ресурсах. За умов збереження відповідної тенденції це сприятиме збереженню високих темпів розвитку глобальної міграції, яка в рамках демографічної проблеми паралельно обумовлює також глобальні міграційні проблеми. Одним із важливих негативних аспектів цього явища є поступова зміна етнічного складу деяких міжнародно-політичних регіонів світової системи. Це призводить до зростання кількості етнічних і релігійних конфліктів у регіонах з різноманітним етнічним складом [9].

Характеризуючи інші риси сучасного міжнародного середовища, відзначимо, що дослідники звертають увагу на появу в умовах трансформаційного міграційного простору нових типів мігрантів (від висококваліфікованих мігрантів до пошукачів притулку, нелегальних, тимчасових та транзитних мігрантів). Зростає кількість незаконних переміщень як серед тих, хто нелегально прибув, так і серед тих, хто залишився в країні без юридичного статусу. Також збільшується увага до питання вимушеної міграції, яку експерти почали розглядати як частину більш широкої проблеми міграції разом з проблемою біженців та шукачів притулку. Спостерігаються зміни ролей деяких країн Європи у міграційних процесах. В якості прикладу можна згадати держави Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія і Греція), які традиційно були країнами-донорами мігрантів. Втім, в нових умовах вони стають привабливими для імміграційних потоків – в тому числі активного переселення з колишніх радянських республік. Приділяючи поглиблену увагу саме цьому – посткомуністичному – регіону, відзначимо, що в посткомуністичний період значно зросла міжнародна міграція до і з країн Центрально-Східної Європи. В той же час традиційні для нього внутрішні міграційні потоки перетворились на міжнародні внаслідок формування нових незалежних держав в ньому під впливом фрагментації так званого Другого

світу, яка ознаменувала закінчення холодної війни та перехід до постбіполярного стану міжнародної системи [10].

Важливою задля розуміння сучасного стану міжнародного середовища, а отже й специфіки актуальних міграційних процесів, стає визначення характерних рис постбіполярного етапу розвитку людства. Він є традиційною ланкою в мережі безперервної еволюції/трансформації міжнародної системи. Втім, на думку дослідників, новий етап трансформації ще не набув змісту та чітко вираженої форми і все ще перебуває на стадії формування. З розпадом двополюсності зникли головні силові імпульси відштовхування і тяжіння як у багатополюсних взаємовідносинах, так і у світовому розвитку загалом. Натомість відновлюються неконфронтаційні фактори структуроутворення. Глобалізація зближує держави й народи, створює єдиний простір для реалізації гігантського сукупного потенціалу цивілізаційного прогресу [11]. Це, разом з появою великої кількості нових незалежних держав, безпосередньо сприяє активізації зовнішньої міграції.

Перш ніж окреслити концептуальні засади дослідження процесів міжнародної міграції узагалі та включеності до них громадян України зокрема, ми вважаємо за доцільне визначитись з його категоріально-понятійним апаратом (див. Додаток А), адже за справедливим висловлюванням російських корифеїв міграційних досліджень В. Іонцева та І. Івахнюк «важко назвати ще будь-яке економічне або соціально-демографічне явище, стосовно якого до початку ХХІ ст. склалося так багато його визначень і класифікацій, як міграція. Якщо раніше, як правило, можна було чітко виокремити два підходи: так зване «вузьке» розуміння міграції як «переселення на нове місце проживання» і «широке» розуміння міграції, що охоплювало «усі територіальні переміщення», то у теперішній час ми приходимо до висновку, що термін «міграція» усе більше набуває деякий універсальний збірний характер, під яким вживаючи його автори розуміють іноді абсолютно різні категорії, пов'язані з територіальним рухом на різних його стадіях» [12]. Задля запобігання різночитань автори пропонують терміну «міграція» в науковому

аналізі обов'язково надавати уточнюючої ознаки – визначення: сезонна, маятникова, безвозвратна, тимчасова, постійна, економічна, добровільна, вимушена, легальна, нелегальна, екологічна, політична, етнічна, трудова, човникова, навчальна, туристична тощо. Таким чином, вони нерозривно пов'язують сутність терміну з типологізацією явища, яке ним характеризується (див. підрозділ 2.1). Зважаючи на те, що ці дослідники є до того ж представниками країни, яка приймає найбільшу кількість українських мігрантів, у нашому дослідженні враховані запропоновані характеристики терміну «міграції».

Окрім представленої російськими експертами загальної концепції, ми вважаємо також за доцільне навести декілька найбільш вживаних у сучасних дослідженнях визначень цього явища.

Перш за все звернемось до теоретичних розробок, здійснених під егідою провідних міжнародних структур, які безпосередньо зустрічаються з міграційною проблематикою в своїй професійній діяльності. У виданні Міжнародної організації з міграції (МОМ) «International Migration Law: Glossary on Migration» («Міжнародне міграційне право: Словник термінів у галузі міграції», 2005 р.) можна знайти таке визначення міграцій населення: «Міграція – це процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів» [13].

Схоже трактування поняття міграції можна знайти і на сайті ЮНЕСКО: «Міграція – це переміщення через кордон політичної або адміністративної одиниці на визначений мінімальний період часу, що включає рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо». До міграційних відносяться внутрішні та міжнародні переміщення. Проте з останніх виключаються територіальні переміщення, які не призводять до будь-яких змін соціального членства і тому залишаються здебільшого неважливими як для особи, так і для

суспільства у пунктах виходу і призначення (туристичні поїздки, відвідання родичів тощо) [14].

Розглядаючи підходи різних наукових галузей до визначення поняття «міграція», звернемо увагу на несхожість розставлених акцентів. Це обумовлено пріоритетністю окремих складових цього явища для наукових дисциплін.

Коротко визначається поняття міграції у Географічній енциклопедії України: «Міграція населення – це переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [15].

Філософський словник соціальних термінів подає міграцію як соціально-економічний та демографічний процес – сукупність переміщень, що здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями [16].

Економічна енциклопедія трактує міграції як переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язані зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [17].

В Юридичній енциклопедії визначають, що: «Міграція – це переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього» [18].

В другій половині ХХ століття розпочалося активне дослідження процесу міграції, коли в науковій літературі було сформульовано велику кількість визначень цього терміну. Саме тоді міграцію почали визнавати як важливе територіальне, географічне, просторове та політичне явище розвитку суспільства [19].

Згадані вище російські дослідники В.Іонцев та І.Івахнюк пропонують наступне визначення міжнародної міграції: «Міжнародна міграція населення – це територіальні (просторові) пересування людей через державні кордони, пов'язані зі зміною постійного місця проживання і громадянства, обумовлені різноманітними чинниками (економічними, родинними, національними, політичними тощо), або з перебуванням в країні в'їзду, що має довгостроковий

(більше одного року), сезонний (менше одного року) і маятниковий (щоденний) характер, а також з циркулярними (або епізодичними) поїздками на роботу, відпочинок, лікування тощо. Головними відмінними ознаками міжнародної міграції населення порівняно з внутрішньою міграцією є державний кордон, його перетин та відповідний державний контроль, як за фактом самого пересування через кордон (і в країні виїзду, і особливо в країні в'їзду), так і за наступним перебуванням в країні в'їзду, особливо у зв'язку з працевлаштуванням і вступом на навчання або стажування» [20]. Можна цілком погодитись з авторами, що запропоноване розширене визначення міжнародної міграції населення найбільше відповідає реаліям сучасного розвитку людства, оскільки підкреслює відмінності між чисельністю видів і форм міжнародної міграції та характер їхнього взаємопереплетення.

Розглядаючи міграцію через призму просторового виміру, М. Пулен доходить висновку, що міжнародна міграція – «це зміна країни звичного місця проживання особи». Він стверджує, що в ході міграційного переміщення індивідуума перетинається як мінімум один державний кордон. Часовий критерій міграції, за Пуленом, пов'язаний з ідентифікацією звичного місця проживання особи-мігранта шляхом встановлення тривалості його перебування там [21].

Т. Драгунова вважає, що суть міграції зводиться до переміщення людей між населеними пунктами, регіонами та країнами, що зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною місця проживання на різні терміни [22].

В. Шелюк називає міграцію поняттям, яке відображає соціально-економічні та демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень [23].

На думку Ю. Римаренко міграція становить переміщення людей через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час [24].

М. Окольнік наполягає на перевазі мотиваційного фактору над просторовим при визначенні критеріїв міграції. Він вважає, що основоположним у характеристиці терміну «міграція» є мотив остаточного переселення особи. Виходячи з цього дослідник пропонує розглядати міграційні процеси в контексті дещо ширшого поняття «рух», що включає в себе різноманіття типів і форм людської мобільності, які тісно взаємопов'язані між собою, а іноді навіть трансформуються з однієї в іншу [25].

Вагомий внесок у тлумачення терміну «міграція» вніс М. Романюк, який виділив трудову міграцію в якості важливого виду міграційних процесів. Він охарактеризував її як «рух, переселення та переміщення на постійній або тимчасовій основі носіїв робочої сили і працересурсного потенціалу в регіональному, національному та міждержавному міграційному просторі з метою забезпечення відповідного економічного циклу відтворення та власних потреб трудових мігрантів» [26].

В цілому, за винятком невеликих нюансів, усі відомі сучасній науковій думці визначення міграції можна умовно розділити на три основних підходи. Перший з них стверджує, що міграцію слід тлумачити як просторовий рух осіб, незалежно від його характеру та кінцевих цілей. Це можуть бути як тимчасові та короткотермінові поїздки індивіда в іноземну державу з метою виконання сезонної роботи, здійснення відрядження, проведення відпустки тощо, так і довготривале перебування за кордоном у зв'язку з роботою або навчанням. Окремою категорією є переїзд особи до іншої держави на постійне місце проживання. Адепти другого вважають міграцією переїзд особи з однієї держави до іншої з метою зміни місця проживання на певний термін або назавжди. Згідно з третім підходом міграцією є процес просторового руху особи, який у кінцевому результаті завжди призводить до територіального перерозподілу населення як у країні походження, так і в країні-реципієнті [27].

Підсумовуючи наведені вище підходи, зазначимо, що явище міграції має кілька базових структурних елементів, які найкращим чином

характеризують його сутність. Його головними ознаками як різновиду людських переміщень можна вважати:

- процес переміщення людей, їх переселення, пересування у часі і просторі;
- перетин особами як адміністративних меж власної держави (під час здійснення внутрішньої міграції) так і державних кордонів країн (зовнішня міграція);
- перманентну або тимчасову зміну місця проживання;
- поліпшення соціально-економічного стану окремого індивіда або групи осіб як основоположну мету міграції [28].

Як вже зазначалось, для більш детальної характеристики явища «міграція» експерти досить часто використовують поняття «міграційний рух» населення. Під ним розуміють просторове переміщення людей внаслідок політичних, економічних, релігійних та інших причин. З цієї точки зору він допомагає розкрити сутність міграції з посиланням на її джерело – фактори, які інтенсифікують міграційний процес.

Сам міграційний процес в більш широкому розумінні представляє безліч пов'язаних явних та латентних подій, які тягнуть за собою зміну місця проживання. Щоб всі вони стали процесом, вони повинні скласти статистично значущу сукупність. Міграція, як і інші процеси, відбувається в часі, тому її можна виміряти в певному часовому інтервалі. Характеристика структури міграції в такому разі приймається як середня для цього інтервалу. При цьому варто враховувати, що структура – це процес в статиці, а процес – це за своєю сутністю структура в динаміці, тобто безперервна зміна її станів [29]. В цілому міграційний процес – це хід або протікання будь-якого міграційного явища, послідовна видозміна його етапів, періодів та станів, а також розвиток залежних від них побічних наслідків [30].

Для кожної територіальної сукупності людей міграційний процес виступає як двозначний рух – як потік вибуття і як потік прибуття. В результаті відбувається взаємодія двох протилежно спрямованих, відносно однорідних

серій подій. Втім, для мігранта подією є не початок (вибуття) або кінець (прибуття) міграційного переміщення, а саме явище динамічного переселення, тобто зміна постійного місця проживання. Таким чином при аналізі міграції з точки зору територіально локалізованих сукупностей людей та з боку учасників переселень в поняття «міграційна подія» вкладається різний зміст. У першому випадку з подій формується міграційний процес, а в другому – міграційний потік.

У тому випадку, коли міграційний процес виступає як фактор, його можна розглядати як основну причину та рушійну силу тих соціальних змін, соціальних зв'язків і відносин, які обумовлюють об'єктивно неминучі або суб'єктивно сформовані зміни в усіх сферах суспільства, яке залучено до явищ прийому та віддачі населення. Для соціологічного та політологічного аналізу в цьому випадку важливо визначити масштаби і характер впливу міграційного процесу як фактора на ті чи інші сфери життєдіяльності суспільства, а також дотримуватися певної системи їхньої кваліфікації в залежності від проблем і цілей дослідження.

При вивченні міграційного процесу як функції необхідно розглядати його в наступних значеннях:

- як зовнішній прояв властивостей міграційного процесу в тій чи іншій системі відносин (функція - властивість);
 - з позиції ролі, яку виконує міграційний процес по відношенню до суспільства в цілому (функція - роль);
 - з точки зору зв'язків міграційного процесу з суспільством або сферами його життєдіяльності, їхньої взаємозалежності (функція - зв'язок)
- [31].

Тісно пов'язане з міграційними процесами поняття міграційного ринку – сукупності громадян, іноземців та осіб без громадянства, які можуть інтенсифікувати процес міграції своєю безпосередньою участю в ньому, складати основу трудових ресурсів, що переміщуються в соціальному просторі. Таким чином, міграційний ринок – це матеріальні та трудові ресурси,

що зазнають переміщення в соціальному просторі, який можна розділити на національний та міжнародний ринки праці. Міграційний ринок може означати у своїй сукупності трудові ресурси, на які може бути попит в різних галузях народного господарства. Він містить у собі ринки грошової маси, інфраструктури, соціальної рівноваги, обміну товарів на гроші і грошей та товар, реальної продукції і товару, цінних паперів, праці, майновий, конфліктогенний тощо. Міграційний ринок – це наявність матеріальних і трудових ресурсів, до яких відноситься оволодіння суспільними благами та цінностями різної міри вартості і суспільної значущості [32].

Саме пересування осіб чи об'єктів в рамках процесів міграції означає появу міграційних потоків – різновидів масового соціального потоку з переміщення матеріальних та людських ресурсів, які можна класифікувати за їх певною належністю до окремих верств населення, національного походження або віросповідання, виду і способу виробництва, а також за каналами та напрямками руху. Міграційні потоки характеризуються своїми масштабами (розмірами та чисельністю), національним складом і видом ресурсів, спрямуванням та інтенсивністю протікання, періодами та частотою коливання. Вони передбачають масовий характер соціальних переміщень та соціальної мобільності. Це не поодинокі, самоізолювана подія, а процес сукупної міграції людей, продукції, послуг чи товарів. Отже, міграційні потоки можна теоретично та умовно розглядати як об'єднані суспільною метою та соціальними завданнями сукупні переміщення, для яких характерна спільність напрямку [33]. В цьому контексті розгляд даного терміну наближає нас до розробки проблеми наукової типологізації міграційних явищ, яка буде здійснена в тексті нижче (див. підрозділ 2.1).

Міграційні потоки завжди пов'язуються з конкретним проміжком часу та певними територіями, тобто саме з тими фізичними координатами, завдяки яким їх можна визначати, досліджувати та оцінювати. Це підводить нас до визначення поняття міграційного простору. На думку дослідників міграційних процесів ним є водна, повітряна або сухопутна територія, по якій здійснюється

рух міграційних потоків як природного, так і соціального походження, завдяки яким забезпечується переміщення, переселення, пересування об'єктів та суб'єктів матеріального світу. Сутність цього визначення трактується по-різному. В одних випадках під міграційним простором розуміють шляхи або транспортні комунікації, з використанням яких здійснюється процес тимчасового або постійного переміщення матеріальних та людських ресурсів – інвестицій, капіталів, робітників, товарів. За інших ситуацій міграційний простір означає територію, що приймає до себе потоки іммігрантів, тобто є місцем їхнього тимчасового або постійного розселення (проживання та перебування). На цій території міграційні рухи можуть протікати як цілеспрямовано, так і хаотично, але завжди – інтенсивно та перемінно [34].

В загальному розумінні міграційний простір можна уявити як земну поверхню, на якій здійснюється переміщення і переселення з одного місця до іншого. Він постійно накопичує у собі людський потенціал, привносить у конкретні ландшафтні зоні певні збудження, видозміни, інновації. Це означає, що суб'єкти міграційного процесу, які розглядають його як навколишнє природне та соціальне середовище, зазнають від нього зустрічного впливу. Об'єкти та суб'єкти міграції, облаштовуючись чи розташовуючись у системі координат міграційного простору, завжди взаємодіють з природними та соціальними умовами. Така взаємодія спричиняє вплив на міграційний простір, а вже з його боку – на суб'єкти міграційного руху. Таким чином відбувається еволюція міграційного простору не лише в природних, а й в соціальних категоріях [35].

Ще одним важливим поняттям, яке допомагає в розумінні сутності міграційних процесів та їхніх наслідків, стає термін адаптації мігрантів (див. підрозділ 5.1). Під ним розуміють процес пристосування людини до нових для неї умов життя. Він має двоїстий природно-соціальний характер. З одного боку, адаптація є процесом пристосування людини як живої істоти, а з іншого – як особистості, соціального феномену. Таким чином, адаптацію мігрантів можна розділити на соціальну та біологічну. Визначальним для обох процесів

стає середовище проживання особистості. Звичайно, такий розподіл є лише умовним, оскільки біологічна адаптація багато в чому залежить від соціальних умов, а соціальна адаптація не виключає біологічних особливостей людини. В той же час виокремлення в структурі процесів адаптації соціального та біологічного компонентів недостатньо, щоб виявити сутність цього явища. На нашу думку його розчленування на частини за якісними ознаками має носити предметний характер, тобто враховувати саму природу явища. Таким чином, загальну класифікацію адаптації достатньо важко уявити – натомість вона може бути класифікована в конкретній предметній області [36].

В політологічному контексті – розглядаючи міграційне явище в якості елементу міждержавних відносин – слід приділити увагу такому специфічному терміну, як держава міграційного ризику. Під ним зазвичай розуміють державного актора, який розглядається іншою країною – реципієнтом міграції – в якості постачальника небажаного або загрозливого міграційного потоку. Відповідний статус закріплюється на нормативному рівні внесенням в спеціальний список країн. В результаті перетин кордону країни-реципієнта для представників держави міграційного ризику ускладнюється, так само як і здійснення трудової діяльності на її території. Така ситуація може пояснюватися політичними, економічними та іншими причинами – так, країною міграційного ризику може вважатися джерело активної нелегальної міграції, руху біженців тощо. Втім, дуже часто вони виходять за межі виключно міграційної проблематики та характеризують двосторонні відносини між акторами взагалі. Наприклад, саме цим обумовлена актуальна ініціатива президента України П.Порошенка щодо надання Росії відповідного статусу. Міграційні переміщення з РФ до України не є настільки масштабними, щоб нести реальну загрозу – втім, в умовах російської гібридної агресії перебування великої кількості росіян на українській землі є небажаним, а їхній транскордонний рух вимагає такого контролю, який найпростіше забезпечити саме в рамках статусу держави міграційного ризику.

Регулювання міграційної площини базується на специфічних нормах та правилах, які в сукупності складають так зване міграційне право. Воно є галуззю права, яка регулює пересування людини і зміну нею місця проживання або перебування. Як правило, міграційне право охоплює такі категорії, як імміграцію, еміграцію, внутрішню міграцію або ж тимчасове перебування особи за межами її місця проживання (туристичні, ділові та інші поїздки).

Явище міграції, впливаючи на державних акторів, викликає з їхнього боку зворотню реакцію, яка набуває форми специфічної міграційної політики. Під нею розуміється цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з регулюванням та контролюванням міграційних процесів, а також сукупність засобів для її реалізації та досягнення. Підкреслимо, що вона завжди має двоаспектний зміст, тобто спрямована на запобігання виїзду резидентів і створення необхідних умов та стимулів для повернення мігрантів.

Приймаючи до уваги наведені теоретичні розробки щодо категоріально-понятійного апарату, ми маємо підкреслити, що в нашому дослідженні ми ще не раз будемо звертатися до термінологічних аспектів дослідження міграційних процесів. Це зайвий раз наголошує на незавершеності, а власне кажучи, на неможливості завершення процесу пошуку єдиної теорії вивчення міграції за умов стрімких трансформацій міжнародної системи, про що й піде мова в цьому параграфі.

Наявні теоретичні узагальнення знайшли своє відображення у низці міжнародно-правових документів, а також норм національного права, що містять визначення найбільш важливих понять. В той же час термінологія, закріплена у законодавчих актах, часто має цілком прагматичний або занадто загальний зміст, її оновлення не встигає за змінами ситуації. В першу чергу мова йде про характеристику окремих груп мігрантів, які часто згадуються у відповідній нормативній базі. На нашу думку в цьому контексті потребують уточнення такі ключові дефініції, як «біженець», «економічний мігрант» та «незаконний мігрант».

Вплетеність міграційних процесів в сучасні тенденції глобалізації, їх взаємозалежність, призвели до того, що глобалістика, як наукове пояснення сучасної глобалізації, запропонувала нові концептуальні схеми, які виявились включеними в міграційну теорію, що робить особливий акцент на глобальну міграційну взаємозалежність країн світу [37].

Деякі експерти наголошували на тому, що інтенсифікація міграційного руху є визначаючою характеристикою якісно нового етапу розвитку людської цивілізації. Серед них перш за все варто згадати Е. Тоффлера – одного з теоретиків концепції постіндустріального суспільства. Футуролог підкреслював, що досягнення науково-технічного прогресу, разом з еволюцією економічних зв'язків та господарського сектору, зробили населення надзвичайно мобільним. На його думку ніколи в історії відстань не значило так мало для людей, як наприкінці ХХ століття. Тоффлер писав, що ніколи ще відносини та зв'язок людини з місцем проживання не були настільки крихкими та недовговічними. Він звертав увагу на активізацію в розвинутих суспільствах міграційних рухів у вигляді регулярних поїздок на роботу в масштабі «передмістя»-«місто» та перманентних змін постійного місця проживання в рамках міграції робочої сили. Висловлюючись фігурально, футуролог писав, що в рамках постіндустріального суспільства «...ми «використовуємо» житло і позбавляємося від нього багато в чому так само, як позбавляємося від паперового носовичка або банки з-під пива. Ми є свідками того, як втрачається для людини значення місця проживання. Ми виховали нову расу кочівників, і лише деякі усвідомлюють, наскільки численна, повсюдно поширена і істотна така міграція» [38].

Вивчаючи явище сучасної міграції в якості одного з характеризуючих елементів постіндустріального суспільства, Тоффлер акцентує увагу на її внутрішньому, національному вимірі в рамках найбільш розвинутої країни світу – Сполучених Штатів Америки. Втім, він торкається й питання міждержавного переселення, звертаючи увагу на безперервність цього процесу та різний характер окремих міграційних напрямків. Останнє

дослідник пояснює різними стадіями розвитку, на яких знаходяться регіони світу. Так, характерними міграційними вимірами європейського простору він вважає переміщення робочої сили в рамках остаточного відступу доіндустріального (сільськогосподарського) етапу на користь індустріального суспільства. В цьому контексті він згадує процеси урбанізації в Європі. Натомість із виникненням в Сполучених Штатах та Канаді передумов до переходу суспільства на якісно новий – постіндустріальний – рівень, активізується виїзд в ці держави європейських інтелектуалів та спеціалістів високотехнологічних галузей [39].

В цілому Тоффлер на основі практичних прикладів доводить, що в нових умовах мобільність людини має не лише економічні наслідки, але й визначає його відносини з державою та суспільством, а отже стає важливим політологічним фактором. Він вважає, що однією з характерних рис глобалізованого постіндустріального суспільства стає поступове зникнення бар'єрів між людьми, які були побудовані концепціями національних держав та патріотизму. Тоффлер пише, що всі істотні відмінності між людьми більше вже не залежать настільки явно від місця. Таким чином він стверджує, що «...людина тепер відчуває зобов'язання ні перед співвіднесеними з місцем соціальними структурами (місто, штат, країна або округ), а такими (корпорація, професія, суспільство друзів), які самі по собі мобільні, мінливі і по своїм практичним цілям незалежні від місця» [40].

Теоретик цивілізаційної концепції розвитку людства та автор терміну «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтон також не оминув увагою міграційну проблематику. В контексті аналізу взаємодії конгломератів держав, народів та їхніх окремих представників він вивчає явище міграції в якості одного з елементів цього процесу. Переміщення населення за Гантінгтоном є двигуном історії. При цьому він також акцентує увагу на відмінностях між міграційними рухами давнини та проявами цього явища наприкінці ХХ століття. Він відзначає зміни в міжнародному середовищі, які активізували міграційні переміщення населення. Окрім суб'єктивних факторів геополітичного

формату (на кшталт завершення процесів деколонізації) дослідник згадує результати технологічного розвитку та модернізації, які усувають бар'єри між країнами та регіонами. Гантінгтон вважає, що досягнення в сфері транспорту зробили міграцію легшою, швидшою і дешевшою. В той же час вдосконалення в області комунікацій дало більший стимул використовувати економічні можливості та посилило зв'язки між мігрантами і сім'ями з їх рідних країн. Вивчаючи географічні джерела активізації міграційного руху, він зазначає, що подібно до того, як економічне зростання Заходу стимулювало еміграцію в XIX столітті, економічний розвиток не-західних суспільств сприяв ширшому розгортанню цих процесів в XX столітті. Врешті решт за таких умов міграція стає самозростаючим процесом [41].

В одній зі своїх пізніх робіт Гантінгтон звернув основну увагу на проблеми, пов'язані з міжнародною міграцією. Він ще раз підкреслив, що міграція стає схильним до самозростання процесом. В той же час нові іммігранти приїжджають в розвинуті країни – місце призначення основних міграційних потоків сьогодення – в основному з незахідних суспільств, і тому є носіями іншої культурної та цивілізаційної ідеї. Рівень народжуваності серед них значно вищий, ніж у представників титульних націй, і таким чином саме вони забезпечать майбутнє зростання населення в західних країнах. Втім, іммігранти дуже часто створюють свої земляцькі національні або релігійні громади, які не інтегруються в культури приймаючих суспільств. Внаслідок цього в жителів Заходу прогресують фобії відносно мігрантів. Вони проявляються в актах насильства проти іммігрантських громад і окремих осіб. Наслідком цього є поява та зростання популярності праворадикальних партій, що несе загрозу стабільності суспільства та дотриманню західних демократичних цінностей [42].

Таким чином, згідно з теорією Гантінгтона потоки мігрантів з країн, що розвиваються, створюють в розвинених країнах Заходу анклавів іншої культури. В результаті ключовий елемент концепції дослідника – вже згадане явище «зіткнення цивілізацій» – відбувається не тільки між країнами, але і

всередині багатоетнічних держав, які піддаються загрозі втрати своєї культурної ідентичності. В якості прикладу Гантінгтон доводить, що для США найбільшу небезпеку представляє потік латиноамериканських мігрантів, які в більшості своїй не поділяють основні цінності протестантської англосаксонської культури – базового елементу американської ідентичності минулих десятиліть. Таким чином, теоретик звертає увагу на проблематику адаптації мігрантів в приймаючому суспільстві, наголошуючи на небезпеці для нього незавершеності цього процесу [43].

Вивчення міграційної проблематики з точки зору її негативних наслідків, загроз та викликів привертає увагу теоретиків міжнародних відносин, які займалися безпековими аспектами. В якості прикладу можна навести роботи представників Копенгагенської школи, найяскравішими з яких є Б. Бузан, О. Уевер, Я. де Вільде [44]. Вони розробили концепцію «суспільної безпеки», відповідно до якої безпека суспільства ставиться під загрозу, коли що-небудь загрожує її ідентичності. Саме в рамках даної концепції теоретики почали розглядати міграцію як загрозу суспільству, виходячи з того, що мігранти змінюють ідентичність приймаючої країни. Вивчення міграції в рамках парадигми безпеки отримало назву «сек'юритизація міграції».

Слід зауважити, що суперечливість сучасних процесів міграції, міграційні кризи, пов'язані з ними політичні маніпуляції, виникнення в науковому середовищі ідеї неспроможності керувати міграційними потоками, радикальні спроби заборонити імміграцію взагалі, навіть відгородитися від країн-донорів стіною, актуалізують завдання пошуку методологічних засад та розробки адекватних теоретичних моделей, які б дозволяли аналізувати якісні зміни, що відбуваються в міграційних процесах за сучасних реалій [45]. При цьому на рубежі XX і XXI століть у розвитку міграційної теорії відбулось помітне зміщення акцентів. Відома російська дослідниця Ірина Івахнюк, член Урядової комісії з міграційної політики, вважає, що теперішній напрям наукового пошуку націлений не стільки на інтерпретацію причин та чинників міграції, що вже запропоновано різноманітними, більш-менш визнаними

концепціями, скільки на пояснення механізму, наслідків та перспектив міграції населення в глобальному контексті соціальних, економічних і демографічних трансформацій. Іншими словами, йде пошук розуміння того, що несе з собою зростаюча міграційна хвиля і як жити в новому – «міграційному» – світі [46]. Жодним чином не заперечуючи цьому твердженню, необхідно зауважити, що ті зміни та трансформації міжнародної системи, які відбулись за останні роки, вимагають все ж таки приділити увагу новим та інтерпретувати вже відомі причини та чинники міграції, особливо зважаючи на конкретний регіональний вимір нашого дослідження, особливість його цивілізаційно-культурного поля, політичний контекст тощо. Задля цього ми вважаємо за доцільне коротко зупинитися на основних міграційних теоріях, положення яких тією чи іншою мірою використані в нашому дослідженні.

Розвиток наукових поглядів на міграцію завжди відбувався в межах різноманітних наук і наукових підходів – економічного, демографічного, географічного та історичного, соціологічного та політичного тощо. Усі вони, не дивлячись на специфіку застосованих методів, вирішували приблизно однакове коло питань: описати причини, перебіг та результати міграційних процесів. Російськими вченими була зроблена спроба класифікувати наукові підходи до вивчення міграції населення. Розроблена загальна типологізація включила 45 наукових напрямків, теорій і концепцій. При цьому основна їх частина – 15 – приходиться на економічний підхід; 5 – на соціологічний; 4 – власне на міграційний; 3 – на демографічний; 2 – на історичний; типологічний, політичний та інші специфічні напрями тих чи інших наук представлені по одному підходу [47].

Отже, економічні підходи до вивчення міграції населення є основними при дослідженні цього найскладнішого явища, а методи економічної науки використовуються в цьому контексті протягом декількох століть. Однією з найвідоміших спроб формалізувати цю проблематику стала теорія «притягування та відштовхування» англійського вченого Е. Равенштайна [48].

Згідно з нею чинники «відштовхування» з однієї країни – економічні кризи, нестабільність, соціальні потрясіння, стихійні лиха – врівноважуються позитивними чинниками «тяжіння» до іншої. До останніх відносяться економічна привабливість, розвинутість, політична стабільність, а відтак і високий рівень соціального забезпечення тощо. «Закони міграції» Е. Равенштайна, згідно яким мігранти залишають регіони з обмеженими можливостями і ресурсами та прибувають до більш розвинутих, де чинники тяжіння переважають над чинниками відштовхування, з певними варіаціями й до сьогодні є теоретичними засадами переважної більшості досліджень міжнародної міграції [49].

Як цілком справедливо зазначає вітчизняна дослідниця Н. Бурейко, доволі загальний характер даної теорії не може вважатися її недоліком, оскільки дозволяє використовувати її для більшості класичних імміграційних країн, які привабливі для іммігрантів саме рівнем свого розвитку та високими стандартами життя [50]. Подібний підхід використовується, як правило, на макрорівневому дослідженні міграційних процесів, оскільки він носить вельми узагальнюючий характер.

Для нашої роботи важливими є сформульовані Е. Равенштайном «сім законів міграції». Один з них безпосередньо стосується міграції громадян України в конкретному регіоні, оскільки згідно з ним масштаби міграції скорочуються зі збільшенням відстані між джерелом та ціллю міграційного руху [51]. Вважається, що люди більш схильні мігрувати до країн, розташованих географічно ближче до місця їхнього походження. Інше твердження Е. Равенштайна полягає в позначенні домінування економічного мотиву міграції [52]. Таким чином її основною причиною стає поліпшення мігрантом свого матеріального становища. Незважаючи на те, що теорія Е. Равенштайна в деяких окремих аспектах об'єктивно не могла витримати перевірки часом, її концептуальні засади стали основою для наступних досліджень.

Зважаючи на політологічний характер нашої роботи, адекватним методологічним підходом до вивчення її об'єкту та предмету є міждисциплінарний підхід, який вимагає комплексного аналізу чинників, що детермінують мобільність населення на різних рівнях – глобальному, регіональному, міждержавному, та по різних мотиваціях – економічних, політичних, соціальних, етнічних, конфліктних тощо.

Автором синтетичної теорії міграції, заснованої на результатах роботи міжнародної міждисциплінарної групи вчених, сформованої Міжнародним союзом наукових досліджень в області народонаселення (IUSSP), став професор соціології Пенсільванського Університету та Центру з вивчення народонаселення Дуглас Массей. Він спробував об'єднати різноманітні концепції міжнародної міграції на підставі системного підходу в єдину синтетичну теорію міграції, узагальнивши провідні теоретичні моделі міжнародної міграції та оцінивши докази їх основних аргументів. В результаті дослідник запропонував всеохоплюючий підхід до моделювання міжнародної міграції. Д. Массей стверджував, що будь-яка спроба серйозного аналізу цього явища повинна мати на увазі відповідь на шість основних питань: Які структурні сили в країнах-донорах породжують велику кількість людей, бажаючих переїхати за кордон? Які структурні сили в приймаючих країнах породжують постійний попит на робочу силу іммігрантів? Яка мотивація людей, які реагують на структурні сили за допомогою переїзду за кордон, і як ця мотивація визначає поведінку людей? Які транснаціональні соціальні структури, що виникли в результаті глобалізації взагалі і в міжнародній міграції зокрема, впливають на ймовірність майбутніх переміщень? Що визначає дії національних урядів в області міжнародної міграції? До якого ступеня уряди можуть реалізовувати поставлені цілі в області імміграційної політики і як фактичні результати відрізняються від тих, що планувалися? [53]

Скореговані та адаптовані до вивчення нашого предмету та об'єкту дослідження, деякі положення синтетичної теорії міграції, на нашу думку, у загальних рисах справедливі в поясненні процесів міграції громадян України

до означених країн – Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації.

Огляд існуючих на той час міграційних теорій, що визначав області протиріч, взаємодоповнень і часткових співпадінь, а також встановлював цінність різноманітних теоретичних підходів, був викладений в книзі Д. Массея і зосереджувався на шести теоріях: теорії неокласичної економіки, новій економічній теорії трудової міграції, теорії сегментованого (світового) ринку праці, теорії світових систем, теорії суспільного (соціального) капіталу і теорії кумулятивної причинності [54]. Згадана вище група дослідників прийшла до висновку, що міжнародні міграції виникають в результаті соціальної, економічної та політичної трансформації. При цьому за Д. Массеєм ці трансформації супроводжуються розповсюдженням капіталістичних ринкових відносин на доринкові і неринкові суспільства (слідуючи з теорії світових систем). До неринкових вчений відносив такі суспільства, які були засновані на централізованому плануванні, наводячи як приклад командні економіки СРСР, КНР та інших країн соціалістичного блоку до 1989 року. Задля зручності Д. Массей ідентифікував ці суспільства як такі, що переживають період структурної трансформації [55]. При цьому дослідник відзначав, що рівень заробітної платні не є вирішальним чинником у потоках міграції. Багато родин в умовах глобальних коливань економічного ринку посилають своїх членів працювати на інших ринках праці, забезпечуючи тим самим себе гарантію від внутрішніх коливань, в нашому випадку – зокрема від політичної нестабільності [56].

Таке твердження цілком вписується в так звану теорію міграційних мереж, яка розкриває механізм внутрішньої динаміки міграційних процесів, пояснюючи формування усталених зв'язків між конкретними країнами призначення мігрантів і конкретними країнами їхнього походження на індивідуально-родинному рівні. Мається на увазі, що неможливо пояснити бажання людей покращити своє життя лише економічним чинником, який покладений в основу формування міграційних потоків. В такий спосіб важко

пояснити саме конкретний географічний вектор, особливо якщо він набуває відносно усталений і масштабний характер. Теорія міграційних мереж, яка ще отримала назву мережевої міграції, або теорії міграційного ланцюжка, або теорії соціального капіталу, розкриває сутність саме цього аспекту. Вона зводиться до того, що коли певна кількість мігрантів вже облаштувалась в країні призначення (якими б мотивами ні пояснювалась їхня міграція), в гру вступають зовсім інші сили, а саме сили соціальної взаємодії, побудовані на родинній або етнічній близькості [57]. Як пояснює цю концепцію Д. Массей, концентрація іммігрантів в певних країнах і районах перебування створює ефект «родини і друзів», який формує потоки іммігрантів в ці місця, полегшуючи їх приїзд і облаштування. Якщо це забезпечує прибуття достатньої кількості мігрантів, в результаті може сформуватися економічний анклав, який у подальшому буде поновлювати попит на робочих мігрантів [58]. В нашому випадку ефект «родини і друзів» станом на кінець ХХ століття вже існував на практиці (враховуючи спільне радянське минуле України, Росії, Білорусі та Молдови), що у подальшому створило певний міграційний сегмент. Наявність співвітчизників в країні призначення зазвичай скорочує матеріальні та психологічні витрати, пов'язані з переїздом для наступних мігрантів і таким чином сприяє збільшенню міграційного потоку в дану конкретну країну [59]. Отже, міграційні мережі розуміються у вигляді усталених на особистісному рівні зв'язків між мігрантами, колишніми мігрантами і немігрантами в країнах виїзду і країнах в'їзду на підставі родинності, знайомства та спільного місця походження. Це є актуальним саме для нашого дослідження, адже радянське минуле створило усталені етнічні діаспори в досліджуваних країнах, залишило там родичів, друзів (навіть у другому-третьому поколінні). Іншими словами, міграційні мережі пов'язують земляків, які проживають на Батьківщині та в інших країнах, в тому числі – у вигляді діаспори. Міграційні мережі називають ще соціальним капіталом мігрантів, спираючись на який останні легше погоджуються на міграцію. Окрім матеріального капіталу (гроші) і людського капіталу (освіта,

кваліфікація, знання), соціальний капітал є важливим міграційним ресурсом, який, по-перше, мотивує людей до міграції, а по-друге, дає для цього додаткові можливості [60].

Теорія світового ринку праці Є. Плетньова визначає міграцію як спосіб розподілу вільної робочої сили на світовому капіталістичному виробництві. Близькою за духом до цієї теорії є концепція світової системи або глобального міста І. Валлерстайна. Згідно з ними, світовий ринок праці керується з економічно і політично розвинених центрів. Решта регіонів світової системи – так звана периферія – дають світовому господарству ресурси, в тому числі і трудові. Як окремий випадок даної концепції виступає теорія міграційних систем, яка поєднує країни походження та країни призначення в єдиний простір – міграційну систему. Це пов'язано як з географічною близькістю, так і з історичними та культурними факторами, сформованими традиціями [61]. Саме така ситуація спостерігається в Східній Європі, де зв'язки Російської Федерації з іншими пострадянськими республіками формують міграційне обличчя регіону.

Зважаючи на політологічний характер нашого дослідження, необхідно коротко зупинитися на теорії світових систем, яка певною мірою співвідноситься з мережевою теорією міграції, теорією світового ринку та теорією соціального капіталу. Відповідно теорії світових систем ймовірність міжнародної міграції особливо велика між колишніми колоніальними державами та їхніми колоніями. Пояснення такої закономірності цілком зрозуміле: в епоху спільного колоніального минулого були встановлені адміністративні і транспортні, комунікаційні та інвестиційні, культурні та мовні зв'язки, які розвивались незалежно від зовнішньої конкуренції. Це призвело до формування специфічних транснаціональних ринків і культурних систем, які продовжили функціонувати після розпаду імперій або колоніальних держав [62]. Враховуючи де факто колоніальне положення України та інших країн регіону у складі Російської імперії та Радянського Союзу, ця концепція може використовуватись при вивченні факторів, які

заклали основу для активізації міграційного руху на територіях колишнього СРСР. Російська дослідниця О. Садовська вважає, що ця теорія може бути застосована до аналізу міграцій в цьому регіоні, адже колишні республіки Радянського Союзу мали єдину економічну систему, уніфіковані стандарти організації виробничої і невиробничої діяльності, стандарти контролю якості; в рамках Союзу існувала єдина система середньої і вищої професійної освіти тощо. Таким чином, О. Садовська наголошує на існуванні більшої кількості спільних рис, ніж відмінностей в пострадянських країнах. Торгівельні та економічні зв'язки, безвізовий простір між новими незалежними державами активізували мобільність робочої сили. В результаті трудові мігранти, використовуючи накопичені знання та професійний досвід, вільно переміщувалися між країнами і секторами/галузями економіки – туди, де їхня праця була більше потрібна. О. Садовська називає мігрантів з колишніх країн СРСР «русофонами» за аналогією з «англофонами» і «франкофонами» з інших країн. До нещодавнього часу спільний мовний простір (знання російської мови було обов'язковим в радянській школі) полегшував їх виїзд, пошук роботи, адаптацію та інтеграцію у схожому соціокультурному середовищі [63]. Враховуючи, що в досліджуваній період міграція громадян України до Росії складала найбільший відсоток від загальних показників переселенського руху наших співвітчизників, положення теорії світових систем, по-перше, знаходять своє підтвердження у міграційних переміщеннях у відповідному просторі, а, по-друге, дають можливість обґрунтування саме даного вектору міграції.

Варто окремо підкреслити, що сама концепція «русофонства», попри її начебто мирну та закономірно об'єктивну сутність, яка базується на західному досвіді, несе в собі загрозу для незалежного майбутнього колишніх радянських республік. Її можна вважати одним з джерел та базових основ так званого «Руського миру» – сучасного виміру агресивної імперіалістичної політики Кремля. Використання економічної та культурної залежності колишніх колоній від метрополії стає одним з елементів російської

зовнішньополітичної діяльності, спрямованої на відновлення свого статусу наддержави, пануючої в регіоні Східної Європи. Міграційні переміщення в означеному просторі стають м'якою формою впливу на національні суспільства, одним із засобів їхнього утримання в орбіті Москви. В цьому контексті означений науковий підхід розкриває сутність однієї з актуальних безпекових загроз для України та інших пострадянських республік, які все ще не змогли реалізувати свої європейські амбіції. В той же час він пояснює, чому міграція українських громадян до Російської Федерації, Білорусі та Молдови не несе прямої загрози ідентичності приймаючих суспільств, не веде до «зіткнення цивілізацій» або ж загострення громадського протистояння (на відміну від проблеми міграції з країн Центральної Азії та Кавказу).

Але не завжди теорії здатні оцінити зміни, що відбуваються в міграційних процесах, і пояснити це явище поза часом. Зокрема, мова йде про тривалість, силу та причини посилення чи послаблення наявних міграційних потоків, адже міграцію потрібно розглядати не як статичний, а як динамічний процес. Завдяки динамічній природі міграції, запитання – чому люди мігрують? – завжди залишається актуальним.

Вітчизняна дослідниця Н. Бурейко цілком справедливо вважає, що вивчення міграції не може замикатися на якійсь одній дисципліні. Натомість саме міждисциплінарність підходів до вивчення проблем цих процесів повинна стати аксіомою [64]. На міждисциплінарному характері досліджень наполягають і американські автори К. Бреттелл і Дж. Холліфілд [65], виходячи з міждисциплінарного характеру міграції як явища. В цьому контексті нас цікавить політологічний аспект міждисциплінарних досліджень. За Дж. Холліфілдом, вивчаючи процеси міграції (а частіше імміграції), політологи звертаються головним чином до трьох тем:

- роль національної держави в управлінні міграційними потоками і в контролі над власними кордонами;

- вплив міграції на інститути суверенітету і громадянства та взаємозв'язок міграції з одного боку і зовнішньої політики та політики національної безпеки з іншого;

- проблема інкорпорації, тобто вивченням питань набуття громадянства і прав (що зближує їх з юристами) [66].

У контексті останньої теми Н. Бурейко згадує модель інкорпорації, запропоновану дослідниками А. Портесом і Р. Румбо, яка розглядає міграцію з точки зору офіційної політики уряду, реакції внутрішнього ринку робочої сили та характеру етнічних відносин в державі [67].

Згідно політологічному підходу в дослідженнях міграційного процесу виокремлюється два виміри: державний і ситуативно-політичний [68]. Під першим розуміють вплив мігрантів на соціально-політичний устрій держави і національну ідентичність її громадян, систему внутрішньодержавних відносин, людський потенціал держави, який визначає її роль та місце на політичній арені. В межах вказаного виміру вивчається контроль над міграційними потоками і, відповідно, умови в'їзду, виїзду і перебування на території національних держав. Іншими словами, в межах цього виміру політологічного підходу вивчається безпосередньо міграційна політика держави. Дослідження в межах другого – ситуативно-політичного – підходу сконцентроване на проблемах національної безпеки та загрозах, до яких можуть призвести неконтрольовані та нелегальні міграційні потоки. Втім, якщо більшість подібних досліджень присвячена загрозам країнам-реципієнтам, то в нашій роботі ми акцентуємо увагу на тих викликах національній безпеці України, які були спричинені саме імміграційною політикою Росії стосовно українських мігрантів.

Повертаючись до характеристики політологічного підходу Д. Холліфілда, зауважимо, що автор наголошує: незалежно від того, чи вивчають політологи надсилаючи або приймаючи суспільства, вони вразливі до теоретичних різночитань, адже одні наявно схиляються до макроекономічного підходу до вивчення міграції (тобто теорії раціонального

вибору), тоді як інші віддають перевагу інституціональним, культурним та понятійним поясненням підсилення міграційного руху до передових індустріальних демократій [69].

Саме задля запобігання подібних різночитань та наукових суперечок ми наголошуємо, що політологічний аспект дослідження повинен бути органічно вплетеним у загальний міждисциплінарний підхід, основою якого повинно стати вивчення міграційних процесів на різних рівнях аналізу (мікрорівень – неокласична теорія міграції та теорія людського капіталу, мезорівень – нова економічна теорія міграції, макрорівень – неокласична теорія міграції та теорія міграційних мереж) з врахуванням історичних і соціокультурних особливостей окремих регіонів. Масштабність міграційних процесів у сучасному суспільстві й значущість тих змін, які вони приносять в економічне, політичне та соціокультурне життя країн і народів світу вимагає посиленої уваги до їхнього всеохоплюючого вивчення.

Останнє твердження вимагає пояснення з точки зору окреслення напрямків актуального вивчення міграційної проблеми. На практиці вона безпосередньо зачіпає декілька елементів формування нового світового порядку та факторів визначення місця України в ньому. В результаті концептуальні засади дослідження процесів сучасної міжнародної міграції повинні в тому числі відштовхуватися від об'єктивної наукової потреби розглянути їх саме з точки зору відповідної проблематики та умов.

На глобальному рівні мова йде про дослідження міграції в якості одного з провідних мегатрендів сучасного глобалізованого світу. В рамках такого підходу наукова робота повинна об'єктивно висвітлити місце цього явища в житті людської цивілізації на початку нового тисячоліття. В результаті міграційна проблематика має розглядатися не лише як відірване специфічне явище, але й як елемент світоустрою, який має надзвичайний вплив на сучасну трансформацію міжнародного середовища. При цьому значна увага в даному випадку приділяється негативним трендам, які несе за собою активізації міжнародного переміщення, оскільки цей виклик відтепер є

проблемою не лише конкретних національних держав, а представляє одну з провідних загроз стабільності та розвитку людської цивілізації.

Локальний регіональний рівень дослідження проблеми міграції визначається специфічними рисами регіону, який обмежений географічними рамками нашої роботи. Важливим фактором в рамках такого підходу стає хронологічний аспект, а саме – той факт, що в ході дослідження ми вивчали пострадянські держави, утворені після завершення біполярного протистояння та краху соціалістичної системи. В той же час наслідки її існування – а саме сталі зв'язки між досліджуваними державними акторами – продовжували залишатися впливовим елементом регіонального устрою та двосторонніх відносин між колишніми радянськими республіками. Таким чином через характеристику регіональних міграційних процесів ми можемо проаналізувати саму сутність динаміки геополітичного розвитку нових незалежних держав в постбіполярному, посткомуністичному світі.

Національний рівень визначення підходів до концептуального дослідження процесів міграції визначається актуальними напрямками зовнішньополітичної діяльності української влади. Перш за все розглянута тема є серед тих, які визначають рівень внутрішньої стабільності українського суспільства. З іншого боку, її вивчення допомагає об'єктивно оцінити реальні перспективи України до реалізації амбітних проектів – на кшталт лідерства на регіональному рівні. Також узагальнений аналіз даних окреслює характер двосторонніх відносин з державами регіону – на практиці він характеризує одну з найактуальніших складових реалізації української дипломатичної діяльності стосовно країн-членів СНД.

Внутрішній рівень актуальності міграційних відносин визначається безпековим підходом, а саме концепцією визначення ризиків, які міграція безпосередньо несе нашій державі, мігрантам та тим її громадянам, які залишаються в межах Батьківщини. При цьому підкреслюється необхідність інтегрування отриманих даних, рекомендацій та висновків в якості гіпотези до глобального дослідження міграції. Таким чином, ми знову повертаємось до

масштабних елементів та трендів цивілізаційного розвитку людства, зробивши по суті концептуальне коло в рамках визначення актуальної проблематики.

1.2. Дискурс сучасних наукових досліджень регіонального вектору міграції громадян України

Міграційна проблематика є питанням загальнолюдського значення. Через це вона потребує пильного аналізу та узагальнення інформації щодо сучасного стану таких важливих аспектів теми, як принципи формування національних міграційних політик та їхній зв'язок з загальними стратегіями зовнішньополітичної діяльності; основи регулювання міграційних потоків на міждержавному рівні, в глобальному та регіональному просторах; функціонування явища міграції в якості фактору безпекового середовища; умови праці та процеси адаптації мігрантів за кордоном як елемент еволюції демографічної сфери та фактор соціальної нестабільності тощо. Важливим завданням в цьому контексті є необхідність розглянути міграційну сферу із позицій такої сучасної науки, як політологія, що вивчає тенденції та закономірності розвитку, функціонування та структури політичного життя соціальних суб'єктів, які відображають реальний процес суспільного життя, включаючи їх у діяльність щодо реалізації політичної влади і політичних інтересів. Ця наука охоплює також систему знань, яка стосується існуючого політичного порядку, де домінують константні величини, та політичних процесів, де домінують глобальні зміни.

Актуальність міграційної проблематики в умовах активізації глобалізаційних процесів та розмиття кордонів, які стають масштабними явищами міжнародного значення, призводить до підвищеного інтересу до цієї теми з боку державних структур та недержавних акторів. Сьогодні існує сталий попит на дослідження, які розкривають сутність явища міграції та описують його складові на сучасному етапі розвитку. Це в свою чергу

призводить до того, що представники наукового середовища жваво включаються в процес його комплексного вивчення. Результатом є значні обсяги наукових розробок, підготовлені фахівцями політичних, історичних, економічних, юридичних наук. Лише їхній комплексний аналіз дозволяє сформулювати цілісне бачення проблеми, виділити необхідну для тематики даного дослідження інформацію та зробити обґрунтовані висновки.

Плідне вивчення міграційного руху українців до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації кінця ХХ – початку ХХІ століття можливе лише за умов усвідомлення сучасного наукового дискурсу в галузі міграції, з'ясування того, які ділянки цієї проблеми та якою мірою вже досліджені або ще не стали предметом наукових розвідок. Отже, завдання даного підрозділу полягає не лише в тому, щоб з'ясувати «прогалини» у вивченні цієї теми (а таких немало), а й у тому, щоб усвідомити логіку еволюції наукових підходів до цієї проблеми.

Всебічне опрацювання наявних наукових доробок має здійснюватися на основі визнаних підходів та методів. Воно потребує розробки класифікації застосованих нами матеріалів. Доречним видається поділити використані при написанні наукового дослідження праці на кілька груп. Структурування наявної літератури може здійснюватися за різними критеріями. Опрацьовуючи дослідження з тематики участі українців в регіональних міграційних процесах, ми пропонуємо розглянути три підходи: географічний, хронологічний та проблемний.

Географічний підхід до класифікації наукових праць передбачає їхній розподіл за походженням авторів. З одного боку, приналежність до окремої наукової школи впливає на підходи до вивчення предмету дослідження, накладає суб'єктивне сприйняття на розуміння наявних даних. З іншого боку, об'єктивним фактором є відмінності між відображенням тих самих подій та процесів дослідниками з держав, які безпосередньо залучені до них, або ж представниками третіх сторін. Останні претендують на більш неупереджене висвітлення ситуації.

В географічному контексті доцільно розділити наукову базу досліджуваної проблеми на три групи:

1. Роботи українських авторів;
2. Роботи представників інших досліджуваних країн (Російської Федерації, Республіки Молдова, Республіки Білорусь);
3. Роботи західних дослідників («зовнішніх спостерігачів»).

Виходячи з цього слід звернути увагу на деякі специфічні риси кожної з груп. Роботи українських та східноєвропейських науковців разом становлять теоретичний матеріал, підготовлений всередині географічних рамок дослідження. Цим пояснюється певний суб'єктивізм у висвітленні подій, залежність від державної позиції та соціального сприйняття міграційної проблематики. Вітчизняні праці дозволяють розглянути предмет дослідження з точки зору країни – постачальника мігрантів. Саме в роботах українських науковців можна знайти висвітлення персонального виміру процесів міграції громадян нашої держави. Загалом наявні праці вітчизняних дослідників, попри доволі помітну кількість, лише частково, здебільшого на дотичному рівні досліджують окреслену нами проблему. Виходячи з тематичної спрямованості наукових робіт українські експерти в основному зосереджувались на з'ясуванні історії, змісту й характеру міграційних проблем та на розвитку міграційних потоків з та в Україну. Питання ж, пов'язані з роллю цих проблем в якості чинників зовнішньої політики України, не стали предметом спеціального вивчення. Натомість російські, білоруські та молдовські науковці демонструють погляд на ці питання з боку приймаючих країн. В їхніх наукових надбаннях домінує економічний підхід – увага концентрується на наслідках від процесів міграції для національних економік та ринку праці. Спільне радянське минуле представників цих груп накладає свій відбиток на сутність їхніх робіт, оскільки саме дослідження радянської наукової школи становлять базову основу для здійсненого наукового пошуку, та в багатьох випадках мають вплив на світогляд та світосприйняття конкретного науковця.

Західні дослідники – представники третьої групи – більш об'єктивні в своїх оцінках процесів міграційного руху в посткомуністичному просторі. Вивчення праць науковців з країн-членів Європейського Союзу є доцільним, оскільки дає можливість порівняти східноєвропейську та західноєвропейську міграційні концепції та бачення проблеми, адже Східна і Західна Європа відчувають потребу в додатковій робочій силі та конкурують у боротьбі за громадян України. Втім, згадані дослідники майже не звертаються до проблематики української міграції на території колишнього СРСР. Цим пояснюється невелика кількість робіт цього походження, використана в рамках даного дослідження. Проаналізовані наукові праці переважно розглядають загальні теоретичні питання явища міграції і саме в цьому контексті стали в пригоді при роботі над дисертацією [1].

Зарубіжні науковці погоджуються з тезою, що значною мірою вирішення міграційних проблем визначається зовнішніми факторами. Міграція відіграє велику роль у міждержавних відносинах [2]. Водночас вони вважають, що оформлення цієї взаємодії через міждержавні угоди про міграцію має менший зворотний вплив на її інтенсивність, оскільки реальні потреби і можливості руху населення, як правило, або виходять за рамки угод, або не досягають передбаченого ними рівня. Однією з причин цього є те, що держави ніколи не можуть забезпечити повний контроль над стихійним рухом окремих особистостей.

Аналізуючи наукові розробки з тематики дослідження, слід зазначити, що у хронологічному контексті праці українських, російських та європейських авторів стосовно сфери висвітлення різних аспектів явища міграції українців в досліджуваному регіоні переважно відносяться до періоду незалежності України. Це пояснюється тим, що ця епоха є одним з найактивніших періодів міграції в історії людства. Розпад СРСР і кінець радянської системи призвели до значних людських переміщень та глибоких змін на пострадянському міграційному полі. В результаті Україна та українці долучилися до масштабної міграційної динаміки, якою характеризується посткомуністичний простір.

Хронологічний підхід до класифікації напрацювань попередників з означеної теми означає їхній розподіл на дві групи – роботи, підготовлені в період біполярного протистояння в міжнародних відносинах та наукові розробки постбіполярного періоду. Він базується на констатації суттєвих змін, які спостерігаються в міжнародному середовищі взагалі та в структурі міграційних процесів зокрема. Через них висновки окремих робіт є застарілими та не підходять для характеристики сучасної ситуації. Слід відзначити, що на території України, в тодішній УРСР, дослідження, присвячені міграційній проблематиці, розпочалися з кінця 1960-х років. Серед авторів, яких хвилювало питання міграції, необхідно назвати А. Доценка [3], О. Овсюка [4] та інших. Основною темою їх наукових розвідок стали проблеми реалізації організованих форм переселень, питання розробки нового категоріального апарату, методів дослідження, показників, що віддзеркалювали територіальні переміщення населення, аналіз міграційних процесів в Україні тощо. Втім, сьогодні вони можуть використовуватися виключно в якості постачальника теоретичних матеріалів для вивчення питань класифікації та характеристики форм і причин міграційних процесів, надання більш детального аналізу еволюції поглядів наукового середовища на природу міграції.

Натомість сам предмет цього дослідження може вивчатися виключно на основі праць, опублікованих в постбіполярний період (що безпосередньо походить з хронологічних та географічних рамок роботи). Так, починаючи з 1991 року в Україні була опублікована значна кількість праць, присвячених міграційній проблематиці. При цьому в них були розставлені нові акценти, які безпосередньо відображали соціальні та політичні зміни після розпаду СРСР, в умовах трансформації постсоціалістичного простору. Відзначимо серед них дослідження таких вчених, як О. Бабенко [5], О. Кузьменко [6], Н. Плахотнюк [7], О. Піскун [8], Ю. Шемчушенко [9], С. Чехович [10], В. Новік [11], Б. Юськів [12], О. Брусиловська [13], В. Фісанов [14] тощо.

В результаті, з хронологічної точки зору ми можемо розділити наукові розробки проблематики міграційного руху українців на дві групи:

1. Роботи, підготовлені до 1991 року (не можуть безпосередньо застосовуватись для вивчення практичних аспектів досліджуваної проблематики через невідповідність нижній хронологічній межі, втім – підводять під неї теоретичну основу);

2. Роботи, підготовлені після 1991 року (основне джерело інформації про предмет дослідження).

Втім, застосування цього підходу не дозволяє реально структурувати наявні дослідження, оскільки утворює занадто широкі за своїм змістом групи. При цьому лише одна з них напряму вивчає запропоновану проблематику.

Набагато зручнішим нам вбачається застосування проблемного підходу до класифікації наукової бази роботи. В цьому випадку основним критерієм виступає тематика окремих робіт, що дозволяє чітко визначити їхнє місце в загальній системі наукових знань та окреслити їхню корисність для конкретної монографії (в контексті залучення для широкого застосування отриманих даних в тексті всього дослідження, або ж при висвітленні конкретного аспекту досліджуваного явища). Саме проблемний принцип ми пропонуємо розглядати в якості основного. При цьому до нього можуть бути інтегровані й описані вище підходи – в якості другорядних елементів системи класифікації, які допомагають зробити наявний розподіл праць ще більш глибоким.

Загалом, загальні теоретичні питання явища міграції досліджувалися О. Хомрою [15], Л. Рибаківським [16], В. Покшишевським [17], В. Поповкіним [18], В. Моїсеєнко [19], Ю. Римаренком [20], Л. Руденком [21], М. Фащевським [22], Т. Петровою [23], В. Зелінськи [24], Е. Равенштейном [25], А. Сові [26], Дж. Саймоном [27], Р. Епплеярдом [28], Г. Тапіносом [29]. Проблема типологізації міграційного руху розроблялась В. Петерсенем [30], А. Ягельські [31]. Розробці питання моделювання міграції присвятили свої роботи С. Матлін [32], С. Соболева [33], О. Староверов [34], Д. Куржо [35],

А. Роджерс [36]. Необхідно виділити також роботи окремого наукового напрямку – міграціології, авторами якого були В. Іонцев [37] та М. Денисенко [38]. В його основі лежить ідея комплексного підходу до вивчення загальної міграційної рухливості населення, а також запропонована Іонцевим класифікація основних методів характеристики міграційного явища.

Особливе місце в науковій літературі займає розвиток ідеї Л. Рибаківського про трьохстадійний міграційний процес, який представляє послідовний ланцюжок подій – від ухвалення рішення мігрувати до самого процесу міграції та адаптації на новому місці проживання [39].

Відома англійська дослідниця С. Сассен [40] є яскравою представницею політологічного підходу до вивчення міграції. Вона вважає, що саме політична організація сучасного світу у формі взаємодії суверенних держав визначає специфіку міграційних процесів. На її думку міграція є одним з елементів суцільної взаємозалежності і ставиться в один ряд з міжнародною торгівлею, міжнародною допомогою, діяльністю міжнародних організацій та транснаціональних компаній.

Дж. Холліфілд в індивідуальній монографії «Політика міжнародної міграції» [41] та низці праць, написаних у співавторстві, включає до наукового обороту аналіз таких проблем, як роль держави у контролі над міграцією та кордонами, вплив міграції на інститути суверенітету і громадянства, її зв'язок з питаннями національної безпеки, статусом етнічних меншин, етнічною ідентифікацією та самоідентифікацією, правами людини, участь мігрантів у суспільному та політичному житті.

Проблеми міграцій і розміщення населення вивчали Б. Хорев [42] та А. Загробська [43]. Хорев активно займався дослідженням міських – урбаністичних – проблем, зумовлених міграційними процесами, і пропонував шляхи їхнього вирішення. Особливою заслугою Загробської було розкриття взаємозв'язку процесів відтворення населення, міграційних переселень та освітньої сфери; визначення тенденцій розвитку міграційних потоків у зв'язку

зі зростанням рівня освіти населення. Таким чином, дослідниця акцентує увагу на актуалізації явища інтелектуалізації міграційного середовища.

Питаннями історії міграційних рухів та розвитку наукових досліджень в області міграції, історико-демографічними дослідженнями міграції, що описують дане явище в контексті історичної еволюції демографічних процесів, займалися В. Кубійович [44], Т. Пронь [45], В. Кабузан [46], С. Качараба [47] та інші науковці. Методи та інструментарій вивчення міграції населення досліджувались В. Переведенцевим [48]. Подібну тематику висвітлювало дисертаційне дослідження О. Овчиннікової «Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції населення» [49]. Втім, варто наголосити на прогностичному характері цієї роботи.

Сучасні науковці особливу увагу приділяють аналізу соціальних, економічних, військово-політичних та історичних тенденцій міграції в постбіполярному світі. Наприклад, дослідженню загальної характеристики міграційних процесів в нових умовах функціонування міжнародного середовища присвячені праці Г. Вечканова та Г. Вечканової [50], Т. Галкіної [51], О. Даньшина [52], Д. Драгунського [53], В. Колосова [54] тощо.

Збірка статей В. Малахова [55] присвячена темі, при аналізі якої достатньо важко відділити теоретичну актуальність від політичної злободенності. В даному випадку йдеться про такі проблеми, як расизм і міграція, національна політика та етнічна ідентичність, мультикультуралізм та націєбудівництво. Наскрізним в роботі є об'єднуючий сюжет полеміки з таким походом до етнічності, який ігнорує її історичну, культурну та політичну опосередкованість.

Дисертаційне дослідження О. Ровенчак [56] аналізувало соціологічну концептуалізацію сучасної міжнародної міграції як соціокультурний феномен епохи глобалізації. В ньому було підтверджено зростання значимості економічних чинників в структурі причин міграції. Основна частина висновків в роботі стала інноваційною, оскільки вони перш за все стосувалися малодослідженої в Україні теми – специфіки впливу міграції на ідентичності

мігранток, їхню адаптацію в приймаючому суспільстві, та аналізу наслідків міграції. В роботі було запропоновано оригінальний інструментарій для вимірювання міграційного досвіду, аналіз моделей адаптації та дослідження структури ідентичності жінок-переселенок.

До окремої групи наукових розробок відносяться дослідження, які характеризують сучасну міграційну політику досліджуваних країн, а саме Російської Федерації, Республіки Молдова, Республіки Білорусь, України. Як правило, вони не лише описують наявну ситуацію, але й містять рекомендації щодо її вдосконалення. Серед цієї групи варто згадати праці О. Позняка [57], О. Тюрюканової [58] та інших. Дисертаційна робота Науменко С.В. присвячена імплементації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері зовнішньої міграції [59]. Натомість дисертація В. Логіна вивчає державне управління міграційними процесами в нашій державі [60]. Ця тематика знаходить подальший розвиток в роботі М. Чулаєвської, яка розглядає цей аспект реалізації державної політики в контексті активізації європейського вектору зовнішньополітичної діяльності України [61]. Російський погляд на проблематику формування та реалізації діяльності органів державної влади в сфері міграції наводиться в дослідженнях В. Мукомеля [62]. Він вивчає міграційну політику Російської Федерації в контексті специфіки пострадянського простору, її адаптаційно-інтеграційні функції.

До цієї ж групи досліджень слід віднести розробки, присвячені аналізу національного міграційного законодавства країн, які входять до географічних меж нашого дослідження. Відповідні нормативні акти Республіки Білорусь розглядаються в роботі О. Бахура [63]. Молдовський приклад аналізується у звіті, підготовленому Т. Чумаш [64]. Російські законодавчі практики та ініціативи, реалізовані в ХХІ столітті, висвітлюються в колективній монографії «Нове міграційне законодавство Російської Федерації: правозастосовча практика» за редакцією Г. Вітковської, А. Платонової та В. Школьникової [65].

Вивченню питання міграційних процесів, що мають місце сьогодні між

Україною, іншими пострадянськими республіками та країнами ЄС, було присвячено низку наукових праць О. Малиновської. Нею, зокрема, проаналізовано двосторонні стосунки у форматі «Україна-ЄС» в міграційній сфері [66], опрацьовано проблему захисту осіб, що шукають притулок, та питання набуття статусу біженців в Україні [67]. Дослідниця формулює проблему недосконалості вітчизняної законодавчої бази в галузі міграції, що негативним чином впливає на міграційну ситуацію в нашій державі та створює умови для незаконного виїзду багатьох українців на заробітки за кордон [68]. Численні публікації на тему регулювання міграційних потоків [69], а також дисертаційне дослідження «Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України» [70] мають неабияке значення у дослідженні проблеми державного управління міграціями.

Теоретичне осмислення зовнішньополітичного характеру міграційних проблем в контексті їхнього впливу на безпекове середовище та становище нашої держави базується на численних працях Л. Гайдукова [71], М. Дорошка [72], В. Копійки [73], В. Манжолі [74], І. Мінгазутдінова [75] та інших українських науковців, що займаються вивченням місця України в міжнародних відносинах, питаннями національної та міжнародної безпеки, а також проблемами формування і здійснення зовнішньої політики держави. Ґрунтовне дослідження українсько-російських відносин у міграційній сфері було проведене О. Стадніченко [76]. Зроблені дослідницею висновки сприяли чіткому викладенню в даній дисертаційній роботі всіх тонкощів двосторонніх відносин України з Російською Федерацією на рубежі ХХ-ХХІ століть.

Говорячи про безпековий формат міграційної проблеми, а саме – її аналіз в якості актуальної загрози національній безпеці та вивчення окремих негативних проявів процесів переміщення населення, звернемо увагу на явище нелегальної міграції. У країнах СНД найбільш систематизовані та комплексні дослідження цієї сфери в демографічному, соціологічному та юридичному напрямках було проведено А. Вишневським [77] та Г. Вітковською [78]. Згадані дослідники також вивчали процеси трудової міграції, в тому числі у

колишньому СРСР, явища урбанізації та показники мобільності населення. Розглядаючи праці вітчизняних науковців, які аналізували сферу міждержавних відносин України з іншими державами в галузі міграції в контексті протидії її деструктивним формам, варто згадати дисертаційні дослідження А. Платонова «Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України» [79] та І. Серової «Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції» [80].

Дослідженням питання міграції високоосвічених інтелектуалів, яка підриває науковий потенціал країни, виступаючи в такому вигляді актуальною загрозою її розвитку, займалися такі вчені, як О. Іконніков [81], Л. Леденцова [82], О. Тюрюканова [83], Д. Колеман [84], Д. Акімов [85].

Різні аспекти перебування українців на території досліджуваних країн зазвичай розглядаються лише в контексті взаємовідносин урядів відповідних держав у сфері регулювання міграційних процесів та підтримки українців за кордоном з боку вітчизняних посадовців. Окремі аспекти міграційних проблем у системі взаємодії України з іншими державами досліджували відомі українські вчені В. Сусак [86], М. Шульга [87]. І. Прибиткова [88]. Остання на основі авторських розрахунків та вторинного аналізу доступних даних загальнонаціональних моніторингів Інституту соціології НАН України, Державного комітету статистики, окремих юридичних постанов здійснила синтез існуючих досліджень щодо основних характеристик міграційних процесів в Україні з радянських часів і до 2008 року. Дослідниця прийшла до висновку, що в радянський період основні міграційні переміщення були пов'язані з сільськогосподарським переселенням сімей і організованим набором працівників на підприємства. Для пострадянського періоду важливими стали такі міграційні потоки, як репатріація, поява вимушених мігрантів та біженців, нелегальних мігрантів з і в Україну, зростання масштабів трудової міграції, особливо комерційної. При цьому з початку 2000-х рр. спостерігається інтенсивна зовнішня трудова міграція і трудова маятникова міграція населення. Дослідниця визначає міграційний потенціал

сучасних жителів України як високий, хоча й підкреслює наявність регіональних відмінностей в різних частинах держави. З приводу причин міграцій вона вказує на той факт, що жителі України зазвичай ідентифікують себе з незаможними верствами суспільства. При цьому якість їхнього життя на рубежі століть продовжувала погіршуватися. Хоча ситуація на ринку праці поступово покращувалась, 43% дорослого населення України були переконані, що знайти роботу на Батьківщині досить проблематично. Також І. Прибуткова відзначала, що досвід роботи за кордоном впливає на міграційні плани і установки українців, оскільки такі люди частіше мають намір емігрувати на постійне місце проживання. Вона наголошувала на тому, що в країні відсутня як адекватна міграційна політика, так і концепція міграційної політики в цілому.

Специфіка деяких видів міграційних процесів знайшла своє відображення в окремій групі наукових розробок. В цьому контексті перш за все слід згадати роботи, присвячені проблемам трудової міграції – найпоширенішого явища в сучасному світі. До них відносяться наукові надбання Ж. Зайончковської [89] Є. Сярого [90], Л. Ткаченко [91] тощо. Вивчення в цьому контексті особливостей працевлаштування українців у Європі дає можливість пояснити поступову переорієнтацію наших громадян на європейський ринок праці. Цьому питанню присвятили свої праці О. Краузе [92], Я. Жаліло [93], О. Годованська [94], О. Кузьмич [95], В. Лопух [96] тощо. З методичної точки зору важливою для вивчення окресленої проблеми є праця В. Джаман «Маятникові трудові поїздки населення і локальна система розселення» [97], яка дає вичерпні відповіді на питання накопичення, опрацювання та структуризації даних соціологічних опитувань. Слід відзначити, що специфіка маятникової міграції почала розроблятися ще в радянську добу – прикладом цього є наукова праця І. Табориської, яка вивчала відповідні теоретичні та практичні аспекти [98].

Збірка матеріалів комплексного вивчення трудової міграції та ринків «Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації» [99] пропонує

результати окремих регіональних досліджень міграційних практик та їхніх наслідків для індивідуальних біографій, сімейного життя, кар'єри та економічного добробуту мігрантів, а також визначає наслідки міграції для місць проживання мігрантів як в країні-донорі, так і в країнах-реципієнтах. Автори прийшли до висновку, що більшість українських трудових мігрантів спочатку не були готові до тривалої міграції. Втім, з часом міграція стала формою професійного, індивідуального та сімейного життя. Роль держави в управлінні програмою працевлаштування власних громадян за кордоном аналізує Т. Ачакосо [100].

Безперечний науковий інтерес в рамках даного дослідження становлять колективна робота С. Пирожкова, О. Малиновської та О. Хомри «Зовнішні трудові міграції в Україні: соціально-економічний аспект» [101], монографія «Зовнішні трудові міграції населення України» за редакцією Е. Лібанової та О. Позняка [102], стаття І. Гнибіденка «Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення» [103]. Автори розглядають теоретичні та практичні проблеми трудової міграції, дані державної статистики та спеціального вибіркового дослідження трудових мігрантів у контексті загальної соціально-демографічної та демоекономічної ситуації. Дослідниками запропоновано концептуальні основи нової міграційної політики України, проаналізовано сучасний стан статистичного обліку міграційних процесів, заходи щодо його вдосконалення. В особистій монографії С. Пирожкова «Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії» [104] досліджуються поїздки громадян України за кордон з метою заробітку. На основі результатів соціологічного опитування сімей мігрантів аналізуються причини та наслідки цих поїздок для окремих осіб, їхнього найближчого оточення, суспільства в цілому. Представництво Міжнародної організації міграції в Україні також презентувало власні дослідження щодо регіонального переміщення ресурсів на ринку праці у форматі «Огляду трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі» [105].

З географічної точки зору найбільший інтерес для нашого дослідження

становили роботи, які розглядали саме специфіку міграційної складової регіонального простору, який сформувався на території колишнього СРСР. Так, монографія С. Рязанцева присвячена тенденціям та наслідкам трудової міграції в кранах Балтії та СНД [106]. Практичні аспекти трудової міграції українців до Російської Федерації у період з 1991 по 2010 роки знайшли своє відображення в дисертаційному дослідженні В. Брацюна [107].

Робота І. Маркова «На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація)» [108] висвітлювала специфіку основних напрямків руху українських заробітчан – західного та східного. Дослідження комбінує різні методологічні інструменти з метою розробки багаторівневої класифікації сучасної трудової міграції з України. Робота базувалась на близько 100 глибинних інтерв'ю, 8 фокус-групах, близько 100 експертних інтерв'ю, аналізі міграційної політики країн, які були безпосередньо включені в дослідження, а також моніторингу українських ЗМІ переважно за 2008 рік. Вона пропонує ряд інноваційних класифікацій профілю сучасного українського трудового мігранта. Важливим є увага автору до різниці між генераціями мігрантів. Не дивлячись на те, що багато текстів в цій книзі має описовий характер, збірник є інноваційним у своїй спробі запропонувати академічний аналіз мігрантської аудиторії, пропонуючи дані, які в тому числі можуть бути використані як джерело інформації для потенційних мігрантів.

Вивченню гендерних особливостей, масштабів, напрямків і тенденцій української трудової міграції до Російської Федерації були присвячені матеріали комплексного соціологічного дослідження, опубліковані під редакцією Ф. Тегелер і О. Черкез [109]. В ньому були використані результати авторського опитування, в тому числі експертні інтерв'ю, інтерв'ю з трудовими мігрантами, моніторинг російського медіа простору, а також аналіз доступних статистичних, юридичних та інших даних. В результаті було ще раз підтверджено, що саме РФ є найбільшою країною-реципієнтом українських трудових мігрантів. Підкреслювалось, що українці працюють в найбільш

промислово розвинених регіонах Росії. Вони швидко інтегруються в місцеве суспільство. Автори дійшли до висновку, що для трудових мігрантів характерні шість моделей міграційної поведінки («протодіаспора», «трансгромадянство», «гості», «гетто», «далекобійники», «епізодники»), які залежать від терміну їхнього перебування за кордоном та рівня адаптації в гостьове суспільство.

I. Майданик [110] розглянула специфіку діяльності української молоді на ринках праці зарубіжних держав. Її дослідження було присвячене порівнянню моделей трудової міграції молоді (до 35 років) і людей старшого віку; впливу трудової міграції на матеріальний добробут громадян України. В ньому використовувались дані Першого загальнонаціонального дослідження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції; дослідження «Життєві шляхи населення України» (охоплювало вісім областей – Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Луганську, Львівську, Тернопільську, Рівненську та Чернівецьку). В результаті застосування кількісного методу було зроблено висновок, що молоді українці – в порівнянні зі старшими мігрантами – більше схильні до самореалізації. Вони частіше відкривають власну справу за кордоном. Автором була запропонована багаторівнева схема вивчення добробуту трудових мігрантів (матеріальний, фізичний, соціальний, психічний тощо), а також кількісних характеристик основних параметрів трудової міграції та рівня матеріального добробуту українських молодих мігрантів і мігрантів старшої вікової групи. В іншій статті [111] дослідниця сконцентрувалась на вивченні впливу зовнішніх трудових міграцій на економічний розвиток регіонів України. Було здійснено аналіз впливу трудової еміграції українців на вітчизняний трудовий ринок, підрахунки загальних заробітків мігрантів за кордоном. В результаті автор дійшла до висновків про окремі позитивні наслідки активізації руху робочої сили з України в інші країни. На її думку, трудова міграція дозволяє скоротити число безробітних в Україні більш ніж в два рази та приносить значну фінансову користь нашій державі. Остання тема – щодо оцінки масштабів грошових

переказів українських мігрантів на Батьківщину, які можна розглядати в якості інвестиційного вливання в її економіку – знайшла подальше відображення в статтях А. Гайдуцького [112], який на основі альтернативних методик підрахунку підкреслював помилковість офіційних даних Національного Банку України (НБУ) в цьому питанні, наголошуючи на значно більших масштабах та впливі цього явища.

В. Володько в своєму дослідженні [113] сконцентрувалась на аналізі особливостей репрезентації сучасної української трудової міграції на сторінках вітчизняних друкованих ЗМІ. Задля комплексного вивчення цієї теми використовувались публікації чотирьох українських газет («Експрес», «Високий Замок», «Львівська газета» і «Дзеркало тижня»). В результаті було визначено, що трудова міграція українців не представлена в якості позитивного явища в більшості статей. Натомість мігранти на сторінках газет – пасивні «жертви» економічних обставин, держави, нечесних роботодавців в Україні і за кордоном тощо. Мігрант – це «відсутня» фігура в соціальному просторі. Ця «відсутність», а точніше її наслідки, розглядається негативно і, в більшості випадків, індивідуалізується та засуджується.

Необхідно підкреслити, що наявні дослідження з питань міграції українців стосуються здебільшого загальної характеристики міграційних процесів в нашій державі, зокрема – питань трудової міграції. При цьому проблеми міграції автори розглядають головним чином у контексті оцінки практичних аспектів процесу переміщення людей (характеризуючи вплив на них порядку перетину кордонів, встановлення візового режиму, його жорсткості тощо). При цьому поза увагою дуже часто залишається комплексна оцінка наслідків інтенсифікації міграційного руху – проблеми втрати висококваліфікованої робочої сили та правової незахищеності мігрантів.

Що стосується питання міграції українців як чинника впливу на розвиток міждержавних стосунків з іншими державами, то воно розглядається лише побіжно, у зв'язку з іншими елементами регіонального позиціонування нашої країни. Серед кола досліджень означеної тематики слід відзначити

збірник наукових праць вчених України, Російської Федерації, Білорусі та Молдови з проблем міграції у прикордонних регіонах [114]. Український вимір цього питання представлено дослідженнями С. Пирожкова, присвяченими питанням прикордонного режиму та міграції населення України [115]. В колективній статті О. Кизилова, В. Ніколаєвського та Я. Петрової [116] було виділено три моделі зовнішньої міграції, притаманні українським прикордонним областям, а саме – зовнішня трудова міграція, виїзд за кордон на навчання, виїзд на постійне місце проживання. Науковцями зафіксовано високий рівень міграційних настроїв в прикордонних регіонах України. В цьому дослідженні вперше було здійснене порівняння міграційних намірів і реальних практик міграційної поведінки респондентів з різних областей України.

Важливим при вивченні залишається питання адаптації українців до умов приймаючого суспільства. Цю тему розглядали в своїх працях Л. Титаренко [117] та В. Айрапетов [118]. А. Саратан, Г. Савельєва, В. Котельник, С. Захаров вивчали проблему інтеграції мігрантів в колишніх радянських республіках [119]. Натомість В. Моцок акцентує увагу на місці української ідентичності в сучасному світі [120].

Українські науковці вивчали й зворотній бік наслідків міграційного руху населення – не на його учасників та суспільства-реципієнти мігрантів, а членів їхніх родин, тих, хто залишився позаду, осторонь переміщення. Стаття В. Рюль [121] стосувалась специфіки впливу міграційних процесів на дітей трудових мігрантів. Вона аналізувала наявні життєві труднощі в якості механізму гальмування соціалізації дітей транскордонних гастарбайтерів. В якості джерела інформації були використані результати дослідження, проведеного серед учнів старших класів середніх шкіл України. Загалом були опитані 223 респондента з Закарпатської області. В результаті було визначено, що характер життєвих труднощів дітей мігрантів багато в чому залежить від того, хто з батьків перебуває за кордоном (для дітей період відсутності матері є більш проблематичним в порівнянні з відсутністю батька). Серед основних

проблем дітей мігрантів були виділені сильне психічне напруження, великі фізичні навантаження, труднощі в школі, побутова невпорядкованість. Дослідження встановило, що діти мігрантів частіше намагаються самостійно вирішувати життєві проблеми, втім – розраховують на гроші батьків у порівнянні з однолітками.

До окремої групи досліджень віднесені ті, що характеризують діяльність уряду України стосовно підтримки української діаспори за кордоном та саму сутність культурної діяльності осередків української діаспори в досліджуваних країнах. Серед них варто згадати дослідження С. Макарчука [122], В. Ідзьо [123], Е. Дробка [124] тощо. І. Винниченко у книзі «Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис» висвітлив історію еміграції (добровільної та примусової) українців на теренах колишнього СРСР, подав відомості про регіони їхнього проживання, охарактеризував сучасне йому соціально-політичне та культурне життя українських громад [125]. У монографії В. Степанова [126] розглядається розвиток етнічної та громадянської ідентичностей українців Молдови, які проживають в умовах чужого оточення. На основі аналізу чинного законодавства відповідної держави автор розглядає динаміку внутрішньої законотворчості в республіці, розвиток системи офіційних та громадських інститутів в контексті відношення до забезпечення інтересів національних меншин в поліетнічному середовищі Молдови. Аналіз результатів етносоціологічного опитування, представлений в монографії, дозволяє стверджувати, що етнічна ідентичність в середовищі українського населення Республіки Молдова превалює над цивільною, а чимале значення в системі цінностей населення трансформаційного періоду має регіональний фактор. Такі дослідники, як М. Бондаренко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селещук, М. Школяр надають практичні поради з організації осередків українства за кордоном [127].

Аналіз історіографічної бази буде неповним без вивчення особистого внеску автора дисертації в справу вдосконалення наукового знання щодо

тематики регіональних переміщень громадян України. Масштаби здійсненого дослідження вимагають застосування до цього комплексу робіт окремої класифікації. Надбання автора можна умовно розділити на кілька окремих груп: роботи загального методичного характеру, в яких вивчається сутність сучасних міжнародних відносин [128]; матеріали щодо висвітлення глобальних теоретичних підходів до міграційного вища [129]; роботи, в яких характеризуються загальні процеси розвитку європейського середовища, які так чи інакше пов'язані з міграційною тематикою [130]; дослідження специфіки регіонального міграційного простору [131]; статті, присвячені міграційному законодавству регіонального простору [132]; дослідження загальних аспектів участі українців в міграційному русі [133] з акцентом на причини активізації цього процесу [134]; матеріали, в яких розглядається проблематика специфічних видів міграції українців – на кшталт трудової [135] або ж нелегальної [136]; роботи щодо кількісних масштабів та якісних характеристик українських мігрантів [137]; статті, в яких розглядаються процеси адаптації громадян України в інших державах [138] та функціонування на їхній території українських діаспор [139]; історіографічні дослідження [140]; монографія з тематики дисертаційного дослідження [141].

Таким чином, слід зазначити, що сьогодні наукові доробки в рамках досліджуваної проблеми складають достатньо широке коло літератури з міграційної проблематики, про що свідчить діяльність наукових центрів, профільних міністерств і відомств з вивчення міграції населення, опубліковані наукові роботи. Втім, огляд наявних напрацювань попередників з тематики дослідження демонструє, що проблематика міграційної політики України, державного регулювання міграційних процесів є достатньо малодослідженою. Тільки окремі напрямки державної міграційної політики, такі як боротьба з нелегальною міграцією, питання адаптації іммігрантів, явище трудової міграції епізодично представлені у наукових статтях українських дослідників та їхніх колег з інших країн посткомуністичного простору. Загалом слід зазначити, що вітчизняні експерти значно поступаються зарубіжним

науковцям в активності вивчення сучасного політичного становища мігрантів за кордоном. До недавнього часу ця проблема замовчувалася і нерідко була предметом фальсифікації та ідеологічних спекуляцій радянських вчених. Лише з відновленням незалежної України з'явилися нові наукові підходи щодо окреслення проблем українців в країнах еміграції та їхнього потенційного впливу на розвиток двосторонніх відносин між Україною та країнами-реципієнтами вітчизняних мігрантів. При цьому підкреслимо, що характеристика масштабів відповідного явища все ще залишається предметом дискусії, оскільки також набуває заангажованості через зв'язок з державною політикою та політичним позиціонуванням.

1.3. Джерела, підходи та методи дослідження міграції українців до Білорусі, Молдови та Росії

Комплексне дослідження участі українців в регіональних міграційних процесах наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття вимагає залучення відповідної емпіричної бази широкого формату. Вона має певні особливості, які зумовлені характером предмету дослідження. В першу чергу вона має брати до уваги актуалізацію процесів глобалізації, які мають місце в міжнародному середовищі та впливають на характер міграційних переміщень. З іншого боку вона має враховувати специфічні риси регіональної ситуації, які характеризують посткомуністичний простір в постб'яполярну добу. Також її структура залежить від завдань, які ставить дослідник, методів та принципів, які він використовує в процесі наукової роботи.

Проблематика, яка розглядається в даному дослідженні, передбачає, що кількість джерел міжнародних відносин є майже нескінченною. До них відносяться політико-дипломатичні, економічні, демографічні, культурні, туристичні, спортивні та інші джерела. Проте, якщо рухатися від примату політичної реконструкції, тобто реконструкції подій, що стосуються

міжнародних політичних відносин, то деякі джерела виявляються першорядними, тоді як всі інші за значимістю відходять на другий план.

Оптимальне застосування різних джерел потребує їхньої класифікації та структурування. Вони мають базуватися на відповідних наукових підходах. В процесі роботи над джерельною базою даного дослідження нами застосовувався загальновизнаний принцип розподілу джерел за походженням та змістом. Згідно з ним джерела, які використовуються в дослідженні, можна умовно поділити на десять груп.

1. Міждержавні угоди та договори в сфері регламентації міграційної проблематики.

2. Документи міжнародних організацій та структур (конвенції, статuti тощо), які в сукупності регулюють міграційні відносини в рамках системи міжнародного права.

3. Документи національних законодавчих органів влади (закони та інші нормативні акти, які формують національну міграційну політику).

4. Документи національних виконавчих органів влади, на підставі яких реалізується міграційна політика держави (накази президента, уряду, профільних міністерств). До цієї групи можна віднести й офіційні дипломатичні документи. В нашому дослідженні вони представлені переважно матеріалами, які є результатом діяльності зовнішньополітичних відомств та представництв (посольства, консульства), що безпосередньо стикаються із захистом прав мігрантів, представляють їхні інтереси в країнах перебування.

5. Офіційні виступи, промови, заяви державних діячів, політиків та дипломатів стосовно міграційних процесів, їхнього регулювання, міграційної політики окремих держав.

6. Матеріали громадських організацій.

7. Статистичні матеріали.

8. Довідкові матеріали.

9. Матеріали засобів масової інформації (як друкованих, так і електронних).

10. Джерела особового походження (мемуари, результати бесід та опитувань).

Регулювання міграційних відносин перш за все відбувається шляхом укладення міждержавних угод. Міждержавні угоди та договори, які становлять першу групу джерел, в рамках дослідження представлені нормативними документами за участю нашої держави та країн-реципієнтів вітчизняних мігрантів означеного регіонального простору. Вони регулюють політичні взаємини між Україною та країнами-партнерами у міграційній сфері.

В хронологічному аспекті ми розглядаємо не лише угоди, укладені в межах визначених дослідженням рамок. Старіші документи становлять основу, на якій базується сфера міждержавних міграційних відносин в досліджуваній період. В цьому контексті ми звертаємося до останніх років існування Радянського Союзу. Перші контакти, укладені між все ще радянськими республіками, які втім вже проголосили своє прагнення до державного суверенітету, дозволяють більш детально визначити основу розвитку відповідного простору.

В якості прикладу можна навести Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою (укладений 19 листопада 1990 року) [1]. В ньому сторони визнали питання міграційної політики сферою їхньої спільної діяльності, яка має реалізовуватися на рівноправній основі через спільні координуючі органи. Вони гарантували своїм громадянам, незалежно від їхньої національності або інших відмінностей, рівні права і свободи, а також право громадян СРСР, які проживали на їхніх територіях, після прийняття сторонами відповідних законів про національне громадянство зберегти громадянство тієї сторони, на території якої вони проживали. Питання набуття громадянства однієї із сторін особами, які проживали на

території іншої сторони, держави домовилися врегулювати відповідною угодою з врахуванням законодавства про громадянство, яке все ще перебувало на стадії розробки. Втім, варто відзначити, що таку угоду врешті решт не було укладено. У Договорі кожна із сторін гарантувала громадянам іншої, а також особам без громадянства, які проживали на її території, незалежно від їхньої національної приналежності або інших відмінностей, громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи відповідно до загальноновизнаних міжнародних норм та уявлень про права людини; зобов'язалася захищати права своїх громадян, які проживали на території іншої сторони, надавати їм всебічну допомогу й підтримку відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права.

Майже аналогічні положення містилися і в Договорі між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою (від 29 грудня 1990 року) [2]. Відмінність мала місце лише стосовно етнічних питань. У Договорі між Києвом та Мінськом сторони домовилися сприяти вираженню, збереженню та розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, які населяють їхні території та формують усталені унікальні етнокультурні регіони.

Протягом досліджуваного періоду – з 1991 по 2013 роки – система двосторонніх угод між Україною та сусідами суттєво розширилась. Формування відповідної нормативної бази відбувалось в основному протягом другої половини 1990-х – початку 2000-х років. Саме в цей час нові незалежні держави сформували реально діючі інститути влади, яким, після вирішення нагальних проблем розбудови державності (які відволікали їхню увагу на початку 1990-х років) вдалося виділити час на регламентування співпраці з іншими пострадянськими акторами.

Комплекс укладених в цей період угод можна класифікувати за кількома ознаками. З географічної точки зору нормативну базу можна розділити за колом учасників – на україно-російську, україно-білоруську та

україно-молдовську. Тематично означені документи розподіляються на акти загальної компетенції, які опосередковано торкаються тематики міграції, та спеціальні договори, спрямовані на вирішення конкретних міграційних питань.

Серед документів першої групи в означений період Верховною Радою України було ратифіковано низку важливих для регулювання міграційних питань двосторонніх угод, які за своїм змістом становлять основу будь якого добросусідського існування. Вони є незмінною складовою узгодження відносин між двома державними акторами, оскільки торкаються життєво важливих інтересів будь якої країни. Серед них варто відзначити угоди, які встановлювали дружні відносини між партнерами, узгоджували питання державних кордонів та порядку їхнього перетину для громадян, врегульовували дипломатичні та консульські відносини. В якості конкретних прикладів документів цієї групи можна навести Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова (від 23 жовтня 1992 року) [3], Консульську конвенцію між Україною і Республікою Молдова (від 1 листопада 1996 року) [4]; Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон (від 12 травня 1997 року) [5]; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (від 31 травня 1997 року) [6].

Інші документи напряму торкаються вирішення окремих аспектів міграційної проблематики. Переважно до них відносяться двосторонні угоди, спрямовані на забезпечення прав трудящих-мігрантів, боротьбу з незаконними проявами цього явища та налагодження співпраці в сфері контролю за кордонами. В якості прикладу можна навести Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон (від 11 березня 1997 року) [7]; Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про організацію спільного контролю в пунктах пропуску через українсько-молдовський кордон (від 11 березня 1997 року) [8]. Також в рамках даного дослідження

розглядалися двосторонні договори про взаємне працевлаштування громадян, такі як Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, що працюють за межами кордонів своїх країн від 14 січня 1993 року [9], аналогічні Угоди з Урядами Республіки Білорусь [10] та Республіки Молдова [11] про взаємне працевлаштування громадян.

Розглянуті двосторонні документи містять цінну інформацію щодо принципів, цілей і характеру підходів держав до взаємного вирішення актуальних проблем у міграційній сфері, ролі і значення цих проблем у розвитку міждержавних і міжнародних стосунків. Зазначені угоди дали змогу оцінити рівень співробітництва України з Республікою Білорусь, Республікою Молдова та Російською Федерацією у сфері забезпечення захисту прав мігрантів.

Друга група джерел – а саме документи міжнародних організацій – становить для дослідження надзвичайний інтерес, оскільки саме її аналіз дозволяє зрозуміти сутність регулюючих норм, які визначають міграційне середовище, принципи його розвитку та потенціал до здійснення щодо нього запланованої керованої політики.

Документи провідних міжнародних організацій надають нам можливість оцінити явище міграції в світовому масштабі на сучасному етапі розвитку людської цивілізації. Вони формують загальноприйнятий фон норм та правил, які прямо чи опосередковано впливають на причини, характер та форми міграції. Їхнім джерелом є низка універсальних структур, членами яких є переважна більшість незалежних держав.

Перш за все мова йде про основоположні документи Організації Об'єднаних Націй. Ця інституція, утворена в 1945 році з метою запобігання виникненню конфліктів в міждержавних відносинах та забезпечення мирного розвитку людства, одним з основних аспектів своєї діяльності визначає захист прав та свобод людини – що й зазначається у Статуті організації [12] та відповідній Загальній декларації [13]. Саме ці документи слід розглядати в

якості основи будь якого дослідження, яке вивчає соціальну проблематику. Не є виключенням й сфера міграції, оскільки зазначені права та обов'язки є невід'ємними супутниками будь якої особи, в тому числі – вимушених переселенців та пошукачів кращої долі та збагачення за кордоном. Більш детально міграційна проблематика регулюється специфічними документами Організації Об'єднаних Націй, які безпосередньо розглядають питання гарантування прав та свобод трудовим мігрантам та членам їхніх родин [14], регламентують наміри світової спільноти щодо активізації правоохоронних функцій в сфері боротьби з нелегальною міграцією [15].

Спеціалізованою міжнародною структурою, яка безпосередньо займається міграційними питаннями, є Міжнародна організація з міграції (МОМ). Втім, її внесок в справу вироблення норм регламентації міграційних процесів в основному відображається в документах інших організацій універсального та регіонального характеру. В контексті даного дослідження більш корисним виявилось вивчення конвенцій іншого походження, підготовлених в рамках діяльності Міжнародної організації праці (МОП). Масштаби саме трудової міграції українців та загальний вплив цього міграційного виміру на ситуацію в регіоні визначають їхню актуальність. Серед них особливе місце займають Конвенція про примусову або обов'язкову працю [16], Конвенція про працівників мігрантів [17], Конвенція про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності [18], Конвенція про скасування примусової праці [19], Конвенція про дискримінацію в галузі праці й занять [20], Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення [21], Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і рівного ставлення [22], Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав в галузі соціального забезпечення [23] тощо.

До базових документальних джерел дослідження, які регулюють міграційну сферу на європейському континенту, з прив'язкою до відповідних

цінностей та досвіду, відносяться документи окремих інтеграційних структур та міждержавних форумів. В якості прикладу можна навести прийняту Радою Європи Європейську конвенцію з прав людини [24], та інші аналогічні нормативні акти, на кшталт Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів [25], Європейської конвенції про соціальний захист [26], Європейської соціальної хартії [27] тощо. Окремо слід розглядати регіональний вимір міжнародних правових норм. В нашому випадку, коли мова йде про колишні радянські республіки Східної Європи, в цьому контексті на увагу заслуговує нормативна база з питань міграції, сформована в рамках функціонування Співдружності Незалежних Держав (СНД). В її основі лежить Конвенція Співдружності про права та основні свободи людини [28]. На практиці важливе значення в формуванні регіонального міграційного середовища грає Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць цієї структури [29]. Саме трудова міграція є найбільш поширеною в регіоні, і тому становить найбільший інтерес для функціонерів Співдружності та представників країн-членів. В той же час в рамках СНД розроблялися й інші документи – протилежні за змістом, покликані не захистити легальні форми міграції, а натомість попередити активізацію нелегальних проявів цього явища. Підготовка концепції [30] та підписання Угоди про співпрацю держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією [31] були спрямовані на створення умов для здійснення спільних заходів на територіях колишнього СРСР щодо запобігання поширенню цієї загрози.

В цілому міжнародні джерела універсального та багатостороннього характеру містять інформацію щодо впливу норм європейського та міжнародного права на відносини України з іншими державами (в нашому випадку – Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова) у сфері взаємних міграцій, ролі і значення цих стосунків у розвитку міждержавних політичних відносин.

Втім, аналіз міграційної проблематики в її зовнішньому вимірі не може базуватися виключно на документах міжнародного характеру. В процесі дослідження необхідно розглянути документи нижчого – національного – рівня. Саме вони формують основу державної міграційної політики та регулюють практичні аспекти її реалізації. В основному мова в даному випадку йде про нормативні та регулюючі акти. Кожна з розглянутих в рамках дослідження країн відзначається власними специфічними підходами до цієї теми, що й окреслює необхідність класифікації проаналізованих джерел за географічним принципом походження.

В цьому контексті третьою групою джерел стають національні законодавчі акти, які в сукупності складають та обґрунтовують міграційну політику. Слід підкреслити, що формування міграційних законодавств Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Російської Федерації та України розпочалося задовго до відновлення їхньої незалежності. Хронологічно можна окремо виділити документи радянського періоду, які були покладені в основу національних законодавчих баз та виконавчої діяльності. Радянське законодавство, проаналізоване в рамках роботи над даним дисертаційним дослідженням, представлене такими документами, як Закон СРСР «Про правове положення іноземних громадян в цій державі» [32] або ж Постанова про Правила перебування іноземних громадян в СРСР [33].

Орієнтуючись саме на вивчення прикладу української національної нормотворчості, відзначимо, що вже після ліквідації «залізної завіси» на теренах СРСР розгорнулися інтенсивні міграційні рухи, які не оминули й нашу державу. Основним законодавчим актом цього періоду, який використовується в нашому дослідженні, є Декларація про державний суверенітет України, що визначила деякі напрямки законодавчої діяльності в міграційній сфері [34]. Наприклад, в ній було передбачено, що підстави набуття і втрати громадянства України будуть визначатися законом України, що саме українська державна влада регулює імміграційні процеси. Також

визнавався пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права.

Верховна Рада Української РСР у цей період перехідної невизначеності приймає низку законів, спрямованих на забезпечення прав окремих категорій мігрантів, в тому числі – мігрантів-робітників. В першу чергу мова йде про закон «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 року [35]. Він визначив міжнародне співробітництво у вирішенні проблем зайнятості населення (включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні) одним з основних принципів державної політики в означеній сфері; передбачив, що законодавство України про зайнятість поширюється на постійно проживаючих в Україні іноземних громадян і осіб без громадянства, якщо інше не передбачено законодавством. Закон закріпив право громадян України на професійну діяльність за кордоном. Згідно з ним громадяни мають право займатися трудовою діяльністю у період тимчасового перебування в іншій державі, якщо вона не суперечить чинному законодавству України і країни перебування. Передбачалось, що інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищатимуться окремими угодами, що мають укладатися між Україною та іншими державами (приклади подібних документів були наведені вище). З метою сприяння зайнятості населення держава передбачала регулювання зовнішньоекономічної діяльності в частині залучення і використання іноземної робочої сили в Україні на основі квотування та ліцензування.

Зупиняючись на аналізі пострадянських документів, відзначимо, що основою будь якої офіційної позиції для незалежної держави є її основний закон – Конституція [36]. Саме з огляду на неї формується та вдосконалюється реакція влади на актуальні виклики та загрози.

Прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції держави закріпило на найвищому рівні основні положення її міграційної політики [37]. З-поміж статей документу, які стосуються міграційних питань, варто насамперед виділили статтю 33, згідно з якою кожному, хто на законних

підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України за винятком обмежень, які встановлюються законом. Положення цієї статті повністю відповідають загальновизнаним нормам міжнародного права. Перша її частина поширює свою дію не лише на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави. Втім, громадяни України користуються, на відміну від іноземців і осіб без громадянства, більш широким обсягом прав. Вони не лише не можуть бути позбавлені права в будь-який час повернутися в Україну, але, згідно зі статтею 25 Конституції, не можуть бути вигнані за межі нашої держави.

Значення Конституції України полягає й у тому, що вона є актом прямої дії вищої юридичної сили. Це означає, що особа може захищати свої права, безпосередньо посилаючись на її положення, і що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституції, є чинними у частині, яка їй не суперечить. Останнє, зокрема, закріплено у перехідних положеннях Конституції.

Прийняття Конституції в 1996 році поставило на порядок денний питання про приведення всього українського міграційного законодавства у відповідність з її положеннями, а також визначило необхідність прийняття нових законів, які б врегулювали порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства, встановили засади імміграційної політики тощо.

Слід зазначити, що прийняття Конституції України дещо уповільнило законодавчий процес у галузі міграції. Всі подані Кабінету Міністрів України проекти законів було повернуто центральним органам виконавчої влади для їхнього перегляду на відповідність основному закону держави. Саме ж формування незалежного міграційного законодавства в нашій державі розпочалося задовго до того – відразу ж після прийняття Декларації про державний суверенітет України. На перших порах воно мало обмежений

характер і було в основному спрямоване на вирішення проблем окремих категорій мігрантів. Ширше процес формування міграційного законодавства розгорнувся після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 р. Вже в перші місяці після цього було прийнято кілька законів, які становлять важливі джерела інформації для нашого дослідження та потребують окремого вивчення. Так, Закон України «Про громадянство України» [38] від 8 жовтня 1991 року визначив умови набуття громадянства різними категоріями мігрантів. Відповідно до Конституції України він визначив правовий зміст громадянства України, підстави його набуття і припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства, дія чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб. У Законі «Про державний кордон України» [39] від 4 листопада 1991 року визначалися умови та порядок в'їзду та виїзду на територію нашої держави.

Переломним у формуванні національного міграційного законодавства став період з грудня 1993 р. по червень 1996 р. Саме в цей час було прийнято основоположні міграційні закони «Про біженців» (від 24 грудня 1993 року) [40], «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (від 21 січня 1994 року) [41] та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 4 лютого 1994 року) [42]. У Законі «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» врегульовувались порядок здійснення права наших співгромадян на виїзд / в'їзд на територію Батьківщини, правила оформлення документів для здійснення зарубіжних поїздок. Окремо було визначено випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з держави [43]. Закон «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» закріпив основні права, свободи і обов'язки іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, визначив порядок вирішення питань, пов'язаних з їх трансфером в Україну або виїздом з України, а також передбачив відповідальність іноземців та осіб без громадянства за порушення порядку перебування в Україні, транзитного проїзду через її територію [44]. Закон

«Про біженців» був присвячений врегулюванню питання влаштування на українській землі однієї з категорій іноземців та осіб без громадянства. Він визначив порядок набуття і втрати статусу біженця в Україні, права та обов'язки осіб, які звернулися за ним та тих, що вже отримали його; окреслив компетенцію органів виконавчої влади у вирішенні питань стосовно біженців; встановив правові, економічні та організаційні гарантії захисту прав осіб, які вимушено залишили державу своєї громадянської належності (або країну свого постійного проживання) і прибули в Україну [45]. У законі біженцем було названо особу, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися її захистом.

Правове становище закордонних українців було визначено Законом України «Про правовий статус закордонних українців» від 4 березня 2004 року [46]. В ньому проголошувалось, що захист основних прав і свобод людини щодо закордонних українців є невід'ємною частиною зовнішньополітичної діяльності України. У статті 3 закону був наведений вичерпний перелік умов для надання статусу закордонного українця:

- українська самоідентифікація;
- українське етнічне походження або походження родом з України;
- письмове звернення з проханням отримати статус закордонного українця;
- досягнення особою 16-річного віку;
- відсутність громадянства України.

Основними особливостями, які відрізняють правовий статус закордонного українця від правового статусу іноземців та осіб без громадянства, став порядок в'їзду і перебування на території України, а також спрощення процедури повернення в її межі.

Окремо слід виділити законодавчі ініціативи, які так і не набули статусу законів. Вони демонструють напрям теоретичної думки українських законодавців. Цікаво, що саме питання закріплення на відповідному рівні концептуальних засад державної міграційної політики неодноразово ставало камінням спотикання при обговореннях в парламенті. Так, 10 жовтня 2003 р. Верховна Рада України розглянула проект Закону України «Про основні засади державної міграційної політики» [47]. Згідно з ним передбачалося, що державне регулювання міграційних процесів будуть здійснювати відповідно до законодавства спеціально уповноважений орган виконавчої влади у справах міграції та інші органи виконавчої влади і місцевого самоврядування у межах покладених на них повноважень. Втім, документ було відхилено 25 червня 2004 року.

Одночасно з формуванням нормативної бази вищий законодавчий орган України не полишав й вирішення інших проблем. Ним вживалися заходи щодо попередження виникнення ситуацій, які могли спричинити вимушену міграцію частини населення держави – внаслідок переслідування за національною ознакою. З метою недопущення цього Верховна Рада України 1 листопада 1991 року прийняла Декларацію прав національностей України [48], в якій українська держава гарантувала всім народам, національним групам громадян, що проживали на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Документом проголошувалося, що дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом; визнавалося право представників національних меншин на вільні контакти із своєю історичною Батьківщиною. З метою попередження етнічних конфліктів було також внесено зміни до статті 66 Кримінального кодексу України [49], якими значно посилювалась кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, на приниження національної честі та гідності.

Характеризуючи джерела цієї групи іноземного походження, коротко надамо інформацію про застосовані в рамках дослідження законодавчі акти,

прийняті органами державної влади Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Молдова. Зазначимо, що в цілому умови їхнього формування та вдосконалення були схожі на українські реалії. Той факт, що ці нові незалежні держави в основному стикалися з подібними проблемами та викликами, багато в чому визначив ідентичність проблематики, яка перебувала в центрі уваги законодавців.

Так, відповідна джерельна база російського походження представлена Федеральними законами «Про порядок в'їзду та виїзду з Російської Федерації» від 15 серпня 1996 року [50], «Про правове положення іноземних громадян в Російській Федерації» від 25 липня 2002 року [51], «Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства в Росії» від 18 липня 2006 року [52]. Зрозуміти регулюючі норми, застосовані до діяльності трудових мігрантів в країні та практики їхньої легалізації, допомагають національні Податковий [53] та Карний [54] кодекси.

Білоруське законодавство представлене законами Республіки «Про правове становище іноземних громадян та осіб без громадянства» [55] від 4 січня 2010 року, «Про зовнішню трудову міграцію» від 30 грудня 2010 року [56].

В процесі дослідження нами були проаналізовані такі ключові молдовські законодавчі документи, як закон «Про трудову міграцію» від 10 липня 2008 року [57] та закон «Про режим іноземців в республіці» від 16 липня 2010 року [58].

В рамках співставлення законодавчого забезпечення міграційної сфери в досліджуваних країнах ми звернулися до методики послідовного порівняння відповідних актів з акцентом на аналізі окремих пунктів та норм опрацьованих законів. За рахунок цього було виявлено специфічні підходи окремих держав досліджуваного простору до проблематики регуляції міграційних потоків, формування національних міграційних середовищ та політики.

В рамках аналізу джерельної бази дослідження нами активно вивчалися й національні документи, джерелом походження яких є виконавчі органи

влади. Саме вони становлять четверту групу джерел. В основному вони спрямовувались на вирішення конкретного актуального питання або ж стосувались практичної реалізації прийнятих законодавчих норм. Наприклад, на створення механізму реалізації Закону України «Про громадянство України» було спрямовано Указ Президента України від 31 березня 1992 р. № 196 «Про порядок розгляду питань, пов'язаних з громадянством України» [59]. Указ затвердив Положення з аналогічною назвою, а також утворив Комісію при Президентові України з питань громадянства та сформував її склад. Указ Президента України «Про забезпечення організації співпраці з українцями, що проживають за межами України» [60] від 27 квітня 2004 року був спрямований на посилення зв'язків з діаспорою. Згідно з ним передбачалося покласти на Державний комітет України у справах національностей та міграції забезпечення організації співпраці з закордонними українцями, та здійснення координації діяльності у цій сфері. 15 червня 2007 р. у сфері міграційної політики Рада Національної Безпеки прийняла Рішення про «Напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» [61]. Вже 20 липня 2007 р. на його підставі Президент України видав Указ відповідного змісту.

Низку постанов з міграційних питань прийняв у зазначений період й Уряд України. Вони в першу чергу були спрямовані на створення механізмів реалізації міграційних законів, регулювання міграційних процесів, а також надання допомоги окремим категоріям мігрантів. В якості прикладів можна навести постанови № 1074 «Про правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію» [62] від 29 грудня 1995 року, № 610 «Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон» [63] від 7 серпня 1995 року. Відповідно до Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» Уряд затвердив «Положення про посвідчення особи на повернення в Україну» [64]. Воно є документом, який дає право громадянину України, що постійно проживає в Україні, на в'їзд в Україну у разі втрати або псування під

час перебування за кордоном паспорта громадянина нашої держави для виїзду за кордон (проїзного документа дитини, дипломатичного паспорта, службового паспорта, посвідчення особи моряка). У Правилах перетину державного кордону громадянами України, затверджених Урядом, конкретизувалися положення Закону України «Про порядок виїзду з України і вїзду в Україну громадян України» [65], зокрема стосовно порядку здійснення прикордонного контролю. Не залишилось без уваги міністрів й питання вдосконалення системи державних органів, відповідальних за міграційну сферу. 24 червня 2009 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про утворення державної міграційної служби» [66].

В якості прикладу врегулювання нагальних проблем міграційної сфери виконавчими органами української влади можна навести ситуацію, пов'язану з конфліктом в Придністров'ї. У зв'язку із загостренням ситуації у прикордонних з Україною районах Республіки Молдова, що створювала загрозу життю і здоров'ю громадян України, нормальному функціонуванню народногосподарських структур на територіях, прилеглих до державного кордону України, Президент України видав Указ № 158 «Про заходи щодо охорони державного кордону України з Республікою Молдова» [67] від 17 березня 1992 року. В Указі Кабінету Міністрів України виконавчим комітетам Вінницької, Одеської та Чернівецької обласних Рад народних депутатів доручалося надавати необхідну допомогу біженцям з Республіки Молдова. В межах 50 кілометрів від державного кордону України з Республікою Молдова тимчасово встановлювалася зона особливого режиму та припинялися групові поїздки громадян України та інших держав через територію України до Республіки Молдова. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 1992 р. № 378 було затверджено Тимчасове положення про порядок визначення статусу біженців з Республіки Молдова і надання їм допомоги [68]. У Положенні поняття «біженець» застосовувалось лише відповідно до осіб, які вимушено залишили місця свого постійного проживання в районах бойових дій у Республіці Молдова внаслідок загрози для свого життя і здоров'я, та

прибули на територію України з метою тимчасового перебування. Тимчасова довідка про надання статусу біженця видавалася строком до трьох місяців місцевими комісіями у справах біженців, створеними Урядом Автономної Республіки Крим, представниками Президента України в областях, містах Київ та Севастополь. За необхідності цей строк міг бути продовжений. У Положенні закріплювалися права і обов'язки біженців, передбачалися конкретні види допомоги, в тому числі і грошової, яка мала їм надаватися [69].

Серед урядової документації російського походження вивченню підлягають Постанова щодо порядку видачі дозволяючих документів для здійснення іноземцями тимчасової трудової діяльності на російській території [70], Постанова щодо встановлення квот на видачу дозволів щодо тимчасового проживання в Російській Федерації [71].

Ключовим документом, який дозволяє комплексно вивчити державну політику російської влади в міграційній сфері на початку XXI століття, є Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації, схвалена розпорядженням Уряду РФ від 1 березня 2003 року [72]. Втім, зазначимо, що федеративний устрій російської держави встановлює додаткові права для окремих суб'єктів, наділених владними повноваженнями на місцевому рівні. Наявність в них власних амбіцій (як у випадку мера Москви Ю. Лужкова) та актуальність міграційної проблеми саме для цього регіону (як у випадку столиці Російської Федерації) у поєднанні призводить до активізації нормотворчих зусиль, які мають своїм наслідком появу нових регламентуючих документів, які входять до джерельної бази дослідження. В цьому контексті варто відзначити Тимчасове положення щодо порядку перебування іноземців в місті Москва, прийняте 5 листопада 1993 року [73].

Значний обсяг корисної для даного дослідження інформації надають постанови білоруської Ради Міністрів щодо запрошення іноземних громадян в Білорусь з метою здійснення релігійної діяльності [74], щодо порядку ідентифікації іноземців та осіб без громадянства [75], щодо порядку створення спеціальних місць для утримання іноземців, які очікують на депортацію [76]

тощо. Практичні аспекти залучення в Республіку закордонних трудових ресурсів та процедура їхньої легалізації визначаються окремими постановами міністерства внутрішніх справ Білорусі [77].

Важливою частиною джерельної бази з тематики дисертації є особисті документи державних діячів та дипломатів, виступи вищих посадових осіб, промови офіційних посадовців, які в комплексному поєднанні становлять п'яту групу джерел. Вони дають цілісне уявлення про напрями, цілі та пріоритети української зовнішньої політики, а також взаємодію Києва з Мінськом, Кишинівом та Москвою у міграційній сфері, дозволяють краще зрозуміти основи та еволюцію міграційної політики країн-реципієнтів вітчизняних мігрантів.

Найбільша увага в цьому контексті була приділена професійній діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової. В своїх виступах та публікаціях вона неодноразово торкалася міграційної проблематики, акцентуючи увагу на стані дотримання прав українців за кордоном [78]. Таким чином, саме в її сфері компетенції було визначити, якими є умови проживання та праці вітчизняних мігрантів в інших країнах та оцінити масштаби необхідної допомоги, надання якої з боку української держави зможе покращити їхню долю. Результати її роботи та розроблені рекомендації мали лягати в основу міждержавної взаємодії Києва з партнерами в сфері забезпечення прав та свобод переселенців.

Окремо слід відзначити аналіз офіційних документів, які не мають стосунку до органів державної влади, втім – напряму торкаються міграційної проблематики. Мова йде про установчі документи громадських організацій та комерційних структур, які діють в цій сфері. В нашому випадку в якості прикладу перш за все варто відзначити ті джерела, які регламентують діяльність діаспорських об'єднань українців в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації [79]. Саме вони становлять шосту групу джерел даного дослідження.

Сьому групу джерел складають дані статистики. Вони виступають в якості історичного фону досліджуваних процесів міграції, дають можливість доповнити аналіз соціально-політичних явищ кількісною та якісною характеристиками. Без статистики не можна обійтися, характеризуючи основних учасників міграційного руху населення за відповідними критеріями (кількісним, етнічним, конфесійним, професійним, гендерним), його розміщення у міській та сільській місцевостях, характер переселення (вільне чи примусове) тощо.

Важливим джерелом є статистичні матеріали, що набули масового організованого характеру на базі Державного комітету статистики України. Ця структура кожного року надає зведені дані, згідно з якими можна прослідкувати еволюцію масштабів залучення українців до процесів міграції [80]. Недоліком державної статистики є концентрація на кількісних характеристиках на шкоду якісним, та пріоритетна увага до процесів внутрішньої міграції у порівнянні з зовнішньою.

В якості конкретних прикладів здійснених на території України соціологічних досліджень з міграційної тематики можна навести дані проекту Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики «Зовнішня трудова міграція населення України», видані в 2009 році [81], та звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» [82]. В якості джерела статистичної інформації щодо ситуації в Російській Федерації використовувались дані Всеросійського центру досліджень суспільної думки [83].

Восьму групу джерел складають довідкові матеріали, які перш за все представлені інформацією з офіційних веб-сайтів державних органів влади та їхніх представництв. Серед них варто відзначити портали міністерства внутрішніх справ України [84], державного комітету України у справах національностей та релігій [85] та державної прикордонної служби України [86].

Особливе місце у джерельній базі дослідження посідають публікації Міжнародної організації з міграції [87], які дозволили зробити порівняння показників міграції стосовно України та інших країн світу зі схожими проблемами, та Міжнародного центру перспективних досліджень [88], що містять глибокий аналіз останніх подій у міграційній та інших сферах міжнародного життя України. В рамках міжнародного вивчення міграцій населення МОМ займається питаннями нелегальної міграції, проблемами біженців, допомоги мігрантам, забезпечення їх основних прав. Міграційну ситуацію в країнах колишнього СРСР також досліджують в Центрі вивчення проблем вимушеної міграції в СНД, у Незалежній Дослідницькій Раді з міграції країн СНД і Балтії, в інститутах національних академій наук.

До цієї ж групи джерел відноситься довідкова література [89]. Необхідно зазначити, що специфіка дослідження вимагає використання різноманітних за змістом, походженням та часом видання довідників та енциклопедичних творів, що суттєво вдосконалюють уявлення як про об'єкт та предмет дослідження, так і загальний фактографічний матеріал роботи. Довідкові матеріали доповнюються архівними інформаційними джерелами з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [90].

Дев'яту групу джерел становлять матеріали засобів масової інформації. За походженням їх варто розділити на офіційні (тобто ті ЗМІ, які використовуються в якості офіційного джерела інформації органів державної влади) та неофіційні (новинно-інформаційні). За характером варто виділити в окремі підгрупи друковані та електронні ЗМІ (при цьому в наш час розвитку інформаційних технологій перші також мають власні веб-сайти в мережі Інтернет). Періодичні мас-медіа завдяки своїм соціальним функціям відіграють важливу роль у житті суспільства в якості засобу інформації, агітації та пропаганди. Підкреслимо, що ми відносимо до цієї групи джерел й окремі авторські матеріали інформаційного характеру, в яких відсутня

аналітична складова та які надають нам опис подій та факти, а не їхнє трактування автором.

Серед офіційних джерел інформації вивчення міграційної політики та законодавства досліджуваних країн вимагає аналізу таких видань, як «Голос України» [91], «Мониторул Офіциал» [92], «Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь» [93].

Важливе місце серед джерел інформації з питань міждержавних відносин у міграційній сфері належить матеріалам української й зарубіжної періодики. Вони містять значний обсяг різнопланових даних, що стосуються розвитку відносин України з країнами-реципієнтами української робочої сили, зокрема у сфері врегулювання актуальних проблем зовнішньополітичного характеру. Практично всі журнали та газети, матеріали яких використовуються у дослідженні («Дзеркало тижня» [94], «Проблеми міграції» [95], «Сегодня» [96], «Независимая газета» [97], «Обозреватель» [98], «Молдавские ведомости» [99], «Свободные новости» [100], «Аргументы и факты в Беларуси» [101]) містять на своїх сторінках важливу інформацію, яка стосується тематики взаємодії в міграційній сфері, адаптації мігрантів в приймаючому суспільстві, сприйняття ним іноземців. У статтях з цієї теми обговорюються проблеми міграційного законодавства, спостерігається дискусія з приводу необхідності лібералізації або більшого поглиблення його контролюючих та карних елементів, порушуються питання трудової міграції з країн СНД і безпосередньо з України. Однак інтерпретація фактів в ЗМІ та далеко не завжди надійний цифровий матеріал електронних джерел потребують критичного підходу при їхньому застосуванні в рамках наукового пошуку.

Останню – десятку – групу джерел становлять матеріали особового походження. У подібних джерелах специфіка викладення подій проявляється у суб'єктивному сприйнятті особистістю окремих моментів досліджуваної проблематики. Вони постають перед дослідником так, як відображались у свідомості учасників міграційних процесів. Вивчення джерел особового

походження дозволяє уявити події в абсолютно новій, іноді неочікуваній інтерпретації, давати більш багатокольорове уявлення про життя, відтворювати форми соціального спілкування, уявлення, думки, почуття, людський зміст соціальної культури за допомогою мови, фразеології, термінології.

Серед нових джерел цього формату, які раніше не використовувалися у науковому обігу, втім – роблять внесок у висвітлення основних якісних характеристик українських мігрантів в регіоні, слід зазначити результати авторських польових досліджень у форматі інтерв'ю з представниками мігрантських кіл (див. Додаток Б). Вони перш за все стосувались визначення становища українських мігрантів у країнах-реципієнтах. Для того, щоб підтвердити чи заперечити зроблені на основі наукових надбань попередників висновки щодо аналізу міграційної політики РФ стосовно українських мігрантів, нами було проведено дослідження у формі анкетування. В опитуванні взяло участь 20 осіб з України, які переїхали до РФ на постійне проживання, або й досі періодично виїжджають туди на заробітки. Для проведення подібного дослідження стосовно українців в Республіці Білорусь було запрошено 10 українських мігрантів, які були відібрані на основі вікового, професійного, освітнього критеріїв. Кожен із них покинув Україну в окреслений хронологічними рамками дослідження час. Вивчення їхньої інтеграційної стратегії дозволило нам виокремити практичні основи міграційної політики Республіки Білорусь по відношенню до мігрантів. Для детального прикладного аналізу політики адаптації українських мігрантів на території Республіки Молдова та порівняння з адаптуванням українців у інших країнах регіону також була складена спеціальна анкета. Загалом в опитуванні українців, які займалися трудовою діяльністю на території цієї держави, взяли участь 10 осіб різного віку, статі, рівня освіти та стажу роботи.

Окрему групу джерел особового походження складають мемуари. Втім, під час їхнього вивчення необхідно постійно мати на увазі, що вони

відображають особистість людини та історичну свідомість суспільства в момент їхнього написання, а не під час подій, що описуються.

Важливим джерелом особистої інформації з досліджуваної проблеми є мемуари першого міністра закордонних справ України А. Зленка «Дипломатія і Політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін» [102]. Як видно з назви, його книга присвячена історії новітньої української дипломатії, втім, вона не може розглядатися у відриві від контексту загальних процесів на територіях колишнього СРСР. Зленко детально аналізує зовнішньополітичні відносини в регіоні, й таким чином його книга допомагає краще зрозуміти умови, в яких проходило формування офіційних міграційних політик колишніх радянських республік під впливом активізації транскордонного руху. Окрема увага в мемуарах українського дипломата приділяється питанням взаємодії з діаспорою. Також в дисертаційній роботі використовувались спогади провідних українських політичних діячів (на кшталт колишніх президентів України Л. Кучми [103] та В. Ющенка [104]), в яких відображається їхнє суб'єктивне бачення міграційної проблематики та характеризується об'єктивний стан міграційного середовища в період їхнього знаходження при владі.

Таким чином, аналіз емпіричної бази дослідження засвідчує, що в українських та зарубіжних джерелах міститься значна кількість інформації, виходячи з якої можна судити про політично-соціальне становище українських мігрантів в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації кінця ХХ – початку ХХІ століття, характер міждержавних відносин в означеному регіоні та вплив на нього міграційної проблематики, значення явища міграції в контексті безпекових категорій.

Методологію дослідження (підходи, принципи, методи), окрім концептуальних засад та емпіричної бази, визначається його міждисциплінарний характер. Не дивлячись на різноманітність напрямів дослідження процесів міграції (економічний, демографічний, соціологічний, географічний, історичний, психологічний, політологічний тощо),

досліджуючи їх в межах власних предметних полей на макро-, мезо- чи мікро-рівнях, вивчаючи політичні, правові та економічні аспекти міграції, ми приходимо до висновку, що між окремими науковими школами та підходами постійно йде взаємообмін ідеями та концепціями. Історики спираються на теорії, сформульовані соціологами, демографи використовують положення досліджень економістів та політологів, правознавство інкорпорується в усі соціальні та історичні дослідження міграційних процесів тощо. В такий спосіб повною мірою виправдовуються заклики С. Касла до «вивчення міграції як самостійної та повноправної суспільної науки, ... теорія та методологія якої мають виражений міждисциплінарний характер» [105].

Аналіз зазначеного предмету дослідження в рамках розв'язання поставлених завдань безпосередньо базується на застосуванні методів та принципів окремих галузей політологічної науки, які розглядають саме міжнародну складову політичного процесу. Мова в першу чергу йде про глобалістику та регіоналістику. Перша наукова галузь акцентує увагу на сучасному стані міжнародної системи, характеризуючи її поглиблену інтегрованість. В цьому контексті вона розглядає й міграційну проблематику, оскільки це явище є одним з характерних прикладів поглиблення зв'язків в рамках міжнародного середовища. Саме глобалістика допомагає вивчити загальний вимір міграції, зосередившись на її сутності в умовах постбіполярної трансформації. Це в свою чергу дозволяє встановити місце міграційних переміщень українців в структурі переселенських процесів світового масштабу, порівняти їхні характеристики з аналогічними явищами та в результаті визначити їхні специфічні риси. Регіоналістика натомість дозволяє поглиблено вивчати східноєвропейський вимір досліджуваної проблеми. При цьому мова йде не лише про географічне обмеження об'єкту дослідження регіональними рамками. В першу чергу ця наукова галузь дозволяє встановити взаємозв'язок між міграційним рухом громадян України та позиціонуванням нашої держави в регіональному європейському просторі,

вплив міграції на характер двосторонніх та багатосторонніх відносин між державними акторами в межах регіону.

Окремо слід згадати розробку міграційної проблематики в рамках сек'юристського (безпекового) підходу до проблеми міжнародних відносин. Згідно з нею міграція є джерелом потенційних загроз не тільки державі, але й суспільству. Експерти вважають, що вона має бути включена до порядку денного під час розробки стратегії національної безпеки, і в той же час питання безпеки повинні враховуватися під час вироблення та планування міграційної політики. Таким чином, даний підхід вказує на те, що безпека як певний стан залежить від міграційних потоків, а питання державної політики та національної безпеки важливі при управлінні цими потоками. Відповідно до сказаного вище, зв'язок між міграцією та безпекою в цілому можна розглядати з двох різних позицій: з перспектив реалізації дослідження в сфері безпеки і з точки зору міграційної проблематики [106]. В нашому випадку ми пропонуємо поєднати ці підходи.

Одним з основоположних підходів у нашому дисертаційному дослідженні є системний, який розглядає соціальний зріз міжнародної міграції не просто як результат індивідуальних рішень, або її просторовий аспект в межах країни виїзду-в'їзду, але аналізує його в контексті світових глобальних політичних, економічних та культурних чинників. Системний підхід передбачає об'єднання структурного та індивідуального підходів, доводячи, що міграційні потоки між країнами виїзду та в'їзду детерміновані різноманітними факторами та елементами. Отже, системний підхід вимагає дослідження взаємопов'язаних та взаємозалежних між собою процесів – причин та чинників зовнішньої міграції жителів України, факторів еволюції міграційної політики країн регіону та правового статусу мігрантів на їхній території, особливостей життя і праці переселенців, взаємовідносин із приймаючим суспільством тощо.

Структурний підхід має за мету вивчення складових частин та рівнів міграційних процесів. Міграція є явищем надзвичайно багатовимірним, тим

більш, якщо його розглядати в динаміці, у часовому та просторовому вимірах, які до цього є соціально структурованими. Якщо брати тільки один «вертикальний» зріз, то тут присутні принаймні три рівні: макро-, мезо- та мікро-рівні. Макрорівневий зріз дає розуміння політичним, правовим та економічним чинникам та аспектам міграції. Мезорівневий аналіз виокремлює соціальні зв'язки антропологічних меж. На мікрорівні досліджується процес формування рішень індивідів та родин; зміни, які відбуваються під їхнім впливом в соціальному, історичному, етнографічному аспектах. Насправді таких рівнів набагато більше, тому що категоріальне мислення, як правило, вкрай спрощує розглянуті об'єкти політологічного аналізу. Якщо брати «горизонтальні», змістовні рівні, то їх також існує велика кількість: соціокультурні явища, економіка, соціальні відносини, політика тощо. Все це взаємопов'язані та переплетені форми та явища. Висмикувати будь-яку тему і розглядати її як самостійний предмет дослідження можна лише умовно: потрібно завжди мати на увазі, що це лише частина великого цілого, хоч і рівною мірою автономна, але визначена системними зв'язками, до яких ця частина як елемент цілого включена.

За допомогою функціонального підходу досліджуються функції та ефективність здійснення міграційної політики та управління міграційними процесами.

Антропологічний, соціально-психологічний та соціально-економічний підходи дають можливість виявити рушії міграційної мобільності населення.

Основними світоглядними принципами, які відображають сутність, зміст та особливості методології дослідження є наступні:

- об'єктивності та неупередженості, які вимагають розглядати регіональний вектор зовнішньої міграції громадян України в усій його складності, багатогранності, суперечливості, уникаючи політичної заангажованості та власних суб'єктивних уподобань;

- комплексності, який дає можливість встановити специфіку міграцій саме в країнах регіону на тлі глобальних міграційних процесів;

- діалектики, який, по-перше, дає можливість виокремити основні теоретичні положення, що стосуються об'єкту та предмету дослідження; по-друге, дозволяє аналізувати міграційні процеси як динамічне явище, що перебуває у постійному русі та розвитку, зумовленому внутрішніми та зовнішніми чинниками; в постійній зміні своїх форм та типів.

Застосування принципу історизму, незважаючи на сучасні хронологічні рамки дослідження, вимагає глибокого розуміння конкретно-історичної ситуації, за якої формувалися глибинні чинники та детермінанти міграційних процесів саме в досліджуваних країнах, об'єднаних до певної міри спільним радянським минулим. Розуміння поточного моменту дає можливість також проаналізувати формування національних міграційних політик, їхню еволюцію протягом зазначеного часу, вивчати міграційну політику держав регіону за конкретно-історичних обставин, у взаємозв'язку та взаємозумовленості з глобальними міграційними процесами, з урахуванням політичної, економічної обстановки, соціальними устремліннями мігрантів, діяльністю державних інституцій, що регулюють вказані процеси.

Теоретичні підходи та принципи пізнання як основоположні засади у площині реальності починають діяти за допомогою методів. Методи дослідження зумовлені темою, метою і завданням роботи. В роботі використано широкий спектр загальнонаукових, політологічних, соціологічних та інших методів дослідження: порівняльно-історичний, порівняльно-описовий, аналітичний, статистичний, метод опосередкованого спостереження, опитування. Особливістю методичного апарату дослідження стало взаємодоповнення кількісних методів якісними. Кількісні методи використовувались для визначення масштабів та характеру розвитку об'єкта дослідження. Якісні методи переважно застосовувались для аналізу мотиваційних настанов мігрантів, особливо при вивченні процесу їхньої адаптації в приймаючих країнах, формування транснаціональних зв'язків тощо.

Методика компаративістики (порівняння) забезпечує результати дослідження через співставлення міграційних політик досліджуваних країн, умов адаптації міграції в приймаючих суспільствах тощо.

Порівняльно-історичний метод допомагає вивчати проблему шляхом зіставлення досліджуваних об'єктів у часі та просторі, пошуку подібних і відмінних рис між ними. Він також дає нам можливість порівняти події, явища і факти на основі аналогії. Це, у свою чергу, дозволяє з'ясувати найважливіші моменти еволюції об'єктів та краще зрозуміти сутність явища міграції у його багатоманітності. Стосовно нашого дослідження зазначений метод допомагає з'ясувати історичні передумови та причини міграцій з України, приділяючи особливу увагу специфіці переїзду до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації; співставити мотиваційні чинники міграції українців до тієї чи іншої країни, умови їхньої адаптації; порівняти політико-правові засади регулювання міграції громадян в регіоні в рамках дотримання норм міжнародного права та формування національних законодавчих баз пострадянських держав тощо.

Нарешті, зазначений метод може стати в нагоді при вивченні різних груп джерел. Наприклад, нормативні документи та джерела особового походження по-різному висвітлюють одні і ті ж події, а застосування методу порівняння інформації допоможе наблизитися до об'єктивних висновків.

Використання проблемно-хронологічного методу дозволило виявити найбільш важливі зовнішні та внутрішні чинники, що впливали на політико-системну трансформацію досліджуваного регіону, та визначити на різних етапах роль держави в регулюванні міграційних потоків та процесів. Дотримання проблемно-хронологічного методу не працює без аналітичного та логічного методів. Завдяки їхньому використанню матеріал подається у чіткій послідовності та логічній завершеності.

Статистичний метод і метод кількісного аналізу дозволяють опрацювати велику кількість статистичних даних, що використовуються у дослідженні, і завдяки цьому глибше вивчити його предмет: проаналізувати

кількісну та якісну динаміку, масштаби української міграції, дослідити специфіку окремих форм міграційного переміщення українців (трудова, нелегальна, навчальна міграція тощо), їхній вплив на ринок праці та інтелектуальний потенціал приймаючих суспільств тощо.

Синхронний метод, застосований в нашому дослідженні, дозволяє вивчати явища, які одночасно відбувались в країнах окресленого регіону, шляхом зіставлення та порівняння; допомагає встановлювати тенденції їхнього спільного/окремого розвитку.

Використання описового методу було зорієнтовано на отримання цілісної системної інформації про структуру, функціонування, модель об'єкту дослідження, його типологічні властивості, зокрема дослідження специфіки окремих форм міграційного переміщення українців (трудова, нелегальна, навчальна міграція тощо), їхнього впливу на ринок праці та інтелектуальний потенціал приймаючих суспільств.

Аналітичний метод передбачав не тільки загальний опис об'єкта, але й визначення причини виникнення протиріч в його структурі та функціонуванні, встановлення шляхів та перспектив його розвитку. Наприклад, при проведенні факторної операціоналізації понять «вимушена міграція», в нашому випадку велику роль поряд з об'єктивними чинниками, що впливають на даний процес (безробіття, політичні утиски, екологічна катастрофа), відіграють суб'єктивні характеристики – об'єднання родин, мовний чинник, бажання отримати освіту в іншій країні тощо.

Використання в дисертаційній роботі транзитологічної методології було зумовлено необхідністю відобразити специфічний стан, в якому перебувало міжнародне середовище взагалі та досліджуваний регіональний простір зокрема протягом зазначеного хронологічного періоду. Це зумовило поєднання методів аналізу, характерне тільки для транзитологічної дослідницької стратегії як певної концепції перехідного періоду.

Метод герменевтики «озброює» науковця процедурами пізнання та інтерпретації опрацьованих наукових робіт та емпіричної бази дослідження.

За допомогою геополітичного методу визначаються відповідні інтереси учасників міжнародної системи. Специфічними інструментами геополітики виступають геополітичний аналіз і геополітичний прогноз. В рамках дисертаційного дослідження перший допоміг визначити наявні геополітичні інтереси, які лежать в основі російської імперської зовнішньополітичної доктрини, що апелює до продовження існування єдиного специфічного пострадянського простору; другий сприяє неупередженому окресленню перспектив функціонування регіонального міграційного простору в умовах подальшого зіткнення європейської та євразійської ідеологій.

Метод кейс-стаді з одного боку сприяв певній персоніфікації дослідження, набуттю ним особистісного забарвлення, оскільки надав можливість дослідити долю та досвід окремих українських мігрантів, які проживали в Росії, Білорусі та Молдові. Паралельно він також сприяв формуванню загального бачення сутності регіонального міграційного середовища за рахунок вивчення окремих його складових – певних подій та явищ (таких як дискусія навколо змін російського підходу до міграційної проблематики в законодавчому та політичному просторах на початку ХХІ століття).

Підводячи підсумки, необхідне зауважити, що аналіз різноманітних підходів до вивчення такого багатоаспектного явища, як міжнародна міграція, виявив в методологічному плані певний зсув в актуалізації не стільки економічних, скільки політичних та соціокультурних аспектів вивчення цього явища, що цілком виправдовує поставлену мету та заявлені завдання нашого дослідження.

При роботі над дисертацією використовуються загальнонаукові, статистичні, спеціальні історичні та політологічні підходи до наукового дослідження. Застосування різноманітних методів під час комплексного вивчення залучення українців до міграційних процесів є необхідною умовою для повноцінного аналізу цього явища.

Висновки до першого розділу

Міграція є надзвичайно актуальним процесом, який в багатьох випадках формує своєрідне обличчя сучасної системи міжнародних відносин. Її розповсюдження в світових масштабах, її вплив на загальну структуру міжнародного середовища та регіональні аспекти розвитку окремих частин світу вимагають експертного поглибленого вивчення із врахуванням досягнень різних наукових галузей та підходів. Основними серед них є глобалізаційний, регіоналістичний, безпековий, модернізаційний та цивілізаційний.

Важливість вивчення міграції з точки зору глобалістики визначається її роллю в якості мегатренду глобалізації. Активізація міграційного переміщення людей стає однією з найбільш яскравих характеристик сучасного глобалізованого простору. Вона наочно демонструє розмитість кордонів, засвідчує посилення зв'язків між окремими країнами та регіонами в рамках світової системи. Актуальність вивчення міграційного явища в контексті безпекових категорій визначається його впливом та наслідками на міжнародну систему та її учасників. Переміщення інтелектуальних та трудових ресурсів формують пряму та безпосередню загрозу окремим акторам – тим, хто страждає від від'ємного міграційного руху, експортерам мігрантів. Вирішення цієї проблеми, пошук оптимального засобу врегулювання відповідної сфери вимагає зусиль як у внутрішній політиці – в рамках вироблення національних міграційних законодавства та політики, так і у форматі міждержавної взаємодії, покликаної в тому числі протистояти незаконним деструктивним проявам міграції (нелегальні переміщення громадян та торгівля людьми). Цивілізаційний підхід також в першу чергу орієнтується на безпекову проблематику. В контексті даного дослідження він перш за все спрямований на вивчення взаємодії представників різних суспільств, процесів адаптації мігрантів в новому середовищі та реакції на них місцевого населення (як в суспільному, так і в особистісному вимірах). Нарешті аналіз міграційних тенденцій з точки зору концепції модернізації дозволяє визначити їхнє місце в

системі еволюційного розвитку людської цивілізації, в умовах подальшого формування постіндустріального інформаційного середовища. Дослідження відповідних явищ сучасності спирається на трансформаційний характер міжнародного середовища. Результатом стає поява нових форм міграції, актуалізація проблеми вимушених мігрантів, зміна ролей окремих країн та цілих регіонів у відносинах експорту-імпорту людських ресурсів. В якості провідних представників наукової еліти, які прямо чи опосередковано вивчали цю тематику, слід згадати Е.Равенштайна, Д.Массея, Д.Холліфілда, В.Іонцева, Е.Тоффлера, С.Гантінгтона тощо.

Проблематика міграційного явища в сучасних умовах знайшла широке відображення в професійних теоретичних розробках представників політичних, економічних та соціальних наук. Їхнє вивчення є необхідним задля розуміння популярних в експертному середовищі підходів до означеного питання та визначення місця досліджуваної конкретної проблеми – міграційного переміщення громадян України до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації в постбіполярну добу – в масштабах світових міграційних процесів. Саме це конкретне питання залишається практично недослідженим. Воно вимагає розробки класифікації залученої історіографічної бази. Приймаючи до уваги можливість застосування хронологічного та географічного підходів до її здійснення, ми наголошуємо на їхній недосконалості та пропонуємо залучити проблемний підхід. Відтак серед опрацьованих наукових робіт ми виділяємо дослідження, присвячені загальній міграційній проблематиці в умовах трансформації міжнародної системи; регіональному виміру міграційного руху населення та місцю українського елемента в ньому; характеристиці регіонального міграційного середовища (в рамках аналізу національних законодавств та міграційних політик країн, які формують його); конкретним аспектам переміщення українців до сусідніх країн (в тому числі – їхньому працевлаштуванню та адаптації на новому місці). Підкреслимо, що більшість проаналізованих робіт відзначаються соціально-економічним підходом –

тобто концентрують увагу на фінансових наслідках явища міграції для безпосередніх учасників цього процесу, країн-донорів та країн-реципієнтів; на проблематиці взаємодії переселенців з суспільствами та владою країн, які стають метою їхнього міграційного руху. Політологічні роботи зустрічаються набагато рідше, і в основному присвячені вивченню державної міграційної політики окремих акторів або ж національного законодавства в цій сфері. Аналіз явища міграції в якості фактору, формуючого елементу міждержавних відносин в глобальному та регіональному масштабах майже не здійснювався науковцями. Таким чином, вивчення історіографічної бази ще раз доводить актуальність даного дисертаційного дослідження, яке перш за все спрямоване на формування розуміння впливу міграційного руху українців до Білорусі, Молдови та Росії (з врахуванням його сутності, якісної та кількісної характеристик) та позиціонування нашої держави в рамках системи міжнародних відносин.

Комплексне вивчення цього питання вимагає залучення широкого кола джерел. Їх можна умовно розділити на кілька груп. Основою джерельної бази з тематики дослідження стають офіційні документи. Необхідно підкреслити, що мова йде як про нормативні акти міжнародного характеру (міждержавні угоди та документи міжнародних – універсальних та регіональних – організацій), так і про внутрішню документацію (результати діяльності виконавчих та законодавчих органів влади досліджуваних країн). Серед інших елементів джерельної бази відзначимо офіційні виступи та промови державних діячів та політиків; джерела особового походження; матеріали громадських організацій; довідкові та статистичні бази даних; публікації в засобах масової інформації – як друкованих, так і електронних.

Застосована методологія дослідження спирається на визнані концептуальні засади та емпіричну базу, враховуючи міждисциплінарний характер свого предмету та об'єкту. Серед основних підходів до організації наукової роботи відзначаються системний та структурний. Дослідження базується на принципах об'єктивності та неупередженості, комплексності та

діалектики, застосовуючи широкий інструментарій різних галузей науки. Серед них особливо наголосимо на використанні загальнонаукових, політологічних, соціологічних та інших методів дослідження: порівняльно-історичного, порівняльно-описового, аналітичного, статистичного, методу опосередкованого спостереження, опитування тощо. Лише поєднання всіх цих елементів дозволяє говорити про всебічне вивчення зазначеної тематики дослідження проблематики, виконати поставлені завдання та врешті решт відповісти на питання – яким чином та в яких масштабах міграційний рух українців до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації визначає місце нашої держави в структурах регіональної геополітичної конфігурації та впливає на її майбутнє в міжнародному середовищі.

РОЗДІЛ II

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ

2.1. Особливості типологізації та класифікації міграційних процесів постбіполярної доби

Характер сучасної системи міжнародних відносин, яка перебуває в стадії трансформації, визначає її актуальні риси, окреслює сутність процесів, які є основою її подальшого розвитку. Глобалізація всіх сфер міжнародного життя стає одним з ключових елементів цивілізаційної еволюції в постбіполярну добу. Вона поступово й впевнено змінює характер міждержавної взаємодії та уклад національних державних інституцій. Супроводжуючі її міграційні процеси все більше впливають на світ. Вони певною мірою змінюють економічну, політичну, демографічну, екологічну та соціальну складові світоустрою.

Міграція була і залишається потужним викликом для розвитку міжнародної системи, оскільки її потенційними наслідками є такі негативні явища, як тероризм, економічна, соціальна та політична нестабільність. При цьому підкреслимо суттєві зміни, яких зазнало це явище протягом останніх десятиліть. Попри те, що воно супроводжувало розвиток людства протягом всієї його історії, сьогодні його характер та сутність мають значні відмінності від попередніх періодів. Неконтрольована та нелегальна міграція стає невід'ємною частиною існування сучасного глобалізованого світу, являючи собою яскравий приклад розмитості кордонів в ньому та демонструючи поглиблення взаємозалежності різних акторів та регіонів в соціально-економічній сфері. Набагато більших масштабів набувають примусові переміщення людей, викликані переслідуваннями та конфліктами. Посилюється вплив антропогенного фактору в якості причини для міграції. Все це характеризує специфіку сучасного міграційного простору, яка вказує

на неможливість застосування до актуальних процесів підходів, що були сформовані на основі попереднього досвіду – як в науковій площині теоретичного опанування, так і в політичній сфері практичного регулювання. Разом з тим, незмінною залишається істина, що контроль за міграційними потоками, виважена міграційна політика можуть надати певні переваги як для країн-донорів, так і країн-реципієнтів мігрантів. Втім, вони мають базуватися лише на комплексному розумінні предмету, який регулюють.

Все це вимагає посиленої уваги до міграційних процесів з боку державних діячів та науковців. Вони повинні досконало опанувати сутність саме сучасного виміру цього явища задля того, щоб набути досвіду в його регулюванні та корегуванні. Втім, досягненню цієї мети заважає різнобарвність міграційних процесів в сучасному світі. Вони набувають різних форм та видів, що ускладнює вироблення адекватної реакції на них у формі відповідної державної стратегії. Таким чином, нагальним завданням при вивченні будь якого регіонального аспекту міграційних переміщень людей – на кшталт досліджуваного виміру міграції громадян України – стає перш за все відповідь на загальне теоретичне питання: визначення сутності явища міграції та характеристика його основних проявів в умовах постбіполярного світу, що перебуває в стані корінної трансформації. Це допоможе встановити, які з цих проявів є найбільш розповсюдженими в конкретних умовах та вимагають поглибленої уваги з боку держави; розробити для кожного них окремі механізми впливу та регулювання. Для того, щоб знівелювати або послабити негативні впливи міграції, та навпаки – використати її позитивні наслідки – необхідно розглянути особливості її якісного та кількісного складу – приділяючи особливу увагу специфіці окремих видів цього явища. Це можливо зробити лише за умов вироблення чіткого термінологічного апарату та розробки загальної класифікації відповідних процесів.

Як вже зазначалось вище (див. підрозділ 1.1), під міграцією населення в сучасній науковій літературі розуміється переміщення осіб через кордон тих чи інших територій, у межах однієї держави або з однієї країни в іншу зі

зміною постійного місця проживання назавжди чи на тривалий час або з регулярним поверненням до нього [1]. Поняття «міграція» може застосовуватись як в широкому, так і у вузькому сенсі. Це в свою чергу впливає й на відповідні підходи щодо класифікації міграційних процесів. В широкому сенсі міграція розглядається як міжнародне або внутрішньодержавне явище, яке може мати різні характер, причини, територіальні межі, тривалість тощо. Для класифікації міграції населення в рамках цього підходу зазвичай застосовують три таксономічні поняття: «вид», «форма» та «тип». При цьому термін «вид» використовується в якості класифікаційної одиниці задля характеристики відмінностей між міграційними явищами [2]. Вузький підхід натомість передбачає звернення до різних критеріїв ідентифікації міграції.

Соціально-політичний процес міграції є дуже неоднорідним. Він складається з одиничних актів переселення окремих індивідів. Проте у цій загальній сукупності можна виділити схожі в чомусь елементи. Ці елементи (окремі акти переміщень) об'єднуються в певні сукупності, які різні вчені називають по-різному: типи, класи, групи тощо. Відповідно і систему поділу міграційного явища характеризують неоднорідними поняттями: типізація (типологія), класифікація, групування.

У вітчизняній Енциклопедії з міграційних процесів, яка була видана наприкінці 1990-х років в Києві та встановлює основу понятійного апарату та концептуальних підходів до вивчення проблеми, вживається саме термін «класифікація міграцій». Він розглядається як «аналіз, дослідження, переосмислення з метою концептуального узагальнення науково-прикладних матеріалів про специфіку переміщення; ...дещо умовний поділ різновидів міграції на класи або сфери їх специфічного прояву чи самовияву, що дає змогу відслідковувати процеси, в межах яких діють особливі (притаманні лише цьому міграційному руху) закони; ...упорядкування міграційних розпорошених фактів про різноманітні територіальні переміщення» [3]. У найзагальнішому розумінні, класифікація – це виділення об'єктів за

кількісною ознакою, а типологія (типізація) – за якісною [4]. У більшості випадків міграцію класифікують саме за якісною ознакою, тому ми вважаємо за доцільне в рамках цього дисертаційного дослідження виділяти типи міграції [5]. Проте в силу різних обставин, у науковій літературі зустрічаються різні назви цього процесу пізнання дійсності, які у більшості випадків мають ряд специфічних рис.

Науковці, в залежності від школи та парадигми міжнародних відносин, розходяться не лише у визначенні чинника, типів та форм класифікації. Через те, що міграційні потоки є динамічним та постійно змінюваним явищем, дослідники міграційних процесів не можуть узгодити єдине тлумачення понятійного апарату. Кількість форм та видів міграційних переміщень людей, які зустрічаються на сторінках наукових публікації представників різних шкіл та течій, на сьогоднішній день сягає не одного десятку. Так, В.А. Іонцев [6] визначив 17 підходів до вивчення міграції населення, які об'єднали, за його оцінкою, 45 наукових напрямків, теорій і концепцій. З них 15 теорій припадає на економічний підхід, 5 – на соціологічний, 4 – на виключно міграційний, 3 – на демографічний, 2 – на історичний [7].

Процеси міжнародної міграції перебувають в постійному розвитку. Вони можуть набувати багатьох форм, вивчення яких є неможливим без розробки комплексної класифікації елементів цього явища. Така типізація базується на певних факторах (просторові, часові, причинні та інші відмінності), які беруться в якості основи для здійснення розподілу міграційних процесів по групах. Подібний підхід дозволяє найширше розглянути феномен міграції у всіх його проявах.

Перш за все ми пропонуємо дослідити класифікацію міграційних процесів з просторової точки зору. За основу в даному випадку береться віддаленість місця призначення мігранта від його Батьківщини. В її рамках можна виділити кілька підходів в залежності від того, що береться в якості основного фактору та просторової площини – географічне положення або територіально-адміністративний поділ. Сучасна наука намагається поєднати

їх в одній системі класифікації. В результаті ключовим фактором вважається ознака перетину кордонів різних адміністративних утворень. В цьому випадку виділяються зовнішня та внутрішня міграції.

Міждержавна (зовнішня) міграція – це переїзд людини з однієї країни до іншої. Вона в свою чергу поділяється на міжконтинентальну міграцію (переміщення населення за межі континентів базування) та субконтинентальну міграцію (переміщення населення в межах одного континенту) [8]. В першому випадку можна навести приклад масового переїзду європейців до Північної Америки наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. В другому варто згадати міграційні процеси всередині Європейського Союзу, переміщення населення з мережних країн Європи до простору ЄС (саме в цьому контексті розглядається західний вектор української міграції), або ж міграцію на європейській частині колишнього СРСР (тобто у випадку України – переїзд громадян до Російської Федерації, Білорусі чи Молдови, що й є предметом нашого дослідження). Процес зовнішньої міграції має два боки: еміграційний, який характеризується виїздом працездатного населення з країни перебування для довгострокового чи постійного проживання в іншу країну, та імміграційний, для якого характерний в'їзд робочої сили в дану країну з-за кордону на постійне або тривале проживання для навчання, працевлаштування або з метою втечі від дискримінації, переслідувань тощо [9]. Окремим специфічним явищем є рееміграція – повернення емігрантів на Батьківщину. Цей термін близький до визначення «репатріація», під яким зазвичай розуміють повернення військовополонених та цивільних осіб до країн їх походження внаслідок бойових дій або нового поділу території держави. Іноді вони вживаються як синоніми. В якості прикладів таких процесів слід згадати обмін громадянами після завершення Другої світової війни внаслідок перерозподілу території Європи, повернення представників німецької діаспори з СРСР до Німеччини, що набуло найбільших масштабів у 1957 – 1959 рр. [10].

Внутрішня міграція – це зміна людиною місця проживання в рамках однієї країни. Вона також може бути різною за масштабами – набувати міжрегіонального формату, коли рух населення спостерігається між найбільшими адміністративно-територіальними одиницями другого рангу всередині одиниць найвищого рангу, або ж проходити в рамках одного регіону. В цьому контексті доцільно було б виділити і локальні міграції (між найнижчими елементами системи розселення – сільськими і селищними радами), проте у вітчизняній статистиці такі переміщення не розглядаються. Подальше поглиблення в характеристику внутрішньої міграції в рамках цього дисертаційного дослідження вбачається недоцільним, оскільки такий вид переміщення людей не відповідає тематиці роботи, її географічним межах та встановленим завданням.

В контексті просторової ознаки слід розглядати й класифікацію міграції населення за відношенням до процесів урбанізації. В цьому випадку дослідники розрізняють міграції сільського населення та міграції міського населення. Відповідно аналізуються міграційні потоки у форматі «місто-місто», «село-село», село-місто», «місто-село» [11]. Слід відзначити, що масштаби цього явища проявляються в основному на рівні внутрішньої міграції – переселення в межах однієї держави, тому воно також не має першочергової актуальності для цього дисертаційного дослідження.

Тематика даної роботи передбачає вивчення саме процесів зовнішньої міграції. Тому при аналізі інших класифікацій ми будемо основну увагу приділяти проявам міграційних процесів саме в міждержавному контексті.

За завершеністю явища процеси міграції бувають незворотними (повні, стаціонарні), зворотними (тимчасові), транзитними (повзучі). Іноді лише незворотні міграції, які призводять до зміни постійного місця проживання учасників процесу, вважаються міграціями як такими. Таким визначенням характеризується вузький підхід трактування міграції. Проте, досить часто мігрант не може адаптуватися на новому місці і змушений повернутися назад. Великою групою зворотних міграцій є сезонні трудові міграції. Прикладом

повзучих міграцій є переселення сільських жителів спочатку у малі міські поселення, а пізніше у великі міста.

Схожі категорії розглядає класифікація за часовими параметрами. Фактично її можна вважати похідною від попередньої, яка втім є більш фрагментованою щодо типологізації зворотних міграційних процесів. В її рамках зазвичай виділяють безповоротну, постійну, тимчасову, сезонну та маятникову міграції.

Безповоротна міграція – це, як вже зазначалось вище, виїзд населення на постійне місце проживання в іншу країну. Саме цю форму міграційного переміщення людей доцільно розглядати як таку, що перш за все згадується в безпековому контексті. Саме вона веде до незворотної втрати трудових та інтелектуальних ресурсів, спотворення демографічної ситуації в країні-донорі мігрантів, і через це має надзвичайно актуальне значення для формування адекватної державної відповіді.

Постійна (довготривала) міграція – це виїзд до іншої країни на тривалий період, обумовлений відповідним законодавством. Наприклад, в Росії до цієї категорії мігрантів відносяться громадяни, які покидають Батьківщину на період більш ніж одного року, втім – без наміру змінити місце постійного проживання. Дуже часто вона помилково ототожнюється з безповоротною міграцією. Зазвичай виїзд на значний часовий період має трудовий характер.

Тимчасова (короткострокова) міграція – це виїзд населення з однієї країни в іншу на певний обмежений час (від трьох місяців до одного року), з наміром повернутись. Принципова відмінність між цим та попереднім терміном була встановлена в 1932 році, коли за ініціативи Міжнародного Бюро з Праці пройшла конференція з проблем статистики міжнародної міграції. На ній було ухвалено рішення про те, що всі переміщення строком понад один рік вважатимуться постійною міграцією, а на термін менше одного року – тимчасовою міграцією [12].

Сезонна міграція – це щорічні поїздки на заробітки для виконання певних сезонних робіт на окремі періоди року. Європейська конвенція про правовий статус працівників-мігрантів від 1977 року називає сезонним мігрантом особу, яка, будучи громадянином однієї країни, займається на території іншої діяльністю, що залежить від пори року, на основі контракту, укладеного на певний термін або з метою виконання конкретної роботи [13]. Час перебування за кордоном в цьому випадку визначається специфікою трудової діяльності в рамках окремих галузей. Найпоширенішими прикладами є участь в сезонних сільськогосподарських роботах (посівна, збирання врожаю), робота на курортах протягом літнього туристичного сезону;

Маятникова міграція – це періодичний або часто повторюваний виїзд населення на роботу, як правило – в сусідню країну [14]. В процесі маятникових міграцій здійснюється територіальне переміщення одного з головних ресурсів виробництва – робочої сили, яке має зворотний характер, одноденний цикл і не супроводжується зміною постійного місця проживання.

Інколи до названих видів додають так звану епізодичну міграцію, що являє собою нерегулярні як в часі, так і в просторі поїздки туристичного, комерційного, культурно-побутового спрямування.

Ще одним специфічним видом міграційного переміщення з точки зору його тривалості, яка за свою сутність межує з типізацією за просторовими показниками, є так звана крокова міграція – переїзд особи спочатку в одну країну, а потім в іншу або в межах цієї країни, і врешті решт згодом – досягнення остаточного місця міграції [15]. Це дуже поширений вид міграції українців до ЄС: коли працівник не може знайти роботи в межах однієї країни Союзу, він переїжджає до іншої, не повертаючись до країни-донора, і мігрує до тих пір, доки не знайде відповідного місця праці. У випадку східного вектору української міграції його розповсюдження викликає сумніви – зазвичай громадяни України їдуть до інших колишніх радянських республік з чітко визначеною метою, маршрутом та пунктом призначення.

З точки зору процесів адаптації на новому місці кожен із згаданих видів міграційних процесів має свою специфіку. Наприклад, до особливостей постійної та тимчасової міграції можна віднести природне бажання людей жити краще, яке виступає спонукальним фактором для поїздки. Учасники міграційного переміщення намагаються будувати свою кар'єру та особисте життя за місцем проживання, де вони адаптувались, виробили визначені стереотипи поведінки, встановили зв'язки. Сезонна міграція може привести до конфліктів на мікроетнічній основі, де стикаються інтереси місцевої та сезонної робочої сили за зайнятість. До особливостей маятникової міграції можна віднести монотонність її характеру. При цьому враховуємо, що одні люди легко адаптуються до регулярних поїздок, інші – жаліються на погіршення стану здоров'я, дефіцит вільного часу, неприємності на роботі тощо.

За масштабами участі окремої особи у процесах міграції (кількість актів міграції) виділяють первинні, вторинні, багаторазові міграції. Постійні стаціонарні міграції є переважно первинними, сезонні трудові – багаторазовими.

Відповідно до умов прийняття рішень про зміну місця проживання міграції поділяються на добровільні, примусові та вимушені.

Добровільна міграція – це зміна місця проживання, яка відбувається за рішенням самого мігранта. В контексті трудової міграції – найбільш поширеної форми мобільності українців – це не примусове, за власним бажанням переміщення робочої сили.

Натомість примусова міграція – це переселення, яке було здійснене проти волі людини, яку переміщують. Це явище зазвичай пов'язане з політичними подіями, війнами, тощо [16]. Крайньою формою такої міграції є депортація – примусове виселення.

Вимушені міграції спостерігаються у випадку, коли людина, яка не планувала змінити місце проживання, змушена це зробити. Втім, це робиться на добровільних засадах, під впливом зовнішніх обставин. В результаті при

виникненні різко несприятливих умов для проживання, часто із загрозою для життя (стихійні лиха, бойові дії, репресії) виникає особлива категорія мігрантів. Протягом досліджуваного періоду – з 1991 по 2013 роки – Україна не страждала від цього явища. Втім, сьогодні, в умовах анексії Криму та російської агресії на сході України проблема вимушених переселенців з окупованих територій та зони конфлікту, число яких досягає сотень тисяч, стає надзвичайно актуальною для держави.

Загалом, в контексті зовнішньої міграції існує три типи вимушених мігрантів:

- особи, що претендують на звання біженців, тобто громадяни інших держав або особи без громадянства, які, будучи вимушеними переселитися з місця свого постійного проживання, подали прохання про отримання статусу біженця в країні імміграції, але ще не отримали його;

- особи, що мають тимчасовий статус біженця – громадяни інших держав або особи без громадянства, яким державні органи країни імміграції надали тимчасовий захист і права на певний період, ідентичні правам біженців;

- власне біженці – громадяни інших держав або особи без громадянства, які змушені були мігрувати з причин, досить вагомих для державних органів країни в'їзду. Це дозволило останнім надати їм необхідний захист і право проживання та працевлаштування на необмежений термін, що й передбачає статус біженця.

На превеликий жаль, сьогодні біженці є достатньо розповсюдженою категорією мігрантів. Розглянемо тлумачення цього міжнародно-правового терміну універсального характеру більш детально. Визначення Організації Об'єднаних Націй відрізняється від запропонованого в наведеній вище класифікації, оскільки встановлює причиною набуття статусу біженця виключно переслідування та обмеження прав, тобто – людську діяльність. У відповідності до статті 1 Конвенції 1951 року ООН та Протоколу ООН 1967 року біженець – це особа, яка «через обґрунтовану загрозу стати жертвою

переслідувань за расовими, релігійними ознаками, громадянства, приналежності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває за межами країни свого громадянства та не може користуватися захистом своєї держави або не бажає скористатися захистом через загрози такого характеру» [17]. Країни, що підписали уставні документи Угоди, взяли на себе зобов'язання щодо надання таким особам постійного чи тимчасового місця проживання.

Варто окремо підкреслити, що Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців, інші організації, що займаються справами біженців, намагаються чітко розмежовувати власне біженців і мігрантів інших типів, до яких вони відносять наступних:

- ті, хто шукає притулку – люди, які перетинають кордони в пошуках захисту, але не відповідають у повному обсязі критеріям, що встановлені Угодою 1951 року;

- вимушені мігранти – у більш широкому розумінні цей тип міграційних потоків складається не тільки з біженців і осіб, що шукають притулку, а й тих, хто вимушений мігрувати через екологічні катастрофи або будівництво нових фабрик, доріг, дамб тощо;

- члени родини (відомі як об'єднання родин) або об'єднані родинні мігранти. Мета в'їзду до країни таких людей – возз'єднання з тими членами родини, що вже перебувають у країні. При цьому більшість розвинутих держав, у тому числі США, Канада, Австралія й більшість країн ЄС, визнають таке право;

- зворотні мігранти – люди, які повертаються у свою країну після певного перебування в іншій країні. Цей тип мігрантів певною мірою є своєрідним благом для країни повернення, оскільки його учасники привозять із собою певний капітал, майстерність і досвід, що можуть стати корисними для подальшого економічного розвитку держави. На сучасному етапі міжнародної взаємодії велика кількість країн має програми щодо залучення потенціалу таких кадрів [18].

За способом організації процесів переселення експерти виділяють організовану та неорганізовану міграції

Організована (централізовано планована) міграція – це переміщення населення з країни в країну згідно з національним законодавством за допомогою держави або громадських організацій. Таким чином, вона має суспільно-організований характер. Така міграція здійснюється у відповідності до державної політики, яка здатна впливати на напрями та обсяги переміщення населення з однієї країни до іншої. В такому випадку державна влада зацікавлена в тому, щоб міграційні процеси сприяли реалізації національних інтересів. Виходячи з цього розробляються спеціальні нормативно-правові акти, укладаються міжнародні угоди, створюються відповідні служби, запроваджуються міграційні квоти, виділяються відповідні ресурси [19]. Зазвичай санкціонована вищим державним або приватним органом організована міграція набуває колективних форм [20].

Неорганізована (самодіяльна) міграція – це вільна міграція однієї людини або цілої сім'ї в якесь обране ними місце, переміщення населення з країни в країну згідно з національним законодавством силами і коштом самих мігрантів без матеріальної чи організаційної допомоги з боку держави або громадських організацій [21]. Великим недоліком в цьому випадку є відсутність в мігранта об'єктивної інформації, яка може допомогти йому в досягненні власних цілей в іншій країні. Окрім цього, дуже часто такі мігранти не отримують необхідного соціального захисту, не завжди можуть реалізувати власні права [22]. Втім, варто відзначити, що за своєю глибинною суттю переважна більшість міграцій є самодіяльними, які важко піддаються регулюванню. Державні органи влади можуть лише опосередковано впливати на перебіг міграційних процесів, спонукаючи чи обмежуючи потоки мігрантів.

Залежно від правового статусу мігрантів зазвичай виділяють дві великі категорії – легальних та нелегальних переселенців.

Легальна міграція – це переміщення населення у відповідності до чинного національного та міжнародного законодавства. Легальним є

іноземець, який перебуває в іншій країні за наявності належної документації – дозволу на в'їзд та перебування протягом відповідного терміну. Слід відзначити, що у разі здійснення трудової або навчальної діяльності мігранту необхідні окремі папери [23];

Нелегальна міграція – це незаконне, в обхід національного та міжнародного законодавства переміщення населення за межі своїх країн [24]; в'їзд в країну, перебування в ній та виїзд з її території іноземних громадян з порушенням законодавства цієї країни, яке регулює порядок в'їзду, перебування, транзитного проїзду іноземців, а також довільна зміна іноземними громадянами свого правового положення в період перебування на території іншої країни [25].

В цьому контексті варто звернути увагу на недолік ототожнення поняття «нелегальний» та «незаконний». Безперечно, всі нелегальні мігранти порушують закон. Втім, не всі порушники нелегально пересікали кордони. Таким чином, існує протиріччя щодо того, яке явище, етап в житті мігранта ставити в основу визначення законності його дій та статусу – процес в'їзду до іншої країни або ж перебування в ній. В якості прикладу розглянемо ситуацію в Росії. Більшість мігрантів приїжджають до РФ без порушень кордонного законодавства. Втім, їхня діяльність на російській території (комерційна, торгівельна) зазвичай не відповідає вказаній меті візиту та наявності відповідних документів на перебування (дуже часто для в'їзду на російську територію використовуються туристичні або освітні візи). Ще одним частим порушенням є спливання терміну дії візи [26] (див. підрозділи 3.2 та 4.2).

Задля того, щоб виправити цей недолік, деякі дослідники додають до вже вказаного списку статусів мігранта напівлегальні міграційні процеси. Мова йде про осіб, які без порушень перетинають кордон, втім – порушують законодавство в рамках перебування за кордоном. Переважна більшість сучасних закордонних трудових міграцій громадян України є саме напівлегальними. До 85% українських трудових мігрантів виїжджають за кордон по туристичних візах (переважно – короткострокових) [27]. При цьому,

як правило, необхідні для цього документи не оформляються, а гарантії працевлаштування є вельми сумнівними.

Інші дослідники натомість просто наголошують на помилковості застосування терміну «незаконний» до мігрантів, оскільки за самою сутністю поняття «мігрант» – це людина, яка відповідно не може бути незаконною [28]. Варто окремо відзначити, що останнім часом обидва терміни – «нелегальний» та «незаконний» – стали маловживаними в міжнародній практиці. Їм на зміну прийшло більш нейтральне визначення – «мігрант з неврегульованим статусом».

За метою та причинами здійснення міграції поділяються на економічні (трудові), соціальні, політичні, національні, військові, наукові, освітні, культурні, релігійні, екологічні, рекреаційно-туристичні, воз'єднання сімей. Докладніше проблематика визначення причин активізації східного міграційного вектору буде розглянута в наступних частинах даного дисертаційного дослідження (див. підрозділ 2.2).

За соціальними та віковими групами населення, що переважають у міграційних потоках, міграції поділяються на трудові (міграція працездатного населення, трудових ресурсів), учбові (переїзд на навчання у вищому чи середньому навчальному закладі), військові (переїзд до місця військової служби), післяпрацездатні або пенсійні (зазвичай – міграції осіб старших вікових груп із великих міст у приміську зону та сільську місцевість, де екологічна ситуація є кращою).

За статевою ознакою міграційні потоки бувають переважно чоловічі та переважно жіночі. У минулому серед мігрантів різко домінували чоловіки. Зараз ситуація вирівнялася, а в деяких міграційних потоках спостерігається значне домінування жінок.

За характером міграційного потоку розрізняють симетричні та асиметричні міграції. Симетричні міграційні потоки утворюються при встановленні тісних міграційних зв'язків між територіями. При утворенні міграційного потоку, одночасно формується зворотний антипотік (мігранти,

що не змогли адаптуватися на новій території), який іноді може навіть перевищувати основний. Асиметричні міграції характеризуються різкою перевагою одного з напрямів міграційного потоку.

Наведений вище комплексний підхід дозволяє класифікувати за окремими ознаками практично всі прояви міграційних процесів. Виключення є не чисельними. Так, на сьогодні не з'ясованим залишається питання, чи вважати міграцією такі явища, як постійні переміщення кочівників та бродяжництво. Вони потребують подальших досліджень, втім – не відповідають проблемам, вирішення яких складає мету даної дисертаційної роботи.

Деякі специфічні форми міграційних процесів мають власні характерні риси, які вимагають застосування до них особливої класифікації. В першу чергу мова йде про інтелектуальну міграцію. На сучасному етапі розвитку людства все більш важливе місце в міграційних процесах займає переміщення інтелектуальної еліти, осіб з високим рівнем професійної підготовки та освіти. При цьому воно може бути як зворотним, так і безповоротним. В першому випадку В.А. Іонцев говорить про міграцію висококваліфікованих осіб, яка має зворотний характер та сприяє розповсюдженню світових досягнень в галузі науки та культури, просвітницькій діяльності. В другому випадку він пише про зміну постійного місця проживання професіоналів, яка відповідно веде до змін інтелектуального потенціалу країн [29]. В цьому контексті дослідники виділяють два терміни, які характеризують такий переїзд виходячи з впливу на країну-донора та країну-реципієнта. Для першої еміграція професіоналів означає втрату інтелектуального потенціалу (Brain Drain). Для другої ті самі події мають інше значення – імміграція означає підвищення власних спроможностей (Brain Gain) [30].

Також в середовищі інтелектуальної міграції можна виділити два види процесів, виходячи з галузі застосування власних навичок мігрантами, їхньої професійної належності до різних сфер. Найчастіше дослідники говорять про міграцію підготовлених кадрів, які реалізують себе в професійній діяльності,

що вимагає високого рівня підготовки. Таким чином, мова йде про висококваліфіковану міграцію, яка набуває наукового характеру (або через пряме залучення мігрантів до наукової діяльності, або через тісні зв'язки їхньої високотехнологічної сфери діяльності з наукою). Разом з тим переїзд інтелектуалів, залучених до творчої діяльності (композитори, артисти, митці) також впливає на відповідну потужність країн, залучених до міграційного процесу, і в результаті становить окремий вид інтелектуальної міграції [31].

Одним з найпоширеніших видів міграційного процесу, який також має свою специфіку та внутрішню класифікацію, є трудова міграція. Вона розглядається як територіальне переміщення людей з однієї країни до іншої з наміром отримати роботу та відповідну грошову винагороду за неї [32]. Таким чином, трудова міграція обумовлена бажанням людини знайти оптимальне місце роботи та відповідну платню за свій труд. Втім, важливими є не лише ці чинники. Робоче місце, зобов'язання, клімат, екологія, соціальні гарантії, умови тощо мають велике значення для вибору країни-реципієнта.

Правовий аспект становища іноземних працівників було закріплено в Європейській конвенції про правовий статус працівників-мігрантів від 1977 року. Відповідно до зазначеного документу, працівник-мігрант – це громадянин однієї з країн, якому дозволено іншою державою проживати на її території для виконання оплачуваної роботи [33]. Разом з тим, середовище трудових мігрантів є неоднорідним, тому його не можна комплексно охарактеризувати одним терміном. Існує наукова потреба запровадити окрему класифікацію саме трудових мігрантів. Найширше визначення та перелік різних категорій цієї сфери містить Міжнародна конвенція про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей [34]. Зазначений документ був прийнятий ООН у 1990 році та набув чинності в 2003 році. Відповідно до нього, працівником-мігрантом є особа, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є.

Ще одним специфічним видом міграції є переселення з екологічних причин. Варто відзначити, що в міжнародних документах ця категорія

мігрантів згадується лише опосередковано. Ані в Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, ані в Протоколі ООН щодо статусу біженців 1967 року не наводиться загальноприйнятого визначення терміну «екологічний мігрант». Найчастіше вживається прийняте в 1996 році в Женеві формулювання, яке визначає екологічних емігрантів як осіб, які вимушені покинути місце свого постійного проживання та переміщуються в межах своєї країни або ж перетинають її кордони внаслідок різкого погіршення стану навколишнього середовища або екологічних катастроф [35]. В доповіді глобальної комісії з міжнародної міграції наводиться дещо спрощене визначення, яке називає екологічними мігрантами всіх людей, які були змушені до переселення екологічними катастрофами [36]. Д. Булешева визначає процес екологічної міграції як вимушену міграцію населення за межі території проживання в результаті існуючої загрози життю та здоров'ю людей внаслідок екологічних лих, природних та техногенних катастроф [37]. Варто відзначити, що в країнах, які страждають від екологічних проблем, це питання регулюється на законодавчому рівні. В якості прикладів постраждалих від екологічних катастроф держав пострадянського простору можна навести Україну та республіки Середньої Азії.

Класифікація специфічних форм екологічної міграції в основному співпадає із запропонованою вище загальною типізацією. Ці процеси можуть мати зовнішній та внутрішній вигляд, безповоротний та зворотній формат тощо. Втім, свою специфіку мають причини цих процесів [38].

Сьогодні дуже складно прослідкувати міграційні потоки по всьому світі. Для того, щоб впливати на даний процес, фахові міжнародні організації, які залучені до вирішення проблеми, мають свою класифікацію осіб, які переміщуються за кордон. Експерти ООН для аналізу міжнародних міграційних рухів виділяють п'ять категорій мігрантів, до яких належать:

- іноземці, що прибувають для отримання освіти;
- іноземці, що прибувають для роботи;
- іноземці, що прибувають для возз'єднання сімей;

- іноземці, що в'їжджають на постійне місце проживання;
- іноземці, що прибувають до країни з гуманітарних причин (біженці)

[39].

Міжнародна організація праці (МОП) розробила власну класифікацію видів сучасної міжнародної міграції населення. Вона базується на визначенні статусу мігранта в країні перебування та виділяє наступні структурні елементи:

- переселенці – ті, що переїзять в державу на постійне місце проживання. Ця група орієнтована на переїзд до промислово розвинених країн. Цей потік ґрунтується, насамперед, на принципі об'єднання сімей – початкова імміграція останнім часом ускладнюється на рівні національних господарств;

- ті, хто працюють за контрактом – працівники, для яких чітко обумовлюється термін перебування в країні, яка їх приймає. До цієї групи належать наступні підгрупи: сезонні працівники, які приїзять на період збирання врожаю; некваліфіковані або малокваліфіковані працівники; фронтьєри – мігранти, які щоденно перетинають національний кордон, щоб працювати в сусідній країні;

- професіонали-спеціалісти – працівники, для яких характерним є високий рівень підготовки, тобто наявність відповідної освіти та досвіду практичної роботи. Саме для цієї класифікаційної групи притаманним є термін «Brain Drain» – міграція науковців та інженерно-технічних працівників високого рівня. Цей потік сьогодні становить 3 – 5 % у загальному обсязі трудових мігрантів. Відзначимо, що до цієї групи входять також студенти, які отримують освіту в іншій країні;

- нелегальні іммігранти – особи, які нелегально в'їхали до країни; особи, які в'їхали легально, але вчасно не виїхали, тобто мають прострочену візу; а також особи, які в'їхали за туристичною візою, але займаються трудовою діяльністю;

- біженці – особи, що змушені емігрувати зі своєї країни внаслідок загрози для їхнього життя (політичні, релігійні, національні переслідування) [40].

Слід відзначити, що така класифікація не враховує всіх нюансів характеристики мігранта в якості об'єкту вивчення. Спроби застосувати її на практиці показують, що одну й ту саму особу можна одночасно охарактеризувати як представника кількох запропонованих МОП категорій. Так, професіонали можуть як працювати за контрактом, так і перебувати на нелегальному положенні в приймаючій країні (втім, в такому разі вони не зможуть розраховувати на зайнятість за фахом, якщо вона також не є незаконною). Категорія біженців натомість характеризується мотивами міграції замість фаху або освіти.

Вироблення комплексної класифікації міграційних процесів (див. Додаток В) закладає основу для подальшої актуалізації теоретичного матеріалу. Вона полягає у вивченні підходів окремих дослідників до проблеми структурної характеристики міграції. При цьому варто приділити увагу як досягненням західної наукової школи, так і вітчизняним розробкам.

На сучасному етапі розвитку наукового вивчення процесів міграційного руху спостерігаються спроби закордонних дослідників визначити місце нових видів міграційних процесів в загальній класифікації. На особливу увагу заслуговує підхід, запропонований Стивеном Каслом, директором Центру вивчення проблем біженців Оксфордського університету [41]. Він пропонує розглядати міграційні процеси через типологічний підхід, адже на сучасному етапі міжнародних відносин майже зникли чіткі межі між формами міграції. Вони стали тісно взаємопов'язаними, взаємозалежними. В якості прикладу можна навести ситуацію, коли заохочувані державними програмами хвилі переселень стимулюють нелегальні міграційні переміщення. При цьому, на думку вченого, безповоротний тип міграції не має чіткого розмежування з тимчасовим, епізодичним та маятниковим. С. Касл пропонує своє бачення щодо розподілу типів мігрантів:

- тимчасові мігранти (так звані «гостьові робітники» або працівники за контрактом) – люди, що емігрують на визначений термін з метою отримання роботи. Їхня трудова діяльність в іншій країні супроводжується подальшим переказом грошей на Батьківщину своїм родичам та близьким. Даний вид міграції може тривати від кількох місяців до декількох років;

- висококваліфіковані бізнес-мігранти – висококласні менеджери, адміністратори, спеціалісти, техніки й ті, хто переміщується в межах внутрішніх ринків праці міжнародних корпорацій та організацій або ж ті, хто шукає роботу через міжнародні ринки праці, адже багато країн пропонують спеціальну програму за типом «Висококваліфіковані і бізнес-мігранти»;

- незаконні або нелегальні мігранти – ті чоловіки або жінки, які прибувають до країни-реципієнта, як правило, без документів чи з документами, що оформлені не належним чином. Зазначимо, що в деяких країнах поблажливо ставляться до емігрантів, що не мають ліцензії на підприємницьку діяльність, оскільки це дозволяє мобілізувати додаткову робочу силу без додаткових соціальних витрат або забезпечення умов щодо захисту мігрантів;

- біженці – люди, які під тиском обставин (зазвичай – через переслідування, погрози та обмеження в правах з боку влади або окремих політичних груп) були змушені покинути Батьківщину [42].

Жодна з зазначених категорій мігрантів не має расового або етнічного підґрунтя в основі свого переміщення, адже на сьогодні майже не залишилося країн, які все ще розрізняють мігрантів за такими критеріями. Виключенням є держави, які віддають перевагу особам, що повертаються на Батьківщину своїх предків. Наприклад, існує державна підтримка повернення етнічних німців до Німеччини, євреїв – до Ізраїлю тощо. Це є актуальним і для Російської Федерації (Програма «Співвітчизник» [43]), приймаючи до уваги кількість етнічних росіян, що проживають поза кордонами російської держави. Слід окремо відзначити, що сучасна політика російського

керівництва вимагає розглядати таку ініціативу не лише як елемент міграційної політики, але й як важливу складову захисту та просування своїх інтересів за кордоном, які набувають імперіалістичних форм. Саме на ідеї підтримки росіян за кордоном базується експансіоністська концепція «захисту росіян» та Російського світу.

С. Касл також запропонував крім вище зазначених категорій виокремити специфічні типи міграції: явище «астронавта» та посмертну міграцію [44].

Ще одну широко визнану класифікацію наводить в своїй роботі Реджинальд Епплейрд. Вона заснована на імміграційній політиці країни-реципієнта (в'їзду), тому не дає можливості для ідентифікації причин та мотивації міграції. Науковець виділяє шість типів міжнародних міграційних процесів, кожен з яких обслуговує окремий вид мігрантів. Ними є:

- постійні переселенці – іммігранти, що є очікуваними для країни прийому, юридично визнаними її державними органами. До складу цієї групи входять і особи, які визнані документально як члени родин мігрантів;
- зареєстровані трудові мігранти – тимчасові робітники, що працюють за контрактом, та тимчасові професійні транзитні працівники, що є висококласними або середньокваліфікованими спеціалістами, які перебувають у країні протягом визначеного терміну за угодою між працівником і установою та переміщуються з однієї країни до іншої як співробітники міжнародних або об'єднаних компаній;
- незадокументовані (нелегальні) мігранти – особи, які не мають законних підстав для перебування в іншій державі, натомість, прийняли самостійне рішення лишитися, незаконно перетнули кордон тощо;
- ті, хто шукає притулку – особи, які перетнули кордон і подали запит щодо отримання статусу біженця згідно Конвенції ООН 1951 року та Протоколу ООН 1967 року для тих країн, що підписали ці документи;
- визнані біженці – особи, які покинули Батьківщину через загрозу переслідувань за політичними, етнічними, релігійними переконаннями тощо;

люди, за якими вже прийняте правове рішення щодо обґрунтованості їхнього переміщення зі своєї країни і перебування в пошуках безпеки на території іншої держави. Окремо підкреслимо, що багато людей – зовнішньо переміщених осіб – не підпадають під ці визначення, засновані на документах ООН. Через це десять латиноамериканських і сорок дві африканські держави підписали регіональні документи, що розширюють дане визначення біженця;

- біженці де-факто (щодо цієї категорії осіб можна зустріти поняття «зовнішньо переміщені особи») – люди, які не визнані як біженці в межах статті 1 Конвенції ООН 1951 року та Протоколу до неї 1967 року, але мають обґрунтовані причини для переїзду (особливо – через військові дії чи інші прояви насилля) та отримання захисту в країні тимчасового перебування і тому не повертаються до свого місця проживання [45].

Погляд радянської наукової школи на проблематику класифікації міграційних процесів продемонстрований в роботах О.У. Хомри. Незважаючи на певну застарілість цього підходу, його слід згадати задля того, щоб вивчити основу, на якій базуються сучасні пострадянські наукові погляди. Дослідник проводить типізацію форм міграції за наступними критеріями:

- за метою виїзду: виробнича (пов'язана з роботою у промисловості, сільському, лісовому господарстві та інших сферах) і невиробнича (обслуговування, споживання, відпочинок, пізнання);

- за перетином кордонів та меж адміністративно-територіальних одиниць: внутрішньо-поселенська, міжрайонна, внутрішньорайонна, внутрішньодержавна (внутрішня), міждержавна;

- за поділом поселень на сільські та міські: міграції між селами, міграції між містами і селами, міграції між містами;

- за перерозподілом трудових ресурсів: внутрішньогалузева, міжгалузева, між сферами народного господарства;

- за організованістю: планова (організована), стихійна [46].

Розвиток радянського підходу до класифікації міграційних процесів можна знайти в працях Л.Л. Рибаківського. Він виділив:

- за хронологічними параметрами: епізодичні, маятникові, сезонні, постійні (безповоротні) міграції;
- за географічними параметрами: внутрішньодержавну та міждержавну міграції;
- за масштабами: міжтериторіальну та міжпоселенську міграції;
- за поселенським поділом: міграційні потоки в системах «місто-місто», «село-село», «село-місто», «місто-село» [47];
- за принципом законності: законну та незаконну міграції;
- за загальними способами організації: організовану та неорганізовану (індивідуальну) міграції;
- за способом організації всередині країни (форми переселення, характерні для адміністративно-командної системи радянської доби): безпосередньо плановані міграції (сільськогосподарські переселення, організований набір робітників, суспільний поклик, направлення спеціалістів); децентралізовано плановані міграції (виклик підприємствами, переміщення в порядку переведення на нове місце роботи, отримання нової посади в іншому місті за конкурсом тощо); самостійні переселення [48].

Енциклопедичне російське видання («Велика Російська Енциклопедія») в середині 1990-х років розширило радянську класифікацію, додавши кілька критеріїв для оцінки міграційних процесів [49]. Російська дослідниця І.М. Преображенська сформувала типізацію міграційних процесів за домінуючою роллю в процесі історичного розвитку людського суспільства [50].

Детальніше зупинимось на дослідженнях питань типізації міграцій, розроблених вітчизняними вченими. Представник сучасної української наукової школи О.А. Малиновська виділяє такі типи міграцій, засновані на певних критеріях:

- відповідно до перетину державного кордону: міжнародна (міждержавна) та внутрішня;

- відповідно до напрямку відносно окремої території: еміграція (вибуття), імміграція (прибуття);
- відповідно до умов прийняття рішення про зміну місця проживання: добровільна та вимушена;
- за ознакою постійності перебування в країні призначення: незворотна (повна, стаціонарна), зворотна (тимчасова);
- за метою міграційних переміщень: трудова (міграція робочої сили), яка, у свою чергу, поділяється на маятникову, сезонну, постійну; економічна (на відміну від попередньої включає підприємництво); інтелектуальна [51].

Подібну, втім – більш широку, класифікацію наводить й О. П'ятковська [52]. Свою систему класифікації міграційних процесів, здійснену за певними критеріями, пропонує й О.А. Ровенчак. Вона відповідає полісемантичному характеру міграції як соціального феномену [53]. Приділяючи основну увагу в своєму дослідженні саме питанням трудової міграції, Ровенчак наводить два підходи до класифікації цього специфічного явища. З одного боку, він відзначає можливість розділити її на міграцію з метою працевлаштування за вже отриманою раніше спеціальністю, та міграцію в пошуках роботи за спеціальністю, яка не відповідає наявній освіті та кваліфікації. З іншого боку він наводить типізацію за критерієм професійно-кваліфікаційного рівня мігрантів. В цьому випадку трудові міграційні процеси розподіляють на рух некваліфікованих або низькокваліфікованих працівників, переміщення висококваліфікованих кадрів, інтелектуальну міграцію, міграцію бізнесменів-інвесторів [54].

На основі узагальнених даних Ю.І.Римаренка [55] дослідники визначають ще одну класифікацію, яка в цілому відповідає комплексним характеристикам, наведеним вище, втім – має свої особливості в окремих питаннях. В результаті Ч.І. Качурець виділяє категорії міграційних процесів за причинами та мотивами; за просторовим характером; за часовою ознакою; за напрямком руху; за законністю перетину кордонів; за організаційною ознакою; за якісним складом [56].

Проаналізувавши теоретичні підходи до класифікації міграційних процесів, спробуємо надати на їхній основі загальну характеристику потокам українських мігрантів в регіоні. За своєю сутністю переміщення українців до Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Молдова є міждержавною міграцією. При цьому воно має субконтинентальний характер. Основною причиною переселення, стає економічний фактор – прагнення покращити умови свого життя, заробити необхідні кошти (докладніше див. підрозділ 2.2). Це визначає домінування саме трудової міграції в зазначених міграційних потоках. При цьому міграції українців зазвичай є зворотними – масштабні безповоротні переселення були характерними лише для першої половини 1990-х років, та мали етнічне підґрунтя. В цей період відбувався своєрідний обмін населенням між колишніми радянськими республіками у відповідності до особистісного бажання людей жити в тій чи іншій з новопроголошених незалежних держав. Частково поверталися на незалежну Батьківщину й українці, втім, більш характерними для регіону стали масштабні переселення до Російської Федерації. Саме цю країну люди розглядали в якості правонаступниці Радянського Союзу, саме вона вважалась альтернативою для тих, хто не бажав приймати формування нових національних країн. Варто зазначити, що сучасні зворотні міграції українців до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації є достатньо тривалими за часовою ознакою. Також можна говорити про сформований прошарок «професійних» трудових мігрантів, які неодноразово виїжджали на заробітки за кордон. Міграція українців є добровільною, втім, її легальність в багатьох випадках викликає сумніви. При цьому мова переважно йде не про порушення режиму перетину кордонів (який в досліджуваний період був спрощеним у відносинах з РФ, Білоруссю та Молдовою), а про недотримання правил перебування в іншій державі (трудова діяльність без відповідного дозволу тощо). Важливою проблемою міграції українців залишається її неорганізованість. Вітчизняні державні органи мають

недостатньо важелів для створення для мігрантів відповідних умов, надання їм координаційної допомоги та захисту їхніх прав.

Таким чином, аналіз актуальних даних щодо переміщень людських ресурсів доводить, що сьогодні в світі існує значна кількість видів та форм міграцій. Дослідження показало, що велика кількість науковців розробила свої підходи до їхньої класифікації на основі окремих чинників, які й стали базою для сформованої типології. Окрім цього, на створення класифікації має великий вплив теоретична школа, згідно з засадами якої науковець висуває свої гіпотези.

Разом з тим розповсюдженість та якісне різноманіття міграційних процесів дозволяє констатувати, що розуміння їхньої сутності можливе лише за умов розробки комплексної класифікації цих явищ. Під час вивчення цього питання слід перш за все звертати увагу на передумови, що стимулюють людину залишити свою країну. Необхідно комплексно досліджувати й осмислювати всі частини міграційного процесу, його політичну складову та взаємозалежність з іншими міжнародними подіями. Це надалі допоможе більш раціонально вирішувати питання регулювання міграційних потоків між країнами та сприятиме подальшому глобальному розвитку світу.

2.2. Передумови та причини міграції в сучасних умовах глобалізованого міжнародного середовища

Вивчення явища «міграція» в будь-якому форматі – глобальному чи регіональному – вимагає досконалого та комплексного аналізу його причин та сутності на сучасному етапі розвитку людської цивілізації. Актуальні міграційні процеси мають суттєві відмінності від явищ, характерних для минулих століть. По-перше, в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи змінився напрям основних міграційних потоків. Якщо раніше масові міграції в основному спрямовувались в бік менш розвинутих

територій, то сьогодні навпаки люди рухаються в більш розвинуті регіони. По-друге, сучасні міграції не пов'язані з процесами колонізації та завоювання нових територій – вони розвиваються на основі переміщення в умовах тотального заселення планети. По-третє, змінилась синхронність технологічного розвитку та демографічних процесів, які стимулювали міграцію. Сьогодні темпи приросту населення країн, що розвиваються, значно перевищують показники розвинутого світу. По-четверте, сучасні міжнародні міграції представляють собою масові міжкультурні переміщення, які перетинають етнічні, культурні та релігійні кордони [1].

Однією з особливостей сучасної міграції є те, що вона проявляється в якості складової глобалізаційних процесів. Глобалізація – це об'єктивний процес становлення економічних, науково-технічних, соціально-політичних, культурних та інших відносин між країнами; практична діяльність держав, їх лідерів та інших суб'єктів щодо організації взаємопов'язаного та взаємозалежного функціонування регіонів та континентів країн світового співтовариства [2]. Ціллю її зовнішньополітичних аспектів є більш комфортне й якісне існування та співіснування державних акторів міжнародних відносин. Це багатогранний процес, який призводить до зростання світової взаємозалежності структури, культури та суб'єкта, що супроводжується стиранням традиційних кордонів [3]. Процес глобалізації, який А. Турен називає «найяскравішою рисою сучасності» [4], характеризується різким підсиленням та диверсифікацією міграційних потоків. Міграція є результатом впливу процесу глобалізації на економіку окремих країн. Глобалізація передбачає підвищення трудової мобільності населення, його здатності мігрувати в пошуках кращих умов життя. Такій ситуації сприяє здійснення прямих інвестицій, формування транснаціональних корпорацій, процес урбанізації та інші чинники [5]. Сучасні виклики глобалізації суттєво впливають на причини та передумови міграційних процесів. У свою чергу, наслідки міграції як такої впливають на процеси глобального характеру, а подекуди мають значущу роль у зміні геополітичної картини світу.

Наступною специфічною рисою сучасних міграційних процесів є збереження тісних зв'язків мігрантів з Батьківщиною. Сьогодні стан розвитку людської цивілізації залишає переселенцям потужніші канали зв'язку – завдяки підвищенню доступності засобів комунікації та розвитку світової транспортної системи. Внаслідок інтенсифікації глобалізації міжнародної економіки в світовому господарстві постійно зростають масштаби робочої сили, яка залучена до процесів тимчасової міграції. Таким чином, спостерігається зростання циркулюючої міграції, коли все більша кількість людей не прагнуть змінити країну свого постійного проживання, а тимчасово живуть за кордоном внаслідок ряду економічних, політичних, соціальних та інших причин. Після вирішення окремих важливих для себе проблем (покращення фінансового становища, радикальні політичні та економічні зміни на Батьківщині) вони повертаються додому або переїжджають до третьої країни [6]. В цьому полягає суттєва відмінність від минулих століть, коли більшість мігрантів намагались змінити своє постійне місце проживання.

Міграція грає все більшу роль в перерозподілі грошових потоків. Специфічним фактором є зростання ролі мігрантів в економічному житті своєї Батьківщини. Сучасною тенденцією є зростання трансфертів грошових переказів до країни-донора (див. Додаток Г). Наприклад, в 2006 р. офіційні грошові перекази до країн, що розвиваються, становили близько 200 мільярдів доларів США. В 2008 році перекази таджикських мігрантів на Батьківщину склали 2 млрд. доларів США – майже половину ВВП та два річних бюджети держави [7]. Африка в цей період щорічно отримує перекази на суму в 40 млрд. доларів США [8]. Це значно більше за обсяги міжнародної технічної допомоги цим країнам, за обсяги портфельних інвестицій. Таким чином, трансферти грошових переказів по суті формують окрему складову міжнародного ринку капіталу – міграційний капітал.

Ще одним характерним явищем для сучасних міграційних процесів є зростання мобільності освіченої інтелектуальної та культурної еліти. За останні півстоліття розміри глобальної міграції кваліфікованих фахівців

неймовірно зросли і нині сприймаються як серйозна загроза майбутньому багатьох держав. Така форма міграційного явища підриває інтелектуальний потенціал країн, які втрачають найкращі найперспективніші кадри. В результаті дослідники говорять про появу процесу «відтоку мізків» (Brain Drain) – коли науковці залишають Батьківщину та переїжджають до більш розвинутих країн. З іншого боку, прихильники міграцій професіоналів замість цього терміну використовують інші, більш нейтральні назви – наприклад, «обмін мізків» (Brain Exchange) або «мобільність мізків» (Brain Mobility). Вони підкреслюють, що у цього процесу є не тільки «мінуси», але і «плюси». На рух кваліфікованого персоналу впливає цілий ряд факторів. Спільне дослідження, проведене фахівцями Національного фонду економічних досліджень (National Fund for Economic Research) та Інституту Досліджень міжнародної міграції при Університеті Джорджтауна (Institute for the Study of International Migration, Georgetown University), результати якого були опубліковані в бюлетені World Bank Economic Review [9], показало, що протягом 1990-х років дане явище у світі підпорядковувалося певним законам. Найбільше від від'їзду кваліфікованих кадрів страждали малі країни, що знаходяться на периферії індустріально розвинених держав. У цю групу входять також і колишні колонії, з яких таланти перебираються в колишні метрополії. Активність процесу відтоку інтелектуалів та професіоналів підвищується у випадку загострення політичної нестабільності на Батьківщині талантів та зростання націоналізму.

Означені тенденції, які визначили специфіку сучасних міграційних явищ, сформувались під впливом низки факторів. Вони актуалізують завдання комплексного теоретичного аналізу в цій сфері, без якого неможливо реалізувати адекватну державну діяльність в міграційній площині. Спроби зрозуміти сутність міграційних процесів, пояснити їхні причини та характер є важливою складовою світової політичної науки. Вони призводять до формування кількох теоретичних підходів, покликаних вирішити це наукове завдання.

Згідно мальтузіанського погляду, який був історично першим в науковому середовищі, причини міграції напряму пов'язані з демографічною ситуацією, тобто – чисельністю населення. Країни з «надлишком» населення виступають донорами мігрантів. Зазвичай в цій ролі виступають держави з високим рівнем народжуваності [10].

Інший підхід запропонували представники марксистської теорії. Вони вбачали основну причину міграції в нерівномірному розвитку виробничих сил та відносин. В результаті постійна потреба капіталу в робочій силі викликала її невпинний приплив з одного пункту капіталістичного накопичення до іншого [11].

Говорячи про спеціалізовані дослідження, перш за все варто згадати теорію факторів «притягування-виштовхування». Її розробив англійський вчений Ернест Равенштайн. Під час досліджень міграційних процесів він прийшов до висновку, що людям необхідно мати чітку систему мотиваційних чинників для того, щоб залучитися до міграції. У 1889 р. науковець сформулював «Закони міграції населення», в яких спробував пояснити свій погляд на причини цього явища. Згідно з його теорією, міграційні процеси спричиняються низкою специфічних факторів – комплексом соціально-економічних характеристик регіону, які впливають на формування його привабливості в очах людей. Равенштайн виділив чинники «притягування-виштовхування», які впливали на міграційні потоки. Їх можна умовно розділити на дві групи:

- притягуючі – тобто ті, які формують позитивне уявлення про територію та спричиняють міграцію населення до неї. До них можна віднести високий рівень життя, заробітної платні, привабливі природні умови тощо;

- відштовхуючі – такі обставини, які призводять до неможливості людини проживати на окремій території та змушують її покинути регіон в пошуках кращої долі (у випадку, коли незадовільними є економічні умови проживання) або ж з метою зберегти своє життя та здоров'я (у випадку загострення конфліктності в регіоні, загрози переслідувань або ж при

наявності екологічної катастрофи) [12].

Таким чином, причинами міграції вчений визначив несприятливі умови на одній території (безробіття, надмірні податки, жорстке законодавство тощо), які «виштовхують» людей із місця проживання, та сприятливі умови на інших територіях, які «притягують» їх до переселення в ці місцевості. З точки зору походження мігранта дослідник виділив зовнішні (чинники притягування) та внутрішні (чинники виштовхування) фактори, які обумовлюють переселення [13]. На думку Е. Равенштайна та згідно з виведеними ним законами, основною причиною міграції є кращі економічні умови в іншій місцевості у порівнянні з Батьківщиною мігранта.

Теорія щодо притягуючих та виштовхуючих чинників зазначала, що найбільший вплив на міграцію населення здійснюють внутрішні фактори або фактори виштовхування.

В ХХ столітті справу Е. Равенштайна продовжили декілька вчених. Джордж Кінгслі Зіпф розглядав вплив відстаней на міграційні процеси. Він висунув припущення, що масштаби міграційного потоку з одного місця в інше залежать від того, наскільки вони віддалені один від одного, оскільки саме це визначає кількість коштів, які необхідно витратити на переселення. Він розробив так звану гравітаційну модель міграції, яка пояснювала інтенсивність міграційного руху залежністю від відстаней та окремих показників значущості територій (зазвичай під цим розумілась кількість населення) [14]. Таким чином, в якості передумов міграції Зіпф розглядав лише два фактори, один з яких був константним.

Семюель Стоффер висунув твердження, що відстань та населення двох пунктів не можуть бути головною детермінантою міграційного процесу. Він зазначав, що кількість людей, які переміщуються на певні відстані, є прямо пропорційною кількості перспектив, які відкриваються перед ними, та зворотно пропорційною кількості обставин, що втручаються в процес. Такими обставинами дослідник вважав всі явища, які можуть завадити розвитку міграції (видатки на транспортування, місцеве законодавство, недостатня

поінформованість населення, негативне ставлення корінних мешканців до мігрантів тощо) [15].

Еверетт Лі писав, що з місцями вибуття та прибуття мігранта пов'язані дві групи факторів, які здійснюють на нього вплив – позитивні та негативні. Ці сили можуть бути чисельними та різноплановими. Особливу увагу дослідник приділив розгляду перешкод, що втручаються в міграційний процес, та аналізу обмежень, які діють в його рамках. До найбільш розповсюджених перешкод Лі відносив такі чинники, як відстань, наявність фізичних та політичних бар'єрів, кількість необхідних для міграції коштів тощо. Він відзначав, що в окремих випадках вони можуть не лише стримувати, а й запобігати міграції [16]. Комплексний підхід Лі та його модель враховувала всі сили (економічні, політичні, соціальні, культурні, природні), які діють на мігранта. На його думку, сама міграція є балансом між притягуючими та відштовхуючими факторами в місцях вибуття та прибуття, який формується під впливом перешкод, що втручаються в процес. Для мігранта це проявляється в суб'єктивній оцінці обставин при прийнятті рішення щодо необхідності переїзду. В результаті згаданий баланс формується на основі раціонального мислення людини [17]. Саме його наявність є передумовою міграції.

Теорія факторів «притягування-виштовхування» була покладена в основу інших, більш пізніх теорій міграції. Найбільш відомими з них є неокласична економічна теорія (1962 – 1969 рр.), теорія сегментованого ринку (1979 р.) та теорія глобальних систем (1988 р.).

Прихильники неокласичної школи вбачали причину трудової міграції в географічних відмінностях, що впливають на попит та пропозиції робочої сили. Відповідно концепції неокласичної економічної теорії, у країнах (регіонах) з надлишковою робочою силою спостерігається низька заробітна плата, а в регіонах, що характеризуються дефіцитом робочої сили – висока. Розмір заробітної плати приймається за основний фактор виштовхування у регіонах походження мігрантів і тяжіння у регіонах прибуття [18].

Теорія сегментованого ринку праці пояснює міграцію населення структурними потребами економік розвинених країн. Прихильники цієї теорії вважають, що розвинені країни є дуалістичними: вони мають первинний ринок із кваліфікованою та високооплачуваною працею та вторинний ринок із некваліфікованою низькооплачуваною працею, яка є непривабливою для місцевих жителів. Отже, приплив іммігрантів в таку країну є необхідним для заповнення робочих місць на вторинному ринку праці [19].

Відповідно до положень теорії глобальних систем, міграція є результатом впливу процесу глобалізації на економіку окремих країн. Глобалізація передбачає підвищення трудової мобільності населення, його здатності мігрувати у пошуках кращих умов життя. Такій ситуації сприяє здійснення прямих інвестицій, формування транснаціональних корпорацій, активізація процесів урбанізації та інші чинники [20].

В 1990-і роки американський соціолог Дуглас Массей розробив синтетичну теорію міжнародної міграції. На його думку, це явище є наслідком широких процесів інтеграції в політичному, економічному та соціальному житті. Вступаючи в полеміку з науковцями середини ХХ століття, він наполягав на домінуванні притягуючих факторів над відштовхуючими в міграційних потоках. Массей також доводив, що різниця в доходах не може бути основним міграційним фактором, та окремо вивчав вплив розвитку міграційної інфраструктури, яка відповідає за зв'язок мігранта з Батьківщиною та діаспорою, на інтенсифікацію руху населення [21].

Ряд сучасних теорій та концепцій пояснюють причинно-наслідкові взаємозв'язки міграції, пропонуючи розглядати їх в двох категоріях: на макро- і мікрорівні. На макрорівні відбувається певне поєднання масштабів, напрямків, інтенсивності міграційних потоків між різними регіонами з параметрами соціально-економічного розвитку цих територій. На мікрорівні здійснюється вивчення міграційної реакції окремих індивідів, родин або домогосподарств на зміну тих чи інших показників, умов життя, важливих з точки зору прийняття рішення про міграцію. Такий підхід необхідний для

дослідження закономірностей міграційної поведінки [22].

В цілому розроблені теорії та концепції є основою побудови різного класу моделей і гіпотез, важливих при прогнозуванні міграції. Наприклад, серед концепцій, що пояснюють міграційну поведінку на мікрорівні, широкого поширення набула теорія людського капіталу Гаррі Беккера, яка стала основою різних підходів у моделюванні територіальної рухливості населення та робочої сили. Відповідно до неї рішення про переміщення мігранта засноване на раціональному порівнянні наявного рівня життя з можливою його зміною в районі передбачуваного вселення та оцінці очікуваної вигоди від такого переміщення [23].

В науці також існують різноманітні підходи до класифікації причин міграції. Запропоновані дослідниками типологізації спиралися на безліч факторів, таких як сфера прояву або масштаби впливу. Вивчення підходів різних дослідників до проблематики причин міграції вимагає від нас навести кілька точок зору на цю проблему. Так, Г.С. Вечканов вважав її основним джерелом невідповідність між потребою суспільного виробництва районів в робочій силі та її пропозицією. За його словами можливість для міграції створює сам факт наявності на будь-якій території вакантних робочих місць [24]. Його підтримував В.Г. Костаков, який вважав, що наявність робочих місць визначає при інших рівних умовах масштаби та напрямки міграційних потоків [25]. Такий підхід був характерним для радянської наукової думки. Т.І. Заславська [26] та Л.Л. Рибаківський [27] розробили власну класифікацію, розглядаючи причини міграційних процесів з точки зору їхньої ролі в якості інструментів управління міграціями. О.В. Скрипко пропонував виділити суб'єктивні (які знаходяться на «боці людини») та об'єктивні (які знаходяться на «боці світу») групи факторів. Він також характеризував незалежні (кліматичні умови, географічне положення), опосередковано регулюючі (демографічні, етнічні, соціально-психологічні) та регулюючі (ті, які безпосередньо плануються та змінюються державою в соціально-економічній сфері) фактори [28].

Сучасні тенденції розвитку людства призвели до певної трансформації та актуалізації поглядів дослідників на проблематику міграційних причин. Спричинене міграцією населення зростання взаємозалежності між країнами В. О. Іонцев пов'язує з різними чинниками, серед яких особливо виділяє:

- глобальне розширення після розпаду «соціалістичного табору» світової економічної системи;
- дедалі відчутніше зростання економічної різниці між країнами, що розвиваються, і високорозвиненими державами, що формує основні напрями сучасних міграційних потоків із перших у другі;
- поліпшення засобів зв'язку і транспортної системи, що дозволяє інформації, товарам та людям вільно та швидко переміщатися у просторі;
- діяльність міжнародних інститутів, наприклад, ООН, церковних і релігійних організацій, а також інших дрібніших об'єднань, представники яких працюють у багатьох країнах і, відповідно, переміщаються через їх кордони;
- соціальні зв'язки, що виникли і набувають дедалі більшого розвитку в результаті інтернаціональних шлюбів, в основі яких перебуває міграція населення [29].

В широкому сенсі причинами міграції може виступати безліч факторів. До найбільш вагомих дослідники зазвичай відносять наступні:

- різку зміну в регіональному розміщенні виробництва;
- можливість краще реалізувати свої професійні амбіції та отримати кращі умови роботи в іншому місці проживання;
- прагнення до покращення умов та якості життя;
- стан здоров'я та необхідність змінити кліматичні умови місця проживання;
- родинно-шлюбні відносини, які вимагають возз'єднання з рідними на новому місці;
- потребу в оновленні способу життя, певній культурі та пізнанні;
- необхідність та можливість покращення житлових умов;

- соціальні, етнічні, трудові та родинні конфлікти [30].

Комплексно причини міграційних процесів з точки зору сучасної науки можна умовно розділити на економічні та неекономічні. Перші в основному стосуються процесів трудової міграції та торкаються матеріальних умов життя, розвитку способу виробництва. Другі мають більш широке коло застосування. До них відносяться явища соціального, психологічного та етнічного характеру.

Переважає більшість дослідників, як видно з поглядів наведених вище теоретичних шкіл, вважають, що саме економічні причини міграції завжди є основними. Їхня аргументація полягає в тому, що доки існує суттєвий розрив у рівнях соціального добробуту та в рівнях доходів у різних країнах, доти основною причиною переселення буде прагнення покращити своє матеріальне становище. Найважливішими економічними чинниками міжнародної міграції в цьому контексті виступають міждержавні відмінності у рівнях життя населення як наслідок розбіжностей у продуктивності праці і рівнях доходів; міждержавні відмінності у темпах, масштабах та структурі накопичення капіталу; міждержавні відмінності у рівнях зайнятості та безробіття; міждержавні відмінності в структурі попиту на робочу силу; міжнародний рух капіталу та транснаціоналізація виробництва; відносне зменшення транспортних та комунікаційних витрат міграції [31].

Вплив економічної підсистеми суспільного устрою на міграцію населення та трудових ресурсів є складним та багатогранним. Якою б не була самостійною людина в прийнятті свого рішення про зміну місця проживання, вона змушена рахуватися з оточуючою економічною реальністю. У зв'язку з цим в структурі економічних причин міграції фахівці виділяють:

- наявність робочих місць, привабливих для потенційних мігрантів (реальна можливість працевлаштування визначається економічною ситуацією та інвестиційним кліматом);
- істотні відмінності в рівні життя між регіонами (це підштовхує значне число громадян до прийняття рішення про переїзд);

- розвинену соціальну інфраструктуру, яка активізує міграцію молоді (це пов'язано з прагненням здобути професійну освіту, підвищити власний соціальний статус) [32].

До неекономічних причин міграції в широкому значенні відноситься вплив політичних та релігійних факторів, об'єднання та розпад держав, вплив природних катаклізмів, війни, екологічні проблеми, причини особистого характеру [33]. Більш детальний аналіз дозволяє визначити наступні чинники – демографічні, політичні, екологічні, етнічно-культурні, психологічні [34].

Подібну за комплексним підходом, втім – частково відмінну в деталях характеристику пропонують К. Кайтмазова та А. Каберті. Вони виділяють в структурі причин міграційних процесів наступні групи факторів:

- економічні – спричинені різницею окремих регіонів в рівні життя, що викликає прагнення жителів бідніших територій переїхати в більш забезпечені місця. Саме ці фактори, до яких відносять пошук роботи або переїзд на навчання, є найпоширенішими в світі;

- політичні – викликані прямою або опосередкованою загрозою життю, здоров'ю та безпеці людини. Особливо актуальними вони стають під час загострення військових конфліктів та революційних подій. Дослідники відзначають, що міграції з політичних причин дуже часто можуть бути примусовими, набуваючи форми евакуації або депортації;

- екологічні;

- регіональні;

- етнічні – викликані впливом національних традицій та звичаїв, специфікою матеріальної та духовної культури, міжетнічними конфліктами;

- демографічні – такі, що спричинені родинними зв'язками [35].

Деякі дослідники, які вивчають проблему з економічної точки зору, подають відкориговану класифікацію, яка розділяє причини міграції на:

- природно-кліматичні (вплив навколишнього середовища, несприятливих екологічних умов та екологічних катастроф, в тому числі – техногенного характеру, на кшталт аварії на Чорнобильській АЕС);

- демографічні (пов'язані з територіальними відмінностями в структурі населення по гендерним, віковим, шлюбно-родинним ознакам);
- політичні;
- економічні;
- соціальні [36].

Більшість науковців погоджуються з такими розвинутими характеристиками причин міграційних процесів. Втім, щодо структурування та визначення місця окремих факторів в загальній системі існують й інші погляди. Так, зустрічається точка зору, що економічні, демографічні та політичні причини міграції в широкому розумінні варто об'єднати в одну групу – соціальну. Їх доповнюють культурні та особистісні фактори. Л.Л. Рибаківський та В Шапіро натомість наголошують на тісних зв'язках економічних та соціальних факторів, які вони об'єднують в одну групу [37].

Говорячи про специфіку трудової міграції, дослідники погоджуються, що найбільш важливими факторами, які формують рішення переїхати за кордон в пошуках роботи, є економічні. Серед них найчастіше згадують про несприятливі умови на Батьківщині заробітчанина, а саме – про низький рівень заробітної плати, нестачу робочих місць на місцевому ринку праці, а також бажання швидко заробити та відправити гроші додому. Також було виявлено, що набагато менш істотним є вплив інших потенційних чинників, таких як бажання розвинути професійні навички, сімейні обставини, наявність соціальних зв'язків закордоном [38].

Говорячи про активізацію процесів переселення на територіях колишнього СРСР, слід відзначити, що міграційна рухливість населення в цьому регіоні стала в значній мірі політичним феноменом. Вона визначалась впливом двох суперечливих груп чинників – деструктивних та конструктивних. До першої групи слід віднести розпад Радянського Союзу та супроводжуючі це явище процеси та події (збройні етнічні конфлікти, підйом націоналізму, політична нестабільність, економічна криза). Такі чинники зумовили різке падіння мобільності населення та змінили природу міграцій,

надавши їй значною мірою вимушений характер, спровокувавши масові потоки біженців, репатріантів, ініціювавши процеси етнічного розмежування. Паралельно з деструктивними діяли нові конструктивні фактори – такі як перехід до політики відкритих дверей, включення пострадянських країн в систему міжнародних міграцій, трансформація їх економік на ринковій основі. Вони стали найважливішим амортизатором дестабілізуючого впливу деструктивних факторів [39].

Переходячи до аналізу конкретного прикладу нашої держави, слід наголосити на тому, що в першу чергу масштабне залучення українців до міграційних процесів та бажання змінити своє постійне місце проживання (див. Додаток Д) пояснюються складним соціально-економічним становищем, бідністю, неможливістю реалізувати себе на Батьківщині.

На думку Н. Карпачової, яка займала посаду уповноваженої Верховної Ради з прав людини з 1998 по 2012 рр., в основі трудової міграції громадян України лежать чотири причини: бідність, безробіття, різниця в рівнях заробітної плати та проблема самореалізації для творчих особистостей, науковців [40].

Вітчизняний дослідник К. Фенік пише про наступні причини міграції українців: високий рівень безробіття; низький рівень заробітної плати; непотрібність окремого фаху та спеціальностей на Батьківщині внаслідок зникнення деяких галузей виробництва або значного їх скорочення. Специфічним фактором він називає економічну нерозвиненість окремих регіонів або їхню не повну переорієнтацію на ринкову економіку. Останнє переважно стосується Західної України, де майже відсутні великі промислові підприємства, а статус «загальносоюзного курорту» цей регіон втратив. Через це вивільнилась значна частина трудових ресурсів, яка переміщувалась до сусідніх держав або інших країн, що утворились після розпаду СРСР [41].

Говорячи про економічне становище нашої держави в якості фактору інтенсифікації міграційних процесів слід відзначити, що весь нетривалий період своєї незалежності Україна потерпала від низки криз: економічної

кризи, зумовленої розривом господарських зв'язків і гіперінфляцією (1993–1994 рр.); фінансової кризи боргової природи (1998–1999 рр.); глобальної фінансової кризи, яка оголила внутрішні економічні проблеми, що є наслідком глибокої рецесії в національній економіці (2008–2009 рр.) [42].

Першою економічною кризою в історії незалежної України стала трансформаційна криза 1991-1999 років – епоха переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки. Вона була найбільш руйнівною на території досліджуваного регіону. Для її початкового періоду – 1991-1993 років – характерними стали спад виробництва; гіперінфляція; криза платоспроможності; зростання бюджетного дефіциту та погіршення платіжного балансу; соціальне розшарування населення, збідніння інтелігенції; політика «шокової терапії» та непродумана лібералізація торгівлі; промислова криза; нав'язування моделі перехідної економіки ззовні, зокрема з боку МВФ; зростання цін на паливно-енергетичні ресурси в тисячі разів; розвиток злочинності; «колективна безвідповідальність» урядових осіб [43]. Наша держава протягом всього цього періоду мала від'ємні темпи ВВП – кумулятивно його обсяг скоротився на 59,2 %. Обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва впали на 48,9 % та 51,5 % відповідно, реальна заробітна плата – в 3,82 рази тощо. У 1993 році рівень інфляції сягнув 10256 %, відбулось знецінення грошових вкладів населення в Ощадбанку та зниження реальних доходів українців.

В другій половині 1990-х років на фінансову ситуацію в Україні значний вплив здійснювали проблеми, які виникли в сусідній Росії. В умовах низького рівня монетизації економіки та недостатнього розвитку фінансового ринку можливості нарощування внутрішнього боргу були швидко вичерпані. Наприкінці 1990-х років наша держава в умовах загострення кризових явищ в регіональному просторі уникнула серйозних руйнівних наслідків для національної економіки. Втім, економічна криза 1998-1999 років мала суттєвий негативний вплив на Україну. Вона призвела до нарощування державного боргу за рахунок зовнішніх запозичень та зростання бюджетного

дефіциту (співвідношення державного боргу до ВВП у 1997 р. становило 22,9 %, у 1999 р. воно сягнуло 54,2 %.); девальвації гривні (знецінення національної валюти на 80 % та зростання річної інфляції до 20 % у 1998 році); скорочення експорту продукції; відтоку іноземного капіталу; зростання кількості збиткових та збанкрутілих підприємств, падіння реальних доходів населення, зростання безробіття тощо [44]. Серед характерних рис розвитку нашої держави можна назвати катастрофічне падіння обсягів виробництва в Україні, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, масштабне безробіття, параліч платіжно-розрахункової системи й кризу банківської ліквідності, скорочення імпорту та експорту, зменшення доходів бюджету та валютних надходжень при значному нагромадженні зовнішньої та внутрішньої заборгованості, істотне зниження реальних доходів і рівня життя населення [45].

З 2000 року в Україні розпочався період економічного зростання. Вперше після проголошення незалежності відбулося збільшення обсягів ВВП, яке тривало до 2008 року. В країні у період економічного зростання 2000 – 2008 рр. відбувалося нарощування державних витрат та мав місце структурний (нециклічний) дефіцит бюджету. Така бюджетно-податкова політика сприяла нарощуванню імпорту та прискоренню інфляції, знижуючи результативність грошово-кредитної політики у напрямі забезпечення цінової стабільності [46]. Однак навіть в цих умовах не спостерігалось важливих структурних змін в національній соціально-економічній сфері. В державі не відчувалось ані підвищення попиту на робочу силу, ані істотного покращення умов життя широких верств населення. В результаті протягом 2000-2008 років в економіці України сформувались наступні внутрішні загрози розвитку:

- поглиблення прірви між метою та результатами державотворчих зусиль;
- моральна, культурна, інтелектуальна, управлінська декваліфікація та деградація правлячого і підприємницького класів;
- деградація системи державного управління через масштабні

непрофесіоналізм та некомпетентність, перетворення корупції на базовий соціальний механізм вирішення суспільних справ, виконання багатьма урядовцями та політиками функцій агентів зовнішнього впливу, наслідком чого стала недовіра до державних інститутів;

- суперечності між зовнішньою та внутрішньою політикою держави, які мали наслідком підміну прагматичних мотивів зовнішньополітичної та безпекової діяльності ідеологічними (реалізація європейського курсу, який на жаль не був підкріплений реальним консенсусом влади та суспільства, натомість мав проблеми із практичною імплементацією, виражені в затримках та невиконанні затверджених планів діяльності);

- тотальна криза суспільної духовності і моралі;

- системна демографічна криза;

- інфраструктурна та інституційна невідповідність економіки вимогам часу [47].

Деформації економічного зростання у виробничій, соціальній, політичній, банківській сфері та відсутність дієвих державних регуляторів щодо їх усунення та цілісної стратегії економічного розвитку на довгострокову перспективу стали основними чинниками накопичення внутрішніх кризових явищ на початку 2008 року. Наприкінці 2008 року в Україні сформувались всі ознаки системної кризи [48].

За оцінками міжнародних експертів, наша держава відноситься до категорії країн світу, які виявилися найбільш вразливими до впливу глобальної фінансової кризи 2007-2008 років. На відміну від розвинутих країн і навіть країн, що розвиваються, криза набула в Україні обвального характеру. В результаті падіння показників національної економіки в нашій країні виявилось досить глибоким [49]. Суттєвою відмінністю розгортання кризових процесів в Україні відносно інших країн світу стало те, що українська економіка зазнала впливу вторинних проявів глобальної фінансово-економічної кризи. Це проявились, насамперед, в падінні експорту товарів та послуг, відтоці капіталів з країни. Падіння обсягів експорту металургійної

продукції викликало ланцюгову реакцію взаємопов'язаних негативних процесів в українській промисловості, а надалі – в фінансовому та інших секторах економіки [50].

Період жовтня-листопаду 2008 року став для української економіки часом основного кризового удару. Він характеризувався зростанням кількості зареєстрованих безробітних на 24,4%, тобто на 125,3 тис. осіб; катастрофічним падінням виробництва (обсяг промислового виробництва у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року знизився на 24,1%); збільшенням заборгованості з виплати заробітної плати працівникам в 1,5 рази (на 348,4 тис. грн.) [51]. Світова фінансово-економічна криза негативно позначилася на розвитку української економіки. У 2009 році обсяг ВВП знизився по відношенню до попереднього року на 14,8%, середня реальна заробітна плата зменшилася більш ніж на 9%. Курс національної валюти – гривні – по відношенню до долара США впав майже в 1,5 рази, по відношенню до євро – більш ніж на 40% [52].

У 2010-2011 рр. в Україні відновилося поживлення економіки, проте більшість показників соціально-економічного розвитку все ще відставали від європейських стандартів. Можливості працевлаштування на офіційному ринку праці України залишалися обмеженими; середня заробітна плата, незважаючи на зростання в останні роки досліджуваного періоду, склала в 2011 році лише 2633 грн. (це становило лише 237 євро відповідно до середньорічного офіційного курсу Національного банку України) [53]. Таким чином, зайнятість в зареєстрованому секторі економіки держави не тільки не гарантувала українцеві благополуччя, але й часто не забезпечувала нагальні потреби працівника. При цьому доступність робочих місць навіть з таким рівнем заробітної плати зменшилася: рівень безробіття населення працездатного віку за даними Державної служби зайнятості досяг в 2009 р. 2,5%, а рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (МОП) – 9,6% [54], що є рекордним показником з 2004 року. За цих умов зовнішня трудова міграція стала чи не єдиним шляхом забезпечення

прийняттого рівня життя для значної частини працездатного населення України.

Підсумовуючи сказане вище відзначимо, що економічна ситуація в нашій державі залишається складною та сприятливою до активізації міграційних процесів. Для вітчизняного ринку праці на сучасному етапі розвитку характерними особливостями є: згортання сфери застосування праці; низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки; високий рівень безробіття, особливо прихованого; низька ефективність державної політики щодо підтримки самозайнятості та малого підприємництва; природно-економічні, політичні та інші чинники, котрі не дозволяють у повному обсязі створювати сприятливі умови щодо залучення інвестицій для працевлаштування в праценадлишкових регіонах. За таких умов не дивно, що в державі активізуються процеси трудової міграції, зокрема – міждержавної.

З сучасної економічної ситуації в Україні походить низький рівень життя та матеріального забезпечення переважної більшості українського населення. Саме такі обставини змушують наших співвітчизників виїжджати за кордон в пошуках джерела покращення свого фінансового стану [55]. Тобто найбільше уваги при вивченні передумов та причин активізації міграційного руху варто звернути на економічний фактор, який викликає відтік трудового населення України.

Таким чином, до економічних причин міграції українців ми відносимо погані економічні умови (інфляція, масове безробіття, надмірно високий рівень цін, невивплата зарплатні тощо), що призвели до масового погіршення рівня життя населення. Таку міграцію А. Адеподжу називає «міграція як стратегія виживання сім'ї». При цьому економічною метою виїзду є потреба підвищення добробуту сім'ї; вирішення житлового питання; фінансування навчання дітей; здобуття матеріальних можливостей для покращення умов життя, купівлі предметів розкоші, відпочинку на дорогих курортах чи туристичних поїздок для себе чи членів своєї сім'ї [56]. Саме такими є здебільшого причини української міграції, що в більшості випадків має

трудоий характер.

Вагомими чинниками інтенсифікації міграції також є політичні фактори, тенденції та події. Нестабільність, порушення прав людини, міжетнічні або громадські конфлікти, що існують у низці країн та регіонів, спричиняють масові потоки біженців, які намагаються мігрувати до безпечніших країн. Важливим чинником посилення мобільності населення у 90-ті роки ХХ ст. були кардинальні геополітичні зміни в регіоні, що зумовили залучення до світових міграцій населення країн, переміщення якого раніше обмежував політичний режим. Втім, для українських мігрантів політичний мотив ніколи не був розповсюдженим. Попри загострення політичної кризи в досліджуваній період (яскравим проявом якої став спротив режиму Л. Кучми, Помаранчева Революція та подальша боротьба за владу) та протиріччя між прихильниками західного та східного векторів зовнішньополітичної орієнтації, кількість людей, які через це покинули державу, була мізерною. Протягом досліджуваного періоду країна, на відміну від інших пострадянських акторів (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова) не страждала від збройних конфліктів – спроби Російської Федерації порушити український суверенітет все ще носили провокативний, втім – обмежений характер (в якості прикладу згадаємо протистояння навколо острова Тузла). Активізація політичного чиннику в міграційних процесах спостерігалась лише протягом першої половини 1990-х років, коли внаслідок розпаду Радянського Союзу відбувалось активне переміщення громадян колись єдиної країни між новими національними незалежними державами.

Специфічні фактори впливають на інтенсифікацію наукової міграції наших співвітчизників. Головними причинами, які змушують українських науковців залишати вітчизняні наукові установи, дослідники вважають, по-перше, мізерну заробітну плату; по-друге, різке падіння престижу наукової роботи в суспільстві; по-третє, погіршення умов для нормальної наукової діяльності або неможливість реалізувати себе як вченого [57]. Розглядаючи Україну та ситуацію в її науковому середовищі, доводиться визнати, що

нестабільне становище вітчизняної науки виступає водночас і провідним чинником, і основною причиною, і вирішальною умовою інтелектуальної еміграції. Крім того, у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією значно страждає матеріальна база науки, оскільки в Україні спостерігається катастрофічно недостатнє її фінансування. Так, низький рівень оплати праці вчених, низький рівень життя в багатьох випадках є визначальними чинниками «відтоку мізків» [58].

Достатньо популярним явищем в Україні є міграція з метою укладення шлюбу. В країні діє багато шлюбних агентств. Втім, деякі з них набирають жінок і продають у рабство. Щорічно продається і перевозяться через кордони близько 600-800 осіб. 80 % з них – жінки і молоді дівчата. На жаль, Україна залишається однією з основних країн походження постраждалих від торгівлі людьми. Останніми роками з'явилася низка нових тенденцій цього ганебного явища: зростання частки трудової експлуатації; розширення групи ризику, де раніше переважали жінки віком 15–24 років, за рахунок жінок і чоловіків різного віку. Жінки потрапляють в Європу зі всього світу, проте, сьогодні все більше жінок приїжджають зі Східної Європи, зокрема з України [59].

Мотивацію населення України до міждержавної міграції дослідники пов'язують зі станом внутрішніх та зовнішніх чинників. З метою її вивчення фахівцями Науково-дослідницького інституту соціально-трудових відносин Міністерства праці України в 2000 р. було проведено спеціальне соціологічне опитування серед населення міст Києва, Севастополя, Харкова, Одеси, Маріуполя, Антрацита, Свердловська, Краснодар та окремих селищ міського типу.

На період опитування (липень-серпень 2000 р.) 20,6% респондентів планували виїхати за межі України з метою працевлаштування, 23,6% ще не визначилися, а 55,8% не збиралися виїжджати. Найбільше приваблювала потенційних мігрантів Російська Федерація (29,7%). Історично склалося, що РФ є найближчим сусідом та країною зі схожими цінностями, культурою та мовою. Українці, що виїжджають до цієї країни, розраховують на простішу

процедуру адаптації, аніж у країни західного напрямку міграції. Натомість популярність інших країн Східної Європи та держав-членів СНД є достатньо низькою – лише 5,9% та 0,9% опитаних розглядали їх в якості кінцевої точки міграційного маршруту [60].

Питаючи про прямі причини, які спонукають наших співвітчизників виїжджати за кордон, експерти пропонували обрати кілька варіантів відповідей. В результаті опитувані виділили наступні фактори в якості найбільш популярних (див. Додаток Е):

- незадоволення заробітною платою в Україні взагалі – 47,6%;
- незадоволення заробітною платою за фахом – 27,3%;
- відсутність роботи за фахом за місцем проживання – 14,3%;
- необхідність терміново заробити великі гроші – 12%;
- відсутність за місцем проживання будь-якої роботи – 9,5%;
- інші причини – 4,6% [61].

Міграції між Україною і країнами СНД зумовлені іноді протилежними факторами, що відображає усю складність процесів, які відбуваються в досліджуваному регіоні. Русіями міграції до країн Східної Європи є дещо схожі обставини, проте існує і ряд відмінностей між мотивами виїзду до тих чи інших країн колишнього СРСР. Існує ряд факторів, які спричиняють міграцію українців саме в контексті взаємодії з колишніми республіками Радянського Союзу. Їх можна розділити на три групи.

Перша група факторів обумовлена етнополітичними процесами та початком національно-державного будівництва нових незалежних держав, що спровокувало не лише перерозподіл влади та власності, але й корінні зміни у відносинах між етносами та етнічними групами [62].

Друга група факторів – це фундаментальні зміни, що відбулись за останні роки в соціально-економічній сфері новоутворених держав і спровокували масові міграційні втрати високоосвіченого населення, що особливо характерно для представників української діаспори [63].

Третя група факторів – екологічні фактори. В регіональному вимірі

вони впливають не лише на міграцію громадян України, що проживають в несприятливих екологічних зонах (Чорнобильська), а й на міграційні потоки з Центральної Азії, яка взагалі відзначається достатньо суворими умовами проживання.

Деякі дослідники, такі як І. Макеєв, відзначають, що на формування міграційних намірів людей має значний вплив прагнення жити в такому суспільстві, яке зберігає за багатьма показниками зв'язок з колишнім способом життя особи. Така тенденція перш за все стосується сфери міжетнічних та культурно-мовних відносин. Саме це визначило для багатьох людей, що раніше проживали в республіках СРСР, привабливість міграції до Росії. На наш погляд, в цьому випадку найважливіший соціально-психологічний та політичний мотив для переселення можна було б сформулювати у вигляді простої думки, характерної для типової пострадянської людини: навіщо залишатися в новій національній державі (в якій всі звичні правові, мовні й інші важливі умови життєдіяльності кардинально змінюються), коли є можливість влаштувати життя за зрозумілими та знаними правилами в Росії як правонаступниці СРСР, де збережено соціально та психологічно важливі ментальні стереотипи минулого, більш звичного функціонування суспільства [64]. Опитування демонструють, що цей мотив в якості спонукального для участі в міграції серед громадян України є далеко не головним. Втім, неправильно було б зовсім ігнорувати його. Він може бути додатковою причиною та останньою краплею, яка врешті решт повертає людину на користь виїзду з країни.

З приводу інших країн регіону ми пропонуємо зупинитися на прикладі Білорусі. Хоча Україна не входить до Єдиного економічного простору та ОДКБ, вона розвиває дружні відносини з Мінськом, що має безпосередній вплив на активізацію міграційного руху населення та практику адаптації українців на білоруській території. Позитивним є й той факт, що для перетину кордону в цьому випадку українцям не потрібно оформляти візи. За цих умов культурно-історична близькість двох народів багато в чому сприяє підтримці

сімейних, дружніх, ділових відносин між громадянами України та Білорусі [65].

В якості причин міграційних переміщень українців до Республіки Білорусь зазвичай згадують кілька факторів. По-перше мова йде про соціально-економічну привабливість цієї держави. По-друге, в державі наявна суттєва нестача робочої сили, викликана міграцією білорусів до Російської Федерації, Ізраїлю, США, Німеччини. Особливо гостро вона постає серед кваліфікованих кадрів в медичній та сільськогосподарській сфері, будівництві, службах ЖКГ. По-третє, білоруський уряд надає суттєві преференції, спрямовані на збільшення масштабів трудової імміграції – втім, вони мають на меті інтенсифікувати саме безповоротний вимір цього явища. По-четверте, Білорусь приваблює українців достатньо толерантним відношенням місцевого населення до приїжджих. Цьому сприяють спільні риси в культурі та мові двох народів, розповсюдженість в Білорусі російської мови (яка є там другою державною), відсутність антиіммігрантських настроїв в суспільстві [66].

На підтвердження запропонованої теорії звернемося до статистики. За офіційними даними у період 2005-2009 років в Республіку Білорусь з України прибуло 5125 мігрантів. Найпопулярнішою причиною для переїзду українців були названі сімейні обставини (2162 особа). Подібна причина посідає й друге місце в списку – 852 наших співвітчизники поїхали до Білорусі з метою створення сім'ї. 552 українці не затримались на білоруській землі, завітавши туди в рамках короткострокових поїздок та повернувшись на Батьківщину. Лише 295 українців вказали в якості офіційної причини в'їзду до Білорусі намагання працевлаштуватись. Втім, необхідно пам'ятати, що багато хто з мігрантів приховує трудовий характер своїм поїздок від офіційних органів. В освітніх цілях до Білорусі за цей чотирирічний період завітали 88 українців. Ще 8 наших співгромадян шукали в цій державі притулку [67].

Визначення причин, які спонукали українців до переїзду в інші країни регіону, також стало однією з основних тем організованого нами спеціального соціологічного дослідження.

Розглядаючи приклад Республіки Білорусь, зазначимо, що опитані українські мігранти визначили декілька факторів в якості основних причин їхньої участі в міграційних процесах.

Так, половина респондентів (50 %) згадала про наявність на території Білорусі родичів або знайомих, які проживають там з народження, або переїхали сюди раніше. Зважаючи на спільне минуле двох країн, більшість мігрантів виїжджають до своїх родичів, які весь цей час залишилися на білоруській території. Це обумовлюється тим фактом, що знайомі або родичі зможуть надати житло та притулок на перший час, допоможуть з працевлаштуванням та адаптацією на місці в цілому.

Перспективи працевлаштування на білоруській землі залучили до міграційних процесів 40% опитаних. Як вже зазначалось раніше, в самій Білорусі є великі проблеми в демографічній сфері. Вони створюють ситуацію, коли нестача робочої сили негативно впливає на потенціал держави. Необхідно окремо відзначити, що цей фактор впливає не лише на масштаби, але й на географічне спрямування міграції українців до Білорусі. За таких умов, аналізуючи ситуацію з працевлаштуванням, анкетовані нами респонденти обирали регіон та місцевість, куди б було раціональним поїхати саме їм, виходячи з їхнього професійного досвіду та рівня освіти.

За даними проведеного нами соціологічного опитування, можливість реалізації власного професійного потенціалу в Республіці Білорусь також є важливим фактором для 5% респондентів. Українські мігранти, які або отримали якісну освіту на Батьківщині, або ж мають великий досвід роботи у певній сфері, що користується попитом у Білорусі, мають можливість кар'єрного та професійного росту. Проте, це буде можливим за умови підтвердження документів про освіту у Білорусі.

Комплексне вивчення причин міграції неможливе без наведення кількох практичних прикладів – історій конкретних мігрантів або їхніх родичів, які поділилися спонукальними мотивами щодо переїзду за кордон. Так, опитаний нами мігрант-студент С. з Києва, який навчався в престижному

мінському ВНЗ, в якості причини переїзду до Білорусі називав кращі економічні умови та перспективи працевлаштування в цій державі. Він впевнений, що його чекає хороше майбутнє в Мінську. За словами студента, причина полягає в тому, що вся його сім'я, яка переїхала до столиці Білорусі кілька років тому через проблеми з бізнесом, налагодила необхідні зв'язки в цій державі. Сьогодні їхні капітали зросли, а колишні проблеми та жорстка конкуренція на ринку, які були характерні для Києва, стали історією. Через це молода людина задоволена новим місцем проживання – Білорусь посилила стабільність сімейного бізнесу [68].

Дана проблематика підіймалась під час роботи фокус-групи, проведеної в рамках проекту «КАРІМ-Схід» 14 березня 2012 року у Львові. Учасниками заходу стали молоді люди віком до 30 років, які самі не мали міграційного досвіду, втім – активно спілкуються з батьками-заробітчанами. Всі вони відзначили, що основною причиною від'їзду батьків за кордон було важке матеріальне становище сім'ї при відсутності можливостей для працевлаштування та заробітку в Україні. Найчастіше така безвихідна ситуація склалась після закриття підприємств в нашій державі. Один з учасників дискусії відзначав: «У нас працювали масштабні підприємства дуже широкого профілю, поставляли свою продукцію в великі області, а їх просто за один рік продали, і зараз там стоїть порожнє місце». Інший повідомив, що: «Батько поїхав, оскільки у нього роботи не стало у 2000 році, і знайти роботу в Україні він не міг. Ну, вірніше, міг, але за малу суму, втричі менше, ніж раніше отримував, і він не хотів працювати за такі гроші». Третій респондент говорив: «Кінець 1990-х – тоді був найбільший виїзд з України. Я знаю, тому що зі знайомими тоді в різних містах спілкувалися разом, зідзвонювалися. Щомісяця з одного міста виїжджали 5-6 чоловік... за кордон. Якраз в той час, коли закривалися практично всі заводи, нічого не продавали і банкрутіли» [69].

Економічний фактор міграції підкреслює Ольга – жителька Херсонської області, яка працює на території Російської Федерації. В інтерв'ю

вона підкреслювала, що більшість жителів її рідного населеного пункту виїжджають на заробітки. «У нас з роботою стало зовсім погано: залишились лише районна лікарня та маслосирзавод, зараз він приватний. Хто не виїхав до Росії чи в Європу, тримають корів та здають молоко. Більше у нас роботи немає» - нарікає заробітчанка [70].

Варто пам'ятати, що трудова міграція – це не тільки міграція безробітних, Заробітчанами стають й ті громадяни, хто має робоче місце на Батьківщині. Наявність значної кількості вакантних робочих місць на національному ринку праці не веде до зменшення масштабів виїзду громадян на роботу за кордон. Наприклад, Ігор, який виїхав до Молдови ще десять років тому та працює у аграрній сфері, каже: «За таку ж роботу я тут отримую вдвічі більше, аніж отримував в Україні. Ще й начальник нормальний та справедливий. Я, звичайно, люблю Україну, її традиції, історію, це моя рідна земля. Проте, допоки я не зможу годувати свою сім'ю в Україні та забезпечити своїх дітей всім необхідним – я повертатися додому не збираюсь». В цьому контексті на початку XXI століття молоді львів'яни стверджували наступне: «Людина буде працювати за 800 гривень? Так, місце вакантне, але з зарплатою в 800 гривень... Ніхто не піде. Людина краще поїде за кордон і буде працювати там за 800 доларів» [71].

Таким чином, на початку XXI століття в глобалізованому світі під впливом низки факторів сформувалось нове специфічне явище міграції. Світова наука пропонує безліч підходів до визначення та класифікації його причин. Втім, більшість дослідників сходяться на тому, що першочергове значення в цьому контексті мають економічні фактори. Їхню правоту підтверджує й вивчення українського досвіду у відповідній сфері, зокрема – аналіз спонукальних мотивів, які змушують наших співвітчизників шукати кращої долі не лише на Заході, але й на територіях інших колишніх радянських республік.

Висновки до другого розділу

Комплексне вивчення міграційного явища в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи демонструє всю складність відповідних процесів переселення людей на сучасному етапі розвитку цивілізації. Наявність в світовій практиці різних видів міграції, які суттєво відрізняються між собою, ставить завдання вироблення специфічних підходів до їхнього вивчення. Це можливо зробити лише на основі базових елементів-факторів, які разом формують комплексну об'єднуючу класифікацію.

За географічними межами ми виділяємо процеси міждержавної та внутрішньої міграції. Відзначимо, що лише окремий регіональний вимір першого явища стає об'єктом наукового вивчення в рамках цієї роботи. За ступенем зворотності виділяються безповоротні міграції – тобто переселення з метою остаточної зміни місця проживання, та зворотні тимчасові міграції – такі, які лише на деякий час змушують людину покинути Батьківщину. Більш детальна характеристика останніх з точки зору їхніх хронологічних рамок дозволяє виокремити довготривалі, короткотривалі, сезонні та маятникові міграції. З огляду на умови прийняття рішення щодо переїзду міграційні процеси розділяються на добровільні, примусові та вимушені. За ступенем організованості вони можуть бути офіційно керовані або ж неорганізовано самодіяльні. В правовому контексті виділяють легальну та нелегальну міграції.

Окремим елементом теоретичного обґрунтування наукового дослідження міграційних процесів є вивчення причин, які спонукають людей до переміщення. Різні наукові школи по різному дивляться на це питання. Втім, більшість з них сходяться на тому, що основною причиною для міграції в тій чи іншій мірі стає комплекс економічних факторів. Саме бажання покращити своє фінансове становище, реалізувати себе в професійній діяльності, підтримати належний рівень життя родини зазвичай штовхає людину до переїзду. Серед інших причин відзначимо політичні, які в основному характеризують явища примусової або вимушеної міграції. До них

можна віднести переміщення осіб внаслідок конфліктів або ж утисків за етнічним, релігійним або іншими аспектами. Ще однією причиною для вимушеного переселення стають екологічні проблеми – антропогенні та природні катастрофи, які унеможливають проживання людей на рідній землі.

Характеристика участі українських громадян в регіональних міграційних процесах 1991-2013 років на основі отриманих в рамках наукового пошуку теоретичних концепцій дозволяє краще зрозуміти сутність цього явища, та співвідносити його із загальносвітовими тенденціями. В рамках даної роботи ми розглядаємо виключно міждержавні міграційні процеси. При цьому вони мають субконтинентальний характер. Основна частина українців виїжджає за кордон з метою працевлаштування, та не відкидає зв'язки із Батьківщиною, плануючи повернутися туди з накопиченим капіталом. Це характеризує процес регіональної міграції наших співгромадян як зворотній. Виключенням є участь населення України в своєрідному обміні населенням, яким характеризувались міграційні відносини регіонального простору після розпаду СРСР. В рамках укладених домовленостей колишні громадяни єдиної країни отримували право на свій розсуд обирати країну проживання, що спричинило в результаті специфічний еміграційно-імміграційний рух в регіоні.

Основною причиною міграції українців в означений часовий проміжок виступили економічні фактори, а саме – стан глибокої системної кризи, від якої страждає наша країна протягом всього періоду незалежності. Незначні етапи покращення (на кшталт середина 2000-х років) не можуть змінити загальної невтішної тенденції. Україна страждає від непрофесійності та корумпованості державних органів, інфляції та знецінення національної валюти, зростання рівня безробіття тощо. Не випадково в таких умовах формується цілий прошарок так званих «професійних» трудових мігрантів, які намагаються реалізувати свої навички або просто заробити, виконуючи некваліфіковану роботу, в інших країнах. В цьому контексті слід розглядати й

активізацію інтелектуальної міграції українців – недостатнє фінансування вітчизняної наукової галузі призводить до активізації процесу «відтоку розуму». Політичні причини протягом досліджуваного періоду не грали значної ролі в українському міграційному середовищі – Україну в цей час оминули проблеми етнічно-релігійного протистояння або ж соціальні потрясіння, які призвели до неможливості проживання окремих груп населення в інших пострадянських республіках.

Відзначимо, що при визначенні напрямку міграції українські громадяни демонструють залежність від культурно-цивілізаційних факторів, які використовуються в якості інструменту політичного тиску з боку інших держав (в першу чергу – Російської Федерації). Спільне історичне минуле, належність до єдиного культурного простору значно спрощують процеси адаптації громадян України та території досліджуваних країн. Саме це, разом із наявністю родичів в цих державах та відсутністю мовного бар'єру, сприяло активізації саме східного напрямку міграційного переміщення українців.

Приймаючи до уваги економічний характер міграції громадян України, підкреслимо його добровільний характер. Звичайно, можна дебатувати щодо того, що несприятливі економічні умови своєрідно «змушують» наших співвітчизників переїжджати в інші країни, в тому числі – до Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Молдова. Втім, це буде помилкове припущення, оскільки українці в рамках такого руху шукають покращення свого фінансового становища, а не спасіння від абсолютної бідності (характерна риса для мігрантів з Третього світу до розвинутих країн). Відзначимо, що зазвичай громадяни України виїжджають за кордон на більш менш тривалий проміжок часу. Виключенням є сезонні та маятникові міграції з прикордонних областей, які в основному базуються на родинних зв'язках. Втім, характер міграційних відносин з досліджуваними країнами визначає їх як не дуже розповсюджені. У випадку Росії основним пунктом призначення українців є великі мегаполіси (Москва, Санкт-Петербург), де легко знайти роботу, і які розташовані достатньо далеко від кордону. Щодо білоруського та

молдовського напрямків ситуація дещо інша, втім – і на цей раз перевагу мають переміщення певної тривалості.

В той же час розповсюдженим явищем для українців залишається участь в процесах нелегальної міграції. Регіональною специфікою є відсутність проблеми порушення кордонів – в умовах безвізового руху між нашою країною та означеними державами. Натомість, актуальними залишаються порушення мігрантами національних законів Росії та – в значно менших масштабах – Білорусі та Молдови щодо порядку перебування та ведення трудової діяльності на їхній території.

В цілому характеристика регіонального вектору зовнішньої міграції українців з огляду на її причини та характер дозволяє встановити сутність предмету дослідження з точки зору його учасників. Це вказує на закономірність застосування до нього традиційних підходів та поглядів, які притаманні сучасній науці про міграцію. Він дійсно є частиною загального динамічного міграційного руху, що розвивається в рамках глобалізованої міжнародної системи. Регіональна специфіка дозволяє визначити його як такий, що підпорядковувався об'єктивним факторам, а не суб'єктивній державній діяльності. Втім, його не можна розглядати у відриві від середовища, в якому означені міграційні процеси розвиваються. Особливо це твердження коректне в умовах розгортання активної російської інформаційної кампанії, спрямованої на поглиблення інтеграції та зв'язків в рамках регіонального простору. Ця імперіалістична політика Кремля, як ми бачимо, заснована в тому числі на тих самих цінностях, які в означений період прискорювали розвиток міграції українців в досліджувані держави – Республіку Білорусь, Республіку Молдова та Російську Федерацію. Посилення будь-яких зв'язків в регіоні розглядалось як позитивний результат для Росії, оскільки доводило унікальність взаємозалежності окремих частин досліджуваного регіону. В цьому контексті економічні трудові мігранти ставали своєрідним політичним фактором, який Кремль залюбки використовував в своїй пропаганді.

РОЗДІЛ III

РЕГІОНАЛЬНЕ МІГРАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО СПЕЦИФІЧНІ РИСИ В ПОСТКОМУНІСТИЧНУ ДОБУ

3.1. Еволюція міграційної політики та суспільний вимір проблеми в умовах постбіполярної трансформації регіонального простору

Вивчення явища міграції з точки зору політичної науки вимагає перш за все дослідження взаємозв'язків та взаємозалежності міграційних процесів та державної і суспільної діяльності. В широкому сенсі це означає аналіз специфічного міграційного простору, який формується на основі як об'єктивних (природних або загальних економічних) законів, так і суб'єктивних факторів. До останніх відноситься нормотворча діяльність державних органів влади, спрямована на регулювання міграційної проблематики (в тому числі, опосередковано – окремі елементи економічної політики), формування суспільної думки населення про мігрантів, що стає важливим елементом в процесі адаптації переселенців.

Міграція як соціально-політичне явище завжди було в центрі уваги досліджень, які аналізували трансформації суспільного устрою та робили прогнози щодо його подальшого розвитку. Традиційно міграційні дослідження ґрунтуються на макро-аналізі міграційної політики держави, міграційному законодавстві, політичних і соціальних структурах, що беруть участь у процесі міграції. Міграційні процеси є наслідком економічних, політичних, соціальних, природних змін і одночасно – джерелом подальших трансформацій. Жоден з регіонів, якого вони торкнулись, не залишається без змін. Під їх впливом проявляються проблеми, які існували раніше. У таких ситуаціях необхідним є створення чітких механізмів регулювання міграційних потоків, які попереджають виникнення негативних тенденцій в міжетнічних відносинах, що з'являються в процесі міграції.

Політика регулювання міграційних процесів в досліджуваних країнах Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. формувалася ситуативно, у

відповідь на виклики бурхливих зрушень, спричинені розпадом СРСР. Глобалізація робить рух людей легшим, і це зумовлює зростання міграційних потоків. Збільшується кількість людей, що проживає за межами своєї Батьківщини. Спільноти мігрантів змінюють традиційне обличчя суспільств у країнах, куди спрямовано міграційні потоки. Вони впливають як на ситуацію на ринках праці, так і на ширші політичні процеси. Політичні спекуляції на міграційному питанні подекуди викликають зростання ксенофобії та расової нетерпимості. Водночас зростає розуміння того, що міграція – це нормальне, і навіть у чомусь корисне явище сучасного світу, без якого останній неможливо уявити. В глобалізованому світі при демократичному політичному режимі неможливо закрити державу від потоків мігрантів. Тому основним завданням міграційної політики будь-якої демократичної країни, і про це наголошується в усіх останніх дослідженнях та звітах Міжнародної організації з міграції, має бути створення адекватних законних рамок для міграції, які б сприяли детінізації та декриміналізації міграційних процесів та отриманню якомога більшої кількості позитивних наслідків від процесів міграції та зведення до мінімуму негативних.

Важливе місце міграційна політика займає в процесах регіонального позиціонування держави. Вона напряму вказує, на яку роль країна претендує в міжнародних відносинах. Так, ініційовані в Російській Федерації програми щодо залучення мігрантів-«співвітчизників» (представників слов'янських народів колишнього СРСР, які Кремль розглядає як «братські») демонструють бажання російського керівництва консолідувати свій вплив на досліджуваний регіон, в той же час підсиливши етнічну складову внутрішньодержавної ситуації. В багатонаціональній Росії етнічна та релігійна конфронтації, попри всі зусилля влади зберегти радянську позитивну спадщину в цьому питанні (для радянського періоду було характерним зниження рівня конфліктності на національному підґрунті, якого вдалося досягнути в тому числі за рахунок реалізації політики побудови єдиного «радянського» народу), поступово активізуються. В цих умовах Москва прагне спиратися на ідею «Руського

миру» – псевдобратерства східнослов'янських народів в якості специфічного цивілізаційного простору під російським керівництвом. Реалізація в цьому контексті зовнішньої експансії вимагає стійкого внутрішнього тилу. В рамках його забезпечення збільшення кількості слов'янського населення російської держави (в тому числі за рахунок українців) стає важливим аргументом в перспективній суперечці з кавказькими та азійськими меншинами. Достатньо позитивне відношення до мігрантів з колишніх радянських республік в Республіці Білорусь пояснюється економічними причинами, бажанням залучити в національну економіку додаткові ресурси. Відзначимо, що відсутність протягом досліджуваного періоду чіткої міграційної політики в Україні демонструвало нестачу в українській владі комплексного підходу до вирішення питання реалізації на практиці політики позиціонування держави в міжнародній системі.

Підкреслимо, що практика контролю та управління міграцією є важливим елементом державної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку країни. Для забезпечення ефективного управління міграційними потоками необхідно здійснити інституційну реорганізацію, оскільки основні проблеми координації та реалізації міграційної політики полягають у невизначеності завдань та розпорошеності повноважень між органами, що займаються питаннями міграції.

На сьогодні активізація міграцій у світі відбувається за умов, коли країни призначення проводять жорстку політику щодо відбору іноземців, які в'їжджають на їхню територію, та намагаються подолати негативні суспільні установки щодо іммігрантів. Проте така політика держав-реципієнтів не стільки спрямована на заборони, скільки є селективною і насправді не може зупинити потоки міжнародних мігрантів.

Щодо якісних змін потоків міжнародної міграції відзначимо, що глобалізація трансформує її структуру. Нинішні кількісні й якісні параметри міграції – зростання масштабів та інтенсивності, зміни статево-вікової і кваліфікаційної структури мігрантів, різке підвищення чисельності біженців

серед іммігрантів та набуття міграцією глобального характеру – спонукають уряди розвинених країн до захисту від потоків мігрантів, здатних посилити давні конфлікти та спричинити нову соціальну напруженість, до здійснення практичних заходів для захисту своїх державних та регіональних інтересів.

Мова йде про застосування найрізноманітніших видів державного та адміністративного регулювання соціальних переміщень та мобільності населення, зокрема паспортно-візовий, цензово-майновий, освітньо-культурний, політично-обмежувальний, санітарно-епідеміологічний контролю, враховуючи також вік та національність мігрантів, їх родинні зв'язки, встановлення квот для іммігрантів та інші обмеження.

На думку доктора економічних наук, професора, завідуючого відділом соціальної демографії Інституту соціально-політичних Досліджень РАН, професора Російського університету Дружби народів С. Рязанцева [1], після розпаду Радянського Союзу було здійснено істотну лібералізацію режиму в'їзду на територію багатьох країн СНД – фактично почалася політика «відкритих дверей». Відсутність чітких правил перетину кордонів та відсутність облаштування прикордонного контролю привели до хаотичних і нерегульованих міграцій.

Історичні чинники стали передумовою формування міграційних потоків, які за інерцією продовжують циркулювати всередині територій, що історично склалися в рамках єдиної держави (спочатку – Російської імперії, згодом – Союзу Радянських Соціалістичних Республік). Наявність культурних, емоційних, психологічних зв'язків між самостійними державами СНД та їхніми суспільствами визначила характер внутрішньорегіональних міграційних потоків. Особливе значення в даному ракурсі отримує розповсюдження російської мови, що формує російський вектор міграції. Мова стає цементуючим фактором у формуванні міграційних систем. До політичних факторів формування міграційних потоків можна віднести міграційну політику держав СНД, наприклад безвізовий режим перетину

кордонів для громадян СНД, який передбачає преференції для них. Це природно стимулює потоки мігрантів.

Для аналізу відносин у сфері міграції між Україною та досліджуваними країнами – Республікою Білорусь, Республікою Молдова та Російською Федерацією – доцільно застосувати тристоронній підхід, який буде розглядати кілька елементів в якості єдиної системи у форматі: суспільство, що відпускає – мігранти – суспільство, що приймає. Характер та інтенсивність міграції найчастіше визначається тим, які ознаки цих сторін домінують у процесі взаємодії. В даному випадку важливу роль грає етнонаціональний фактор. Переважно етнічна природа міграції з'являється тоді, коли у сприйнятті мігрантом суспільства, та/або суспільством мігранта переважають етнокультурні чинники. Найчастіше так трапляється у ситуації, коли сторонами взаємодії виявляються суспільство одного етнокультурного ареалу, мононаціональний міграційний потік та інше, відмінне від першого середовище. У такому випадку, мігрант, ототожнюючи себе зі стороною, що приймає, відокремлюється від сторони, що відпускає, яка у відповідь нерідко його відторгає. Саме в такій ситуації перебували в 1990-х рр. і перебувають зараз українські мігранти в пострадянських державах, особливо в Російській Федерації [2].

Розумінню сутності політики регулювання міграційних потоків українців до Білорусі, Молдови та Росії кінця ХХ – початку ХХІ ст. допомагає авторська періодизація міждержавних відносин між цими акторами (див. Додаток Є). Враховуючи політичні та соціально-економічні зміни, особливості розвитку міграційної ситуації в Україні від здобуття незалежності і до 2013 року, вона може бути застосована для характеристика еволюції міграційних контактів в досліджуваному просторі.

Розглянемо підходи окремих країн досліджуваного регіонального простору до практики формування та реалізації державної політики в сфері міграції більш детально. Говорячи про російський досвід, відзначимо, що міграційна політика РФ спрямована виключно на задоволення власних

інтересів – в тому числі за рахунок прав та свобод приїжджих. Москва прийшла до висновку, що серед всіх можливих шляхів вирішення демографічних проблем країни залучення мігрантів є найлегшим. Існуючі альтернативи (забезпечення зростання реальних доходів громадян, сприяння збільшенню показників народжуваності, підвищення пенсійного віку) є процесами, які потребують докорінних змін у законодавстві та структурі державного управління – отже, відкидаються російською владою як такі, що не відповідають моменту. Натомість міграційний чинник виправлення демографічної кризи може розглядатися і як основний, і як супутний елемент діяльності органів влади та соціальних інститутів, спрямованої на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення. Де факто на російському прикладі можна побачити тріумф екстенсивного над інтенсивним підходами до розв'язання проблеми – замість докорінного реформування уряд намагався вирішити ситуацію простим залученням додаткових закордонних ресурсів.

Російська влада зацікавлена як в широкому залученні, так і в швидшій адаптації мігрантів з України. Проте даний підхід розроблений та реалізовується лише з урахуванням всіх вигод для Москви та інших суб'єктів країни. Українські мігранти потрібні РФ для заповнення прогалін у своїй демографічній, трудовій, економічній та політичній сферах.

Масштаби явища досить значні. Заступник директора російського Інституту демографії Михайло Денисенко повідомляв, що за період 1992-2010 рр. Росія отримала за рахунок міграційного обміну з Україною близько одного мільйона осіб [3]. Російська держава дуже залежна від мігрантів. В одному з інтерв'ю міністр внутрішніх справ РФ у 2001-2003 роках Б. Гризлов зауважив: «...у разі одноденного невиходу на роботу мігрантів у РФ, принаймні в мегаполісах, зупиняться будівельні майданчики, крани, частина транспорту...» [4]. З часом потреба в іноземних робітниках лише збільшуватиметься. У російській «Концепції регулювання міграційних процесів» говориться, що «потреба економіки країни в додаткових трудових ресурсах викликає

необхідність регульованого притоку іммігрантів передусім із держав-учасниць СНД» [5].

В даному аспекті варто розглянути питання щодо вибіркової міграції – характерну рису російського підходу. Вона розглядається у двох площинах – етнічній та професійно-трудовій. Росіяни не приховують, що в першу чергу їм «необхідно визначитися, кого ми кличемо сюди [до Російської Федерації]» [6]. Пріоритетним для Росії виявилось залучення російськомовного населення з країн СНД та Балтії – на противагу вихідцям з Азії. В пресі підкреслюється, що «мігранти з країн СНД нам зрозуміліші та приємніші. Китай і Росія – країни, що перебувають на цивілізаційно величезній дистанції» [7]. Таким чином, громадяни України є якомога підходящими для цілей російської міграційної політики. Саме через це українських мігрантів найбільш охоче беруть на легальну роботу у РФ. Так, українці, окрім безвізового режиму в'їзду та виїзду з Росією, отримували додаткові преференції у вигляді спрощення процедур прийняття іноземних громадян на роботу, видання дозволів на тимчасове проживання/перебування та реєстрацію.

Проте вже у 2008 р. Росія приступила до розбудови моделі жорсткого контролю за міграційною сферою. В якості його інструмента російське керівництво звернулось до використання механізму квотування іноземної робочої сили. При цьому запропоновані показники були занижені у порівнянні з реальними потребами. Так, встановлена на 2008 р. квота в розмірі 1,8 млн. робітників (для порівняння: у 2007 р. була встановлена квота «з запасом» у розмірі 6 млн. робітників) була вичерпана вже в першому півріччі. Квоту довелося збільшити майже в 2 рази – до 3,4 млн. осіб. Рішення про це було прийняте в жовтні, коли почав спостерігатися істотний вплив економічної кризи на російський ринок праці. Але до того часу роботодавці, які використовували працю трудових мігрантів, були вимушені знизити темпи своєї діяльності або вдатися до незаконного найму на період до прийняття рішення про збільшення квот [8]. Можна відзначити, що недосконалою організацією квотування РФ побічно сприяла збереженню сектора тіньової

зайнятості і навіть його розширенню в період гострої нестачі квот для робітників.

Як приклад протиріч міграційної політики РФ, яка підчас ускладнювала процес діяльності окремих підприємств та організацій, можна навести ситуацію, що склалася в 2008 р. у Московській області. Начальник Управління ФМС Московської області О. Молодієвський зазначав: «На 2008 р. для Московської області квота виділялася двічі. Перший раз на початку року – на 105147 осіб, другий раз – у червні на 104952 особи, але до вересня квота була вичерпана. Для багатьох підприємств це стало серйозною проблемою. Наприклад, на заводі «Зеніт» термін дії дозволів на працю закінчився у 40 висококласних спеціалістів з України, що поставило під удар увесь процес виробництва» [9].

Міграційна політика РФ відрізнялася деякими коливаннями – вона то схилялася до ліберальних реформ, то намагалася шляхом зменшення кількості квот знизити присутність іноземних працівників на російському ринку праці. Це лише сприяло розширенню тіньового сектора зайнятості. В цілому попри декларування наявності в державі реальної міграційної стратегії та чіткості поставлених цілей, її практична реалізація відзначалась певною непослідовністю.

Проблема квотування, яка на думку багатьох російських дослідників і управлінців була недосконалою і не відображала реальної потреби держави в іноземних працівниках, неодноразово піднімалася на всіх рівнях державної влади РФ. Так, О. Молодієвський зазначав: «Було б правильніше відмінити квоту для мігрантів з країн безвізового в'їзду. Економіка Московської області розвивається дуже швидко і власного населення не вистачає на усі вакантні місця. Не так давно до нас охоче їхали працювати з Тамбовської, Рязанської, Воронежської областей. Зараз цей потік зменшився, оскільки і в цих регіонах починає оживати економіка. Навіть іноземні працівники, перебуваючи у роздумах куди поїхати на заробітки, усе частіше дивляться на Європу. Рівень кваліфікації майстрів з України, Молдови дозволяє знайти там роботу без

особливих проблем. Але їх руки дуже потрібні і в Росії. У цій ситуації було б розумно розширювати для них можливості знайти роботу у нас, а не ставити додаткові шлагбауми» [10]. Отже, введення системи квотування іноземної робочої сили входило у протиріччя з наявною в РФ зацікавленістю в кваліфікованих робочих кадрах.

Нововведенням цього періоду став розроблений Міністерством охорони здоров'я і соціального розвитку РФ перелік професій, які допускаються на ринок праці РФ поза системи квотування, затверджений наказом від 25 лютого 2008 р. [11]. Він включав у себе висококваліфікованих спеціалістів 22 спеціальностей. Щорічно перелік спеціальностей розширювався та перезатверджувався Міністерством охорони здоров'я і соціального розвитку РФ. Затвердження подібного переліку можна вважати позитивним нововведенням для громадян України. Відомо, що Україна посідала п'яте місце серед «десятки» країн походження найбільш високооплачуваних іноземних спеціалістів, які працюють у РФ [12]. Разом з тим, перелік стосувався лише дуже обмеженого кола осіб, що ставало суттєвим недоліком. Так, у 2009 р. за переліком позаквотових професій були залучені лише 6 тисяч іноземних працівників, у той час, як за оцінками Міністерства економічного розвитку РФ «для здійснення модернізаційного ривку в економіці необхідно щорічно запрошувати близько 40-60 тисяч іноземних спеціалістів» [13]. Таким чином, перспективний курс на практиці не дав очікуваного позитивного результату, оскільки програма заохочення закордонних висококваліфікованих кадрів виконувалась в мінімальному обсязі.

З початком другого десятиліття XXI століття для громадян України, які працювали на російському ринку, важливими стали два нововведення російської практики регуляції міграційних потоків. Для низькокваліфікованих трудових мігрантів було введено новий інструмент легалізації – патент на працевлаштування у фізичних осіб. Для висококваліфікованих спеціалістів була змінена процедура залучення на російський ринок праці за рахунок

надання низки преференцій при працевлаштуванні. Таким чином, шляхом доповнення чинного міграційного законодавства, почалась диференціація українських мігрантів до РФ, яка намагалася сформувати бажані для держави міграційні потоки. Для громадян України, працевлаштованих на території Російської Федерації, дані зміни були позитивними.

Для того, щоб державна політика залучення мігрантів могла вирішити наявну демографічну та економічну проблеми, а самі мігранти отримали можливість робити відповідний внесок в розвиток країни перебування, вони повинні адекватно сприйматися її населенням. Дисбаланс у соціумі може породити етнічні конфлікти всередині країни. Цілком зрозуміло, що дуже часто робітник-іноземець у місцевій громадській свідомості сприймається переважно негативно. Іммігрантське середовище доволі часто розглядається як джерело злочинності та безробіття, своєрідна причина зниження зарплат. Позитивне вирішення цього питання стає важливим завданням для державної політики та пропаганди.

Ставлення населення приймаючої держави щодо мігрантів визначається відчуттям конфліктності. Як показав аналіз вторинних даних досліджень Всеросійського центру вивчення громадської думки (ВЦИОМ) «Іноземні мігранти в Росії: як знизити міжнаціональне напруження?» [14] (2008 р.), абсолютна більшість населення Російської Федерації – країни, що приймає мігрантів, відчуває напруження щодо них. Так, на питання «Як Ви оцінюєте взаємини між представниками різних національностей у Москві?» 35% опитаного населення відповіло, що відчуває в цілому спокійне, дружнє ставлення і лише інколи напруження, 36% респондентів визначили для себе, що взаємини досить напружені. Цікавим є той факт, що молодше покоління більш оптимістично налаштоване в оцінюваннях стосунків між представниками різних національностей. Відповідь: «Взаємини погані, конфліктні» обрали лише 9% опитаних у віці від 18 до 24 років, що удвічі менше за результати опитування респондентів більш зрілого віку.

У даному розрізі цікавими стають причини, через які приймаюче населення відчуває напруження в стосунках з мігрантами. Роз'яснити таку позицію допоміг вторинний аналіз даних дослідження ВЦИОМ «Етнічні симпатії та антипатії росіян» [15] (2010 р.). Робота демонструє, що причинами, які спонукають громадян Російської Федерації неприязно ставитися до представників інших національностей, перш за все росіяни вважають небажання приїжджих дотримуватися звичаїв і норм традиційної – з точки зору корінного населення – суспільної поведінки.

В інтеграції мігрантів, крім стратегії самого мігранта, значення має ступінь лояльності до цього процесу приймаючої сторони. Взаємодія мігрантів з приймаючим населенням відбувається на побутовому рівні, на цьому ж рівні формуються уявлення один про одного у суб'єктів інтеграції. Найчастіше цьому процесу заважають уявлення про міграцію як загрозу, сформовані ЗМІ та риторикою офіційної влади. Як зазначає В. Малахов: «офіційні особи... підносять тему міграції не інакше, як в термінах загрози. Мігранти – це претенденти на блага, яких і без того завжди не вистачає на всіх» [16]. Таку тенденцію можна пояснити тим, що на питання, які виникають у населення щодо недосконалості та проблем у різних соціальних сферах, у влади не завжди знаходяться відповіді, здатні задовольнити потреби населення. В певних випадках міграція стає зручною ширмою, здатною пояснити виникнення багатьох соціальних проблем, починаючи від економічної нестабільності, закінчуючи зростанням злочинності. В. Малахов говорить про маніпулювання чиновниками міграційними питаннями, коли проблеми міграції для офіційних осіб «не більше, ніж міфологічний конструкт: зручний загальний заміник, під який можна підвести безліч різних проблем для того, щоб їх не вирішувати» [17].

Саме в цьому контексті в експертних та громадських колах обговорюються питання ксенофобії та мігрантофобії в Росії. На основі аналізу публікацій в російських виданнях можна зробити висновки, що в російському суспільстві простежуються різні погляди на проблему ставлення до мігрантів.

По різному сприймається наявність в державі ксенофобії – від критики й пошуків шляхів подолання цього негативного явища до абсолютного заперечення його існування. Так, в багатьох публікаціях, які з'являлись в різних виданнях протягом досліджуваного періоду, висловлюється шире занепокоєння з приводу неготовності населення країни прийняти міграцію за основний спосіб виходу з демографічної кризи. У той же час ксенофобія та мігрантофобія заперечувалися більшістю авторів. Так, М. Мартинов у 2006 році писав в «Независимой Газете», що «міфом є і горезвісна ксенофобія:... місцеве населення досить чітко відокремлює тих, хто приїздить працювати, від тих, хто віддає перевагу іншим шляхам виживання, культивує антисанітарію, викликаючи зростання злочинності й наркоманії» [18]. В цьому контексті слід вказати, що автор наголошує на відсутності переслідувань в суспільстві за національно-етнічним принципом, не відкидаючи того факту, що окремі групи мігрантів можуть бути негативно сприйняті російським суспільством.

Дані соціологічних досліджень та польових опитувань не підтверджують оптимізму російського журналіста. Згідно з ними, ксенофобські настрої широко поширені в російському суспільстві. За даними опитувань, проведених службою «Левада-Центр», гасло «Росія для росіян!» в тій чи іншій мірі підтримується більшістю респондентів з початку 2000-х років. В 2011 році його в тій чи іншій мірі вважали вірним 58% населення. Деякі інші дані дає масштабне дослідження Фонду Громадської Думки (ФОМ), здійснене в 2012 році (див. Додаток Ж). Згідно з його результатами, 12% респондентів погодилися з гаслом «Росія для росіян», 33% - з твердженням, що «Росія багатонаціональна країна, але росіяни повинні користуватися певною перевагою». Таким чином, попри пом'якшені формулювання, 45 % опитаних в тій чи іншій мірі вимагали пріоритетного ставлення саме до російського населення держави. 35% вибрали варіант «Росія багатонаціональна країна, і всі національності повинні користуватися рівними правами». Лише 18% погодилися з твердженням: «Важливо забезпечити права особистості, а не етнічних груп», ще 2% не змогли сформулювати свою

відповідь [19]. Больовою точкою, яка загострює протиріччя, є етнічна приналежність мігрантів, оскільки в російських дискурсах їхня громадянська приналежність зазвичай підміняється етнічним походженням; національність в повсякденній свідомості превалює над громадянством. Таким чином, в суспільстві домінують уявлення щодо переваги прав та ідентифікації груп над особистісними характеристиками.

Приплив мігрантів сприймається росіянами як дестабілізація сформованого соціального порядку, а протистояння приїжджим розглядається корінним населенням як спроба відновлення статус-кво. Варто підкреслити, що ставлення до різних етнічних груп в РФ відрізняється. Росіяни в основному толерантні до приїжджих з України та Молдови, які візуально не виділяються в домінуючій більшості. Щодо інших етнічних груп (вихідці з Центральної Азії, Північного Кавказу і Закавказзя) у респондентів переважають почуття роздратування, неприязні, недовіри [20].

В цьому контексті доцільним буде розглянути питання висвітлення міграційної проблематики місцевими ЗМІ. Мас-медіа й досі лишаються для більшості людей важливим джерелом відомостей про події, що відбуваються в суспільстві. Саме з них люди дізнаються про процеси, проблеми та тенденції розвитку. Як стверджує директор Інституту етнології й антропології РАН, президент суспільної Академії педагогічних й соціальних наук, професор В. Тишков, саме ЗМІ є одним із ключових акторів у конструюванні атмосфери нетерпимості, конфліктів та насильства [21]. Таким чином, можна стверджувати, що при дослідженні міграційних процесів не можна оминути репрезентацію цього явища в засобах масової інформації, оскільки пошук причин сучасних проблем міграції вимагає аналізу характеру конструювання цього соціального явища у вигляді проблеми.

Як вже зазначалось, актуальним для Росії є питання щодо залучення мігрантів у державу. Воно обумовлене нестачею трудових ресурсів. Знову ж таки, якщо звернутися до ЗМІ, то там доволі жваво обговорюються перспективи країни. З одного боку, висловлюються думки про неготовність

РФ прийняти великі маси мігрантів: «... у Росії просто немає робочих місць для такої кількості працівників, яких необхідно буде навчити мови й дати кваліфікацію» [22]. Але з іншого боку підкреслюється гостра необхідність у залученні мігрантів до Російської Федерації: «Не буде працівників – будуть закриватися заводи, як зараз закриваються школи, не буде коштів для підвищення зарплат, пенсій» [23]. Також мають місце погляди про «нетрудовий характер міграції» [24], коли стверджується, що: «основна маса іммігрантів віддає перевагу не роботі у сфері виробництва, а... перерозподілу доходів від «труби», іноді завдяки торгівлі, а іноді – незаконними шляхами» [25].

Таким чином, все частіше можна почути заклики до влади навести лад з міграційними процесами й запобігти розгортанню етнічних конфліктів. Особливо незрозумілими для мігрантів стають висловлювання на кшталт слів губернатора Краснодарського краю Олександра Ткачова: «Ми маємо оголосити війну незаконним мігрантам. Ми будемо переслідувати їх до тих пір, поки вони не поїдуть, куди – не наша справа» [26]. Без перебільшення можна сказати, що російські мас-медіа також підігривають ажіотаж навколо цього болючого питання, постійно ініціюючи публікації, які рясніють цифрами та показниками зростання рівня злочинності серед мігрантів, що, у свою чергу, сприяє формуванню образу «мігранта-злочинця». І хоча тема конфліктних взаємовідносин місцевого населення та мігрантів має два відображення, де мігранти виступають як у якості жертви, так і провокатора конфлікту, професор Російського університету дружби народів В. Титов зазначає, що дедалі частіше в періодичних виданнях формується образ іммігранта, що викликає «виключно негативні емоції: стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного; відчуження і навіть гидливість» [27]. Видатний вчений та співробітник Інституту соціології РАН В.І. Мукомель стверджує, що ЗМІ застосовують деструктивні дискурсивні стратегії, які спрямовані на конструювання відчуття підвищеної небезпеки від діяльності мігрантів [28]. В

такому випадку симбіоз риторики офіційної влади та позиції ЗМІ формує специфічну модель сприйняття мігрантів в суспільстві, засновану на негативному та конфліктному ставленні.

Для визначення характеристик міграційної політики та ставлення місцевих жителів до українських мігрантів у російських ЗМІ нами було проаналізовано низку публікацій мас-медіа. Об'єктом аналізу була обрана «Независимая Газета» (НГ) [29]. Це видання є періодичним й розглядає на своїх сторінках широке коло суспільно-політичних проблем. Причиною обрання саме цього ЗМІ є його доступність, орієнтованість на широке коло читачів, а також суспільна спрямованість видання. Відзначимо, що в умовах тотального контролю російської влади за мас-медіа це видання вважається поміркованим та при висвітленні політичної проблематики не опускається до відкритої пропаганди. В рамках дослідження були розглянуті публікації за період з 1999 по 2013 рр. Така періодизація вибірки зумовлена початком публікацій цієї газети, а також хронологічними рамками дослідження. В означений час в статтях з міграційної тематики обговорюються проблеми відповідного національного законодавства, спостерігається дискусія з приводу необхідності його лібералізації та розвитку; порушуються проблеми трудової міграції з країн СНД, в тому числі – безпосередньо з України. Цьому сприяє той факт, що трудові мігранти є не тільки найбільш масштабним, але і проблемним контингентом. Вони привертають до себе більше уваги, більше контактують в рамках робочого процесу з місцевим населенням. Будучи представниками «помітних» меншин, вони найбільшою мірою дратують приймаюче суспільство, яке звинувачує мігрантів в небажанні шанобливо ставитися до місцевих норм і правил поведінки [30].

Публікації досліджуваного проблемного поля були розподілені на дві групи. До першої ми віднесли дискусію в пресі щодо впливу міграційного законодавства на соціально-економічну ситуацію в Росії, яка умовно позначена питанням: «Ласкаво просимо до Росії або стороннім вхід заборонено?» [31]. Друга група матеріалів торкається питання впливу змін

міграційного законодавства в Росії на країни СНД [32].

Основні питання, які обговорюються в статтях щодо означеної проблеми, зазвичай концентрують увагу навколо системи надання квот; лібералізації міграційного законодавства; нелегальної міграції; дискусії щодо того, чи потрібні мігранти Росії. Маніпуляції щодо розповсюдження злочинності, можливостей поширення інфекційних захворювань стають в російській пресі класичною нормою для написання статті з тем міграційного регулювання та принципів міграційної політики. В питаннях міграції й міжетнічної взаємодії росіяни часто спираються на світовий контекст боротьби з тероризмом, загострення етнічних конфліктів та вплив національного фактору на розповсюдження злочинності. Але й тут серед них відсутня однотайність. Частина політиків та звичайних громадян вбачає в міграційних процесах витоки терористичної загрози, говорячи, що «у списку найбільших загроз для країни з'явилася нова – злочинна діяльність незаконних мігрантів» [33]. Інша частина соціуму вважає, що всі проблеми з незаконною міграцією актуалізуються через недосконалу міграційну політику й корумпованість посадовців, оскільки «усі міжнаціональні протиріччя виникають шляхом бездіяльності та потурання цим процесам місцевих правоохоронців і тих, хто має створювати адекватні та вигідні для держави умови» [34]. В будь-якому разі в РФ помічено активний взаємозв'язок між міграцією та актуальністю ведення антитерористичної діяльності [35]. В поєднанні з обговоренням проблем міжнародного тероризму в пресі та виступах представників політичної еліти неодноразово підкреслювалась можливість різного роду обмежень на міграцію населення.

Ще один напрям висвітлення окресленого кола проблем представлений публікаціями, присвяченими пошуку причин поширення в російському суспільстві ксенофобії та етнічних конфліктів. Слід зазначити, що в цьому напрямку – висвітлення питань міграції на тлі конфліктної взаємодії – надання інформації відбувається у нейтральному вигляді, коли автори публікацій представляють «беземоційну розмову в раціонально-прагматичній площині»

[36]. Автори, які торкалися цієї проблематики, мали спільну впевненість, що на початку XXI століття загальний рівень етнічної неприязні в Росії вдвічі, а то й утричі вищий за інші країни Європи. Експерти в цій галузі сходяться у висновках щодо практики запобігання конфліктів, визначаючи, що «шлях Росії – протидія антиміграційності. Суспільство ним просто насичене: від високих політиків і до загальних настроїв мас» [37]. Також лунали думки про те, що держава повинна суворо контролювати потоки мігрантів. Це має велике значення для попередження міжетнічних заворушень, адже дуже часто в засобах масової інформації можна знайти фактори збудження емоційного фону міжетнічних стосунків.

Частіше за все під час опису конфліктних міжетнічних взаємин мігрантам надається роль «провокатора конфлікту», а місцевому населенню – «жертви», що страждає від несправедливості. На підтвердження відмінностей мігрантів від корінного населення в пресі наводяться свідчення представників правоохоронних органів, які безпосередньо стикаються з безпековим проявом міграційної проблеми. Так, російські ЗМІ писали, що «міліціонери особисто зазначають, що з вихідцями з Центральної Азії та Кавказу працювати дедалі складніше: «Качають права, нахабніють, гроші пропонують, – розповідає один з постових. – Вихідці з Кавказу взагалі зухвало себе поводять» [38]. При цьому експертами підкреслюється, а журналістами підтримується необхідність особливого, поблажливого ставлення до росіян – як до приймаючої сторони – майже в усіх виникаючих конфліктних ситуаціях.

Ще одним болючим напрямком активізації суспільної дискусії в Російській Федерації залишається майже тотальна бездіяльність можновладців щодо масової міграції з за кордону. При дослідженні характеру конструювання соціальних проблем необхідно ретельно розглянути суб'єкти, що впливають на цей процес. Ними найчастіше стають журналісти, політичні діячі, беруться до уваги і результати інтерв'ю з експертами в галузі міграційних процесів, чиновниками державних структур. Характерною рисою їхньої діяльності стало розповсюдження взаємних обвинувачень у загостренні

ситуації навколо проблем ксенофобії та конфліктів на етнічному підґрунті. Російські ЗМІ звинувачують державних службовців у бездіяльності й відсутності чітко продуманої стратегії. Останні закидають журналістам нагнітання зайвої напруженості. При цьому і чиновники, і медійні діячі апелюють фактами й посилаються на «достовірні джерела інформації», на експертів, та збігаються в думках щодо необхідності розповсюдження ідеї толерантного ставлення до представників іншої етнічної групи, чим свідомо чи неусвідомлено провокують зростання неприязні місцевого населення до мігрантів, формуючи тим самим антимиграційний дискурс. Сьогодні серед простих росіян часто можна зустріти точку зору, що «причина міжетнічних конфліктів – це масова незаконна міграція, породжена корумпованістю місцевої влади». У більшості росіян спрацьовує наступний стереотип: «приїжджі насамперед починають нав'язувати свої норми поведінки, не бажаючи пристосовуватися до вже існуючих традицій» [39], натомість місцеве населення стає жертвою конфліктної взаємодії і в результаті зазнає утисків з боку переселенців. Прихильники цієї точки зору вважають, що після створення великих осередків мігрантів певної етнічної спільноти місцеве населення опиняється в ролі «заручників в оточенні ворога» [40]. Також відзначається посилений вплив міграції на формування соціального напруження, оскільки «неконтрольована міграція переселенців з Кавказу та Середньої Азії... неодноразово ставала причиною резонансних соціальних і національних конфліктів» [41]. Відзначимо, що до українців в російського суспільства протягом досліджуваного періоду не було таких претензій. Втім, наші співгромадяни ставали жертвою загального антимиграційного дискурсу, не маючи прямого відношення до негативних явищ, які викликали його.

Неможливо оминати увагою той факт, що російські ЗМІ часом створюють негативні образи цілих національностей. Саме в цьому контексті деструктивна сила російських медіа загрожувала інтересам українців. Аналізуючи питання зайнятості в аспектах міграційних процесів, необхідно підкреслити, що в російських засобах масової інформації та культурній

продукції чітко простежується тенденція формування образу українського мігранта, що реалізує свій трудовий потенціал виключно у сфері торгівлі та сфері послуг. Як зазначає член незалежної дослідницької Ради з міграції країн СНД та Балтії Г. Вітковська, серед населення превалює образ «мігранта-торгівця» [42]. Цілком ймовірно, що основну роль у становленні подібних стереотипів відіграють ЗМІ. Існуюча подібність при висвітленні медійними представниками образу «мігранта-торгівця» не передбачає єдності в трактуванні діяльності мігрантів у сфері торгівлі. Так «мігрант-торгівець» подається і як жертва чиновницького свавілля та недосконалої міграційної політики, і як недоброчесний перекупник, що провокує корупцію й підвищення цін. У сфері послуг діяльність українських мігрантів в Російській Федерації також трактується по-різному: як причина нестачі робочих місць для місцевого населення і в контексті порушення прав людини в сфері охорони праці. Зазначимо, що проблема зайнятості в контексті міграційних проблем не є виключно прерогативою російських експертів та журналістів. Вона актуальна й для західних дослідників [43], які аналізують доступність для міграції ринку праці.

Стереотипною є асоціація українців з незаконними видами трудової діяльності. У випадку жіночого міграційного потоку мова йде про проституцію. В якості прикладу можна навести російський фільм «Без границь» 2015 року, сюжет та фабула якого базуються на міжнародних зв'язках населення колишніх радянських республік. Попри той факт, що українці не є активними учасниками подій фільму (що й не дивно – приймаючи до уваги характер україно-російських відносин в умовах анексії Криму та конфлікту на Донбасі), вони згадуються у сцені митної перевірки в російському аеропорту. Сама сцена є типовою та символічною для російського погляду на зовнішню міграцію. Вона спрямована на демонстрацію етнічної неоднорідності потоку прибулих до РФ – концентрує увагу на символічних представниках різних національностей. При цьому Україну в фільмі представляє молода жінка, яка приїхала до Росії саме для роботи проституткою. Українські мігранти також

неодноразово ставали неоднозначними героями російських кримінальних серіалів – надзвичайно популярного та простого інструменту впливу на населення з метою формування суспільної думки.

Аналіз матеріалів російських періодичних видань демонструє, що в них найяскравішими наслідками міграційних процесів на соціальну сферу російського суспільства представлені такі негативні явища, як зростання злочинності, виникнення корупції, кримінальної економіки. Одна з українок, яку ми анкетували, проживає та працює у м. Москві. Під час відповідей на питання запропонованої їй анкети вона розповіла про ставлення деяких москвичів до приїжджих: «Ті з москвичів, хто й сам не може влаштувати своє життя, той й звинувачує у всьому приїжджих. До того ж місцеві ЗМІ дають купу аргументів та фактів (надуманих чи реальних) для підтвердження цих настроїв. Насправді ж, ті, хто зацікавлений у адекватних робітниках, доволі часто йдуть на зустріч мігранту з України, й заплющують очі навіть на нелегальний спосіб працевлаштування. Працюючим москвичам не до нас, приїжджих».

Узагальнюючи результати дослідження процесу міграції в Російській Федерації, зазначимо найважливіші характеристики дискурсивних площин. Найболючішим питанням міграційного фактору є стан демографічної ситуації в межах країни. Всі російські експерти сходяться в думках щодо необхідності проведення комплексу заходів, що спрямовані на покращення народжуваності населення, підвищення рівня життя, вироблення міграційної стратегії. Сучасні демографічні проблеми визначають необхідність пошуків нових підходів до реалізації політики у сфері зайнятості.

Говорячи про інші країни регіону, відзначимо, що в двосторонніх українсько-білоруських взаєминах – попри актуальні проблемні питання, викликані залежністю Мінська від Москви в умовах російської агресії проти України – протягом досліджуваного періоду домінував конструктивний підхід, спрямований на розвиток добросусідських, взаємовигідних відносин, на підвищення ефективності торговельно-економічного співробітництва. У

цьому ж напрямку правлячі верхівки будували свій діалог стосовно громадян, що виїжджають за кордон з тих чи інших причин. Між Україною та Республікою Білорусь було встановлено дружні добросусідські відносини. Їхня основа закладалась у Договорі про дружбу, добросусідство та співробітництво, який набув чинності 6 серпня 1997 року [44].

У період 1991-2013 рр. потоки українських мігрантів до Республіки Білорусь значно зросли. Після розпаду СРСР обидві країни залишилися один-на-один зі своїми проблемами та почали розбудову незалежних правових суб'єктів міжнародних відносин. Будучи основним гарантом прав і свобод громадян, кожна з держав повинна була забезпечити людей робочими місцями, певним рівнем розвитку та економічними благами. У 1991 р. це було майже неможливо, і саме це стало поштовхом до масових міграційних потоків з України до Білорусі. Міграція носила, в основному, трудовий характер. У цьому контексті слід визначитися та підсумувати, як проходила адаптація українських вихідців у країні-реципієнті, на практичному прикладі виявити усі переваги та недоліки переїзду на білоруську територію.

Офіційна міграційна політика Республіки Білорусь не спрямована на залучення всіх типів мігрантів. Вона використовує цільовий принцип організації міграції і вирішення всіх похідних проблем. Такий підхід включає заходи, спрямовані на залучення кваліфікованих кадрів в пріоритетні галузі економіки, надання пільг тим іноземним студентам і аспірантам, які успішно закінчили навчання в Білорусі і запрошені сюди на роботу, а також деякі дії, здійснені для повернення з-за кордону білоруських вчених, діяльність яких сприятиме інноваційному процесу на Батьківщині.

За статистикою станом на кінець досліджуваного періоду більшість мігрантів, що вже приїхали до цієї держави, складають особи, чия кваліфікація та рівень освіти є нижчими, ніж в середньому у білоруського населення. В той же час їхній середній вік вищий за відповідний білоруський показник. У довгостроковій перспективі, як передбачається Національною програмою демографічної безпеки держави, прийнятою в 2011 році, Білорусь повинна

залучати на свою територію більш кваліфікований персонал. Крім того, економічні реформи повинні змінити структуру ринку праці та підвищити продуктивність роботи в Білорусі без додаткового зростання зайнятості [45].

Підкреслимо, що з токи зору офіційного Мінська українські мігранти є бажаними на території Білорусі. Білоруська молодь, що складає більшу частину працездатного населення та наукового потенціалу країни, прагне покинути Батьківщину, виїжджаючи до європейських країн. У результаті виникає ситуація, коли в Республіці Білорусь проявляються демографічні проблеми, які можна вирішити за допомогою залучення українських мігрантів. Міграційна політика уряду Білорусі є помірною по відношенню до українського мігранта. Починаючи зі спрощеної процедури перетину кордону, завершуючи соціальними гарантіями, що надає країна-реципієнт для легального мігранта – все це є привабливими чинниками для українців. У порівнянні з РФ, де потоки легальних мігрантів направляють шляхом вікового, фахового цензу, кількісних характеристик регіону країни-реципієнта, в Республіці Білорусь при розподілі мігрантів звертають увагу переважно на рівень урбанізації населення. За умови, що білоруські села, як і українські, приходять у занедбаний стан, а молодь та працездатне населення виїжджає до міст, більше пільг та заохочень отримують саме ті мігранти, хто хоче переїхати до сільської місцевості.

Російськомовні іммігранти (в першу чергу – студентська молодь) стають важливим ресурсом для розвитку білоруського суспільства. Їх інтереси хоча б частково збігаються з інтересами білоруської держави щодо збільшення кількості висококваліфікованих спеціалістів в країні. Через це у випадку, коли молоді фахівці з російськомовного пострадянського простору (в тому числі – з України) виявляють бажання жити і працювати в Білорусі, держава повинна створювати умови для надання їм необхідної допомоги. Цьому сприяє низка факторів, які характеризує в своїй роботі Л. Титаренко. По-перше, саме ця категорія зберігає багато культурних особливостей, характерних для досліджуваного регіону. Через це їхня інтеграція та адаптація до білоруських

реалій простіша, ніж в осіб з третіх країн. По-друге, вони отримують вищу освіту, тобто – стають висококваліфікованими спеціалістами. В результаті залучення їхньої професійної діяльності в білоруську економіку сприяє зростанню показника освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятого населення. По-третє, молоді фахівці зазвичай зберігають зв'язки з країною свого походження, включаються в соціальні мережі своєї діаспори, що може підвищити конкурентоспроможність Білорусі, розширити її торгові та інші зв'язки з іншими країнами [46].

Необхідно відзначити, що в соціальному відношенні в білоруському суспільстві сформований скоріше нейтральний, ніж негативний образ мігрантів. О. Бахур наголошує на двоїстому характері такої ситуації. З одного боку це заслуговує на позитивну оцінку, з іншого – вимагає докладання зусиль по формуванню позитивного образу мігрантів з метою недопущення їхнього неприйняття, розвитку націоналістичних настроїв в суспільстві у майбутньому. Зазначені заходи сприятимуть інтеграції мігрантів та запобіганню міжнаціональних конфліктів в державі [47].

Для вивчення специфіки висвітлення міграційного питання в медійній площині Республіки Білорусь нами були обрані для аналізу такі періодичні видання, як «Свободные новости» [48] і «Аргументы и факты в Беларуси» [49]. Вони широко висвітлюють питання міграційної політики держави крізь призму білоруської соціальної сфери. Основними мотивами обрання саме цих ЗМІ стали їхня доступність, орієнтованість на широке коло читачів та суспільно-політичний характер публікацій. Аналіз проводився в жорстких хронологічних рамках – виходячи з доступності джерел для нього були відібрані матеріали за період з 2009 до 2013 року. Він дозволив визначити сформований в Білорусі образ мігранта та сформувані уявлення про ставлення місцевого населення до приїжджених українців. На основі здійсненого аналізу ми можемо стверджувати, що білоруські мас-медіа більш нейтрально ставляться до міграційної проблеми, аніж російські.

Як і з більшістю країн регіону, в Україні з Республікою Молдова є спільний кордон. Ця невелика за територією держава здобула самостійність після розпаду СРСР. Але економічна нестабільність пострадянських країн стала причиною активізації молдовських мігрантських потоків – як емігрантських, так і іммігрантських. У зв'язку з цим в окреслений період можна казати про збільшення іммігрантів на території Республіки Молдова. Її інтеграція в міжнародні міграційні процеси призвела до зростання імміграції в країну. Молдовська держава декларувала свою відкритість у питаннях міграції, вітаючи легальну (впорядковану) і протидіючі нелегальній (невпорядкованій) імміграції [50].

Вивчення історії реалізації національної міграційної політики в Молдові дозволяє розділити цей процес на декілька етапів. Вони перш за все відрізняються між собою рівнем обмежень, які накладались державою на міграційні потоки. В залежності від змін цілей означеної політики, ми вважаємо за необхідне виокремити три стадії. Протягом 1990 – 1994 рр. молдовські владні структури розглядали міграцію виключно з погляду державної безпеки та захисту корінного молдовського населення в контексті масової міграції з колишніх радянських територій. Упродовж 1995 – 2006 рр. – періоду, який становить наступний етап – політика держави вирізнялись тим, що було змінено пріоритети ставлення до мігрантів. Акцент було зроблено на захисті прав та інтересів молдован, які працюють за кордоном. У контексті світових політичних та економічних змін політика Молдови також зазнала модифікацій. Міграцію з часом почали розглядати в контексті питань, що стосуються вироблення та реалізації стратегії розвитку. Починаючи з травня 2006 року можна говорити про новий – третій – якісний етап міграційної політики Республіки Молдова. Головними дискусійними питаннями цього періоду стали постійне зважування концептуальних підходів щодо регулювання трудової міграції, інституційна реформа, тісна співпраця з Європейським Союзом, боротьба з нелегальною міграцією та незаконною транзитною міграцією. Це дало змогу забезпечити мігрантам (в тому числі –

українським) більш прозорі умови працевлаштування на легальній основі у країні перебування та зменшити рівень випадків рабства й торгівлі людьми.

Якщо піддавати аналізу міграційну політику Молдови в порівнянні з іншими країнами, то від початку вона формувалась із врахуванням соціально-політичного контексту потреб держави. Міграційні цілі підпорядковувались національним пріоритетам і пов'язувались із завданнями розвитку країни. Створення в Молдові умов для нормальної трудової діяльності, залучення грошових переказів мігрантів до інвестиційних операцій, розвиток малого та середнього бізнесу і соціально-економічний підйом країни – усім цим питанням приділялось чимало уваги.

У цілому можна стверджувати, що легальна міграція до Молдови поширювалася швидкими темпами завдяки лібералізації національної законодавчої бази. Існували різні форми легальної міграції, найпоширеніші серед яких – сімейна, трудова або навчальна. На початку XXI століття актуальності набрала тимчасова (сезонна) міграція, яка дозволяє українцям перебувати й вдома, і заробляти гроші за кордоном.

Починаючи з 1990 р. Республіка Молдова почала здійснювати політику щорічного квотування імміграційного процесу. Отже, можна сказати, що легальна міграція в державі здійснюється з дотриманням чинного законодавства й установлених імміграційних квот. У перші роки ця політика регулювання міграційних потоків майже не змінювалася: щорічна квота лишалася практично сталою (0,05% від загальної кількості населення – це близько 2 200 осіб). За перші десять – п'ятнадцять років незалежності у країну в'їхало близько 22 тис. осіб, що трохи менше за передбачені показники (33 тис. осіб) [51]. Можна із впевненістю сказати, що імміграційна квота до 2007 р. фактично не перевищувалася. Саме у листопаді 2007 р. вперше у Молдові було вичерпано квоту на іммігрантів. Розуміючи, що квота обмежує притоки трудових ресурсів з-за кордону, яких так потребувала молода республіка, Уряд Молдови ухвалив у 2008 р. скасування квот для людей, що прибувають на постійну чи тимчасову роботу. Таким чином, трудові мігранти були виведені

за рамки щорічної імміграційної квоти, що призвело до зростання кількості легальних іммігрантів, які постійно чи тимчасово проживають у цій країні.

Аналізуючи громадський вимір молдовської міграційної дійсності, ми знову звернулися до матеріалів мас-медіа. Для вивчення ролі молдовських ЗМІ в формуванні суспільного ставлення до міграційної проблематики було обрано періодичне видання «Молдавские ведомости» [52], яке видається в цій державі починаючи з 2000 року. Аналіз матеріалів за період 2000-2013 рр. дав можливість вивчити еволюцію ставлення суспільства та держави в цілому до мігрантів, прослідкувати модифікацію міграційної політики та практичні аспекти адаптації українців у приймаючий соціум, а також визначити складений мас-медіа образ мігранта в Молдові.

Питання про вплив репрезентацій міграційної проблематики в ЗМІ слід розглядати не лише з точки зору впливу на свідомість приймаючої сторони. Необхідно також прослідкувати, як сформований представниками мас-медіа образ мігранта впливає на його адаптаційні практики та на характеристики міжетнічної взаємодії. Інтерес становить точка зору самих мігрантів (реальних та потенційних) та членів їхніх родин щодо ставлення до них в країнах-реципієнтах. Дослідження з цього питання здійснював Центр Разумкова. За результатами проведеного в листопаді 2002 року опитування було встановлено, що 29,1% респондентів упевнені, що в Росії до громадян України ставляться як до людей «другого сорту», 24,7% переконані, що переважає байдуже ставлення, і 30,5% вважають, що в Росії до українців ставляться як до рівних [53].

Таким чином, аналізуючи політику РФ стосовно мігрантів – громадян України – у період кінця XX – початку XXI ст., можна дійти до висновків, що українці завдяки своїй порівняно високій кваліфікації та культурній і мовній спорідненості із росіянами були бажаною категорією трудових мігрантів, яка в меншій мірі викликала негативне сприйняття з боку російського суспільства. Разом з тим, незважаючи на реально існуючу потребу РФ у додатковій робочій силі, влада намагалася уникнути можливості конкуренції на внутрішньому

ринку праці між новоприбулими та громадянами Російської Федерації. Соціальної захищеності українці набувають лише за умови отримання спеціального дозволу на працевлаштування, наявності полісу або виду на тимчасове перебування на території Росії. Бюрократія та нормотворчість без підсилюючої діяльності виконавчої влади не дозволяє мігрантам розкрити свій потенціал, а також задовольнити всі свої права у країні перебування, що робить адаптацію у приймаючому соціумі ще складнішою.

Наступним питанням, яке необхідно підсумувати, є міграційна політика Республіки Білорусь стосовно українських мігрантів в цілому. Мінськ відчуває нестачу людських ресурсів всередині країни [54]. Це є наслідком міграції громадян Білорусі до країн Західної Європи. За цих умов білоруська влада намагається вирішити ситуацію у демографічній, трудовій та соціальній сферах за рахунок залучення мігрантів з найближчих країн-сусідів. Саме тому, українці, що приїжджають до Республіки, не відчувають особливих перепон на шляху до закріплення у країні-реципієнті на довгий строк. В порівнянні з Російською Федерацією, Білорусь не використовує жорстку політику квотування місць у межах своєї території. Це дає мігрантам можливість вільно обирати місто чи село, до якого вони хотіли б мігрувати.

Потік мігрантів з України до Республіки Молдова є сталою величиною, а в останні роки почав збільшуватися (див. підрозділ 4.1). Це стало можливим завдяки чітко вибудованій політиці молдовських державних органів по відношенню як до процесів міграції, так і до соціальної ситуації в країні в цілому. Її реалізація полягає в поєднанні та застосуванні механізмів й способів, завдяки яким центральна влада та органи місцевого самоврядування намагаються забезпечити соціальну рівність та стабільність в державі. В цьому контексті значення інтеграції мігранта полягає у важливості процесу його соціальної адаптації в місці переселення як фактору, що формує його успішну соціалізацію та включеність у соціально-культурне життя країни-реципієнта. Ще одним важливим напрямком міграційної політики Республіки Молдова є розвиток позитивних практик міжетнічної взаємодії.

В контексті досліджуваної в дисертації проблематики характеристика регіонального міграційного простору неможлива виключно на основі аналізу ситуації в країнах-реципієнтах мігрантів. Ми повинні розглянути міграційну політику України, яка представляє собою окремий вимір цього питання, погляд на процес з боку держави, яка є постачальником мігрантів, яка втрачає свої інтелектуальні та трудові ресурси на користь інших. В цьому контексті описана вище проблема ставлення приймаючих суспільств та владних інституцій до мігрантів вимагає адекватної відповіді та реакції. Забезпечення захисту прав громадян України за кордоном є невід'ємною складовою дотримання фундаментальних прав та свобод людини, яка привертає до себе все більше уваги українського суспільства. Останнє вимагає проведення цілеспрямованої зовнішньої політики в цій сфері. До того ж, українці, що відчують себе захищеними з боку держави, легше та швидше проходять стадії адаптації до приймаючого соціуму.

Офіційно першочерговим інструментом захисту прав та інтересів України, українських юридичних осіб та громадян є діяльність консульських установ. На практиці, дані установи не можуть адекватно реагувати на всі порушення прав мігрантів у країні перебування. Доволі часто це аргументується не лише неефективною діяльністю дипломатичних представництв, але й елементарною правовою обмеженістю консульського реагування на події. Це пов'язано з тим, що консульські установи України не можуть виступати з боку учасників процесу в суді з метою захисту прав та інтересів наших громадян за кордоном, бути посередниками чи представниками у справах, які мають характер цивільно-правових спорів [55].

Характеризуючи практичні аспекти їхньої діяльності варто вказати, що в 2009 році було запроваджено спрощений порядок повернення в Україну громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною та іншою експлуатацією. У разі втрати паспортів консульські установи України в стислі терміни вирішують проблему безпосередньо з відділами паспортної та міграційної роботи МВС України [56].

В умовах зростання еміграційного потенціалу України, існуюча ситуація в цій сфері потребує найретельнішої уваги до проблем інформування населення про умови еміграції, умови набуття статусу іммігрантів у країнах прийому, соціально-економічну ситуацію, можливі сфери працевлаштування й найголовніше – центри підтримки й адаптації. Поки що цю функцію взяли на себе певні приватні установи й агентства, що не мають відповідного професійного рівня [57]. При цьому за останні роки їх кількість зростає надзвичайно швидкими темпами, що негативно відображається на якості їхніх послуг щодо учасників міграції.

Як вже згадувалось, з-поміж зростаючої кількості громадян України, які щороку з різною метою мають можливість виїхати за межі держави, переважну більшість становлять українські трудові мігранти. Вони працевлаштовуються на різний термін, і доволі часто нелегально. З огляду на динаміку потоків трудової міграції з України, питання захисту прав та інтересів саме українських трудових мігрантів за кордоном набуло, без перебільшення, державного значення. Неможливість повністю інтегруватися у суспільство, необхідність постійно переховуватися від органів місцевої влади значно ускладнюють соціалізацію мігранта в цілому.

Ситуація навколо трудової міграції протягом досліджуваного періоду неодноразово була предметом легального обговорення та аналізу під час засідань Колегії МЗС, на які запрошувалася Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н.І. Карпачова. На підставі узагальнених МЗС матеріалів щодо ситуації навколо українських трудових мігрантів за кордоном у Верховній Раді України Уповноваженою з прав людини була представлена спеціальна доповідь «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» [58].

Імплементация ефективного механізму правового захисту сприятиме реалізації основного принципу діяльності Центру допомоги громадянам України за кордоном – доступності консульсько-правових послуг для кожного співвітчизника [59]. Верховна рада України в цьому контексті мала намір

розширити повноваження Державної прикордонної служби, яка передаватиме дані з персональних баз даних у Міністерство праці та соціальної політики. І вже тут вирішуватимуть, чи знімати державну допомогу для безробітного, котрий перетнув український кордон і не повідомив державу, з якою метою і на який термін це було зроблено. Такий закон має на меті підтримати соціальну акцію «не дивися на роботу за кордоном крізь рожеві окуляри» [60].

Хоча Україна й ініціює багато переговорів для підписання двосторонніх угод в сфері захисту прав громадян за кордоном, але просуваються вони дуже повільно. З одного боку, країни зацікавлені в залученні людського капіталу, а з іншого – не готові поділитися можливостями своєї системи соціального забезпечення з українськими мігрантами. Особливо болючою ця проблема є для людей старшого віку. Можливості соціально-психологічної адаптації за подібних умов зводяться до мінімуму. Мігранти відчувають психологічний тиск, вважають себе незахищеними та нікому не потрібними у країні перебування.

Важливою перепорою на шляху забезпечення прав українських мігрантів також є нечітка міграційна політика нашої держави. Так, вітчизняні й зарубіжні експерти зійшлися на думці, що міграційна політика України нині має дещо хаотичний характер і розуміється по різному фахівцями міністерств та інших органів державного управління, що опікуються галуззю [61]. Держави з перехідною економікою найчастіше мають розгалужене міграційне та трудове законодавство, але не здатні забезпечити його дотримання – бракує інструментів та коштів. В Україні ж, за відсутності базового законодавства у цій сфері, складно вирішити питання навіть у правовому полі.

Отже, очевидною є необхідність вдосконалення діяльності роботи Міністерства закордонних справ України та зміни акцентів зовнішньої політики щодо питання захисту прав наших співвітчизників за кордоном; організації цієї роботи на якісно новому рівні із залученням можливостей провідних правничих об'єднань, їх представництв в інших державах. З урахуванням пріоритетності цього завдання постає необхідність підвищення

ефективності співпраці з профільними відомствами іноземних держав та міжнародними організаціями, громадськими структурами, зокрема – у сфері адаптації мігрантів до умов життя приймаючої країни.

З метою підвищення ефективності захисту прав та свобод українських мігрантів у країнах їхнього перебування доцільно сприяти їхній самоорганізації з використанням можливостей української діаспори за кордоном. Варто реалізувати на практиці принцип взаємодії та надання підтримки українським та закордонним адвокатам та адвокатським компаніям, які спроможні забезпечити реальний та ефективний захист прав та інтересів громадян України в інших державах.

Також, не менш важливим є забезпечення оперативного та систематичного інформування родичів громадян України, які перебувають за кордоном під вартою, про факт їхнього затримання, хід розслідування кримінальної справи та її розгляд в суді. Задля цього необхідно виробити чіткі процедури надання такої інформації. Також існує потреба в організації своєчасного оформлення документів, пов'язаних зі смертю громадян України за кордоном, з метою захисту прав та інтересів їхніх рідних на Батьківщині; миттєвого реагування на факти зловживань при виконанні своїх обов'язків іноземними адвокатами в процесі надання правової допомоги в цивільних та кримінальних справах, а також формування мережі юридичних представництв, що спеціалізуються на захисті прав іноземців, для використання її в інтересах захисту громадян України.

Підсумовуючи наведену вище інформацію, ми вважаємо за необхідне наголосити, що для забезпечення ефективного управління міграційними потоками з боку українських органів влади необхідно здійснити інституційну реорганізацію, оскільки основні проблеми координації та реалізації міграційної політики полягають у невизначеності завдань та розпорошеності повноважень між органами, що займаються питаннями міграції. Існує сенс в створенні нового органу або розширенні повноважень Державної міграційної служби з метою її трансформації з обслуговуючої структури на реально

відповідальний, наділений повноваженнями осередок державної влади. Він має увібрати відповідальність за реалізацію міграційної політики (в тому числі – орієнтуючись на політичний момент), контролю над імміграційними та еміграційними рухами, надання допомоги (за рахунок ресурсів МЗС) українцям за кордоном, здійснення експертного забезпечення міждержавних зносин в міграційній площині.

В глобалізованому світі при демократичному політичному режимі неможливо закрити державу від потоків мігрантів. Тому основним завданням міграційної політики будь-якої демократичної країни, і про це наголошується в усіх останніх дослідженнях та звітах Міжнародної організації з міграції, має стати отримання якомога більшої кількості позитивних наслідків від процесів міграції та зведення до мінімуму негативних.

Кожна країна чи регіон по-своєму вирішують ці проблеми, розв'язання яких залежить від конкретних історичних, економічних, політичних та соціальних умов. Проте існує тенденція до зближення міграційних політик держав, до діалогу із залученням все більшої кількості зацікавлених сторін. Розвиток вітчизняної стратегії щодо вирішення міграційної проблеми має базуватися на поєднанні цього коопераційного підходу з розумінням та захистом окреслених національних інтересів України.

3.2. Формування та імплементація міграційного законодавства в Білорусі, Молдові, Росії та Україні кінця XX – початку XXI ст.

Масштабність міграційних процесів, яка не викликає сумнівів в сучасному світі, формує складну структуровану систему, що характеризується розгалуженими причинно-наслідковими зв'язками, різнотипністю практичних проявів та широким колом учасників міграційного явища. Сьогодні міграційні процеси набули глобального характеру та охоплюють усі континенти. Як і будь яке інше суспільне явище, вони підкоряються в своєму розвитку низці правил та специфічних норм. Регулюючу основу міграції можна умовно

розділити на дві частини. По-перше, розвиток міграційних процесів здійснюється у відповідності до об'єктивних причин, факторів та законів міграції. Як ми вже відзначали (див. підрозділ 2.2), різні наукові школи мають специфічний погляд на те, що з них вважати домінантними, втім – більшість наголошують на головному економічному факторі. По-друге, вплив на міграцію, її розвиток та масштаби здійснюють суб'єктивні, рукотворні норми.

В даному випадку ми говоримо про галузь, яка поєднує досягнення політичної та юридичної наук. Мова йде про специфічне міграційне право, яке на документально-нормативному рівні покликане регламентувати міграційну сферу, сприяти її стабілізації та знижувати негативні ефекти від цього явища. Міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує специфічної регуляції з боку державних органів влади та управління, нормативної системи, яка забезпечуватиме реалізацію прийнятої в державі міграційної політики. За відсутності такої вона може трансформуватися в нерегульовану соціальну систему. Запропонована регуляція цього явища представлена в кількох формах – у вигляді норм міжнародного права, закріплених в документах універсальних та специфічних організацій, в форматі двосторонніх та багатосторонніх міждержавних угод та на рівні національного законодавства з міграційних питань. Їхнє вивчення стає важливою ланкою в процесі наукового дослідження міграційної проблематики, оскільки допомагає зрозуміти умови, в яких протікають міграційні процеси, оцінити позиції окремих держав щодо міграції та порівняти їх з загальноприйнятими в міжнародному середовищі положеннями.

Звертаючись до досліджуваного нами регіону, необхідно підкреслити, що після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. він пережив радикальну трансформацію. На політичній карті світу з'являються нові незалежні держави. Вони задекларували прихильність до демократичного типу політичної системи. Втім, перехід від радянського авторитарно-тоталітарного суспільного устрою з планово-розподільною економікою до демократичної правової держави з вільною ринковою економікою відбувався в регіоні

поетапно. Цей процес зумовив необхідність розробки пострадянськими країнами незалежного національного законодавства, в тому числі – міграційного. Відсутність власного досвіду, кадрового потенціалу та необхідних ресурсів в цій сфері сприяли зверненню до відповідного законодавчого досвіду сусідніх країн та світових практик. В цілому, станом на початок 2010-х років міграційна проблематики знайшла належне відображення в законодавчих актах всіх країн регіону. Втім, справедливо зазначити, що досліджувані в дисертації держави або все ще знаходяться на етапі розбудови демократичного суспільства та законодавчого забезпечення його діяльності, або ж поступово відходять від зазначених тенденцій в бік авторитарного управління. Також слід вказати на те, що норми міграційного законодавства в кожній з розглянутих держав, попри орієнтацію на загальні принципи міжнародного права, мали свою специфіку.

Задля комплексного вивчення ситуації в окремих країнах регіону необхідно перш за все проаналізувати базові правові акти, які лежать в основі регулювання міграційних питань. Будь-яке переміщення за межі власної країни потребує залучення системи міжнародного права. У нашому випадку мова йде про документи відповідних міжнародних організацій, декларації, договори, конвенції, пакти та угоди міждержавного рівня. Сьогодні більшість розвинутих країн світу прагнуть виробити універсальні правові норми, які б сприяли максимальному захисту та охороні прав і свобод мігрантів, соціальній мобільності населення. У цьому контексті держави приєднуються до міжнародних організацій та ратифікують нормативно-правові документи в галузі міграції. Таким чином, документи міжнародного значення є базовими для окремих держав, оскільки на основі їх статей та положень розроблялось національне законодавство стосовно мігрантів.

Система міжнародного міграційного законодавства розпочала своє становлення після закінчення Другої світової війни, коли новоутворена Організація Об'єднаних Націй доклала необхідних зусиль до формалізації цієї сфери. Її основи та базові положення визначаються Статутом ООН (1945 р.)

[1], Загальною декларацією прав людини (1948 р.) [2], Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [3], Конвенцією про статус біженців (1951 р.) [4], Міжнародною конвенцією про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1990 р.) [5], Протоколом проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [6]. Кожен з цих документів має надзвичайно велике значення. Наприклад, сьогодні не викликає сумнівів, що демократизація суспільного життя всіх країн світу визначає свободу вибору особистістю місця проживання незалежно від місця народження та громадянської приналежності. Вперше це право було зафіксовано в статті 13 Загальної декларації прав людини, в якій сказано, що «кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави; кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну» [7]. Інші документи більше уваги приділяють регламентації окремих специфічних питань. Наприклад, в Конвенції ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей не тільки йдеться про права людини загалом та зазначених в назві категорій осіб зокрема, але й містяться конкретні положення, які можуть застосовуватися до окремих категорій трудових мігрантів та членів їх родин. Це дозволяє забезпечувати індивідуальний підхід до регулювання правового статусу різних груп іноземців в країнах перебування. Необхідно відзначити, що зараз ця юридична система розширюється та доповнюється відповідно до потреб часу, з врахуванням актуальних змін в структурі міграційного руху.

В умовах, коли універсальні міжнародні структури торкаються міграційної проблематики в контексті захисту базових прав людини, відповідальність за формування практичної основи міграційного права покладається на специфічні інституції. Основними міжнародними організаціями, які займаються розробкою питань міграції, є Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Міжнародна організація праці (МОП). Їхня діяльність спрямована на забезпечення врегульованого та гуманного

управління міграційними процесами, досягнення високого рівня міжнародного партнерства у вирішенні міграційних питань, допомогу в пошуку практичних рішень міграційних проблем, надання гуманітарної підтримки мігрантам, які її потребують, а також забезпечення соціальної справедливості в галузі економічних відносин у всьому світі.

Одним з основних напрямків діяльності МОП є нормотворчість. Організація приймає конвенції та рекомендації, що стосуються різних аспектів праці. Права мігрантів перш за все забезпечуються Конвенцією МОП № 97 «Про трудящих-мігрантів» [8], яка стосується найбільш розповсюдженої в сучасному світі категорії переселенців. Рівність в застосування принципів поваги до основних прав і свобод людини щодо мігрантів окремо забезпечуються Конвенціями МОП № 100 «Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності» (1951 р.) [9], № 111 «Про дискримінацію в галузі праці й занять» (1958 р.) [10], № 143 «Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і рівного ставлення» (1975 р.) [11].

Міжнародна спільнота акцентує увагу на неприпустимості примусової праці, яка позбавляє людину права на самостійне обрання роботодавця, припинення трудових відносин, зміну місця роботи. У міжнародно-правовому полі діють документи, які спрямовані на заборону використання примусової праці та дотримання основних положень статті 23 Декларації прав людини про принцип свободи праці. Серед них на особливу увагу заслуговує Європейська конвенція про права людини (1959 року) [12]. Втім, не залишає без уваги цю проблему і Міжнародна організація праці. Її безпосередньо торкаються Конвенція МОП № 29 «Про примусову або обов'язкову працю» (1930 р.) [13] та Конвенція МОП № 105 «Про скасування примусової праці» (1957 р.) [14].

Говорячи про застосування принципів та норм, встановлених МОП та МОП щодо міграційного поля в регіоні, варто окремо розглянути, наскільки вони прийняті та виконуються регіональними державами. Україна з 2002 року є членом Міжнародної організації з міграції та користується відповідним

статусом та правами. Станом на кінець досліджуваного періоду – жовтень 2013 року – нашою державою було ратифіковано 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, 4 з 4 директивних конвенцій, і 57 із 177 технічних конвенцій – усього 69 конвенцій. З них 61 залишались чинними, а 8 були денонсовані внаслідок різних обставин (відсутність практичної необхідності в документі; прийняття нових норм, які більш вдало вирішували проблему тощо) (див. Додаток 3). Це формально забезпечує рівність трудових прав громадян України, їхній соціальний захист на одному рівні з громадянами тих країн, в яких вони перебувають та працюють; дає можливість легально працевлаштовуватись за кордоном. Варто зазначити, що на нашу думку належний захист прав українців за кордоном вимагає поглиблення залучення України до ратифікації регламентуючих норм МОП. Становище вітчизняних громадян-мігрантів у галузі працевлаштування було б краще захищене, якби Україна ратифікувала такі документи, як Конвенцію МОП № 97 «Про працівників-мігрантів» (1949 р.) [15], Конвенцію МОП № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення» (1962 р.) [16], Конвенцію МОП № 143 «Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і рівного ставлення» (1975 р.) [17], Конвенцію МОП № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав в галузі соціального забезпечення» (1982 р.) [18].

Російська Федерація є членом Міжнародної організації праці. Всього вона ратифікувала 58 конвенцій МОП, з них діючими залишається 51 документ (див. Додаток II). В той же час в лавах Міжнародної організації з міграції Росія не є повноправним членом, а виступає в якості спостерігача. Ця ситуація, на думку російських чиновників, вимагає врегулювання. В 2013 р. керівник управління сприяння інтеграції Федеральної Міграційної Служби Росії Тетяна Бажан повідомила про наміри держави подати офіційну заявку на вступ до цієї організації [19]. За заявою держслужбовця, Росія займає друге місце у світі з прийому приїжджих і, хоча не є офіційним членом МОП,

активно співпрацює з організацією у широкому спектрі міграційних питань. Однак справа на практиці не зрушила з мертвої точки – питання членства Російської Федерації в Міжнародній організації з міграції й досі залишається відкритим.

Республіка Білорусь є членом як МОП, так і МОМ (членство в останній країна отримала в 2005 році, за шість років до того ратифікувавши Угоду про співпрацю з цією інституцією). Вона ратифікувала 49 Конвенцій Міжнародної організації праці (див. Додаток I).

Республіка Молдова також є членом Міжнародної організації з міграції та Міжнародної організації праці. В рамках діяльності останньої вона ратифікувала 40 конвенцій, включаючи всі основні документи МОП.

Окрім згаданих інституцій, на території регіону свій внесок в формування загальноприйнятих правил поведіння з мігрантами вносять регіональні інтеграційні об'єднання – серед їхніх документів з відповідної проблематики слід згадати Конвенцією Співдружності Незалежних Держав (СНД) про права та основні свободи людини (1995 р.) [20]. Характеризуючи ситуацію в досліджуваному регіоні, яка прямо впливає на правовий статус трудових мігрантів – громадян України в Російській Федерації, Республіці Білорусь та Республіці Молдова, слід звернути увагу й на інші регіональні ініціативи, спрямовані на вдосконалення нормативно-правової бази. Саме на це був спрямований такий міждержавний договір, як Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів [21], прийнята у межах СНД 15 квітня 1994 р. і ратифікована Україною 11 липня 1995 р. Цей документ передбачає, що іноземний працівник підпадає під дію законодавства країни-реципієнта і, по суті, має ті самі права, обов'язки, соціальне страхування та соціальне забезпечення (окрім пенсійного), що і громадяни приймаючої країни. Також дана угода передбачає взаємне визнання сторонами трудового стажу, документів про освіту та про набуту кваліфікацію, необхідних для здійснення трудової діяльності. Відповідно до неї умови праці та соціального страхування працівника-

мігранта регулюються законодавством країни працевлаштування. 25 листопада 2005 року угода була вдосконалена спеціальним Протоколом про внесення змін і доповнень до документу [22]. Він був спрямований на спрощення порядку трудової діяльності для прикордонних працівників – тобто тих осіб, які працюють на території однієї із сусідніх держав, постійно проживаючи на території іншої. У 2008 р. була зроблена подальша спроба покращити правовий статус трудових мігрантів у країнах СНД через прийняття Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [23]. В проекті документу чітко закріплювалось визначення різних категорій трудових мігрантів, встановлювався їхній статус, описувались права та обов'язки. Втім, дана конвенція так і не набула чинності.

Не забували представники СНД і про вирішення такої важливої проблеми, як боротьба з нелегальними мігрантами. В червні 2004 р. було прийняте рішення про створення в межах Співдружності програми щодо протидії подібній міграції. Термін її дії простягався на період 2005-2007 рр. В вересні того ж року Радою міністрів закордонних справ цього інтеграційного об'єднання був погоджений проект Концепції співпраці держав-учасниць СНД щодо протидії незаконній міграції [24].

Велику роль в регулюванні міграційних потоків між окремими державами відіграє двостороннє співробітництво, закріплене відповідною договірною базою. Між урядом України та урядами Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Молдова впродовж досліджуваного періоду було укладено низку двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, покликаних на практиці допомогти у розв'язанні всіх питань, пов'язаних із перебуванням громадян України за кордоном. Сформована нормативна база заснована навколо таких документів, як двосторонні угоди про трудову діяльність та соціальний захист [25], угоди про врегулювання трудової міграції, міжвідомчі договори (такі як угода між Міністерством праці і соціальної політики України та Міністерством праці та соціального розвитку

Російської Федерації про співробітництво в соціально-трудої сфері [26], Меморандум про співробітництво між Міністерством соціальної політики України та Федеральною Міграційною Службою з питань трудової міграції [27] тощо), угоди про безвізовий режим.

Україно-російські відносини в міграційній сфері протягом досліджуваного періоду були засновані на кількох ключових документах. Серед них варто відзначити Угоду між Урядом України та Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 року, яка була доповнена Протоколом від 30 жовтня 2004 р. та Угодою від 26 лютого 2007 року [28]; Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. [29]; Угоду між Державним комітетом України у справах національностей та міграції та Міністерством внутрішніх справ РФ про співробітництво у сфері міграції від 18 липня 2003 р. [30].

Співробітництво України і Республіки Білорусь у сфері міграції визначається відповідною договірною базою. Її базовим елементом є Договір про дружбу, добросусідство та співробітництво між двома країнами, який було укладено під час офіційного візиту Президента України Л. Кучми до Білорусі 17-18 липня 1995 р.. Цей документ набув чинності 6 серпня 1997 р.. У статті 4 та статті 20 договору зазначено, що сторони будують свої відносини у сфері забезпечення державної безпеки та міграційного контролю, а також співпрацюють у заходах по боротьбі з різними видами правопорушень, в тому числі з незаконною міграцією, на основі окремих угод. Водночас підкреслювалось, що Україна та Білорусь здійснюють обмін досвідом та оперативною інформацією в цих галузях, проводять пов'язані з цим спільні заходи в рамках міжнародного співробітництва [31]. 19 березня 2003 р. між цими країнами була підписана Угода про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців та членів їх родин [32]. 18 жовтня 2005 р. був укладений Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення доповнень до угоди від 12 грудня 1998 р. про порядок

перетину українсько-білоруського державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах [33]. Важливим елементом україно-білоруської співпраці є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про безвізові поїздки громадян [34]. Вона була підписана 12 вересня 2009 року. Згідно з цим документом громадяни України можуть в'їжджати, виїжджати, перебувати і пересуватися територією Республіки Білорусь без віз з дотриманням правил перебування та реєстрації, що діють в цій країні, по документах, що засвідчують особу та підтверджують українське громадянство. Нашим співвітчизникам впродовж 30 діб дозволялось перебувати на території Республіки Білорусь без реєстрації.

Україно-молдовські відносини базуються на підписанні низки міждержавних угод, головним з яких є базовий Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [35]. Також між Києвом та Кишинівом були підписані Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів від 15 квітня 1994 р. (розширена 25 листопада 2005 р. Протоколом про внесення змін і доповнень до неї) [36]; Угода про співробітництво з питань національних меншин від 19 лютого 1996 р. [37]; Угода про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р. [38]. Боротьбі з нелегальною міграцією були присвячені такі документи, як Рішення між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про Положення щодо загальної бази даних про незаконних мігрантів та осіб, в'їзд яким до держав-учасниць Угоди про співпрацю держав-учасниць СНД в боротьбі з незаконною міграцією закритий відповідно до їх діючого національного законодавства, та порядку обміну інформацією про незаконну міграцію від 25 січня 2000 р. [39]; Меморандум між Державною митною службою України і Департаментом митного контролю Республіки Молдова про порядок надання взаємодопомоги (2001 р.) [40]. 18 травня 2001 року було підписано Угоду між

Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про безвізові поїздки громадян [41], яка набула чинності з наступного року.

Наведений вище перелік документів демонструє достатньо високий рівень документального забезпечення відносин України з Республікою Білорусь, Республікою Молдова та Російською Федерацією в рамках міграційної сфери. Втім, якісні показники цього процесу на жаль не такі оптимістичні, як кількісні. На основі аналізу практичного боку виконання означених домовленостей ми можемо стверджувати, що владні структури України, відповідальні за формування та реалізацію міграційної політики держави, незважаючи на неодноразово деклароване прагнення забезпечити соціальні гарантії своїм співгромадянам, які вдалися до трудової міграції, подбали лише про право своїх співвітчизників на працю за кордоном. Натомість вони практично не виявили наполегливості та ініціативи у захисті їхніх інтересів на території країн-реципієнтів. Така невизначена ситуація склалась попри те, що міграційна проблематика є сферою діяльності низки державних органів України. Аналізуючи інституційне забезпечення роботи українських органів влади в міграційній сфері необхідно відзначити, що контроль за дотриманням міжнародних договорів у сфері регулювання міграційних процесів до 2011 р. практично не виконувався через відсутність окремої Державної міграційної служби України. Суб'єктами взаємодії з країнами-партнерами з українського боку виступали Кабінет Міністрів України, Міністерство праці, Міністерство закордонних справ та його структурні підрозділи, що діють на території досліджуваних країн. З боку приймаючих сторін в діалог також були залучені уряди та МЗС, до яких приєднувались спеціальні міграційні служби та Міністерства внутрішніх справ, що здійснювали контроль за режимом перебування іноземців на своїх територіях. Однак і після створення 9 грудня 2010 року єдиного спеціалізованого органу – Державної міграційної служби України – контроль над процесом міграції українців за кордон не входив до ключових завдань цього відомства [42]. В результаті розпорошеність функцій міграційної

політики між кількома відомствами призводила то того, що проблема регулювання міграції не була ключовою для жодного з них.

За цих умов пріоритетними завданнями правового регулювання міграційних процесів в Україні в зазначений період стають:

- захист соціально-економічних інтересів і прав українських трудових мігрантів за кордоном;
- збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави;
- створення правових і соціально-економічних засад регулювання трудової міграції;
- розвиток міжнародного співробітництва з метою вирішення актуальних питань у сфері зовнішньої міграції;
- посилення превентивних заходів щодо процесів незаконної міграції.

Детальніше зупиняючись на діяльності окремих державних органів в міграційній сфері, варто приділити особливу увагу роботі структур Міністерства закордонних справ України. Обов'язки щодо дотримання та захисту прав та свобод мігрантів в першу чергу покладаються саме на закордонні установи МЗС – посольства та консульства. Саме вони забезпечують можливість громадянам України користуватися в повному обсязі правами, наданими їм законодавством країн перебування; міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування. Саме вони в установленому порядку захищають їх інтереси. У випадку необхідності вони вживають заходи для поновлення порушених прав громадян України. Для того, щоб забезпечити виконання останньої функції, МЗС звертається до компетентних провайдерів юридичних послуг – таких як Українська юридична колегія. При цьому при окресленні сфер та завдань к співпраці сторони базувались на висновках спеціальної парламентської доповіді уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачової «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» від 2003 року [43].

Звертаючись до аналізу національного міграційного законодавства країн досліджуваного регіону, ми маємо звернути увагу на кілька характерних рис та тенденцій, які визначили напрямки його формування. Перш за все відзначимо, що регіональна нормотворчість базується на двох спільних елементах. Першим є загальносвітові норми міжнародного права, які були розглянуті вище. Другим виступала радянська законодавча база, яка була покладена в основу української, російської, білоруської та молдовської нормотворчої діяльності. Також, що з огляду на національну специфіку відповідна сфера набуває специфічних ознак у випадку кожної окремої держави – в цьому випадку вони визначаються прийнятими міграційними концепціями та політиками (див. підрозділ 3.1). Основними завданнями національного законодавства стає прагнення захистити інтереси власних громадян за кордоном; забезпечити стабільність національного ринку праці, який безпосередньо впливає на економічний потенціал держави; подолати негативні демографічні тенденції розвитку суспільства; сприяти залученню кваліфікованих кадрів задля підвищення інтелектуального потенціалу держави; боротися з кримінальними проявами транскордонного міграційного руху.

Говорячи про джерела формування українського міграційного законодавства, варто відзначити, що важливим документом в цьому контексті є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, ухвалена Верховною Радою УРСР. В ній серед іншого проголошувалося, що «Українська РСР має своє громадянство і регулює імміграційні процеси» [44], адже контроль над виїздом населення був першочерговим завданням новоутвореної держави. Базові права громадян України, в тому числі – мігрантів, та представників інших країн, що перебувають на території України, забезпечуються Конституцією держави [45]. В контексті тематики дослідження інтерес представляє перш за все закріплення в основному законі України права на вільне пересування та зміну місця проживання людей. Хоча в міжнародно-правовому полі воно було визначене ще в 1945 р., його

забезпечення на законодавчому рівні в країнах досліджуваного простору є відносно новим явищем. В нашій державі воно гарантується статтею 33 Конституції. Згідно з нею кожна людина, яка на законних підставах перебуває на території України, має право вільно вибирати місце проживання, залишати територію України, за винятком особливих випадків, регламентованих законодавством (вони перш за все стосуються військовослужбовців або держслужбовців, ознайомих з державною таємницею, працівників національних компаній, які володіють комерційною таємницею тощо). Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Таке конституційне формулювання узгоджується з міжнародно-правовими стандартами, оскільки чотири окремих права (право на свободу пересування, право на вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України і право громадянина у будь-який час повернутися в Україну) у сукупності становлять зміст та сутність права на свободу пересування, забезпеченого міжнародними нормами.

В той же час основний закон держави формулює заборони на діяльність, яка вступає в протиріччя з сутністю міжнародного права та основними привілеями людини. Так, в статті 43 Конституції України відзначається заборона використання примусової праці. Окремо підкреслюються виключення з цієї заборони. В результаті згідно з українським законодавством не вважається примусовою працею «військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан» [46]. Забезпечення прав і свобод людини в рамках трудової діяльності також формуються в Кодексі законів про працю (КЗпП) України. Положення статті 2–1 КЗпП говорять про рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду та характеру занять, місця проживання та інших обставин [47]. Таким чином головні українські

нормотворчі акти встановлюють основу та рамки для забезпечення в тому числі прав трудових мігрантів.

Практичним втіленням положень Конституції держави та основою національного міграційного законодавства стали Закони України «Про захист прав споживачів» (12 травня 1991 р.) [48], «Про державний кордон України» (4 листопада 1991 р.) [49], «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (21 січня 1994 р.) [50], «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (4 лютого 1994 р.) [51], «Про туризм» (15 вересня 1995 р.) [52], «Про громадянство України» (18 січня 2001 р.) [53], «Про імміграцію» (7 червня 2001 р.) [54], «Про біженців» (21 червня 2001 р.) [55], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (8 липня 2011 р.) [56], «Про зайнятість населення» (5 липня 2012 р.) [57]. Серед вітчизняних законодавчих актів, які на відповідному рівні регулюють міграційну проблематику, окремо потрібно виділити Закон України «Про правовий статус закордонних українців» від 4 березня 2004 р. [58]. Цей документ засвідчує, що українська держава піклується про своїх громадян, сприяє розвитку національної свідомості українців, які проживають за межами України, зокрема трудових мігрантів, які мають етнічне українське походження. У цьому законі чи не вперше було згадано на офіційному рівні про потреби співпраці не лише з діаспорними українцями, але й з трудовими мігрантами, які знаходяться за кордоном.

На основі законодавства щодо зовнішньої міграції виконавчі органи формують напрями її реалізації. Проведення 17 листопада 2004 р. парламентських слухань в Україні на тему «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» [59] поклало початок фаховому обговоренню української виїзної міграції на найвищому рівні. Юридичним наслідком цієї події стало затвердження постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. «Про затвердження Програми забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлених іноземцями дітей на період до 2005

року» [60]. Згідно з цією програмою було встановлено, що зовнішня трудова міграція вітчизняних працівників здійснюється шляхом запрошення українських фахівців безпосередньо іноземним роботодавцем або за рахунок використання послуг недержавних установ та організацій (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), які займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян за кордоном, у тому числі туристичних агенцій. Окремо наголошувалось на праві українців здійснювати самостійний пошук робочого місця в іноземного роботодавця.

В контексті внеску окремих державних органів в формування вітчизняної нормативно-правової бази з регулювання міграційних процесів на особливу увагу заслуговує Рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» від 15 червня 2007 р. [61].

Паралельно із формуванням законодавчої бази щодо регулювання міграційних процесів незалежна Україна опинилася перед необхідністю вироблення власної концепції державної міграційної політики - правового акту, який визначає зміст і спрямування державної міграційної політики, систему принципів і пріоритетів державних органів у сфері управління міграційними процесами, напрями вдосконалення законодавчого, адміністративного та інституційного забезпечення, механізм і форми державної міграційної політики держави [62]. Відповідний проект було подано на розгляд Верховної Ради народними депутатами І. Гайдошем та М. Шульгою 28 січня 2004 р. Втім, після аналізу в парламенті 25 червня 2005 р. він був відправлений на доопрацювання, оскільки, на думку багатьох спеціалістів, мав декларативний характер і не міг стати справжнім програмним документом, у якому відображалися б основні міграційні програми України. Врешті решт Концепція державної міграційної політики була прийнята у 2006 році. Вона є обов'язковим документом при розробці та прийнятті законів, нормативно-правових актів, державних та регіональних програм з питань міграції, біженців, громадянства. Документ може змінюватись відповідно до динаміки

та розвитку міграційних та демографічних процесів, змін у суспільстві, еволюції міжнародних відносин та позиціонування України в регіональному та глобальному середовищі [63]. Сьогодні концепція державної міграційної політики створює надійну правову базу для регулювання міграційних суспільних відносин, характеризує специфічні принципи та підходи стосовно різноманітних категорій мігрантів.

Статистика участі громадян України в міграційних процесах, зокрема – трудових, показує, що серед досліджуваних країн основним реципієнтом української робочої сили є Російська Федерація. Через це надзвичайно актуальним є вивчення російської нормативно-правової бази, яка визначає міграційну політику та забезпечує права мігрантів. Спочатку необхідно визначитися, які державні органи РФ відповідають за регулювання міграційної сфери. Протягом 1990-х років міграційні питання вирішувались Федеральною міграційною службою (ФМС). В 2000 році вона була ліквідована як самостійне відомство, а її функції передані до новоутвореного Міністерства у справах федерації, національної та міграційної політики. Але вже наступного року ця урядова структура зникла з російської владної вертикалі у відповідності до указу президента РФ від 16 жовтня 2001 року «Питання структури федеральних органів виконавчої влади» [64]. В результаті на цілих півроку міграційні проблеми залишилися взагалі поза увагою федеральної влади. Лише в лютому 2002 р. міграційна служба була відновлена, на цей раз у складі Міністерства внутрішніх справ РФ. На увагу заслуговує той факт, що МВС на той момент не мало жодного досвіду в управлінні міграційними процесами. Воно являло собою типове силове відомство, спрямоване на підтримання правопорядку з ухилом на застосування засобів примусу. Зазначені інституціональні зміни призвели до того, що пріоритетними для міграційної служби стали питання обліку і контролю, а одним із основних напрямів діяльності – боротьба з нелегальною міграцією. При цьому новопризначений у 2002 р. керівник служби у складі МВС РФ А. Черненко в своєму інтерв'ю зазначив, що головне завдання відомства – надати мігранту чіткий, визначений

статус, аби він мав усі права, які мають і росіяни. Також Черненко додав, що держава зацікавлена в притоці «світлич голів та міцних рук» [65]. Втім, на практиці задекларована ідеалістична мета не була реалізована. У цьому можна побачити прямі протиріччя між задекларованими намірами відомства та реальною політикою закриття країни від трудових мігрантів. Лише через три роки, згідно з пунктом 13 указу президента РФ № 314 від 9 березня 2004 року «Щодо системи та структури федеральних органів виконавчої влади» [66] Федеральна міграційна служба була відновлена в якості самостійної інституції. З 1 січня 2006 року були створені територіальні органи ФМС, які об'єднали підрозділи паспортно-візової служби та відділи структур МВС у справах міграції. До кінця досліджуваного нами періоду саме Федеральна міграційна служба продовжувала виконувати основну роботу в міграційній площині.

Національне законодавство Російської Федерації регулює міграційні потоки низкою документів найвищого рівня. В його основі лежить Конституція держави [67], яка гарантує приїжджим – разом з громадянами РФ – забезпечення їхніх прав на російській території. Міграційна політика держави зумовила прийняття кількох специфічних законодавчих актів. Цікаво, що вони насамперед були спрямовані на обмеження потоку мігрантів. Серед них варто відзначити закони «Щодо порядку виїзду з Російської Федерації та в'їзду до Російської Федерації» (№ 114-ФЗ від 15 серпня 1996 року) [68], «Щодо правового становища іноземних громадян в РФ» (№ 115-ФЗ від 25 липня 2002 року) [69]. Останній документ є ключовим при визначенні міграційної політики РФ. Він розмежовував тимчасове та постійне проживання іноземних громадян на російській території.

З метою формалізації процесів працевлаштування іноземних громадян російська влада вдалась до запровадження квотного принципу. Урядом РФ 30 жовтня 2002 р. з метою забезпечення реалізації політики регулювання трудової імміграції була прийнята постанова № 782 «Щодо затвердження квоти на видачу іноземним громадянам запрошень на в'їзд до Російської

Федерації з метою здійснення трудової діяльності» [70]. 1 листопада 2002 р. був зроблений наступний крок – російський уряд прийняв постанову № 790 «Щодо квот на видачу іноземним громадянам та особам без громадянства дозволів на тимчасове проживання в Російській Федерації» [71]. Запроваджена даними документами практика обмеження залучення іноземних робітників у вигляді встановлення квот здійснюється задля підтримки оптимального балансу трудових ресурсів з урахуванням необхідності пріоритетного працевлаштування громадян РФ. Документи визначили розмір квоти (наприклад, на 2003 р. було виділено близько 439 тис. квот для іноземних громадян на тимчасове проживання в Росії з розподілом по суб'єктах федерації) та тривалість дозволу на тимчасове проживання мігранту в межах квоти. Остання була затверджена урядом РФ терміном на три роки. В якості прикладу практичної реалізації такої політики можна навести дані по Москві та її околицях: у 2008 р. в столиці РФ була затверджена квота на 500 дозволів, а у Московській області – на 9 тис. дозволів. Згідно зі статтею 2 вже згаданого вище федерального закону РФ «Щодо правового становища іноземних громадян в Російській Федерації» [72] дозвіл на тимчасове проживання є підтвердженням права мігранта на тимчасове проживання в Росії до отримання дозволу на постійне проживання.

Також 30 грудня 2002 р. було прийняте Положення № 241 «Про видання іноземним громадянам і особам без громадянства дозволу на роботу» [73], яке передбачало вкрай складну та довготривалу процедуру прийому заяв, оформлення та видачі дозволів на працевлаштування (зазначимо, що лише розгляд заяви потенційного робітника офіційно мав займати до 30 календарних днів). Треба відмітити, що процедура видачі дозволу на працю не передбачала жодних преференцій для громадян країн-членів СНД. До січня 2007 р. схема працевлаштування іноземних працівників на території Російської Федерації була єдиною для вихідців з будь якої держави (українці, як і представники інших колишніх радянських республік, не мали спеціальних прав та не користувались особливим ставленням з боку російських

чиновників). Вона полягала в тому, що роботодавець мав отримати дозвіл на залучення іноземної робочої сили, надавши до територіальних підрозділів ФМС і Федеральної державної служби у справах праці і зайнятості населення заяву та необхідні документи, включаючи проект трудового договору. В результаті згідно з законодавством отримання дозволу повинно було займати не більше 45 днів. Отримавши його та сплативши податок на використання робочої сили, роботодавець знову мав звертатися до місцевого органу ФМС. Тепер його метою було отримання персональних дозволів на працю для кожного зі співробітників, яких він наймає. При їхньому отриманні мали пред'являтися медичні довідки на кожного мігранта з вказівкою про відсутність у нього небезпечних для суспільства інфекційних захворювань [74]. В свою чергу іноземний громадянин мав право здійснювати трудову діяльність лише при наявності дозволу на працю і лише на території того суб'єкта РФ, де йому було дозволене тимчасове проживання. Термін перебування в Росії іноземного громадянина, з рідною країною якого Москва підтримує безвізовий режим, поширювався на термін дії укладеного трудового договору, але не більше, ніж на один рік. Рішення про продовження терміну перебування іноземного громадянина приймалося територіальним органом федерального органу виконавчої влади.

В результаті в Росії виникла ситуація, коли згідно з національним законодавством потенційний трудовий мігрант та його роботодавець мали пройти складні адміністративні процедури, потрапити під обмежену кількість квот на проживання. Навіть уклавши трудовий договір, мігрант міг бути впевненим у своєму майбутньому лише на обмежений проміжок часу – не більше ніж на один рік, адже кожного року кількість квот змінювалася, а термін перебування на території РФ міг бути не подовженим. Бюрократичні перепони виявилися практично непрохідними для більшості мігрантів і тільки спровокували значне зростання корупції. На практиці повний цикл оформлення документів займав від трьох до чотирьох місяців (до прийняття закону «Щодо правового становища іноземних громадян в Російській

Федерації» та ускладнення процедури в 2002 році термін оформлення дозвільних документів складав у середньому 30 днів), при цьому українець, як мігрант із безвізової країни, міг перебувати на території РФ лише до 90 днів. В результаті в країні склався певний парадокс: російська влада боролася з нелегалами, проте процес легального перебування і працевлаштування на території РФ був настільки ускладненим, що призводив до збільшення кількості нелегалів на ринку праці, з якими і відбувалася боротьба. При цьому основну загрозу такі ускладнені принципи несли особам, які мали певну кваліфікацію та прагнули переїхати в Російську Федерацію на тривалий термін – тобто саме тим мігрантам, які могли реально сприяти оздоровленню та розвитку російської економіки. Натомість некваліфікований персонал – ті, з ким зазвичай пов'язують та асоціюють свої страхи щодо мігрантів представники приймаючого суспільства – активізував свою участь в нелегальних процесах переміщення та перебування в РФ. Таким чином, структурування системи легалізації мігрантів, попри задекларовану позитивну мету запровадити в цій сфері чітко сформульовані правила, на практиці призводив до певних негативних наслідків, які вступали в протиріччя із цілями міграційної політики Росії.

Цьому сприяли й встановлені процедури щодо покарання порушників міграційного законодавства. На першому етапі керівництво держави намагалось вплинути на ці процеси силовими карними методами. В 2004 р. було прийнято низку законодавчих актів, що посилювали санкції за нелегальний найм, нелегальну роботу, порушення правил перебування та реєстрації мігрантів. При цьому відповідальність повинні були нести не лише мігранти, а й російські громадяни. Так, в 2004 році Карний кодекс РФ був доповнений статтею 322.1, яка передбачала покарання за організацію незаконної міграції [75]. Також у Адміністративному кодексі РФ була посилена відповідальність за здійснення незаконної трудової міграції на території держави, порушення імміграційних правил, норм залучення і використання іноземних працівників. Проте обсяги нелегальної міграції все

одно зростали, оскільки російська економіка не могла обходитися без додаткових робочих рук.

Зрозумівши неефективність застосованих методів в боротьбі з нелегальною міграцією, та тверезо оцінюючи наслідки відходу «в тінь» десятків тисяч працівників, російська влада змінила тактику. В 2006 році міграційне законодавство РФ було доповнено рядом правових актів, спрямованих на спрощення порядку в'їзду, реєстрації та перебування в країні трудових мігрантів на законних підставах. З одного боку це стало відповіддю незаконній міграції, з іншого – сприяло регулюванню ринку закордонної робочої сили. Серед найрезонансних законодавчих актів, прийнятих в цей період, слід відзначити федеральні закони № 109-ФЗ «Щодо міграційного обліку іноземних громадян та осіб без громадянства в Російській Федерації» від 30 червня 2006 р. [76] та № 110-ФЗ «Про внесення змін до федерального закону «Щодо правового становища іноземних громадян в Російській Федерації» та про визнання такими, що втратили силу, окремих положень федерального закону «Щодо внесення змін та доповнень в окремі законодавчі акти Російської Федерації» [77] від 18 липня 2006 р.. Вони скоротили бюрократичні перепони на шляху легалізації перебування та працевлаштування на російській території іноземних трудових мігрантів. Основною метою законодавчих нововведень стало створення належних умов для забезпечення російського ринку праці легальною робочою силою з держав, історично близьких до РФ (зокрема – з України), та розширення каналів легального працевлаштування іноземних працівників як альтернативи незаконній міграції. Змінені законодавчі акти були введені в дію 15 січня 2007 року.

Серед документів виконавчих органів влади середини 2000-х років, спрямованих на вирішення питання участі іноземних громадян в російських трудових процесах, слід відзначити постанову Уряду РФ № 681 від 15 листопада 2006 р. «Щодо порядку видачі документів дозволу для здійснення іноземними громадянами тимчасової трудової діяльності в Російській

Федерації» [78]. Уряд РФ окремо для кожного суб'єкта федерації щорічно визначав потребу в залученні іноземних робітників у вигляді квот за пріоритетними професійно-кваліфікаційними групами, з урахуванням політичної, економічної, соціальної та демографічної ситуації. В той же час лунали заклики передати більше повноважень при вирішенні цього питання на місце. У 2009 р. до Державної Думи РФ був поданий законопроект про внесення змін в такий механізм формування міграційної політики. Ініціатива полягала в тому, щоб квоти встановлювалися окремими суб'єктами федерації з врахуванням демографічної ситуації та можливостей працевлаштування іноземних громадян. В якості прикладу розглянемо демографію прикордонних з Україною областей: протягом досліджуваного періоду кількість населення Курської, Воронежської та Брянської областей стабільно скорочувалась; Ростовської – зростала до 1997 року, а потім також скоротилась; Белгородської – поступово зростала. Це в свою чергу формувало специфіку регіональної потреби в мігрантах. За центральною владою пропонувалось залишити можливість зміни квот [79]. Проте даний проект був відхилений. Причиною збереження централізованої системи квотування можна вважати намір влади зберігати хоча б ілюзію контролю за кількістю працевлаштованих іноземців на території РФ. Разом з тим, мігранти, які не потрапили в обмежену кількість квот, досить часто обирали для себе нелегальне працевлаштування, що, в свою чергу, наносило збитки економіці РФ, і, врешті-решт, суперечило її інтересам.

Намагаючись оцінити позитивні та негативні сторони запровадження квотного принципу, наведемо думку російської правозахисниці О. Буртіної з цього питання. Вона вважає квоти шкідливими і зауважує: «Якщо в нас відкриті кордони, і ми знаємо, що люди їдуть до нас на заробітки, то вводити квоту – це свідомо йти на те, щоб люди працювали нелегально. Тобто, все це є просто запрошенням у рабство. Тим більше, що ці квоти формуються довільно. Як у такій гігантській країні взагалі можливо визначити потребу в робочій силі, дійти до кожного роботодавця?» [80]. Дійсно, визначення адекватних обсягів квот в умовах сучасного російського ринку праці, що

швидко змінюється, і частина якого перебуває «в тіні», є складним завданням. Основним недоліком системи квотування можна вважати те, що квота, яка повинна відображати економічну потребу в мігрантах, формується під впливом політичних та популістських міркувань [81].

Одночасно з федеральним законодавством в Російській Федерації розробляються та вводяться в дію нормативні акти, які регулюють правила перебування іноземних громадян на російській території на регіональному рівні. Так, 5 листопада 1993 р. було прийнято розпорядження мера міста Москви Ю. Лужкова №637-РМ «Про введення особливого порядку перебування у місті Москва – столиці Російської Федерації іноземних громадян, постійно проживаючих за межами Російської Федерації». До зазначеного документу було також прийнято додаток «Тимчасове положення про особливий порядок перебування у місті Москва – столиці Російської Федерації іноземних громадян, які постійно проживають за межами Російської Федерації» [82]. Дане положення передбачало реєстрацію для всіх осіб, які тимчасово перебувають у російській столиці понад одну добу, натомість постійно проживають в країнах, з якими встановлено безвізовий режим в'їзду-виїзду. За кожен день реєстрації прибулі мали сплачувати 10% від розміру мінімальної заробітної плати. За порушення встановленого порядку були передбачені різні санкції органів внутрішніх справ – від попередження і штрафу (від двох до п'ятдесяти мінімальних заробітних плат) до депортації.

Аналізуючи питання регулювання міграції владою Росії, варто зазначити, що на вищому державному рівні в країні підкреслюється нестача робочої сили. За оцінками Центру Соціальної Демографії Інституту соціально-політичних досліджень РАН міграційний потенціал іммігрантів для Росії становить понад 17 млн. осіб [83]. Тому держава зацікавлена в залученні закордонної робочої сили. Найактуальнішою проблемою є в малозаселених регіонах, які гостро відчувають потребу в трудових ресурсах. У відповідності до такого стану справ була розроблена Концепція регулювання міграційних процесів в РФ (№ 256-р від 1 березня 2003 р.). Вона затвердила ротаційну

модель міграційної політики в якості офіційного державного курсу. Згідно з цим документом, метою регулювання міграційних процесів в Росії є «забезпечення сталого соціально-економічного і демографічного розвитку країни, національної безпеки, задоволення потреб російської економіки у трудових ресурсах, раціональне розміщення населення на території країни, використання інтелектуального і трудового потенціалу мігрантів для досягнення добробуту та процвітання Російської Федерації» [84]. Аналізуючи зміст Концепції, варто звернути увагу на озвучене в ній твердження про те, що «починаючи з 2006 р. очікуються значні зміни в структурі населення РФ, буде скорочуватись чисельність населення працездатного віку – основного джерела формування трудових ресурсів. Потреба економіки країни в додаткових ресурсах викличе необхідність регульованого притоку іммігрантів, в першу чергу – з держав-учасниць СНД» [85]. Таким чином, Росія об'єктивно мала потребу в трудових мігрантах, тому її політика, спрямована на «закриття країни» (прикладом якої є квотний принцип та бюрократизація процедури отримання дозволу на працевлаштування), власне, суперечила інтересам держави.

В сфері сприяння залученню іммігрантів до роботи на російській території Концепція регулювання міграційних процесів в РФ проголошувала забезпечення збалансованості національного ринку праці з урахуванням принципу переважного працевлаштування громадян Росії. В концепції чітко простежується прагнення захисту місцевого ринку праці, а пріоритетним напрямком регулювання міграційних процесів в державі називається забезпечення контролю за імміграційними процесами. Зазначимо, що даний документ виявився недієздатним. Він носив декларативний характер, оскільки був лише рекомендований для реалізації федеральними та регіональними органами виконавчої влади, натомість – не був підкріплений положеннями про конкретні заходи з визначенням чітких термінів їх проведення, відповідальних осіб та необхідних для їхньої реалізації фінансових ресурсів [86].

Таким чином, аналізуючи політику РФ періоду 1991-2013 рр. стосовно мігрантів, в тому числі – громадян України, можна дійти до висновків, що Москва, об'єктивно оцінюючи потреби національного ринку праці, намагалась за рахунок приїжджих кадрів забезпечити розвиток країни. Слід відзначити, що українці завдяки своїй порівняно високій кваліфікації та культурній і мовній спорідненості з росіянами були бажаною категорією трудових мігрантів. Разом з тим, незважаючи на реально існуючу потребу РФ у додатковій робочій силі, влада намагалася уникнути можливості конкуренції на внутрішньому ринку праці між новоприбулими та громадянами РФ.

В цілому можна стверджувати, що політика російської влади стосовно трудових мігрантів протягом досліджуваного періоду була спрямована суто на задоволення внутрішніх потреб країни, часом – на шкоду забезпеченню мінімальних прав та свобод приїжджих. Така ситуація практично не змінилася з початку 1990-х рр., коли посол України в Росії В. Крижанівський зазначав: «нині концептуальні розробки російсько-українських відносин ведуться навколо різних моделей стосунків «колоніального» типу, який би забезпечував Росії фінансово-економічну вигоду, певний контроль за діяльністю державних органів влади та геополітичні інтереси РФ в цьому регіоні» [87]. Такий «колоніальний» тип стосунків не міг не торкнутися регулювання трудових відносин українців на території РФ. Шляхом введення ліцензійного режиму працевлаштування Росія активно захищала внутрішній ринок праці, за рахунок надання іноземцям робочих місць поповнювала державний бюджет і, крім того, не поспішала зі встановленням жорсткого контролю за дотриманням роботодавцями чинного законодавства про соціальний захист робітників.

Звертаючись до досвіду інших держав регіону в сфері розбудови міграційного законодавства, слід звернути увагу на приклад Республіки Білорусь. Як і в інших країнах, основою білоруського національного законодавства є Конституція Республіки [88]. В ній визначаються межі прав та обов'язків як громадян Білорусі, так і представників інших держав, що

перебувають на території країни. З приводу останнього в статті 11 основного закону Республіки Білорусь зазначено, що іноземні громадяни та особи без громадянства користуються тими самими правами та свободами, виконують ті самі обов'язки на білоруській землі, що й громадяни цієї держави. Виключення до цього твердження визначаються самою Конституцією, законами та міжнародними угодами [89].

Ключовим нормативним правовим актом, який регламентував права та обов'язки іноземних громадян та осіб без громадянства на білоруській території протягом більшої частини досліджуваного періоду був Закон Республіки Білорусь «Про правове становище іноземних громадян і осіб без громадянства в Республіці Білорусь», прийнятий в 1993 році [90]. 4 січня 2010 року він був змінений на вдосконалений документ – закон № 105-3 під тією самою назвою [91]. Останній закріплює ряд термінів, які застосовуються в міграційній сфері (стаття 1), встановлює порядок в'їзду та виїзду іноземців (Глава 2) окреслюючи при цьому випадки, коли іноземцям не дозволяється в'їзд або їх право на виїзд може бути обмежене (статті 30-35), визначає механізми оскарження рішень та дій (бездіяльності) державних органів та посадових осіб в цій площині (Глава 6).

На виконання вимог законів 1993 та 2010 років була спрямована низка постанов білоруського уряду. Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 1054 від 14 липня 2010 року [92] визначала порядок ведення списку осіб, яким було відмовлено у виїзді з Республіки Білорусь, та встановлювала механізм виключення іноземців з нього. Підстави для включення в список в основному були пов'язані з наявністю кримінального чи адміністративного переслідування по відношенню до іноземців; невиконанням ними майнових обов'язків; наявними протиріччями з інтересами національної безпеки Білорусі. Зазначений список є своєрідним банком даних у вигляді інформаційно-технічної системи, який функціонує з метою організації інформаційної взаємодії державних органів Республіки Білорусь. Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 145 від 3 лютого 2006 року [93]

окреслювала перелік місць та об'єктів, для відвідування яких іноземцям необхідний спеціальний дозвіл. Вона також визначила державні органи та інші організації, уповноважені видавати такі дозволи. Візові правила були затверджені Постановою Ради Міністрів № 1065 від 15 липня 2010 р. [94]. Вона визначила види віз та процедуру їх видачі іноземцям, а також встановила порядок дій посадових осіб дипломатичних представництв та консульських установ Республіки Білорусь, інших державних органів при розгляді звернень по візових питаннях. Порядок запрошення іноземців до Республіки Білорусь релігійними об'єднаннями, зареєстрованими на території держави, з метою виконання релігійної діяльності встановлювався Постановою Ради Міністрів № 123 від 30 січня 2008 року [95]. На регламентацію порядку в'їзду іноземців з метою навчання було спрямовано Постанову Міністерства внутрішніх справ та Міністерства освіти № 175/39-а від 25 липня 2007 р. «Про затвердження інструкції про порядок погодження підрозділами по громадянству і міграції органів внутрішніх справ запрошень на навчання іноземних громадян і осіб без громадянства в Республіку Білорусь» [96]. Воно визначає, що білоруські заклади освіти та наукові організації зобов'язані погоджувати у відповідних органах запрошення на навчання, які вони направляють іноземцям. Порядок перетину державного кордону при в'їзді та виїзді з території Республіки Білорусь визначався Постановою Державного прикордонного комітету країни № 28 від 30 квітня 2009 року «Про порядок проходження прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон Республіки Білорусь громадянами Республіки Білорусь, іноземними громадянами та особами без громадянства» [97]. Порядок виїзду з Республіки Білорусь осіб без громадянства, які постійно проживають в цій державі, було визначено Постановою Ради міністрів Республіки Білорусь № 195 від 29 березня 1994 року [98]. Він в цілому відповідає процедурі, встановленій для громадян Білорусі.

Щодо перебування іноземців на території Республіки Білорусь національним законодавством було визначено три режими: тимчасове

перебування, тимчасове проживання та постійне проживання. Положення законів в цьому контексті уточнює Постанова Ради Міністрів № 73 «Про затвердження правил перебування іноземних громадян і осіб без громадянства в Республіці Білорусь» [99]. В Правилах перебування іноземців в Білорусі, затверджених цією Постановою, детально регламентується порядок пересування іноземців, вибору ними місця перебування та місця проживання в межах території республіки, порядок оформлення іноземцями реєстрації, продовження терміну тимчасового перебування, отримання дозволу на тимчасове проживання. Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 142 від 3 лютого 2006 р. «Щодо Положення про порядок використання міграційної карти та її форми» [100] затвердила єдину форму міграційної карти, яка заповнюється іноземцем при в'їзді в республіку і служить для здійснення контролю за тимчасовим перебуванням або тимчасовим проживанням іноземців на білоруській території. Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 994 від 1 липня 2010 року «Про центральний банк даних обліку іноземних громадян та осіб без громадянства, які перебувають в Республіці Білорусь» [101] визначає, що відповідна структура створюється і підтримується в межах Міністерства внутрішніх справ з метою зберігання та використання зібраної інформації про приїжджих з-за кордону. Постанова Ради Міністрів № 144 від 3 лютого 2006 року «Про затвердження положення про порядок видачі іноземним громадянам та особам без громадянства дозволів на постійне проживання в Республіці Білорусь» [102], доповнена відповідними змінами в 2010 році, деталізує порядок видачі іноземцям дозволів на постійне проживання в країні; визначає порядок розгляду звернень іноземців про видачу дозволів на постійне проживання; регламентує контроль, здійснюваний за постійним проживанням іноземців з боку держави; встановлює правові підстави анулювання дозволів на постійне проживання; визначає права та обов'язки іноземців, які здійснюють транзитний проїзд через територію Республіки Білорусь. Правові підстави надання медичної допомоги

іноземцям визначені в Листі Міністерства охорони здоров'я Республіки Білорусь від 23 квітня 2009 року № 02-2/732-490 [103].

Згідно білоруського законодавства іноземці мають право на працю на території республіки. Ця сфера правових відносин регулюється Законом № 225-3 від 30 грудня 2010 р. «Про зовнішню трудову міграцію» [104]. Втім, він стосується тільки двох категорій працівників:

- громадян Білорусі та іноземців, які постійно проживають в країні та працевлаштувалися за кордоном;
- іноземців, які не мають дозволів на постійне проживання в країні, і які здійснюють трудову діяльність в Республіці Білорусь.

Механізм реалізації права іноземців на працю передбачений в Постанові Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь № 264 від 23 листопада 2004 р. [105]. Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 885 від 30 червня 2011 р. [106] регулювала порядок надання послуг з підбору персоналу з числа іноземців, які не мають дозволів на постійне проживання в Республіці Білорусь. Її положення були конкретизовані Постановою МВС № 247 від 7 липня 2011 р. [107]. Затверджена останнім документом Інструкція визначає порядок видачі дозволу на залучення в Білорусь іноземної робочої сили та спеціального дозволу на право займатися трудовою діяльністю.

Правову основу протидії незаконній міграції в Республіці Білорусь визначає Указ Президента Республіки Білорусь № 518 від 2 жовтня 2010 р. «Про державну програму протидії торгівлі людьми, нелегальній міграції та пов'язаним з ними протиправним діям на 2011 – 2013 роки» [108]. Відповідальність за означену протиправну діяльність в сфері міграції населення передбачена Кодексом Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення № 194-3 від 21 квітня 2003 р. (статті 23.29, 23.55) [109] та Кримінальним кодексом Республіки Білорусь № 275-3 від 9 липня 1999 р. (статті 371, 371-1, 371-2) [110]. Одним із заходів, спрямованих на протидію незаконній міграції, є встановлення особи іноземців. Постанова Ради Міністрів Білорусі № 892 від 10 червня 2010 р. [111] затвердила Положення

про порядок проведення ідентифікації їхньої особистості. Дане Положення було розроблено відповідно до статті 63 згаданого вище Закону №105-З. Ним було визначено, що ідентифікація особистості іноземця проводиться, коли він не має дійсних документів, що засвідчують особу. При цьому встановленню підлягають громадянство, прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності), дата народження.

Білоруське законодавство також визначає правові підстави депортації та висилки з країни іноземців. У зв'язку з цим слід зазначити, що відповідно до статті 6.2. Кодексу про адміністративні правопорушення [112] депортація є одним з видів адміністративних стягнень і являє собою адміністративне видворення за межі Республіки Білорусь іноземця. Натомість висилка не є покаранням і застосовується в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту моральності, здоров'я населення, прав і свобод громадян Білорусі та інших осіб, якщо іноземець не може бути підданий депортації. Рішення про висилку приймається органом внутрішніх справ або органом державної безпеки [113]. Детально механізм і порядок здійснення депортації та висилки, відшкодування витрат, пов'язаних з ними, визначається Постановами Ради Міністрів Республіки Білорусь № 146 від 3 лютого 2006 р. [114] та № 333 від 15 березня 2007 р. [115]. Перша стосується питань висилки, друга – процедури депортації. Крім того, Постановою Ради Міністрів № 1592 від 15 жовтня 1999 р. [116] передбачається створення місць для тимчасового утримання іноземців, які підлягають депортації.

Питання реадмісії в Республіці Білорусь в даний час слабо розроблені на правовому рівні через складнощі укладення двосторонніх міжнародних договорів. У даній сфері діє Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь № 1918 від 31 грудня 2010 р. «Про затвердження Положення про порядок передачі суміжним державам іноземних громадян і осіб без громадянства, які порушили правила прикордонного руху, встановлені міжнародними договорами Республіки Білорусь, або втратили документи, за якими вони в'їжджали в Республіку Білорусь за правилами прикордонного руху» [117].

Таким чином, наявність охарактеризованих вище документів дозволяє стверджувати, що на кінець досліджуваного періоду в Республіці Білорусь було сформоване повноцінне міграційне законодавство, призначене регулювати міграційні потоки та контролювати перебування іноземців в країні. Основною тенденцією розвитку міграційного законодавства Білорусі на сучасному етапі є проведення його уніфікації з міграційним законодавством Російської Федерації. Це обумовлено створенням Союзної держави Росії і Білорусі.

Експерти вважають, що подальший розвиток та вдосконалення білоруського міграційного законодавства має бути спрямований на підвищення ефективності управління міграційними процесами. Разом з тим вони наголошують, що недостатньо уваги сьогодні приділено в ньому регулюванню трудової міграції. Дослідники підкреслюють, що вирішити задачу стимулювання трудової міграції можливо тільки шляхом розробки дієвого механізму її регулювання – за рахунок визначення соціальних гарантій та умов зайнятості для трудових мігрантів, регулювання процесів інтелектуальної міграції [118]. Така практика, на жаль, не знайшла належного відображення в білоруських нормативних документах.

Аналіз правових норм, що діють на території Республіки Білорусь та визначають правовий статус й правовий стан іноземних громадян та осіб без громадянства, розкриває специфічний підхід Мінська до міграційної проблеми. Він дозволяє поділити всіх, хто в'їжджає на територію держави, на п'ять категорій. До них відносяться:

- особи, що прибули з країн далекого зарубіжжя за дійсними паспортами чи документами, що їх замінюють, за наявності імміграційної візи, яку видали у встановленому порядку (в тому числі – дозволу на навчання);
- особи, що прибули з метою отримання статусу біженця;
- особи, що прибули з метою отримання притулку;
- громадяни та особи без громадянства з країн СНД, що постійно там проживають;

- громадяни Російської Федерації й особи без громадянства, що постійно проживають на території РФ [119].

Для кожної категорії мігрантів встановлюється відповідний режим в'їзду, перебування, пересування та виїзду за кордони Білорусі.

Позиція Республіки Молдова в міграційних питаннях спирається на національне законодавство та відповідні міжнародні норми. Найбільш важливим законодавчим актом республіки є її Конституція, прийнята 29 липня 1994 року. Стаття 19 цього документу підтверджує, що іноземні громадяни та особи без громадянства мають на території Молдови ті самі права та обов'язки, що й громадяни цієї держави [120].

Основу міграційного законодавства Республіки Молдова становить закон про режим іноземців № 200 від 16 липня 2010 року [121]. Згідно статті 1 цього документу, він регламентує в'їзд в країну, перебування на її території та виїзд з неї іноземців, надання та продовження їм права перебування на молдовській землі, їх репатріацію та документування; встановлює заходи примусу в разі недотримання режиму перебування та спеціальні процедури з обліку імміграції. Згідно з законом компетентним органом, що займається іноземцями в Молдові, є Бюро по міграції та притулку Міністерства внутрішніх справ. Стаття 3 нормативного акту підкреслює, що воно виконує функції по забезпеченню режиму іноземців в Республіці Молдова, а також з управління обліком іноземців, яким було надано право перебування в державі. Стаття 4 закону підтверджує, що іноземці, які правомірно знаходяться на території Республіки Молдова, користуються усіма правами і свободами, гарантованими Конституцією країни та іншими законами, а також правами, передбаченими міжнародними договорами, однією зі сторін яких є Молдова, за винятком окремих випадків, встановлених чинним законодавством [122].

В цілому Закон про режим іноземців визначає загальні рамки у сфері міграційної політики, в той час як особливі правила і процедури, що стосуються окремих питань, охоплених цим документом, додатково

регламентуються спеціальними постановами уряду та іншими законодавчими актами.

Розглянемо ці питання більш детально. Стаття 26 закону № 200 зачіпає візову проблематику. Вона вказує, що візовий режим з іншими країнами може бути скасований парламентом республіки в односторонньому порядку, або шляхом укладення міжнародної угоди [123]. Як приклад подібного скасування можна навести ухвалення закону Республіки Молдова № 151 від 8 червня 2006 року [124]. Цей документ врегулював питання візових відносин Кишиніва з країнами Північної Америки та Західної Європи, а також Ізраїлем та Японією. В подальшому стаття 27 закону № 200 визначає, що Міністерство закордонних справ і європейської інтеграції республіки спільно з Міністерством внутрішніх справ та іншими компетентними органами встановлюють перелік держав, громадянам яких візи для перебування на молдовській території надаються на підставі запрошення [125]. Цей список, до якого увійшли 115 держав, був затверджений постановою уряду № 331 від 5 травня 2011 року [126]. В результаті було визначено порядок видачі запрошень компетентним органом у справах іноземців, їх форму та зміст, елементи захисту. Звертаючись за візою, іноземний громадянин зобов'язаний надати підтвердження щодо наявності коштів для власного утримання на час перебування на території Молдови, та засобів для виїзду за її межі. Мінімальний розмір таких коштів – 30 євро на день на весь період перебування в Молдові та не менше 300 євро в сукупності – був затверджений постановою уряду № 332 від 5 травня 2011 року [127].

Загальні умови надання права на постійне перебування іноземців на молдовській території визначені в розділі V-VI Закону № 200 [128]. Важливою умовою надання вищезгаданого права є те, що людина повинна володіти державною мовою на задовільному рівні. Постановою № 524 від 11 липня 2011 року уряд де-факто прийняв положення про оцінку мовної компетенції та визначення рівня володіння державною мовою іноземцями, які звертаються щодо отримання права на постійне перебування в Республіці Молдова [129].

Документ затвердив зразок свідоцтва, що підтверджує рівень володіння державною мовою, а також відповідні компетенції Міністерства освіти та екзаменаційної Комісії з визначення рівня знань положень молдовської Конституції та мови іноземцями. Остання структура була створена окремим документом – постановою уряду № 1279 від 19 листопада 2011 року [130].

Стаття 72 закону № 200 регламентує видачу іноземцям документів, що засвідчують їхню особу [131]. Відповідні заяви подаються в Єдине вікно, створене в рамках компетентного органу у справах іноземців – Бюро по міграції та притулку. Впровадження Єдиного вікна здійснювалося за допомогою постанови уряду № 1187 від 22 грудня 2010 року [132]. Воно було створене з метою вдосконалення та спрощення механізму надання імігрантам необхідних документів. Положення про порядок оформлення та видачі засвідчуючих особу документів було затверджене постановою уряду № 376 від 6 червня 1995 року [133]. У главі VI воно торкається питання видачі документів іноземним громадянам та особам без громадянства. У липні 2011 року в ці правила були внесені зміни, які стосувались людей, що прибули в Молдову через ділянку молдовсько-українського кордону, неконтрольованого молдовською владою (регіон Придністров'я). Вони ввели обов'язкову реєстрацію для іноземців протягом 72 годин з моменту перетину вищезгаданої кордону [134].

Облік та контроль мігрантів на молдовській території проводиться за рахунок функціонування спеціальної системи «Міграція і притулок». Вона являє собою сукупність автоматизованих інформаційних систем державного значення, що містять дані про іноземних громадян, займаються наданням статистичної та аналітичної інформації. Її впровадження було затверджено постановою молдовського уряду № 1401 від 13 грудня 2007 року [135].

Питання переселення з метою працевлаштування регулюються в Молдові спеціальними законодавчими актами. В першу чергу мова йде про Закон № 180 «Про трудову міграцію» від 10 липня 2008 року, який регламентує здійснення тимчасової трудової діяльності імігрантами, умови

надання, продовження та відкликання прав на працю та на тимчасове перебування, а також умови тимчасового працевлаштування громадян Республіки Молдова за кордоном [136]. Необхідно відзначити, що стаття 334 Кодексу про правопорушення Республіки Молдова від 24 жовтня 2008 року встановлює санкції за порушення правил працевлаштування іноземних громадян та осіб без громадянства [137].

Окремо слід відзначити, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть іммігрувати в Республіку Молдова з метою трудової діяльності в межах трудової імміграційної квоти, яка щорічно встановлюється урядом за пропозицією Міністерства праці, соціального захисту і сім'ї в залежності від потреб національної економіки. Кишинів заявляв про намір запровадити практику квотування іммігрантів ще з 1990 року. Обсяг квоти передбачав щорічний в'їзд на молдовську територію близько 2200 осіб (0,05% від наявного населення країни). Втім, цей проект не був затверджений до 2007 року, коли квота вперше стає обмежувальним фактором іммігрантських потоків. Враховуючи ту обставину, що квота скорочувала притоки з-за кордону трудових ресурсів, яких потребує Молдова, в 2008 р. її дія була скасована відносно іммігрантів, що прибувають в Республіку Молдова з метою працевлаштування. В наступні роки влада знову поверталась до її впровадження, при цьому – в достатньо обмежувальних міграційні потоки масштабах. Так, відповідно до постанови уряду № 74 від 4 лютого 2011 року, квота на календарний рік становила 1300 осіб [138].

Специфічною рисою молдовської політики в сфері трудової міграції є заклопотаність поверненням національної робочої сили, яка працевлаштувалася в інших країнах. Для створення відповідних умов на Батьківщині уряд прийняв постанову № 1133 від 9 жовтня 2008 року, якою затвердив План заходів щодо стимулювання повернення молдовських трудових мігрантів з метою зміцнення відносин з діаспорою, протидії постійній еміграції [139].

Питання боротьби з нелегальною міграцією регламентуються кількома правовими актами Республіки Молдова. Серед них особливе місце займають Кодекс про правопорушення Республіки Молдова № 218 від 24 жовтня 2008 р. (статті 332-333) [140], Карний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 р. (стаття 105) [141]. Більш того, постановою № 492 від 7 липня 2011 р. молдовський уряд затвердив положення про порядок повернення, видворення та реадмісію іноземців з території республіка. Крім того, вищезазначеною Постановою визначаються випадки, коли забороняється видалення іноземця за межі території держави [142].

Молдовське законодавство встановлює, що у випадку, якщо іноземець не володіє засвідчуючими особою документами або фінансовими засобами, необхідними для перетину державного кордону, Бюро по міграції та притулку спрямовує клопотання до судової інстанції задля того, щоб взяти іноземця, щодо якого розпочинається процедура видворення, на державне утримування аж до її завершення. Відповідно до національного законодавства іноземці, взяті на державне утримання, розміщуються в спеціалізованій структурі – Центрі тимчасового розміщення іноземців. Його функціонування більш детально регламентується положенням про Центр, затвердженим постановою уряду № 493 від 7 липня 2011 року [143], та постановою уряду № 332 від 23 квітня 2009 року про затвердження мінімального денного раціону харчування та норм гігієнічних продуктів для осіб, які перебувають в цій структурі [144].

Для зміцнення механізму координації діяльності та розширення спостережувальних потужностей центральних органів державної влади за міграційною сферою уряд Молдови ухвалив постанову № 133 від 23 лютого 2010 року. Вона створювала Комісію з координації окремих дій, пов'язаних з процесом міграції, яка є постійним консультативним органом уряду, що забезпечує моніторинг та співробітництво між відповідними владними структурами [145].

Таким чином, станом на початок 2010-х років Республіка Молдова розпочала процеси вдосконалення національного законодавства в сфері

міграції. Основний виклик, що стоїть перед Кишинівом в цій галузі, полягає у відстеженні застосування на практиці нещодавно прийнятих правових актів (таких як Закон № 200). Найбільш актуальне питання полягає в тому, чи будуть заповнені існуючі в законодавстві прогалини завдяки включенню в нього європейських стандартів, та чи будуть нові положення та принципи застосовуватися на практиці.

Аналіз національного законодавства України, Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Молдова в міграційній сфері демонструє, що ці країни досягли певних успіхів в затвердженні регламентуючих норм в даній галузі. Останні представлені широким колом документів, які в цілому відповідають міжнародним нормам та підходам до проблеми, доповнюються низкою міждержавних угод та конвенцій. На окрему увагу заслуговує той факт, що кінець 2000-початок 2010-х років відзначався активізацією законотворчої діяльності в регіоні, спрямованої на вдосконалення міграційного законодавства (яскравим прикладом тут стають оновлені законодавчі акти, прийняті в Білорусі та Молдові).

Разом з тим специфічні підходи окремих країн до міграційного питання залишають відповідні пробіли в міграційному законодавстві, які вимагають швидкого вирішення задля налагодження сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, забезпечення стабільного економічного розвитку країн регіону та матеріального добробуту їх населення. Тривала невирішеність законодавчих проблем щодо формування міграційної політики на територіях колишнього СРСР значною мірою стала наслідком відсутності належних управлінських структур, здатних розробляти та лобіювати просування відповідних законопроектів, формувати громадську думку, забезпечувати координацію діяльності центральних та місцевих органів влади в міграційній сфері, співпрацю з громадянським суспільством. Це призводить до активізації тінювих, а інколи – й злочинних схем міграції, що є негативним як для країн-реципієнтів, так і для країн-донорів.

Трудові мігранти з України, які легально працюють за кордоном, в тому числі – в досліджуваних державах, цілком підпадають під місцеве законодавство і формально мають ті самі права та обов'язки, що й громадяни країн перебування. Проте вкрай ускладнена процедура працевлаштування іноземного працівника (найяскравіший приклад – російські ініціативи середини 2000-х років) призвела до того, що більша частина мігрантів залучена до роботи в тіньовому секторі економіки і, як наслідок, знаходиться поза законом.

Спільною рисою для розглянутих в дисертації країн в контексті міграційного законодавства залишається посилена увага до командно-регламентуючої функції, спрямованої на контроль, супровід та обмеження міграційних потоків. В той же час практичні аспекти захисту прав мігрантів, спрощення їхнього життя майже не розглядаються. Незважаючи, на значну кількість міжнародних угод та ратифікованих конвенцій, міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії здійснювалась фактично без державної підтримки. В результаті мігранти були вимушені в основному розраховувати на власні сили. Окрім теоретичної законотворчості, Україна протягом досліджуваного періоду не продемонструвала реальних дій щодо захисту прав і свобод українців на території інших держав. Найяскравішим підтвердженням цього стала відсутність вироблення чіткої стратегії державної міграційної політики (документ в цій сфері – Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [146] – було ухвалено лише 17 липня 2017 р.).

Оскільки спроможність держави на даному етапі надавати всебічну допомогу громадянам України, які працюють за кордоном, є обмеженою, державна стратегія в сфері міграції має поєднувати як зміцнення власне державних інститутів, так і підтримку тих неурядових структур (українських та зарубіжних), що готові надавати правову, соціальну, медичну та іншу допомогу українським мігрантам за кордоном. На нашу думку, держава зобов'язана сприяти українським правозахисним організаціям у відкритті філій в країнах компактного перебування українських мігрантів, а також в

підтримці партнерських відносин та довгострокових проектів між спорідненими правозахисними організаціями України та країн перебування мігрантів. Заходи із розвитку системи допомоги українським трудовим мігрантам можуть мати форму спільних проектів зацікавлених неурядових організацій із дипломатичними установами. Обмеженість ресурсів та можливостей офіційних представництв України за кордоном може бути компенсована підтримкою фахових неурядових організацій, які, в свою чергу, потребуватимуть у своїй діяльності «дипломатичного супроводу».

Висновки до третього розділу

Вивчаючи регіональний вимір зовнішньої міграції громадян України, ми розглядаємо саму територію регіону в якості специфічного міграційного простору – арени реалізації прагнення українців до переміщення в інші держави (Російську Федерацію, Республіку Білорусь, Республіку Молдова) з метою покращення стану власного життя або ж задоволення окремих потреб. Здійснений в рамках наукового пошуку комплексний аналіз дозволяє визначити основні риси, притаманні цим територіям в якості елементів впливу на формування та розвиток міграційних процесів.

Цивілізаційно територія досліджуваних країн протягом тривалого часу розглядалась як єдиний геополітичний простір – своєрідний хартленд православної (слов'янської) цивілізації. Додатковим суб'єктивним фактором, який пов'язав сучасні незалежні країни регіону персональними контактами, культурною спорідненістю та економічною співпрацею, стала тривала гегемонія на цих територіях російської імперської моделі. Регіон протягом століть був частиною одного великого державного утворення – спочатку Російської імперії, а згодом – Союзу Радянських Соціалістичних Республік (який де факто – в контексті утисків національної ідентифікації окремих народів – став повним правонаступником імперської влади). Реалізована Москвою політика, спрямована на забезпечення домінування російської культури та розроблена у форматі відносин метрополія-колонії, досягла

певних успіхів в асиміляції східноєвропейських народів. Формування єдиного економічного простору в рамках однієї держави заклало основу для тісної кооперації господарських галузей та окремих підприємств, які в постбіполярну добу опинились на територіях нових незалежних держав регіону. Внутрішні процеси переселення, характерні як для Імперії, так і для СРСР (при цьому мова йде не лише про добровільні, але й про вимушені міграції) посилювали особистісні контакти представників різних народів. В міграційному контексті все це призвело до формування специфічного регіонального простору, основною характеристикою якого стала відносна простота внутрішніх (субрегіональних) міграційних контактів.

На рубежі ХХ-ХХІ століть, в умовах постбіполярної доби, досліджуваний простір продовжував відзначатись сталими зв'язками між державними акторами, які активізували міграційні переміщення регіонального формату. Безвізовий режим, запроваджений між досліджуваними країнами згідно двосторонніх угод, сприяв збереженню існуючих контактів та спрощував інтенсифікований обмін населенням між колишніми радянськими республіками. Свій внесок в ці процеси робили й регіональні інтеграційні ініціативи (на кшталт СНД). Втім, його значення є достатньо обмеженим та більшою мірою декларативним – як і практичні аспекти самого існування таких організацій в сучасних умовах.

В той же час відзначимо, що протягом досліджуваного періоду спостерігається поступова трансформація регіонального простору в бік його фрагментації. Концепція регіональної єдності поступається контексту протистояння європейського та євразійського шляхів розвитку, які займають важливе місце в позиціонуванні досліджуваних країн. Кожний з цих напрямків має прибічників та супротивників в державах регіону. В цілому можна сказати, що Україна врешті решт закріпила свої європейські прагнення в якості зовнішньополітичного пріоритету (хоча реалізація такої політики призвела до відкритого збройного протистояння з РФ, яка не бажає відпускати нашу державу з зони свого впливу). Подібним шляхом намагається рухатися й

Молдова. Натомість Російська Федерація активно апелює до євразійської ідеї в якості дієвої альтернативи європейській інтеграції. Білорусь, пов'язана з Росією в рамках Союзної держави, намагається займати нейтральну позицію, ускладнену традиційним тяжінням до РФ. Таким чином, в майбутньому ми можемо прогнозувати кризу та занепад єдиного регіонального міграційного простору в умовах, коли його учасники поступово розходяться різними геополітичними шляхами.

Втім, на сьогоднішній момент в регіоні продовжує зберігатися ситуація, коли між державами спостерігається активний міграційний рух. Міграційні процеси в ньому можна умовно розділити на дві групи. Першою – домінуючою – є процес переселення представників різних країн до Російської Федерації. Саме він є визначальним для регіонального середовища, складаючи основну частину відповідних переміщень. Значно меншими за масштабами є обміни населенням між означеними країнами – постачальниками мігрантів до РФ (Україна, Молдова, Білорусь). За рахунок цього вони в тому числі намагаються компенсувати власні демографічні втрати від переселення своїх громадян до Росії.

З точки зору суспільного ставлення до міграційних процесів досліджуваний регіон відзначається двоїтим підходом. З одного боку підкреслимо, що питання міграції зазвичай висвітлюються в контексті безпосередньої загрози, яку іммігранти несуть країні свого перебування. Цьому сприяє суб'єктивне загострення цієї проблематики, викликане діяльністю окремих націоналістичних політичних сил та ЗМІ в медіа-просторі. Найбільш актуальним це стає для Російської Федерації. Втім, негатив в основному концентрується навколо прибулих з поза меж регіону мігрантів – тих, хто важко інтегрується до реалій приймаючого суспільства через значні відмінності в культурній ідентичності (представники Кавказу, Центральної Азії). Натомість субрегіональні мігранти навпаки, викликають більш позитивну реакцію в населення через почуття спорідненості з ними (яка в деяких випадках формується в рамках російської імперської концепції

«Руського миру» та «братніх народів»). Аналізуючи підходи окремих держав, відзначимо, що найбільші побоювання мігранти викликають в російського суспільства. В Білорусі ситуація більш прийнятна для переселенців. Специфіка молдовського сприйняття цього питання формується активним залученням власне громадян цієї держави до міграційних переміщень. Окремо відзначимо той факт, що з економічної точки зору всі досліджувані країни відчувають нагальну потребу в притоку закордонної робочої сили на свої ринки праці.

З точки зору нормотворчості та законодавчого регулювання міграційної сфери наголосимо на спільній документальній базі, яка покладена в основу національних законодавств розглянутих країн. Мова йде про юридичні положення та здобутки радянського періоду, на яких в основному засновані сьогоденні правові принципи. Іншим джерелом міграційного права стають загальноприйняті міжнародні норми, розроблені в рамках універсальних та специфічних міждержавних структур (ООН, МОМ, МОП тощо).

Процес формування та вдосконалення міграційного законодавства в Республіці Білорусь, Республіці Молдова, Російській Федерації та Україні продовжувався протягом всього досліджуваного періоду. До його основних елементів можна віднести створення нормативної бази із загальних питань, які опосередковано торкаються проблеми міграції (регламентація руху через кордони, становлення трудового законодавства), та вирішення специфічних проблем суто міграційної сфери (на кшталт законодавчого закріплення статусу біженців, прав та свобод іноземних громадян та осіб без громадянства на території країни перебування). В цілому його результати відповідають загальним нормам та демократичним принципам. Втім, проблемною залишається їхня реалізація на практиці, в умовах корумпованості органів державної влади означених країн та неоднозначного ставлення суспільств до окремих категорій мігрантів.

Аналіз міграційних концепції та стратегій охарактеризованих в роботі держав дозволяє говорити про їхню підпорядкованість загальному

господарсько-соціальному завданню – забезпечити здорове економічне зростання національних показників за рахунок залучення закордонної робочої сили, поєднуючи це із забезпеченням захисту прав власних громадян, які не мають порушуватися приїжджими (в першу чергу мова йде про потенційну конкуренцію на ринку праці). Російська Федерація – основний реципієнт не лише українських мігрантів, а і взагалі переселенців в регіоні – на початку ХХІ століття вдавалась до спроби формалізувати процеси міграційного переміщення та працевлаштування мігрантів, ускладнюючи відповідні процедури. Така командо-силова спроба вирішення проблеми, виражена в запровадженні квот для переселенців, не призвела до позитивних результатів і в подальшому була відкоригована. В Молдові та Білорусі, попри певне запозичення російського досвіду, ці процеси набули пом’якшеного формату.

З політичної точки зору міграційні концепції кожної з розглянутих в дисертації держав мають свою специфіку. Лише Республіка Білорусь не вкладає в них відповідного змісту, роблячи ставку саме на економічний ефект від активізації субрегіональних процесів переміщення населення (виражений в заохоченні кваліфікованих кадрів з інших колишніх радянських республік робити свій внесок в розвиток білоруської держави). Молдова намагається вирішити радикальну проблему нестачі робочої сили, спричинену в тому числі активним виїздом за кордон власне громадян цієї держави. Російська Федерація розглядає міграційне питання як важливий елемент власної регіональної політики, інструмент впливу на сусідні країни та метод затягування їх до своєї зони впливу. Саме в цьому контексті – з точки зору збереження своєї глобальної присутності в українському політичному дискурсі – російські політики наголошували на позитивних наслідках від міграційного обміну між РФ та Україною. Таким чином, його можна розглядати як один з елементів глобальної агресивної стратегії Кремля, спрямованої на імперіалістичне панування Росії на території досліджуваного регіонального простору.

РОЗДІЛ IV

МІГРАЦІЙНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ

В ЯКОСТІ ЕЛЕМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

4.1. Кількісні та якісні характеристики регіонального вектору міграції українців

Історія людської цивілізації завжди була пов'язана з міграційними процесами. Проте переміщення людей ще ніколи так не впливало на соціальне та політичне життя країн, як сьогодні. Як ми вже зазначали, мобільність є невід'ємною рисою сучасного світу. Інтегровані міжнародні ринки, поява транснаціональних мереж та швидкий розвиток комунікаційних технологій посилюють переміщення високо- та низькокваліфікованих працівників, студентів, родин та туристів. ООН зазначає, що міграція є неминучим та потенційно вигідним компонентом сучасного життя кожної країни чи регіону світу [1]. Через це визначення реальної картини міграційної ситуації з точки зору її кількісних та якісних показників дозволяє краще усвідомити можливості, які вона надає, а також сформуванню адекватну сучасним вимогам міграційну політику. У випадку вивчення масштабів регіональної міграції українців це надає можливість дослідити відносини нашої держави з країнами-сусідами – колишніми радянськими республіками, визначити основи та перспективи регіонального позиціонування України, проаналізувати замученість країни до загальносвітових процесів глобалізації та встановити рівень загрози, який несе міграційне переміщення громадян національній безпеці держави (як в політичному, так і в економічному сенсі).

Незважаючи на наслідки глобальної економічної кризи, загальна кількість мігрантів в світі за останні роки не зменшилась [2]. Експерти погоджуються, що сьогодні ми спостерігаємо збільшення кількості міжнародних мігрантів. Згідно з даними доповіді ООН з прав людини, з 1960 по 2000 роки кількість мігрантів зросла більш ніж вдвічі – з 76 до 175 млн. осіб. Останній показник складає близько 3 % населення Землі [3]. В XXI

столітті тенденція продовжилась. За даними Департаменту з економічних і соціальних питань ООН кількість мігрантів протягом останніх років швидко зросла зі 191 млн. у 2005 р. до 214 млн. у 2009 р. [4].

Участь українців у глобальних світових міграційних процесах є вражаючою за масштабами. Вона має довгу історію – до проголошення незалежності нашої держави в 1991 році дослідники виділили три хвилі міграцій наших співвітчизників, спрямованих в різні частини світу. Протягом 1990-х рр. громадяни нашої країни, що відновила свою незалежність внаслідок розпаду СРСР, у зв'язку з низкою невирішених внутрішніх суспільно-політичних та соціально-економічних проблем, масово вирушили на заробітки до інших країн в пошуках кращої долі. Вони стали основою четвертої хвилі української міграції. Серед країн-донорів досліджуваного в цій роботі простору Україна презентує найбільше число мігрантів [5]. Цей показник особливо тривожний на тлі депопуляції українського етносу – низької народжуваності й високої смертності. Перед державою в цих умовах постає необхідність виробити адекватну міграційну політику, яка з одного боку має захищати інтереси її громадян, а з іншого – знижувати негативні ефекти від від'їзду робочої сили та інтелектуальної еліти. Це можливо лише у випадку комплексної характеристики міграційних потоків українців – як з кількісної, так і з якісної точок зору.

Звертаючись до вирішення цього завдання, перш за все необхідно визначитися з джерелами інформації. Виявлення кількісних показників міграції українців ускладнює внутрішня статистика окремих державних інститутів, дані яких зазвичай суттєво різняться (див. Додаток І). Основним джерелом знань про міграцію є її поточний облік, який здійснюється органами державної статистики України на основі даних про реєстрацію та зняття з реєстрації осіб за місцем проживання шляхом обробки листків прибуття/вибуття, які заповнюються в момент реєстрації в підрозділах Державної міграційної служби. Втім, значна кількість громадян не заявляють офіційно про зміну місця свого проживання, особливо у зв'язку з виїздами з

метою працевлаштування, які вважають тимчасовими. Це об'єктивно зумовлює значний недооблік міграції офіційною статистикою та відкриває широкі можливості для спекуляцій на цій темі [6].

Серед інших джерел інформації можна відзначити роботу окремих державних органів та служб – Державної прикордонної служби України, Міністерства освіти України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної міграційної служби України. Також низкою відомств України з метою виконання покладених на них функцій було створено автоматизовані реєстри, які містять дані про населення та місце його проживання. Мова в першу чергу йде про державний реєстр фізичних осіб-платників податків та державний реєстр виборців [7].

У геополітичному плані міграційні потоки з України розділилися на два основних напрямки: північно-східний і західний. Перший формується з міграційних процесів, спрямованих в країни СНД, переважно в Росію. Другий – у розвинені країни, розташовані на захід від України (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Італія, Німеччина та інші).

В контексті їхньої сутності українські міграційні потоки можна розділити на дві групи. До першої відноситься виїзд населення з метою зміни постійного місця проживання (безповоротна міграція – еміграція). Другу складають процеси трудової міграції різного ступеню тривалості. Кожна з цих груп має власні специфічні риси з точки зору статистичних характеристик.

Вивчаючи проблеми безповоротної міграції громадян України на сучасному етапі (тобто – на рубежі ХХ-ХХІ століть), слід звернутися до джерел цього явища. Спрощення процедури еміграції в інші держави відкрило двері багатьом громадянам СРСР, які прагнули виїхати за кордон. Це стосувалось як розширення національно-етнічної міграції, так і активізації еміграції з економічно-соціальних мотивів. Іншим фактором, який інтенсифікував процеси безповоротної міграції на початку 1990-х років, став «обмін» населенням між колишніми радянськими республіками, а тепер – незалежними країнами. Зокрема, саме це стало головним фактором

збільшення питомої ваги українців у населенні держави з 72,7% за підсумками перепису населення 1989 року до 77,8 % за результатами перепису 2001 року [8].

Втім, подібний рух відбувався й в протилежному напрямі. Говорячи про кількісні показники виїзду жителів України за кордон для постійного проживання варто відзначити, що протягом 1991-1993 рр. з нашої держави за офіційною статистикою вибуло понад 704,5 тис. осіб. Найбільше емігрантів виїхало до РФ – 563 тис. осіб. Безповоротна міграція до інших країн регіону мала значно менші масштаби. До Білорусі за цей період виїхало 40 тис. осіб, до Молдови – 35 тис. осіб [9]. Характерним є приклад Києва. Кількість осіб з міста та Київської області, що отримали дозвіл на виїзд, у 1991 р. порівняно з 1990 р. збільшилася не тільки відносно, але й абсолютно – вона стала майже вдвічі більшою. Зростання еміграції з Київської області продовжувалося й пізніше. Її мешканцями у 1993 р. було оформлено документів на виїзд для постійного проживання за кордон на третину більше, ніж у 1990 р. [10]. Дані про еміграцію з України в наступні роки свідчать про її кількісну стабілізацію після того, як пройшла ейфорія перших років незалежності та в цілому було вирішене питання визначення громадянського статусу жителями колишнього СРСР. Наприкінці ХХ століття спостерігаються коливання залежно від внутрішньої політичної та економічної ситуації в державі. Саме з політичною та економічною кризою можна пов'язати високі показники виїзду в 1994 р. – 58,6 тис., та 1995 р. – 54,0 тис. [11]. Натомість в ХХІ столітті вони знизились. На початку 2000-х років сальдо зовнішньої міграції було стабільно від'ємним (-33,8 тис. осіб в 2002 році [12]; -24,1 тис. осіб в 2003 році [13]). Ситуація покращується в 2004 році (-7,6 тис. осіб [14]), а з наступного року сальдо змінює знак на «плюс» (4,6 тис. осіб в 2005 році [15]; 14,2 тис. осіб в 2006 році [16]; 16,8 тис. осіб в 2007 році [17]; 14,9 тис. осіб в 2008 році [18]; 13,4 тис. осіб в 2009 році [19]; 16,1 тис. осіб в 2010 році [20]; 17,1 тис. осіб в 2011 році [21]). Завершальний етап досліджуваного періоду характеризується значним позитивним ривком в цьому питанні (сальдо зовнішньої міграції в 2012 році

дорівнювало 61,8 тис. осіб [22]; в 2013 році – 31,9 тис. осіб [23]) (див. Додаток Й). Перша трансформація пояснюється зменшенням показників еміграції з України – якщо кількість іммігрантів в 2002 та 2007 роках була практично рівною (42,5 та 46,5 тис. осіб відповідно) [24], то обсяги від'їжджаючих суттєво скоротилися (з 76,2 до 29,7 тис. осіб) [25]. Друга трансформація пояснюється як зростанням міграційних потоків, спрямованих до України (76,4 тис. осіб в 2012 році) [26], так і подальшим скороченням кількості емігрантів (14,5 тис. осіб в 2012 році) [27]. Варто наголосити на тому, що ці цифри стосуються виключно офіційно зареєстрованих мігрантів, які змінювали своє постійне місце проживання, та не відображають масштаби залучення українців до міграційних процесів (особливо – в їхньому трудовому вимірі). Через це їх можна розглядати як ілюстрацію еволюції офіційних, легальних міграційних процесів, і в жодному разі – задля оцінки загальних масштабів цього явища в його українському вимірі.

Підсумовуючи кількісні показники, слід відзначити, що за оцінкою Світового банку, в 2010 році за межами України жили 6,5 млн осіб, які народилися на території нашої країни. Це число дозволяє Україні займати п'яту сходинку в світовому рейтингу країн-постачальників мігрантів. Більше жителів (в абсолютному вираженні, а не у відсотках) поїхали лише з Мексики, Індії, Росії та Китаю. Втім, ці цифри стосуються і радянських громадян українського походження, які виїхали ще до розпаду СРСР (в тому числі – мова йде й про старше покоління, яке стало жертвою репресивної та переселенської політики сталінського режиму). Якщо ж говорити про роки незалежності, то за офіційними даними, в 1991-2012 роках Україну залишили щонайменше 2,7 млн. людей [28].

Основними країнами призначення цього міграційного руху стали Російська Федерація, Німеччина, Ізраїль, США, Білорусь, Чехія [29]. При цьому Росія лідирує в цьому контексті із значним відривом. Необхідно наголосити на тому, що цей маршрут – а саме пересування українців до російської території – має глобальний масштаб. Міграційний коридор між

Україною та Росією в обидва боки посідає значне місце в світі – його можна порівняти лише з маршрутом з Мексики в США [30]. Разом з тим варто відзначити, що офіційна статистика двох держав показує не такі вже й великі масштаби переїзду українців до РФ на постійне проживання. Наприклад, у 2004 р. за офіційними даними до Росії з метою оселитися там вибуло 20,5 тис. українців (ці цифри становили 62,8 % всіх прибулих з країн СНД на російську територію), що не було повністю компенсовано зворотнім потоком. В результаті цього обміну міграційне скорочення населення України склало 5,4 тис. жителів. При цьому дані сторін не співпадають між собою – українські є заниженими у порівнянні з російськими. Так, Федеральна служба державної статистики РФ стверджує, що за період з 2004 по 2012 роки з України в Росію переїхали 348,5 тис. осіб. Натомість Державна служба статистики України називає цифру в 118,8 тис. осіб за той самий час [31].

За даними Національного бюро статистики Республіки Молдова, отриманими в результаті перепису населення, станом на 2004 р. із України до цієї держави прибуло 78 830 тис. осіб. При цьому варто відзначити, що більшість з них є саме безповоротними емігрантами. Аналіз термінів запланованого візиту до Молдови показує, що лише 1 579 українців планували залишитись на молдовській землі строком до двох років, 3 258 – від двох до п'яти років, 3 243 – від шести до дев'яти років. Натомість на десять років і більше в Молдову в'їхало 70 330 українців [32].

Масштаби еміграційного потоку з України до Республіки Білорусь також визначають його важливе місце в структурі переселення українців на сучасному етапі. Досить високий показник має й кількість повернень, що свідчить про наявність маятникової міграції (див. Додаток К). Найбільша концентрація українського населення спостерігається в прикордонних областях – Гомельській (25,2 %) та Брянській (19,48 %). Дещо нижчою вона є в Мінській області (17,24 %). На думку українського юриста М. Гольбіна, це пояснюється трансформацією маятникових або сезонних міграцій жителів прикордонних областей України в безповоротну [33].

Говорячи про географічний вимір безповоротної міграції з України, необхідно відзначити, що у 1987–1993 рр. серед осіб, які отримали дозвіл на виїзд за кордон для постійного проживання, найбільше було мешканців Києва (64,9 тис. або 25 % усіх емігрантів). Чимало людей переїжджало з Одеської (16,2 %), Харківської (7,8 %), Дніпропетровської, Кіровоградської областей (0,2–0,5 % від кожної). Протягом перших семи років незалежності найбільші міста України – Київ, Одеса, Харків – тримали першість серед показників еміграції. Значним також був виїзд з Чернівецької та Житомирської областей, де проживає численна єврейська діаспора. Найменше емігрантів виїхало з переважно аграрних областей України [34].

Якщо співвіднести кількість емігрантів до чисельності населення, тобто визначити норму еміграції, то і тут станом на другу половину 1990-х рр. на першому місці перебувала столиця України, яка внаслідок виїзду за кордон для постійного проживання втратила 3,18 % населення. Друге місце посідає Одеська область, з якої емігрувало 2,08 % населення, далі йдуть Житомирська та Чернівецька області – 1,23 % й 1,10 % населення відповідно. За кількістю виїжджаючих Житомирщина перебуває на рівні Дніпропетровської та Харківської областей, населення яких є більшим в три і два рази відповідно [35]. В XXI столітті населення окремих регіонів України також не однаковою мірою було залучено в міграційні переселення. Так, в 2013 році – кінцевій даті нашого дослідження – найбільше за абсолютними показниками до зовнішніх міграційних процесів були залучені місто Київ та Автономна Республіка Крим, Харківська та Одеська області; найменше – Черкаська, Тернопільська та Волинська області. Найбільші показники відносного зростання населення внаслідок зовнішньої міграції спостерігались в Криму, Севастополі, Києві, Харківській, Одеській та Луганській областях. Найнижчими вони були в Сумській, Тернопільській та Хмельницькій областях. При цьому в Закарпатській області, на відміну від інших територіально-адміністративних одиниць, сальдо зовнішньої міграції було від'ємним [36].

Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного центром «Соціальний моніторинг» разом з Українським науково-дослідницьким інститутом, українці є досить мобільними і позитивно ставляться до міграції. Більше того – близько 40 % населення України не відкидає можливості еміграції за сприятливих для того умов. Втім, помітними залишаються розходження у міграційних намірах між респондентами з різних регіонів країни. Найбільш прив'язані до рідних місць опитані з західного регіону. Тут 60 % респондентів відповіли, що вони не збираються виїжджати зі свого населеного пункту. Майже стільки ж «домосідів» і в центральному регіоні країни. Натомість населення південних та східних областей виявляє менше прагнення до осілості. В них кількість твердо переконаних, що вони нікуди зі свого місця не виїдуть, дорівнює 50 %. Налаштованих на виїзд зі свого населеного пункту найбільше в східному регіоні країни. Тут кількість бажаючих виїхати наближається до третини опитаних (28 %). Найменше налаштованих на виїзд серед жителів центрального регіону – 17%. У західному регіоні цей показник становить 20%, на півдні – 24% [37]. Такі розходження не можна пояснити тільки можливостями працевлаштування за місцем проживання. Якщо порівнювати офіційні дані по безробіттю, то найвищий рівень цього явища спостерігається в західному регіоні. Проте найбільше бажаючих виїхати зі свого населеного пункту ми зустрічаємо в східному регіоні України. Відзначимо, що мова в даному випадку йде про готовність до міграційного переміщення в комплексі, а не лише про його зовнішній вимір.

Прихильність жителів Києва до свого міста може бути пояснена кількома причинами. По-перше, Київ – столичне місто, а столиці користуються найбільшою популярністю в багатьох державах. По-друге, життєвий рівень киян вищий, ніж жителів інших населених пунктів України. Середня зарплата в Києві більш ніж у два рази вища, ніж середня зарплата по країні. По-третє, тут найнижчий в Україні рівень безробіття. Сукупність цих факторів позитивно впливає на зниження рівня міграційних мотивів серед киян [38]. Ці дані можуть здатися такими, що вступають в протиріччя з

наведеною вище інформацією про найбільшу частку м. Київ в процесах української безповоротної еміграції. Втім, детальний розгляд ситуації дозволяє пояснити такий феномен. Кількість киян, які виїхали за кордон, варто співвіднести з загальною кількістю населення міста – серед якого в тому числі й проводилось опитування. Стане зрозумілим, що хоча за відносними показниками жителі столиці й становлять значну частину емігрантів, у масштабах Києва їхня роль є не такою суттєвою. Можна говорити про те, що кияни більш послідовні в своїх рішеннях, та мають більше матеріальних можливостей втілити своє прагнення виїзду за кордон в життя, аніж населення інших адміністративних одиниць. Висловлене прагнення до «осілості» українців з західних областей пояснюється розповсюдженням патріотизму та традиційних цінностей. Люди готові виїжджати за кордон на заробітки на тривалі терміни, втім, не хочуть розривати зв'язки з Батьківщиною. Натомість популярність ідеї міграції в східних областях пояснюється депресивністю більшості населених пунктів регіону. Разом з тим той факт що, незважаючи на висловлені бажання, населення сходу України бере незначну участь в міграційних процесах ще раз доводить його інертність.

В контексті сфер діяльності мігрантів та їхньої професійної підготовки найбільше відчуває вплив безповоротних міграційних процесів вітчизняна галузь освіти та науки. З 1992 р. Міністерство статистики України проводить статистичний аналіз міграції за кордон вчених та дослідників. За їхніми даними, за період 1992–1995 рр. Україну покинули 265 докторів наук. Близько 40 % тих, що виїхали, були докторами фізико-математичних та медичних наук, понад 20 % – технічних наук. У 1995–2000 рр. за межі держави виїхало 270 фахівців цього вищого рівня кваліфікації, натомість з 2004 по 2008 рр. – лише 39 осіб [38]. Впродовж 1999–2001 рр. Україну залишили 368 кандидатів наук, а протягом 2004–2008 рр. – ще 226 осіб такого наукового ступеня. На постійне місце проживання за кордон протягом перших п'ятнадцяти років незалежності також виїхала значна частина співробітників Національної академії наук України – близько 600 осіб (з них 105 докторів та 327 кандидатів наук) [40].

Серед сотень вчених, які виїхали з України на постійне місце проживання за кордон, найбільше було представників біологічної та фізико-математичної галузі. Про це свідчать офіційні дані Державної служби статистики України. Так, з 2007 по 2011 рр. більшість вчених, які залишили Україну, становили фахівці біологічних (56 осіб), фізико-математичних (38 осіб) і медичних (30 осіб) наук. За цей період Україну назавжди покинули також по одному вченому з галузей геологічних наук, ветеринарної медицини, філософії, національної безпеки і політики.

Як видно з наведеної вище статистичної інформації, серед емігрантів чисельність кандидатів та, особливо, докторів наук, поступово скорочується. Втім, якщо враховувати динаміку еміграції фахівців вищого рівня кваліфікації за всі роки разом, у тому числі спеціалістів-винахідників, носіїв інтелектуальної власності, то наявні дані свідчать про втрату суттєвої частки трудового, демографічного та інтелектуального потенціалу держави. Відтік кваліфікованих наукових кадрів спричиняє деформацію структури наукового комплексу України та її регіонів, ставить під загрозу розвиток вітчизняної науки. Еміграція творчої, наукової, гуманітарної та інженерно-технічної інтелігенції за межі України, досягнувши на певному етапі критичного порогу, може створити реальні загрози національному відродженню, державотворчому поступу, соціальному прогресу.

За деякими оцінками, станом на середину 2000-х років за кордоном працювало 30 % від загальної кількості українських вчених. При цьому оціночні втрати від їхнього переїзду для української економіки оцінювались в 1 млрд. доларів США [41]. В той же час наголошуємо на тому, що ці дані базуються на офіційній державній статистиці про перетин кордону. Вони не можуть враховувати осіб, які виїхали в іншу державу, втім – не втратили контактів з вітчизняними роботодавцями та продовжують працювати на українську економіку дистанційно (розповсюджена практика в науковій сфері). Окремо варто відзначити, що у зв'язку з тим, що наука в Україні в 1991-2013 рр. опинилася в критичному становищі (чисельність вчених-дослідників

скоротилася втричі, на науку виділяється лише близько 0,29% ВВП [42]), тимчасові поїздки на стажування та виконання спільних з іноземними фірмами наукових проектів – які теж враховуються статистикою як перетин кордону – представляються гарними можливостями для науковців, які не бажають залишити науку або емігрувати з України назавжди [43].

Найпоширенішим явищем в структурі міграційних процесів вітчизняного походження залишається працевлаштування українців за кордоном, тобто – їхнє залучення до трудової міграції. Разом з тим, оцінити її реальні обсяги з кількісно-статистичної точки зору надзвичайно важко. Справа в тому, що при визначенні масштабів явища новітньої трудової міграції серед вітчизняних політиків, науковців та представників засобів масової інформації ніколи не було навіть умовної однаковості. Статистика щодо офіційного працевлаштування вражає своєю невідповідністю реальній ситуації. Так, Міністерство праці та соціальної політики у 2007 р. оприлюднило дані, згідно з якими кількість громадян України, які офіційно працювали за кордоном, становила лише 73 тис. осіб [44]. Міністерство ж внутрішніх справ у 2008 р. стверджувало, що близько 231 тис. українців узаконили своє перебування в країнах призначення [45]. В цьому контексті можна згадати, що за даними Міжнародної організації з питань міграції (МОМ) в 2011 році країни Європейського Союзу надали 204 тис. дозволів на проживання на власних територіях громадянам України. Відзначалось, що українці стали найчисельнішою групою громадян третіх країн (не членів Союзу), які отримали такі преференції. Разом з тим варто наголосити на тому, що більшість з дозволів були короткостроковими. Географія їхнього надання показує суттєву нерівномірність українського міграційного руху – 76,5 % дозволів (156 тис.) були видані Польщею для виконання сезонних робіт [46].

Безперечно, наведені вище цифри характеризують лише невелику частину українських трудових мігрантів – тих, хто офіційно виїхав з метою працевлаштування та оформив відповідні документи. Приймаючи до уваги масштаби залученості українців до нелегальної та напівлегальної міграції,

вони потребують суттєвого уточнення. За період незалежності представниками влади, ЗМІ та громадськості фіксувалися зовсім різні цифри, покликані охарактеризувати всіх українських трудових мігрантів у комплексі – півтора, два, п'ять і навіть сім мільйонів українців, котрі постійно працюють за кордоном. При цьому й вони не завжди визначались як об'єктивно повні – деякі експерти наголошували на значно більших масштабах трудової міграції.

Розглянемо джерела інформації з цього приводу. Найбільшою з загальноживаних цифр є сім мільйонів громадян України, що працюють за кордоном. Вона багаторазово повторювалася як у ЗМІ, так і в спеціальних наукових дослідженнях. Втім, її достовірність та обґрунтованість викликає об'єктивні сумніви. Її походження пов'язують з заявою спеціальної уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової, яка була зроблена у квітні 2003 року. Карпачова критикувала дані Міністерства закордонних справ, згідно з якими за кордоном працювали два мільйони громадян України. Вона зазначала, що відповідно до щорічних моніторингів її відомства ці цифри є заниженими. Натомість є підстави говорити про не менш як п'ять мільйонів громадян України, які щороку, залежно від сезону, перебувають за межами Батьківщини на заробітках. В реальності вона вважала за потрібне підкреслити, що це припущення називає мінімальні дані, які в реальності напевно є вищими. Враховуючи те, що в Україні на той момент проживало приблизно 28 млн. громадян працездатного віку, уповноважена з прав людини припустила, що «на заробітках за кордоном сьогодні перебуває, як мінімум, кожен п'ятий економічно активний українець» [47].

Необхідно підкреслити, що в даному випадку не можна говорити про офіційно оголошені масштаби трудової міграції. Навіть прийнявши вищенаведені розрахунки, ми не отримаємо цифру в сім мільйонів мігрантів, яку можна було б приписати Н. Карпачовій. З її слів ми маємо лише припущення, що їхня кількість знаходиться «в межах від двох до п'яти мільйонів осіб». Цитування слів Карпачової в іншому контексті та

приписування їй авторству цифри в «сім мільйонів мігрантів» варто залишити на совісті українських дописувачів та журналістів.

За підрахунками незалежних українських експертів, за межами нашої країни працюють від трьох до семи мільйонів її громадян. А. Гайдуцький говорить про 4,93 млн. чоловік у 2007 р., з яких 2 млн. перебувають у Росії, 1 млн. у Польщі, 500 тис. в Італії, 350 тис. у Греції, 200 тис. у Португалії, 130 тис. в Іспанії тощо [48]. М. Гульман станом на 2006 рік наводить дещо інші цифри. За його даними, найбільше українців перебувала в наступних країнах: в Росії – 3 млн., в Італії – понад 500 тис., в Іспанії – 400 – тис., в Чехії – 400 тис., в Греції – 200 тис., в Канаді – 150 тис., в Ізраїлі – 150 тис., в Бразилії – 150 тис., в Аргентині – 100 тис., у Великобританії – 70 тис., в Туреччині – 30 тис.. При цьому підкреслювалось, що з усіх громадян України, які мешкають за кордоном, владою країн перебування було легалізовано лише 500 тис. осіб. Решта перебували там нелегально [49]. Згідно з дослідженням Державного комітету статистики України, проведеним в 2008 році, основними країнами призначення українських заробітчан стали Російська Федерація (48 %), Італія (13 %), Чеська Республіка (12 %), Польща (8 %), Угорщина, Іспанія та Португалія (по 3 %) [50].

Приблизно такі ж дані наводилися й на Парламентських слуханнях з проблем трудової міграції, які відбулися 17 листопада 2004 року. Міністр праці та соціальної політики в уряді Віктора Януковича Михайло Папів зазначав: «За даними Міністерства праці та соціальної політики України, а цю цифру підтримує більшість експертів, які працюють в означеній сфері, нині за кордоном працюють до трьох мільйонів наших співвітчизників. Наведена цифра обґрунтовується даними, розрахованими на підставі статистичної та адміністративної інформації про чисельність та економічну активність населення, даними консульських установ щодо громадян України, які перебувають за кордоном, і даними суб'єктів господарської діяльності, що займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян України за кордоном. Також для проведення цього аналізу ми співпрацювали з

об'єднаннями роботодавців інших країн, особливо тих, де працює значна кількість наших громадян, та об'єднаннями професійних спілок» [51].

На відміну від цілої низки політиків та журналістів, соціологи, які спеціально займаються проблемами міграції, схиляються до меншої з названих цифр. Найнижчі дані щодо масштабів української трудової міграції наводить Український центр соціальних реформ. Його представники стверджували, що протягом 2005 – 2008 рр. за кордоном працювало 1,5 млн. мешканців України [52]. Дослідження 2012 року показало, що число українців, які постійно або періодично працювали за кордоном протягом попередніх двох з половиною років, становило 1,2 млн. осіб. Це складало 5,4 % вітчизняної робочої сили – економічно активного населення у віці від 15 до 70 років [53]. Такі експерти, як С. Пирожков, О. Хомра, І. Прибиткова, О. Малиновська говорять про 2 – 2,5 млн. українських трудових мігрантів. Результати загальнонаціонального соціологічного моніторингу «Україна на порозі XXI століття», який було проведено за підтримки Інституту соціології НАН України, показали, що досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2 % українських сімей. Це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали щонайменше 1,5 млн. осіб [54].

Більш зваженими і наближеними до реальності видаються й оцінки міжнародних та недержавних організацій. Так, за розрахунками Міжнародної організації з питань міграції, кількість трудових емігрантів з України у 2007 р. становила 2,1 млн. осіб, тобто 5 % українського населення. Опитування з трудової міграції ««Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», виконане в 2012 році МОП та МОМ за фінансової підтримки Європейського Союзу, показує, що за період з січня 2010 р. по червень 2012 р. 3,4 % (1,2 млн. осіб) населення України у віці від 15 до 70 років працювали або шукали роботу за кордоном [55]. Вони обирали як західний (країни ЄС), так і східний (РФ) напрямки – баланс між ними встановився приблизно на одному рівні. Більш детальні дані за 2012 рік свідчать, що частка Європейського Союзу в структурі українських

міграційних процесів наприкінці досліджуваного нами періоду склала 50 %, натомість частка Росії становила 43,2 %.

Такий експертний підхід трансформував наукові погляди на проблему, змінивши домінуючу у відповідному середовищі точку зору. Сьогодні на будь-якій поважній українській науковій конференції з питань трудової міграції та у більшості новітніх дослідженнях твердження про 5-7 мільйонів заробітчан – широко вживане ще десять років тому – піддається сумнівам. Як бачимо, підстав для них більш ніж достатньо.

По-перше, незважаючи на відсутність достовірної статистики в цій сфері, на підставі дотичних даних, отриманих під час загальноукраїнських опитувань, можна стверджувати, що досвід роботи за кордоном мають набагато менше осіб, аніж це прийнято вважати. Так, І. Прибиткова наголошує, що таких осіб може бути приблизно 1,5-2 млн. осіб. Втім, варто зауважити, що дослідник підкреслює, що це загальна кількість людей, які працювали за кордоном в різні періоди, а не показник, який би підтверджував кількісні параметри масштабів трудової міграції на той чи інший проміжок часу [56].

По-друге, в країнах, до яких зазвичай традиційно прямують українські заробітчани, також існує своя власна статистика (хоча й не дуже точна) щодо загальної чисельності іммігрантів та нелегально працевлаштованих на ринку праці. У більшості випадків її цифри скромніші від тих, які називаються в українських ЗМІ. У зв'язку з цим О. Хомра вказує, що «завищені оцінки зовнішніх трудових мігрантів з України знаходяться в протиріччі з оцінками чисел зовнішніх трудових мігрантів в країнах-реципієнтах» [57].

По-третє, додатковим свідченням того, що мігрантів набагато менше, аніж захмарні 5-7 млн. осіб, стали результати Президентських виборів 2004 року. Тогочасна опозиція і влада по різному взяли до уваги наявність потужної хвилі українських заробітчан. Це було дуже болюче для них питання – через запеклу боротьбу двох кандидатів (В. Ющенко та В. Януковича), які дотримувалися різних зовнішньополітичних курсів та по різному розглядали в

своїх електоральних планах працевлаштованих за кордоном українських громадян. Влада й підконтрольні їй соціологічні служби припустили, що лише з Галичини виїхало на заробітки близько двох мільйонів чоловік – у переважній більшості виборців Віктора Ющенка. Натомість опозиція розраховувала, що на закордонних ділянках проголосує набагато більше українських гастарбайтерів. В обох випадках розрахунки виявилися помилковими, головним чином ще й тому, що одночасно за кордоном перебуває не більше 1,5 млн. чоловік, і далеко не всі з них походять з Західної України.

Вищесказане зовсім не означає, що масова трудова міграція з України – абсолютний міф. У досліджуваних країнах справді працює дуже багато українців, але не варто перевищувати значення цифр про їхню кількість. Доводиться констатувати, що потреба в такій гіперболізації не зникла й в другій половині 2000-х років. Неіснуючі мільйони трудових мігрантів продовжували «жити» на сторінках преси й у виступах політиків. Тільки протягом останніх років досліджуваного періоду цифри були підкореговані в бік зменшення – з семи до п'яти мільйонів осіб [58].

Незважаючи на відсутність єдиних кількісних показників, державна статистика дозволяє констатувати щорічне зростання залучення українців до міграційних трудових потоків на рубежі XX-XXI століття. Обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції у 1996 р. становили 12 тис. осіб, у 1998 р. – 24 тис. осіб, у 2002 р. – 41 тис. осіб [59]. Звичайно, ці цифри в неповному обсязі відображають масштаби явища, втім – формують вірне враження щодо принципу інтенсифікації міграційних процесів та динаміки їхнього прискорення.

За своїм походженням українські трудові мігранти представляють різні регіони нашої держави. Згідно з даними Державного комітету статистики, найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західних регіонів. Основними чинниками, що визначають інтенсивність та спрямованість зовнішніх трудових міграцій саме в цих регіонах, є:

- близькість до державних кордонів України з іншими країнами;
- особливості менталітету населення;
- історичні та ментально-етнічні зв'язки між регіонами України та іноземними країнами;
- загальний рівень розвитку регіону;
- наявність у регіоні або у безпосередній близькості від нього великих поліфункціональних міст [60].

За показниками інтенсивності зовнішніх трудових потоків вітчизняні експерти об'єднують всі регіони України у сім географічно цілісних міграційних районів: Закарпатський, Буковинський, Галицько-Волинський, Західно-Центральний, Східно-Центральний, Південний та Луганський (див. Додаток Л).

Говорячи про місця призначення мігрантів з окремих регіонів України, можна спиратись на дані державної статистики. Згідно з ними в структурі міграції зі східного регіону (Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська області) домінуючі позиції займала Російська Федерація. На неї припадали 84,1 % мігрантів. На другому місці перебувала Італія (4,6 %). Південь, Центр та Північ характеризувалися схожими даними, втім – з деякими специфічними рисами. Так, жителі південного регіону (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим, м. Севастополь) також зазвичай обирали місцем свого призначення саме РФ (65,7 %) та Італію (4,9 %). Нижчі – у порівнянні із Сходом – показники демонструють той факт, що з південних територій України трудові міграції в незначних, втім – достатньо помітних – масштабах здійснювалися також у Чеську Республіку, Польщу та Португалію. Мешканці північного регіону (Чернігівська, Сумська, Київська, Житомирська області та м. Київ), також виїздили на заробітки здебільшого до Російської Федерації (54,1 %) та Італії (16,6%). Втім, їхні маршрути, як видно з цифр, були більш диверсифікованими. Як бачимо, Лівобережна Україна та суміжні області в основному орієнтуються на РФ (що є природним) та Італію (що потребує

окремого аналізу). Ситуація з мешканцями Центру (Вінницька, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області) в чомусь схожа – більшість трудових мігрантів звідти також прямували до Росії (56 %). Втім, подальший список країн призначення змінюється. В ньому вбачається вже вплив близькості до західних областей України, які переважно орієнтуються на найближчих європейських сусідів нашої держави. Італія в структурі міграції поступається своїми позиціями. В результаті українці центрального регіону після Росії зазвичай працюють в Чеській Республіці (9,7%), Польщі (8,5%), рідше – в Португалії (3,4%), Італії (2,9%) та Іспанії (1,0%) [61]. Натомість представники західних областей України, як вже зазначалось, переважно орієнтуються на країни ЄС в своїх міграційних вподобаннях. Це виключає їх з числа пріоритетних об'єктів нашого дослідження.

Говорячи про конкретні масштаби трудової міграції українців до досліджуваних країн, необхідно детально розглянути статистику щодо Російської Федерації. Спочатку звернемося до офіційних цифр. Згідно з даними Міністерства соціальної політики, станом на 2010 р. трудові договори про роботу в Російській Федерації через ліцензованих посередників уклали дві тисячі українців, а дозволи на працевлаштування отримали 220 тисяч осіб. У той же час близько 3,5 млн. українців працевлаштувалися в Росії на основі тимчасових дозволів на перебування, які дійсні протягом 90 днів [62]. У 2012 р. в Росію з України приїжджали понад 3 млн. осіб. Про це заявив глава Федеральної міграційної служби (ФМС) РФ Костянтин Ромодановський на міжнародній конференції, присвяченій російсько-українським відносинам. «У минулому році, зокрема, ми фіксували понад 10 млн. в'їздів до Росії громадян України. Їх здійснили понад 3 млн. осіб. Це п'ята частина від усіх іноземців, які приїхали в Росію», – зазначив він. Кількість громадян, які щороку в'їжджають з України в Росію, постійно збільшується, ця тенденція зберігається протягом останніх років досліджуваного періоду. Понад третину з них становлять трудові мігранти (1,35 млн. осіб) [63].

За даними МОМ на середину 2013 року на обліку Федеральної міграційної служби Росії перебували 1,4 млн. громадян України, які проживали в Росії на постійній або тимчасовій основі. При цьому 127,8 тис. українців (9,1 %) мали дозволи на працевлаштування в цій країні. Це становило 11% іноземних працівників у Росії [64]. Президент РФ Володимир Путін на зустрічі з президентом України Віктором Януковичем у Москві 17 грудня 2013 р. заявив, що в Росії, за офіційними даними, працюють близько півтора мільйони осіб з України, а за неофіційними оцінками їхня кількість сягає п'яти мільйонів. Через це він підкреслив необхідність покращувати умови їх перебування на території РФ до рівня комфортних. Путін відзначив, що «це значна кількість людей, яким, звичайно, потрібно створювати сприятливі умови для того, щоб вони могли тут вільно жити, працювати, переміщуватися через кордон і допомагати своїм сім'ям, які чекають підтримки вдома» [65]. Президент РФ підкреслив, що необхідною для двох країн є гуманітарна співпраця, оскільки «вона дуже важлива для людей, які не просто мають родичів, а у нас таких сімей у Росії і в Україні дуже-дуже багато, але це важливо і для тих, хто працює сьогодні у Росії» [66]. Підкреслимо, що ці слова були сказані у складний період в регіональних міждержавних відносинах, спричинений кризою навколо європейського зовнішньополітичного курсу Києва. Кремль доклав всі зусилля задля того, щоб зірвати підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. В реалізації такої політики російське керівництво робило ставку на апелювання до нібито економічно вигідної альтернативи (Митний Союз) та культурно-ментальних зв'язків українського та російського народів (ідеологія «Руського миру»). Воно вдавалося до методу кнута та пряника, однією рукою розпочинаючи торгівельну війну з Україною, а іншою – вдаючись до риторики щодо братських народів, спільної історії та цивілізаційної однорідності українців та росіян. Саме в контексті останнього слід розглядати наведені слова російського президента – в кризовий момент відносин двох країн, в період, коли визначалось геополітичне майбутнє нашої держави, він

намагався розрекламувати масштаби та глибину зв'язків України та Росії на всіх рівнях, в тому числі – на персональному, особистісному.

Як вже зазначалось, з точки зору географічного походження більш тяжіли до виїзду в Російську Федерацію громадяни центральних та південно-східних областей України (передусім Харківської, потім Полтавської, Черкаської, Сумської, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Одеської, Луганської, Київської) та Автономної Республіки Крим. Загалом, вони становлять 70 % мігрантів в РФ [67]. Інші 30 % розподілені поміж громадянами західних областей України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька, Рівненська, Волинська, Закарпатська). Це підтверджується дослідженнями та соціологічними опитуваннями. Так, серед респондентів опитування центру «Соціальний моніторинг» та Українського науково-дослідницького інституту, яке було проведене з метою визначення популярності ідеї міграції серед громадян України, 15 % опитаних східного регіону та 14 % опитаних південного регіону зазначили, що збираються виїжджати в Росію. Одна з причин цього – наявність родинних зв'язків. Таке ж опитування в західному та центральному регіонах дає лише 2 % і 5 % потенційних мігрантів до РФ відповідно. Разом з тим опитування Інституту соціології НАН України демонструють тенденцію до зменшення кількості тих, хто збирається виїхати в Росію впродовж досліджуваного періоду: у 1994 р. їх було 13 %, в 2000 р. – 7 %, в 2001 р. – 9,5 % від загальної кількості опитаних [68]. Найбільш привабливими для мігрантів є великі російські міста (Москва, Санкт-Петербург) та розвинуті регіони, такі як Підмосков'я, Південний Волзький округ (Самара), Північноєвропейська частина РФ, Центрально-Західний Сибір, Далекий Схід.

Масштаби трудової міграції українців до Білорусі та Молдови є значно меншими. Щодо молдовського маршруту повторимо, що він зазвичай використовується для безповоротної або транзитної міграції. Саме на молдовській землі залишається працювати не так багато наших

співвітчизників. Що стосується Республіки Білорусь, то на її території в 2012 році знаходились 158 тис. українських трудових мігрантів. Втім, у білоруських масштабах вони становили значну частину залученої до роботи на економіку держави іноземної робочої сили – 27 % [69].

Поряд з кількісними показниками нас безперечно цікавлять якісні характеристики українських мігрантів. Висвітлити ці аспекти української міграції до Білорусі, Молдови та Росії можливо, вдавшись до їхнього аналізу у віковому, гендерному, освітньому та професійному вимірах. Тут, як і у випадку з кількісними характеристиками, досліднику на допомогу приходять соціологічні опитування. Зрозуміло, що жодна з соціологічних інституцій України не може надати стовідсотково достовірну інформацію про стан сучасної еміграції. Комплексне розуміння проблеми можливе лише за рахунок застосування різних джерел інформації та перевірки їхньої правдивості порівнянням та аналізом.

Однією з найважливіших характеристик українських мігрантів є їхній рівень освіти (див. Додаток М). В першу чергу це стосується саме трудових мігрантів, оскільки він з одного боку може впливати на перспективи працевлаштування за кордоном, а з іншого – за умов роботи не по професії – демонструє специфічні проблеми мігрантів, пов'язані з необхідністю працювати не за набутим фахом. За даними МОМ, станом на 2004 рік учасники вітчизняних трудових міграцій відрізняються досить високим освітнім рівнем: 59 % мігрантів мали повну середню освіту, 17 % – базову чи неповну вищу освіту, 14 % – вищу освіту. Лише 10 % мали початкову або незакінчену середню освіту. Окремо варто відзначити, що у порівнянні із загальноукраїнськими даними, в структурі міграції спостерігалось менше людей з повною вищою освітою (національний показник для порівняння – 23,2 %) та більше – з повною середньою освітою (національний показник для порівняння – 43,2 %) [70]. Це свідчить про те, що особам з високим освітнім рівнем легше знайти підходящу роботу на вітчизняному ринку праці. Протягом наступних десяти років ситуація в цій сфері змінювалась несуттєво.

Так, у 2010-2012 роках переважну більшість українських трудових мігрантів (65 %) все ще становили люди з середньою освітою. На українців із закінченою вищою освітою та осіб з базовою або неповною вищою освітою приходилось по 15 % від загальної кількості мігрантів. Лише 5 % українських трудових мігрантів мали виключно початкову або незакінчену середню освіту [71]. Середній рівень освіти українських трудових мігрантів протягом 1990 - 2000- х років мав тенденцію до зростання: від 10,4 років в 1992 р. до 10,8 років в 2002 р. та 10,9 років в 2004 році. В той же час він залишався нижчим за загальнодержавний рівень (в 2004 році – 11,4 роки) [72]. Заступник голови Державного комітету статистики Наталія Власенко зафіксувала, що покидає Україну насамперед висококваліфікована молодь. Перепис населення 2001 року продемонстрував жахливу річ: значна частина високоосвічених людей віком від 25 до 30 років від'їжджає працювати за кордон. Це попри те, що за часи незалежності на 60 % збільшився обсяг випускників вищих навчальних закладів. Таким чином, участь громадян України в міграційних процесах загрожує державі втратою інтелектуальної еліти, фахових спеціалістів, які здатні зробити вагомий внесок в розвиток національної держави.

Відмінності в освітньому рівні зовнішнього вихідного трудового потоку за гендерною (див. Додаток Н) чи поселенською (див. Додаток О) ознаками в цілому відповідають загальній картині, що спостерігається відносно всього населення України працездатного віку. Серед жінок-мігрантів згідно з даними за 2005-2008 роки повну загальну середню освіту мали 52,1 %, базову або неповну вищу – 19,1 %, повну вищу – 19,7 %. Менш освіченими (базова загальна середня або початкова загальна освіта) були 9,1 % вітчизняних мігранток. Натомість серед чоловіків повну загальну середню освіту мали 62,4 %, базову або неповну вищу – 16,5 %, повну вищу – 11 %. 10,1 % мігрантів-чоловіків мали лише базову загальну середню або початкову загальну освіту. Мігранти, які походять з міст, характеризувались наступним рівнем освіти: базова загальна середня або початкова загальна – 6,5 %, повна загальна середня – 52,5 %, базова або неповна вища – 21,1 %, повна вища –

19,9 %. Для представників сільської місцевості ці показники становили 13,8 %, 66,7 %, 12,8 % та 6,7 % відповідно [73]. Таким чином можна стверджувати, що жінки й міські мешканці мають набагато вищий освітній рівень за чоловіків та сільських мешканців. Географічний фактор не має суттєвого впливу на освіченість українських мігрантів. Так, частка мігрантів з вищою освітою для північних, центральних та східних регіонів була практично на одному рівні – 23,1 %, 22,9 % та 21,5 % відповідно [74].

Варто відзначити, що найвищий рівень освіти демонструють українці, які їдуть до Північної Америки та Західної Європи. Достатньо високим він залишається в мігрантів, які прямують до Ізраїлю та Південної Європи. Натомість серед українців, які намагаються потрапити до країн колишнього соціалістичного табору пострадянських республік, цей показник є нижчим. В будь-якому разі, можна впевнено стверджувати, що переважна більшість українських мігрантів – це освічені перспективні громадяни, які не знаходять самореалізації в своїй країні та не задоволені матеріальною винагородою за свою працю.

З точки зору кваліфікаційного, професійного та статусного положення на Батьківщині можна говорити про розповсюдження ідеї виїзду за кордон серед більшості категорій українців. Дані представницького соціологічного опитування, здійсненого у містах і селищах ряду регіонів України, демонструють схильність до міжнародної трудової міграції серед різних освітньо-кваліфікаційних та соціально-статусних груп населення (див. Додаток П). Результати дослідження, які вказують на готовність виїхати, виглядають наступним чином (у відсотках до числа респондентів даної категорії):

- самозайняті – 39,2 %;
- кваліфіковані робітники – 30,2 %;
- науковці, вчителі, медики – 27,7 %;
- фахівці промисловості – 23,7 %;
- безробітні – 23,4 %;

- службовці підприємств – 22,5 %;
- підприємці – 17,4 %;
- студенти (випускні курси) – 16,8 %.

Решта опитаних категорій (державні службовці, робітники низької кваліфікації, пенсіонери тощо) виявляли потенційну схильність до трудової міграції на рівні 10-12 % [75].

Структура зовнішніх трудових потоків за видами економічної діяльності значною мірою зумовлена їхнім розподілом за професійною ознакою (див. Додаток Р). В ній домінуючі позиції станом на 2008 рік займали кваліфіковані працівники з інструментом (37,9 %) та представники найпростіших професій (33,2 %). На співробітників сфери торгівлі та побутових послуг приходилось 16,5 % трудових мігрантів. Значно меншою була частка працівників з вищою кваліфікацією – професіоналів, фахівців та технічних службовців (6 %), робітників з обслуговування, експлуатації та складання устаткування й машин (4,9 %), кваліфікованих робітників сільськогосподарської галузі (1,5 %) [76].

Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконувалися трудовими мігрантами за кордоном, свідчить про дуже низьку ефективність використання їхнього трудового потенціалу, адже багато з них в Україні працювали на значно вищих посадах, мали складніші професії. Так, колишні вітчизняні професіонали, фахівці, технічні службовці за кордоном працювали переважно в якості працівників сфери торгівлі та побутових послуг, кваліфікованих робітників з інструментом, робітників з обслуговування, експлуатації та складання устаткування та машин, або взагалі на найпростіших професіях.

Дослідивши структуру трудових потоків, які утворювали працівники, що походили з різних регіонів України, можна стверджувати, що у кваліфікованих трудових потоках найбільшу питому вагу складала вихідці зі сходу (42,9%) та півдня (27,3%) України. У трудових потоках працівників

найпростіших професій переважали представники західних (41,1%) та центральних (30,3%) регіонів [77].

Одночасно з дослідженням змін у кількісному складі населення заслуговує на увагу вивчення впливу міграцій на її статеву та вікову структуру. Мігранти, незалежно від типу, форм, напрямків переміщень, мають специфічні особливості статевого та вікового складу. У випадку України вікова та статеві структури характеризуються значною динамічністю.

Більш повно розкриє проблему вивчення міграції українського населення дослідження гендерного розподілу мігрантів. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначається радикальними змінами в гендерній структурі міжнародних трудових міграцій, де жінки (як заміжні, так і одинокі) стали активніше долучатися до них з метою забезпечення належного рівня життя для себе та своїх сімей. Зовнішня трудова жіноча міграція – це одне з найхарактерніших соціальних явищ у незалежній Україні, яке достатньо не досліджено та ігнорується багатьма вітчизняними науковцями. Сьогодні тисячі українських жінок виїжджають за кордон у пошуках кращого заробітку та життя (див. Додаток С). Кількість жінок в міграційних процесах має тенденцію до зростання: від 24 % в 2001 році до 32,8 % в 2008 році [78]. Таким чином, фемінізація наразі стає найвиразнішою особливістю сучасної української міграції. Разом з тим з гендерної точки зору більшість українських трудових мігрантів все ще становлять чоловіки [79]. За даними МОМ гендерний розподіл у 2012 р. був наступним: чоловіки становили 65,7%, жінки – 34,3%. [80]. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків працездатного віку становить 6,7 %, тоді як у жінок відповідне співвідношення майже вдвічі нижче – 3,5 %.

За походженням в структурі української міграції сільське населення переважає над міським. Слід відзначити, що з точки зору походження та поселенського розподілу в центральних, південних та східних областях не спостерігається значних відмінностей між рівнями участі у трудових міграціях міських та сільських мешканців. Більш висока інтенсивність міграцій

сільського населення, зафіксована дослідженням Державного комітету статистики України в цілому по державі, забезпечується за рахунок Закарпатського, Буковинського, Галицько-Волинського та Західно-Центрального міграційних районів [81].

Найбільш рухомою складовою частиною українських міграційних потоків в досліджуваний період були особи працездатного віку. Їх питома вага серед мігрантів складала 74,8 % у 2003 р. та 76,5 % у 2004 р. Молодь віком від 15 до 28 років у всіх потоках міграції складала 49,1 % у 2003 та 50,6 % у 2004 р. [82]. Безперечність факту того, що найбільш рішуче налаштована на виїзд саме вона, демонструє не лише вивчення статистики мігрантів, але й дослідження мотивації та готовності людей до виїзду. Опитування 1994 р. показало, що серед тих, кому не виповнилось 30 років, нікуди не збиралися їхати тільки 30 %. Така ситуація зберігалася і надалі. Дослідження 2001 р. дали приблизно такий самий показник – 29,6 % [83]. За даними опитування молоді України, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Ukrainian Sociology Service» у грудні 2009 р. та січні 2010 р., 13,8 % респондентів (віком від 18 до 34 років) мали намір назавжди виїхати з власної країни [84]. Ще більше (29,9 %) орієнтувалися на тимчасове перебування за кордоном. Молоді українці планували середню тривалість закордонної подорожі в межах одного-п'яти років.

В той же час дані Державного комітету статистики за 2008 рік демонструють дещо іншу картину. Вони доводять, що в структурі вихідних трудових потоків за віковою ознакою переважає питома вага мігрантів віком від 40 до 49 років. Державні експерти стверджують, що найбільшою мірою втягнуті в процеси трудової міграції працівники старших вікових груп. За оцінкою Міністерства праці і соціальної політики України, протягом 2001-2008 рр. відсоток трудових мігрантів старше 40 років залишався незмінно високим – 35-36% від загальної кількості. Це пояснювалось тим фактом, що саме цим віковим групам особливо складно знайти роботу з гідною оплатою в Україні з тим, щоб забезпечити родину та заробити пенсію. Натомість молодь

віком від 15 до 24 років мала незначну питому вагу у структурі зовнішнього трудового потоку. Наступна вікова група, віком від 25 до 34 років, займала потужніші позиції. Саме вона становила найбільшу частку серед українських трудових мігрантів у Чеській Республіці та Російській Федерації (відповідно, 36,1% та 34,9% від загальної кількості українських мігрантів у цих країнах) [85].

Пояснити такі розбіжності у віковій структурі та прогнозах експертів в першій та другій половині 2000-х років можна через зміну поколінь, яка пройшла в цей час в Україні. Саме з середини 2000-х років на арену професійної діяльності виходить нова генерація українців – тих, хто сформувався як особистість вже в незалежній українській державі. Це об'єктивно позитивно вплинуло на їхню готовність працювати саме на території Батьківщини, а не шукати кращої долі за кордоном. Суб'єктивним чинником, який сприяв такому ж результату, можна назвати події Помаранчевої революції. Сподівання на кардинальні зміни в країні, пов'язані з президенством В. Ющенка, сприяли розповсюдженню «залишенських» настроїв серед молоді, особливо – в західних регіонах країни, де політик мав значну електоральну підтримку. Також відзначимо, що саме в цей період Україна перебувала в стані нетривалої економічної стабільності, що давало надію на подальше покращення життя в державі (яка втім не була реалізована через події світової фінансової кризи 2008 року та незавершеність процесів внутрішніх реформ економічного, політичного та соціального середовища).

Врешті решт можна стверджувати, що найчастіше з України протягом досліджуваного періоду – на рубежі XX-XXI століття – емігрувало чоловіче населення віком від 25 до 29 років. Натомість середній вік українського заробітчанина становить 41 – 42 роки, тоді як середній вік решти громадян України – 46 років. Зазначимо, що після 50 років чоловіки різко знижують міграційну активність, тоді як у жінок високий рівень її зберігається і в такому віці [86]. Відрив між жінками та чоловіками у працездатному віці (від 16 до 56 років) залишався приблизно на рівні 10% на користь останніх. Протягом

усього розглянутого періоду була помітна тенденція до зменшення числа іммігрантів до 15 років, серед яких постійно переважали особи чоловічої статі. Натомість жінки-емігрантки, старші за осіб працездатного віку, майже вдвічі переважали над чоловіками відповідного віку. В той же час їхня спільна кількість у 2007 р. дещо зменшилася порівняно з 2002 р. В якості окремого фактору можна порівняти результати статистичних досліджень міграції непрацездатних осіб (молодших та старших) в гендерному контексті. Протягом 2002-2007 рр. чоловіки-емігранти пенсійного віку рідше переселялися, ніж молоді хлопці у віці до 15 років. Стосовно жіночого населення спостерігалась протилежна ситуація: жінки, старші за осіб працездатного віку, переважали над молодшими за осіб працездатного віку мігрантками.

Така ситуація може пояснюватися тим, що, здобувши освіту й отримавши досвід працевлаштування в Україні, чоловіки намагаються знайти більш вигідні пропозиції за кордоном. Особливо актуально це для тих, хто, одружившись, не має свого житла, а наявна робота на українській території не дає змогу забезпечити молоду сім'ю навіть речами першої необхідності. Гендерні відмінності у віковій структурі трудових мігрантів пов'язані й з тим, що міграційна активність молодих жінок стримується народженням та вихованням дітей, а практика свідчить про кращі можливості працевлаштування за кордоном для жінок старшого віку (в якості обслуговуючого персоналу або ж доглядальниць). Загалом протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення частки емігрантів у віці від 20 до 34 років обох статей [87].

Більшість українських трудових мігрантів (58,2 % від їхньої загальної кількості) одружені, тобто полишали сім'ї під час виїзду на заробітки. Мігранти-чоловіки зазвичай були одружені (61,6 %), або ніколи не перебували у шлюбі (29,7 %). Водночас серед жінок-мігрантів заміжні склали лише трохи більше половини (51,3 %), при цьому 22,2 % – розлучені. Також серед них спостерігалася значно більша, ніж серед чоловіків, частка вдів (3,9 %

проти 0,9 %). Відмінності у розподілі сільських та міських трудових мігрантів за шлюбним станом значною мірою пов'язані з існуючими особливостями шлюбно-сімейної ситуації залежно від місця проживання. Так, у сільській місцевості більше збереглися традиційні погляди на сім'ю і шлюб, тому серед сільського населення (у тому числі трудових мігрантів) спостерігається значно менша частка розлучених [88].

Актуальним питанням є оцінка періодичності зовнішніх вихідних трудових потоків з України за їхньою частотою та тривалістю. За результатами проведеного дослідження Державним комітетом статистики України було визначено, що рух вітчизняних трудових потоків має переважно циклічний та сезонний характер. Таким чином, можна стверджувати про домінування вихідно-зворотних зовнішніх трудових потоків за напрямками їхнього руху. Упродовж 2005-2008 років середня кількість виїздів, що припадає на одного трудового мігранта, складала 3,4 рази. При цьому за країнами призначення серед тих, хто здійснив один виїзд, переважали Російська Федерація та Італія. Серед тих, хто здійснив від двох до п'яти виїздів, лідирують Росія та Польща. Для тих, хто виїжджав за кордон від шести до десяти разів, домінуючі позиції в якості місця призначення займали знову ж таки РФ та Чехія. Переважна більшість мігрантів, які здійснили понад десять поїздок, приходилась виключно на російський напрямок [89].

Тривалість перебування мігрантів за кордоном визначальною мірою залежить від близькості країни-реципієнта, оскільки це пов'язано з витратами на дорогу. За даними проведеного в 2012 році державними службами опитування, поїздки до Росії мали, в основному, короткостроковий характер – для 62,1 % мігрантів їхня тривалість не перевищувала три місяці [90]. На підтвердження цього можна навести слова керівника Федеральної міграційної служби РФ К. Ромодановського, який зазначав, що «українці зазвичай перебувають у Росії не більше 90 днів, як вказано законом, потім їдуть додому, беруть тиждень на перепочинок і виїжджають знову» [91]. На роботу до сусідніх країн західного напрямку (таких як Угорщина та Польща) трудові

мігранти з України також виїжджали на доволі короткий термін. Втім, такі поїздки здійснювалися значно частіше – двічі-тричі на рік. До зазначених країн на термін до трьох місяців виїжджало 78,9% та 73,1% трудових мігрантів відповідно. Водночас трудові міграції до Італії, Португалії та Іспанії мали в другій половині 2000-х років більш тривалий характер – терміном на півроку та більше [92].

Аналіз кількісних та якісних показників української зовнішньої міграції підтверджує значущість цієї проблеми для нашої держави – як через масштаби виїзду українців за кордон, так і через втрату кваліфікованих кадрів та інтелектуальної еліти внаслідок цього. При цьому протиріччя між даними державних служб та статистичних установ, не підкріплені фактами заяви окремих політиків демонструють відсутність комплексного розуміння міграційного питання політичною елітою. В контексті тематики нашої роботи необхідно також наголосити на значному місці, яке посідає досліджуваний регіон серед міграційних потоків українців. Воно перш за все забезпечується Російською Федерацією – саме ця країна є місцем призначення більшості українських мігрантів, що обрали східний напрям переміщення. Така ситуація має об'єктивне пояснення – через цивілізаційно-історичну та культурну близькість двох держав, які протягом тривалого часу були частиною одного, керованого з Москви державного актора. Втім, інтенсифікації міграції громадян України до Росії сприяли й суб'єктивні чинники, насамперед – регіональне позиціонування Російської Федерації в якості беззаперечного лідера досліджуваного простору з амбіціями до керування православною цивілізацією та слов'янським світом. Відзначимо, що наявність значної кількості українських мігрантів на російській землі ставить нашу країну в загрозове залежне становище від стану російської економіки та політичної риторики Москви.

4.2. Різновиди українського міграційного руху до Білорусі, Молдови та Росії

Міграційні процеси в сучасному світі набувають різних форм. Їхня класифікація була подана в попередніх підрозділах (див. підрозділ 2.1). Не дивно, що в таких умовах Україна – важливий постачальник переселенців – стає свідком залучення її громадян до різних видів міграційної діяльності. Кожен з них набуває своїх характерних рис в рамках східного вектору міграції громадян України.

Найбільш розповсюдженою з видів міграційного переміщення є зміна місця проживання з метою працевлаштування за кордоном – так звана трудова міграція. Під цим терміном дослідники розуміють переміщення людей між країнами в пошуку зайнятості в іншій державі (в основному – тимчасової). Термін «трудова мігранти» застосовується до осіб, які періодично виїжджають або ж виїхали в іншу країну на певний термін з метою влаштуватися там на роботу. Проте, інколи буває досить складно розмежувати тимчасову трудову міграцію та постійну міграцію. Багато з тих, хто спочатку мав намір залишитися працювати за кордоном лише тимчасово, врешті решт перетворюються на постійних мігрантів в результаті зміни обставин та появи нових можливостей. З іншого боку, багато хто з тих, хто прагне до переїзду в іншу державу на постійне проживання, часто змушені спочатку здобути досвід тимчасових міграцій перед тим як оселитися в запланованому місці призначення. Більше того, багато хто з тих, хто спочатку емігрував не по економічним причинам (з метою возз'єднання сім'ї, здобуття освіти, в статусі біженців, які шукають притулку тощо), врешті решт знаходять роботу в країнах перебування [1].

Трудова міграція є найбільш динамічною та масштабною складовою міграційних процесів у регіоні СНД. Її показники швидко зростають. Працівники-мігранти зайняті в основному на будівництві, транспорті, в лісовому господарстві та торгівлі [2]. Процес трудової міграції охоплює широкий спектр ситуацій – від переміщення низькокваліфікованих кадрів,

особливо із сільської місцевості, для яких робота на будівництві – єдиний шанс забезпечити членам своїх родин задоволення мінімальних життєвих потреб, і до висококваліфікованих програмістів, які працевлаштовуються у відомі міжнародні корпорації.

Через те, що трудова міграція є динамічним процесом, науковці не можуть прийти до однієї думки стосовно її характеру та природи. Вітчизняні та зарубіжні дослідники зосереджують увагу на трьох проблемах. Перша – природа міграції: причини і наслідки, вигоди і втрати для країни. При цьому особливо гостра полеміка точиться навколо розрахунку вигід і втрат, з акцентом саме на втратах країни від трудової міграції її населення. Друга проблема – масштаби української трудової міграції, динаміка та прогнози. Тут гострота дискусії значною мірою зумовлена відсутністю інформації про офіційні масштаби і регіональні характеристики міграційних процесів. Третя проблема – обсяги заробленого українськими трудовими мігрантами за кордоном та надходження коштів в Україну сім'ям, рідним і близьким мігрантів. Це питання є найменш вивченим та не має чітких цифр. Їхня відсутність призводить до полеміки стосовно оцінки результатів в реалізації зазначених процесів.

В структурі зовнішньої трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні: офіційна трудова міграція; неофіційна легальна міграція; успішна нелегальна міграція; міграція жертв злочинних угруповань [3].

Сьогодні наша держава є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. За даними Міжнародної організації з міграції (укладеними згідно з переписами населення зарубіжних країн), сукупна кількість мігрантів – вихідців з України в 2010 р. становила 6,5 млн. осіб [4] (втім, необхідно брати до уваги, що не всі вони потрапляють до категорії трудових мігрантів). За даними проекту «Обстеження трудової міграції в Україні», реалізованого Державним комітетом статистики України та Українським центром соціальних реформ у червні 2008 р., які були презентовані під час круглого

столу «Українська трудова міграція: реалії, виклики та відповіді» Фонду Арсенія Яценюка Open Ukraine 16 грудня 2008 р. директором Українського центру соціальних реформ Еллою Лібановою, з початку 2005 р. до 1 червня 2008 р. за кордоном працювали 1,5 млн. мешканців України. Ці цифри становили 5,1% населення працездатного віку [5]. Враховуючи особливості методології зазначеного дослідження, ми маємо констатувати, що до цієї кількості не входять кілька важливих категорії трудових мігрантів, таких як: особи, які виїхали на роботу за кордон до 2005 року, і з тих пір не поверталися в Україну; трудові мігранти, які є старшими за працездатний вік (чоловіки 60 років і старше, жінки 55 років і старше); члени домогосподарств, які в повному складі виїхали за кордон (такі домогосподарства не могли бути охоплені дослідженням); прикордонні маятникові мігранти [6].

Як ми вже писали вище (див. підрозділ 4.1), існують принципові відмінності в оцінці кількості вітчизняних трудових мігрантів, наданої представниками органів влади (переважно – Міністерством закордонних справ) з одного боку, та окремими політиками та журналістами – з іншого. Перші на початку XXI століття наполягали на тому, що масштаби української зовнішньої трудової міграції не перевищують 2-2,7 млн. осіб. Другі називали більш масштабні цифри, доводячи кількість трудових мігрантів до 5-7 млн. осіб [7]. З одного боку, варто погодитись, що офіційна статистика не може в повному обсязі відображати реальну картину. З іншого – джерела інформації окремих посадовців в цьому питанні також не викликають повної довіри та не можуть подавати комплексні дані. Загалом же реальна кількість трудових мігрантів з України наразі може бути визначена тільки шляхом спеціальних досліджень і зроблених за їх допомогою підрахунків, оскільки українська офіційна статистика враховує лише тих, хто офіційно виїхав на роботу до інших країн. У будь-якому випадку наведені вище цифри дають уяву про масштаби й динаміку зовнішньої трудової міграції українців як соціального процесу.

Причини інтенсифікації міграції українського працездатного населення на рубежі ХХ-ХХІ століть мають комплексний характер. Переважна більшість з них походить зі стану вітчизняної економіки та ринку праці. Останньому властиві певні особливості, такі як:

- належність до ресурсних ринків (продавцями послуг є домогосподарства, економічно активне населення, а покупцями – урядові та неурядові інституції);
- важлива роль профспілок (які, втім, не є незалежними), асоціацій виробників, а також держави;
- робоча сила в якості особливого товару;
- заробітна платня – основний вид доходу більшості працівників та сімей, що визначає якість робочої сили;
- недостовірність та приховування інформації про реальний стан ринку праці, про його перспективні можливості;
- відсутність відповідного виробничій динаміці рівня зайнятості;
- низька продуктивність праці, що призводить до низького рівня оплати праці;
- нерівномірний розподіл трудових ресурсів по території держави;
- деформація в галузевій структурі та професійно-кваліфікаційному складі [8].

Такий стан українського ринку праці спустошує трудовий потенціал країни, який повинен забезпечувати та підживлювати економіку. Поняття «трудова потенціал» розглядається дослідниками як «розвинена в даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних та духовних характеристик і якостей працездатного населення, що реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку продуктивних сил» [9]. У кількісному відношенні трудовий потенціал (зведена характеристика трудової активності людей) вимірюється як загальна чисельність людино-років трудового життя, що необхідно прожити сукупності осіб у складі зайнятого населення за існуючого порядку вимирання та характеру міграційних

процесів, а також закономірностей змін рівнів зайнятості з віком. Кількісний бік трудового потенціалу розглядають як частину життєвого потенціалу (різниця між першим та другим трактується як нетрудова частина життєвого потенціалу). Трудовий потенціал має також якісний бік, що включає статевовікову структуру, освітній та кваліфікаційний рівень, стан здоров'я працездатного населення тощо [10].

У період кінця ХХ – початку ХХІ ст. український трудовий потенціал має сталу тенденцію до зменшення та виснаження. До 2005 року 8 % населення України отримали досвід праці в іншій державі. З них 3,4 % виїжджали за кордон один раз, 1,7 % – два рази, 2,8 % – три або більше разів. В 2005 році поїздки в інші держави з метою працевлаштування планували 6 % дорослого населення України (14 % на заході країни, 4-5 % в інших регіонах) [11]. Згідно з даними дослідження з питань трудових міграцій, проведеного Державним комітетом статистики України, протягом 2005 р. – першої половини 2008 р. за кордоном працювали 1,5 млн. жителів України. З них майже 1,3 млн. перебували за межами України з метою трудової діяльності одночасно протягом 2007 – першої половини 2008 рр. При цьому, за даними дослідження, рівень участі сільського населення працездатного віку в трудових міграціях був вищим за міські показники. Згідно з оцінками голів сільрад у сільській місцевості в 2008 р. налічувалося 540 тисяч трудових мігрантів, що становило 6,4% сільського населення України працездатного віку. Щодо міських жителів цей показник становив лише 2,2% [12]. Більш висока інтенсивність трудових міграцій сільського населення, що фіксується в цілому по Україні, забезпечувалася за рахунок Західної України (Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини) [13]. Тут член кожної п'ятої родини (21 %) тимчасово працює або ж працював за кордоном. В південних та центральних регіонах України доля таких родин значно менша – 13 % та 10 % відповідно. Схід держави найменш представлений в процесах трудової міграції – лише 8 % родин регіону мають такий досвід [14].

Вивчаючи джерела українських трудових мігрантів з географічної точки зору, ми бачимо розбіжності між регіонами. Значна частина трудових мігрантів – мешканці Західної України. Вони складають 71,6% від загальної кількості. Пояс областей з низькими показниками трудової міграції простягнувся з півночі на південь по Лівобережній Україні [15].

В подальшому наведені цифри щодо масштабів трудової міграції українців лише підтверджувались додатковими опитуваннями. Про це наприклад свідчать дані модульного вибіркового обстеження населення з питань трудової міграції, яке проводилось у квітні – червні 2012 р. Державною службою статистики України та Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України в рамках проекту Європейського Союзу «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», який реалізується Міжнародною організацією праці (МОП) спільно з Міжнародною організацією з міграції (МОМ) [16]. Заступник Голови Державної служби статистики України Наталія Власенко зазначила, що результати цього дослідження дозволили оцінити масштаби, поширеність та географічну спрямованість потоків зовнішніх трудових міграцій громадян України до Білорусі, Молдови та Росії кінця ХХ – початку ХХІ ст. та одержати дані щодо демографічних та соціально-економічних характеристик українських трудових мігрантів, їхнього освітнього рівня, видів діяльності, частоти, тривалості поїздок, умов та оплати праці тощо. Під час обстеження було опитано понад 45,5 тис. осіб, які проживали у 23,5 тис. домогосподарств з усіх регіонів країни [17].

Згідно з отриманими в рамках проекту результатами, кількість трудових мігрантів (громадян у віці від 15 до 70 років, які з січня 2010 р. до червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном) складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку. Майже половина з них (48,5%) є короткостроковими трудовими мігрантами. Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, їхня частка в міграціях складає 2/3 від загальної кількості. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків віком від

15 до 70 років складає 4,8%, натомість подібна частка жінок майже вдвічі менша – 2,2% [18]. В той же час варто відзначити, що серед довгострокових трудових мігрантів (тих, хто перебуває за кордоном понад один рік) спостерігається гендерний паритет (48,9% жінок та 51,1% чоловіків) [19]. Дані згаданого вище дослідження 2008 року показують, що серед українців чоловічої статі масштаби участі в трудовій міграції починають стрімко падати після 50 років – число мігрантів-чоловіків у віці 50-54 роки у 2,5 рази менше, ніж 45-49-річних; кількість мігрантів у віці 55-59 років – в 1,5 рази менша, ніж 50-54-річних. Натомість серед жінок тенденції до зниження кількості трудових мігрантів після 35-річного віку не спостерігається. Ймовірно, що в першому пенсійному п'ятилітті (55-59 років) інтенсивність зовнішньої трудової міграції жінок залишається на рівні старшого працездатного віку (50-54 роки) [20].

Говорячи про напрямки міграційних потоків, директор департаменту статистики праці Держкомстату України Інеса Сеник оприлюднила статистичні дані стосовно країн-реципієнтів українських заробітчан. Вона зазначила, що на початку 2010-х років «найбільшими країнами-реципієнтами вітчизняної робочої сили є Російська Федерація (43,2%), Польща (14,3%), Італія (13,2%) та Чеська Республіка (12,9%) (за результатами обстеження трудової міграції у 2008 р. Італія та Чеська Республіка знаходилися відповідно на другому та третьому місці серед зазначених країн). Серед інших держав, куди спрямовані потоки трудових міграцій – Іспанія (4,5%), Німеччина (2,4%), Угорщина (1,9%), Португалія та Білорусь (по 1,8%)» [21]. Таким чином, Російська Федерація займає безсумнівні домінуючі позиції в структурі зовнішньої трудової міграції українців. Цікаво, що до числа лідерів входить і Білорусь – втім, із значно нижчими показниками.

Статистика показує, що українські трудові мігранти залучені до виконання широкого кола робіт та комплексних обов'язків. Серед найпоширеніших місць працевлаштування громадян України за кордоном протягом 2010-2012 років відзначається сфера будівництва (46 %). Слідом за нею йдуть робота з домашнього догляду (18 %), працевлаштування в

сільськогосподарській сфері (11 %), участь в оптовій та роздрібній торгівлі (9 %). Іншими секторами на ринку праці, які згадуються в соціологічних дослідженнях, є промисловий, транспортний, готельний та ресторанний – на них припадає по 4 % [22]. Якщо розглядати більш детально гендерну складову працевлаштування заробітчан, то в досліджуваних країнах чоловіки більше зайняті будівництвом, сезонними сільськогосподарськими роботами, жінки – прибиранням та доглядом за хворими, пенсіонерами та дітьми (тобто – виконують завдання домашньої прислуги) [23]. Розповсюдженням реклами здебільшого займаються студенти, а висококваліфіковані фахівці зайняті в різних галузях [24]. Таким чином, можна стверджувати, що трудові мігранти обіймають мало не весь спектр професій, набутих в Україні. В основному вони виконують за кордоном тимчасові, сезонні роботи в будівництві, сільському господарстві, сервісі. При цьому як правило це здійснюється за відсутності відповідних дозволів, тобто практично нелегально.

Трудові мігранти з України влаштовуються на ті види работ, які не є популярними серед громадян країни-реципієнта. У даному випадку вони завідома знають, що отримають меншу заробітну платню за виконану роботу, аніж отримав би громадянин країни перебування. Але ця сума все одно є привабливою, адже є вищою за заробітну платню в Україні (див. Додаток Т). Глобалізація й лібералізація торгівлі вплинули на умови працевлаштування в країнах призначення. Попит на дешеву, некваліфіковану робочу силу залишається значним у сільському господарстві, харчовій, обробній промисловості, на будівництві, на підприємствах легкої промисловості [25]. Тому трудова міграція зазвичай асоціюється з терміном «3 Д» («*three D*»: *Dirty, Dangerous and Degrading* – брудний, небезпечний, деградуєчий) – тобто стосується роботи, від якої відмовилися громадяни власне держави-реципієнта мігрантів [26]. Голова представництва МОМ в Україні Манфред Профазі в 2015 році підкреслював, що «важкі життєві умови спонукають багатьох українців приймати ризиковані пропозиції працевлаштування за кордоном і погоджуватися на умови праці, на які в іншій ситуації вони б не погодилися».

Він зазначав, що їхня кількість зростає, наводячи дані про те, що в 2011 році кількість таких людей становила 14% від загальної кількості потенційних трудових мігрантів [27].

В той же час, не зважаючи на відсутність можливості працювати за фахом, мігранти, як правило, виграють від свого переїзду за кордон завдяки наступним факторам: більш високому рівню доходу (фінансовий капітал); новим знайомствам, налагодженню торгових та ділових зв'язків (соціальний капітал); надбанню знань щодо альтернативного способу отримання насущних засобів для життя; новим навичкам, отриманим під час роботи в різних сферах зайнятості (людський капітал) [28].

Згідно з опитуванням щодо умов праці українських трудових мігрантів, 62% респондентів вказали, що вони були зайняті повний робочий день, 4% – неповний, а кожен третій працював на умовах погодинного найму. Цікаво, що середня тривалість «нормованого» робочого дня для українців коливалася від 6 до 16 годин. Лише кожен четвертий зазначив, що його робочий день тривав у середньому 8 годин, приблизно стільки ж – 10 (22 %) та 12 годин (25 %). 2,7% працювали по 9 годин. Робочий день тривалістю від 14 до 16 годин щоденно був у 8 % опитаних, що не набагато перевищує відсоток тих, хто трудився по 7 та менше годин щоденно – у відповідності до трудового законодавства країн перебування (13,8 %). 4% опитаних не вказали тривалість свого робочого дня. Наскільки можна судити з приміток у анкетах, головним чином так вчинили люди, які працювали за погодинним наймом та ті, хто доглядав за хворими, маючи, так би мовити, «цілодобовий» робочий день [29].

Акцентуючи увагу на проблемах, з якими зіткнулися українські заробітчани за кордоном, слід звернути увагу на той факт, що вони є ідентичними як для короткострокових, так і для довгострокових мігрантів. Наприклад, із загальної кількості останніх 11,5 % стикалися з тим, що їхня фактична робота відрізнялася від обіцяної; 10,2 % – з практикою переводу від одного роботодавця до іншого; 11,2 % працювали в несприятливих умовах праці; 6,5 % повідомили про факти затримки або неповної виплати заробітної

плати; 4,9 % були змушені виконувати понаднормову неоплачувану роботу [30].

Нерідко мігранти влаштовуються на декілька робіт аби прогодувати свою сім'ю. З цього приводу було організовано спеціальне дослідження. Лише 1,4 % опитаних заявили, що в них не було потреби в таких підробітках, 47,9 % вказали, що просто не мали можливості для отримання таких прибутків. Серед тих, хто мав додатковий заробіток, більшість заявили, що це їм вдавалося завдяки понаднормовій роботі та роботі у вихідні (44,7 %). Окремі мігранти надавали послуги іншим заробітчанами або отримували допомогу від закордонних благодійних організацій чи церков [31].

Їхні професійні кваліфікації знаходяться на різному рівні. Переважну більшість українських трудових мігрантів – 65 % у 2010-2012 роках – становили люди з середньою освітою. На українців із закінченою вищою освітою приходилось 15 % загальної кількості; стільки ж становили особи з базовою або неповною вищою освітою. Лише 5 % українських трудових мігрантів мали виключно початкову або незакінчену середню освіту [32]. При цьому довгострокові мігранти відрізняються підвищеним рівнем освіти. Серед них частка осіб, які мають повну вищу освіту, в 1,6 рази, а осіб, які мають базову або неповну вищу освіту – в 1,2 рази вищі, ніж в середньому по всій сукупності зовнішніх трудових мігрантів [33]. Наголошуємо на тому, що виключно по цих показниках не варто судити про професійні якості українських робітників – вони ілюструють стан справ в українській системі освіти, яка сформована на основі радянської та була в досліджуваний період достатньо доступною для громадян. Наявні процеси нівелювання статусу диплома вищої школи демонструють, що й він не є гарантією наявності реальних навичок та професійних знань.

Статус українських трудових мігрантів за кордоном також суттєво диференційований. Згідно з даними вже згаданого вище дослідження МОП та МОМ, 38 % наших співвітчизників, що працювали за кордоном у 2010–2012 роках, мали дозвіл на проживання та роботу. В той же час 13 % трудових

мігрантів мали дозвіл на роботу, 24 % — дозвіл на тимчасове проживання, 17 % не мали правового статусу а 4 % перебували в інших країнах лише з туристичною візою [34]. Частка осіб, які мали дозвіл на проживання та роботу за кордоном, серед довгострокових мігрантів є вищою, ніж серед інших категорій заробітчан. Втім, майже 29 % навіть цього специфічного контингенту перебували в інших державах без офіційного статусу. Лише 39,4 % довгострокових мігрантів мали письмовий договір з роботодавцями (даний показник не набагато вищий, ніж в цілому по сукупності мігрантів), проте навіть з цієї категорії осіб 23,1 % згідно з договором не мали права на жодну соціальну пільгу. Тільки в 31,4 % випадків в письмовому договорі було закріплено право на соціальне страхування довгострокового заробітчанина [35].

Як правило, формально українці виїжджають за кордон на основі приватних запрошень або туристичних ваучерів. Характер таких поїздок визначає їх тривалість, яка не перевищує декількох тижнів або декількох місяців. Виїзди спеціалістів дещо триваліші, однак в цілому також короткочасні – як правило, вони тривають менше півроку. Такі поїздки відбуваються переважно у вигляді службових відряджень, виїздів на стажування, роботи за контрактами [36].

Окремо в рамках згаданих опитувань розглядалися причини трудової міграції українців. 80 % опитаних головною причиною роботи за кордоном вважають низький рівень доходів в Україні. Через відчуття безперспективності виїхали 36 % заробітчан. Політична нестабільність бентежить 29 %, а низький рівень соціальних стандартів – 25 % опитаних.

Цифри доводять, що виїзд в інші країни дійсно позитивно впливає на економічне становище трудових мігрантів. Середньомісячний заробіток українців за кордоном суттєво відрізняється в залежності від країни перебування (див. Додаток У) – від 432 доларів США в Білорусі до 1798 доларів США в Німеччині [37]. Узагальнені дані станом на кінець досліджуваного періоду дають цифру в 930 доларів США, що майже втричі

більше, ніж приходится у середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України (330 доларів США). Більша частка зароблених мігрантами коштів надходила до України через неофіційні канали: вони надсилалися через знайомих чи водіїв вантажівок або передавалися особисто. Відзначимо, що зароблені мігрантами кошти є вкрай важливими для добробуту їхніх домогосподарств на території нашої держави [38].

Міграція трудових ресурсів має як негативні, так і позитивні наслідки для рідної країни переселенців. В країнах походження заробітчани побоювання щодо загострення цієї проблеми включають в себе наступні аргументи:

- еміграція висококваліфікованих фахівців позбавляє ці держави їхньої дорогоцінної кваліфікованої робочої сили, в утворення якої держава протягом багатьох років вкладала значні кошти. У середньо- та довгостроковій перспективі ця втрата людського капіталу здатна загальмувати процес економічного розвитку;

- мігранти та члени їхніх сімей, попри достатньо високі показники грошових переказів на Батьківщину, зазвичай не виправдовують покладені на них сподівання, не виконують роль «рятівників» національної економіки. Вони рідко вкладають кошти в підприємництво та продуктивну діяльність. Надані грошові перекази скоріше сприяють розвитку «споживання на показ» (*conspicuous consumption*), а також інфляції на Батьківщині, знижують мотивацію до активної зайнятості серед тих, хто їх отримує;

- трудова міграція може сприяти зростанню нерівності та диспропорцій в територіальному (міжрегіональному) розподілі багатства, рівні розвитку;

- трудова міграція одного або обох батьків може негативно позначитися на рівні освіти та економічної активності залишених ними на Батьківщині дітей;

- покладаючись на широкомасштабну трудову міграцію як на засіб вирішення гострих соціальних проблем, уряди країн їхнього походження

можуть послабити зусилля, спрямовані на розширення сфер зайнятості, поліпшення національного економічного та соціального клімату [39].

Головні побоювання приймаючих країнах часто не ґрунтуються на якихось об'єктивних свідченнях та зводяться до наступного:

- мігранти забирають робочі місця у місцевого населення;
- приплив робочої сили з-за кордону дозволяє знижувати заробітну плату;
- мігранти можуть стати непосильною ношею для системи соціального забезпечення в країні перебування;
- трудові мігранти сприяють відтоку грошей з приймаючої країни;
- іммігранти та трудові мігранти поглиблюють проблеми, пов'язані зі злочинністю та становлять загрозу місцевим культурним цінностям та ідентичності [40].

Розглянемо основні негативні наслідки активізації трудової міграції більш детально. До найвідоміших негативних рис цього явища безперечно відноситься втрата вітчизняним ринком праці робочої сили, яка могла б зробити свій внесок у відбудову національної економіки. Натомість її зусиллями та результатами праці користуються інші держави. На Батьківщині в той же час погіршується вікова структура населення, співвідношення її працездатної та непрацездатної частин, зменшується кількість економічно активних людей (у випадку України – з 21,2 млн. в 2000 р. до 20,5 млн. в 2006 р.) [41]. Наслідком цього стають загрозливі в нашій державі процеси старіння населення. Українське суспільство зацікавлене в поступовому поверненні українських трудових мігрантів, в зв'язку з чим постає проблема їх реінтеграції в соціум, який змінився за період їхньої відсутності. Найбільш ефективним механізмом реалізації цього процесу є стимулювання підприємництва зворотних мігрантів. Однак навіть при повному поверненні заробітчачан Україна вже через п'ять-сім років може зіткнутися з проблемою браку робочої сили. За таких умов єдиним способом її поповнення стає активна імміграційна політика [42].

В цьому контексті специфічною проблемою є міграція висококваліфікованої робочої сили, яка може загрожувати окремим галузям соціально-економічної сфери. Від'їзд професіоналів, особливо вчителів та працівників сфери охорони здоров'я, пов'язаний з подальшим падінням рівня кваліфікації означених сфер діяльності. Він здатен призвести до серйозних довгострокових наслідків для розвитку людського капіталу держави. Варто відзначити, що подібні явища розповсюджені в Україні, втім, її специфікою є відсутність всебічних негативних результатів від їхньої активізації. В сфері охорони здоров'я виїзд за кордон кваліфікованого медичного персоналу дійсно загрожуює майбутньому української нації. За інформацією Міністерства охорони здоров'я України, протягом 2008 р. з нашої держави на роботу за кордон виїхало біля 6 тис. лікарів. Більше того, за останні п'ять-шість років галузь втратила понад 47 тис. медсестр. Додаткову тривогу за ситуацію в медицині у фахівців викликає процес старіння медсестринського персоналу. Так, упродовж 2006 р. кількість осіб пенсійного віку серед працюючих спеціалістів середньої ланки зросла з 12,6 до 13,8 %, а в деяких регіонах – до 20 % [43]. В той же час в освітній галузі ситуація не є небезпечною. В Україні міграція вчителів не призвела до браку кадрів і падіння якості викладання, оскільки, через різке зниження кількості населення шкільного віку починаючи з 1995 року, в українській системі освіти помічається надлишок викладацького складу [44].

Ще одна проблема демографічного характеру, викликана інтенсифікацією процесів трудової міграції українців, постає в родинному вимірі. У даному контексті окремого наукового статусу набуває вивчення долі та статусу дітей із сімей мігрантів, які не можуть повноцінно пройти процес соціалізації у суспільстві через відсутність батьків. Дослідники підкреслюють, що в сьогоdnішніх умовах масштабності явища заробітчанства однією з найменш соціально захищених категорій населення є діти з дистантних родин [45]. Згідно з роботами І. М. Трубавіної дистантною родиною вважається та, члени якої з різних причин перебувають один від одного на відстані. До цієї ж

категорії вона відносить і сім'ї трудових мігрантів, у яких один з батьків або ж обоє стали заробітчанами [46].

Родина, як окрема ланка суспільства, виступає найважливішим інститутом соціалізації та виховання, завдяки якому діти набувають перших навичок взаємодії з суспільством, засвоюють перші соціальні ролі, опановують норми та цінності життя. Саме в сім'ї закладаються основи виховання та формування особистості, через неї успадковуються духовні цінності, життєвий досвід, трудові навички, національні особливості [47].

Перебуваючи на заробітках, батьки не беруть участі у формуванні особистості дитини. В умовах, коли вони відсутні довгий час, відбувається деформація інституту родини, а соціалізація молоді набуває нових, змінених рис. Діти українських мігрантів проходять цей процес доволі складно. Для сучасних родин через об'єктивні та суб'єктивні причини характерним є дефіцит безпосереднього спілкування батьків та дітей у родинному колі [48].

З причин відсутності гідних умов життя та розвитку на Батьківщині в Україні існує велика кількість родин, члени яких тривалий час перебувають за кордоном на заробітках. Зосередженість зусиль батьків на розв'язанні питань матеріального добробуту призводить до значного скорочення часу для спілкування з дитиною, спільного проведення дозвілля, заняття спільною справою. Такі умови несприятливі для розвитку особистості дитини [49]. Виїзд батьків за кордон на заробітки часто має негативні наслідки для дітей. В таких родинах діти переважно зростають у достатку, втім, вони не рідко страждають від комплексу неповноцінності. Досвід показує, що гроші, які заробітчани передають своїм дітям, останні часто використовують бездумно. Дослідниця психологічної адаптації та соціалізації дітей А.Й. Ваврик зазначає, що діти заробітчани перебувають у стані, який можна назвати новітнім соціальним сирітством. На думку науковця, це явище в Україні стало проблемою загальнонаціонального масштабу. Головна проблема дітей заробітчани полягає в тому, що, залишені без батьків, вони озлоблюються, стають агресивними, пропускають уроки, знайомляться і підтримують

контакти з сумнівними особами, вживають алкоголь, ведуть легковажний спосіб життя [50]. В Україні актуалізується поняття «психологічного сирітства». Найчастіше під це визначення потрапляють діти з неблагополучних або неповних сімей. Але останнім часом до психологічних сиріт почали зараховувати і дітей трудових мігрантів.

В якості прикладу розглянемо історію учасників проведеного нами анкетування – Оксани Володимирівни. Поїхавши до Білорусі з метою тимчасового заробітку, вона залишила дочку на Батьківщині зі своїм чоловіком. Через деякий час подружжя розлучилося, а дитина залишилася на вихованні у свого хрещеного отця. Це призвело до того, що дочка перестала звертати увагу на батьків, як на людей-орієнтири, що формують її світосприйняття. Оксана Володимирівна повідомила нам, що коли вона виросла, дівчина неодноразово робила акцент на тому, що вдячна своїй матері за безбідне дитинство, проте наголошувала, що воно де факто пройшло без материнського виховання.

Іншої точки зору дотримується О. Позняк. Він оптимістичніше дивиться на речі, зауважуючи, що діти заробітчани можуть допомогти оздоровленню економіки України. Як свідчать результати опитування повнолітніх дітей трудових мігрантів, проведене в 2010 році, серед молодих жителів України, чії батьки працюють за кордоном, існує потужний потенціал до підприємництва. Респонденти в значній мірі були налаштовані на здійснення підприємницької діяльності. Навіть за несприятливих умов започаткування власної справи в Україні 62,2 % відповіли ствердно на питання про бажання заснувати свій бізнес; ще 23,8 % вибрали варіант відповіді «скоріше так, ніж ні». Більше половини повнолітніх дітей трудових мігрантів бачать перспективи для відкриття і ведення підприємницької діяльності спільно зі своїми батьками, які знаходяться за кордоном [51].

Загалом діти трудових мігрантів мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки. Втім, через відсутність батьків у них виникають хвилювання за долю родини, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання

самоствердитися, які нерідко проявляються у девіантній поведінці та конфліктах [52]. Психотерапевт Г. Католик стверджує, що ці діти стикаються зі значним емоційним дефіцитом внаслідок нестачі батьківської любові; відчують образу на батьків і водночас мають почуття провини (оскільки переконані, що батьки дуже важко працюють для їхнього блага) [53].

Іншою проблемою соціалізації є той факт, що родини трудових мігрантів схильні до розлучення. В якості прикладу подібної ситуації наведемо історію 28-річної одеситки Галини та її чоловіка Дмитра. Жінка розповіла, що «на початку економічної кризи, у 2008-му, Дмитра звільнили. У мене робота залишилась. Але хіба ж проживеш удвох на одну так звану середню зарплату? Її вистачало хіба що на їжу та оренду квартири» [54]. Хороше місце праці в Одесі програміст Дмитро знайти не міг рік, а нестабільні невеликі доходи не рятували. Це спричинило скандали в родині. В результаті, коли друзі запропонували Дмитрові роботу в Росії, той майже без вагань погодився. «Я підтримала це рішення, – згадує Галина. – Він винаймав у Санкт-Петербурзі маленьку кімнату, так дешевше» [55]. Сама ж жінка не наважилася покинути місто, де мешкають друзі й батьки. Спочатку подружжя бачилося хоча б раз на місяць, але потім супруги почали потроху віддалятися один від одного. Завершилося це родинною зрадою з боку Дмитра. Зараз Галина каже, що не бачить сенсу рятувати родину: «Не бачу жодних перспектив. Він там робить кар'єру, повертатися «поки що» не хоче. Я живу своїм життям тут, удома» [56].

Проведене дослідження вказало на основні проблеми адаптації дітей мігрантів у соціумі. Актуальною виявилась необхідність врегулювання питання взаємодії батьків, що змушені покинути свою державу, та дітей, які через це виховуються родичами. Очевидною в цьому контексті є проблема визначення державних структур, які повинні врегулювати цю сферу. На нашу думку, згідно своїх функціональних обов'язків проблемою соціалізації дітей мігрантів повинні займатися Міністерство освіти і науки, Міністерство молоді та спорту, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх

справ, Міністерство юстиції України та інші відомства. Втім, на даному етапі державотворення органами влади приділяється недостатньо уваги цьому питанню.

Явище трудової міграції в сучасному глобалізованому світі, за умов вдалої та успішної адаптації працівників за кордоном (див. підрозділ 5.1), має низку позитивних наслідків. При цьому вони виникають як для країн-донорів робочої сили, так і для держав-реципієнтів мігрантів. В якості перших, враховуючи географічні межі нашого дослідження, можна розглядати Україну та Республіку Молдова. Для них активізація процесів трудової міграції означає:

- зменшення соціальної напруженості в суспільстві;
- зниження рівня безробіття в державі;
- збільшення доходів членів сімей мігрантів за рахунок грошових переказів з-за кордону;
- створення нових робочих місць у сфері бізнесу за рахунок зароблених коштів,
- підвищення рівня зайнятості населення та, як результат, розвиток національних економік;
- придбання або розширення мігрантами професійних навичок в період здійснення трудової діяльності в іншій країні;
- вивчення мови країни-реципієнта, придбання нових культурних цінностей та традицій (втім, лише у випадку реалізації західного вектору міграції, оскільки переміщення на територіях колишнього СРСР базується на всебічному розповсюдженні російської мови) [57].

Основними країнами-реципієнтами мігрантів досліджуваного регіону є Російська Федерація та Республіка Білорусь. Для них активізація процесів трудової міграції означає:

- заповнення дефіциту робочої сили, необхідної для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку;

- збільшення (стабілізацію) чисельності населення, в тому числі за рахунок процесів асиміляції;
- можливість забезпечення геополітичної безпеки країни [58].

Найвідомішим позитивним наслідком трудової міграції є економічно-інвестиційний фактор. Мігранти відправляють зароблені кошти на Батьківщину, що в свою чергу підтримує національну фінансову систему. По суті, вони здійснюють масштабну економічну діяльність, що змінює загальну соціально-економічну ситуацію багатьох регіонів світу. Для України ці питання мають особливе значення, адже кількість людей, що працюють за кордоном, обраховується мільйонами осіб. В українській реальності цей фактор є надзвичайно важливим. Станом на другу половину 2000-х років Україна займала шосте місце в світі по обсягам грошових переказів. Національний інститут стратегічних досліджень оцінює обсяги щорічних переказів українських заробітчан в цей період в 1-5 млрд. доларів США. Дещо точніші оцінки дає Національний банк України. За його даними, протягом 2000 – 2006 рр. обсяги міграційного капіталу, що надійшли в Україну через банківську систему, зросли у 2,2 разу і перевищили в 2006 році 2 мільярди доларів США. Ще близько 1 мільярда доларів США надійшло через спеціалізовані системи грошових переказів (Western Union, MoneyGram тощо) [59]. На основі комплексної методики, розробленої Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, було розраховано, що сумарний обсяг грошових переказів мігрантів в 2007 році склав 4,67 млрд. доларів США, обсяг доходів трудових мігрантів – 6,68 млрд. доларів США. В 2010 році ці показники відповідно становили 4,43 і 6,32 млрд. доларів США [60]. Переважна частина експертів упевнена, що в цьому контексті можна говорити про 5-7 млрд. доларів США, спрямованих в Україну трудовими мігрантами [61]. Так, експерти МОМ, спираючись на дані Національного Банку України, оцінювали суму приватних грошових переказів, які надійшли в Україну у 2012 році, на рівні близько 7,5 млрд. доларів США, що становило 4% тодішнього ВВП нашої держави. Вважається, що українська економіка

втратила би близько 7 % свого потенціалу без їхнього стимулюючого впливу [62]. За оцінками експертів ООН, які розглядали офіційні канали надходження коштів, українські трудові мігранти протягом 2006 року перевели на Батьківщину 8,4 млрд. доларів США. Втім, в деяких дослідженнях зустрічається точка зору, що реальна цифра могла бути значно вищою – до 21 млрд. доларів США, що складало чверть ВВП та вдвічі перевищувало обсяги прямих іноземних інвестицій в українську економіку [63].

На жаль, незважаючи на значні обсяги грошових надходжень від мігрантів, у випадку України ефективність їх залучення в економіку вітчизняних регіонів залишає бажати кращого. Більшість коштів, які заходять в державу в якості переказів від мігрантів-заробітчанин, витрачається на задоволення щоденних потреб або придбання товарів тривалого користування. Лише в поодиноких випадках основним напрямком витрат зароблених за кордоном грошей є інвестування [64].

Ще одним позитивним наслідком для України від участі її громадян в процесах трудової міграції є іміджевий фактор. Переважна більшість українців є працьовитими та толерантними особами. В результаті вони формують позитивне враження про себе в країнах перебування, що опосередковано впливає й на міжнародний імідж України [65]. В регіональному контексті це дозволяє активізувати процеси відповідного позиціонування нашої держави в якості надійного партнера та безпечного сусіда. Втім, реальні геополітичні преференції від цього неможливо досягнути без реалізації чітко сформульованої державної іміджевої політики, яка на превеликий жаль була відсутня протягом досліджуваного періоду.

Позитивний вплив трудової міграції на рівень безробіття в Україні досліджував О. Позняк. В ході вивчення процесів трудових міграцій ним була розроблена відповідна методика. Згідно з нею, при відсутності можливостей здійснення трудових міграцій рівень безробіття в Україні в першій половині 2008 року склав би 12,2 %, а кількість безробітних більш ніж вдвічі перевищила б їхню фактичну чисельність. Можна припустити, що, за умови

стабілізації співвідношення між чисельністю груп мігрантів з різним терміном перебування за кордоном, в 2010 році гіпотетичний рівень безробіття мав в такому випадку зрости до 14,1 % проти фактично зафіксованого показника в 8,1 %, тобто досягнути практично критичного рівня [66].

Окремою складовою міграційного процесу, яка тісно пов'язана саме з тематикою заробітчанства, є проблема нелегальної міграції. Це явище було майже відсутнє в період існування Радянського Союзу – через жорсткий контроль за кордоном та могутнім потенціал внутрішнього ринку праці. Через це в регіоні були відсутні будь-які програми боротьби з ним. Все змінилось після розпаду СРСР. Після здобуття Україною незалежності проблема нелегальної міграції для нашої держави з кожним роком зростає. Як видно з наведеної вище статистики (коли офіційні дані у рази відрізняються від неофіційних), українці живуть і працюють у державах-реципієнтах переважно нелегально. Однак за нелегальним статусом мігрантів, що масово прибувають до інших країн, стоїть радше нова соціальна дійсність, аніж зв'язок зі злочинністю чи маргінальністю, на якому часто акцентують увагу західні дослідники, які вивчають цю проблему [67].

Наголошуємо на тому, що в сучасних умовах трансформації міжнародного середовища державного регулювання потребує саме нелегальна міграція, яка характеризується тим, що її суб'єкти залишають країну свого постійного проживання та опиняються на території інших держав без офіційного дозволу. І. Прибиткова та Ю. Римаренко виділяють певні ознаки нелегального переміщення мігрантів [68]:

- залучення особи-посередника, що займається нелегальним транзитом мігрантів;
- надійне укриття в пунктах пропуску;
- перетин кордону із супроводом;
- влаштування на роботу в країні призначення;
- перехід грошей до інших рук;
- незаконні в'їзд або перебування;

- добровільність переміщення.

Міжнародна організація з міграції оприлюднила соціологічні дані щодо нерегульованої міграції та загрози торгівлі людьми в Україні, за якими нелегально працюють за кордоном 40% українців [69]. До головних напрямків незаконного переміщення мігрантів відносяться Брянсько-Чернігівський і Сумський на кордоні з Російською Федерацією, Гомельсько-Чернігівський на кордоні з Республікою Білорусь, Чернівецько-Кельменецький на кордоні з Республікою Молдова, на заході України – Березівський, Великоберезнянський та Виноградівський на кордоні зі Словаччиною і Угорщиною.

Міграційні процеси – це наша постбіполярна пострадянська реальність, яку потрібно спрямувати в максимально кероване русло [70]. Втім, не лише в країнах регіону на початку XXI століття були стурбовані зростанням міграційних процесів та їх нелегальним характером. Жодна держава сьогодні не зможе подолати цю проблему самотужки. Так, в Україні у м. Києві для вирішення проблем нелегальної міграції 4-5 вересня 2008 р. проходила 8-ма Європейська конференція міністрів у справах міграції. Там було оприлюднено текст 176-сторінкової тематичної доповіді, яку підготували експерти Ради Європи [71]. В ній було розкрито основні причини, проблеми та перспективи вирішення питання стосовно участі українців у міграційних процесах та напрямки підвищення рівня їхньої легалізації. У контексті зустрічі було встановлено, що на той момент зріс відсоток випадків, коли міжнародні кримінальні угруповання організують та контролюють потоки нелегальних мігрантів. Для них робота з нелегалами стала буденною справою та набула регулярного характеру, адже цей вид діяльності приносить чималі здобутки у грошовому еквіваленті. Складності у даному випадку додає той факт, що окрім подібних підприємців у прикордонних населених пунктах, представники міграційних служб досліджуваних країн також йдуть на злочин та нехтують правилами перетину кордону. У світлі цього факту надзвичайно важливою бачиться співпраця між правоохоронними та прикордонними органами

сусідніх держав, спрямована на виявлення і припинення діяльності міжнародних злочинців.

Ситуацію ускладнює той факт, що нелегальні мігранти користуються попитом на ринку праці. Використання нелегальної праці в сучасних умовах становлення та розвитку капіталістичних ринкових відносин на територіях колишнього СРСР вважається роботодавцями ефективним та вигідним. Так, згідно з даними проведеного в 2010 році опитування російських представників дрібного та середнього бізнесу, головними причинами неофіційного працевлаштування іноземних робітників є: тривалість і подорожчання процедури офіційної реєстрації мігрантів (36 % респондентів); можливість заощадити, виплачуючи нижчу заробітну плату мігрантам-нелегалам (26 % представників середнього і 23 % представників малого бізнесу); можливість уникнути сплати податків і соціальних внесків (22 % респондентів обох груп). Крім того, нелегальними мігрантами набагато легше керувати, їх легше покарати або звільнити [72].

Нелегальні мігранти є надзвичайно незахищеною групою населення, які можуть потерпати від різних видів утисків їхніх прав. За даними досліджень в середині 2000-х років кількість постраждалих від цієї бід українських мігрантів зростає. В якості найбільш розповсюджених загроз, з якими їм доводилось зіткнутися, заробітчани називали такий стан справ, коли вони:

- «Переїхали за кордон, оскільки їм запропонували роботу, але після прибуття їх позбавили волі і змусили працювати на будь-якому підприємстві / будівництві / сільськогосподарських угіддях за дуже низьку заробітну плату, або ж взагалі без будь-якої оплати праці»;
- «Переїхали за кордон, оскільки їм запропонували роботу по дому, але після прибуття їх позбавили волі і змусили працювати безкоштовно»;
- «Переїхали за кордон, оскільки їм запропонували роботу, але після прибуття у них відібрали паспорт і змусили працювати в секс-індустрії» [73].

Окремим питанням нелегальної міграції є питання торгівлі людьми. За словами Бегонії Пінейро Костас, співробітниці офісу з питань протидії торгівлі людьми Координатора проектів ОБСЄ в Україні, «запобігання торгівлі людьми проходить через усі аспекти нашої діяльності. Проблема торгівлі людьми – це проблема людської гідності, що сягає величезного розмаху. Торгівці людьми позбавляють людину її права на свободу та особисту безпеку і знущаються над її гідністю. Крім того, ця проблема ґрунтується на економічній і соціальній нерівності як між країнами, так і всередині окремих країн» [74].

Україна визнається міжнародними та вітчизняними експертами як постачальник і країна транзит «живого товару». Вона залишається одним з основних місць походження постраждалих від торгівлі людьми. За даними соціологічних оцінок МОМ, приблизно 120 тис. громадян України за період 1991-2012 рр. постраждали від сучасного рабства. За той самий період ця міжнародна структура виявила і надала допомогу понад 9 тисячам з них. Річна кількість відомих постраждалих становить близько 800-900 осіб, втім, в 2007 та 2010 роках вона перевалила за тисячу. Переважна більшість постраждалих – жінки (від 65 до 80 %). Виключення в гендерній статистиці (2011 та 2012 роки, коли відносна кількість відомих постраждалих чоловіків значно зросла) на нашу думку характеризуються не змінами на ринку подібної злочинної діяльності, а скоріше є наслідком суб'єктивних факторів.

Основним напрямком торгівлі людьми в Україні є Російська Федерація. На її долю приходить 39 % постраждалих, які отримали допомогу від Представництва МОМ в Україні протягом 2000-2012 років. Іншими пунктами призначення часто виступають Польща (14 %) та Туреччина (13 %) [75]. При цьому експерти відзначають, що на початку другого десятиліття XXI століття з'явилася низка нових тенденцій цього ганебного явища: зростання частки трудової експлуатації; розширення групи ризику, де раніше переважали жінки віком 15–24 років, за рахунок жінок і чоловіків

різного віку; зростання кількості іноземців, які зазнали експлуатації в Україні; зростання кількості дітей серед виявлених постраждалих [76].

Розглянувши загальні аспекти участі українців в процесах трудової міграції різного формату, звернемося до практичної сфери цього явища та проаналізуємо конкретні приклади зайнятості українців в Білорусі, Молдові та Росії. Економічне, соціальне та політичне становище України, Російської Федерації, Республіки Молдова та Республіки Білорусь формувалось за різних обставин та умов. З часом деякі країни досягли більшого успіху за інші в процесах економічної відбудови та забезпечення соціальних стандартів. Це сприяло міграційному переміщенню громадян, які прагнули поліпшення свого матеріального становища, між «аутсайдерами» та «лідерами» (див. Додаток Ф).

Загальновідомим фактом є те, що трудові мігранти з колишніх радянських республік в якості країни призначення віддають перевагу Росії. Дана ситуація пояснюється наявністю спільної мови та історії, безвізовим режимом і незначними перешкодами для виходу на російський ринок праці, відносно низькими транспортними витратами, легким визнанням робочої кваліфікації, наявністю особистих і громадських зв'язків, а також кращим доступом до інформації про наявність робочих місць в цій державі [77]. В якості окремої причини варто назвати вкорінене ще з радянських часів шанобливе ставлення до Росії як своєрідного «старшого брата» в представників старших поколінь, ірраціональне сприйняття переїзду на її територію як такого, що а пріорі означає рух вперед, до кращого майбутнього, до підвищення свого статусу. Таку репутацію, характерну для відносин між метрополією та колишніми колоніями, російська влада намагається підтримувати й після розпаду СРСР задля закріплення свого домінуючого положення в регіональному просторі.

Як ми вже відзначали в попередніх розділах, найбільший потік мігрантів з України також спрямований до Російської Федерації. Незважаючи на поступову переорієнтацію вітчизняних заробітчан на захід, соціологічні

опитування свідчать, що Росія протягом всього досліджуваного періоду залишалась найбільшим реципієнтом української робочої сили. Підтвердженням є статистичні дані, які показують, що до цієї держави на початку 2000-х років було спрямовано до 47 % від загальної кількості українських трудових мігрантів [78]. Дані статистичного дослідження за 2005-2008 роки дають точнішу цифру – згідно з ними, в цей період російський напрям міграції обирали 48,1 % українських заробітчан [79]. Слід відзначити, що мігранти з України більш «помітні» на російському ринку праці, оскільки саме український потік є найбільшим в абсолютних цифрах. Втім, рівень міграції – частка трудових мігрантів у загальній масі робочої сили країни походження – є вищим в менших державах (таких як Молдова та Вірменія).

Підставою для взаємного врегулювання трудової міграції між Україною та Росією на рубежі століть стала стаття 27 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між цими державами від 31 травня 1997 р., якою передбачено укладення спеціальних угод з метою вирішення питань трудових відносин, працевлаштування, соціального забезпечення громадян однієї сторони, які здійснюють трудову діяльність на території іншої сторони [80]. Термін дії договору спливав 1 квітня 2009 р., однак в ньому було підкреслено принцип автоматичної пролонгації у випадку, якщо жодна зі сторін не денонсує його, повідомивши іншу сторону не пізніше, ніж за шість місяців до цієї дати. Як наслідок, 1 жовтня 2008 р. дія Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між РФ і Україною була автоматично продовжена. Втім, попри наявність нормативних інструментів регулювання трудової міграції на міждержавному рівні, ефективні механізми їхнього застосування на практиці так і не були сформовані.

Якщо говорити про кількість заробітчан, які потенційно можуть безперешкодно виїхати на територію Росії для працевлаштування, то слід повторити, що російське законодавство передбачає встановлення квот для іноземних працівників. У 2007 р. квота становила 6 млн. осіб для країн, щодо яких діє безвізовий режим. В той же час відомо, що за даними Федеральної

міграційної служби Росії у 2008 р. на території держави офіційно працювало близько 10,2 млн. іноземних трудових мігрантів. Варто підкреслити, що незважаючи на наявність певної правової бази, російське міграційне законодавство (див. підрозділ 3.2) переважно не відповідає міжнародним стандартам та характеризується недоліками, протиріччями та надмірною складністю [81].

Навіть за таких умов масштаби української трудової міграції до Російської Федерації дійсно вражають. За даними Федеральної міграційної служби Росії у 2008 р. в цій державі офіційно працювало 3,5 млн. трудових мігрантів з України. Втім, українські експерти вважають ці дані завищеними. Згідно з офіційними вітчизняними даними, на кінець досліджуваного періоду кількість українських мігрантів у Росії становила близько 200 тис. осіб. Згідно з неофіційною статистикою, що досліджувалася в рамках проекту української трудової міграції НАН України, на російській території перебуває більше 2 млн. українців [82]. Лише в Москві, на думку фахівців, працюють від 200 до 300 тис. заробітчан з України.

Говорячи про якісні характеристики українських трудових мігрантів в Російській Федерації слід вказати, що серед них домінують чоловіки (60-65 %), здебільшого у віці від 25 до 40 років, представники робітничих професій [83].

Незаконне працевлаштування в Росії також є поширеним явищем, масштаби якого не відображаються статистично. Діяльність багаточисельних фірм-посередників підсилює цей стан справ. Однією з основних причин розвитку та процвітання нелегальної міграції до Російської Федерації є те, що легалізація не вигідна й самому працівникові, оскільки в такому разі, навіть якщо його заробіток і підвищується до мінімального рівня, реальна сума, виплачена йому роботодавцем, насправді зменшується. Такі чинники призводять до того, що 90 % трудових мігрантів перебувають у сфері тіньової економіки, яку в основному контролює криміналітет [84]. В результаті спостерігаються значні порушення прав трудових мігрантів.

У таких випадках зростає кількість звернень до дипломатичних представництв України в Росії. Тільки до Консульства посольства України в Російській Федерації (м. Москва) в середньому протягом досліджуваного періоду щорічно зверталось до мільйона громадян. Серед цікавих для них питань 50 % стосувалися соціальної, 20 % – цивільної, а 15 % – адміністративної сфер. Найбільше скарг надходило від громадян України, які перебували у Москві, Московській області та прикордонних із Росією регіонах [85].

Міністерство закордонних справ України також фіксує факти відмови керівників окремих підприємств у працевлаштуванні нашим співвітчизникам, які постійно проживають на території РФ, через громадянство нашої держави. Така ситуація змушує їх приймати російське громадянство [86]. Таким чином, методом утисків та шантажу росіяни закріплюють за собою український інтелектуальний та трудовий потенціал. Як відомо, також існують проблеми із забезпеченням медичним страхуванням, хоча між Україною та Росією й підписано відповідну міждержавну угоду з цього питання.

Результативність трудової міграції українців до Росії у порівнянні із західним напрямом є нижчою. Згідно з дослідженням правозахисної організації Human Rights Watch, заробітчанами у Росії часто затримують виплати заробітної платні, безпідставно вираховують з неї значну частину, а іноді взагалі не оплачують виконану роботу [87].

Через такі дії зі сторони країни-реципієнта, українські мігранти не бажають залишатися на постійне перебування у РФ та не планують переїзд на довгий період часу. Втім, Російська Федерація все ще залишається привабливою через високу заробітну платню, особливо у містах – мегаполісах.

На думку кандидата політичних наук, української дослідниці міжнародних відносин Качурець Ч.І., російський вектор трудової міграції містить найбільше ризиків для України як в політичному, так і в демографічному аспектах. Експерт визначає наступні причини такого стану справ:

1. Географічна близькість, відсутність мовних бар'єрів, родинні й культурні зв'язки населення та спрощена процедура перетину кордону сприяють масовому та переважно незаконному (законний сегмент складає лише близько 8,5 %) характеру трудової міграції.

2. Переважно незаконний характер міграції призводить до порушення прав працівників-мігрантів у країні перебування, створює підґрунтя для криміналізації міграційних процесів, сприяє встановленню в Росії негативного іміджу громадян України, а також використовується російською владою для проведення PR-акцій, спрямованих на погіршення міжнародного іміджу України як країни-постачальника нелегальних мігрантів, критику її досягнень у соціально-економічній сфері.

3. Масовий характер трудової міграції до Росії погіршує кількісні та якісні показники трудових ресурсів України [88].

В якості прикладу типового українського мігранта початку ХХІ століття, який працював в Російській Федерації, можна навести історію Ігоря М. Він шість років працював на заробітках в цій державі. Робота на будівництві у великих мегаполісах – Санкт-Петербурзі та в Москві – була для нього єдиним виходом зі скрутною фінансовою ситуації. «Я вчився на третьому курсі Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, коли раптово помер батько. Мені на життя не вистачало стипендії, а знайти роботу навіть у Харкові було майже нереально», – згадував Ігор [89]. Він обрав Росію в якості місця працевлаштування з двох причин. По перше, важливу роль для нього грав мовний фактор – при роботі в Росії не треба було вчити іноземну мову. По друге, неподалік Санкт-Петербургу проживали його далекі родичі. Про свій робочий досвід він згадує, що «Спочатку заробляв не більше 30 тисяч рублів, але згодом мені вже платили в півтора, а потім і в два рази більше. Я ніколи не цурався жодної роботи: зранку міг загортати ґрунт на бульдозері, в обід виконувати бетонні роботи, а ввечері зварювати в котловані арматуру» [90]. З приводу умов працевлаштування він відзначав, що трудова угода, за якою працювали заробітчани, врешті-решт виявлялась фіктивною.

Таким чином, в робітників не було жодних прав і соціальних гарантій. Однак на це ніхто не скаржився – фінансові надходження від роботи перекреслювали небезпеку соціальної невизначеності.

Погляд на працевлаштування українців в Росії на рубежі 2000-2010-х років дає історія Людмили М. Вона понад три роки працювала нянею у московській сім'ї. З пошуком роботи їй допомогла донька, яка давно вийшла заміж за росіянина і живе в Москві. До початку 2015 року Людмила працювала в Москві неофіційно. Для того, щоб легально перебувати в Росії, їй треба було раз на три місяці виїжджати за межі країни та в'їжджати знову. «Я могла б оформити дозвіл на тимчасове проживання, а потім і громадянство, – каже Людмила. – Але, знаєте, старе дерево на новому місці погано росте. У мене в Україні будинок, два гектари землі, город, виноградник. Кинути усе це, та ще й відмовитися від українського громадянства мені було б боляче» [91].

Дещо іншим міграційним статусом користувався Віталій – фахівець із ІТ-проектів в російській компанії, яка зробила йому дозвіл на роботу як висококваліфікованому спеціалісту. «Дозвіл видають на три роки, – пояснює українець. – З ним у мене взагалі немає жодних проблем в Росії, якщо раз у три місяці виїжджати куди-небудь та в'їжджати знову» [92].

Син заробітчанина Роман, розповідає, що «батько їздить на заробітки з бригадою – всі українці. Роботою задоволений. Зараз працює зварювальником на нафтогазовому трубопроводі в Новому Уренгої. Їм видають пластикову картку – право на роботу на три місяці. Живуть у гуртожитку за рахунок роботодавця. Раніше їздив в Уфу, там вони жили в опалювальній побутовці. Заробляє по-різному, останній раз привіз 15 000 гривень. А коли він з товаришем вимушено потрапив у Москву, міліція чіплялася десять раз та не пустила в метро через те, що вони везли великі сумки» [93].

Інша заробітчанинка – Олена, яка працювала касиром у супермаркеті на околиці Москви – залишилася не задоволеною своїм досвідом. З приводу оплати своєї праці вона розповідає, що їй «обіцяли зарплату 25 тисяч рублів

на місяць (6600 грн), а заплатили лише 16 000 (4200 грн). Відняли якісь штрафи, недостачі» [94].

Набагато нижчими є показники трудової міграції між Україною та Республікою Білорусь. За даними МОМ, у пошуках працевлаштування лише 1,7 % українців-мігрантів їдуть до цієї держави [95]. Втім, необхідно брати до уваги, що реальна кількість мігрантів може значно перевищувати офіційні дані. Достеменно визначити їхню чисельність неможливо, оскільки ми не маємо доступу до бази даних з нелегальної міграції на рівні Міждержавного комітету статистики країн СНД та національних агенцій.

Вивчаючи білоруський приклад, розглянемо умови, які мають бути виконані українцями для здійснення трудової діяльності в цій державі. Для того, щоб працевлаштуватися в Білорусі, іноземний мігрант має отримати дозвіл на роботу. Виняток становлять іноземці, які постійно проживають в Білорусі, та громадяни Росії. Останнє пояснюється специфікою відносин Мінська та Москви в рамках функціонування Союзної держави. Існує також список певних посад, які зарезервовані виключно для громадян Білорусі. Варто відзначити, що в країні існує правовий механізм визнання дипломів вищої та професійно-технічної освіти. Процедура визнання дипломів спрощена для держав, які є сторонами Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів. Мігранти також можуть отримати свідоцтво визнання кваліфікацій, отриманих в інших країнах, хоча в цьому випадку процедури менш зрозумілі. У всіх випадках дипломи і документи, що свідчать про присвоєння розряду або кваліфікації, повинні бути переведені на одну з офіційних мов Республіки Білорусь – тобто білоруською або російською [96].

Початок регулювання трудових відносин українських мігрантів в Білорусі встановив Президент України Л. Кучма під час візиту до цієї держави в липні 1995 року, коли було підписано Угоду про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Республіки Білорусь, що працюють за межами своїх держав [97], Угоду про умови і порядок обміну житловими

приміщеннями [98], Договір про організацію спільного прикордонно-митного та інших видів контролю в прикордонних пунктах [99].

Через те, що Республіка Білорусь відзначається кращим рівнем економічного та соціального життя, певною політичною стабільністю (втім, заснованою на недемократичних принципах управління, запроваджених Олександром Лукашенко), українці виїжджають до цієї країни для отримання додаткового заробітку або ж для постійного працевлаштування. Найбільша кількість трудових мігрантів з України перебуває на заробітках у Брестській та Гродненській областях. Значна більшість з них – вихідці з Волинської області (близько 1,5 тис. осіб щоденно виїжджає в прикордоння на роботу з цієї адміністративно-територіальної одиниці). Водночас, окрім подібного прояву маятникової міграції, наявне й сезонне працевлаштування – за офіційними даними щорічно з травня по грудень на безліцензійній основі на сільськогосподарські роботи до означених білоруських областей залучається близько 5 тис. громадян України [100].

Українські трудові мігранти в Білорусі переважною більшістю зайняті в сільському господарстві, на будівництві та в ролі домашньої прислуги. Українці зазначають, що платня не є дуже високою, проте вона є більшою, ніж можна отримати в рідному селі. До того ж, деякі роботодавці (переважно на сільськогосподарських роботах) дозволяють буквально без обмежень їсти овочі чи інші продукти, які збираються мігрантами на полях, або навіть дають невелику кількість зібраної продукції додому.

Не останню роль у виборі Білорусі в якості країни-реципієнта мігрантів відіграють родинні зв'язки – в Білорусі проживає близько 237 тисяч осіб, що належать до української громади [101]. На інтенсифікацію прикордонного руху впливає також прозорість кордонів, наявність вільних робочих місць у низці районів республіки. За даними МОМ [102], динаміка міграції населення з України до Білорусі свідчить про сталий, але незначний, порівняно з міграцією до Росії, приріст частки українців в загальних обсягах мігрантів з країн СНД (див. Додаток X).

Іншою країною-реципієнтом українських трудових мігрантів є Молдова. Ця держава проводить достатньо відкриту міграційну політику. Щодо трудових мігрантів на основі Закону щодо інтеграції молдовська влада пропонує інформацію і консультації стосовно того, як їм отримати доступ до ринку праці та відповідних соціальних виплат. Наприкінці досліджуваного періоду розроблялися проекти запровадження процедури визнання в країні іноземних освітніх документів [103].

Основною угодою, яка регулює двосторонні відносини між цими двома країнами, є вже згаданий в попередніх розділах Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [104]. Важливим документом, який врегульовує трудову міграцію між країнами, є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13 грудня 1993 р. [105]. Також для регулювання специфічних питань було розроблено та підписано низку договорів: Угоду про співробітництво з питань національних меншин від 19 лютого 1996 р. [106]; Угоду про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р. [107]. Варто відзначити, що механізми реалізації цих нормативних документів не є досконалыми. Особливо це стосується правового врегулювання питань захисту українських мігрантів за умови нелегального перетину кордону та влаштування на роботу.

Підкреслимо, що Республіка Молдова не є найпривабливішим або найперспективнішим місцем для вітчизняного заробітчанина. Вона має власні труднощі у врегулюванні складної економічної та соціальної ситуації всередині країни. У 2005 р. Всесвітній банк визнав Молдову однією з найбідніших країн Європи. Її громадяни отримують найнижчу заробітну платню серед країн континенту – 263 долари США (в той же час середня заробітна платня в Швейцарії становить 5600 доларів США, в Німеччині –

2865 доларів США, у Росії – 841 долар США, у Литві – 640 доларів США), поступаючись за ним показником навіть Україні (середня заробітна платня станом на кінець 2000-х років – 303 долари США) [108]. Країна все ще не вирішила питання кордонів – частина її території контролюється сепаратистами самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки. Втім, попри складну ситуацію, відсоток трудових мігрантів з нашої держави в Молдові не стає меншим. Жителі сільських місцевостей мігрують до цієї країни на сезонні роботи, пов'язані з сільським господарством, працею на будівництві або доглядом за людьми похилого віку. Як правило, українці намагаються працевлаштуватися неофіційно для того, щоб уникнути податків на заробітну платню.

Розглянувши специфіку трудової міграції, звернемось до аналізу інших форм цього явища. Ще одним специфічним видом міграційних процесів є зміна місця проживання з метою навчання. Зрозуміло, що якісна освіта відкриває найкращі можливості будь-де. Диплом західного університету – бажана мета для багатьох молодих українців та їхніх батьків. Знання, здобуті за кордоном, теоретично могли б допомагати і в Україні, але після кількох років перебування у закордонному академічному та професійному середовищі рішення повернутись на Батьківщину дається дуже не просто.

Світовий ринок освіти на даний час – одна з найбільш перспективних галузей економіки. Це безпосередньо засвідчує статистика динаміки чисельності іноземних студентів, які навчаються за межами своєї держави (див. Додаток Ц). Не минули ці зміни й вітчизняні вищі навчальні заклади. Пошук джерел фінансування досліджень вже став частиною наукової діяльності в Україні. Останнім часом все більше українських студентів здобувають освіту за кордоном, хоча в порівнянні із загальною кількістю студентів в Україні їх не так багато.

Основним напрямком руху українського студентства є західний. Втім, університети досліджуваних країн також не залишаються поза увагою української молоді. Багато що залежить від підходу приймаючої сторони до

врегулювання цього питання. Що стосується освітньої політики Росії на міжнародній арені, то на даному етапі вона тільки починає набирати нових якісних обертів. Конкурентоздатність російської системи освіти пояснюється напрямами політики підтримки співвітчизників, посиленням інтеграції в рамках ЄврАзЕС та прагненням до набуття статусу головного освітнього центру країн СНД. Також у рамках БРІКС розвиваються двосторонні та багатосторонні відносини з країнами-членами, що надає додаткові можливості для закріплення експортного потенціалу російської системи освіти на світовому ринку послуг та її інтеграції у світовий освітній простір. Останнім часом створення домовленостей з декількома університетами дали змогу російським ВНЗ розширити сферу своєї діяльності. Сумісні магістерські та аспірантські програми з європейськими університетами дозволили студентам отримати одразу два дипломи – як російського зразка, так і країни-партнера. Подібна схема взаємодії підвищує науковий рівень тих, хто навчається, та сприяє їхній майбутній конкурентоздатності при прийомі на роботу.

Слід зазначити, що Росія успішно використовує наукову сферу в здійсненні «м'якого впливу» на світові процеси. Проте, це робиться не настільки ж добре, як у випадку США або ЄС. Поки що основні зусилля Кремля концентруються на території колишнього СРСР (що прямо торкається інтересів України та її громадян). В той же час наголосимо на наявності важливих структурних проблем, які заважають успішній реалізації російського задуму. В пергу чергу відзначимо, що в РФ і досі немає розвиненої наукової бази, яка б відповідала сучасним вимогам. Все, що зараз робить Росія – це використовує потенціал, який залишився їй після розпаду СРСР, починаючи з методичних посібників та програм та закінчуючи викладацьким складом. У свою чергу, українці користуються таким положенням. Спочатку мігранти їдуть отримувати знання, а потім поступово асимілюються до російського соціуму. Тим самим мігранти з України регулюють рівень освіченого населення в обох країнах, як в країні – реципієнті, так і в країні – донорі.

Підсумовуючи сказане вище, відзначимо, що найбільш масштабною складовою міграційних процесів між Україною та Республікою Білорусь, Республікою Молдова, Російською Федерацією є трудова міграція, яка регулюється двосторонніми та багатосторонніми угодами. Проте, вони часто носять лише декларативний характер, що тягне за собою низку негативних для України наслідків.

Безперечним лідером за потенційним міграційним впливом на відносини з Україною серед країн регіону є Росія. Це проявляється в першу чергу в кількісному вимірі: найбільша частка українських трудових мігрантів їде саме в РФ. Втім, результативність такої міграції, у порівнянні із західним напрямом, є низькою. Республіка Білорусь та Республіка Молдова закономірно поступаються Росії в списку країн-реципієнтів українських заробітчан.

З України на заробітки до Білорусі, Молдови та Росії їдуть громадяни, які в основному згодні на сезонні роботи, що не користуються попитом серед місцевого населення. Так, чоловіки в основному задіяні на тяжких видах роботи (будівництво, сільське господарство тощо). Українські жінки виконують роль домашніх прибиральниць, доглядають за дітьми або людьми похилого віку. Працевлаштування за професійним напрямком, згідно зі спеціалізацією вищої освіти, яку отримав українець, є менш поширеним явищем. В той же час надзвичайно розповсюджене явище нелегальної міграції, яке загрожує правам українських заробітчан.

Висновки до четвертого розділу

Міграційний рух українських громадян є найважливішим компонентом субрегіональних переміщень в рамках досліджуваного простору. Його масштаби в регіоні дозволяють говорити про набуття ним глобального значення – тобто вони впливають на загальну конфігурацію міжнародної системи. Відзначимо, що при підрахунку конкретної кількості українських

мігрантів, які перебувають за кордоном, існує декілька концептуальних підходів, які суттєво відрізняються за наведеними цифрами. Так, протягом тривалого часу в українських ЗМІ загальноновживаними були дані про 5-7 млн. українських заробітчан, які знаходяться в інших країнах. Втім, сьогодні вони вважається завищеними. Експерти більше схиляються до цифри в 1,5-2 млн. осіб. Цікаво, що офіційна українська статистика в цьому питанні вступає в протиріччя з даними, наведеними офіційними джерелами інших країн регіону. Ситуацію ускладнює той факт, що значна частина наших співгромадян залучена до процесів нелегальної або ж напівлегальної міграції.

Статистичні дані дозволяють сформулювати своєрідний типовий портрет українського мігранта, який виїжджає до колишніх радянських республік. Зазвичай це освічена людина, яка має хоча б повну середню освіту (наявність вищої освіти також зустрічається доволі часто). Найактивніше беруть участь в міграційних процесах представники західних регіонів України. Втім, вони зазвичай більше уваги приділяють європейському напрямку міграції. Традиційно зорієнтовані на схід (на Російську Федерацію) жителі Лівобережної України в менших масштабах залучені до процесів переселення. З гендерної точки зору протягом досліджуваного періоду спостерігається поступове збільшення частки українок в міграційних процесах. З точки зору походження в структуру міграцій однаково ефективно залучається як сільське, так і міське населення (значна перевага першого над другим спостерігається лише в західних областях держави). В цілому можна стверджувати, що характеристика типового українського переселенця за основними категоріями відповідає загальним рисам, притаманним українцям на рубежі ХХ-ХХІ століть. Він є типовим представником українського суспільства. На нашу думку, саме в цьому полягає основна небезпека активізації міграційних процесів. Їхніми учасниками стають не окремі категорії осіб – в такому разі вирішення проблеми виїзду громадян за кордон вдалося б досягнути низкою специфічних заходів в окремих галузях. Натомість наявна ситуація, коли об'єктивну схильність до міграції демонструють різні верстви населення,

вимагає комплексної державної реакції та всебічного реформування. Нездатність українських органів державної влади реалізувати цей підхід протягом досліджуваного періоду завдала суттєвих демографічних та інтелектуальних втрат суспільству, наслідки яких ще довго будуть впливати на характер розвитку України.

Цікаво, що цей портрет українського мігранта в багатьох принципових категоріях відповідає стереотипному уявленню приймаючих суспільств про переселенців. Втім, його оцінка виключно у негативному контексті, до якої вдаються окремі політики та журналісти, нічим не обґрунтована.

Основним реципієнтом українських мігрантів стає Російська Федерація. До половини всіх українських переселенців спрямовуються саме в цю державу – конкуренцію їй складає лише об'єднаний показник західного міграційного вектору. Інші країни регіону – Білорусь та Молдова – значно поступаються за цими показниками російському прикладу. Міграційні переміщення українців до Росії зазвичай мають зворотній та відносно короткостроковий характер. При визначенні місця призначення мігранти в основному керуються економічними або ж етнічними факторами – вони прямують до російських регіонів, в яких є запит на відповідні трудові ресурси (мегаполіси – Москва та Санкт-Петербург; нафто- та газonosні області РФ), або ж в області європейської частини держави, які знаходяться на кордоні з Україною. Характерною рисою міграції українців до Молдови є транзитний характер процесу, коли молдовська територія виступає своєрідним трампліном для подальшого руху мігрантів до Європи. Масштаби міграції власне до цієї країни обмежуються поганими показниками молдовської економіки. Республіка Білорусь натомість демонструє стабільність розвитку і стає привабливим місцем для трудової діяльності українців. Цьому сприяє й наявність стійких родинно-особистісних зв'язків між населенням двох країн. Українські мігранти рівномірно розподіляються по території республіки – втім, державна політика Мінська заохочує переселенців їхати в сільську місцевість, де сформувалась нестача трудових ресурсів.

Найбільш розвинутими процесами міграції українців стають трудові переселення – переїзд в іншу країну з метою працевлаштування. Характерною рисою цього явища є розповсюдження його нелегальних форм. Зазвичай мігранти працевлаштовуються не за здобутою в рамках освітнього процесу кваліфікацією, працюючи на простих роботах. В регіональному контексті мова йде про будівництво, сільськогосподарський сектор, роботу на дому (в якості доглядальників або ж прислуги). Ще одним специфічним видом міграційних переміщень українців є освітня та наукова міграція. Її східний напрям не такий розрекламований, як західний. Втім, навчання та наукова робота в Росії та, певним чином, в Білорусі також активно відволікає українські наукові кадри.

Масштаби та результати залучення українців до регіональних міграційних процесів дозволяють визначити як позитивні, так і негативні наслідки цього явища. Розглядаючи економічну складову питання, відзначимо, що найбільше користі для країни походження має тимчасова трудова міграція її громадян. Вона певним чином дозволяє знизити рівень соціальної напруги в суспільстві – втім, це робиться екстенсивним шляхом: так, замість створення нових робочих місць або ж покращення рівня життя на Батьківщині держава спостерігає за тим, як її громадяни шукають щастя та багатства за кордоном. В будь якому разі переїзд частини населення в пошуках кращої долі в іншу країну позитивно впливає на певні статистичні показники (на кшталт рівня безробіття). Також трудова діяльність за кордоном в умовах підтримання зв'язків з Батьківщиною (в рамках родинних відносин) може призвести до своєрідного інвестиційного наслідку – вливання зароблених заробітчанином коштів в національну економіку країни походження. Негативні ефекти економічного характеру від міграційних процесів загальновідомі – вони полягають у втраті трудового та інтелектуального потенціалу, загостренні демократичної кризи, що призводить до гальмування темпів розвитку країни.

В політичному сенсі міграція громадян України до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації має специфічне значення.

Переважно воно набуває негативного характеру. Українська державна ідея гартується навколо концепції повернення до Європи – в цьому контексті пріоритетом зовнішньополітичної діяльності стає реалізація процесів європейської інтеграції. Таким чином, кінцева мета України полягає в подоланні тих сталих зв'язків, які сформувались протягом довгої історії позбавлення українського народу незалежної державності та які тримають її в сфері впливу Російської Федерації. В цьому контексті активне міграційне переміщення до означених країн розглядається нами як таке, що гальмує розвиток українського суспільства. Воно певною мірою сприяє консолідації регіонального простору в кордонах колишнього СРСР, підтримці відносин в його межах – і це в умовах, коли національні інтереси України вимагають радикальної трансформації (а в деяких випадках – ліквідації) цих недієздатних, історично застарілих, безперспективних нерівноправних взаємин. При цьому безповоротна міграція виступає тут в якості позитивного елементу – наша держава в тому числі позбавляється від окремих елементів суспільства, які не розділяють пріоритети її розвитку та тяжіють до альтернативного бачення ролі України в регіоні. Натомість тимчасова зворотна міграція несе в собі ризик, коли переселенець після повернення виступає в якості агенту впливу країни свого перебування. Його економічний добробут об'єктивно залежить від неї. Через це в його свідомості патріотичне, національно орієнтоване бачення поступається концепції захисту зовнішньополітичного курсу, який задовольняє його персональні потреби, а саме – підтримці поглиблених відносин з державою, яка стає для нього ціллю міграційної діяльності. В умовах, коли Російська Федерація застосовує широке коло інструментів для підсилення свого впливу на відповідний регіональний простір, міграційний елемент може розглядатися в якості важливої складової російської гібридної стратегії. Він також загрожує ідентичності українського суспільства, майбутньому незалежної української державної ідеї.

РОЗДІЛ V

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТ НА ДЕРЖАВИ РЕГІОНУ ТА ВІДНОСИНИ МІЖ НИМИ

5.1. Теоретичні та практичні аспекти адаптації мігрантів в країнах-реципієнтах

Міграційні процеси завжди були в центрі уваги дослідників історичного, політологічного та соціологічного напрямків світової гуманітаристики. Вони охоплюють всі сфери життя суспільства, привносячи зміни в громадські структури та змінюючи життя окремої особистості. Традиційно міграцію визначають на глобальному та локальному рівнях, аналізують макропроцеси руху населення, вивчають міграційну політику та міграційне законодавство. Більш специфічні підходи розглядають окремі прояви та форми міграційного явища – рух робочої сили, переселення інтелектуальних еліт, проблеми нелегальної міграції. Втім, розповсюдженим недоліком більшості наявних досліджень є концентрація уваги на політично-економічних факторах, формалізація вивчення процесів міграції. При цьому науковці дуже часто випускають з поля зору персональний вимір цього явища, який зосереджується навколо його впливу на долю конкретних осіб – не лише з точки зору матеріального благополуччя, але й з огляду на їхнє місце в новому суспільстві, задоволення від здійсненого переселення тощо.

Подолати цей недолік допомагає вивчення міграційних процесів на нижчому – персональному – рівні, або мікрорівні. В цьому контексті відбувається дослідження мікропроцесів взаємодії мігрантів із приймаючим населенням та між собою, спілкування між мігрантами та їхніми рідними, що залишились на Батьківщині. Важливим елементом цього вектору наукового пошуку стає вивчення процесів інтеграції переселенців на новому місці проживання, їхньої адаптації до нових умов життя. Це, в свою чергу, допомагає краще зрозуміти базові основи міждержавних та міжсуспільних зв'язків цивілізаційного характеру, які впливають на геополітичну систему

контактів та позиціонування держав в сучасному світі; визначити сутність регіонального міграційного середовища; встановити елементи адаптаційних процесів, які гальмують або прискорюють міграційні переміщення, сприяють їхньому розвитку та інтенсифікації або ж визначають їхню безперспективність; проаналізувати позитивні та негативні риси державної політики окремих країн щодо приїжджих, на практиці визначити міграційну привабливість окремих держав для певних категорій мігрантів з точки зору суспільно-соціальних, а не економічних процесів.

Соціологи бачать інтеграцію мігрантів у вигляді послідовності декількох процесів – так званих областей інтегрування. Успішна інтеграція залежить від досягнень мігрантів в конкретних областях. При цьому деякі досягнення є передумовами для інших, більш поглиблених [1]. В цьому контексті мова перш за все йде про практики адаптації мігрантів до нового середовища перебування. Ця проблематика хоча й не є такою популярною, як традиційні підходи політологічного характеру, втім – знайшла своє відображення в низці наукових робіт. Так, завідувач сектором міграційних та інтеграційних процесів Інституту соціології РАН В. Мукомель [2], визначаючи неминучість міграційного шляху розвитку суспільств, робить акцент на необхідності аналізу аспектів успішної інтеграції мігрантів у новий соціум. За його словами інтеграція є процесом зустрічного руху культур приймаючого соціуму та мігрантів. Збереження останніми своєї культурної ідентичності передбачає прийняття ними культури приймаючого суспільства; їхня власна культура витісняється в приватну сферу, тоді як в публічній сфері використовується культура домінуючої групи [3]. Найбільш актуальними для вивчення він вважає питання інтолерантності приймаючого населення, передумов самоізоляції мігрантських громад, дискримінаційних соціальних практик.

Дослідники мають різні погляди на теоретичний аспект забезпечення інтеграції мігрантів та класифікацію векторів та форм цього процесу. Згідно теорії Х. Енцингера, існують три області інтегрування:

- правові та політичні права;
- соціально-економічна інтеграція;
- культурна інтеграція [4].

Натомість Х. Ессер пропонує досліджувати чотири основні форми інтеграції, до яких він відносить акультурацію, адаптацію, взаємодію та ідентифікацію [5].

Молдовський дослідник В. Ганта, вивчаючи проблематику інтеграції молдовських мігрантів за кордоном, пропонує свою класифікацію індикаторів цього процесу. На нашу думку, цей методичний підхід може бути застосований й при дослідженні інших прикладів – в тому числі українського. Науковець виділяє наступні групи індикаторів та ознак процесів інтеграції мігрантів, що формують їхню сутність - акультурацію, правову інтеграцію, адаптацію, взаємодію, ідентифікацію [6].

Російські вчені В. Іонцев та І. Івахнюк вважають, що інтеграція може бути розділена на дві категорії – повну інтеграцію, що базується на асиміляції мігрантів, і часткову інтеграцію, що включає в себе процеси адаптації та приживаності [7].

Під асиміляцією мігрантів експерти розуміють процес, в ході якого люди, які відрізняються від населення країни перебування за ціннісними орієнтирами, традиціями та культурою, трансформують свою самоідентифікацію, пристосовуючись до навколишнього соціуму, аж до повної відмови від відчуття своєї самотності. Процес асиміляції може мати як універсальний, так і частковий характер. Наприклад, при асиміляції народ може втратити свою мову, самоназву, традиційну структуру діяльності, але зберегти релігійні вірування, деякі побутові традиції. Асиміляція мігрантів проявляється в соціальному, економічному, політичному та навіть демографічному аспектах – демографічна поведінка асимільованих мігрантів (моделі шлюбності та народжуваності) стає близькою, якщо не ідентичною, до поведінки, характерної для навколишнього суспільства в цілому. Важливим фактором асиміляції є міжетнічні шлюби. Разом з тим дослідники зауважують,

що етнічна самоідентифікація дітей, народжених в такому шлюбі, багато в чому залежить від етнічної приналежності чоловіка-лідера, а також ряду кон'юнктурних чинників (наприклад, політики щодо етнічних меншин, яка здійснюється в даній країні) [8].

Асиміляція може відбуватися природним або ж насильницьким шляхом. Природна асиміляція є наслідком об'єктивних процесів економічного та політичного зближення територій (окремих регіонів і цілих держав) і народів, що дали потужний імпульс їхньому культурному взаємопроникненню (наприклад, розвиток інтеграційних процесів всередині Європейського Союзу). Природна асиміляція характерна і для мігрантів, які на своїй новій Батьківщині вливаються до складу корінного населення, поступово розчиняючись в ньому. Натомість примусова (насильницька) асиміляція – це прояв певної державної політики, що має на меті знищення не фізичним способом того чи іншого етносу як самостійної одиниці. В якості інструментів насильницької асиміляції використовуються наступні форми діяльності: обмеження сфери застосування національного мови з наступним повним її вилученням з обігу; викорінення національних традицій (заборона на святкування національних свят, виконання обрядів); насадження невласивих народу видів діяльності тощо. Така політика часто деформує систему цінностей обох народів, провокує опір асимільованого народу, його прагнення до етнічної замкнутості, штучне загострення його специфічних рис [9]. Вона була характерною рисою загарбницької агресивної політики, притаманної попереднім етапам розвитку міжнародної системи. Найяскравішим прикладом такої діяльності є позиція російської та радянської влади щодо національних меншин та їхніх прав в рамках єдиної Імперії та СРСР. Встановлення привілейованого положення російської мови та утиски національних культур стають характерною рисою внутрішньої політики Кремля. Вони залишаються актуальними й сьогодні, хоча й представляють застарілу, антидемократичну, імперіалістичну концепцію. Саме така політика знаходиться в основі формування на території колишнього СРСР єдиної культурної площини, яка з

одного боку спрощує процеси пристосування до нових умов, а з іншого – активізує російську агресивну зовнішньополітичну діяльність щодо сусідів в рамках гібридної стратегії дій.

Насильницька асиміляція є потенційним джерелом міжетнічних конфліктів. Її необхідно відрізнити від вимушеної асиміляції, яка характерна, наприклад, для мігрантів в розвинених країнах Заходу. Там швидка асиміляція приїжджих є важливою умовою задля їхньої успішної соціальної та економічної адаптації. Вона покращує їхні перспективи на щасливе життя та працевлаштування.

Говорячи про часткову інтеграцію мігрантів, В. Іонцев та І. Івахнюк звертають увагу на два таких поняття, як адаптація і приживаність. На їхню думку, саме з адаптації, під якою вони розуміють процес пристосування людини до нових для неї умов життя і праці, починається процес інтеграції. У свою чергу, приживаність мігрантів можна визначити як явище, яке складається, з одного боку з адаптації, а з іншого боку, з пристосування умов життя до потреб мігрантів, що можна визначити як їх облаштування на новому місці. По суті мова йде про процес досягнення мігрантами рівня добробуту корінних жителів. Як правило, для такого облаштування потрібен певний час (триваліший, аніж потрібний для адаптації, без якої приживаність є недосяжною) [10].

На думку українського дослідника О. Позняка мігранти, які потрапили в незвичне для них середовище, проходять процес акультурації – культурної адаптації, пристосування до традицій і цінностей приймаючої спільноти. Залежно від рівня усвідомлення мігрантом необхідності збереження власної культури і від характеру його контактів (переважно всередині своєї етнічної групи або в більш широкому середовищі) науковець розрізняє чотири можливих стратегії акультурації: асиміляцію, сегрегацію, маргіналізацію та інтеграцію. Асиміляція розуміється як відмова від збереження своєї культурної ідентичності і повне сприйняття домінуючої культури. Сегрегація представляє собою збереження самотності при уникненні контактів з

навколишньою культурою. Маргіналізація означає відсутність прагнення або можливості зберегти власну культуру при одночасному небажанні або неможливості підтримувати контакти з приймаючим середовищем. Натомість збереження культурної та етнічної ідентичності з одночасною постійною взаємодією з культурою етнічної більшості приймаючої країни становить суть інтеграції. Саме інтеграція є найбільш прийнятною стратегією акультурації для приймаючої спільноти. На думку дослідників, політика країни-реципієнта повинна бути спрямована на її підтримку [11].

Вивчаючи відповідні процеси, необхідно визначитися з термінологічною базою. Адаптація (у нашому випадку – соціальна) представляє собою процес пристосування людських спільнот, соціальних груп та окремих індивідів до мінливих природно-географічних та історичних (соціальних) умов життя за допомогою зміни стереотипів свідомості й поведінки, форм соціальної організації та регулювання, норм і цінностей, способу життя й елементів картин світу, засобів життєзабезпечення, напрямків і технологій діяльності, а також її номенклатури продуктів, механізмів комунікації та трансляції соціального досвіду [12]. Поняття адаптації в даній роботі розглядається в контексті міграційних процесів, тобто мова йде про специфічну адаптацію інокультурної спільноти до традицій та звичаїв приймаючої країни. При цьому слід підкреслити специфіку предмету нашого дослідження, яка полягає в культурній подібності розглянутих країн, що значно спрощує відповідні процеси пристосування українців до життя в Російській Федерації, Білорусі та Молдові. Реалізований в цьому контексті процес соціальної адаптації є частиною соціалізації мігранта, виступаючи в якості одного з її механізмів. Соціокультурну адаптацію (як синонім використовують також категорії «міжкультурна» або «крос-культурна адаптація») можна визначити як процес і результат активного пристосування етнічних груп (і окремих індивідів – їхніх представників) до умов іншого соціокультурного середовища [13].

У цьому контексті слід визначитись із поняттям «соціалізація». Науковці надають різні визначення даному явищу. Вперше дану проблематику почали розглядати американські психологи і соціологи О. Парк, Д. Доллард, В. Уолтер тощо. У «Філософському словнику соціальних термінів» соціалізація розглядається як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціокультурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, включення індивіда в систему соціальних зв'язків і формування в нього соціальних якостей. При цьому передача соціального досвіду, навчання типовим формам і способам діяльності здійснюється завдяки вихованню та впливові зовнішнього соціального середовища [14]. Т. Парсонс і Р. Мертон під соціалізацією розуміють процес повної інтеграції особистості в соціальну систему шляхом пристосування або адаптації до неї. Результатом соціалізації при цьому вважається різний рівень адаптованості особистості до специфічних соціальних ситуацій, макро- та мікрогруп, членом яких є індивід [15].

Попри всю різноманітність дефініцій, акцент в даному контексті робиться на тому, що інтеграція є процесом, при якому іноземних громадян приймають в суспільстві (в індивідуальному порядку і як групу). Відповідальність за інтеграцію лежить на двох групах – самих мігрантах та представниках приймаючої держави (уряд, організації та громадськість). Суспільство в країні перебування несе відповідальність за те, щоб формальні права мігрантів були встановлені таким чином, щоб кожна особистість мала можливість участі в економічному, соціальному, культурному та цивільному житті держави. Натомість мігранти мають поважати фундаментальні права, норми та цінності приймаючої країни і активно брати участь в процесі інтеграції без втрати своєї власної ідентичності [16].

Таким чином, під час соціалізації людина засвоює цінності, норми, опановує навички практичної та теоретичної діяльності, пристосовується до суспільних норм, розвиває соціальні та індивідуальні установки, переймає характерну для народу, суспільства культуру [17]. В результаті, можна вивести

одне спільне поняття й розглядати термін соціалізації як частину процесу становлення особистості, коли формуються її найзагальніші та найпоширеніші, усталені риси, що виявляються в соціально організованій діяльності.

Здібність мігранта до адаптації визначає успіх його перебування на території країни-реципієнта. Європейські статистичні служби пропонують список індикаторів, які можуть бути використані для вимірювання інтеграції мігрантів. Серед них вони виділяють наступні категорії: ринок праці; освіта; дохід; житло; здоров'я; правові питання [18]. Реакція самого мігранта на процес адаптації також залежить від багатьох чинників загального (близькість культурного середовища приймаючої країни, ставлення її населення до приїжджиків, економічні фактори) та персонального (особисте світосприйняття, відносини з Батьківщиною, рівень освіти та цілі в житті) характеру. В цілому зазвичай людина прагне найкращим чином пристосуватися до нових умов життя, якщо це несе для неї економічну вигоду. В той же час конфліктне ставлення з боку місцевого населення або ж насильницька інтенсифікація адаптаційних процесів з боку влади країни перебування можуть мати зворотній ефект – викликати негативну реакцію та зосередженість мігранта на традиційних цінностях власного рідного культурного поля.

Оцінюючи практичний аспект адаптації, слід звернути увагу на негативні та позитивні фактори, які супроводжують його та впливають на його характер. Згідно з даними Інституту регіональних досліджень, найбільш поширеними психологічними проблемами мігранта, які варто розглядати в якості факторів негативного впливу на процес адаптації, є:

- ностальгічний смуток за всім, що втрачено, самотність та відокремлення від залишеної вдома системи підтримок;
- втрата самоповаги, яка часто є наслідком багаторазової зміни виду трудової діяльності та незнання традиційних для нової для нього культури норм суспільної поведінки;
- депресія як результат поєднання вище означених причин в цілому;

- занепокоєння, спричинене невпевненістю, що є однією з найтипівіших і властивих рис мігранта-нелегала, який боїться бути поміченим та депортованим;

- страх переслідування, який переростає в почуття провини, пов'язане із залишеними вдома членами родини тощо [19].

Експерти Консорціуму прикладних досліджень з проблематики міжнародної міграції «КАРІМ-Схід», які досліджують специфічну природу міграційних процесів на пострадянському просторі, пропонують наступні чинники адаптації мігрантів. Серед них вони відзначають:

- неузгодженість політик в цій галузі країн-донорів та країн-реципієнтів мігрантів;

- наявність істотних відмінностей в нормативно-правовій базі країн в області міграції;

- недосконалість механізмів реалізації існуючої законодавчої бази;

- наявність адміністративних бар'єрів стосовно легалізації мігрантів, їхнього працевлаштування, дотримання прав, соціального захисту;

- наявність тіньових посередників при працевлаштуванні мігрантів, внаслідок чого має місце рабство, експлуатація жінок, дітей;

- відсутність реальної інформації про мігрантів, методології обліку обсягів трудової міграції, даних про здійснені ними грошові перекази, наявну професійну підготовку тощо [20].

Варто зазначити, що перелік індикаторів, розроблений і застосований дослідниками для оцінки інтеграції мігрантів у приймаючих країнах, повинен бути адаптований до специфіки країни виїзду. Такий підхід був би корисний для розробників міграційної політики, які представляють обидві держави – учасників процесу.

Дослідники міграційних процесів виділяють питання соціальної адаптації як одне з ключових в рамках характеристики проблеми переміщення населення. Так, відомий російський соціолог Л.Л. Шпак, аналізуючи та поєднуючи різні підходи до розуміння цього явища, визначає її як «історично

обумовлену практичну діяльність, основний зміст якої становить пристосування та звикання особистості і спільнот (класів, соціальних груп і прошарків, трудових колективів, націй, сім'ї) до мінливих умов, форм та способів суспільного життя і перетворення соціального середовища відповідно до особистих та суспільних потреб» [21]. В рамках адаптації перевіряється «здатність мігранта вирішувати мінливі і повторювані проблеми шляхом втілення в життя прийнятих ним нових життєвих норм та цінностей» [22]. Крім того, міграційні процеси тісно пов'язані з інтеграційними процесами, що, по суті, є продовженням процесу адаптації.

Останній є двостороннім за своєю природою. З одного боку, для його успішного завершення громадяни країни-реципієнта повинні поважати права та свободи мігрантів. Останні мають бути забезпечені рівним доступом до участі в економічному, культурному та суспільному житті приймаючої сторони. З іншого боку, мігранти повинні дотримуватись пануючих норм та поважати цінності того суспільства, де вони опинилися [23]. Визначаючи процес інтеграції як двосторонній, слід зазначити, що підготовленість місцевого населення до неминучих змін, пов'язаних з прибуттям мігрантів, є визначальною позицією в процесі інтеграції переселенців. Успішна інтеграція дозволить мігранту повною мірою реалізувати свій трудовий потенціал у місці переселення. Ефективною політика інтеграції може бути реалізована лише за умови визнання пріоритетом прав людини, що визначають неможливість дискримінаційних практик.

У процесі інтеграції ступінь лояльності суб'єктів, які беруть участь в ньому, їхня готовність йти на контакт мають першочергове значення. При інтеграції мігрантів до суспільства країни перебування, крім стратегії самого мігранта, значення має ступінь лояльності до цього процесу приймаючої сторони. Взаємодія мігрантів з приймаючим населенням відбувається на побутовому рівні, на цьому ж рівні формуються уявлення один про одного в суб'єктів інтеграції.

Найчастіше цьому процесу заважають упереджені уявлення приймаючої сторони про міграцію як загрозу. Вони формуються під впливом дискурсу засобів масової інформації, офіційної влади, опозиційних політичних сил, які, за словами російського дослідника В. Малахова, зазвичай роблять акцент саме на цьому аспекті міграційного явища [24]. Дуже часто це стає простим інструментом політичної боротьби та збереження електоральної підтримки. Замість реального вирішення питань, що турбують суспільство, політики вдаються до перевіреного засобу – пошуків та звинувачень зовнішнього ворога, на якого можна покласти провину за всі негаразди. Мігранти дуже часто виступають саме таким прикладом, коли маніпулювання громадською думкою дозволяє приховати справжні проблеми [25].

Розглядаючи різні стадії взаємин адаптантів з новим середовищем, пропонуємо звернути увагу на концепцію «U-кривої» [26]. Згідно з цією теорією процес адаптації мігранта проходить у своєму розвитку п'ять стадій. Подібний процес соціальної адаптації досить тривалий: в деяких дослідженнях наголошується, що «загальна тривалість адаптації для мігрантів становить від чотирьох до п'яти років» [27]. Успішною можна вважати адаптацію у країні-реципієнті, якщо мігрант має нормальний, природний та здоровий емоційний стан та настрій; здібність та здатність долати стресові, проблемні ситуації; усвідомлення наявності життєвих й професійних перспектив і можливостей, а також розуміння шляхів їхньої реалізації на практиці. Передбачається, що за умов успішного завершення адаптації людина повністю вливається в нове середовище, приймає його традиції та норми поведінки. При цьому вона заміщає свою звичну систему цінностей і модель поведінки на модель, прийняту в новому суспільстві [28].

Проходження стадій соціальної адаптації відбувається за обраною мігрантом стратегією. Вибір стратегії зумовлює ставлення адаптанта до середовища, в якому він опинився [29]. Ми пропонуємо охарактеризувати основні моделі адаптації та визначити, які з них знайшли застосування в регіоні.

Першою стратегією є модель «геттоїзації». Геттоїзація представляє собою утворення єдиних міських районів, населених переважно представниками певної етнічної, расової, релігійної або соціальної групи. В даному випадку адаптанти уникають частих контактів з місцевим населенням та приймаючим середовищем. Подібне, в основному, характерно для етнічних меншин, що проживають у великих, індустріальних центрах. Приїжджі зв'язуються між собою і утворюють всередині нової для них культури ізольовані анклав (гетто), де зберігають та підтримують традиційні для них моделі культурної поведінки [30]. Прикладом практичного застосування такої моделі можуть служити наявні практично у всіх великих західних містах чайна-тауни, індійські, малайські або російські квартали-гетто. Втім, в досліджуваному регіоні вона не проявляється в явному вигляді.

Стратегія «культурної колонізації» характеризується наявністю в адаптантів етноцентризму та інтолерантності. Приймаюча середина в даному випадку сприймається ними вкрай негативно, критикується та відкидається. В якості прикладу її застосування можна навести ставлення мігрантів з країн Близького Сходу до європейських суспільств, коли замість того, щоб поєднувати цінності, вони відштовхують образ життя соціуму, який їх приймає. В Східній Європі її приховані форми зустрічаються у вигляді кавказьких та середньоазіатських земляцтв, які широкорозповсюджені у великих містах Російської Федерації. Сталі особистісні зв'язки між представниками цих держав, разом з достатньо відмінною від російської культурою (що зазвичай негативно сприймається самими росіянами) та небажанням сприймати російські цінності призводить до появи місць компактного проживання таких мігрантів.

Асиміляційна стратегія передбачає асиміляцію приїжджих, тобто відмову адаптантів від своєї культури та повне прийняття культури приймаючої сторони. Ця модель адаптації є достатньо поширеною в світі, особливо коли мігрант та приймаюче суспільство належать до одного або

спорідненого культурного поля. Саме вона найбільш характерна для міграційних регіональних процесів в рамках досліджуваного простору.

Аналізуючи потенціал застосування кожної з цих моделей адаптації до українських мігрантів в країнах означеного регіону, варто відзначити, що на територіях, які раніше входили до складу СРСР, наші співвітчизники відчують себе достатньо комфортно. Вони не стикаються з загостреними проблемами несприйняття нового середовища, його культури та мови. Негативний по своїй суті процес русифікації, притаманний російській імперській та радянській політиці, в цьому випадку має позитивний наслідок, оскільки «мова спілкування» – в даному випадку російська – зокрема сприяла формуванню більш-менш спільного культурного середовища. Через це адаптація українців в регіоні проходить менш проблематично. У зв'язку з цим в українських мігрантів немає потреби створення власних «гетто». Модель культурної колонізації з боку українців можлива лише за умов загострення маси проблем, з якими зазвичай зіштовхуються інші мігранти в країнах-реципієнтах. Втім, спільні риси українського та російського, білоруського й молдовського соціумів практично не залишають мігрантам місця для подібних маневрів – в їхніх відносинах просто не було того обсягу протиріч та зіткнень культурного характеру, які могли б сприяти такому загостренню. Натомість за сучасних умов найпоширенішою серед українських мігрантів у досліджуваних країнах є асиміляційна модель адаптації. Бажання залишитися в РФ, Республіці Білорусь або Молдові спричиняє розуміння українцями необхідності пришвидшення процесу пристосування. Це проявляється в прийнятті культури, цінностей, історичної спадщини та норм поведінки приймаючого суспільства. В якості актуального прояву такої тенденції можна навести вразливість українських мігрантів в Російській Федерації до інформаційної кампанії Кремля. Вони набагато частіше підпадають під вплив державної пропаганди РФ та опиняються в полоні стереотипів, які формують російське імперське бачення на світовий порядок, місце Росії в ньому та

характер відносин Москви з сусідніми державами. В результаті актуалізується небезпека їхнього перетворення на невірних агентів «Руського миру».

В якості прикладу наведемо історію Людмили М., яка працює в Москві. Характеризуючи останні події в україно-російських відносинах, вона розповідає: «Раніше я не розуміла, чому люди виходять на Майдан. В російських новинах про Україну тоді повідомляли мало, а під час Помаранчевої революції 2004 року я взагалі хотіла, щоб переміг Ющенко» [31]. Втім, з кінця 2013 року, коли сюжети про Україну зайняли важливе місце в російських телепрограмах, вона сформувала свою точку зору, заявляючи, що «виявляється, що Захід організував Майдан! А ми цього не знали, нам цього не казали!» [32]. В результаті анексія Криму та конфлікт на Донбасі також сприймаються нею виключно крізь призму проросійського бачення. На превеликий жаль це – типовий приклад загрозливого для України явища в сучасних умовах.

Дзеркалом успішності адаптації мігрантів або соціальної інтегрованості є їхнє «соціальне самопочуття». Соціальний зміст проблеми адаптації мігрантів полягає в розходженні їх очікувань щодо приймаючого середовища з реальними умовами [33]. Наслідком такої невідповідності є складні, нерідко конфліктні взаємини мігрантів з приймаючим середовищем. Джерело проблеми слід шукати не тільки в економічній та законодавчій сферах, але й чітко усвідомлювати, що вона має також соціально-культурний вимір, який є не менш важливим фактором. Дослідниця міграційних процесів, доктор економічних наук Т.Н. Юдіна наводить критерії оцінки «соціального самопочуття» мігрантів. Для цього використовуються такі показники, як становище на ринку праці, рівень споживання та благополуччя родини, житлові умови, соціальна захищеність, можливості отримання освіти та медичного обслуговування [34]. Характеризуючи становище українських мігрантів в досліджуваних країнах варто ще раз наголосити на тому, що їхнє соціальне самопочуття знаходиться на вищому рівні, аніж в представників інших регіонів, які разом з українцями становлять основну частину

міграційного середовища (Кавказ, Середня Азія, Далекий Схід). Це пояснюється спрощеним характером їхньої адаптації (спричиненим практичною відсутністю мовного бар'єру та в деякій мірі цивілізаційною спорідненістю) та вищим професійно-освітнім рівнем, який дозволяє виконувати кваліфіковану роботу. Втім, за абсолютними показниками вони в будь-якому випадку страждають від негативних проявів державної політики та підозрілого ставлення приймаючого суспільства.

Переходячи від теоретичних припущень до висвітлення практичних аспектів залучення наших співвітчизників в означені процеси, слід зазначити, що питання адаптації та інтеграції українських мігрантів у Білорусі, Молдові та Росії кінця ХХ – початку ХХІ ст. посідають важливе місце в дослідженнях процесів міграції, оскільки тільки успішна адаптація мігрантів і підготовленість приймаючого населення до змін дозволяють уникнути негативних наслідків соціальної взаємодії цих двох груп. Найважливішою складовою міграційної політики держави є застосовувана нею одна з моделей інтеграції мігрантів у приймаючому суспільстві. Через це дослідники в даному напрямку аналізують існуючі моделі інтеграції, проводять порівняння ступеня впливу тієї чи іншої моделі на характер міжкультурної взаємодії.

Можна погодитись з твердженням, що Мінськ, Кишинів та Москва чітко розуміють – для реального регулювання міграційних потоків і процесів у цілому необхідно приділяти увагу полегшенню соціальної адаптації мігрантів – в тому числі українських – у власному соціумі. Існує необхідність пошуку ефективних технологій оптимізації адаптаційних процесів до нових умов життєдіяльності на території держави, що приймає мігрантів [35]. Правильно організована психологічна допомога мігрантам може пом'якшити складнощі соціокультурної адаптації та здійснювати поступову інтеграцію переселенців у суспільство країни-реципієнта [36]. Втім, на практиці цьому питанню на регіональному рівні приділяється недостатня увага.

Необхідно наголосити на тому, що протягом досліджуваного періоду Республіка Білорусь, Республіка Молдова та Російська Федерація в цілому

толерантно ставились до українських мігрантів (після подій 2014 року ситуація в Росії суттєво змінилась – втім, характеристика цих змін виходить за рамки даного дослідження). Відсутність мовного бар'єру пришвидшувала процес адаптації наших співгромадян у країні-реципієнті. Це сприяло тому, що українці обирали асиміляцію в якості основної моделі адаптації.

Окремі аспекти адаптації психологічного плану стосуються українських трудових мігрантів. Експерти стверджують, що українські заробітчани переживають постійний психологічний дискомфорт від того, що їм довелось переселитися до інших країн аби матеріально забезпечити свої родини, які залишилися в Україні. Тимчасова втрата внутрішньої опори, відчуття хаосу та незавершеності породжує тривогу, розчарування, відчай, розгубленість. Це негативно впливає на здоров'я мігранта, зокрема – на його психічний стан. В результаті вимушена розлука зі своєю родиною та Батьківщиною має серйозну психологічну побічну дію і часто призводить до глибокої депресії.

За цих умов українські мігранти насамперед вимушені продумати шляхи індивідуальної стратегії адаптації в новому психологічному та соціокультурному середовищі. Для того, щоб уникнути складнощів у процесі соціальної адаптації, вони можуть ознайомитися з особливостями трудового та міграційного законодавства держав перебування, з громадянськими правами та обов'язками, перспективами інтеграції в національне правове й соціальне середовище. Усвідомлена інформація та чіткий міграційний проект допомагають уникнути негативних наслідків. У жодному разі міграція не має бути втечею від проблем, а повинна розглядатися як засіб їх розв'язання.

Говорячи про практичні аспекти адаптації українських мігрантів в Білорусі, Молдові та Росії, слід послідовно висвітлити специфічні риси кожного з прикладів. При цьому слід провести чіткі паралелі між інтеграційним процесом, державною політикою приймаючої сторони та ставленням приймаючого суспільства до переселенців.

Російська Федерація є країною, до якої спрямований найбільший потік мігрантів з України. Саме тому на її приклад перш за все слід звернути увагу, вивчаючи практичні аспекти адаптації вітчизняних мігрантів в регіоні.

Загалом, одразу після розпаду СРСР, міграційну політику РФ можна охарактеризувати як таку, що мала «реакційний» характер – уряд не ставив перед собою завдання виробити певні стратегії міграційного розвитку країни, а вирішував поточні проблеми. З плином часу підхід було змінено. Поворот до обмеження міграцій та силових методів їхнього регулювання знайшов документальне оформлення в прийнятій у 2003 році «Концепції регулювання міграційних процесів у Російській Федерації». Дії держави згідно з нею зосереджувалися на реєстрації іноземців, контролі та депортації нелегалів. У центрі уваги опинилися дії, спрямовані на запобігання незаконній міграції та боротьбі з тероризмом [37]. Втім, з часом у міграційній політиці Росії відбувається ще один поворот – від пануючого на початку 2000-х рр. заборонно-силового напрямку до більш прагматичного підходу. Автори дослідження політики імміграції та натуралізації в РФ назвали це трансформацією «від збирання земель до збирання народів» [38]. Політика Російської Федерації на початку XXI століття була все більше спрямована на відродження статусу держави в якості беззаперечного регіонального лідера, та відзначалась наявністю глобальних амбіцій. Її успішній реалізації мав сприяти контроль над так званім пострадянським простором – традиційною сферою впливу Москви. В цьому контексті російська влада з одного боку ініціювала програми підтримки російських та російськомовних меншин за кордоном, вбачаючи в них агентів свого впливу. З іншого боку, ідея «Руського миру», імперіалістична сутність якої наприкінці 2000-х років маскувалась за гуманітарно-культурними декораціями, підсилювалась активною роботою з так званими «братніми» народами. Надання їм певних преференції було покликано продемонструвати позитивні соціально-економічні наслідки від євразійської орієнтації в політичній сфері. Одним з побічних наслідків такої

політики ставало спрощення адаптації мігрантів з близьких до РФ за менталітетом країн на російській території.

Дискусія щодо форм та напрямів інтеграції мігрантів в Росії набуває специфічних форм, пов'язаних з низкою факторів. По-перше, в російському дискурсі поширеною є підміна понять, коли замість обговорення проблем інтеграції мігрантів розглядаються інші проблеми – їхньої асиміляції. По-друге, в країні розповсюджені практики невизначеності, штучної підміни дефініцій. Наприклад, «мігрантами» та «гастарбайтерами» мас-медіа й публічні діячі називають не тільки іноземних громадян, але й російських внутрішніх мігрантів, які візуально відрізняються від приймаючого населення (наприклад – жителів Північного Кавказу). Як результат, в засобах масової інформації перебільшуються масштаби злочинності мігрантів. По-третє, широко поширеною є практика інтерпретації подій на Заході як доказів невдачі політики мультикультуралізму. Дискусії про конкретні практичні аспекти її реалізації, які ведуться в Європі, в російському дискурсі інтерпретуються як провал відповідної ідеології, який не піддається сумніву. В результаті в російському суспільстві формується діаметрально протилежний погляд на цю проблему [39].

Інтеграційна політика Російської Федерації знаходиться в стадії формування. Вона неефективна у вирішенні проблем, пов'язаних з соціальною ізоляцією мігрантів. Міжнародне співробітництво в цій галузі суттєво обмежене. Говорячи про нормативні документи в цій сфері, варто зазначити, що в кінці досліджуваного періоду Росія прийняла Концепцію демографічної політики [40] та Концепцію державної міграційної політики на період до 2025 року [41]. Вони є інструментами «м'якого права», спрямованими на залучення тимчасових іноземних робітників. Документи містять питання, пов'язані з поверненням, адаптацією та інтеграцією мігрантів [42]. В них були сформульовані проблеми; артикульоване завдання сприяння адаптації та інтеграції мігрантів, формуванню конструктивної взаємодії між мігрантами та приймаючою стороною на основі диференційованого підходу до різних

категорій мігрантів; окреслені основні напрями реалізації інтеграційної політики [43].

Російська Концепція державної міграційної політики є першим документом, в якому інтеграція розглядається на систематичній основі. Згідно з цим документом, політика інтеграції перш за все орієнтована на кілька груп мігрантів. До них відносяться іммігранти, що прибувають до Росії на постійне місце проживання, співвітчизники-репатріанти, вимушені мігранти, а також, в неявно декларованому вигляді, трудові мігранти, які прибувають з нових незалежних держав – колишніх радянських республік [44]. Поставлені в концепції завдання включають сприяння освітній міграції, підтримку академічної мобільності, розробку та застосування на практиці заходів в сфері соціальної інтеграції. Крім того, Росія має намір сприяти поширенню російської мови і культури за кордоном. Концепція реалізується шляхом внесення змін до законів і створення інституційної структури, що сприяє інтеграції.

Важливим моментом в сфері міграційної адаптації та інтеграції є мовне питання. В Росії, на відміну від більшості колишніх радянських республік, визнають наявність мовної проблеми для певних категорій осіб. У звітах національних досліджень підкреслюється, що знання російської мови в Росії серед мігрантів залишає бажати кращого. Дуже часто мігранти також не знайомі з культурою, історією Росії та її правовою системою. Це особливо актуально в громадах представників Центральної Азії. За таких умов мігранти стають залежними від своїх краще підготовлених земляків, і в підсумку піддаються одній з форм примусової праці [45].

У той же час знання мови країни перебування є обов'язковим в певних сферах діяльності. Вивчення мови і курси адаптації є необхідними інструментами отримання мігрантами навичок, які відіграють важливу роль в їх повсякденному житті. В силу вищесказаного, влада намагається сприяти вивченню іноземцями російської мови. З метою виправлення ситуації були організовані мовні курси, матеріально доступні для іммігрантів. Для того щоб

контролювати процес адаптації, для мігрантів та осіб без громадянства був введений іспит з історії Росії та її основних законів. Українці в цьому випадку мають суттєві переваги перед представниками більшості інших колишніх республік, адже розповсюдження російської мови та тривала спільна історія роблять їх краще підготовленими до такого виклику.

Найвищою формою адаптації мігрантів, підтвердженням їхніх успіхів в цій сфері є отримання громадянства країни перебування. У випадку Російської Федерації для цього перш за все необхідно довести знання російської мови – здатність усно та письмово спілкуватися нею. В якості доказу може виступати документ про загальну середню освіту, який підтверджує факт вивчення мігрантом російської мови на незалежній Батьківщині, в РФ або ж в СРСР; сертифікат, який підтверджує факт складання іспиту з мови [46].

Введення іспиту на знання російської мови для мігрантів викликало суперечки та дискусії серед російських експертів. Безперечно, можливість вивчення мови країни тимчасового перебування для трудящих-мігрантів є важливою умовою їхнього доступу на ринок праці, самореалізації та адаптації в навколишньому соціумі. Разом з тим саме можливість вивчення, а не обов'язковість складання іспиту в якості умови отримання дозволу на роботу, має реальне практичне значення. Особливо це помітно в умовах, коли система навчання російській мові іноземних громадян, які приїжджають працювати в Росію, все ще не створена [47].

Сама процедура натуралізації в Росії може зайняти від двох до шести місяців. У першому десятилітті XXI століття отримання громадянства РФ було відносно нескладним для громадян колишніх радянських республік. В цей час щорічно його отримувало близько 370-380 тисяч чоловік. Втім, наприкінці досліджуваного періоду ситуація ускладнилася через введення нових обмежень. В результаті число іноземців, які отримали російське громадянство, різко скоротилося. В січні-жовтні 2011 року російськими підданими стали 106 тисяч осіб, протягом аналогічного періоду 2012 року – 75 тисяч осіб [48].

В цілому, Росія в своїй політиці адаптації мігрантів надає пріоритет співвітчизникам з країн СНД і ближнього зарубіжжя. У той час як співвітчизники (до яких концепція «Руського миру» відносить не лише етнічних росіян, але й представників так званих «братніх народів») є суб'єктом політики асиміляції, інші групи мігрантів є суб'єктом ініціатив і заходів щодо адаптації та інтеграції, які беруть до уваги наявні соціально-культурні відмінності [49].

Слід зауважити, що саме українці підпадали під визначення співвітчизників у російському законодавстві. До того ж громадяни України найкраще (порівняно з вихідцями із центральноазійських чи закавказьких пострадянських держав) відповідають вимогам щодо знання російської мови, рівня професійної кваліфікації тощо. Має значення й те, що Росія протягом досліджуваного періоду залишалась для нашої держави основним партнером в процесах обміну населенням; між країнами зберігались традиційні міграційні, родинні, ділові зв'язки, завдяки яким можливим стало поширення корисної інформація та сприяння в переселенні чи тимчасовому працевлаштуванні [50]. Через зазначені фактори спрощеною залишалась й процедура адаптації українських мігрантів до реалій нового життя в Російській Федерації. Відносно схожі цінності та мінімальні лінгвістичні відмінності сприяли скорішій соціалізації мігрантів та пристосуванню психіки українців до нових умов на рубежі ХХ-ХХІ століть.

Зважаючи на схожість норм та цінностей між Україною та РФ, українці не створювали мігрантських спільнот у Росії. Натомість проходив процес асиміляції. Даний факт також можна пояснити тим, що до Росії українці протягом досліджуваного періоду зазвичай виїжджали на короткий строк, на заробітки. Натомість за умови довготривалого перебування у РФ мігранти в силу своєї приналежності до спільного з Росією соціально-політичного та культурного простору легко інтегрувалися в російське суспільство. Ще однією причиною обмеженої кількості діаспор та спільнот стала політика самої РФ щодо їхнього утворення [51].

Говорячи про перешкоди на шляху адаптації українських мігрантів в Російській Федерації, слід відзначити найбільш значущу роль процедурно-бюрократичного чинника. Оформлення документів для легального перебування на території РФ, не дивлячись на безвізовий режим в'їзду до Росії з країн СНД, все більше ускладнює процес адаптації мігранта. Звідси виникає інша проблема: у зв'язку зі складнощами офіційної реєстрації в Росії мігранти головним чином зайняті в тіньових секторах економіки (див. підрозділ 4.2). Це відбувається ще й тому, що офіційні запити на мігрантів в основному роблять великі підприємств. Така ситуація склалась внаслідок того, що малий і середній бізнес у Росії мало прогнозований.

Наступна країна, яку ми розглядаємо в рамках даного дослідження – Республіка Білорусь – в менших масштабах залучена до міграційних процесів. В результаті вона являє собою приклад держави, яка вибудовує свою інтеграційно-адаптаційну політику щодо мігрантів виключно на основі ратифікованих міжнародних конвенцій, які не зачіпають питання безпосередньо інтеграції. Мова йде про дві групи документів – загальносвітового та регіонального характеру. Серед перших варто відзначити Конвенцію ООН щодо статусу біженців [52]; другі представлені конвенціями СНД про права та основні свободи людини [53], про статус та права трудящих-мігрантів [54]. Додаткові права в сфері рівності всіх осіб на території Білорусі містяться в двосторонніх договорах, укладених з окремими державами (з Казахстаном – в 1996 році [55], з Росією – в 1998 році [56]). В той же час на думку К. Крума, яка вивчала державну політику щодо інтеграції мігрантів в утворених на місці СРСР країнах, достатньо важко оцінити ефективність реалізації цих положень, оскільки в Білорусі на національному рівні відсутнє прецедентне право в сфері недискримінації [57].

Основними міжнародними організаціями, що сприяють інтеграції мігрантів в білоруське суспільство, є спеціалізовані структури ООН та Червоний Хрест. Вони фокусують свою діяльність на інтеграції біженців, житловому будівництві, технічній допомозі та сприянні у вивченні мови.

До сильних сторін білоруської моделі інтеграції мігрантів експерт Л. Титаренко відносить наступні фактори:

- надання легально зареєстрованим мігрантам, які мають дозвіл влади на трудову діяльність або на проживання і працю в Білорусі, рівності перед білоруською системою законодавства;
- можливість для мігрантів офіційно отримувати в Білорусі медичну допомогу, знімати житло, здобувати освіту (зазвичай - на платній основі);
- можливість отримання фінансової допомоги для тих мігрантів, які підпадають під законодавство і розглядаються як бажані для Республіки Білорусь (перш за все мова йде про кваліфікованих спеціалістів з колишніх радянських республік);
- відсутність расових, релігійних, етнічних забобонів і перешкод для заняття тієї чи іншої посади, проживання в країні;
- нейтральний або позитивний клімат в державі по відношенню до мігрантів (втім це, передусім, поширюється не на всі категорії мігрантів, а лише на вихідців з колишнього СРСР, і пов'язано з нечисленністю інших груп мігрантів – представників далекого зарубіжжя) [58].

До мінусів міграційної політики Республіки Білорусь в цьому контексті слід віднести:

- недостатньо потужний інтеграційний потенціал білоруського суспільства (низькі зарплати, невелика кількість престижних місць працевлаштування);
- мізерні фінансові кошти, які офіційно виділяються для підтримки мігрантів;
- недостатньо ефективні механізми залучення в країну висококваліфікованих кадрів [59].

В державі відсутні спеціальні програми, спрямовані на надання допомоги іноземцям у вирішенні житлових питань. Конституційний суд Республіки Білорусь прийняв рішення, згідно з яким особи, які постійно проживають в країні та мають законне джерело отримання доходу, мають

право придбати нерухомість в будь-яких населених пунктах Білорусі незалежно від їхнього постійного місця проживання. Іноземні громадяни, що постійно не проживають на території Білорусі, можуть купувати нерухомість тільки відповідно до міжнародних договорів, укладених з окремими державами (наприклад, з Росією і Казахстаном) [60].

Більшість іммігрантів приїжджає в Білорусь з колишніх республік Радянського Союзу. Через це вони не мають серйозних мовних проблем в процесі адаптації – в умовах визнання російської державною мовою цієї країни. При цьому білоруська влада своєю специфічною позицією підтримки двомовності держави (яка в першу чергу загрожує білоруській мові через надзвичайну розповсюдженість російської) відрізняється від багатьох інших політичних еліт колишніх радянських республік. Російська мова, яка традиційно стала інструментом міжнаціонального спілкування в регіоні, здобуває все потужніші позиції в Білорусі. Дані статистика яскраво підтверджують це. Наприклад, за даними перепису населення 2009 року 37 % білорусів вказали російську мову рідною. В цілому близько 60 % громадян республіки спілкуються саме нею вдома. Також російська мова є основною в освітній системі держави. За період з 2005 по 2011 роки доля білоруських учнів, які навчаються на російській мові, зросла з 76,7% до 82,1 %. В столиці Республіки Білорусь – Мінську – цей показник досягає 90 % учнів [61].

В результаті, на відміну від Росії та Молдови, Білорусь не запроваджує спеціальних ініціатив з мовного питання в контексті адаптації мігрантів до реалій білоруського суспільства. Національну та російську мови в державі можна вивчати на спеціальних платних курсах. Їхня вартість відрізняється в залежності від навчального закладу та тривалості (станом на 2013 рік – від 730 доларів США за тримісячну програму до 1890 доларів США за десятимісячний курс) [62]. Доступність цієї послуги важко оцінити, оскільки кількість мігрантів, які дійсно відчувають потребу в подібному навчанні, є відносно невеликою, а вартість курсів є достатньо високою в порівнянні із середнім доходом в державі.

Як правило, процес натуралізації мігрантів в Республіці Білорусь досить простий. Однак для претендентів є ряд умов, які повинні бути задоволені. Вони включають в себе наявність постійного місця проживання протягом семи років, знання державної мови, законне джерело доходу та відмову від іншого громадянства. Національне законодавство полегшує набуття громадянства особами білоруського походження та їхніми нащадкам [63].

В той же час не слід вважати ситуацію в Білорусі позбавленою будь яких негативних явищ. Варто пам'ятати, що в цій державі іноземні мігранти стикаються з різноманітними проблемами в сфері пристосування до життя в нових умовах. Серед найбільш гострих слід згадати побутову невлаштованість (нестачу доступного житла), невисокий рівень оплати праці. В окремих – втім, нерозповсюджених – випадках проблеми пов'язані з труднощами в комунікації внаслідок незнання мови. Крім того, у багатьох іноземних мігрантів відсутня необхідна професійна підготовка, а також відповідна ініціатива до здійснення трудової діяльності. Звідси постають проблеми з можливістю працевлаштування і як наслідок – з самозабезпеченням. При цьому білоруська влада не ініціює програми, спрямовані на поліпшення ситуації в цих напрямках.

З огляду на те, що протягом досліджуваного періоду вплив мігрантів до Білорусі не був значним, суспільство толерантно ставилось до іноземців. В результаті проблеми відношення до мігрантів не стояли дуже гостро, тому були позбавлені уваги політичної еліти. Крім того, кризові явища в економіці країни не дозволяли вирішувати проблеми іноземців в соціально-економічній, житлово-побутовій та інших сферах, оскільки це вимагає значних матеріальних витрат [64].

Соціально-психологічну адаптацію в Білорусі українські мігранти можуть отримати лише звернувшись до місцевої діаспори або громадських організацій (див. підрозділ 5.2). Спеціальних центрів з соціалізації українців в республіці не існує. Дану функцію покладено, в певній мірі, на дипломатичні

представництва України та громадські об'єднання. Ініційований ними розвиток культурної сфери, сприяння вивченню та підтримці знань рідної мови стають одним з елементів покращення становища та розрядки психоемоційного стану українця на білоруській території.

В цілому, адаптація українських мігрантів в Білорусі проходить достатньо успішно. В якості прикладу можна навести результати персонального спілкування, реалізованого в рамках проведення анкетування мігрантів при підготовці даного дослідження. Вони дають персоніфікований погляд на проблему пристосування людини до нових умов життя. Так, цікавою є історія Оксани Вікторівни. Під час розмови вона зізналась, що спочатку мала наміри тимчасово виїхати до Білорусі для того, щоб заробити на життя та повернутися через певний час додому. Під час поїздки їй довелося пережити розлучення, що стало результатом довгого розриву між подружжям. Проте адаптація на місці видалась доволі успішною. Вона познайомилась з багатьма друзями, й таким чином зустріла другого чоловіка. Зараз її дочка від першого шлюбу також переїжджає до Білорусі, аби отримати освіту у місцевому ВНЗ, й не виключено, що залишиться тут назавжди.

Ситуація в Республіці Молдова в сфері інтеграції та адаптації мігрантського середовища до реалій національного суспільства зазнавала змін протягом всього періоду незалежності. Наприкінці досліджуваного періоду вона засновувалась на «векторі ЄС» – проголошеному зовнішньополітичному пріоритеті державної політики. Молдовською владою були реалізовані певні ініціативи як в сфері інтеграції, так і реінтеграції. Як вже зазначалось в попередніх розділах, рівноправність людей на території Молдови проголошувалась її національним законодавством, в першу чергу – Конституцією республіки [65]. Крім того, в країні був прийнятий окремий Закон про інтеграцію іноземців [66]. З метою реалізації його положень також були розроблені Національний план дій [67] та Національна стратегія з міграції та притулку [68]. Остання включає в себе комплексні ініціативи, які конкретизуються в інших документах. Необхідно відзначити, що молдовська

політика перш за все орієнтована на реінтеграцію – тобто повернення молдовських мігрантів додому. Через це інші категорії іммігрантів в деякій мірі ігноруються її програмними документами.

В Молдові мігранти мають доступ до державної системи соціального страхування та соціальної допомоги. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які проживають в державі, мають право на одержання допомоги, пенсій та інших видів соціального страхування відповідно до чинного законодавства. Деякі групи мігрантів користуються особливою допомогою. Так, особам, які шукають притулку, надається житло в Молдові. Держава також забезпечує їм мінімальну безкоштовну медичну допомогу. Натомість доступ до системи обов'язкового медичного страхування обмежений до іноземців, які постійно проживають на території Республіки Молдова. Таким чином, він не поширюється на закордонних студентів та деяких членів сім'ї мігрантів. В країні існує практика спеціальних медичних оглядів для продовження терміну проживання. Відповідні органи перевіряють медичне досьє мігранта з країни походження. Також всі іноземці зобов'язані пройти тест на ВІЛ [69].

Як і Російська Федерація, Республіка Молдова в процесі реалізації програми адаптації мігрантів значну увагу приділяє мовному питанню. В державі проводяться спеціальні безкоштовні заняття з соціально-культурної адаптації, передбачені Законом про інтеграцію. Навчання з соціально-культурної адаптації, курси мовної підготовки та інформація про доступ до ринку праці пропонуються особам, які мають тимчасовий вид на проживання в Молдові, особам, які постійно проживають в країні та особам без громадянства. Також в країні існують безкоштовні державні мовні курси, які проводяться в чотирьох основних університетах Молдови. При цьому безкоштовний формат обмежується виключно першим досвідом – якщо іноземець записується на курс не перший раз, він повинен за нього заплатити. Після закінчення курсу учасникам видаються відповідні сертифікати. Втім, вони не можуть бути використані в системі освіти або при подачі заяви на

громадянство Молдови. При натуралізації заявники повинні пройти окремий іспит на знання країни та спеціальний мовний тест [70].

Успішне завершення процесу адаптації до молдовських реалій може бути підтвержене статусом громадянина держави. Для отримання молдовського громадянства необхідно перш за все проживати на території Молдови протягом десяти років. Тільки ті особи, які мають постійний вид на проживання, можуть подавати заяви на здобуття громадянства. Особи, які претендують на громадянство, повинні знати основні положення Конституції та національну мову. Вони також повинні мати легальне джерело доходу та відмовитися від будь-якого іншого громадянства [71].

Процеси адаптації українців у Республіці Молдова протікають достатньо безболісно. В рамках проведеного нами серед відповідних мігрантів незалежного опитування 100 % респондентів зазначили, що знайшли собі в цій країні друзів та активно спілкуються з ними. Безумовно, з точки зору політики інтеграції це є прекрасним показником, та дає змогу говорити про успішну практику адаптації мігрантів у Молдові. Проте, якщо поглянути на цей факт з іншого боку, стає зрозумілим, що для української сторони він не є втішним. 60 % респондентів відповіли, що не часто зв'язуються зі своїми родичами на Батьківщині; деякі з тих, хто проживає на території Молдови вже довгий час, зовсім втратили зв'язок з Україною. В даному контексті слід окрему увагу приділити відповіді на останнє питання анкети: «Хотіли б Ви залишитися в країні перебування назавжди, чому?». Більшість респондентів відповіла позитивно, аргументуючи свій вибір кращим становищем у Молдові, а також можливістю отримувати більші кошти за ту ж роботу, що виконувалася б вдома. Таким чином, наша держава в результаті успішної інтеграції українських мігрантів до молдовського суспільства втрачає зв'язок з цінним людським ресурсом.

Завершуючи аналіз процесу інтеграції українських мігрантів до приймаючих суспільств регіонального простору, слід звернути увагу на специфіку окремих аспектів його практичної реалізації. Відомо, що різні вікові

групи мігрантів мають відмінний потенціал до соціалізації на новому місці. Специфічним аспектом проблеми адаптації мігрантів до нового середовища є досвід пристосування дітей, які переїхали разом із сім'єю за кордон. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, який проводився Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття»(1994-2001 роки), досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських родин [72]. Велика кількість вітчизняних мігрантів покидають Батьківщину не поодинокі, а разом із близькими. Внаслідок цього за кордоном опиняється значна кількість дітей наших співгромадян, які вимушені зростати в нових для себе умовах. При цьому дитина мігранта повинна адаптуватися не гірше за дорослого, аби нормально жити в країні перебування.

Дослідниці питання соціалізації дітей-мігрантів І. А. Бучилова та Т. І. Алієва розробили діагностичний комплекс, що дозволяє виявити рівень мовної та соціокультурної інтеграції школярів із сімей мігрантів (див. Додаток Ч) [73]. За даною таблицею високий рівень означає, що діти комфортно відчують себе серед однолітків, мають друзів та власне коло спілкування; беруть участь у шкільних заходах, займають активну життєву позицію. Діти, що увійшли до цієї групи, здатні власноруч вирішувати конфлікти та складні ситуації. Вони добре знають країну, місто, середовище у якому живуть, розрізняють державні атрибути. Вони мають достатній рівень володіння мовою. Діти, що потрапили до середньої групи, не завжди зважають на інтереси інших, часто не можуть вирішити конфліктні ситуації самостійно, натомість проявляють агресію в ставленні до інших дітей, й, як наслідок, мають вузьке коло друзів або взагалі їх не мати. Діти з низьким рівнем інтеграції, які становлять третю групу, не мають постійних контактів серед однолітків. Вони пасивні, тримаються осторонь від загальної групи дітей, не проявляють ініціативу, майже не беруть участі у спільних масових заходах. В основному вони спілкуються з однолітками, які розмовляють їхньою рідною мовою. Вони, як правило, знають лише назву країни, де проживають, і мають

труднощі з тим, щоб назвати місто та адресу проживання [74].

Розглянемо практичні аспекти вивчення проблеми адаптації дітей-мігрантів в Білорусі, Молдові та Росії. Російські дослідники вважають, що найефективнішим інструментом для соціалізації цієї групи є відвідування російських шкіл. Для батьків це теж є певним видом допомоги у вихованні дитини. Дані висновки були зроблені авторами дослідження «Становище дітей мігрантів в Санкт-Петербурзі» [75], яке проводила Вища школа економіки на замовлення ЮНІСЕФ та Санкт-Петербурзького відділення російського Червоного Хреста. До роботи над ним була залучена робоча комісія, до якої увійшли представники органів виконавчої влади, а також ключові організації міських відомств, які часто працюють з дітьми-мігрантами. Представляючи результати цього дослідження, професор Вищої школи економіки Данило Александров зробив висновки, що з точки зору соціальної ситуації в Росії було б краще, якби у всіх дітей-мігрантів, незалежно від їхнього статусу, була можливість ходити в школу. Це – один з найефективніших інструментів для адаптації таких дітей [76].

При цьому підкреслюється, що найскладніше в цих умовах дітям, яких привезли в Росію у відносно свідомому віці – тобто так званим представникам «полуторного покоління» мігрантів. На відміну від другого покоління, соціалізація яких проходить в Росії, «полуторне покоління» зберігає пам'ять про країну народження, суспільний устрій, норми поведінки та традиції рідного суспільства. Для його представників характерні двоїста ідентичність, сприйняття себе як групи культурно адаптованих осіб, які зі свого боку володіють мовою країни проживання, але перед якими суспільство спорудило штучні бар'єри. Дослідники стверджують, що життєві плани багатьох з них не пов'язані з Росією – кожен третій має намір повернутися на Батьківщину, тільки 42 % прагнуть залишитися на російській землі назавжди [77]. Варто підкреслити, що у випадку українців проблема «полуторного покоління» мігрантів на території РФ не стає дуже гостро. Причиною цього є культурна спорідненість двох народів, яка зменшує потенціал протиріч між

ідентичностями таких дітей та підлітків. В результаті Російська Федерація збагачує свій демографічний потенціал за рахунок молодого покоління українців. В кращому випадку наші співгромадяни, попри збереження основ національної ідентичності, потрапляють в полон російського бачення світових процесів та майбутнього регіону, перетворюючись на сплячих агентів впливу РФ серед українського суспільства.

В інших країнах регіону в рамках політики адаптації мігрантів також приділяють увагу процесам соціалізації дитини та її ефективної адаптації. На думку білоруських дослідників, ефективність адаптації та соціалізації дітей-мігрантів у національному культурному середовищі може залежати від низки парних факторів. Найбільш впливовими з них є:

- соціальне становище батьків (батьки-мігранти з високим соціальним статусом або з малозабезпечених прошарків суспільства);
- національна приналежність (мігранти з етнічно близьких суспільств або навпаки; близькість перш за все характеризується знанням російської мови, яка виступає визначальним ресурсом в процесі адаптації дитини);
- причини міграції (збройний конфлікт у країні чи економічні проблеми – як особисті, так і національні);
- спосіб розселення у Білорусі (організоване, спільне поселення з іншими мігрантами або дисперсне) [78].

Основним інструментом пристосування українських дітей до умов та специфіки білоруського суспільства також можна вважати систему освіти. Вона виконує дві основні функції. Перша полягає в тому, що навчальний процес безпосередньо стає процесом соціокультурної адаптації, який відзначається врахуванням особливостей норм та правил поведінки відповідно до країни походження дитини-мігранта. Другою функцією є становлення дитини як повноцінної одиниці білоруського суспільства з формуванням основних правил та цінностей поведінки.

Окрім влади Білорусі до вирішення проблеми соціалізації дітей мігрантів в цій державі долучається й світова спільнота. У 2009 р.

Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Республіці Білорусь провело переговори з представниками Міністерства освіти держави з питання організації на базі Центру творчості дітей та молоді «Еврика» майстерні для вторинної зайнятості підлітків. Це стало можливим внаслідок того, що в Республіці Білорусь розпочав свою роботу проект міжнародної технічної допомоги ЄС під назвою «Інтеграція біженців в Білорусі, Молдові та Україні». З 15 жовтня 2009 р. розпочалася активна стадія його реалізації. В рамках проекту надавалась підтримка проведення центром «Еврика» комплексу заходів щодо формування фінансової незалежності підлітків – професійної діагностики; тренінгових занять із надбання практичних вмінь, необхідних при пошуках роботи; надання професійних навичок (комп'ютерна грамотність, шиття, перукарське мистецтво); роботи за напрямом «Вторинна зайнятість». У дані заходи було залучено 45 підлітків [79].

Згідно з утворюючими цю ініціативу документами, місцева інтеграція, поряд з репатріацією і переселенням в треті безпечні країни, є одним з довгострокових і стійких рішень проблеми біженців у всьому світі [80]. Окрім того, як легальні, так і нелегальні мігранти (а особливо діти) потребують заходів зі сторони приймаючої країни стосовно соціалізації у новому середовищі. Інтеграція та адаптація іноземців розглядаються в числі завдань, які потребують вирішення. В той же час в Білорусі до того моменту був відсутній комплексний підхід до цього питання, який вимагає включити в себе розробку національної програми з інтеграції, підкріплену конкретним планом діяльності та фінансуванням.

Таким чином, питання адаптації мігрантів в країнах перебування є надзвичайно важливим елементом міграційної проблематики. Сьогодні існує кілька моделей відносин між приїжджими та суспільствами країн-реципієнтів.

Стратегія адаптації мігранта визначається цілим спектром умов, до яких входять як власний міграційний досвід самого трудового мігранта, так і

політика соціалізації приймаючої сторони, нормативно-правове поле відповідної країни.

Вивчення світового досвіду інтеграції мігрантів, узагальнення його результатів як в правовій сфері, так й в площині практичної діяльності надає можливість більш якісно та ефективно реалізовувати політику адаптації. В її основу мають бути покладені наступні принципи:

- неприпустимість будь-яких форм дискримінації, в тому числі – невизнання гендерної рівності;
- забезпечення основних прав і свобод;
- транспарентність, доступність інформації в області державної політики сприяння інтеграції;
- розвиток взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та суспільства в здійсненні інтеграційної політики;
- осмислений вибір моделі інтеграції мігрантів, в тому числі із застосуванням диференційованого підходу до розробки відповідної нормативно-законодавчої бази залежно від цілей та термінів перебування, соціально-демографічної характеристики й інших специфічних характеристик мігрантів [81].

Процес адаптації має дві площини. Він стосується як мігрантів, так і місцевого населення. В цьому контексті слід підкреслити, що державні органи країни-реципієнта повинні проводити соціальну роботу не лише з переселенцями, але й з власними громадянами. Лише у випадку повної взаємодії та толерантності можливо уникнути гетерогенності в суспільстві.

Проаналізувавши адаптацію українських мігрантів у Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., можна зробити висновок, що наші співвітчизники надають перевагу асиміляції перед іншими моделями адаптації. Через спорідненість історичного характеру українці не відчували значного дискомфорту під час перебування в Російській Федерації, Республіці Білорусь чи Республіці Молдова.

Освіта, а саме шкільне та дошкільне виховання, є основним інструментом соціалізації дитини-мігранта на теренах досліджуваних країн. В цьому контексті навчальні заклади РФ, Республіки Молдова та Республіки Білорусь проводять серію підготовчих та моніторингових робіт стосовно становища та рівня розвитку дитини. На основі цих даних педагоги формують рекомендації щодо створення найліпших умов для її соціалізації у суспільстві країни перебування.

5.2. Міграційні процеси та функціонування української діаспори в Білорусі, Молдові та Росії

Життя мігрантів за кордоном пов'язане не лише з професійною діяльністю та відносинами з приймаючим суспільством. Специфічним аспектом закордонної активності переселенців є збереження національних традицій та підтримка зв'язків зі співвітчизниками та Батьківщиною у форматі функціонування специфічних утворень національного характеру – діаспор. Ступінь їхньої активності дає можливість визначити здатність мігрантів протистояти асиміляційним тенденціям та залишатися в полі впливу держави походження.

Існує безліч понять та визначень терміну «діаспора». З точки зору соціології цей термін означає стійку сукупність людей одного етнічного походження, що живе в межах іншого етносу поза меж своєї історичної Батьківщини (або ареалу розселення свого народу) та має соціальні інститути, необхідні для функціонування цієї єдності [1]. Авторитетний дослідник діаспор на території колишнього СРСР В.О. Тишков вважає, що зазвичай поняття «діаспора» розглядається вкрай широко, включаючи всю сукупність представників однієї етнічної групи, що проживає поза меж своєї історичної території. «Таке визначення діаспори охоплює усі форми іммігрантських спільнот та фактично не диференціює іммігрантів, експатріантів, біженців, заробітчани...» – зауважує дослідник [2]. За його словами це є хибним, адже для

того, щоб називатися діаспорою, в етнічної групи мають бути об'єднуючі фактори та окремі інститути. Згідно з В.О. Тишковим «діаспора» – це культурно відмінна спільнота, сформована на основі уявлення про загальну Батьківщину та побудованих на цій основі колективних зв'язків, групової солідарності та демонстративного відношення до країни походження [3].

Таким чином, під терміном «діаспора» зазвичай розуміється частина народу (етносу) або групи народів (прикладом останнього може служити російська діаспора, яка складається не тільки з етнічних росіян, але з представників багатьох інших народностей, які є корінними для Росії), що розселилися поза країною походження. Подальше зростання діаспори може відбуватися під впливом суб'єктивних та об'єктивних факторів – як за рахунок наступних переселень (з економічних, політичних, етнічних та інших причин), так і завдяки природному приросту населення всередині самої діаспори. Головними ознаками, які обумовлюють існування тієї чи іншої діаспори, є знання рідної мови, її вивчення і збереження для спілкування зі співвітчизниками; повага до культури предків; прагнення до об'єднання на основі самовизнання себе частинкою історичної Батьківщини (навіть якщо людина народилась в іншій країні) та самоідентифікації своєї культурної приналежності; співпричетність до проблем та інтересів історичної Батьківщини [4].

Виходячи з даного тлумачення поняття «діаспора», можна вивести визначення, характерне для українців за кордоном. Ми пропонуємо у роботі розглядати поняття «українська діаспора» як етнічну спільноту, що проживає за межами своєї Батьківщини, і кожен з представників якої є повноправним громадянином країни перебування (на відміну від імміграції), але у той же час підтримує свої національно-культурні традиції, представляючи інтереси своєї спільноти на світовій арені та утворюючи власні організаційні структури.

Історично склалося, що Україна має одну з найбільших діаспор у світі, яка зберігає культурні й економічні зв'язки з Батьківщиною. Вона розділяється на дві частини – Східну (в країнах колишнього СРСР) та Західну (в країнах

Америци та Європи, віддалених англомовних державах на кшталт Австралії). Зважаючи на різні визначення та труднощі у тому, щоб назвати конкретну кількість тих, хто належить до діаспори, важко надати об'єктивні та точні дані про її розміри. На думку експертів МОМ, вона коливається між 12 та 20 млн. осіб. При цьому станом на 2013 рік найчисельніша діаспора перебувала в Російській Федерації (до 2 млн. осіб). Слідом за нею в списку розташувались країни американського континенту – Канада (близько 1,25 млн. осіб), США (близько 850 тис. осіб) та Бразилія (до 650 тис. осіб). Замикає п'ятірку лідерів Казахстан (до 550 тис. осіб). Варто відзначити, що експерти МОМ на наступну сходинку ставлять ще одну колишню радянську республіку, яка є предметом вивчення даної роботи – Молдову. За їхніми даними українська громада тут налічує до 400 тис. осіб [5]. Деякі дослідники називають інші цифри. Так, А. Агафонов вказує, що в Росії проживає 4,3 млн. українців, в Молдові – 600 тисяч, в Білорусі – 300 тисяч [6]. Відмінності в оцінці можуть пояснюватися тим, кого той чи інший науковець вважає належним до діаспори, та які критерії він ставить при визначенні цієї належності (походження, участь в житті діаспори, зв'язки з українською культурною спадщиною тощо).

Слід відзначити, що сьогодні питання діаспори набуває важливого значення в контексті зовнішньополітичної діяльності України. Процеси глобалізації та пов'язане з ними зниження ролі держави на міжнародній арені в якості фактору контролю та обмеження впливу груп інтересів в межах окремої території спричинили якісний розвиток та розширення повноважень діаспори як повноцінного суб'єкта міжнародної арени. Через це держава повинна постійно взаємодіяти з діаспорою за кордоном, адже діяльність останньої справляє враження та формує імідж України у країні перебування.

В цьому контексті в 2004 році було прийнято закон України «Про правовий статус закордонного українця», який було доповнено в 2012 році. Він визначає основні поняття та завдання державної політики стосовно відповідної частини українського етносу. За цим документом було визначено, що «закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або

особою без громадянства, а також має українське етнічне походження... Українське етнічне походження визначається як належність особи або її предків до української нації та визнання нею України Батьківщиною свого етнічного походження» [7]. Згідно з законом Україна, з метою задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонного українця, під час укладання міжнародних договорів передбачає забезпечення прав українських меншин за кордоном; апелює до створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб; сприяє укладенню міжнародних договорів про співробітництво в галузях культури, освіти, соціального захисту, інформаційного забезпечення з урахуванням інтересів організацій закордонних українців; надає українським культурно-інформаційним центрам організаційну, методичну, технічну та іншу допомогу в місцях компактного проживання українців за кордоном; створює умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на територію компактного проживання українців за кордоном на підставі міжнародних угод, зокрема через супутниковий зв'язок та інші засоби комунікацій [8].

Наміри держави підтримувати зв'язок із закордонним українством були виражені й на найвищому рівні міжнародного спілкування. Так, на початку 2005 року, під час перебування у Загребі (Хорватія), президент України В. Ющенко заявив про плани щодо поглиблення співробітництва з українцями за кордоном і намагання розробити відповідну національну програму. Також піднімалося питання стосовно створення єдиного державного органу – департаменту в структурі Кабінету Міністрів України, – «який має стати центром спілкування з різноманітними діаспорними колами з різних питань України та української діаспори» [9]. Президент зазначив, що завданням нового органу буде донесення до співвітчизників за межами України інформації про економічну ситуацію на Батьківщині й перспективи розвитку бізнесу. В. Ющенко також повідомив, що вперше в державному бюджеті з'явиться стаття, що передбачає фінансову підтримку українців за

кордоном – йшлося про гуманітарні проекти, які українська держава повинна була підтримати в колі українських етнічних спільнот в інших країнах [10]. Проте, з плином часу очевидним став той факт, що благі наміри президента не були реалізовані на практиці.

Задля формалізації цієї сфери діяльності в 2006 р. Урядовий комітет із питань гуманітарної та соціальної політики під головуванням віце-прем'єр-міністра України В. Кириленка схвалив проект розпорядження «Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р.» [11]. Віце-прем'єр зазначив, що «...програму спрямовано на зміцнення зв'язків з українцями, котрі мешкають за кордоном, та з їхніми громадськими організаціями. Це сприятиме поширенню інформації про нашу державу, підвищенню авторитету України у світі. Програмою передбачено активізацію співпраці із закордонними українцями у галузях науки, освіти, культури, туризму та інформації, торговельно-економічне і науково-технічне співробітництво, проведення спільних заходів» [12].

Дані кроки були зроблені через необхідність врегулювання статусу українців, які проживають за межами держави, та полегшення їхніх контактів з етнічною Батьківщиною. Влада України зацікавлена у збереженні етнічної ідентичності зарубіжних українців шляхом сприяння процесам формування українських громадських організацій і національно-культурних автономій. На початку ХХІ століття стає все більш ефективним прийом використання фактору діаспори при просуванні інтересів України у міждержавних відносинах, поширення за допомогою закордонного українства відомостей серед громадських, політичних, наукових та ділових кіл зарубіжжя про торговельно-економічні, науково-технічні та туристичні можливості України, підвищення її авторитету в світі.

Сьогодні зв'язок української діаспори з історичною Батьківщиною забезпечується через низку організацій та структур, таких як товариство «Україна», «Конгрес вільних українців», інші громадські та культурні

об'єднання. Важливу роль в цій сфері відіграє журнал «Українська діаспора», який видається Національною академією наук України [13].

У період кінця XX – початку XXI ст. відносини між Україною і діаспорою в досліджуваних країнах складались неоднозначно. Різноманітні об'єктивні та суб'єктивні фактори впливали на характер даної взаємодії. Суспільно-політична, економічна ситуація в країні перебування та Україні, ставлення представників мігрантів різних хвиль міграції змінювали контекст зв'язку з діаспорою.

Найбільша діаспора українців в регіоні проживає на території Російської Федерації. За даними Всеросійського перепису населення 2002 року чисельність українців у сучасних межах Росії становила 2,94 млн. осіб (2 % населення). Хоча протягом 1990-х років вона скоротилась на 32,5 %, положення українського етносу в етнодемографічній структурі Росії не змінилось – як і раніше, він посідає третє за чисельністю місце після росіян (79,8 %) і татар (3,8 %) [14].

Необхідно наголосити на тому, що етнічні діаспори в Росії є неоднозначним та складним по структурі явищем. У найзагальнішому вигляді кожна з діаспор представників титульних народів колишніх радянських республік – в тому числі українська – розділяється на три групи [15].

Перша група – так звана «стара діаспора». До неї відносяться люди, які переїхали в Росію ще в радянські часи з інших союзних республік єдиної країни – СРСР, а також їхні нащадки, які народилися в Російській Федерації. Останні не просто є громадянами РФ – вони повністю інтегровані в російське суспільство. Найчастіше до цієї групи відносяться представники інтелігенції та службовці.

Друга група – «нова діаспора», тобто ті особи, які переїхали в Росію після розпаду СРСР, на рубежі XX-XXI століття. Вони отримали або збираються отримати російське громадянство, зазвичай купують в країні нерухомість. Більшість з них не думають повертатися на Батьківщину і орієнтовані на інтеграцію, але є й такі, хто сприймає Росію як тимчасове місце

притулку і, навіть маючи російський паспорт, бажають повернутися додому, якщо економічне і політичне життя там буде налагоджуватися.

Третю – найчисленнішу – групу становлять трудові мігранти, які можуть перебувати в Росії роками, але при цьому не прагнуть інтегруватися і пов'язують своє подальше життя з поверненням на Батьківщину. Це особлива частина етнічної транснаціональної спільноти. Справа доходить до того, що прихильники вузького визначення діаспори навряд чи вважатимуть їх частиною цього поняття. Трудові мігранти зазвичай живуть відокремлено та не беруть участі в діяльності громадських організацій «своїї» діаспори. В той же час серед них є підприємницьке ядро, яке здійснює посередницьку функцію між тими, хто прибуває на заробітки, та роботодавцями, які часто представляють частину «нової діаспори».

Географічно українська діаспора в Росії розпорошена по всій території держави, що негативно впливає на координацію зусиль та зв'язки між її окремими осередками [16]. Більшість українців проживають у великих російських містах. Це пояснюється кращою економічною ситуацією та наявними перспективами працевлаштування. Передусім мова йде про Москву та Санкт-Петербург, що має значення в організаційному та культурно-політичному аспектах. Зокрема, у Москві, не включаючи осіб українського походження, проживає 254 тис. українців (9 % від усієї кількості українців Росії і 2,4 % від усього населення Москви), у Санкт-Петербурзі – від 87 до 150 тис. українців (майже 3 % від кількості українців в державі і 1,9 % від усієї кількості населення міста) [17]. З приводу останнього слід сказати, що більшість українців, які проживали наприкінці ХХ століття в Північній Пальмірі, були мігрантами в першому поколінні (згідно з даними за 1989 рік, 65,5% українців міста були народжені поза його межами) [18]. Серед інших російських населених пунктів з чисельною українською діаспорою варто згадати Курськ, Вороніж, Самару, Саратов, Астрахань, Владивосток. Також українці становлять суттєву національно-етнічну групу в окремих регіонах РФ – наприклад, на Кубані, де до 47 % населення мають українське походження

[19]. Це пояснюється в першу чергу причинами історичного та географічного характеру.

Детальний аналіз статистичних даних окремих адміністративних одиниць Російської Федерації допоможе сформулювати мапу розселення українців на російській території.

За переписом населення 2002 р. найбільша частка українців (26 %) була зосереджена у Центральному федеральному окрузі Росії. На його території проживали 756 087 українців. Такі масштаби обґрунтовуються географічною близькістю до українських кордонів; високим, у порівнянні з іншими регіонами, рівнем розвитку цієї адміністративної одиниці, що формує її міграційну привабливість. Також концентрація українців в Центральному федеральному окрузі пояснюється тим, що частина Белгородської, Брянської, Воронежської, Курської областей є українськими етнічними землями [20]. Місцем проживання суттєвої складової української діаспори також стає Уральський федеральний округ – значна частина українського населення зосереджена тут в Свердловській, Тюменській, Челябінській областях. Окремі частини Сибірського федерального округу можуть похвалитися масштабною діаспорою – передусім мова йде про Республіку Алтай, Алтайський край, Красноярський край, Іркутській та Омській областях [21]. На крайній Півночі в Мурманській області на початку XXI століття проживало 56 845 осіб українського походження. Вони здебільшого працювали на риболовецькому та торговельному флотах. Великою у складі місцевої діаспори була частка військовослужбовців та їх родин; спеціалістів, які працюють на об'єктах гірничодобувної та хімічної промисловості. В цьому регіоні, на відміну від згаданих вище, переважає так звана «нова» діаспора – українські переселенці останніх десятиліть [22].

Аналіз даних 2002 року дозволяє говорити про те, що регіонами компактного проживання українців, де останні мають відносно велике представництво, стали Магаданська, Мурманська, Тюменська області, Республіка Комі, Ханті-Мансійський, Ямало-Ненецький, Таймирський,

Чукотський автономні округи (див. Додаток Ш). На їх територіях частка українців становить більше 6% населення. В Камчатській, Омській, Амурській областях, Приморському та Хабаровському краях, в Республіці Саха (Якутія) вона становить від 3,6 % до 5,8 %. В європейській частині Росії, окрім північних територій, досить значною є частка українців в Калінінградській (4,9 %), Білгородській (3,8 %) та Оренбурзькій (3,5 %) областях [23].

Перепис 2010 року показав, що за вісім років частка українців в Центральному та Уральському федеральних округах збільшилась. Це можна пояснити потоками трудових мігрантів до Москви та Тюменської області. Зменшення у Сибірському та Далекосхідному федеральних округах є наслідком асиміляційних процесів та втрати національної ідентичності [24].

Українська діаспора в РФ у досліджуваний період визначалась розгалуженою структурою, сформованою низкою громадських організації та об'єднань. Відразу після розпаду Радянського Союзу та утворення на його території незалежних держав у різних регіонах Росії почали виникати національно-культурні об'єднання, гуртки з вивчення української мови та розвитку національних традицій, товариства історії України тощо. Активізації розвитку діаспори заважали причини як об'єктивного (згадана вище розпорошеність українців на значній російській території), так і суб'єктивного (централізована державна політика та діяльність місцевих органів влади, які не завжди приймали до уваги інтереси національних меншин, натомість – намагались асимілювати/русифікувати близькі за походженням етнічні групи) характеру.

Незважаючи на труднощі, в Росії протягом досліджуваного періоду діяли близько сотні українських суспільно-культурних об'єднань. Найбільш потужними з них стали регіональні структури, такі як товариство української культури Карелії, товариство ім. Т. Шевченка в Санкт-Петербурзі, «Промінь» в Самарі, «Криниця» та «Кобзар» в Уфі, «Український дім» та Українське товариство «Просвіта» в Пермі, «Перевесло» у Воронежі, Новоросійське культурно-просвітницьке товариство «ГУК», товариство української культури

Кубані, Центр української культури в Сочі, Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Т. Шевченка в Оренбурзі [25]. Навесні 1998 року була створена Федеративна національно-культурна автономія (ФНКА) «Українці Росії», що об'єднала більшу частину подібних регіональних структур в країні.

Не залишилась українські діаспора й без власних засобів масової інформації. У Росії на українській мові видавались газети «Український кур'єр» та «Український вибір» (м. Москва), «Дніпро» (м. Тольятті), «Оренбурзька Криниця» (м. Оренбург), «Червона Калина» (м. Тюмень), «Український вісник» (Республіка Комі), «Козацьке слово» (м. Краснодар), «Українське слово» (м. Мурманськ) тощо. З 1992 року було налагоджене радіомовлення Всесвітньої служби «Радіо Україна». ДТРК «Карелія» надавала ефірний час для радіо- та телепередач українською мовою. Радіопередачі українською мовою також виходили в програмах «Радіо-7» міста Самари. В Оренбурзькій області щомісяця в часовому обсязі транслювались випуски україномовних програм «Земляки» та «Кобзар». Регулярно висвітлювали життя української діаспори ряд тюменських телерадіокомпаній, ДТРК «Камчатка», Пензенська державна телерадіокомпанія [26].

В досліджуваний період свої перемоги мали місце в діяльності осередків українства більшості крупних міст Росії. Так, в Оренбурзі було видана книга «Українці в Оренбурзькому краї», яка зробила свій внесок у визначення ролі наших співвітчизників в становленні та розвитку цього регіону. В тому ж місті до 185-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка була опублікована книга «Пам'ятають степи співака України». Постать Шевченка є зв'язковою ланкою між Оренбурзьким краєм та Україною, оскільки його життя та творчість безсумнівно навіки вписані в історію регіону. На його території місяць березень традиційно називається «Шевченківським», а створене в 1992 році обласне українське товариство стало носити ім'я Кобзаря. Воно стало ініціатором заходу, присвяченого 190-й річниці від дня народження митця. Товариство розпочало співпрацю з бібліотекою ім. Т.Г.

Шевченко в м. Оренбург, в фонді якої знаходиться більше 2 тис. книг українських авторів українською мовою [27]. Взагалі ж за роки роботи Оренбурзького обласного українського просвітницького товариства творчі зв'язки оренбурзьких українців з Україною значно розширились. Діячі культури, артисти, письменники і поети неодноразово відвідували цей регіон. Серед них – заслужені артисти України Ольга Басистюк, Микола Гнатюк, тріо бандуристів з Черкас, капела бандуристів України під керівництвом народного артиста М.П. Гвоздя [28].

Пермські українці також почали громадську діяльність по збереженню і популяризації своєї культури ще в середині 1990-х років. На правах неформальної організації було відкрито місцеве товариство «Просвіта» [29]. 9 березня 2001 року ініціативна група місцевих українців створила культурно-діловий центр «Український дім». Головними завданнями в діяльності організації були проголошені «соціальний захист представників української діаспори; збереження історичних культурних особливостей українців, їхньої мови; розвиток міжнаціональних та ділових зв'язків між Україною і Росією» [30]. У березні 2006 року центр був перейменований в український культурно-діловий фонд «Прикам'є». В 2011 році в регіоні було зареєстровано ще одну українську громадську організацію – автономну некомерційну організацію «Уральсько-Українське співтовариство в галузі культури, науки, спорту та творчості, розвитку міжнаціональної злагоди». Воно було створене з метою розвивати міжнаціональну злагоду і повагу до культурних цінностей народів України та Пермського краю [31].

Важливим завданням для будь-якої діаспори є збереження зв'язків з Батьківщиною та захист національної ідентичності. У випадку української діаспори в Росії це стає надзвичайно важким завданням. Взагалі проблема русифікації – стала складова політики російського керівництва щодо українців в імперський, радянський та пострадянський періоди – є давньою загрозою діаспорі, яка набуває значних масштабів. Починаючи з 1930-х років процес асиміляції українців і переходу на переважне використання російської мови

навіть в побуті призвів до того, що лише 29,4% українців Центрально-Чорноземного району визнали в 1989 році рідною мовою українську. Найвищою частка представників діаспори, які вважають українську рідною мовою, була серед жителів Волго-В'ятського та Північного економічних районів, куди українці переселилися в основному в 1930-1980-х роках з сільських районів України. В XXI столітті за даними перепису населення 2010 року лише 50% українців, що проживали в РФ, вважали рідною мовою українську [32]. Особливо помітна втрата етнічної самобутності в наших співвітчизників, які живуть у великих містах Росії [33]. В якості прикладу можна навести дані по Санкт-Петербургу. Незважаючи на «молодість» місцевої діаспори, українське населення міста відзначається низьким рівнем національної самоідентифікації та схильністю до русифікації. Наприклад, на початку 1990-х років російська мова була рідною для більш ніж 60% українців, які проживали в Санкт-Петербурзі [34]. Можна стверджувати, що багато переселенців з України практично втратили свою мову та культуру. Натомість молоде покоління вважає рідною мовою російську. Спроба інтенсифікації діяльності щодо цієї проблеми в освітній площині не дала масштабних результатів, оскільки в запропоновані до відкриття на російській території українські класи зазвичай не набиралися більше 1-2 учнів. Це, а також негативне ставлення до такої практики російської влади, ставило хрест на практичній реалізації ініціативи.

Втім, робота з вивчення української мови в Росії протягом кінця XX – початку XXI століття не припинялася. Наприклад, в Оренбурзькій області успішно реалізовувалась позакласна програма навчання, особливо в місцях компактного проживання українців (українська мова факультативно вивчалась в Григорівській школі Сакмарського району та Богданівської школі Тоцького району). Українське культурно-просвітницьке товариство відправляло 12 школярів з Григорівської середньої школи в місто Львів (Україна) на зимові канікули для знайомства з культурою рідного народу [35]. У м. Уфі за підтримки державних органів у школах № 9 та 60 працювали дві

муниципальні недільні школи для всіх бажаючих вивчати українську мову та культуру. Українська мова як предмет викладалась з першого по одинадцятий класи в Санкт-Петербурзі в школі № 479, у Воркуті – в двох школах, в слов'янських гімназіях Мурманська та Пензи, в ліцеї Томська тощо [36].

В той же час в Росії формально можна було отримати вищу освіту українською мовою. В країні розпочав свою діяльність Український інститут, зареєстрований в статусі автономної частини Московського державного відкритого педагогічного університету в 1997 році. Він відкрив філії в Башкирії, Татарстані, Тюмені, Якутії та Хакасії. Зі стратегічної точки зору він створювався як основа українського освітнього та наукового життя в Росії. Це було б можливим за умови фінансової та політичної підтримки з державного боку. Також у Волгоградському та Воронежському педагогічних університетах було організовано позапрограмне вивчення української мови. У Новосибірському педагогічному інституті та Тюменському університеті на філологічних факультетах було запроваджено спеціалізацію «Українська мова та література» [37]. В 2000 р. на філологічному факультеті Московського державного університету імені М.В. Ломоносова було розпочато викладання курсів україністики та шевченкознавства. Також було введено програмне вивчення української мови у Московському державному інституті міжнародних відносин (університеті) Міністерства закордонних справ Російської Федерації (МДІМВ). У Москві були відкриті українська бібліотека, український музейний салон, галерея мистецтва України, національний комп'ютерний клуб. З листопада 1998 року на Арбаті діяв Український культурний центр, побудований на кошти української держави. Фінансування українських культурних програм в столиці РФ здійснювалося через департамент народної освіти уряду Москви. Звичайно, в умовах російської агресії в Криму та на Донбасі подібні установи стали об'єктами жорстких нападок – як з боку імперсько-націоналістичних активістів, так і державних служб. Втім, протягом досліджуваного періоду вони відігравали роль зв'язкової ланки між Україною та діаспорою.

Активність діаспори та її вплив на життя приймаючої країни віддзеркалюється не лише в культурній та просвітницькій, але й в політичній діяльності. В цьому питанні українська діаспора в Росії також почала діяти ще на початку 1990-х років. У жовтні 1993 р. в Російській Федерації відбувся перший Конгрес українців Росії, на якому було утворено Об'єднання українців Росії (ОУР) [38]. Діяльність цього органу спрямована на захист інтересів українців у цій державі, а також є додатковим фактором безболісної інтеграції української особистості в іншу етнокультурну спільноту.

У 1997 р. ОУР був скликаний другий Конгрес українців Росії. На ньому було розглянуто широке коло питань, що стосувалися специфічних потреб української громади. Зокрема було обговорено та підтримано «Тези до основних напрямків федеральної програми державної підтримки української культури в Російській Федерації». Задля реалізації цієї ж мети під час роботи Конгресу було ухвалено рішення про створення національно-культурної автономії українців у РФ. У зверненні Конгресу до Президента та уряду Росії представники діаспори закликали до більш конкретної підтримки своїх національно-духовних прагнень. В свою чергу до керівників України Конгрес звернувся з проханням активізувати міждержавний діалог щодо задоволення духовних потреб українців [39].

ОУР виступає у даному випадку фактором розвитку українсько-російського партнерства, оскільки є не лише пасивним суб'єктом двосторонніх відносин, але й впливає на розвиток міждержавного співробітництва. Об'єднання, підтверджуючи національну самоідентифікацію закордонних українців, бере на себе функцію каталізатора процесів культурного та політичного відродження діаспори за межами Батьківщини. Хоча результати діяльності зазначеної організації української меншини в Росії є достатньо скромними, важливим є вже сам факт існування об'єднання, яке мало потенціал за умов зростання національної самосвідомості та самоорганізації діаспори виступити значущим елементом розвитку

українсько-російських міждержавних відносин, стати активним чинником двостороннього діалогу [40].

Специфічною є доля української діаспори в Республіці Молдова. В 1989 р. частка наших співвітчизників в населенні Молдавської РСР становила 13,8% – таким чином, майже кожен сьомий житель Молдови був українцем. Всього у цей період на цих територіях проживало 600,3 тис. українців. Слід зауважити, що після розпаду Радянського Союзу, незважаючи на наявність спільного кордону між двома державами, між ними встановилися досить обмежені міграційні зв'язки. Нарощування чисельності української діаспори в Молдові відбувалося не стільки за рахунок міграції, скільки за рахунок природного приросту українців [41]. При цьому слід відзначити, що за досліджуваній період розміри діаспори зменшились. За даними перепису населення 2004 року в Молдові проживало вже 282,4 тис. українців (8,4 % від кількості опитуваних). Слід окремо наголосити на тому, що в даному опитуванні не враховувались українці, які знаходяться на непідконтрольній Кишиневу території Придністровської Молдавської Республіки (ПМР). Їхня приблизна кількість оцінюється до 160 тис. осіб (28,8 % населення самопроголошеної республіки). Таким чином, загальна кількість українців на території колишньої Молдавської РСР в 2004 році становила 442,4 тис осіб – тобто скорочення діаспори за п'ятнадцять років незалежності становило 26,3 % [42].

Українці розселені практично по всіх районах Молдови. Серед них особливо відзначаються прикордонні території, які межують з Україною, центральна частина держави та деякі інші райони. Більшість наших співвітчизників проживають в молдовських містах (70,6 %). Частка українців серед загального сільського населення Молдови становить 6,6 % (136,5 тис.), серед міського населення – 11,2 % (145,9 тис.) [43]. Представники діаспори зазвичай живуть окремими ареалами як у сільській місцевості, так і в урбанізованих регіонах (особливо – в столиці держави та у міських поселеннях, розташованих на західному прикордонні з Україною).

Аналізуючи зміни кількісного складу української діаспори в Молдові на рубежі ХХ-ХХІ століть, та вивчаючи ареал її розселення, пропонуємо порівняти статистичні дані щодо українців Молдови кінця 1980-х років та середини 2000-х років. В Кишиніві число українців у 1989 р. становило 98,2 тис. осіб (понад 12 % усіх жителів молдовської столиці). До районів, де частка українців серед місцевого населення була високою, в цей період відносились Рибницький (42,7 %), Окницький (33,5 %), Бричєнський (28,4 %), Кам'янський (27,3 %), Глоденський (23,4 %), Ришканський (22,9 %), Єдиницький (22,4 %), Слободаєйський (21,4 %). Висока питома вага українського населення мала місце в багатьох міських поселеннях, особливо в придністровських та інших прикордонних з Україною містах: Рибниці (44,6 %), Тирасполі (32,2 %), Дубоссарах (30,1 %), Бельцях (25,5 %), Бендерах (18,2 %), Кагулі (15,8 %), Сороках (15,5 %) тощо. Окремі українські сільські населені пункти розміщались в крайніх східних районах лівобережної частини Молдовського Придністров'я. Це – автохтонні українські землі, де українці живуть упродовж двох століть [44].

В 2004 році місця компактного поселення українців в Молдові залишались тими самими. Втім, підтверджуючи вже згадану тезу про зменшення кількісних показників діаспори, частка наших співвітчизників серед місцевого населення зменшилась. В Окницькому районі вона складала 30 %, в Бричєнському – 25,6 %, в Ришканському – 22,5 %, в Єдиницькому – 19,8 %, в Глоденському – 19,5 %, в Дондушенському – 12,7 %, в Дрокійському – 11,3 %, в Фалештському – 11,9 % [45].

Особливість розселення українців у Молдові та Молдавській Придністровській Республіці полягає в тому, що велика частина національної меншини проживає компактними громадами – окремими українськими селами і групами сусідніх між собою сіл і містечок. Наприклад, станом на початок ХХІ століття українці становили більшість у 18 з 39 населених пунктів Бричєнського району, у 6 з 34 населених пунктів Дрокійського району, у 20 з 75 населених пунктів Фалештського району, у 8 з 34 населених пунктів

Глоденського району, в 17 з 56 населених пунктів Ришканського району тощо. Офіційні дані доводять, що всього в Республіці Молдова налічується 200 сіл і три міста, де українці становлять більшість. Українці становлять у Молдові третю за чисельністю лінгвістичну спільноту [46].

Звертаючись до положення української діаспори в молдовській державі та суспільстві, необхідно підкреслити, що в зазначений хронологічними рамками роботи період етнічні українці мали змогу не лише зберігати та реалізовувати свою самобутність, але й розвивати національну традицію та культуру на території Молдови. Цьому сприяли соціально-політичні та економічні умови існування діаспори. Не слід забувати й про роль молдовської влади в підтримці цих процесів. У 1991 році був виданий Наказ Президента республіки М. Снегура «Про підтримку розвитку української культури в Республіці Молдова». Ця подія стала дуже серйозним поштовхом для становлення діаспори, адже в цій державі культурні аспекти її діяльності почали розвиватися практично з нуля. Наказ президента відкрив українцям можливість офіційного вивчення рідної мови на рівні державної політики. Незабаром після його публікації уряд Молдови прийняв окрему Постанову, в якій визначив конкретні доручення та сфери відповідальності щодо розвитку української мови та сприяння її вивченню [47].

В результаті в кожному районі Кишиніва і, практично, в усіх районах компактного проживання українців були створені дитячі садочки, а також школи або ліцеї з вивченням української мови та літератури, а також історії, звичаїв та традицій українців Молдови. Максимальна кількість українських навчальних закладів в країні – 67 – була зареєстрована у 1996-97 навчальному році. В подальшому їхня кількість поступово знижувалась. Це можна пояснити об'єктивною реакцією на зменшення української діаспори. Втім, на початку 2014 року в Молдові все ще налічувалось більше 50 навчальних закладів, де вивчалися згадані вище предмети. Після отримання в них середньої освіти абітурієнт, згідно з окремим міждержавним договором, мав можливість

поступати в українські вищі навчальні заклади, претендуючи на навчання на бюджетній основі [48].

Серед головних чинників, які зберігали ідентичність українців у Республіці Молдова, були історичні національні традиції, мова, культура. Необхідно підкреслити, що, незважаючи на начебто позитивну ситуацію та державну підтримку розвитку діаспори, де-факто її функціонування зіткнулось з низкою проблем. В силу історичних обставин складності виникали з кожним із згаданих компонентів.

Наприклад, на основі здійсненого дослідження професор Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка Л. Паламар заявляє про існування низки проблем зі становищем української мови в середовищі бессарабських українців. Вона виділяє негативні впливи як політичного, так і соціального характеру [49]. Через це українська мова на території Бессарабії не знаходила застосування ані на державному рівні, ані в громадському середовищі. Українці опинилися в духовній ізоляції, що стало причиною деукраїнізації частини мешканців цього регіону. Дослідниця підкреслює, що «одним із найважливіших засобів збереження своєї мови як дієвого фактору її захисту є українські обряди, а також традиції, звичаї українського народу, що передаються від покоління до покоління» [50]. Втім, практика показує, що українці, які прибули до Молдови за радянських часів, здебільшого вважають себе росіянами, оскільки є носіями російської мови, яка панувала у Молдові і досі є другою державною в цій державі.

За таких умов поступово активізуються процеси асиміляції. За даними перепису 2004 року 64,1 % молдовських українців вказали українську мову рідною, 31,8 % назвали такою російську. За типом поселень частіше українську мову згадували представники сільської місцевості (85,9 %). В молдовських містах її позиції серед діаспори значно гірші (43,64 %). Цікаво, що молдовська мова також визнається незначною кількістю місцевих українців як рідна (2,8 % міської діаспори та 3 % сільської діаспори) [51]. За територією проживання рівень використання української мови істотно

зменшується з півночі на південь. В північних районах 87 % українського населення називали рідною українську мову, натомість у центрі Республіки Молдова – вже 47-50 % [52]. Окремо в рамках перепису 2004 року визначалось, якою мовою населення Молдови розмовляє. В цьому контексті ситуація також є загрозливою для національної самосвідомості: 50 % українців говорили російською мовою, 42 % – українською, 6,2 % – молдовською, 1,5 % – румунською [53].

Наведені дані підтверджують думку заступника директора Кишинівського Інституту ефективної політики Руслана Шевченка про те, що українська діаспора в Республіці Молдова дуже русифікована. Вона відірвана від інтересів своєї історичної Батьківщини. Україна сприймається її представниками крізь призму родинних зв'язків та можливості купувати там якісь дешевші товари. Натомість політичні моменти в такому світогляді відсутні [54]. В цілому погоджуючись з такою характеристикою, ми наголошуємо на тому, що навіть русифіковані українці не схожі на місцевих росіян. В будь-якому разі наші співвітчизники мають інший менталітет, інший етнографічний національний характер, іншу духовність та психологію мислення – тобто інший спосіб життя.

У даному контексті варто звернути увагу на праці М. Слабошпицького, відомого літературного критика, публіциста та психолога, який звертався до проблеми становлення молодого покоління українців в Молдові. Він наголошував на тому, що діаспора докладала значних зусиль для виховання своїх дітей із думкою про Україну. Втім, воно здійснювалось в специфічних умовах чужомовного оточення, для якого Україна була завжди незвичним «дивом» [55].

Таким чином, можна стверджувати, що українська мова була об'єднуючим фактором для всіх українців Молдови, оскільки для більшості з них вона була рідною. Втім, під впливом молдовської (румунської) та російської мов, які через набуття офіційного державного статусу користувались безсумнівними привілеями, вона почала забуватися. Подолати

подібну негативну тенденцію можна лише за рахунок активізації державної політики, спрямованої на збереження старих та розбудову нових зв'язків з діаспорою. У випадку Молдови, яка, на відміну від Росії та Білорусі, й сьогодні продовжує беззаперечно дружню політику щодо України (попри окремі ініціативи президента І. Додона), в реалізації цієї стратегії можна сподіватися на допомогу місцевої влади (або в найгіршому випадку – хоча б відсутність перепон з її боку). Втім, вона вимагатиме вливання певних коштів, які необхідні для забезпечення популяризації української ідеї в середовищі діаспори, фінансової підтримки діаспорських об'єднань та організацій.

Українська діаспора в республіці Молдова має свою структуру, яка формується кількома інституціями та об'єднаннями громадського характеру. В переважній більшості вони працюють виключно в культурно-гуманітарній сфері. Базовим організаційним осередком української діаспори стало Товариство української культури. В 1993 році в Молдові з'явилась Українська спільнота. Після цього була зареєстрована низка громадських організацій, які більш широко почали займатися питаннями українства в республіці в окремих сферах. Так, була створена «Жіноча громада», яка займалась лобюванням інтересів матерів-українок; питаннями активної участі жінки в житті суспільства; влаштуванням заходів, спрямованих на збереження національних традицій. Згодом в Молдові утворилась місцева «Просвіта», яка сконцентрувала свою діяльність в сфері відродження народних традицій та свят, проведення культурних вечорів, просвітницької діяльності. Дещо пізніше з'явився Союз українців Молдови. Він зосередився на допомозі ветеранам та роботі з молоддю. Також був заснований художній фонд «Відродження», який працював з художниками-українцями та допомагав розвиватися їх творчій діяльності. Нарешті в 2004 році була сформована Асоціація української молоді Молдови «Злагода» [56].

У Республіці Молдова діють 259 українських фольклорних колективів, з яких 11 – зразкові. Традиційним стало проведення в Молдові щорічних новорічних свят, Днів слов'янської писемності й культури, Етнокультурного

фестивалю, заходів з нагоди Міжнародного дня захисту дітей. У всіх цих заходах беруть активну участь українські творчі колективи, а також етнокультурні організації – як республіканські, так і місцеві. Крім того, українці щорічно організовують заходи у рамках вшанування Шевченківських дат, днів пам'яті видатних діячів культури, святкувань Дня незалежності України та інших знаменних подій та річниць української історії [57].

Як вже зазначалося, після розпаду СРСР та утворення на його теренах незалежних суб'єктів міжнародних відносин суттєво зросла національна самосвідомість представників різних народів колишнього Союзу. Не оминули ці тенденції й Республіку Білорусь. В ній активно розпочали свою діяльність громадські об'єднання національного спрямування, в тому числі – сформовані діаспорами.

Найбільшу активність в Білорусі проявляє польська спільнота. Незважаючи на високу ступінь асиміляції, поляки відрізняються й підвищеним рівнем активності щодо збереження своєї національної культури. Станом на кінець досліджуваного періоду на території Білорусі було зареєстровано 75 польських національно-культурних об'єднань, розташованих у всіх регіонах країни. Загальна чисельність їхніх членів, підтверджена офіційною документацією, становила 16 тисяч активістів. Варто відзначити, що з них понад 80 % здійснюють свою діяльність на території Гродненської області. Вздовж кордону з Литвою – у Вітебській і Гродненській областях – розташовані 8 національно-культурних об'єднань литовців. В їхній роботі бере участь 1332 активіста. У Білорусі також здійснюють свою діяльність 28 єврейських національно-культурних об'єднань. Загальною чисельністю їхніх членів становить близько 3038 чоловік. В Білорусі зареєстровано 11 національно-культурних об'єднань росіян. Згідно офіційним спискам членів цих організацій в їхній роботі бере участь 1335 осіб [58]. Таким чином, саме поляки, литовці, євреї та росіяни становлять найпотужніші та найкраще організовані національні меншини в Республіці Білорусь. Офіційний склад

специфічних організацій інших діаспор в державі нечисленний. Він не досягає навіть 1000 членів.

Кількість національних організацій та чисельність їхніх членів не має суттєвого впливу на роль діаспор в становленні та розвитку білоруського суспільства, яка в будь-якому разі є незначною. Певною мірою це стало результатом високого ступеня асиміляції довгострокових мігрантів, які приїхали кілька десятиліть тому і не потребують підтримки сторонніх організацій, оскільки вже мають рівні з корінними жителями права. Варто відзначити, що понад 70 % представників небілоруських національностей приїхали в республіку до 1990 року [59]. Деякі зовсім не є мігрантами в прямому сенсі, а є представниками двох або більше поколінь людей, що проживають на білоруській землі.

Українці за статистикою становлять значну частину від загальної кількості представників національних меншин, які проживають на території Білорусі. Згідно перепису населення 2009 року, в державі налічувалося 237 тис. наших співвітчизників, що становило 2,4 % всього населення країни (третє місце після росіян та поляків). Станом на кінець 2013 року посольство України в державі наводить інші цифри – 150 тисяч осіб та 1,7% від загальної кількості населення відповідно. Цікаво, що наші співвітчизники достатньо помітні в структурі жителів Білорусі, які народилися поза її межами – вони незмінно входять в трійку лідерів при підрахунку кількості мігрантів першого покоління. В 2005 році дослідження ООН показали, що українці складають 13 % з 1,1 мільйона таких осіб [60]. Дані перепису населення за 2009 рік трохи виправили цифри – згідно з ними з 925 тисяч жителів Білорусі, які народилися поза її межами, українці складають 17 %. Також наші співвітчизники становлять 13 % від загальної кількості іноземних громадян, які проживають в цій державі [61].

Незважаючи на розбіжності в абсолютних оцінках кількості українців в Республіці Білорусь, незмінними є показники соціально-професійних характеристик діаспори – 95 % білоруських українців мають середню, неповну

вищу та повну вищу освіту [62]. Місцями компактного проживання українців в Білорусі є практично всі адміністративно-територіальні одиниці: Брестська область (близько 40 тис. осіб); Гомельська область (31 тис. осіб.); Мінська область (28 тис. осіб); Вітебська область (15 тис. осіб); Гродненська область (15 тис. осіб); Могильовська область (13 тис. осіб); м. Мінськ (18 тис. осіб) [63]. Найчисельніша українська громада мешкає в околицях м. Кобрин Брестської області. Це найближчий прикордонний район до України.

Варто окремо відзначити, що українська діаспора в Білорусі в соціально-освітній площині демонструє вищі від середнього рівня населення держави показники. Так, на кожну тисячу осіб за переписом 1999 р. вищу освіту мали: серед євреїв – 405 осіб, серед росіян – 261 особа, серед українців – 221 особа, серед білорусів (яка становлять переважну більшість населення республіки) – 120 осіб, серед поляків – 89 осіб [64].

Українська діаспора в Білорусі – це так звана «класична» діаспора. Вона представляє частку українців, які зуміли об'єднатися навколо спільної ідеї. Об'єднуючою ланкою в цьому випадку став фактор спорідненості або етнічної ідентичності, самоідентифікація. Це вплинуло на формування структури діаспори. Починаючи з 1991 року в республіці почали масово створюватися українські клуби за вподобаннями. Згодом до цих простих форм культурної роботи, яка проявлялась в засіданнях та окремих заходах, додалися складніші. Зокрема, діаспора долучилась до пошуку інформації про тих видатних українців, життя та діяльність яких були тісно пов'язані з Білоруссю, відкриття їм пам'ятників та меморіальних дошок, організації виставкової, театралізованої та концертної діяльності [65].

Більш детально висвітлюючи структуру української діаспори в республіці Білорусь необхідно відзначити, що протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. Міністерством юстиції даної країни було зареєстровано п'ять українських об'єднань, які представляють десять общин та чотири центри розвитку української самобутності в Білорусі [66]. Ними є: українська організація Брестської області «Берегиня», міське культурно-освітне

товариство «Барвінок» в м. Гродно, Центр української культури «Січ», мінське культурно-освітнє товариство «Заповіт» та Загальнобілоруське громадське об'єднання українців «Ватра». До складу останнього, крім вже згаданого «Заповіту», входять також центри «Краяни» й «Обрій» у Мінській області, «Верховина» (м. Гомель), «Дніпро» (м. Могилів), «Родислав» (м. Вітебськ). Крім того, існують незареєстровані українські земляцтва в Слуцьку. Така розвинена мережа українських товариств дає можливість посольству України в Білорусі проводити активну роботу на території всіх шести областей держави. Тісна співпраця з Міністерством культури й Комітетом у справах релігій та національностей при Раді міністрів Республіки Білорусь, Центром національних культур, органами місцевого самоврядування допомагає якнайширшому використанню організаційних та фінансових можливостей при задоволенні культурних, освітніх та інших потреб білоруських українців [67].

Взаємодія української діаспори в Республіці Білорусь з офіційним Києвом відбувається у двосторонньому порядку. Українська влада, підтримуючи представників діаспори та їхню працю, тим самим дбає про свій імідж у країні перебування. В гуманітарній діяльності українській діаспорі в Білорусі допомагає вітчизняне дипломатичне відомство. Діаспора бере активну участь в заходах, які проводить посольство (національні та релігійні свята, дні української культури та писемності тощо). Організуються вечори та літературні читання до ювілейних дат видатних особистостей, а також визначних подій та трагічних дат в історії України. Завдяки посольству було організовано увічнення пам'яті гетьмана Пилипа Орлика на білоруській землі – створено громадську комісію на базі Білоруського об'єднання українців «Ватра» для втілення в життя проекту встановлення монументу цій історичній особистості. До її складу увійшли члени президії громадської організації, відомі білоруські архітектори, вчені та інші видатні діячі республіки. Також посольство України разом з об'єднанням українців «Ватра» підготувало рукопис книжки «В боях за синеглазую Беларусь», де наведено 129 коротких

оповідань про «...тих синів і доньок української землі, чії імена увічнено в Білорусі» [68].

Аналізуючи практичну діяльність діаспори в межах Республіки Білорусь, варто розглянути більш детально діяльність окремих осередків українства на її території. В якості першого прикладу проаналізуємо історію культурно-просвітнього громадського об'єднання українців «Дніпро». Воно було створене як структурний підрозділ БГОУ «Ватра» ініціативною групою українців міста Могилева 23 грудня 2002 року. Від моменту створення до складу об'єднання входить понад 50 осіб. Першим головою КПГОУ «Дніпро» був Анатолій Мощенко – етнічний українець, заслужений діяч культури Республіки Білорусь. З 2008 року голова організації – полтавчанин, академічний радник, інженер, завідувач кафедри Білорусько-Російського університету Геннадій Гузій [69].

Помітними публічними здобутками серед усієї культурно-просвітньої діяльності українців-могилевчан можна вважати встановлення бюсту Тараса Григоровича Шевченка, насадження «Шевченківських гаїв» та організацію шоу-програм на «Фестивалі національних культур». Питання щодо появи у Могилеві бюста видатного українського діяча було підняте КПГОУ «Дніпро» ще на початку 2005 року. Підтримка такій ініціативі була знайдена в Могилевському комітеті в справах релігій та національностей, а також в посольстві України в Республіці Білорусь. Вже 18 серпня 2005 року бюст Кобзаря було офіційно відкрито. Натомість ініціатива насадження «Шевченківських гаїв» бере свій початок з 2009 року [70]. Беручи участь у щорічній республіканській акції «Тиждень лісу», «дніпровці» вирішили приурочити цей захід до 195-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. За таких умов весною 2009 року українці Мінської, Гродненської та Могилевської областей висадили більш ніж 4 тисячі молодих саджанців дуба й модрини в Любужському лісництві. Відтоді щороку «Шевченківські гаї», кількість яких неухильно зростає, поповнюються черговими 2 тисячами дерев [71].

В столиці Білорусі Мінську міське громадське об'єднання українців «Заповіт» в якості структурного підрозділу БГОУ «Ватра» було створене ще в 1990 році. Втім, воно було офіційно зареєстроване в статусі юридичної особи лише 2 березня 2005 року. Протягом всього досліджуваного періоду об'єднанням незмінно керувала Галина Калюжна – рівненчанка, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Авеніра Коломийця Дубнівського громадського рейтингу «Кришталевий жолудь», заслужений працівник культури України. Очолюваний нею осередок українства за кількістю учасників потужніший за Могилевський – до його складу входили понад 120 осіб [72].

Візитною карткою діяльності мінських українців є активна співпраця з культурними установами білоруської столиці, Товариством Дружби «Білорусь – Україна»; проведення спільних ювілейних та літературних вечорів, присвячених Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Івану Франку, Володимирі Сосюрі, Янці Купалі та Якубу Коласу; організація виставок літератури, присвячених трагічним рокам Голодоморів в Україні, Чорнобильської катастрофи та іншим пам'ятним датам української історії. Найбільш помітним публічним здобутком «заповітчан» виступає робота по увічненню пам'яті Пилипа Орлика. Так, при підтримці посольства України в Республіці Білорусь, інститутів історії Національних академій наук України та Білорусі в 2005 році «заповітчани» провели історичні читання «Вілейська земля – колыска видатного державного діяча, гетьмана і автора першої Конституції України П. Орлика». У 2006 році в селі Косу́та, на Батьківщині П. Орлика, вони домоглися встановлення пам'ятного знаку. В 2007 році організували видання книжки – збірника артикулів багатьох авторів про цю відому історичну особистість. У тому ж 2007 році з нагоди 335-річчя з Дня народження Пилипа Орлика з ініціативи «українських мінчан» у місті Вілейка з'явилася вулиця П. Орлика [73].

Не секрет, що володіння мовою предків є одним з визначальних чинників для виживання діаспори. Її представники докладають значних зусиль

для відродження в Республіці Білорусь україномовних груп навчання. З цією метою в шести областях країни функціонують бібліотеки з відділами української літератури. Їх загальний книжковий фонд складає близько 5 тисяч примірників [74]. Також проводяться заняття у школах, середніх та вищих навчальних закладах. Українська мова в Білорусі викладається у чотирнадцяти навчальних осередках, серед яких основними є наступні:

- Білоруський державний університет (на відділенні україністики філологічного факультету навчається 20 осіб);
- Брестський державний університет ім. О.С. Пушкіна (на відділенні україністики філологічного факультету навчається 14 осіб);
- Брестський державний обласний центр молодіжної творчості (у фольклорно-етнографічній школі навчається 46 учнів);
- Мінський державний палац дітей і молоді (факультативно навчається 17 дітей) [75].

За сприяння посольства України в Білорусі місцеві студенти проходили практику у Львівському національному університеті ім. І. Франка та Київському національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова. Двостороннє партнерство забезпечується нормативною базою. Між університетами Республіки Білорусь та України підписані угоди стосовно обміну та взаємодії в науковій сфері. На нижчому рівні в цій сфері співпраця також розвивалась протягом всього досліджуваного періоду. Наприклад, в 1994 р. було підписано угоду між Волинським та Брестським державними університетами, згідно з якою відбувається регулярний обмін студентськими групами цих закладів, спільна участь у семінарах та науково-практичних конференціях. Студенти українського відділення філологічного факультету Брестського університету проходили в Луцьку практику в складі діалектологічної експедиції, науково-методичну практику в Шацькому районі Волинської області [76].

Можна констатувати, що просвітницька діяльність в білоруському суспільстві має певну підтримку від відповідних українських агенцій. Втім,

очевидним для нас є той факт, що спонсорська допомога не є достатньою. Для української діаспори в Білорусі відчутною є відсутність достатньої кількості вітчизняних книг для комплектування вузівських і шкільних бібліотек держави українською літературою, а також підручниками й посібниками для учнівської та студентської молоді, що вивчає українську мову [77]. Необхідно також відзначити, що мовна близькість з росіянами та білорусами, русифікація суспільного життя в сучасній Білорусі створює легкі передумови асиміляції українців у білоруському середовищі, провідником якої є сам Президент цієї держави [78].

Таким чином, можна зробити висновок, що українська діаспора в Республіці Білорусь з поміж всіх осередків українства в регіоні налагодила найкращу взаємодію з історичною Батьківщиною. З іншого боку дослідники відзначають, що вона – представлена в цілому дев'ятьма філіями БГОУ «Ватра» – через відсутність власного потужного фінансового потенціалу не є сильним політичним гравцем. Скоріше, українська діаспора в Білорусі виступає засобом утвердження позитивного українського іміджу на міжнародній арені [79].

Підсумовуючи дані про цей аспект життя українців в інших державах регіону, відзначимо, що українська діаспора є продовженням українського народу за кордоном. Втім, взаємодія між нашою державою та вихідцями з України, що проживають на території означених країн, протягом досліджуваного періоду – кінця ХХ – початку ХХІ століття – не була рівною та взаємозалежною. Особливо ці проблеми були відчутними у Росії, меншою мірою у Республіках Молдова та Білорусь. Вони були спричинені як недоліками державної політики країн проживання українців щодо проблеми функціонування діаспор (наприклад – прагненням Кремля асимілювати українців), так і недостатньою увагою Києва до цього питання. Останню тенденцію намагався спростувати президент України Віктор Ющенко – втім, внутрішньополітичні кризи не дали йому можливості реалізувати запланований перегляд відносин з діаспорою.

Одним з головних недоліків зв'язку між Україною та її діаспорою на території досліджуваних держав було небажання йти на компроміси стосовно політичного напрямку країни та її подальшого розвитку. Неспроможність жодного з фігурантів (представників діаспори та метрополії) усвідомити особливості один одного призводять до відчуження української діаспори від Батьківщини.

В якості основних проблем взаємовідносин українських діаспор та власне нашої держави протягом досліджуваного періоду експерти відзначали слабкість зв'язків між діаспорою та Україною; різні погляди на пріоритетні проблеми, які потребують нагального вирішення, в представників діаспори та незалежної України; концентрацію діаспори на збереженні виключно українських культурних традицій в умовах, коли Україна є поліетнічною країною; неузгодженість дій представників діаспори; невірну оцінку ролі діаспори її членами, які часто розглядають себе в якості виключних носіїв та захисників справжньої української культури та традицій [80].

Підкреслимо, що в нових умовах регіонального середовища, спричинених російською агресією проти України, ситуація дещо змінилась. Перш за все мова йде про утиски української діаспори з боку Російської Федерації – як у форматі офіційної позиції, так і в рамках суспільної реакції на пропаганду Кремля. В то же час в умовах реальної боротьби за незалежність Україні як ніколи потрібна підтримка її закордонних осередків. При цьому саме культурно-гуманітарний вимір – той самий, який експерти протягом досліджуваного періоду вважали другорядним та неочікувано роздутим діаспорою – набуває не аби якого значення. В умовах гібридного наступу російського імперіалізму на ідею української державності, на саму українську національну ідентичність збереження самобутності стає актуальною задачею для діаспори, ілюстрацією потужності української національної ідеї та життєздатності нашої держави в якості суверенного актора міжнародних відносин.

Іншим гострим питанням стає фінансова допомога. Держава не спроможна сплачувати за розвиток мігрантів у країні перебування. Через це діяльність невеликих осередків українців у Білорусі, Молдові та Росії все частіше призупиняється. Недостатній рівень фінансування також негативно впливає на формування та розвиток сучасних діаспор за кордоном. У зазначений період часу їхні представники опинилися в умовах, коли вони повинні власноруч фінансувати розвиток своєї громади чи організації. Держава ж, у свою чергу, очікує на допомогу в представницьких питаннях з боку і так не багатих переселенців, що проживають на території РФ, Республік Молдова та Білорусь. У комплексі всі ці проблеми призводять до слабкого рівня взаємодії діаспори та України – держави, що зацікавлена у розвитку власного іміджу гаранта підтримки своїх громадян за кордоном.

Окресливши наявні проблеми міграційної сфери, які безпосередньо впливають на міжнародне позиціонування України, її потенціал та відносини з іншими державами, ми наголошуємо на необхідності реалізації комплексних заходів, покликаних нівелювати негативні наслідки цього явища та забезпечити стабільний розвиток української державності.

В першу чергу необхідно визнати міграційну площину в якості джерела реальної небезпеки, а саме – актуалізувати внесення міграційної проблематики в перелік основних загроз національній безпеці, роблячи акцент не лише на загальновідомих економічних факторах (на кшталт втрати трудових ресурсів та демографічної кризи), але й на політичному контексті проблеми в умовах підвищення конфліктогенності регіону та наявності протиріч між державними інтересами України та країн-реципієнтів українських мігрантів.

В рамках багатостороннього підходу, заснованого на принципах міжнародної взаємодії та спрямованого на подолання «класичних» міграційних загроз, слід активізувати процес вдосконалення міграційного законодавства за рахунок організації регіональної міждержавної співпраці з цього питання та запрошення зовнішніх експертів. Це відкриє потенціал для налагодження позитивної внутрішньополітичної, соціальної та економічної

ситуації, а також сприятиме покращенню міжнародного клімату в цілому, призведе до можливості збільшення контролю над міграційними процесами, а також скоротить їхні негативні наслідки, викоринить найбільш загрозливі їхні форми (на кшталт нелегальної міграції, рабства та торгівлі людьми).

Важливою умовою для успішного розвитку України в якості незалежної держави є скорочення темпів втрати працездатного населення та інтелектуальних ресурсів в рамках міграційних процесів. Задля цього центральним органам державної влади необхідно реалізовувати комплексну політику покращення соціально-економічних умов життя громадян України, забезпечуючи такі умови всередині країни, за яких наші співвітчизники не прагнули б залишати Батьківщину, або їхали за кордон з бажанням повернутися додому. В цьому випадку робота та стажування за кордоном втрачають більшість свого негативного контексту та здобувають позитивного забарвлення – оскільки стають елементом процесу модернізації та обміну досвідом між різними країнами.

Окремої уваги заслуговує специфічний східний вектор зовнішньої міграції громадян України. Враховуючи політичний контекст загрози, яку несе його активізація, та об'єктивну неможливість позбутися його в повному обсязі, вдалим вирішенням проблеми вбачається сприяння активізації альтернативного напрямку міграційних пересувань українців. В умовах, коли об'єктивні глобальні процеси роблять неможливим викоринення явища міграції, необхідно нівелювати його негативні наслідки. У випадку України це означає пропаганду пріоритету західного вектору руху над східним з метою викоринити окрему складову міграційної загрози з точки зору її ролі в якості консолідуючого фактору регіонального простору. На практиці це означає як донесення до потенційних мігрантів пріоритетів виїзду до західних країн, так і роботу із відповідними державними партнерами з метою спрощення процесів адаптації та працевлаштування українців на їхній території.

Важливим елементом контролю над міграційними процесами, спрямованого на боротьбу з його негативними наслідками політичного

характеру, слід вважати державну діяльність, спрямовану на збереження впливу на мігранта з боку країни його походження. В цьому контексті слід активізувати пропаганду національно орієнтованих патріотичних цінностей в українському суспільстві з акцентом на відсутності протиріч між любов'ю до Батьківщини та прагненням покращити свій фінансовий стан в рамках роботи за кордоном. Це сприятиме подоланню важливої психологічної проблеми втрати зв'язку з рідною державою, з якою стикаються мігранти при переїзді, та матиме на меті впорядкувати їхнє позиціонування та відданість саме українській ідеї, стабілізуючи їхню роль в якості агентів впливу України за кордоном та заважаючи їхньому перетворенню на агентів впливу країн перебування.

З метою вдосконалення системи зв'язку та надання допомоги з боку України нашим співгромадянам в інших державах слід впровадити інституційну реорганізацію вітчизняних органів державної влади, які в своїй професійній діяльності торкаються міграційної проблематики. Чітке визначення відповідальності та обов'язків допоможе подолати неупорядкованість та недостатню систематизацію, яка призводить до невизначеності завдань та розпорошеності повноважень між державними органами.

Також пропонується організувати спеціальні офіційні центри з підтримки українських мігрантів за кордоном в контексті виконання державою ролі основного гаранта прав та свобод громадян, не покладаючись виключно на громадські організації, які діють в цій площині та протягом досліджуваного періоду виконували левову частину роботи в цій сфері.

Окремим перспективним аспектом в цьому напрямі державної політики вважається створення в Україні спеціальних установ для підтримки дітей мігрантів задля вирішення проблеми їхньої соціалізації. Результати проведеної роботи підтвердили, що кількісних та якісних зусиль дошкільних та шкільних установ не достатньо для того, щоб охопити той відсоток дітей мігрантів, що з'явилися в нашій державі на рубежі XX-XXI століть.

Окремо наголошуємо на необхідності активізувати підтримку Україною діяльності діаспор в досліджуваних країнах, покликану забезпечити нерозривність зв'язків всіх частин українського етносу, зосереджених навколо загальної ідеї досягнення благополуччя для української державності. Це не лише посилить позиції Києва на міжнародній арені, але й допоможе протидіяти загрозливому процесу перетворення українських мігрантів на агентів впливу країн їхнього тимчасового перебування, який набуває загрозливого характеру в рамках регіональних міждержавних контактів.

Висновки до п'ятого розділу

Принципи та характер перебування мігрантів в іншій державі складають окремий елемент міграційного явища. Він має оцінюватися з двох реально протилежних позицій – з точки зору самого мігранта та в контексті загальних політичних категорій міждержавних відносин. При цьому результати такої оцінки зазвичай будуть протилежними.

Процеси адаптації українських мігрантів в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації підпорядковуються паралельним елементам: впливу приймаючих суспільств та державної політики досліджуваних країн з одного боку, та власного розуміння процесу інтеграції, прагнення до його реалізації з боку самих переселенців – з іншого. Спільна культурно-цивілізаційна ідентифікація значно спрощує означену інтеграцію громадян України до життя в Росії, Білорусі та Молдови. Вона формує специфічне сприйняття українських мігрантів з боку відповідних державних органів, які розглядають наших співвітчизників в якості позитивного елементу інтенсифікації міграційних переміщень (на відміну від активізації позарегіональної еміграції). Таким чином, персональний вимір процесів інтеграції громадян України до життя суспільств досліджуваних країн несе позитивну конотацію. Для простої особи – мігранта – перебування в таких умовах, які звичні та схожі до відповідної організації життєдіяльності на

Батьківщині, стає значно простішим з психологічної точки зору. Це дозволяє їй в повному обсязі реалізувати свій потенціал та отримати за це відповідну винагороду. Таким чином це безпосередньо впливає на виконання основної мети самого звернення до процесу міграції.

Країни перебування мігрантів – Росія, Білорусь та Молдова – також використовують спрощення процесів адаптації українських мігрантів на власну користь. Викликане цим підвищення продуктивності праці українців покращує відповідні результати трудової діяльності, підсилюючи економічні показники означених держав. З політичної точки зору це також несе певні преференції – веде до уникнення загострення соціального конфлікту між прибулими та місцевим населенням.

Натомість для України – як для країни походження мігрантів – спрощення процесу адаптації вітчизняних учасників міграційних процесів в політичній площині несе певні ризики. Глобальний підхід до цієї проблеми вказує на те, що прискорення інтеграції мігрантів до умов приймаючих суспільств може мати наслідком їхню безповоротну втрату Батьківщиною в якості невід’ємної частини власного культурного поля. Оцінка цього процесу в регіональному контексті актуалізує ще одну загрозу. Спрощена адаптація українців в Білорусі, Молдові та Росії є не лише результатом, але й прикладом, ілюстрацією сталих зв’язків між суспільствами колишніх радянських республік, які були сформовані в часи безроздільного російського панування. Таким чином, це дає додатковий інструмент російській реваншистській політиці, яка як раз апелює до необхідності збереження таких відносин – нібито в інтересах простих людей та їхнього добробуту.

Специфічні умови окремих країн визначають відмінності інтеграційних процесів на їхній території. В Російській Федерації адаптація українських мігрантів набуває формату асиміляції. Цьому сприяє агресивна риторика російської влади, спрямована на приниження національної гідності українців та – в перспективі – відкидання можливості самого існування незалежного українського етносу та держави. В Молдові та Білорусі адаптація українців

проходить в пом'якшеній формі. При цьому в першому випадку ситуація спрощується тим фактом, що переважна більшість українців на території республіки проживають в компактних, історично сформованих етнічно українських районах. Втім, тут також наявні проблеми зі збереженням української ідентичності.

Найпроблемнішим моментом для українців в рамках регіональних процесів міграції та адаптації стає збереження мовної ідентичності. Широке розповсюдження російської мови в якості інструменту міжетнічного спілкування на територіях колишнього СРСР створює умови, в яких знання української мови з одного боку не несе практичної користі її носіям, а з іншого – через спорідненість цих діалектів не вбачається мігрантами ідентифікуючим фактором, який потребує збереження (як у випадку українців, що переселилися до країн західного світу). Більшість громадян України сьогодні є двомовними, і в цих умовах для реалізації власного потенціалу в досліджуваному просторі їм достатньо вдало використовувати знання російської мови. У випадку, коли вони все ж таки вимагають дотримання їхніх прав в контексті захисту мовної ідентичності, така ініціатива зіштовхується з демонстративним відношенням влади приймаючих країн до вирішення проблеми. Москва, Мінськ та Кишинів активно декларують свою повагу до прав національностей на культурну автономію. Втім, реальні кроки на підтримку меншин в цій площині майже не здійснюються – через причини економічного характеру (Білорусь, Молдова) або ж прийняту по відношенню до народів європейської частини пострадянського простору агресивну асиміляційну політичну стратегію (Російська Федерація).

Ще одним специфічним аспектом адаптації мігрантів за кордоном стає інтеграція молодшого покоління – дітей переселенців – до життя в нових умовах. Культурна подібність українців до традицій та норм життя розглянутих держав спрощує цей процес. Втім, це несе негативний демографічний наслідок – втрату Україною перспективних людських ресурсів, оскільки діти мігрантів перестають відчувати зв'язок з Батьківщиною та

стають повноцінною частиною суспільства країни перебування. Змінити таку ситуацію може лише активна та виважена стратегія Києва по відношенню до підтримки відносин з українськими спільнотами в інших країнах – тобто за рахунок активізації підтримки українських діаспор.

Таким чином, найважливішим елементом зв'язку між Україною та закордонними українцями залишається функціонування діаспорських осередків. Вони існують у всіх досліджуваних державах. Втім, їхня роль протягом розглянутого періоду в основному обмежувалась культурно-гуманітарною сферою. Україна через нестачу фінансових можливостей та відсутність стратегічного бачення не змогла повноцінно реалізувати потенціал фактору діаспори в міждержавних регіональних відносинах. Можна стверджувати, що українські діаспори в Росії, Білорусі та Молдові так і не стали повноцінними агентами українського впливу. Натомість вони самі по собі перетворились на питання, вирішення якого вимагало додаткових зусиль від центральних фінансових структур та органів зовнішніх зносин України.

Діяльність українських діаспор протягом досліджуваного періоду отримувала позитивно-стриману реакцію від влади Білорусі, Молдови та Росії. Культурна автономія та окремі гуманітарно орієнтовані ініціативи – на кшталт вшанування пам'ятних дат або ж святкування традиційних свят – здобували необхідну підтримку. Втім, в будь-якому разі це ставало другорядним питанням для російських, білоруських та молдовських чиновників. Ще раз підкреслимо відмінності у підходах різних країн. У випадку Білорусі та Молдови своєрідні «утиски» прав української спільноти проявлялись в менших масштабах та мали під собою об'єктивні причини фінансового характеру. Натомість в Російській Федерації відносини держави з українською діаспорою чітко підпорядковувались загальній концепції вибудови контактів з Україною, спрямованих на збереження російського контролю над цим стратегічно важливим елементом не лише регіональної, але й глобальної світової системи.

В таких умовах першочерговим завданням для української державної політики стає консолідація зусиль, спрямованих на недопущення втрати вітчизняними мігрантами зв'язків з Батьківщиною, збереження ними національної ідентичності. Сучасний характер глобалізованого світу робить неможливою боротьбу з самим явищем міграції – воно є об'єктивною характеристикою сьогодення. Країні залишається лише діяти таким чином, щоб нівелювати негативні елементи цього процесу та використати позитивні в повному обсязі. Ми вимушені змиритися з тим фактом, що в умовах, коли наша держава не може надати можливостей для самореалізації всім своїм громадянам, частина з них будуть шукати перспектив в інших державах. Отриманих в результаті економічних та демографічних втрат не уникнути. Натомість українська влада має вплинути на національно-політичний контекст проблеми – регламентувати свою участь в ньому таким чином, щоб забезпечити збереження мігрантами їхньої національної ідентифікації, протистоячи асиміляційному потенціалу інших пострадянських країн. У випадку досліджуваного простору це актуалізується об'єктивною загрозою, яку несе регіону агресивна політика Російської Федерації.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження міграційних переміщень громадян України в до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації на рубежі XX-XXI століть, в умовах постбіполярної трансформації регіонального простору та глобальних перетворень всієї системи міжнародних відносин, на основі концептуального узагальнення та комплексної методології наукового пошуку відповідно до мети та завдань дослідження автором було зроблено наступні висновки:

1. Концептуальні засади дослідження процесів міжнародної міграції в умовах трансформації міжнародної системи в постбіполярному світі підпорядковуються загальносвітовим мегатрендам розвитку людської цивілізації. Одним з них є явище глобалізації, яке трансформує все міжнародне середовище, виводячи його на новий рівень міжрегіональної, міждержавної та міжособистісної кооперації. Іншим стає стрімкий науково-технічний прогрес, який спрощує транспортування ресурсів та робочої сили в просторовому та часовому аспектах. Саме з цих двох джерел походить сьогодні специфіка міграційного явища в якості однієї з найголовніших характеристик сучасного світу. Воно є всебічним за характером. Сьогодні кожна незалежна країна виступає в двох ролях – в якості донора та реципієнта мігрантів. Причиною цього стає низка мотивів соціального, економічного, політичного характеру.

У зазначений період постбіполярних трансформацій та активізації глобалізаційних процесів Україна, яка є повноцінним, суверенним та незалежним суб'єктом міжнародних відносин, також бере участь у міграційних процесах. Більше того, вона є одним з основних акторів цієї сфери, оскільки статистика доводить, що значна кількість наших співгромадян користуються західним (до країн ЄС) та східним (до інших колишніх радянських республік) міграційними маршрутами. Масштаби цього явища загрожують економічному та демографічному благополуччю держави, що й визначає актуальність вивчення міграційної проблематики українською наукою.

2. Сучасний дискурс наукових досліджень проблеми зовнішньої міграції громадян України, а також її окремого специфічного елементу – регіонального вектору руху українських переселенців – поєднує наукові дослідження політичної, економічної, соціальної, юридичної галузей. Актуальні трансформаційні процеси світової системи кінця ХХ – початку ХХІ ст. в цілому спричинили зростання уваги широких кіл спеціалістів з міжнародних відносин до досліджень міграційних процесів, які представляють різні підходи до вивчення даної проблематики (безпековий, цивілізаційний, модернізаційний напрямки тощо). Втім, особливо актуальним це питання стало для вітчизняного наукового середовища. Це було обумовлено низкою як міжнародних, так і внутрішньодержавних факторів, які інтенсифікують розвиток міграційних процесів як на глобальному, так і на регіональному рівні. В першому випадку мова йде про підсилену увагу до наукового вивчення глобалізації в якості основного напрямку розвитку людства. Міграція в цьому контексті розглядається в якості мегатренду глобалізаційних процесів. На регіональному рівні вивчення тематики міграційних переміщень громадян України безпосередньо допомагає розкрити сутність геополітичної динаміки досліджуваного простору в сучасних умовах. Її окремі елементи сприяють визначенню стратегій позиціонування України як в новому порядку міжнародної системи, так і в якості провідної регіональної держави Центрально-Східної Європи та Чорноморського басейну. Мікрорівень досліджень з міграційної тематики актуалізує безпековий вимір цього явища, визначаючи міграційні процеси в контексті національних інтересів України, загроз та викликів нашої державі. В сучасних умовах особливої актуальності набуває вивчення регіонального вектору міграції громадян України з точки зору його впливу на відносини з іншими державами цього регіону. В першу чергу мова йде про Російську Федерацію, агресивна імперська політика якої становить основну загрозу українській державності на сучасному етапі, і разом з тим базується на тих самих принципах, які виступали інтенсифікуючими

факторами для розвитку українського міграційного потоку до російської території на рубежі ХХ-ХХІ століть.

3. Емпірична база дослідження проблеми залучення українців до регіональних міграційних процесів визначається широким колом методичних підходів та опрацьованих джерел з відповідної тематики. Методологія дослідження спирається на визнані концептуальні засади, яка враховує міждисциплінарний характер предмету та об'єкту наукового пошуку. На практиці це вимагає структурного та системного підходу до вивчення матеріалів, здійсненого за допомогою загальнонаукового та спеціального політологічного інструментарію дослідницької роботи. Основою джерельної бази дослідження стають офіційні документи (міждержавні угоди, документи міжнародних організацій, результати діяльності виконавчих та законодавчих органів влади досліджуваних країн); офіційні виступи та промови державних діячів та політиків; джерела особового походження; матеріали громадських організацій; довідкові та статистичні бази даних; публікації в засобах масової інформації – як друкованих, так і електронних. Також задля кращого розуміння сутності та характеру міграційних процесів ми звернулися до даних соціологічних досліджень, які проводились з метою вивчення практичних аспектів української міграції, її якісних та кількісних характеристик. Окремо нами було розроблено та реалізовано власне анкетування та соціологічне опитування мігрантів-респондентів, яке проводилось з метою детального аналізу причин та чинників, що сприяли рішенню українців звернутися до досвіду міграції. Це дозволило на практиці перевірити досягнуті в рамках теоретичного наукового пошуку результати експертного вивчення історіографічних матеріалів, застосувати розроблену та запропоновану концепцію.

4. Реалізоване в рамках роботи узагальнення понятійно-категоріального апарату з тематики дослідження дозволило в комплексі проаналізувати явище міграції в його регіональному вимірі з врахуванням таких концептуальних понять, як міграційний рух (просторове переміщення людей внаслідок

політичних, економічних, релігійних та інших причин), міграційний процес (безліч пов'язаних явних та латентних подій, які тягнуть за собою зміну місця проживання особи), міграційний ринок (матеріальні та трудові ресурси, що зазнають переміщення в соціальному просторі), міграційний простір (ареал реалізації міграційного руху та залучені в процес транспортні комунікації). В той же час відзначимо, що окремі юридичні терміни, які характеризують не загальні елементи міграційного явища, а його специфічні прояви та учасників, вимагають подальшої розробки та уточнення. Їхні формулювання, закріплені низкою міжнародних універсальних документів, можуть не відповідати актуальним загрозам та викликам сучасного трансформованого світу, і тому мають бути вдосконалені на основі набутого досвіду.

Розвиток зовнішнього вектору міграційного руху українців в цілому відповідає загальносвітовому контексту процесів глобалізації на міжнародній арені, актуальним тенденціям еволюції явища міграції в постбіполярному світі. Цим певною мірою пояснюється його інтенсивність та зростаючі масштаби. В результаті ми стверджуємо, що участь громадян України в міграційних переміщеннях набуває глобального значення, оскільки впливає не лише на залучені в процес міжнародного позиціонування держави у форматі двосторонніх міграційних контактів, але й на регіональну та, певною мірою, світову системи міжнародних відносин. Обсяги міграційних потоків з України роблять їх вагомим фактором, врахування якого вимагає стабільне функціонування держав-реципієнтів мігрантів. В той же час їхній вплив на демографічну ситуацію, а разом з тим і потенціал самої України (в основному – негативний) визначають геополітичне майбутнє регіону, оскільки наша держава є одним з провідних гравців в ньому. В політологічному контексті їхня роль в якості сполучної ланки сталих зв'язків досліджуваного простору стає елементом характеристики інтеграційних перспектив цих територій, на успішності та перевагах яких наголошує Російська Федерація. Таким чином, міграційні переміщення українців в регіональному просторі стають об'єктивною частиною загального суб'єктивного процесу регіональної

консолідації, яка, за умов успішної реалізації, глобально змінить світовий баланс сил.

У роботі в рамках комплексного підходу було запроваджено загальну всеохоплюючу класифікацію міграційних процесів, які є характерними для сучасного постбіполярного світу. Задля цього були застосовані предметні, галузеві та персональні підходи – розглянуті типологізації, запропоновані окремими галузями науки або ж науковцями. В результаті було виявлено та класифіковано велику кількість видів та форм міграції. Остаточна класифікація виглядає наступним чином: за адміністративно-територіальними (просторовими) характеристиками – внутрішня та зовнішня (міждержавна) міграції; за ступенем зворотності – безповоротна та зворотна міграції (остання за часовими ознаками поділяється на довготривалу, короткотривалу, сезонну та маятникову міграції); за ступенем добровільності переселення – добровільна, примусова та вимушена міграції; за ступенем організованості – офіційно керована або неорганізовано самодіяльна міграції; за критерієм повторюваності – одинична, повторювана, епізодична міграції; за правовим статусом – легальна та нелегальна міграції (при цьому в сучасних умовах формується окрема категорія напівлегальних мігрантів).

В результаті аналізу було визначено, що найпоширенішою серед громадян України є трудова міграція до досліджуваних країн (Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Російська Федерація), яка не набуває безповоротного характеру – тобто мігранти не втрачають зв'язків з Батьківщиною та планують повернутися до неї із заробленими коштами. Більшість з них неодноразово беруть участь в міграційних переміщеннях, виїжджаючи до означених країн на відносно короткі терміни (які регламентуються відповідними національними законодавствами в рамках наявного безвізового режиму). Мова йде про формування своєрідного класу «професійних» мігрантів.

5. Історичні передумови та актуальні причини активізації міграцій з України в пострадянський період визначаються загальносвітовими

тенденціями та регіональною специфікою. В основному вони підпорядковуються економічним факторам. В цілому саму структуру міграційного процесу можна коротко охарактеризувати наступним чином: умови життя в країні перебування не задовольняють людину, і в той же час вона бачить перспективи для себе за кордоном, і більш того – має ресурси та можливості переїхати туди. Таким чином, цей фактор – пошуку кращої долі – спонукає тисячі людей до переміщення в іншу державу, як з метою тимчасового працевлаштування, так і в рамках зміни постійного місця проживання.

Переїзд українців до Республіки Білорусь, Республіки Молдова та Російської Федерації в рамках розвитку геополітичної динаміки посткомуністичного простору керується специфічними характеристиками цього регіону: культурно-цивілізаційною та етнічною спорідненістю, сталими господарськими зв'язками, перехідною кризою національних економік, позиціонуванням Росії в якості центру сили тощо. Однією з тих, які вплинули на характер міграції, стало те, що між країнами регіону в рамках існування у складі єдиної держави (Російської імперії, СРСР) було встановлено культурний, ідеологічний та мовний зв'язок. Він не зник і після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності нових національних державних акторів. В результаті історичного процесу обмежуючі рамки, що відділяли сусідні гомогенні соціокультурні середовища один від одного, поступово перетворювалися в сусідство ідеологій і культур, незалежно від відстаней, що їх розділяють. Культурно-цивілізаційна спорідненість, відсутність мовного бар'єру в умовах всебічного розповсюдження російської мови та поглиблені економічні зв'язки лише підкреслювали спрощений режим пересування громадян через новостворені кордони в рамках простору, який протягом десятиліть належав до єдиного державного об'єднання.

В ході даного дослідження було виявлено ряд факторів, які безпосередньо впливають на українські міграційні потоки. Серед них на перше місце варто поставити економічні та соціальні. Основним фактором, який

спричиняв переселення українців, є важка економічна ситуація. Низькі доходи та висока цінова політика змушують пересічного громадянина нашої держави знаходити заробіток за кордоном. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. міграція стала шляхом до кращого життя та більшого заробітку для українців. Іншим важливим чинником, що безпосередньо впливає на обрання напрямку міграції, є наявність родичів за кордоном. Це вирішує багато питань, таких як житлові умови переселення, спрощення процесу адаптації та асиміляції в країні-реципієнті. Саме цими факторами пояснюється популярність східного напрямку міграції серед українців. Натомість етно-політичні мотиви, незважаючи на наявність в Україні певних проблем із захистом прав особистості та дотриманням демократичних принципів, грали другорядну роль в якості причини міграції протягом досліджуваного періоду.

В цьому яскраво проявляється його відмінність від наступного етапу в історії української державності, який послідував за подіями Євромайдану та сформувався в умовах російської окупації Криму та агресії на Сході України. З 2014 року значення політичного фактору, в першу чергу – у форматі втечі населення із зони конфлікту на Донбасі – набуває все більшого значення в структурі міграційних потоків. При цьому склалась парадоксальна ситуація, коли зовнішній прояв цього процесу в основному був спрямований на територію країни-агресора – Російської Федерації. Це пояснюється не політичними вподобаннями мігрантів, а безвізовим режимом перетину кордону та спрощеними умовами адаптації на російській території – тобто тими самими причинами, які активізували східний вектор міграції українців протягом досліджуваного періоду.

6. Політико-системна трансформація досліджуваного регіону в умовах формування пострадянського середовища відбувається під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Відповідні фактори сформували й регіональне міграційне середовище. Під впливом глобалізації активізуються значення й масштаби інтенсифікованого науково-технічного прогресу та невинної інформатизація суспільства. Найвпливовішою внутрішньою

тенденцію стає поступова фрагментація колись єдиного пострадянського простору, викликана різноспрямованим зовнішньополітичним рухом його учасників. Паралельно з цим на характер розвитку регіону все більше впливають спроби Російської Федерації зберегти його у вигляді стабільної системи, яку Кремль продовжує розглядати в якості традиційної зони свого впливу. Протиріччя між цими тенденціями спричиняють підвищення конфліктогенності регіону, яка врешті решт набула відкритої форми сьогодні у вигляді україно-російського конфлікту.

Незважаючи на це, основною характеристикою регіонального міграційного простору протягом досліджуваного періоду продовжували залишатись сталі зв'язки між його учасниками, викликані об'єктивною культурно-цивілізаційною спорідненістю та суб'єктивною багаторічною імперською асиміляційною політикою Москви. Саме ці фактори заклали основу для формування своєрідної регіональної ідентичності, прив'язали досліджувані країни одна до одної економічними та особистісними зв'язками, спрощуючи активізацію міграційного потенціалу його мешканців в умовах субрегіонального міграційного потоку.

Порівняльний аналіз становища Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Російської Федерації та України в контексті регіонального позиціонування дозволяє виділити специфічні риси, що впливали на міграційну сферу. Спільними для всіх держав були фактори радянського минулого, певної етнічної спорідненості та наявності посиленних громадських та персональних зв'язків між суспільствами. Специфіку кожної держави формували такі елементи, як геополітична вага (Росія – претендент на статус глобального центру сили; Україна – претендент на регіональне лідерство; Білорусь – країна середньої сили; Молдова – держава незначного впливу), економічний потенціал (Росія користується перевагами через наявність енергоресурсів), державний підхід до міграційної політики.

Більш детальне вивчення останнього дозволяє говорити про те, що кожна з них має власний погляд на проблему регулювання міграційних потоків, виходячи з власних інтересів та національних проблем, цілей

зовнішньополітичної діяльності та окремих наявних допоміжних факторів. Так, міграційна політика Російської Федерації переслідує ряд завдань економічно-соціального характеру. В результаті, на відміну від інших країн регіону, Росія встановила доволі жорсткі обмеження щодо якості та кількості мігрантів – в тому числі українських – які можуть претендувати на офіційне працевлаштування в цій державі. Наявність системи квотування мігрантів дала змогу розподілити приїжджих по тих регіонах, де це необхідно, та задіяти їх в ті сектори економіки та соціального устрою, які потребують робочої сили. Таким чином, законодавство РФ було переформатовано, щоб направити та сформувати бажані для країни-реципієнта міграційні потоки. В політичній площині російська влада намагається використовувати питання міграції в контексті пропаганди ідей спорідненості східноєвропейських народів, заснованої на концепції «Руського миру». Воно стає одним з аргументів, які демонструють важливість підтримання поглиблених зв'язків між колишніми радянськими республіками. В цьому контексті російська риторика перетворює процеси міграції українців до РФ на актуальну загрозу національній безпеці України, оскільки посилює російський вплив на нашу державу. В останні роки це набуло особливого значення, оскільки використовується в якості елемента гібридної агресії Росії. Залишаючи спрощений режим перетину кордону навіть в умовах де факто військового протистояння та рекламуючи свою територію в якості сприятливого місця перебування для біженців із зони конфлікту Москва: продовжує викачувати з України людський потенціал у вигляді кваліфікованих кадрів; здобуває контроль над десятками тисяч українців, які можуть будь якої миті опинитись на лаві підсудних за сфабрикованими справами та стати заручниками російської агресивної політики; отримує певні іміджеві здобутки та аргумент на користь своєї версії подій на Донбасі (яка заперечує її участь у військових діях).

Республіка Білорусь в цілому керується економічними причинами в формуванні власної міграційної політики. Зацікавленість громадян України у міграції до цієї країни обумовлена порівняно низьким падінням білоруської

економіки в кризових умовах (перш за все мається на увазі стагнація 1990-х років та міжнародна фінансова криза 2007-2008 років), гарантіями у соціальній сфері, відсутністю гострих міжетнічних конфліктів, а також ефективним запровадженням нових напрямів політики соціального захисту та економічного розвитку. Білоруське нормативно-правове поле з досліджуваної проблематики визначається тим, що її міграційна політика однозначна та несуперечлива, публічно озвучена, висловлена в концепції міграційного розвитку країни-реципієнта. В республіці існують постійно діючі й зрозумілі для мігрантів правила реєстрації й отримання дозволів на роботу, що сприяє більшому притоку саме легальних мігрантів до країни. В країні діє стале міграційне законодавство, яке дає змогу мігранту чітко усвідомити свої права та обов'язки.

Республіка Молдова має найменш жорстку систему контролю міграційних потоків серед країн досліджуваного регіонального простору (попри задекларовану прихильність до системи квот), проте це зумовлено не лише державною політикою з активного залучення трудових ресурсів, а й тим, що сама Молдова, як країна, є найменш привабливою серед держав СНД в якості кінцевої точки маршруту мігранта (опосередковано це підтверджує активна участь самих молдаван в міграційних процесах).

Особливості суспільних настроїв у регіоні стосовно зовнішньої міграції полягають у несприйнятті концепції мультикультуралізму, розповсюдженої на Заході. Досліджувані суспільства традиційно вороже налаштовані до приїжджих, які суттєво відрізняються від них за культурно-цивілізаційними характеристиками. Це певною мірою пояснюється публічною риторикою та дискурсом, запропонованим правлячими політичними силами та ретрансльованим через місцеві засоби масової інформації. Відзначимо, що відповідні мас-медіа доволі часто розповсюджують загальну інформацію переважно негативного контексту щодо мігрантів, в тому числі – українців. В результаті аналізу соціально-політичних видань Російської Федерації, Молдови, та Білорусі було зроблено висновок, що життя самого мігранта, типові життєві ситуації,

причини міграції та фактори, що впливали на прийняття цього рішення, не мають достатнього відображення в матеріалах преси. Ці питання залишаються нерозкритими та заміщуються негативним образом мігранта-загарбника, який прагне влаштуватися в країні за рахунок місцевого населення. Такі дестабілізуючі суспільство матеріали найбільш характерні для російських засобів масової інформації. Вони знаходять своє відображення й в сфері мистецтва та розваг (кінематограф, телебачення), що ще більше спотворює образ мігранта. Можна із впевненістю сказати, що протягом дослідженого періоду міграційна проблематика в російських засобах масової інформації відображалась переважно в контексті етнічних конфліктів, проблем тероризму, міжнародної злочинності, демографічних протиріч. Такий характер репрезентації міграційних процесів сприяв створенню образу сучасної міграції як супутнього елемента негативних соціальних явищ. В той же час слід зауважити, що основна хвиля негативу суспільства спрямовується на носіїв інших культурних цінностей (мігрантів з Центральної Азії та Кавказу). Учасники субрегіональних міграційних процесів – українці в тому числі – викликають менше занепокоєння через свою схожість до представників приймаючих суспільств. Їхня ідентифікація в негативному контексті пояснюється виключно упередженим ставленням до мігрантів в цілому, а не об'єктивними причинами чи діями з їхнього боку.

7. Вивчаючи процес становлення політико-правових засад регулювання регіональної міграції громадян в рамках дотримання норм міжнародного права та формування національної нормотворчості, проаналізувавши відповідну законодавчу базу, яка регулює міграційну сферу в Україні, Російській Федерації, Республіці Білорусь та Республіці Молдова, ми прийшли до висновків, що – попри велику кількість нормотворчих актів – процеси міграції й досі залишаються недостатньо контрольованими як з боку органів державної влади, так і з боку міжнародної спільноти. На прикладі законотворчих та виконавчих ініціатив, які ми бачили в Україні, РФ, Білорусі та Молдові, виходить, що відповідні норми поступово оновлюються, проте – доволі часто

утворюють колізії між собою, суперечать одна одній (або ж не відповідають міжнародним принципам та стандартам). Іншою проблемою в цій сфері виступає неефективність роботи виконавчої влади. Відсутність відповідальних органів або їхня корумпованість стоїть на заваді належного виконання міграційного законодавства на практиці.

Для кожної з означених країн організація міграційних потоків за допомогою законодавства є основним інструментом врегулювання міграції як процесу, а також засобом гарантії та впровадження прав та обов'язків як для приймаючої сторони, так і для мігранта. Доволі часто міграційне законодавство зазнає змін, що спричинені новими викликами та обставинами міжнародного середовища, на які необхідно своєчасно реагувати, адже сама міграційна політика недосконала, вона потребує регулярного перегляду та доопрацювання (у форматі вдосконалення механізмів квотування, впровадження довгострокової концепції залучення мігрантів та практики селективної міграційної політики тощо).

Вивчення стану забезпечення прав українців в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації дозволяє підкреслити, що участь в міграційних процесах супроводжується певними складнощами для мігранта. Для них існує цілий комплекс проблем, з якими доводиться боротися, покладаючись як на власні сили, так і на допомогу відповідних органів та структур вітчизняного дипломатичного корпусу, гостинність приймаючої сторони. Деякі з них, як правило, вирішуються з прибуттям за кордон. Втім, після його перетину виникають нові складнощі, які перш за все пов'язані з легальністю перебування та працевлаштування, соціалізацією та адаптацією як дорослих, так і дітей, соціальним та правовим захистом в чужій країні.

Проаналізувавши законодавчу базу Білорусі, Молдови, Росії та України кінця XX – початку XXI ст., ми прийшли до висновку, що в регіоні існують можливості підвищення рівня юридичної, соціальної та економічної захищеності українських мігрантів. Проте основні складнощі виникають у процесі реалізації спроектованих норм. Кожна з досліджуваних країн має свої

власні переваги, які залучають мігрантів з України. Проте мінуси в реалізації міграційної політики в них також спільні. Перш за все, необхідно відзначити проблеми в законодавчій сфері – національні нормотворчі акти, як правило, розробляються та приймаються, але не виконуються. Паралізованість цього аспекту регулювання міграційних потоків має дуже великий вплив на подальше формування міграційного середовища. По-друге, відсутність органів соціальної роботи з мігрантами або недостатня їхня кількість призводить до проблем з адаптацією, яких можна було б уникнути. По-третє, місцевий соціум може негативно ставитися до приїжджих мігрантів через образ, заздалегідь складений для них у ЗМІ.

8. Кількісна та якісна динаміка зовнішньої міграції українців, її масштаби окреслюють визначальну роль цього явища в процесах формування регіонального посткомуністичного середовища. Аналіз даних статистики, попри відсутність консенсусу щодо остаточних цифр, демонструє широке залучення українців до міграційних процесів в регіоні. Підкреслимо, що якісні характеристики українських мігрантів (походження, освіта, сімейний стан тощо) в цілому співпадають із загальним портретом громадянина України. Таким чином, до міграції вдаються представники різних соціальних груп. Більш схильні до неї молоді українці – перспективні трудові ресурси. Східний вектор зовнішньої міграції обирають в основному представники Лівобережної України – тут він має абсолютну перевагу над конкурентами. Втім, в західних регіонах він також є популярним, хоча й поступається обсягам міграції до країн ЄС.

З точки зору призначення українських мігрантів безсумнівним лідером серед країн-реципієнтів є Російська Федерація. У роботі з посиланням на дані статистики доводиться, що саме вона займає беззаперечне перше місце за цими показниками. Такий стан справ неодноразово підтверджувався статистичними даними щодо кількісного та якісного стану приїжджих. Завдяки аналізу наведеної інформації було виявлено, що постійно зростаючі цифри тих, хто протягом досліджуваного періоду виїжджав до РФ тимчасово

або ж на постійне місце проживання, сприяють утворенню ризиків для України як в політичному, так і в демографічному аспектах.

У порівнянні з РФ, міграційні потоки українців до Республіки Молдова та Республіки Білорусь не настільки чисельні. Проте вони також суттєво впливають на розподіл трудового та демографічного потенціалу. Географічне сусідство сприяє збільшенню кількості випадків переселення з метою матеріального збагачення за кордоном, яке має сезонний характер. Найбільшою перевагою, яка впливає на обрання саме цих країн в якості цілі міграції, є відсутність особливих навичок для працевлаштування. Популярні сфери зайнятості України та Республік Молдова й Білорусь схожі між собою – до них відносяться галузі сільськогосподарських робіт, важкої та легкої промисловості, сфера обслуговування.

Активізація міграційних процесів спричиняє безліч негативних наслідків для нашої держави. По-перше, відбувається виснаження трудового потенціалу країни. Молоді фахівці виїжджають за кордон, а в Україні переважно залишається непрацездатне населення, що веде до економічного та соціального дисбалансу. По-друге, демографічна криза, яка постає через виїзд працездатного населення, призводить до процесу старіння української нації. По-третє, посилюється процес відтоку мізків з країни до сусідніх держав. Це в тому числі підриває потенціал вітчизняної освіти та врешті решт призводить до вкорінення негативних тенденцій в сфері інтелектуального розвитку українського народу. Економічні вливання в українську економіку з боку мігрантів, які залучають значні кошти та можуть вважатися позитивним наслідком інтенсивних міграційних процесів, не можуть в повній мірі нівелювати та компенсувати означені проблеми. В політичній площині активізація саме східного міграційного напрямку вступає в протиріччя з прийнятою на державному рівні концепцією позиціонування України в регіональній та глобальній міжнародних системах в якості європейської держави, виступаючи аргументом на користь підсилення пострадянських

інтеграційних зв'язків. Таким чином, міграція українців в основному має негативний вплив на нашу державу.

Говорячи про наслідки міграції громадян України з точки зору країн-реципієнтів, відзначимо, що кожна з досліджуваних держав в результаті активізації міграції українців отримує впливову для показників розвитку кількість працездатного, освіченого та підготовленого населення. Наші співвітчизники, які з низки причин історичного характеру (схоже культурне поле, історична спадщина та тривале перебування у складі єдиної держави – Російської імперії або СРСР) достатньо легко інтегруються до приймаючих суспільств, заповнюють прогалини в економічній, науковій та демографічній сферах Російської Федерації, Білорусі та Молдови. В результаті значним здобутком для країни перебування стає наявність дешевої робочої сили – адже до тієї самої роботи, яку виконують українці за достатньо помірковану платню, їхні громадяни стали б достатньо неохоче. У випадку ж Російської Федерації міграційна проблематика ще й набуває політичного забарвлення, оскільки виступає ілюстративним матеріалом для запропонованого Кремлем курсу на фактичне відновлення пострадянського простору в якості стійкої спільної єдності (звичайно – під російським керівництвом). Сьогодні, в умовах російської агресії, це питання набуває особливої актуальності, оскільки додає Москві важелі тиску на нашу державу через посилені міграційні зв'язки.

В контексті визначення національних інтересів нашої держави явище міграції громадян України в регіональному просторі ідентифікується в якості актуальної безпекової загрози. З економічної точки зору воно підриває ресурсний, інтелектуальний та трудовий потенціал розвитку держави, загрожуючи її майбутньому, перспективам впровадження та реалізації дієвого реформування, досягнення сталих позитивних показників зростання національної економічної системи. Втім, цей контекст може бути використаний при характеристиці не лише східного, але й західного напрямків міграції українців. Натомість в політичному контексті саме східний вектор міграційного потоку несе найбільшу загрозу, оскільки виступає своєрідним

якорем, який прив'язує нашу державу до спільної єдності в рамках розрекламованої російською владою інтегрованості так званого пострадянського простору. Продовження активного руху українців до Білорусі, Молдови та Росії в рамках реалізації безвізового переміщення заважає врешті решт порвати з імперським минулим, вирватися із зони впливу Росії та успішно завершити виконання державного зовнішньополітичного курсу, визначеного метою повернутися до демократичної родини європейських народів.

Мігрант виступає в якості агенту впливу в міждержавних відносинах. Це – важливий опосередкований наслідок активізації міграційних процесів, який має як позитивну, так і негативну конотації. Традиційно добровільні переселенці розглядались в якості своєрідних послів своєї Батьківщини в країні перебування. Вони – у випадку правомірної поведінки – покращували її імідж. Отримуючи знання та засвоюючи традиції приймаючого суспільства, при поверненні додому вони збагачували інтелектуальний та культурний потенціал своєї країни. Втім, це має й негативний ефект у випадку, коли засвоєні за кордоном цінності та інтереси вступають в протиріччя з інтересами Батьківщини. В таких умовах мігрант, що повернувся додому, перетворюється вже на агента впливу іншої держави у власній країні. Такі процеси актуальні в рамках міграційних процесів між схожими за культурно-цивілізаційними характеристиками суспільствами, в тому числі – в рамках регіону Східної Європи. Російська агресивна політика та гнучка гібридна пропагандистська діяльність активно впливають на іноземних мігрантів, які перебувають на російській території, нав'язуючи їм своє бачення регіональної ситуації, продиктоване бажанням зберегти панівне становище Кремля в досліджуваному просторі. В цьому контексті масштабні міграції українців до РФ оперативно перетворюються на масштабні загрози національним інтересам нашої держави. Особливої актуальності це питання здобуває сьогодні, в умовах конфлікту двох держав, який не набув офіційного статусу, втім – реально продовжується вже понад чотири роки. Той факт, що Росія, на

додаток до традиційних трудових мігрантів, стала місцем перебування десятків тисяч українських біженців, ускладнює процес остаточного розриву Києва та Москви. Українські громадяни, які внаслідок російської агресії опинились на російській території, стають заручниками відповідного інформаційного поля, яке активно нарощувало антиукраїнську риторику протягом останніх років. Їхня реінтеграція в українське суспільство, повернення до реальних цінностей – складне завдання для української влади, яке втім потребує реалізації, оскільки в іншому випадку зволікання призведе до масштабних демографічних втрат.

9. Дослідивши в деталях кожен з аспектів міграційного руху з України до Білорусі, Молдови та Росії, було зроблено висновок щодо переважаючого масштабу його трудового характеру. Саме виїзд з метою працевлаштування за кордоном є основною причиною участі українців в міграційних процесах. Найбільш привабливою для трудової міграції, як сезонної або тимчасової, так і з метою зміни постійного місця проживання, є Російська Федерація. Після розпаду Радянського Союзу вона виступає його головною правонаступницею у всіх сферах державної діяльності. В результаті міграційні потоки також стали історично складеною спадщиною. Через те, що найближчим сусідом для України є саме РФ, а родинні зв'язки жителів обох країн й досі є потужними, пересування громадян в обидва боки залишалось поширеним явищем. Політика цієї країни стосовно міграційних потоків з України зазнавала суттєвих змін протягом досліджуваного періоду. В цілому можна зазначити, що українці є бажаними мігрантами в РФ – через їхню високу кваліфікацію та здатність до адаптації. Втім, розраховувати на соціальні гарантії в Росії вони можуть лише за умови отримання спеціального дозволу на працевлаштування, наявності полісу або виду на тимчасове перебування на території цієї країни. Бюрократія влади не дозволяла мігрантам розкрити свій потенціал, а також задовольнити всі свої права у країні перебування в повному обсязі – і це попри той факт, що масштаби залучення українців до роботи на російській території

та їхнє значення для економіки цієї держави неодноразово визнавались на найвищому рівні.

Іншою країною регіону, яка користується меншою популярністю та привабливістю серед українців, стала Республіка Білорусь. Стабільність у соціальній та політичній сферах виявились основною причиною обрання даної держави в якості реципієнта вітчизняних мігрантів. Важливу роль у виборі Республіки Білорусь в якості країни перебування відіграють родинні зв'язки, прозорість кордонів, наявність вільних робочих місць у низці районів держави. Порівняно кращі умови праці у Білорусі залучають українців до роботи переважно в сільськогосподарському секторі. В результаті дослідження виявилось, що через високу чисельність мігрантів із самої Білорусі до країн Західної Європи ця країна відчуває нестачу робочої сили саме в сільській місцевості. Слід відзначити, що процеси адаптації українців до умов білоруського середовища проходять доволі швидко та результативно завдяки спорідненості культур, норм та цінностей. У порівнянні з Російською Федерацією, Білорусь не використовує занадто жорсткої політики квотування місць у межах своєї території. Це дає змогу мігрантам вільно обирати місто чи село, до якого вони хотіли б мігрувати.

Республіка Молдова, згідно проведеними нами опитуваннями, є найменш популярною країною-реципієнтом для українських мігрантів. Незначна різниця між економічною та соціальною ситуацією в Молдові та Україні обумовлює даний факт. Проте, завдяки вдосконаленню міграційного законодавства та стабілізації соціально-економічної ситуації всередині країни, міграційні потоки до неї почали зростати наприкінці досліджуваного періоду. З іншого боку, між двома країнами ведуться суперечки щодо встановлення державних кордонів, що стає причиною конфліктів між проживаючими поруч народами та етносами. В результаті основні потоки українців, спрямовані до Молдови, в основному переїжджають із родинних причин, маючи родичів на молдовській землі. Для трудової міграції українці переважно обирають міста. До селищ або маленьких містечок їдуть наші співгромадяни зі

спеціалізованою технічною або аграрною освітою або ті, в кого немає освіти, чи ті особи, для яких соціальний статус не відіграє важливої ролі, а на першому місці стоїть мета заробітку.

Проблемним питанням в регіоні, яке вимагає підсиленої уваги, стає феномен нелегальної міграції. Вдосконалення законодавства, посилення прикордонного контролю та більш жорстка селективна міграційна політика країн-реципієнтів сприяли збільшенню чисельності нелегальних мігрантів з України до Білорусі, Молдови та Росії. Нелегальний спосіб перебування за кордоном також зачіпає інтереси кожного з трикутника країна-донор – країна-реципієнт – мігрант. Нами було визначено, що на державному рівні сьогодні відсутнє чітке визначення ступеня впливу нелегальних міграційних процесів на стан національної безпеки. Натомість в регіоні існує нагальна потреба в координації зусиль щодо вироблення таких міжнародних та національних правових норм, які б дозволили надійно запобігти нелегальній міграції шляхом узгодження підходів усіх держав до модернізації та оптимізації засобів подолання цього загрозливого явища. Що стосується самого мігранта, то нелегальний спосіб перетину кордону є доволі ризикованим. Українець може стати жертвою рабства або насилля та не матиме жодного шансу на правовий захист у країні перебування. До того ж, нелегал автоматично позбувається в такому випадку всіх соціальних переваг та навряд чи зможе легко адаптуватися до приймаючого соціуму. Відзначимо, що специфічним елементом характеристики українських міграційних переміщень стає напівлегальний характер. Зазвичай українські мігранти потрапляють до Білорусі, Молдови та Росії легально – що й не дивно, враховуючи встановлений між ними безвізовий режим. Втім, їхня трудова діяльність в країнах перебування дуже часто здійснюється поза межами правового поля.

10. Приймаючи до уваги значну кількість українців, які переїхали за кордон, нами було проаналізовано матеріально-просторову сферу життя мігрантів в Республіці Білорусь, Республіці Молдова та Російській Федерації. Вона є важливим фактором розвитку міграційних процесів кінця ХХ – початку

XXI ст., адже проблеми адаптації та правової захищеності мають вплив на кожного суб'єкта, який задіяний у міграційній сфері (країна-донор, країна-реципієнт і, безпосередньо, сам мігрант).

Соціально-психологічна адаптація українців за кордоном є доволі суб'єктивною й має певну послідовність та етапи. Серед основних чинників, що сприяють або, навпаки, погіршують процеси адаптації, ми вважаємо за необхідне згадати наступні: психо-емоційний стан самого мігранта (суб'єктивний чинник), правова захищеність у приймаючій країні з боку країни походження, а також можливість взаємодії із соціумом як країни-донора, так і країни-реципієнта. У ході дослідження (а саме – проведеного нами опитування) було розкрито, що українець, який планує мігрувати за кордон, починає себе психологічно готувати до змін – і це є першим етапом адаптації до нового середовища. На наступному етапі, безпосередньо по приїзді до країни-реципієнта, він самостійно обирає модель адаптації до нового навколишнього середовища. Існує широке коло подібних моделей, що спричинено цілим спектром умов як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру: власним міграційним досвідом самого трудового мігранта, політикою соціалізації приймаючої сторони, нормативно-правовим полем країни-реципієнта, а також підтримкою Батьківщини у сфері правового та соціального поля.

Оцінка особливостей взаємовідносин мігрантів – громадян України – із приймаючими суспільствами дозволяє стверджувати, що найпоширенішою формою адаптації наших співгромадян в Білорусі, Молдові та Росії є асиміляція. Цьому сприяє приналежність до подібного культурного простору та сталі історичні зв'язки між колишніми радянськими республіками, національно-етнічний фактор. Для тих українців, що прибули до країни-реципієнта на постійне місце проживання, асиміляція в приймаючому суспільстві означає поступове злиття з навколишнім середовищем, цілковите прийняття цінностей та особливостей усіх сфер життя відповідного соціуму.

Для тих, хто є учасником човникової міграції, асиміляція є шляхом до мінімізації проблем на час перебування за кордоном.

Підсумовуючи аналіз адаптаційних моделей українських мігрантів за кордоном, варто наголосити на тому, що практика дослідження показала, що здатність людини до адаптації визначає успіх її перебування на території країни-реципієнта та досягнення мети переїзду. Також у ході дослідження було виявлено, що не лише мігрант зацікавлений у швидкій та легкій адаптації до нових умов. Кожна з досліджуваних країн – як повноцінний реципієнт українських мігрантів – повинна сприяти швидшому процесу адаптації мігрантів. Його неконтрольованість може викликати наслідки суб'єктивного (психічні розлади, захворювання мігранта тощо) та загального рівня (розвиток етнічної ворожнечі, конфлікти всередині соціуму). Україна, у свою чергу, як гарант основних прав та свобод всіх українців, повинна забезпечувати правову підтримку своїх громадян за кордоном. В той же час вона не зацікавлена в їхній повній асиміляції. Більш вигідним варіантом для нашої держави стає утворення та збагачення діаспори, яка існує в гармонії з країною-реципієнтом, проте лобіює інтереси саме української громади як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

Особливу увагу в дослідженні було приділено питанню адаптації дітей мігрантів та їхній соціалізації в новому середовищі. Однією з найпоширеніших та найболючіших проблем серед цієї групи мігрантів стала недостатня увага батьків та відсутність спеціалізованих органів у країні-реципієнті, які б допомагали молоді пристосовуватись у новому соціумі. При цьому варто відзначити, що, говорячи в цій площині про дітей-мігрантів, експертам не варто забувати про загрози, які процеси міграції несуть дітям мігрантів взагалі. В ході роботи над дослідженням було виявлено, що діти мігрантів у будь-якому разі отримують стрес та проблеми з формуванням світоустрою (чи то дитина залишається з родичами, чи то переїжджає зі своїми батьками за кордон).

11. Українська діаспора зіграла важливу роль в позиціонуванні української держави на міжнародній арені. На Заході – де існують відповідні умови, сформовані толерантністю суспільства та законодавчим захистом прав меншин – вона зробила внесок в просування м'якої сили України та адаптацію мігрантів у країні перебування. Втім, в досліджуваному регіоні її вплив був менш помітний, оскільки завжди припинювався нестачею підтримки з боку місцевої влади, яка була викликана як об'єктивними причинами (Молдова, Білорусь), так і через сучасний зовнішньополітичний курс (Російська Федерація). Також відзначимо, що офіційному Києву та діаспорі доволі важко знайти спільну мову стосовно форм та формату співпраці. Однією з головних проблем зв'язку між Україною та її діаспорою на території РФ, Республіки Білорусь та Республіки Молдова стало небажання йти на компроміси стосовно політичного напрямку країни та її подальшого розвитку. Неспроможність жодного з фігурантів усвідомити особливості один одного призводять до відчуження української діаспори від Батьківщини. Ще одним проблемним питанням виявився розподіл фінансування. Україна в роки незалежності виявила свою неспроможність оплачувати розвиток діаспори за кордоном. Натомість нерідко держава сама потребувала, та, більше того – очікувала, допомоги з за кордону. Через це діяльність невеликих осередків українців в Білорусі, Молдові та Росії все частіше призупиняється. Недостатній рівень фінансування також негативно впливає на формування та розвиток нових діаспор. У зазначений період в досліджуваних державах склалась ситуація, в якій представники української меншини повинні власноруч фінансувати розвиток своєї громади чи організації. Підсумовуючи наведену інформацію слід відзначити, що взаємодія між Україною та її діаспорою в Білорусі, Молдові та Росії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. постійно зменшує свої оберти. Це негативно впливає на репрезентацію образу нашої країни на міжнародній арені.

Таким чином, досліджуючи проблематику участі українців в регіональних міграційних процесах, ми проаналізували причини, характер та

наслідки цього явища. Було доведено, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. соціально-економічне становище України не є задовільним. Це сприяє зростанню потоків мігрантів з країни, одним з основних напрямків яких є східний (спрямований на територію колишнього СРСР). Для виправлення наявної ситуації, коли міграція загрожує економічній, політичній та демографічній безпеці держави (за умов таких темпів відтоку молодих наукових кадрів, фахівців та спеціалістів своєї професії нашу Батьківщину чекатиме демографічна криза, виснаження національних працездатних ресурсів та розумового потенціалу країни), необхідно впроваджувати зміни не лише в міграційному законодавстві, але й у внутрішній політиці.

Слід ще раз підкреслити, що сьогодення ситуація в регіональному міграційному середовищі має суттєві відмінності від досліджуваного періоду. Російська агресія з одного боку актуалізувала значення східного вектору міграції в якості фактору загрози національній безпеці України. Вона робить неможливою реалізацію спільних субрегіональних проектів, виключаючи в найближчий час розробку єдиних принципів контролю міграційного руху в рамках кооперації країн регіону. Також вона, як вже зазначалось вище, внесла певні корективи в структуру причин та мотивів міграції українців. Втім, суність поглиблених міграційних контактів в регіоні залишається незмінною. Вона заснована в першу чергу на прагненні громадян покращити своє фінансове становище та сталих культурно-цивілізаційних зв'язках (які в одну мить не змогли порушити навіть окупація Криму та війна на Донбасі). Навряд чи в найближчий час варто очікувати, що ці об'єктивні фактори поступляться своїми позиціями. Яскраве свідчення цього – факт міграції громадян України до РФ, незважаючи на низку кримінальних переслідувань українців на її території, мішенню яких на практиці може стати будь хто. Навряд чи вдасться перекрити цей потік наказовим порядком, не викликавши при цьому соціального вибуху всередині держави. Можна очікувати, що із введенням в дію безвізового режиму з Європейським Союзом частина мігрантів переорієнтується на західний напрямок, доступ до якого спрощується. Втім,

це не перекриє їхній рух в досліджувані країни, які демонструють попит та пропозицію для української робочої сили, залишаються – попри всю конфліктність регіонального середовища – ментально близькими для значної кількості людей. Отже навіть в сучасних умовах Київ має виробляти свою міграційну політику, орієнтуючись в першу чергу на комплекс перевірених часом регіональних факторів загального характеру, а не лише на миттєву ситуацію. Таким чином, результати вивчення міграційного руху українців на рубежі століть не втрачають актуальності, та можуть бути використані при формуванні державницького підходу до цієї сфери.

Для поліпшення положення України в міжнародній площині та підвищення соціально-економічного стану всередині країни необхідно подолати негативну динаміку міграційних процесів та створити належні умови скорочення кількості мігрантів. Це має стати основою державної політики. Певні кроки в цьому напрямку вже зроблені в рамках ухвалення 17 липня 2017 р. Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Втім, з метою покращення ситуації на основі висновків дослідження пропонується вдатися до наступних заходів, які в разі успішної реалізації зможуть допомогти подолати кризовий стан вітчизняної міграційної сфери:

Актуалізувати внесення міграційної проблематики в перелік основних загроз національній безпеці, роблячи акцент не лише на загальновідомих економічних факторах (на кшталт втрати трудових ресурсів та демографічної кризи), але й на політичному контексті проблеми в умовах підвищення конфліктогенності східноєвропейського регіону та наявності протиріч між державними інтересами України та країн-реципієнтів українських мігрантів;

Активізувати процес вдосконалення міграційного законодавства за рахунок організації регіональної міждержавної співпраці з цього питання та запрошення зовнішніх експертів. Це відкриє потенціал для налагодження позитивної внутрішньополітичної, соціальної та економічної ситуації, а також сприятиме покращенню міжнародного клімату в цілому, призведе до можливості збільшення контролю над міграційними процесами, а також

скоротить їхні негативні наслідки, викоринить найбільш загрозливі їхні форми (на кшталт нелегальної міграції, рабства та торгівлі людьми);

Реалізовувати комплексну політику покращення соціально-економічних умов життя громадян України, забезпечуючи такі умови всередині країни, за яких наші співвітчизники не прагнули б залишати Батьківщину, або їхали за кордон з бажанням повернутися додому. В цьому випадку робота та стажування за кордоном втрачають більшість свого негативного контексту та здобувають позитивного забарвлення – оскільки стають елементом процесу модернізації та обміну досвідом між різними країнами;

Сприяти активізації альтернативного східноєвропейському напрямку міграційних пересувань українців. В умовах, коли об'єктивні глобальні процеси роблять неможливим викоринення явища міграції, необхідно нівелювати його негативні наслідки. У випадку України це означає пропаганду через ЗМІ пріоритету західного вектору руху над східним з метою викоринити окрему складову міграційної загрози з точки зору її ролі в якості консолідуючого фактору пострадянського простору. На практиці це означає як донесення до потенційних мігрантів пріоритетів виїзду до західних країн, так і роботу із відповідними державними партнерами з метою спрощення процесів адаптації та працевлаштування українців на їхній території;

Активізувати пропаганду національно орієнтованих патріотичних цінностей в українському суспільстві з акцентом на відсутності протиріч між любов'ю до Батьківщини та прагненням покращити свій фінансовий стан в рамках роботи за кордоном. Це сприятиме подоланню важливої психологічної проблеми втрати зв'язку з рідною державою, з якою стикаються мігранти при переїзді, та матиме на меті впорядкувати їхнє позиціонування та відданість саме українській ідеї, стабілізуючи їхню роль в якості агентів впливу України за кордоном та заважаючи їхньому перетворенню на агентів впливу країн перебування;

Впровадити інституційну реорганізацію вітчизняних органів державної влади, які в своїй професійній діяльності торкаються міграційної

проблематики. Чітке визначення відповідальності та обов'язків допоможе подолати неупорядкованість та недостатню систематизацію, яка призводить до невизначеності завдань та розпорошеності повноважень між державними органами. Перспективним вбачається розширення функцій Державної міграційної служби, яка має потенціал до перетворення з обслуговуючого органу на інструмент реалізації державної політики;

Організувати спеціальні офіційні центри з підтримки українських мігрантів за кордоном в контексті виконання державою ролі основного гаранта прав та свобод громадян, не покладаючись виключно на громадські організації, які діють в цій площині та протягом досліджуваного періоду виконували левову частину роботи в цій сфері;

Створити в Україні спеціальні установи для підтримки дітей мігрантів задля вирішення проблеми їхньої соціалізації. Результати проведеної роботи підтвердили, що кількісних та якісних зусиль дошкільних та шкільних установ не достатньо для того, щоб охопити той відсоток дітей мігрантів, що з'явилися в нашій державі на рубежі XX-XXI століть;

Активізувати підтримку Україною діяльності діаспор в країнах Східної Європи, покликану забезпечити нерозривність зв'язків всіх частин українського етносу, зосереджених навколо загальної ідеї досягнення благополуччя для української державності.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Посилання до Розділу I.

Посилання до підрозділу 1.1

1. Castles S., Miller M. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. / S.Castles, M.Miller – London: Macmillan. 1993. – P. 260.

2. Палагнюк О.В. Міграція як соціально-економічний феномен та геополітичний виклик розвитку сучасного суспільства / О.В. Палагнюк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія. - 2014. - Т. 230, Вип. 218. - С. 39.

3. Гнатюк Т.О. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості / Т.О. Гнатюк // Політичні науки. Правознавство. – Том 69, Випуск 56. – С. 110.

4. Фесенко М.В. Консолідація міжнародного порядку в умовах глобальних політичних трансформацій: автореферат дис.... доктора політичних наук: 24.00.04 / М.В. Фесенко - К., 2017. – С. 1.

5. Global Trends 2025: A Transformed World [Електронний ресурс] / веб-сайт Американського інституту СРА. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.aicpra.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf> (date of the application: 28.08.2017)

6. Копійка В.В. Зовнішньополітичні стратегії США у глобальному світі: тенденції і перспективи [Електронний ресурс] / В.В. Копійка // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2015. - № 5. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2494/2225 (дата звернення: 28.08.2017)

7. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов / Т. Н. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 105.

8. Фесенко М.В. Консолідація міжнародного порядку в умовах глобальних політичних трансформацій: автореферат дис.... доктора політичних наук: 24.00.04 / М.В. Фесенко - К., 2017. – С. 2.

9. Фесенко М.В. Консолідація міжнародного порядку в умовах глобальних політичних трансформацій: дис. доктора політичних наук: 24.00.04 / М.В. Фесенко - К., 2017. – С. 375.

10. Timur S. Changing Trends and Major Issues in International Migration: an Overview of UNESCO Programmes / S. Timur // International Social Science Journal. International Migration – 2000. – № 165. – P. 259-260.

11. Фесенко М.В. Структурно-функціональні особливості та закономірності розвитку міжнародної системи / М.В. Фесенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2011 – Випуск 103 (частина 1) – С. 113.

12. Ионцев В., Ивахнюк И. Россия в мировых миграционных потоках: особенности и тенденции последнего десятилетия (1992-2001) / В.Ионцев, И.Ивахнюк // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А. Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. — Вып. 10. – С. 40-41.

13. International Migration Law [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОМ. – Режим доступу до ресурсу: http://www/iom/int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shred/mainsite/published_docs/serial_publications/Glossary (date of the application: 28.08.2017)

14. Офіційний сайт ЮНЕСКО [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://en.unesco.org/> (дата звернення: 28.08.2017)

15. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред.-кол.: О.М. Маринич (відповід.ред.) та ін. - К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. - Т.2: З-О. - 480 с.

16. Філософський словник соціальних термінів. / Ред. рада Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Кремень В.Г. та ін., 3-тє вид., доп. – К.; Х., Р.И.Ф., 2005.. – С. 454.

17. Економічна енциклопедія: У трьох т. - Т.2 / Редкол.: С.В.Мочерний (відповід. ред.) та ін. - К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 385.
18. Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т.3: К-М. – 790 с.
19. Палагнюк О.В. Міграція як соціально-економічний феномен та геополітичний виклик розвитку сучасного суспільства / О.В. Палагнюк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія. - 2014. - Т. 230, Вип. 218. - С. 38.
20. Ионцев В., Ивахнюк И. Россия в мировых миграционных потоках: особенности и тенденции последнего десятилетия (1992-2001) / В.Ионцев, И.Ивахнюк // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А. Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. — Вып. 10. – С.41-42.
21. Пулэн М. Источники данных для измерения международной миграции в странах Центральной Европы / М. Пулэн / Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2000. – Вып. 5. – С. 14-15.
22. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві / Т. Драгунова // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 73.
23. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи / В. Шелюк// Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 46-47.
24. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – С. 740.
25. Окољски М. Миграционное давление на Европу / М. Окољски // Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 6. – С. 46–54.

26. Романюк М. Міграції населення України за умов перехідної економіки Методологія і практика регулювання / М. Романюк. – Львів: Світ, 1999. – С. 30.
27. Там само.
28. Ионцев В. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. Ионцев. – М. : Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.
29. Демографический понятийный словарь / Под ред. Л.Л. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. - М., 2003. - С. 178-179; Юдина Т.Н. Социология миграции: учебное пособ. / Т.Н. Юдина. — М.: Академический Проект, 2006. - С. 203-205.
30. Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс / Ю.І. Римаренко - К.: КНТ, 2007. - 640 с.
31. Демографический понятийный словарь / Под ред. Л.Л. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. - М., 2003. - С. 178-179; Юдина Т.Н. Социология миграции: учебное пособ. / Т.Н. Юдина. — М.: Академический Проект, 2006. - С. 203-205.
32. Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс / Ю.І. Римаренко - К.: КНТ, 2007. - 640 с.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само.
36. Демографический понятийный словарь / Под ред. Л.Л. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. - М., 2003. - С. 6-7.
37. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть II / И.В.Ивахнюк // Век глобализации. – 2016. - № 1-2. – С.26
38. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С 88.
39. Там само. – С 94.
40. Там само. – С 106-107.

41. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 308.
42. Там само. – С. 309-313.
43. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. — 635 с.
44. Buzan B., Waever Ü., DeWilde J. Security: A New Framework for Analysis / B. Buzan, Ü. Waever, J. DeWilde - Boulder CO.: Lynne Rienner, – 1998. – 241 p.
45. Блинова М.С. Современные концепции миграции населения: критический анализ [Электронный ресурс] / М.С.Блинова // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. - 2008. - № 3. – Режим доступа до ресурсу: <https://mysocrat.com/book-card/4236-sovremennye-konceptcii-migracii-naseleniya-kriticheskij-analiz/> (дата звернення: 28.08.2017)
46. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть II / И.В.Ивахнюк // Век глобализации. – 2016. - № 1-2. – С. 32.
47. Аллахвердиева Л., Габзалилова В. Миграция и рынок труда / Л.Аллахвердиева, В.Габзалилова // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – С. 294.
48. Ravenstein E. G The Laws of Migration / E.G.Ravenstein // Journal of Statistical Society of London. – 1885. – Vol. 48. № 2.– P. 167-235.
49. Аллахвердиева Л., Габзалилова В. Миграция и рынок труда / Л.Аллахвердиева, В.Габзалилова // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – С. 294

50. Бурейко Н.Н. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования [Электронный ресурс] / Н.Н.Бурейко // *Studia Humanitatis*. – 2014. - № 4. - Режим доступа до ресурсу: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/bureiko_1.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

51. Ravenstein E. G The Laws of Migration / E.G.Ravenstein // *Journal of Statistical Society of London*. – 1885. – Vol. 48. № 2.– P. 198-199.

52. Ravenstein E. G. The laws of migration / E. G. Ravenstein // *Journal of the Royal Statistical Society*. – 1889. – № 52. – P. 286.

53. Массей С. Дуглас. На пути к всеобъемлющей модели международной миграции / Дуглас С. Массей // *Миграция и развития: Доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва, 13–15 сентября 2007 г.: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: БиЭльПринт, 2007. – Вып. 10. –255 с.; Массей С. Дуглас. Синтетическая теория международной миграции / Дуглас С. Массей // *Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. - С.161-174.**

54. Массей С. Дуглас. Синтетическая теория международной миграции / Дуглас С. Массей // *Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. - С.161-162.*

55. Там само. – С.162.

56. Там само. – С.164

57. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть II / И.В.Ивахнюк // *Век глобализации*. – 2016. - № 1-2. – С.27.

58. Массей С. Дуглас. Синтетическая теория международной миграции / Дуглас С. Массей // *Мир в зеркале международной миграции:*

Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. - С.166.

59. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть II / И.В.Ивахнюк // Век глобализации. – 2016. - № 1-2. – С.27

60. Там само. – С.27

61. Креминская Е.Д. Теоретико-методологические основы изучения миграционных процессов в глобализирующемся мире (политологическое измерение) / Е.Д. Креминская // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. - № 9. – С. 53.

62. Садовская Е. Международные трудовые миграции, денежные переводы и развитие в республиках Центральной Азии: процесс регионализации или глобализации? / Е. Садовская // Миграция и развития: Доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва, 13–15 сентября 2007 г.: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: БиЭльПринт, 2007. – Вып. 10. – С. 190.

63. Там само. – С. 190-191.

64. Бурейко Н.Н. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования [Электронный ресурс] / Н.Н.Бурейко // Studia Humanitatis. – 2014. - № 4. - Режим доступа до ресурсу: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/bureiko_1.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

65. Migration theory: talking across disciplines / Edited by Caroline V.Brettell, James F.Hollifield. - Routledge, New York and London, 2000. - 240 p.

66. Бреттелл К. Б., Холлфилд Дж. Ф. Теория миграций / Кэролайн Б. Бреттелл, Джеймс Ф. Холлифилд // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. - М.: Центр миграционных исследований, 2007. - С.42.

67. Бурейко Н.Н. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования [Электронный ресурс] / Н.Н.Бурейко // *Studia Humanitatis*. – 2014. - № 4. - Режим доступа до ресурсу: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/bureiko_1.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

68. Волосенкова Е., Кабаченко П., Тарасова Е. Миграционная политика. Управление миграционными процессами / Е.Волосенкова, П.Кабаченко, Е.Тарасова // *Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие* / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – С. 213-216.

69. Бреттелл К. Б., Холлфилд Дж. Ф. Теория миграций / Кэролайн Б. Бреттелл, Джеймс Ф. Холлифилд // *Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие* / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. - М.: Центр миграционных исследований, 2007. - С.42.

Посилання до підрозділу 1.2

1. Appleyard R. T. *International Migration: Challenge For The Nineties*. / Reginald T. Appleyard. – Geneva: International Organization for Migration, 1991 . – 120 p.; Castles S., Miller M. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. / S.Castles, M.Miller – London: Macmillan. 1993. – 420 p.; Leoncikas T., Zibas K. *Migration Migration trends 2006-2008 soderkoping process countries* / T. Leoncikas, K. Zibas. – Kiiv, European Comission, 2009 – 90 p.; *Migration theory: talking across disciplines* / Edited by Caroline B.Brettell, James F.Hollifield. - Routledge, New York and London, 2000. - 240 p.; Simon J.L. *The Economic Consequences of Immigration* / Julian Lincoln Simon - University of Michigan Press, 1999 - 434 p.; Tapinos G. P. *L'economie Des Migrations Internationales* / Georges Photios Tapinos - Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 1974 - 287 p.

2. Milardovic A. Politologija migraciji / A. Milardovic // Politicka misao. – 1990. - № 4. – P. 122-135.

3. Доценко А.І. Районування розселення як проблема удосконалення його територіальної організації / А. І. Доценко // Укр. геогр. журн. - 2001. - № 1. - С. 16-21.

4. Овсяк А.М. Международно-правовая защита трудящихся-мигрантов и их дискриминация при капитализме / А.М. Овсяк. – К.: Наук. думка, 1980. – 146 с.

5. Бабенко О.Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / О.Г. Бабенко. – К., 1997. – 26 с.

6. Кузьменко О.В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ України / О.В. Кузьменко. – Д.: Наука і освіта, 2001. – 252 с.; Кузьменко О.В. Поняття контрабанди людьми і її місце в структурі нелегальної міграції / О.В. Кузьменко // Проблеми боротьби з корупцією і організованою злочинністю, Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення, Том 10. – К., 1998. – С. 319-323.

7. Плахотнюк Н.В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / Н.В. Плахотнюк. – К., 2002. – 20 с.

8. Піскун О.І. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз: навчальний посібник / О.І. Піскун. – К.: МП Леся, 1998. – 359 с.

9. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. редактори Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, Я. Кондратьєв. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 637 с.; Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-

правовому контексті: у 2-х кн./ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2001. – 510 с.

10. Чехович С.Б. Державно-правова міграційна політика: проблеми та шляхи вирішення / С.Б. Чехович // Матеріали науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи», 25 червня 1997 р. - Київ. – Х., 1998. – С. 86-88; Чехович С.Б. Міграційне право України: підручник / С.Б. Чехович. – К.: Школа, 2003. – 368 с.

11. Новік В. Освітній рівень та фахова спеціалізація біженців, які прибувають в Україну / В. Новік // Проблеми міграції. Український Інформаційно-аналітичний журнал – 2000. - № 1. – С. 14-17.

12. Юськів Б. Глобалізація і трудова міграція в Європі / Б.Юськів. - Рівне: Вид. О. М. Зень, 2009. - 479 с.; Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Юськів Богдан Миколайович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. - Чернівці, 2010. - 35 с.; Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Юськів Богдан Миколайович; Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. славіст. ун-ту. - Рівне, 2010. - 509 с.; Юськів Б. Десять міфів про сучасну міжнародну трудову міграцію в Україні / Б. М. Юськів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. - 2012. - № 20. - С. 66-73.; Юськів Б. М. Міжнародна трудова міграція і державна міграційна політика / Б. М. Юськів // Регіональна економіка. - 2010. - № 2. - С. 134-140.

13. Брусиловська О. І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа (1989-2004): дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Брусиловська Ольга Іллівна ; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. - О., 2008. - 428 с.; Брусиловська О.І. Russian-Ukrainian Conflict. First Stage: Propaganda War // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20. -Вип. 2 (23). – С. 59-64.; Брусиловська О.І. Концепт національних інтересів та зовнішня політика

сучасної України / О.І.Брусилівська // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – Серія: Політичні науки. – 2016. – Т. 21. -Вип. 4 (27). – С. 9-15.;

Брусилівська О.І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа у 1989-2004 рр.: аналіз політичної думки / О.І. Брусилівська // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / під. заг. ред. І.М.Ковалю, О.І.Брусилівської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 154-182.;

Брусилівська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. І. Брусилівська - Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Кафедра міжнародних відносин. - О. : Астропринт, 2007. - 352 с.

14. Фісанов В.П. Re Commendationem: збірка вибраних статей / В. П. Фісанов; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Кафедра міжнародної інформації, Буковинська партнерська агенція. - Чернівці: Золоті літаври, 2006. - 152 с.;

Фісанов В.П. Історія політичної думки: навч.енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закладів / В.П.Фісанов // За заг. ред. Н.М.Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. - С.565-566.;

Фісанов В. Сучасний світовий дискурс і формування аналітичного стилю мислення / В. П. Фісанов // Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент. Збірка наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2011. – Вип. І. Міжнародний інформаційний дискурс: аналітичні оцінки та практика. – С. 8 – 46.

15. Хомра О. У. Вплив розселення на розвиток міграційних процесів / О.У. Хомра // Економічна географія. - Вип. 20. - К.: Вища школа. - 1976. - С. 36-42;

Хомра О. Диференціація установок на працю в Далекому і Близькому зарубіжжі: специфіка українських Карпат / О. Хомра // Проблеми міграції. – 1997. - № 1. – С. 21-24;

Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А.У. Хомра. – К.: Наук. думка, 1979. – 148 с.

16. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л.Л. Рыбаковский / Отв. ред. Т.И. Заславская; АН СССР. Ин-т социол. исследований. – М.: Наука, 1987. - 200 с.; Рыбаковский Л.Л.

Региональный анализ миграций / Л.Л. Рыбаковский. – М.: Статистика, 1973. – 159 с.

17. Покшишевский В.В. Население и география. Теоретические очерки / В.В. Покшишевский – М., Мысль, 1978 – 315 с.

18. Поповкін В. А. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України / В. А. Поповкін. - К., 1994. - 78 с.

19. Моисеенко В. М., Чудиновских О. С. Теория человеческого капитала и миграция в России / В. М. Моисеенко, О. С. Чудиновских // Проблемы прогнозирования. - № 4, 2000. - С. 124-137.

20. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – 912 с.

21. Руденко Л.Г., Багров Н.В., Черванев И.Г. «Новая» география в украинских реалиях: миссия и тренды развития / Л.Г. Руденко, Н.В. Багров, И.Г.Черванев // Український географічний журнал – 2012. - № 3 – С. 11-18

22. Фащевський М. І. Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження): автореф. дис... д-ра географ. наук / АН України, Ін-т географії / М.І. Фащевський - К., 1993. - 42 с.

23. Петрова Т.П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / Т. П. Петрова - К., 1996. - 41 с.

24. Zelinsky W. Nation Into State: The Shifting Symbolic Foundations of American Nationalism / Wilbur Zelinsky - The University of North Carolina Press, 1988 – 368 p.; Zelinsky W. The hypothesis of the mobility transition / W.Zelinsky // Geographical Review – 1971 - № 61 - P. 219-249.

25. Ravenstein E. G The Laws of Migration / E.G.Ravenstein // Journal of Statistical Society of London. – 1885. – Vol. 48. № 2.– P. 167-235.; Ravenstein E. G. The laws of migration / E. G. Ravenstein // Journal of the Royal Statistical Society. – 1889. – № 52. – P. 241-305.

26. Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 1: Экономика и рост населения – М.: Прогресс, 1977. – 503 с.; Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 2: Жизнь населений – М.: Прогресс, 1977. – 519 с.
27. Simon J.L. The Economic Consequences of Immigration / Julian Lincoln Simon - University of Michigan Press, 1999 – 434 p.
28. Appleyard R. T. International Migration: Challenge For The Nineties. / Reginald T. Appleyard. – Geneva: International Organization for Migration, 1991 . – 120 p.
29. Tapinos G. P. L'economie Des Migrations Internationales / Georges Photios Tapinos - Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 1974 – 287 p.
30. Petersen W. A general typology of migration / W. Petersen // American Sociological Review – June 1958 – Vol. 23 (3) – P. 256-266; Petersen W. International Migration / W. Petersen // Annual Review of Sociology – August 1978 – Vol. 4 – P. 533-575.
31. Jagielski A. Migrations as a Demographic Phenomenon / A. Jagielski // Oeconomica Polona – 1988 - № 15 (1) – P. 85-101.
32. Climate migration and health. Conference Report / S. A. Matlin and others; edited by S. Puig-Malet - Université Sorbonne Paris Cité / Centre Virchow-Villermé for Public Health – 45 p.
33. Соболева С.В., Смирнова Н.Е., Чудаева О.В. Демографическая ситуация в России: настоящее и будущее / С.В. Соболева, Н.Е. Смирнова, О.В. Чудаева // Мир новой экономики. - 2016. - Т. 10, № 3. - С. 106-115.
34. Староверов О. В. Азы математической демографии / О. В. Староверов - М. : Наука, 1997. - 158 с.
35. Courgeau D., Lelièvre E. Event history analysis in demography / Daniel Courgeau, Eva Lelièvre - Clarendon Press, Oxford, 1992 - 226 p.
36. Rogers A., Castro L.J., Lea M. Model Migration Schedules: Three Alternative Linear Parameter Estimation Methods [Электронный ресурс] / A. Rogers, L.J. Castro, M. Lea // Mathematical Population Studies – Режим доступа

до ресурсу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08898480590902145>
(date of the application: 28.08.2017)

37. Ионцев В.А. Международная миграция / В.А. Ионцев. – М.: М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001. – 112 с.

38. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология / М.Б. Денисенко, В.А. Ионцев, Б.С. Хорев. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 96 с.

39. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л.Л. Рыбаковский / Отв. ред. Т.И. Заславская; АН СССР. Ин-т социол. исследований. – М.: Наука, 1987. – 200 с.; Рыбаковский Л.Л. Региональный анализ миграций / Л.Л. Рыбаковский. – М.: Статистика, 1973. – 159 с.

40. Sassen S. The de facto Transnationalizing of Immigration Polisy / S. Sassen // Challenge to the nation-state: Immigration in the Western Europe a. the U.S. / Ed. by Joppke Chr. – Oxford: Oxford univ.press, 1998. – P. 50-85.

41. Hollifield J. The Politics of International Migration: How Can We «Bring the State Back In» / J. Hollifield // Migration Theory: Talking across Disciplines / Ed. By C. Bretell, J. Hollifield. – N.Y.: Routledge, 2000. – P. 137-186.

42. Хорев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения / Б.С. Хорев, В.Н. Чапек - М., 1978. – 254 с.

43. Загробская А. Ф. Интенсивность миграции сельского населения, ее последствия и обусловленность / А. Ф. Загробская // Проблемы повышения эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве УССР. – Полтава, 1972. – С. 43–45; Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.

44. Кубійович В. Національний склад населення УРСР за переписом 1970 / В. Кубійович. - Мюнхен, 1971. - 16 с.

45. Пронь Т. М. Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської

областей): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили / Т.М. Пронь - Миколаїв, 2005. - 295 с.

46. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в.-1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан - М.: Наука, 2006. - 657 с.

47. Качараба С.П. Еміграція з Західної України. 1919-1939 : дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / С.П. Качараба - Л., 2003. - 454 с.

48. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения / В.И. Переведенцев. – М.: Наука, 1975. – 231 с.

49. Овчиннікова О.Р. Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції населення: дис... канд. екон. наук: 08.03.02 / Технологічний ун-т Поділля / О.Р. Овчинніков. – Хмельницький, 2003. – 261 с.

50. Вечканов Г. С., Вечканова Г.Р. Микро- и макроэкономика: энциклопедический словарь / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. - СПб.: Лань, 2000. - 351 с.

51. Galkina T. A. Contemporary Migration and Traditional Diasporas in Russia: The Case of the Armenians in Moscow / Т. А. Galkina // Migracijske i etnicke teme. - Zagreb, 2006, № 1-2. – P. 181-194.

52. Даньшин А.Ю. Российская эмиграция в страны дальнего зарубежья на современном этапе / А.Ю. Даньшин // Актуальные вопросы социальной и демографической статистики. - М.: Статистика, 1999. - С.35-38; Даньшин А.Ю. Статистическое изучение процесса эмиграции из стран СНГ / А.Ю. Даньшин// Проблемы социальной и демографической статистики. - М.: Статистика, 1992. - С. 112-143.

53. Драгунский Д.В. Макрополитика (заметки о детерминантах национального поведения) / Д.В. Драгунский // Полис: политические исследования – 1995 - № 5 - С. 34-47; Драгунский Д.В. Навязанная этничность

/ Д.В. Драгунский // Полис: политические исследования. – 1993 - № 5 - С. 24-30.

54. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: учеб. для студ. вузов, обуч. по геогр. спец. / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. - М.: Аспект Пресс, 2005. - 478 с.

55. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов - М.: Новое литературное обозрение, 2007. - 200 с.

56. Ровенчак О. Соціологічна концептуалізація сучасної міжнародної міграції як соціокультурного феномену епохи глобалізації: дисертація (рукопис) / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна / О. Ровенчак - Харків, 2011 - 252 с.

57. Позняк О.В. Проблеми формування міграційної політики України в сучасних умовах / О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. - № 11. – С. 20-29; Позняк А.В. Современная миграционная ситуация и проблемы формирования миграционной политики в Украине / А.В. Позняк // Население и общество. – 2007. - № 285-286. – С. 56-61; Позняк О.В. Стратегія державної політики у сфері зовнішніх трудових мігрантів / О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2005. - № 1. – С. 78-85.

58. Тюрюканова Е. Новая миграционная политика в области трудовой миграции: первые итоги [Электронный ресурс] / Е. Тюрюканова / веб-сайт Федеральной миграционной службы РФ. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fms.gov.ru/upload/iblock/010/tur.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

59. Науменко С.В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань України у сфері зовнішньої міграції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / С.В. Науменко. – Х., 2005. – 207 с.

60. Логін В.В. Державне управління міграційними процесами в Україні: автореф. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Львівський регіональний інститут державного управління національної академії

державного управління при президентові України / В.В. Логін – Львів, 2010. – 20 с.

61. Чулаєвська М.Є. Державне управління трудовою міграцією України в контексті європейської інтеграції: автореф. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Національна академія державного управління при Президентові України / М.Є. Чулаєвська – Київ, 2013. – 20 с.

62. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – 26 с.; Мукомель В. Міграційна політика Росії: пострадянські контексти / В. Мукомель. - М.: Диполь-Т, 2005. - 351 с.

63. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – 7 с.

64. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – 7 с

65. Новое миграционное законодательство Российской Федерации: правоприменительная практика / Под ред. Г. Витковской, А. Платоновой и В. Школьникова. – М., 2008. – 481 с.

66. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. - К.: Бланк-Прес, 2004. - 171 с.

67. Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О.А. Малиновська. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.

68. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О.А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – 69 с.

69. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія / О.А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.; Малиновська О.А. Міграційна політика Російської Федерації: сучасні підходи й уроки для України / О.А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2007. - № 1. – С. 50-60.; Малиновська О.А. Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду / О.А. Малиновська // Зб. наук. праць УАДУ / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. - № 2. – С. 446-453.; Малиновська О.А. Формування і розвиток міграційної політики України / О.А. Малиновська // Громадська думка. – 2004. - № 1. – С. 3-12.; Малиновська О.А. Формування органів управління зовнішньою міграцією в Україні / О.А. Малиновська // Вісник УАДУ. – 2002. - № 3. – С. 320-327.

70. Малиновська О.А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Національна академія держ. управління при Президентові України / О.А. Малиновська – К., 2005. – 426 с.

71. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980-2000 роки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Ф. Гайдуков та інші. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.

72. Дорошко М. С. Країнознавство. Країни СНД: навч. посібник / М. С. Дорошко – К.: МАУП, 2007. - 279 с.

73. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. - К.: Юридична думка, 2005. - 448 с.

74. Міжнародні системи і глобальний розвиток: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Л. В. Губерського, В. А. Манжоли - К., Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. - 606 с.

75. Мінгазутдінов І. О. Енергетична безпека, політична модернізація та інтеграція. Головні виклики «Східному Партнерству» / І. О. Мінгазутдінов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2011. - Вип. 97 (2). - С. 78-83.

76. Стадніченко О.І. Конфліктні елементи в міграційній сфері сучасних українсько-російських міждержавних відносин / О.І. Стадніченко // Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., МАУП, 2006. – С. 264-270.; Стадніченко О.І. Чинник діаспори в міждержавних відносинах України та Російської Федерації / О.І. Стадніченко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2007. - № 2. – С. 134-140.

77. Вишне夫斯基 А.Г. Альтернативы миграционной стратегии / А.Г. Вишне夫斯基 // Россия в глобальной политике. – 2004. - № 6. – С. 34-39.

78. Витковская Г.С., Кочарян А.В. Вынужденная миграция как социальная проблема / Г.С. Витковская, А.В. Кочарян // Миграция населения: Сборник науч. трудов / Ин-т соц. эконом проблем народонаселения РАН. – М., 1992. – С. 61-86.

79. Платонова А.В. Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України: дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України. Національний інститут проблем міжнародної безпеки / А.В. Платонова – К., 2006. – 198 с.

80. Серова І.І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / І.І. Серова. – К., 2003. – 193 с.

81. Иконников О.А. Эмиграция научных кадров из России: сегодня и завтра / О.А. Иконников - М. Компас, 1993 - 104 с.

82. Леденева Л.И. Эмиграционные намерения студентов крупных городов Европейской части бывшего СССР: дис... кандидата экономических наук: 08.00.18 / Л. И. Леденева - М., 1995 – 156 с.

83. Тюрюканова О.В. Трудова міграція в Росії [Електронний ресурс] / О. В. Тюрюканова // Вітчизняні записки. Журнал для повільного читання. - 2004. - № 4 (18). - Режим доступу до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2004/4/trudovaya-migraciya-v-rossii> (дата звернення: 28.08.2017)

84. Coleman D., Salt J. The British Population: Patterns, Trends, and Processes / David Coleman, John Salt - Oxford University Press, 1992 – 712 p.

85. Акімов Д. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від «утечки мозгов» / Д. Акімов // Європейські перспективи. - 2012. - № 2 (1). - С. 60-63.

86. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997-2002 рр.) / В. Сусак // Українці в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Ялта, 12-15 вересня 2002 р. - Київ: Стилос, 2003. - С. 194-207.

87. Шульга Н. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 687 с.

88. Прибыткова И. Миграции и время: украинский вариант развития / И. Прибыткова // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Жанны Зайончковской и Галины Витковской. - Москва: ИТ «АдамантЪ», 2009 - С. 63-115.; Прибыткова І.М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І.М. Прибыткова. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с.; Прибыткова И. Предпосылки зарубежной трудовой миграции украинцев / И. Прибыткова // Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы. Вестник Харьковского нац. у-та им. В. Н. Каразина. - 2007. - № 761. - С. 67-71.; Прибыткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя. Частина I / І. Прибыткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2002. - № 4. - С. 156-167; Прибыткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя. Частина II / І. Прибыткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003. - №1. - С. 109-124.

89. Зайончковская Ж.А. Трудовая миграция / Ж.А. Зайончковская // Отечественные записки. – 2003. - № 3. – С. 177-178.

90. Сярий Й. Трудова міграція громадян України до Російської Федерації та її вплив на україно-російські відносини / Й. Сярий // Проблеми міграції. – 1999. - № 1. – С. 34-47.

91. Ткаченко Л.Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л.Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. - № 11. – С. 71-80.

92. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 26-34.

93. Жаліло Я. А Тенденції трудової міграції з України до країн СНД [Електронний ресурс] / Я.А. Жаліло / веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

94. Годованська О. М. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / О. М. Годованська; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2011. – 191 с.

95. Кузьмич О.М. Волиняни в Польщі. Трудова міграція 1991-2008 рр. / О.М. Кузьмич . – Луцьк: Волин. старожитності, 2012. – 240 с.

96. Лопух В. «Четверта хвиля» іміграції до США: причини і мотивації / В. Лопух // Демоекономічні та демосоціальні проблеми. - 2006. - № 2. -С. 44-54.

97. Жупанський Я.І., Джаман В.О. Маятникові трудові поїздки населення і локальна система розселення / Я. І. Жупанський, В.О. Джаман // Економічна та соціальна географія: Міжвід. наук. зб. – К.: Либідь, 1992. - Вип. 44. - С. 35-40.

98. Табориская И.М. Маятниковая миграция населения: теория, методология, практика / И.М. Табориская. – М.: Статистика, 1979. – 176 с.

99. Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації. Збірників матеріалів комплексного дослідження трудової міграції і ринків праці (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація) / під ред. Ростислава Кіся. - Львів: «Друкарські куншти», 2010 - 380 с.

100. Ачакосо Т. Роль государства в управлении программой трудоустройства за границей / Т. Ачакосо // Мировой опыт миграционной политики: ретроспектива и новейшие тенденции / Под ред. Г. Витковской; Международная организация по миграции (МОМ), Бюро МОМ в России; Бюро МОМ в Казахстане. – М.: Гендальф, 2004. – С. 278-325.

101. Пирожков С., Малиновская О., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект / С. Пирожков, О. Малиновская, А. Хомра. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.

102. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. – К.: РВПС України, 2002. – 206 с.

103. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2001. - № 4. – С. 19-22.

104. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко. – Київ: Академпрес, 1997. – 128 с.

105. Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі / МОМ (Міжнародна організація міграції). – К., 2006. – 39 с.; Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі. / МОМ (Міжнародна організація міграції). – К., 2007. – 82 с.

106. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование / С.В. Рязанцев. – М.: Формула права, 2007. – 576 с.

107. Брацюн В.В. Трудова міграція громадян України до Російської Федерації в 1991-2010 рр.: автореф. канд. історичних наук: 07.00.02 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / В.В. Брацюн – Харків, 2013. – 20 с.

108. Марков І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селещук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 244 с.

109. Процессы украинской трудовой миграции в России: социальный и гендерный аспекты. Материалы комплексного социологического исследования / Под ред. Фолькер Тегелер и Ольги Черкез. - Одесса: ТОВ «Елтон», 2011 - 152 с.

110. Майданік І. Українська молодь на ринках праці зарубіжних країн / І. Майданік. - Київ: Ін-т демографії і соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010 - 176 с.

111. Майданік І. Вплив зовнішніх трудових міграцій на економічний розвиток регіонів / І. Майданік // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць: Спец. Вип.: Міжнар. Наук.-практ. конф. «Демографічний розвиток України і пріоритетні завдання демографічної політики». - Т.2: Демографічні аспекти регулювання і відтворення трудового потенціалу. - Київ: КНЕУ, 2006. - С. 77-86.

112. Гайдучкий А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україну / А. Гайдучкий // Вісник НБУ. - 2007. - №4. - С.11-14; Гайдучкий А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україні / А. Гайдучкий // Вісник НБУ. - 2007. - №10. - С. 11-15.

113. Володько В. Репрезентація сучасної української трудової міграції в пресі / В. Володько // Український соціум. - 2007. - № 2(19). - С. 90-101.

114. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб. науч. тр. / Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ; Независимий исследовательский Совет по миграции стран СНГ и Балтии; Национальний ін-т проблем міжнародної безпеки / С.И. Пирожков (общ. Ред.), А.У. Хомра (сост.). - К.: НИПМБ, 2002. - 175 с.

115. Пирожков С. Миграции населения Украины: прошлое и настоящее / С. Пирожков // Миграционные процессы после распада СССР. - 1994. - Вып. 5. - С. 137-154.

116. Кизилев А., Николаевский В., Петрова Я.. Особенности миграционных процессов в украинском пограничье (по результатам социологического исследования в Харьковской и Львовской областях) / А.

Кизилов, В. Николаевский, Я. Петрова // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Сборник науч. трудов в 2-х томах. Т.2. - Харьков: Харьковский нац. у-т им. В. Н. Каразина, 2006 - С. 57-63.

117. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – 20 с.

118. Айрапетов В.С. Социальная адаптация вынужденных мигрантов и беженцев / В.С. Айрапетов // Вестник Российской Академии наук. – 1993. – Т. 63, № 10. – С. 889-893.

119. Саратан А., Савельева Г., Котельник В., Захаров С. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ-Восток / А. Стратан, Г. Савельева, В. Котельник, С. Захаров. – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/38. – 13 с.

120. Моцок В., Макар В., Попик С. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В. Моцок, В.Макар, С. Попик. – Чернівці, 2005. – 399 с.

121. Рюль В. Життєві труднощі як механізм гальмування соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів (на прикладі Закарпатської області) / В. Рюль // Соціальна психологія. - 2010. - № 1. - С. 142-151.

122. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навчальний посібник / С. А. Макарчук . – Київ: Знання, 2008 . – 471 с.

123. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії / В. Ідзьо. – Львів: БаК, 2000. – 304 с.

124. Дробко Е.В. Трудова міграція та українська діаспора за кордоном / Е.В. Дробко // Університетські наукові записки. - 2006. - № 2 (18). – С. 302-309.

125. Винниченко І.І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І.І. Винниченко. – Житомир, 1992. – 164 с.

126. Степанов В.П. Украинцы Республики Молдова: влияние этногосударственного законодательства, госучреждений и ведомств, этнокультурной среды на сохранение и развитие идентичности. Очерки трансформационного периода (1989-2005 гг.) / В.П. Степанов; науч. ред.: А.А. Скрипник; Ин-т культурного наследия АН Молдовы., Ин-т искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Рыльского НАН Украины. – Ch.: S. n., Tipogr. «Business-Elita». - 713 p.

127. Бондаренко М., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Школяр М. Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів; за ред. О. Іванкової-Стецюк / М. Бондаренко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, М. Школяр. – Львів, 2011. – 96 с

128. Касьянова М.М. Вступ до спеціальності «Міжнародні відносини». Навчальний посібник / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 224 с.; Касьянова М. М. Методичний посібник з написання письмових робіт для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна– Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2013. – 112 с.

129. Касьянова М.М. Визначення статусу «трудівника-мігранта» в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2013. – № 2 (52). – С. 277 – 286; Касьянова М.М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2015. - № 102. – С. 432-437; Касьянова М.М. Новий підхід до проблеми класифікації міграційних процесів / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2016. – Випуск 15. – С. 233-242; Касьянова М.М. Політико-правове положення трудового мігранта в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2015. – Випуск 13-14. – С. 249-258; Касьянова М.М. Участь України у Міжнародній організації праці: історія і сучасність // М.М.

Касьянова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2013. – № 8 (197). – Ч.1. – С. 92 – 98.

130. Касьянова М.М. Етнічні конфлікти в Європі: виклики європейській ідентичності / М.М. Касьянова, І. Данченко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2011. – № 1/2 (47 – 48). – С. 320 – 325; Касьянова М.М. Європа під впливом ісламу / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2012. – № 2 (50). – С. 259 – 267; Касьянова М.М. Європейське суспільство та мусульманські мігранти: можливість порозуміння / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ. – 2012. – № 1 – 2. – С. 244 – 257; Касьянова М.М. Критерії членства в Європейському Союзі: історичний аспект / М.М. Касьянова, Д.В. Ізмайлов // Історичні записки – Луганськ, 2012. – Випуск 33. – С. 90 – 96.

131. Касьянова М.М. Особливості міграційних процесів до країн Східної Європи (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2017. - № 117. – С. 289-293; Касьянова М.М. Регулювання міграційних процесів у політичній проекції в країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати - 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 року). – Словаччина, 2016. – С. 114-115.

132. Касьянова М.М. Міграційне законодавство у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Мат. VIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 12-13 листопада 2015 р. – Київ, 2015. – С. 33-35; Касьянова М.М. Політико-правове становище українців в міграційному законодавстві Російської Федерації кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Україна і світ: проблеми історії: Всеукраїнська науково-практична конференція. Маріуполь, 27 листопада 2015 р. – Маріуполь, 2015. – С. 239-243.; Касьянова М.М. Правове становище українців в міграційному

законодавстві Республіки Білорусь кінця XX – початку XXI ст. / М.М. Касьянова // *European political and law discourse*. – Volume 4. – Issue 1. – 2017. – С. 36-42; Касьянова М.М. Українці в міграційному законодавстві країн Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. / М.М. Касьянова // *Соціальна історія: питання теорії та наукової практики: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Київ, 18 листопада 2015 р. – Житомир: Вид-во О.О. Євенок, 2016. – Випуск 2: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики». – С. 104-110; Касьянова М.М. Формування міграційного законодавства щодо українських трудових мігрантів у кінці XX – початку XXI ст. / М.М. Касьянова // *Гілея (науковий вісник)*. – Київ, 2016. - № 104. – С. 201-206; Касьянова М.Н. Миграционное законодательство в странах Восточной Европы конца XX – начало XXI вв. / М.Н. Касьянова / Коллективная монография «Миграция в современном мире: тенденции и вызовы XXI столетия. Монография // под ред. И.В. Поповой. – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2016. – С. 8-32; Касьянова М.Н. Украинцы в миграционном законодательстве Российской Федерации конца XX – начало XXI ст. / М.Н. Касьянова // *Приволжский научный вестник*. – Ижевск, 2015. - № 12-1 (52). – С. 125-128.

133. Касьянова М.М. Періодизація міграційних відносин українців з країнами Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.) / М.М. Касьянова // *V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*. – Луцьк, 14 квітня 2016 р. – Луцьк, 2016. – С. 69 – 71; Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах до Європи: порівняльний аналіз / М.М. Касьянова, А.О. Линник // *Гілея (науковий вісник)*. – Київ, 2016. - № 113. – С. 369-374

134. Касьянова М.М. Причини міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. / М.М. Касьянова // *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Всеукраїнська наукова інтернет-конференція*. – Вінниця, 20 травня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 75-78; Касьянова М.М. Соціально-політичні передумови міграції українських

громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 108. – С. 261-265.

135. Касьянова М.М. Зовнішня трудова міграція українців до європейських країн / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2015. - № 103. – С. 344-347. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Вісник Львівського національного університету. – Львів, 2016. – Випуск 8. – С. 195-199; Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: Науково-практична Інтернет-конференція. Кривий Ріг, 29 квітня 2016 р. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 61 – 63; Касьянова М.М. Українці на ринку праці в країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 3. – 2016. – С. 45-52.

136. Касьянова М. М. Нелегальна міграція українських громадян в країни Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 109. – С. 365-369.

137. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 105. – С. 369-374.; Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій: Всеукраїнська науково-практична конференція. Красноармійськ, 17-18 березня 2016 р. – Красноармійськ, 2016. – С. 114-118; Касьянова М.М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 106. – С. 345-348.

138. Касьянова М.М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 110. – С. 376-380; Касьянова М.М. Проблеми соціально-психологічної адаптації українських

мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 111. – С. 363-366; Касьянова М.М. Соціалізація дітей українських мігрантів у країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 4. – 2016. – С. 69-75; Касьянова М.М. Ставлення Республіки Молдова до мігрантів із України / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2016. - № 112. – С. 315-318.

139. Касьянова М.Н. Связь украинских мигрантов с украинской диаспорой в странах Восточной Европы (конец ХХ – начало ХХІ ст.) / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2016. - № 8 (60). – С. 112-115

140. Касьянова М.М. Дискурс сучасних наукових досліджень східноєвропейського вектору міграції громадян України / М.М. Касьянова // Гілея (науковий вісник). – Київ, 2017. - № 121. – С. 209-214.

141. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.М. Касьянова. – Монографія. – Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. – 520 с.

Посилання до підрозділу 1.3

1. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19 листопада 1990 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_011 (дата звернення: 28.08.2017)

2. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою від 29 грудня 1990 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_011 (дата звернення: 28.08.2017)

3. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161 (дата звернення: 28.08.2017)

4. Консульська конвенція між Україною і Республікою Молдова [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_667 (дата звернення: 28.08.2017)

5. Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_004 (дата звернення: 28.08.2017)

6. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., редакція від 1 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – С. 103.

7. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон від 11 березня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_032 (дата звернення: 28.08.2017)

8. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про організацію спільного контролю в пунктах пропуску через українсько-молдовський державний кордон від 11 березня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

9. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії та України, які працюють за межами кордонів своїх держав [Електронний ресурс] / офіційний

веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_266 (дата звернення: 28.08.2017)

10. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 26 квітня 1996 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_005 (дата звернення: 28.08.2017)

11. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159 (дата звернення: 28.08.2017)

12. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_01 (дата звернення: 28.08.2017)

13. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.08.2017)

14. Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

15. Протокол ООН про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791 (дата звернення: 28.08.2017); Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти

транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_790 (дата звернення: 28.08.2017)

16. Конвенція МОП № 29 Про примусову або обов'язкову працю [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312174:NO (дата звернення: 28.08.2017)

17. Конвенція МОП № 97 Про працівників-мігрантів від 1 липня 1949 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (дата звернення: 28.08.2017)

18. Конвенція МОП № 100 Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312245:NO (дата звернення: 28.08.2017)

19. Конвенція МОП № 105 Про скасування примусової праці [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312250:NO (дата звернення: 28.08.2017)

20. Конвенція МОП № 111 Про дискримінацію в галузі праці й занять [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO (дата звернення: 28.08.2017)

21. Конвенція МОП № 118 Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення від 28 червня 1962 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. –

Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_017 (дата звернення: 28.08.2017)

22. Конвенція МОП № 143 Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24 сервня 1975 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163 (дата звернення: 28.08.2017)

23. Конвенція МОП № 157 Про встановлення міжнародної системи збереження прав в галузі соціального забезпечення від 21 червня 1982 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_012 (дата звернення: 28.08.2017)

24. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [Електронний ресурс] офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. - Режим доступу до ресурсу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

25. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів: Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. № 93 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2007. – № 24. – Ст. 973. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (дата звернення: 28.08.2017)

26. Европейская конвенция о социальном обеспечении // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции / Междунар. орг. по миграции. – М., 1994. – С. 250-254.

27. Европейская социальная хартия // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции / Междунар. орг. по миграции. – М., 1994. – С. 255-259.

28. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної

ради України. - Режим доступу до ресурсу:
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070 (дата звернення: 28.08.2017)

29. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_j82 (дата звернення: 28.08.2017)

30. Решение о концепции сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в противодействии незаконной миграции [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_941 (дата звернення: 28.08.2017)

31. Угода про співробітництво держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_078 (дата звернення: 28.08.2017)

32. Закон СРСР «Про правове положення іноземних громадян в СРСР» // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1981. - № 26. – С. 836.

33. Правила пребывания иностранных граждан в СССР (утверждены Постановлением Совета Министров СССР № 433 от 10 мая 1984 г.) [Електронний ресурс] // Собрание Постановлений СССР. – 1984. - № 2. – С. 112. / економічний Інтернет портал [economics.kiev.ua](http://www.economics.kiev.ua). – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12869.htm> (дата звернення: 28.08.2017); Правила пребывания иностранных граждан в СССР от 26 апреля 1991 г. [Електронний ресурс] / веб-сайт Ярославського громадського центру «Гражданская безопасность». – Режим доступу до ресурсу: http://ruscan.narod.ru/prav_dly_inostr_SSSR.htm (дата звернення: 28.08.2017)

34. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55–ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1990.

– № 31. – Ст. 429. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 28.08.2017)

35. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 28.08.2017)

36. Конституція Республіки Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) [Електронний ресурс] / Національний правовий Інтернет-портал Республіки Білорусь. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=14551> (дата звернення: 28.08.2017); Конституція Республіки Молдова от 29 июля 1994 г. [Електронний ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017); Конституція України. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 88 с.

37. Конституція України. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 88 с.

38. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 28.08.2017)

39. Закон України «Про державний кордон України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 28.08.2017)

40. Закон України «Про біженців» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2557-14> (дата звернення: 28.08.2017)

41. Закон України «Про порядок в'їзду і виїзду з України громадян України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України.

– Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3857-12> (дата звернення: 28.08.2017)

42. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3929-12> (дата звернення: 28.08.2017)

43. Закон України «Про порядок в'їзду і виїзду з України громадян України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3857-12> (дата звернення: 28.08.2017)

44. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3929-12> (дата звернення: 28.08.2017)

45. Закон України «Про біженців» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2557-14> (дата звернення: 28.08.2017)

46. Закон України «Про правовий статус закордонного українця» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/438117> (дата звернення: 28.08.2017)

47. Проект Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» № 3158 від 16 вересня 2008 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Партії захисників Вітчизни. – Режим доступу до ресурсу: <http://karmazin.org.ua/pro-nas/zakonotvorcha-diyalnist/> (дата звернення: 28.08.2017)

48. Декларація прав національностей України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення: 28.08.2017)

49. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.08.2017)

50. Закон Российской Федерации «О порядке выезда из Российской Федерации и въезда в Российскую Федерацию» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11376/ (дата звернення: 28.08.2017)

51. Закон Российской Федерации «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» №115-ФЗ от 25 июля 2002 г. [Електронний ресурс] // Российская газета. – 2002. – 31 июля (№ 3008). / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37868/ (дата звернення: 28.08.2017)

52. Закон Российской Федерации «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» [Електронний ресурс] / веб-сайт «Российской Газеты». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rg.ru/2006/07/20/migracia-uchet-dok.html> (дата звернення: 28.08.2017)

53. Налоговый кодекс Российской Федерации. Части первая и вторая. – М.: Книгописная палата, 2001. – 352 с.

54. Уголовный кодекс Российской Федерации. - М.: Эксмо, 2010 – 195 с.

55. Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» № 105-З от 4 января 2010 г. [Електронний ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon0104.html> (дата звернення: 28.08.2017)

56. Закон Республики Беларусь «О внешней трудовой миграции» № 225-3 от 30 декабря 2010 г. [Электронный ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 4, 2/1777. / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon094.html> (дата звернення: 28.08.2017)

57. Закон Республики Молдова «О трудовой миграции» № 180 от 10 июля 2008 г. [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon095.html> (дата звернення: 28.08.2017)

58. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Электронный ресурс] / правовая база Республики Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

59. Указ Президента Украины Про порядок розгляду питань, зв'язаних з громадянством України № 196 від 31 березня 1992 р. [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/196/92> (дата звернення: 28.08.2017)

60. Указ Президента Украины Про забезпечення організації співпраці з українцями, які проживають за межами України № 486/2004 від 27 квітня 2004 р. [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486/2004> (дата звернення: 28.08.2017)

61. Рішення РНБО Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності від 15 червня 2007 р. [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07> (дата звернення: 28.08.2017)

62. Постанова Кабінету Міністрів України Про Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію № 1074 від 29 грудня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1074-95-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

63. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон № 610 від 7 серпня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

64. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про посвідчення особи на повернення в Україну № 1079 від 25 серпня 2004 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1079-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

65. Закон України «Про порядок в'їзду і виїзду з України громадян України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3857-12> (дата звернення: 28.08.2017)

66. Постанова Кабінету Міністрів України Про утворення Державної міграційної служби України № 643 від 24 червня 2009 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643-2009-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

67. Указ Президента України Про заходи щодо охорони державного кордону України з Республікою Молдова № 158 від 17 березня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим

доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/158/92> (дата звернення: 28.08.2017)

68. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Тимчасового положення про порядок визначення статусу біженців з Республіки Молдова і надання їм допомоги № 378 від 8 липня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/378-92-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

69. Там само.

70. Постановление правительства Российской Федерации «О порядке выдачи разрешительных документов для осуществления иностранными гражданами временной трудовой деятельности в Российской Федерации» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». - Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_63866/ (дата звернення: 28.08.2017)

71. Постановление Правительства Российской Федерации «О квотах на выдачу иностранным гражданам и лицам без гражданства разрешений на временное проживание в Российской Федерации» [Електронний ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». - Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

72. Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації (схвалена розпорядженням Уряду РФ № 256-1 від 1 березня 2003 р.) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МЗС РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.mid.ru//bdomp/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/036aa5d55070cf9943256ce2002bdee8!OpenDocument> (дата звернення: 28.08.2017)

73. Временное положение об особом порядке пребывания в городе Москве-столице РФ граждан, постоянно проживающих за пределами России

№ 637 РМ от 5 ноября 1993 г. [Электронный ресурс] / консультационный веб-сайт «Миграция и Право». – Режим доступа до ресурсу: http://refugee.memo.ru/For_All/law.nsf/2e0bb2fd8f6950cac3256b89007321e0/2ad95cfbfb42450ec325792c00307b3a!OpenDocument (дата звернення: 28.08.2017)

74. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о порядке приглашения иностранных граждан и лиц без гражданства в Республику Беларусь в целях занятия религиозной деятельностью» №123 от 30 января 2008 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2008. – 11 февраля - № 31, 5/26713.

75. Постановление Совета Министров Беларуси «Об утверждении положения о порядке проведения идентификации личности иностранного гражданина или лица без гражданства, пребывающего в Республике Беларусь и не имеющего документа для выезда за границу, и формы справки, подтверждающей личность иностранного гражданина или лица без гражданства» № 892 от 10 июня 2010 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2010. – 17 июня. - № 145, 5/32015.

76. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О порядке создания мест для временного содержания иностранных граждан и лиц без гражданства, подлежащих депортации» № 1592 от 15 октября 1999 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – 5 ноября. - № 82, 5/1835.

77. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении инструкции о порядке выдачи иностранным гражданам и лицам без гражданства специальных разрешений на право занятия трудовой деятельностью в Республике Беларусь» № 264 от 23 ноября 2004 г. (редакция от 9 января 2009 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь - 2004. – 13 декабря - № 192, 8/11759.; Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении Инструкции о порядке выдачи разрешения на привлечение в Республику Беларусь иностранной рабочей силы и специального разрешения на право

занятія трудовою діяльністю в Республіке Беларусь і признанні утратившими силу деяких постановлень Міністерства внутрішніх дел Республіки Беларусь» № 247 от 7 июля 2011 г. // Национальный реестр правовых актов Республіки Беларусь. - 2011. – 15 июля. - № 83, 8/23904.

78. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова - К.: Омбудсман України, 2003. - 190 с.

79. Устав АНО «Уральско-Украинское содружество в области культуры, науки, спорта и творчества, развития межнационального согласия». - Пермь, 2011. - 7 с.

80. Міграційний рух населення у 2010 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/mr/mr_u/mr1210_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2011 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2012 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr12_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2013 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/mr/mr_u/mr1213_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

81. Зовнішня трудова міграція населення України. Обстеження Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики (2009 р.) [Електронний ресурс] / веб-сайт Благодійного фонду Арсенія

Яценюка. – Режим доступу до ресурсу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

82. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» [Електронний ресурс] / веб-сайт благодійної організації «Карітас України». – Режим доступу до ресурсу: http://www.caritas-ua.org/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=220:m&catid=16:si-&lang=uk (дата звернення: 28.08.2017)

83. Иностранные мигранты в России: как снизить межнациональную напряженность? [Електронний ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 984 от 23 июня 2008 г. – Режим доступу до ресурсу: <http://old2.wciom.ru/index.php?id=459&uid=10303> (дата звернення: 28.08.2017); Этнические симпатии и антипатии россиян [Електронний ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 1498 от 20 мая 2010 г. – Режим доступу до ресурсу: <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=13515> (дата звернення: 28.08.2017)

84. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index> (дата звернення: 28.08.2017)

85. Офіційний сайт Державного комітету України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=157232&cat_id=43161 (дата звернення: 28.08.2017)

86. Офіційний сайт Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dpsu.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

87. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://iom.org.ua/ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

88. Міжнародний центр перспективних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.icps.com.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

89. Справочник по терминологии в области миграции. – М.: МОП, 2011. – 166 с.; Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. – Київ-Харків, 2002. – 670 с.

90. ЦДАВО України. – Ф. 1. Верховна Рада України. Комісія у закордонних справах і зв'язках з СНД. – Оп. 22. – Спр. 3477. Інформаційно-довідкові документи. 2.04.1994 р. – 2.10. 1994 р. – 69.

91. Івашко О., Бенъ А. Пять мільйонів на закордонних заробітках та ще й нелегально / О. Івашко, А. Бенъ // Голос України. – 2003. – 3 квітня. – С. 2.

92. Мониторул Офичиал. - 7 июля 2006. - № 102-105; Мониторул Офичиал. - 15 июля 2011. - № 114-116 ; Мониторул Офичиал. - 13 мая 2011. - № 78-81

93. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 19 мая 2009. - № 118, 8/20918; Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 12 июля 2010. - № 161, 5/32117.

94. Дзеркало тижня [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dt.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

95. Проблеми міграції: український інформаційно-аналітичний журнал [Електронний ресурс] // Центр Досліджень Міграції. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.migration.kiev.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

96. Сегодня [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.segodnya.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

97. Независимая газета [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ng.ru/news/> (дата звернення: 28.08.2017)

98. Обозреватель. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://obozrevatel.com/publication/emigratsiya-ukraintsiv-do-rosii-cuchasnij-stan-ta-perspektivi.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

99. Молдавские ведомости [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vedomosti.md/> (дата звернення: 28.08.2017)

100. Свободные новости [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sn-plus.com/archive.html> (дата звернення: 28.08.2017)

101. Аргументы и факты в Беларуси [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.aif.by/> (дата звернення: 28.08.2017)

102. Зленко А. М. Дипломатія і Політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко — Харків: Фоліо, 2003. - 559 с.

103. Кучма Л.Д. Зламане десятиліття / Л.Д. Кучма. - К.: Інформаційні системи, 2010. – 559 с.; Кучма Л.Д. Кроки становлення національної економіки 1994 - 2004 роки: доповіді та виступи Президента України, офіційні документи. Кн. 1: Подолання кризи. Радикальні економічні реформи, 1994 - 1999 роки / Л. Д. Кучма; відп. за вип.: С. Головка, О. Вітрученко. - Київ : Либідь, 2008. - 520 с.; Кучма Л. Д. Кроки становлення національної економіки 1994 - 2004 роки: доповіді та виступи Президента України, офіційні документи Кн. 2: Утвердження механізмів сталого розвитку. Системне поглиблення трансформаційних реформ 2000 - 2004 роки / Л. Д. Кучма; відп. за вип.: С. Головка, О. Вітрученко. - Київ : Либідь, 2008. - 544 с.

104. Ющенко В. Недержавні таємниці / В. Ющенко. – Фоліо, 2014. – 511 с.

105. Козыкина Н. В. Теоретико-методологические подходы к изучению международной миграции: концепция «миграционных систем» / Н.В.Козыкина // Вестник ЧитГУ. – 2010. - №10 (67). – С. 82

106. Червінська Л.В. Проблема сек'юритизації міграції [Електронний ресурс] / Л.В. Червінська // Науковий огляд. – 2014. – том 6, № 5. – Режим доступу до ресурсу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/234/375> (дата звернення: 28.08.2017)

Посилання до Розділу II.

Посилання до підрозділу 2.1

1. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А.У. Хомра. – К.: Наук. думка, 1979. – 148 с.

2. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (вопросы теории) / Л.Л. Рыбаковский. – М., 2003. – С. 64

3. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. — 912 с.

4. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. — М.: Мысль, 1983. — 350 с.

5. Пугач С.О. Міграції населення Волинської області: суспільно-географічний аналіз / С.О. Пугач. — Луцьк: ПФ «Смарагд», 2012. — 190 с.

6. Миграция населения: экономика и политика // Международная миграция населения: Россия и современный мир / под ред. В. А. Ионцева. — Вып. 18. — М.: ТЕИС, 2006. — С. 28–29.

7. Ионцев В.А. Экономика народонаселения / В.А. Ионцев. — М.: ИНФРА-М, 2007. — С. 18.

8. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. — К.: «Центр учбової літератури», 2014. — 384 с.

9. Позняк А.В. Современная миграционная ситуация и проблемы формирования миграционной политики в Украине / А.В. Позняк // Население и общество. — 2007. - № 285-286. — С. 56-61.

10. Скорейко Г., Яворська І. Німецька еміграція з СРСР та України у другій половині ХХ ст. — на початку ХХІ ст.: етапи, потоки, структура / Г. Скорейко, І. Яворська // Сучасні дослідження історії слов'янських народів: Вісник Прикарпатського університету. Історія. - 2013. - Вип. 23–24. — С.226–236.

11. Шепотько Л., Тудзинський С. Трудові ресурси села: сучасна ситуація, нові аспекти мислення / Л. Шепотько, С. Тудзинський // Україна: аспекти праці. — 1996. - № 2-3. — С. 20 – 22.

12. Похлебаева А. Понятие миграции и ее классификация [Електронний ресурс] / А. Похлебаева // Журнал международного права и

международных отношений – 2005 - № 3 – Режим доступа до ресурсу: <http://evolutio.info/content/view/765/113/> (дата звернення: 28.08.2017)

13. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів: Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. № 93 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2007. – № 24. – Ст. 973. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (дата звернення: 28.08.2017)

14. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред.. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

15. World Migration 2008. Managing Labor Mobility in the Evolving Global Economy / Ed.-in-Chief G. Appave, R. Cholewinski. – Geneva: IOM, 2008. – V.4. – P. 498.

16. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред.. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

17. Конвенція ООН про статус біженця [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 28.08.2017)

18. Castles S. International Migration at the Begining of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues / S. Castles // International Social Science Journal. – 2000. - Vol. 52, Issue 165. – P.270—271.

19. Волох В.А. Миграция населения как объект научного исследования: сущность, современные трактовки и классификация / В. А. Волох // PolitBook. - № 1, 2015. – С. 11.

20. Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 2: Жизнь населения – М.: Прогресс, 1977. - С. 344–346.

21. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред.. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

22. Волох В.А. Миграция населения как объект научного исследования: сущность, современные трактовки и классификация / В. А. Волох // PolitBook. - № 1, 2015. – С. 11.

23. Там само.

24. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

25. Волох В.А. Миграция населения как объект научного исследования: сущность, современные трактовки и классификация / В. А. Волох // PolitBook. - № 1, 2015. – С. 12.

26. Там само. – С. 11-12.

27. Нагірна Л.М., Сисюк Л.П. Проблеми та причини міграційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Л.М.Нагірна, Л.П.Сисюк / веб-сайт «Руснаука». - Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Economics/25283.doc.htm (дата звернення: 28.08.2017)

28. Волох В. А. Формирование и реализация государственной миграционной политики Российской Федерации: состояние, тенденции, пути оптимизации: диссертация ... доктора политических наук: 23.00.02 / Государственный университет управления / Волох Владимир Александрович - Москва, 2013. - С. 42.

29. Ионцев В. А. Международная миграция: теория и история изучения / В.А. Ионцев // Международная миграция населения: Россия и современный мир – М.: Диалог-МГУ, 1999. – Вып. 3. – С. 100.

30. Волох В.А. Миграция населения как объект научного исследования: сущность, современные трактовки и классификация / В. А. Волох // PolitBook. - № 1, 2015. - С. 13.

31. Там само. - С. 14.

32. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до

ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (дата звернення: 28.08.2017)

33. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів: Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. № 93 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2007. – № 24. – Ст. 973. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (дата звернення: 28.08.2017)

34. Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

35. Региональная конференция по проблемам беженцев, перемещенных лиц, других форм недобровольных перемещений и возвращающихся лиц в странах СНГ и соответствующих соседних государствах // Европейская серия. - Женева: ООН, 1996. - Т. 2. № 1. – С. 41.

36. Миграция во взаимосвязанном мире: новые направления деятельности. Доклад Глобальной комиссии по международной миграции. - М.: Оргсервис – 2000, 2006. – 100 с.

37. Булешева Д.Д. Экологическая миграция сегодня: проблемы и возможные решения [Електронний ресурс] / Д.Д.Булешева // Управление персоналом (Москва). – 2007. - № 15. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.osce.org/ru/eea/34464?download=true> (дата звернення: 28.08.2017)

38. Евтушенко В.И. Классификация экологической миграции / В.И. Евтушенко // Актуальные проблемы российского права. - № 2, 2009. – С. 148-149.

39. Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до

ресурсы: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

40. International Labour Organisation (1954), The Age of Retirement. European Regional Conference, 1955. - report IV, annex 147. - 13 December 1954

41. Castles S., Miller M. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. / S.Castles, M.Miller – London: Macmillan. 1993. – P.195.

42. Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues / S. Castles // International Social Science Journal. – 2000. - Vol. 52, Issue 165. – P.270—271.

43. Государственная программа переселения [Электронный ресурс] / Интернет-портал «Русский Век». - Режим доступа до ресурсу: <http://www.ruvek.info/?module=regions&action=list> (дата звернення: 28.08.2017)

44. Castles S. Migration and Community Formation under Conditions of Globalization Conference Migration Between States and Markets [Электронный ресурс] / S. Castles - Liege, Belgium, 17—19 May. 2001/ веб-сайт Университету міста Львєв. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ulg.ac.be/cedem/francais/Tires/conf/> (date of the application: 28.08.2017)

45. Appleyard R. T. International Migration: Challenge For The Nineties. / Reginald T. Appleyard. – Geneva: International Organization for Migration, 1991 . – 120 p.

46. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А.У. Хомра. – К.: Наук. думка, 1979. – 148 с.

47. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л.Л. Рыбаковский / Отв. ред. Т.И. Заславская; АН СССР. Ин-т социол. исследований. – М.: Наука, 1987. - 200 с.

48. Рыбаковский Л.Л. Региональный анализ миграций / Л.Л. Рыбаковский. – М.: Статистика, 1973. – 159 с.

49. Народонаселение: энциклопедический словарь / редкол. А.Я. Кваша, Г.Г. Меликьян, А.А. Ткаченко и др. – М.: Большая Рос. энцикл., 1994. – 640.
50. Преображенская И.М. Философские аспекты миграционных процессов / И.М. Преображенская // Вестник МГУ, Серия философия. – 2004. - № 4. – С. 76 – 91.
51. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія / О.А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
52. П'ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять / О.П'ятковська // Галицький економічний вісник. – 2011. - №1 (30). – С. 34.
53. Ровенчак О.А. Українська міграції до Польщі та Греції в системі класифікації міграцій / О.А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – Вип. 6, 2012. - С. 97-98.
54. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. - № 2 (17). – С. 127-139.
55. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – 912 с.
56. Качурець Ч.І. Теоретичні аспекти впливу міграційних процесів на зовнішню політику та національну безпеку України / Ч.І. Качурець // Вісник СевНТУ. Серія - Політологія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ. - 2009. - Вип. 100 – С. 175.

Посилання до підрозділу 2.2

1. Новожилова Е.О. Современные международные миграции: причины, особенности, последствия / Е. О. Новожилова // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). - 2013. - № 1 (26) – С. 105.
2. Карапетян Л.М. О понятии «глобализм» и «глобализация» / Л.М. Карапетян // Философские науки. - 2003. - № 3. – С. 58.
3. Золин А.В. Понятие глобализации / А.В. Золин // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - 2007. - № 6. – С. 55-56.
4. Турен А. Способны ли мы жить вместе? [Электронный ресурс] / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. Иноземцева. – М., 1999. – Режим доступа до ресурсу: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1465.html (дата звернення: 28.08.2017)
5. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 26-34.
6. Лисицкий А.В. Особенности современных мировых миграционных процессов / А.В. Лисицкий // Ученые записки Российского государственного социального университета. - 2008. - № 1. – С. 14.
7. Саркорова А., Рагозин Л., Седаков П. Трудности без перевода / А. Саркорова, Л. Рагозин, П. Седаков // Русский Newsweek. – № 12, 2009 (234). – С. 32.
8. Рагозин Л., Архипова И., Седаков П. Огонь, беда и первые трупы / Л. Рагозин, И. Архипова, П. Седаков // Русский Newsweek. – 2009. - № 12 (234). – С. 31.
9. Beyond Rosenstein-Rodan: The Modern Theory of Coordination Problems in Development, Proceedings of the Annual World Bank Conference on Development Economics 2000. - Washington DC: World Bank, 2001. - P. 145-188.
10. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия

Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 24.

11. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 24.

12. Kaitmazova K.R., Caberti A.N. Types of Modern Migration / K.R. Kaitmazova, A.N. Caberti // Научный альманах стран Причерноморья. – 2016. - № 1 (5). – Р. 1-4.

13. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 26-34.

14. Zipf G. Human Behavior and the Principle of Least Effort / G. Zipf. – Cambridge: Addison-Wesley Press, 1949. – 573 p.

15. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance / S. Stouffer // American Sociological Review. - 1940. - № 5– Р. 845-867.

16. Lee E. S. A Theory of Migration / Everett S. Lee. // Demography. – 1966. - Vol. 3, № 1. – Р. 47-57.

17. Василенко П.В. Зарубежные теории миграции населения / П. В. Василенко // Псковский регионологический журнал. - № 16, 2013. – С. 39.

18. Романчиков В.І., Романенко О.І. Міжнародні економічні відносини / В.І. Романчиков, І.О. Романенко . – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 256 с.

19. Орехова Т.В. Методологические подходы к изучению проблем создания и функционирования транснациональных интегрированных структур / Т.В. Орехова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2005. – Ч. 3. – С. 876-882.

20. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 26-34.

21. Василенко П.В. Зарубежные теории миграции населения / П. В. Василенко // Псковский регионологический журнал. - № 16, 2013. – С. 41.
22. Моисеенко В. М., Чудиновских О. С. Теория человеческого капитала и миграция в России / В. М. Моисеенко, О. С. Чудиновских // Проблемы прогнозирования. - № 4, 2000. - С. 131.
23. Becker G. S. The Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / Gary S. Becker. - University of Chicago Press; 3 edition. – 1994. – 412 p.
24. Вечканов Г. С. Миграция трудовых ресурсов в СССР. Политико-экономический аспект. / Г. С. Вечканов - Л., 1981. – С. 38.
25. Костаков В. Г. Прогноз занятости населения: Методологические основы / В. Г. Костаков - М., Экономика, 1979. – С. 165.
26. Миграция сельского населения / под ред. Т. И. Заславской. - М.: Мысль, 1970. – С. 56–61.
27. Рыбаковский Л. Л. Региональный анализ миграции. / Л. Л. Рыбаковский - М., 1973. – С. 76
28. Скрипко О. В. Миграция населения как элемент регулирования регионального рынка труда: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 / О. В. Скрипко - М., 1999. - С. 42.
29. Ионцев В. А. Международная миграция населения и развитие России. Мифы и реальность / В. А. Ионцев // Дружба народов. – 2001. – № 4. - С. 118-119.
30. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 25.
31. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред.. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

32. Рынок труда / под ред. В. С. Буланова, Н. А. Волгина. - М.: Издательство «Экзамен», 2003. — С. 234.

33. Лисицкий А.В. Особенности современных мировых миграционных процессов / А.В. Лисицкий // Ученые записки Российского государственного социального университета. - 2008. - № 1. – С. 12.

34. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.

35. Kaitmazova K.R., Caberti A.N. Types of Modern Migration / K.R. Kaitmazova, A.N. Caberti // Научный альманах стран Причерноморья. – 2016. - № 1 (5). – Р. 1-4.

36. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 25.

37. Рыбаковский Л. Л., Шапиро В. Факторы межрайонной миграции населения [Электронный ресурс] / Л. Л. Рыбаковский, В. Шапиро // Куда и зачем едут люди. / гл. редактор Д.И. Валентей. // Серия «Народонаселение». - М., 1979. – Вып. 27. – Режим доступа до ресурсу: <http://new.search.rsl.ru/en/record/01006858454> (дата звернення: 28.08.2017)

38. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 6.

39. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 26.

40. Трудова міграція громадян України. Біла книга / за ред. В. Я. Шибко. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. - С. 19.

41. Фенік К.Ю. Причини та наслідки трудової міграції населення України [Електронний ресурс] / К.Ю.Фенік / веб-сайт «Руснаука». - Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22487.doc.htm (дата звернення: 28.08.2017)

42. Мельниченко А.О. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрямки / А.О. Мельниченко // Теорія та практика державного управління. – 2015. - № 2 (49). – С. 17-23.

43. Мочерний С. Основні причини соціально-економічної кризи в Україні та шляхи її подолання / С. Мочерний // Економіка України. – 1995. – № 2. – С. 48–58.

44. Олешко А. А. Генезис антикризового регулювання економіки України [Електронний ресурс] / А. А. Олешко // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2012. - № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1253> (дата звернення: 28.08.2017)

45. Осковський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Осковський // Економіка України. – 2010. – № 6. - С 4.

46. Дишлева А.М. Механізм реалізації антикризової економічної стратегії держави у контексті бюджетно-податкової політики [Електронний ресурс] / А.М. Дишлева // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2011. - № 11. / веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_40 (дата звернення: 28.08.2017)

47. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – С. 7-8.

48. Федоренко В.Г., Белопольский Н.Г., Чувардинский О.Г., Волошин В.С. Выход Украины из кризиса / В.Г. Федоренко, Н.Г. Белопольский, О.Г.Чувардинский, В.С. Волошин // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 4.

49. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України / М.В. Лизун // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 5 (2). – С. 269.

50. Олешко А. А. Генезис антикризового регулювання економіки України [Електронний ресурс] / А. А. Олешко // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2012. - № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1253> (дата звернення: 28.08.2017)

51. Верховодова Л., Агеєва К., Згортюк Д. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики. / Л. Верховодова, К. Агеєва, Д. Згортюк. // Інформаційний бюлетень. Центр економічного розвитку. – К., 2009. – С. 58–62.

52. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 1.

53. Там само.

54. Там само.

55. Нагірна Л.М., Сисюк Л.П. Проблеми та причини міграційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Л.М.Нагірна, Л.П.Сисюк / веб-сайт «Руснаука». - Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Economics/25283.doc.htm (дата звернення: 28.08.2017)

56. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків / О. А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. - 2009. - Вип. 3. - С. 125-142.

57. Карпачова Н.І. Світова проблема міграції висококваліфікованої робочої сили та відтік інтелекту з України / Н.І. Карпачова // Безпека життєдіяльності. – 2007.- №10. – С.15.

58. Ніколаєвський В.М., Омельченко В.В. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики / В.М. Ніколаєвський, В.В. Омельченко // Вісник

ХНУ ім. В.Н.Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. - № 723. - С. 140-147.

59. Келли Л. Ты можешь найти все, что пожелаешь: критическое осмысление исследований торговли людьми в Европе и в Европу / Л. Келли. // Данные и исследования торговли людьми: глобальный обзор: специальный выпуск по международной миграции. – 2005. - Т.43 (1.2).– С. 235 – 236.

60. Методичні рекомендації щодо визначення обсягів міждержавної трудової міграції [Електронний ресурс] // Державна установа Науково-дослідний інститут Соціально-трудоких відносин Міністерства соціальної політики України – Режим доступу до ресурсу: <http://lir.lg.ua/mairaciya.html> (дата звернення: 28.08.2017)

61. Там само.

62. Ионцев В.А. Международная миграция / В.А. Ионцев. – М.: М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001. – 112 с.

63. Троян В. Українські вчені за кордоном: вплив умів чи їх збагачення? / В. Троян // Всесвіт. журнал іноземної літератури. – 2003. - № 3-4. – С. 131-134.

64. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. - № 21. – С. 10.

65. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – С. 5.

66. Гольбин Н. Чем привлекательна для украинских мигрантов Беларусь? [Електронний ресурс] / Н. Гольбин // особистий блог на Інтернет-порталі Liga.Net - Режим доступу до ресурсу: <http://blog.liga.net/user/ngolbin/article/9560.aspx> (дата звернення: 28.08.2017)

67. Миграция населения Республики Беларусь. Статистический бюллетень. - Минск, 2011. – 25 с.

68. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – С. 10-11.

69. Иващенко Е. Социально-политические последствия трудовой миграции в Украине в зеркале социологического анализа / Е. Иващенко. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2012/18. – С. 21.

70. На заробітки в Росію: як почувуються українські мігранти в Москві [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 8 березня 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/world/russia/3488315-na-zarobitky-v-rosiui-yak-rochuvauitsia-ukrainski-mihranty-v-moskvi> (дата звернення: 28.08.2017)

71. Мкртчян Н. Социо-политическое влияние трудовой миграции на страны происхождения: Сравнительный анализ статей социально-политического модуля проекта Карим-Восток / Н. Мкртчян. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/13. – С. 3.

Посилання до Розділу III.

Посилання до підрозділу 3.1

1. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование / С.В. Рязанцев. – М.: Формула права, 2007. – 576 с.

2. Шлепаков А., Малиновська О., Пінчук О. Еміграція населення України: соціально-економічні аспекти і можливі наслідки / А. Шлепаков, О. Малиновська, О. Пінчук. – К.: НІСД, 1997. – Вип. 17. – 47 с.

3. За місяць українців стало на 9 тисяч менше [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 21 вересня 2010. – Режим доступу до ресурсу: [http://gazeta.ua/articles/life/_za-misyac-ukrayinciv-stalo-na-9-tisyach-menshe/354699](http://gazeta.ua/articles/life/_za-misyac-ukrayinciv-stalo-na-9-tisyach-menshe/) (дата звернення: 28.08.2017)

4. Пашков М. Зворотний бік міграційної карти [Електронний ресурс] / М. Пашков // Дзеркало тижня. – 25 квітня 2003. - № 16. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/POLITICS/zvorotniy_bik_migratsiynoyi_karti.html (дата звернення: 28.08.2017)

5. Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації (схвалена розпорядженням Уряду РФ № 256-1 від 1 березня 2003 р.) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МЗС РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.mid.ru//bdomp/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/036aa5d55070cf9943256ce2002bdee8!OpenDocument> (дата звернення: 28.08.2017)

6. Семенов В.В. В демографии невозможны революции [Електронний ресурс] / В.В. Семенов // Независимая газета. – 21 березня 2006. - № 55 (3735). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/stsenarii/2006-03-21/11_demographia.html (дата звернення: 28.08.2017)

7. Меликова Н., Емельянова Т. Медведев в плену демографических иллюзий [Електронний ресурс] / Н. Меликова, Т. Емельянова // Независимая газета. - 23 квітня 2007. - № 098 (4055) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/economics/2007-05-23/4_medvedev.html (дата звернення: 28.08.2017)

8. Новое миграционное законодательство Российской Федерации: правоприменительная практика / Под ред. Г. Витковской, А. Платоновой и В. Школьниковой. – М., 2008. – С. 116.

9. Пуля И. Шлагбаум для мигранта [Електронний ресурс] / И.Пуля // Российская газета. – 19 сентября 2008. – (№4755). – Режим доступу до ресурсу: <http://newizv.ru/article/101911-shlagbaum-dlja-migranta> (дата звернення: 28.08.2017)

10. Там само.

11. Налоговый кодекс Российской Федерации. Части первая и вторая. – М.: Книгописная палата, 2001. – 352 с.

12. Алексенцева Ю., Крощенко М. Миграционная политика: зарубежный опыт на российской почве / Ю. Алексенцева, М. Крощенко // Человек и труд. – 2011. - № 3. – С. 37.
13. Ивахнюк И.В. Перспективы миграционной политики России: выбор верного пути / И.В. Ивахнюк. - М.: МАКС Пресс, 2001. – С. 73.
14. Иностранцы мигранты в России: как снизить межнациональную напряженность? [Электронный ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 984 от 23 июня 2008 г. – Режим доступа до ресурсу: <http://old2.wciom.ru/index.php?id=459&uid=10303> (дата звернення: 28.08.2017)
15. Этнические симпатии и антипатии россиян [Электронный ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 1498 от 20 мая 2010 г. – Режим доступа до ресурсу: <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=13515> (дата звернення: 28.08.2017)
16. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов - М.: Новое литературное обозрение, 2007. - С. 59.
17. Там само.
18. Мартынов М. Миграция или колонизация [Электронный ресурс] / М. Мартынов // Независимая газета. - 21 березня 2006. - № 55 (3735) – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/stsenarii/2006-03-21/15_migration.html (дата звернення: 28.08.2017)
19. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 7.
20. Там само. – С. 8.
21. Тишков В.А. СМИ и ксенофобия [Электронный ресурс] / В.А. Тишков // Этножурнал. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ethnonet.ru/etnografiya/smi-i-ksenofobija> (дата звернення: 28.08.2017)
22. Куликов С. Клондайк для мигрантов [Электронный ресурс] / С. Куликов // Независимая газета. – 7 лютого 2007. - № 025 (3991). – Режим

доступу до ресурсів: http://www.ng.ru/economics/2007-02-07/1_klondaik.html
(дата звернення: 28.08.2017)

23. Михайлов К. Преодоление провала. Технический прогресс требует больше рабочих рук [Электронный ресурс] / К. Михайлов // Независимая газета. – 27 лютого 2007. - № 040 (4006) – Режим доступу до ресурсу: http://nvo.ng.ru/stsenarii/2007-02-27/11_proval.html (дата звернення: 28.08.2017)

24. Мартынов М. Миграция или колонизация [Электронный ресурс] / М. Мартынов // Независимая газета. - 21 березня 2006. - № 55 (3735) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/stsenarii/2006-03-21/15_migration.html
(дата звернення: 28.08.2017)

25. Там само.

26. Серенко А., Бондаренко М. Глухая оборона на национальной почве [Электронный ресурс] / А. Серенко, М. Бондаренко // Независимая газета - 13 вересня 2005. - № 195 (3592) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2005-09-13/1_defence.html (дата звернення: 28.08.2017)

27. Титов В.Н. О формировании прессой образа этнического иммигранта [Электронный ресурс] / В.Н. Титов // Социологические исследования. – 2003. - № 11. / веб-сайт Институту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0179/analit03.php> (дата звернення: 28.08.2017)

28. Мукомель В. И. Российские дискурсы о миграции / В.И. Мукомель // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005. - № 1 (75). – С. 49-58.

29. Независимая газета [Электронный ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ng.ru/news/> (дата звернення: 28.08.2017)

30. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 6

31. Аршба О. Добро пожаловать или посторонним вход воспрещен? [Электронный ресурс] / О. Аршба // Независимая газета. – 25 березня 2005. - № 58 (3454). – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/politics/2005-03-25/2_immigration.html?id_user=Y (дата звернення: 28.08.2017)

32. Сергеев М. Мигрантам прописали новый порядок [Электронный ресурс] / М. Сергеев // Независимая газета. - 16 июля 2007. - № 006 (3972) – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/economics/2007-01-16/4_migranty.html?id_user=Y (дата звернення: 28.08.2017)

33. Самарина А., Трофимов А. Нелегальных мигрантов уравнили с террористами [Электронный ресурс] / А. Самарина, А. Трофимов // Независимая газета. – 22 вересня 2006. - № 203 (3883). – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/politics/2006-09-22/1_migranty.html (дата звернення: 28.08.2017)

34. Там само.

35. Минненко С. Террористов потянуло к воде [Электронный ресурс] / С. Минненко // Независимая газета. – 8 листопада 2006. - 242 (3922) – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/events/2006-11-08/1_terrors.html (дата звернення: 28.08.2017)

36. Галецкий В. Сжатая пружина ненависти [Электронный ресурс] / В. Галецкий // Независимая газета. - 23 жовтня 2006. - №229 (3909). – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/ideas/2006-10-23/9_xenophob.html (дата звернення: 28.08.2017)

37. Самарина А. Валерий Тишков: мы получим ответный удар [Электронный ресурс] / А. Самарина // Независимая газета. – 09 листопада 2005. - № 242 (3639). – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/ideas/2005-11-09/7_tishkov.html (дата звернення: 28.08.2017)

38. Беленев Г. Привокзальные будни подземки [Электронный ресурс] / Г. Беленев // Независимая газета. – 29 січня 2010. - № 017 (4932). – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/moscow/2010-01-29/8_metro.html (дата звернення: 28.08.2017)

39. Бондаренко М. Атаманы пишут письмо президенту [Электронный ресурс] / М. Бондаренко // Независимая газета. – 18 вересня 2006. – 199 (3879). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2013-01-18/6_atamany.html (дата звернення: 28.08.2017)

40. Серенко А. Волгоградцы чувствуют себя осажденными порядок [Электронный ресурс] / А. Серенко // Независимая газета - 9 листопада 2005. - № 242 (3639) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2005-11-09/4_volgograd.html (дата звернення: 28.08.2017)

41. Там само.

42. Витковская Г.С. Миграция и мигрантофобия в Приволжском регионе: Саратовская область / Г.С. Витковская // Миграционная ситуация в регионах России. Выпуск второй Приволжский Федеральный округ. Под ред. Ж.Зайончковской. Москва. – 2004. – С.56.

43. Kreyenfeld M., Konietzka D. The performance of migrants in occupational labour markets: evidence from Aussiedler in Germany / M. Kreyenfeld, D. Konietzka // European Societies. – 2002. – Volume 4 (1). – P. 53 – 78.

44. Закон України «Про ратифікацію Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь» від 16 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 26. – С. 175.

45. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – С. 7.

46. Там само. – С. 10.

47. Бахур О. Права иммигрантов сквозь призму интеграции / Олег Бахур – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/32 – С. 1.

48. Свободные новости [Электронный ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sn-plus.com/archive.html> (дата звернення: 28.08.2017)

49. Аргументы и факты в Беларуси [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.aif.by/> (дата звернення: 28.08.2017)

50. Мошняга В. Иностранные граждане и апатриды в Молдове и миграция / В. Мошняга, В. Соколов // *Moldoskopie (Probleme de analiză politică)*. – Chişinău, Perspectiva, 1999. – Partea XI – С. 173-180.

51. Воїнеску С. Управління міграцією в Чорноморському регіоні: Молдова, Румунія та Україна / С. Воїнеску, Г. Неаксу, А. Морару, В. Моснеага, Н. Владическу, Н. Шаповалова, В. Чумак; Інститут публічної політики (Бухарест), Інститут розвитку та соціальних ініціатив “Вііторул” (Кишинів), Міжнародний центр перспективних досліджень (Київ). – К.: МЦПД, 2008. – 51 с.

52. Молдавские ведомости [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vedomosti.md/> (дата звернення: 28.08.2017)

53. Пашков М. Зворотний бік міграційної карти [Електронний ресурс] / М. Пашков // *Дзеркало тижня*. – 25 квітня 2003. - № 16. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/POLITICS/zvorotniy_bik_migratsiynoyi_karti.html (дата звернення: 28.08.2017)

54. Акулова М., Кирхнер Р., Шиманович Г. Тенденции и текущие вызовы на рынке труда Беларуси / М.Акулова, Р.Кирхнер, Г.Шиманович. – *BEROC Policy Paper Series*. – 2013. – № 17. – 21 с.

55. Захист прав і майнових інтересів українських фізичних та юридичних осіб за кордоном [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/1872> (дата звернення: 28.08.2017)

56. Офіційний сайт Посольства України в Аргентинській Республіці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://argentina.mfa.gov.ua/ua> (дата звернення: 28.08.2017)

57. Шлепаков А., Малиновська О., Пінчук О. Еміграція населення України: соціально-економічні аспекти і можливі наслідки / А. Шлепаков, О. Малиновська, О. Пінчук. – К.: НІСД, 1997. – Вип. 17. – 47 с.

58. Виступ Уповноваженого з прав людини Н.І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» (2 квітня 2003 р.). [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ombudsman.gov.ua/Vicnuk_4/vis4_04.htm (дата звернення: 28.08.2017)

59. Офіційний сайт Центру допомоги громадянам України за кордоном [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/517.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

60. Ганущак М. Безробітний? Куди їдеш? / М. Ганущак // Експрес. – 14-21 червня 2007. - № 85. – С. 2.

61. Поташній Ю. Україна міграційна: міняємо докторів на чорноробі / Ю. Поташній // Віче. – 2008. – № 21. – С. 9-11.

Посилання до підрозділу 3.2

1. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_01 (дата звернення: 28.08.2017)

2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.08.2017)

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.08.2017)

4. Конвенція ООН про статус біженця [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 28.08.2017)

5. Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

6. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_790 (дата звернення: 28.08.2017)

7. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.08.2017)

8. Конвенція МОП № 97 Про працівників-мігрантів від 1 липня 1949 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (дата звернення: 28.08.2017)

9. Конвенція МОП № 100 Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312245:NO (дата звернення: 28.08.2017)

10. Конвенція МОП № 111 Про дискримінацію в галузі праці й занять [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO (дата звернення: 28.08.2017)

11. Конвенція МОП № 143 Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24 серпня 1975 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163 (дата звернення: 28.08.2017)

12. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [Електронний ресурс] офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. - Режим доступу до ресурсу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

13. Конвенція МОП № 29 Про примусову або обов'язкову працю [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312174:NO (дата звернення: 28.08.2017)

14. Конвенція МОП № 105 Про скасування примусової праці [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312250:NO (дата звернення: 28.08.2017)

15. Конвенція МОП № 97 Про працівників-мігрантів від 1 липня 1949 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (дата звернення: 28.08.2017)

16. Конвенція МОП № 118 Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення від 28 червня 1962 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_017 (дата звернення: 28.08.2017)

17. Конвенція МОП № 143 Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24 серпня 1975 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної

ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163 (дата звернення: 28.08.2017)

18. Конвенція МОП № 157 Про встановлення міжнародної системи збереження прав в галузі соціального забезпечення від 21 червня 1982 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України.– Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_012 (дата звернення: 28.08.2017)

19. Россия станет членом международной организации по миграции [Електронний ресурс] // Newsroom. - Режим доступу до ресурсу: // <http://newsroom.su/?p=1472> (дата звернення: 28.08.2017)

20. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070 (дата звернення: 28.08.2017)

21. Соглашение о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов от 15 апреля 1994 г. [Електронний ресурс] / веб-сайт «Международный Альянс «Трудовая миграция» – Режим доступу до ресурсу: <http://ialm.ru/pages/71/id127.html> (дата звернення: 28.08.2017)

22. Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудових мігрантів від 15 квітня 1994 року, від 25 листопада 2005 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

23. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до

ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_j82 (дата звернення: 28.08.2017)

24. Решение о концепции сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в противодействии незаконной миграции [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_941 (дата звернення: 28.08.2017)

25. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 26 квітня 1996 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_005 (дата звернення: 28.08.2017); Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159 (дата звернення: 28.08.2017); Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії та України, які працюють за межами кордонів своїх держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_266 (дата звернення: 28.08.2017)

26. Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством праці та соціального розвитку Російської Федерації про співробітництво в соціально-трудої сфері [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/643_244 (дата звернення: 28.08.2017)

27. Меморандум про співробітництво між Міністерством соціальної політики України та Федеральною міграційною службою (Російська

Федерація) з питань трудової міграції [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_376 (дата звернення: 28.08.2017)

28. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_083 (дата звернення: 28.08.2017)

29. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_157 (дата звернення: 28.08.2017)

30. Угода між Державним комітетом України у справах національностей та міграції та Міністерством внутрішніх справ Російської Федерації про співробітництво у сфері міграції [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_235 (дата звернення: 28.08.2017)

31. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь від 16 травня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/112_692 (дата звернення: 28.08.2017)

32. Угода між Україною і Республікою Білорусь про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців і членів їх сімей від 19 березня 2003 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. - Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

33. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення доповнень до угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Білорусь про порядок перетинання українсько-білоруського державного кордону громадян, які проживають у прикордонних

районах від 12 грудня 1998 р. від 18 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. - Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

34. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про безвізові поїздки громадян від 12 вересня 2009 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/112_160 (дата звернення: 28.08.2017)

35. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161 (дата звернення: 28.08.2017)

36. Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудових-мігрантів від 15 квітня 1994 року, від 25 листопада 2005 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

37. Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань національних меншин [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035 (дата звернення: 28.08.2017)

38. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради

України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160 (дата звернення: 28.08.2017)

39. Рішення між Урядом Україна і Урядом Республіки Молдова про Положення щодо загальної бази даних про незаконних мігрантів та осіб, в'їздом до держав-учасниць Угоди про співпрацю держав учасниць СНД в боротьбі з незаконною міграцією закритий відповідно до їх діючого національного законодавства, та порядку обміну інформацією про незаконну міграцію від 25 січня 2000 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

40. Меморандум між Державною митною службою України і Департаментом митного контролю Республіки Молдова про порядок надання взаємодопомоги [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_030 (дата звернення: 28.08.2017)

41. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про безвізові поїздки громадян [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_062 (дата звернення: 28.08.2017)

42. Положення про Державну міграційну службу України № 405/2011 від 6 квітня 2011 р. // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 квітня.

43. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова - К.: Омбудсман України, 2003. - 190 с.

44. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55–ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429. / офіційний веб-сайт Верховної ради України.- Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 28.08.2017)

45. Конституція України. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 88 с.

46. Там само.

47. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 28.08.2017)

48. Закон України «Про захист прав споживачів» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1023-12> (дата звернення: 28.08.2017)

49. Закон України «Про державний кордон України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 28.08.2017)

50. Закон України «Про порядок в'їзду і виїзду з України громадян України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3857-12> (дата звернення: 28.08.2017)

51. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3929-12> (дата звернення: 28.08.2017)

52. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

53. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 28.08.2017)

54. Закон України «Про імміграцію» № 2491-III від 07 червня 2001 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим

доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-14> (дата звернення: 28.08.2017)

55. Закон України «Про біженців» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2557-14> (дата звернення: 28.08.2017)

56. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 28.08.2017)

57. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 28.08.2017)

58. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 28.08.2017)

59. Про проведення парламентських слухань «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» [Електронний ресурс] / Інформаційний Інтернет-портал України. - Режим доступу до ресурсу: <http://ua-info.biz/legal/basekt/ua-smpisu.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

60. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Програми забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлених іноземцями дітей на період до 2005 року № 1559 від 17 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1559-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

61. Рішення РНБО Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності від 15 червня 2007 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. –

Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07>
(дата звернення: 28.08.2017)

62. Концепція державної міграційної політики України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Луганської обласної державної адміністрації. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.loga.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2017)

63. Проект Закону «Концепція державної міграційної політики України» [Електронний ресурс] / веб-портал української діаспори в Ірландії. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainians.ie/uk/news/news/?newsid=83>
(дата звернення: 28.08.2017)

64. Указ Президента Российской Федерации «Вопросы структуры федеральных органов исполнительной власти» [Електронний ресурс] / офіційний Інтернет-портал правової інформації РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073068&rdk=&backlink=> (дата звернення: 28.08.2017)

65. Семенова И. Федеральная миграционная служба мигрировала в МВД [Електронний ресурс] / И. Семенова // Российская газета. – 2002. – 28 февраля - №37. – Режим доступу до ресурсу: <https://ria.ru/politics/20020227/80525.html> (дата звернення: 28.08.2017)

66. Указ Президента Российской Федерации «О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти» [Електронний ресурс] / офіційний Інтернет-портал правової інформації РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102073068&backlink=1&&nd=102085677> (дата звернення: 28.08.2017)

67. Конституция Российской Федерации. – М.: Виктория Плюс, 2014. – 48 с.

68. Закон Российской Федерации «О порядке выезда из Российской Федерации и въезда в Российскую Федерацию» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11376/ (дата звернення: 28.08.2017)

69. Закон Российской Федерации «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» №115-ФЗ от 25 июля 2002 г. [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2002. – 31 июля (№ 3008). / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37868/ (дата звернення: 28.08.2017)

70. Постановление № 782 «Об утверждении квоты на выдачу иностранным гражданам приглашений на въезд в Российскую Федерацию в целях осуществления трудовой деятельности» [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon029.html> (дата звернення: 28.08.2017)

71. Постановление Правительства Российской Федерации «О квотах на выдачу иностранным гражданам и лицам без гражданства разрешений на временное проживание в Российской Федерации» [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». - Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

72. Закон Российской Федерации «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» №115-ФЗ от 25 июля 2002 г. [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2002. – 31 июля (№ 3008). / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37868/ (дата звернення: 28.08.2017)

73. Положение о выдаче иностранным гражданам и лицам без гражданства разрешения на работу // Российская газета. – 2003. – 9 января (№ 3116).

74. Ивахнюк И.В. Миграционная политика России: новые инициативы / И.В. Ивахнюк // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Экономика. – 2008. – Вып. 16. – С. 81.

75. Уголовный кодекс Российской Федерации. - М.: Эксмо, 2010 – С. 179.

76. Федеральный закон Российской Федерации «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» № 109-ФЗ от 18 июля 2006 г. // Российская газета. – 2006. – 20 июля (№ 4122).

77. Закон Российской Федерации «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации» [Электронный ресурс] / официальный веб-сайт компании «КонсультантПлюс». – Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61570/ (дата звернення: 28.08.2017)

78. Постановление правительства Российской Федерации «О порядке выдачи разрешительных документов для осуществления иностранными гражданами временной трудовой деятельности в Российской Федерации» [Электронный ресурс] / официальный веб-сайт компании «КонсультантПлюс». - Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_63866/ (дата звернення: 28.08.2017)

79. Градировский С. Репатриация и трудовая миграция в России [Электронный ресурс] / С. Градировский / Интернет-портал «Полит.РУ». – Режим доступа до ресурсу: http://www.polit.ru/article/2011/02/08/gradreport/#r2_2. (дата звернення: 28.08.2017)

80. Буртина Е. Квоты – приглашение в рабство [Электронный ресурс] / Е. Буртина // Российская миграция. – 2010. - № 2-3 (41-42). / веб-сайт Института демографии Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики». – Режим доступа до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0435/biblio06.php> (дата звернення: 28.08.2017)

81. Миграция и демографический кризис в России / под ред. Ж.А. Зайончковской и Е.В. Тюрюкановой. – М.: МАКС Пресс, 2010. – С. 81.

82. Временное положение об особом порядке пребывания в городе Москве-столице РФ граждан, постоянно проживающих за пределами России № 637 РМ от 5 ноября 1993 г. [Электронный ресурс] / консультацийний веб-сайт «Миграция и Право». – Режим доступа до ресурсу: http://refugee.memo.ru/For_All/law.nsf/2e0bb2fd8f6950cac3256b89007321e0/2ad95cfbfb42450ec325792c00307b3a!OpenDocument (дата звернення: 28.08.2017)

83. Кириллов Ю.Г., Березина Е.А. Деятельность международной организации по миграции в вопросах гуманизации миграционной политики в России / Ю.Г. Кириллов, Е.А. Березина // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2011. - № 13. – С. 30-35.

84. Распоряжение Правительства РФ «О Концепции регулирования миграционных процессов в Российской Федерации» № 256-р от 1 марта 2003 г. [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113093/ (дата звернення: 28.08.2017)

85. Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації (схвалена розпорядженням Уряду РФ № 256-1 від 1 березня 2003 р.) [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт МЗС РФ. – Режим доступа до ресурсу: <http://archive.mid.ru//bdomp/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/036aa5d55070cf9943256ce2002bdee8!OpenDocument> (дата звернення: 28.08.2017)

86. Тюркин М.Л. Стратегия развития миграционной политики России / М. Л. Тюркин // Россия в глобальной политике. – 2005. - №1. – С. 41-45.

87. ЦДАВО України. – Ф. 1. Верховна Рада України. Комісія у закордонних справах і зв'язках з СНД. – Оп. 22. – Спр. 3477. Інформаційно-довідкові документи. 2.04.1994 р. – 2.10. 1994 р. – 69.

88. Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) [Электронный ресурс] / Національний правовий

Интернет-портал Республіки Білорусь. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=14551> (дата звернення: 28.08.2017)

89. Там само.

90. Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» от 1993 г. // Народная газета. - № 182-183.

91. Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» № 105-3 от 4 января 2010 г. [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon0104.html> (дата звернення: 28.08.2017)

92. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении правил включения иностранных граждан и лиц без гражданства в список лиц, которым отказано в выезде из Республики Беларусь, и исключения иностранных граждан и лиц без гражданства из этого списка, а также порядка ведения такого списка» № 1054 от 14 июля 2010 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2010. – 26 июля. - № 175, 5/32190.

93. Постановление «Об утверждении перечня мест, для посещения которых, и объектов, для въезда на территорию которых и пребывания на ней иностранным гражданам, лицам без гражданства необходимо специальное разрешение, а также государственных органов и иных организаций, уполномоченных выдавать такие разрешения» (редакция от 9 июля 2010 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь - 2006. – 15 февраля - № 24, 5/17223.

94. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 9 августа 2010. - № 186, 5/32226.

95. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о порядке приглашения иностранных граждан и лиц

без гражданства в Республику Беларусь в целях занятия религиозной деятельностью» №123 от 30 января 2008 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2008. – 11 февраля - № 31, 5/26713

96. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 15 августа 2007. - № 196, 8/16926.

97. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 19 мая 2009. - № 118, 8/20918.

98. Постановление Совета министров Республики Беларусь «О порядке оформления документов для выезда из Республики Беларусь лицам без гражданства, постоянно проживающим в Республике Беларусь» № 195 от 29 марта 1994 г.// Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. - 1994. - № 9 - ст. 155.

99. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – С. 3.

100. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 20 февраля 2006. - № 26, 5/17221.

101. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 12 июля 2010. - № 161, 5/32117.

102. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 15 февраля 2006. - № 24, 5/17222.

103. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – С. 4.

104. Закон Республики Беларусь «О внешней трудовой миграции» № 225-3 от 30 декабря 2010 г. [Электронный ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 4, 2/1777. / веб-сайт Институту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа

економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon094.html> (дата звернення: 28.08.2017)

105. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении инструкции о порядке выдачи иностранным гражданам и лицам без гражданства специальных разрешений на право занятия трудовой деятельностью в Республике Беларусь» № 264 от 23 ноября 2004 г. (редакция от 9 января 2009 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь - 2004. – 13 декабря - № 192, 8/11759.

106. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении порядка оказания юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями услуг по подбору персонала из числа иностранных граждан и лиц без гражданства, не имеющих разрешений на постоянное проживание в Республике Беларусь» № 885 от 30 июня 2011 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2011. – 12 июля - № 78, 5/34089.

107. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении Инструкции о порядке выдачи разрешения на привлечение в Республику Беларусь иностранной рабочей силы и специального разрешения на право занятия трудовой деятельностью в Республике Беларусь и признании утратившими силу некоторых постановлений Министерства внутренних дел Республики Беларусь» № 247 от 7 июля 2011 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2011. – 15 июля. - № 83, 8/23904.

108. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 8 октября 2010. - № 238, 1/12011.

109. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях № 194-3 от 21 апреля 2003 г. (редакция от 30 декабря 2010 г.) [Электронный ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 63, 2/946. – 9 июня 2003. / електронна база даних законодавства країн СНД. – Режим доступу до ресурсу: <http://base.spinform.ru/>

show_doc.fwx?rgn=14895 (дата звернення: 28.08.2017)

110. Уголовный кодекс Республики Беларусь № 275-3 от 9 июля 1999 г. (редакция от 27 декабря 2010 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 76, 2/50. – 15 октября 1999.

111. Постановление Совета Министров Беларуси «Об утверждении положения о порядке проведения идентификации личности иностранного гражданина или лица без гражданства, пребывающего в Республике Беларусь и не имеющего документа для выезда за границу, и формы справки, подтверждающей личность иностранного гражданина или лица без гражданства» № 892 от 10 июня 2010 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2010. – 17 июня. - № 145, 5/32015.

112. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях № 194-3 от 21 апреля 2003 г. (редакция от 30 декабря 2010 г.) [Электронный ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 63, 2/946. – 9 июня 2003. / електронна база даних законодавства країн СНД. – Режим доступу до ресурсу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=14895 (дата звернення: 28.08.2017)

113. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – С. 6.

114. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении положения о порядке осуществления высылки иностранных граждан и лиц без гражданства из Республики Беларусь и признании утратившими силу некоторых Постановлений Совета Министров Республики Беларусь по вопросам депортации таких лиц» № 146 от 3 февраля 2006 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – 15 февраля - № 24, 5/17224.

115. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о порядке депортации иностранных граждан и лиц

без гражданства» № 333 от 15 марта 2007 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2007. – 22 марта. - № 69, 5/24894.

116. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О порядке создания мест для временного содержания иностранных граждан и лиц без гражданства, подлежащих депортации» № 1592 от 15 октября 1999 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – 5 ноября. - № 82, 5/1835.

117. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – С. 6-7.

118. Там само. – С. 7.

119. Бахур О., Васильева Л., Масюков М., Невядомский С. Беларусь в контексте региональных миграционных процессов / О. Бахур, Л. Васильева, М. Масюков, С. Невядомский // Субрегиональное сотрудничество. Перспективы белорусских еврорегионов: материалы международной научной конференции – Минск, 2005. – С. 15–27.

120. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. [Электронный ресурс] / правовая база Республики Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

121. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Электронный ресурс] / правовая база Республики Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

122. Там само.

123. Там само.

124. Мониторул Официал. - 7 июля 2006. - № 102-105

125. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Электронный ресурс] / правовая база Республики Молдова. –

Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

126. Мониторул Офичиал. - 13 мая 2011. - № 78-81

127. Там само.

128. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

129. Мониторул Офичиал. - 15 июля 2011. - № 114-116

130. Мониторул Офичиал. - 22 ноября 2001. - № 141-143

131. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

132. Мониторул Офичиал. - 31 декабря 2010. - № 259-263

133. Мониторул Офичиал. - 24 августа 1995. - № 47

134. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – С. 4.

135. Мониторул Офичиал. - 28 декабря 2007. - № 203-206

136. Закон Республики Молдова «О трудовой миграции» № 180 от 10 июля 2008 г. [Электронный ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступа до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon095.html> (дата звернення: 28.08.2017)

137. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – С. 2.

138. Мониторул Офичиал. - 11 февраля 2011. - № 25-27
139. Мониторул Офичиал. - 17 октябрия 2008. - № 187-188
140. Мониторул Офичиал. - 16 января 2009. - № 3-6
141. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – С. 5.
142. Мониторул Офичиал. - 15 июля 2011. - № 114-116
143. Мониторул Офичиал. - 22 июля 2011. - № 118-121
144. Мониторул Офичиал. - 8 мая 2009. - № 86-88
145. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – С. 7.
146. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

Посилання до Розділу IV.

Посилання до підрозділу 4.1

1. Малиновська О. А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – С. 3.
2. World Migration Report 2011 Communicating Effectively About Migration [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОМ – Режим доступу до ресурсу: www.iom.int (date of the application: 28.08.2017)
3. Дудаев Г.А. Понятие, сущность и структура миграции как экономической категории / А.Г.Дудаев // Московский экономический журнал. – 2016. - № 2. – С. 16-17.
4. Звіт із світової міграції у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова

дієвості заради змін (основні положення) [Електронний ресурс] / Представництво МОМ в Україні – Режим доступу до ресурсу: www.iom.org.ua (дата звернення: 28.08.2017)

5. Шокало О. Інтеграція чи повернення додому? [Електронний ресурс] / О. Шокало // Дзеркало тижня. – 1 квітня 2005. - № 12. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/SOCIETY/integratsiya_chi_povernennya_dodomu.html (дата звернення: 28.08.2017)

6. Малиновська О.А. Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] / О.А. Малиновська / веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/> (дата звернення: 28.08.2017)

7. Там само.

8. Кравчук К. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс] / К. Кравчук // Лівий Берег. - Режим доступу до ресурсу: http://lb.ua/society/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html (дата звернення: 28.08.2017)

9. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – С. 803.

10. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О.А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – С. 34.

11. Там само.

12. Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2002 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/ds/mr/122002.html> (дата звернення: 28.08.2017)

13. Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2003 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/ds/mr/mr_u/122003.html (дата звернення: 28.08.2017)

14. Міграційний рух населення за 2004 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/ds/mr/mr_u/mr122004_u.htm (дата звернення: 28.08.2017)

15. Міграційний рух населення України за січень-грудень 2005 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ds/mr/mr_u/mr1205_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

16. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2006 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ds/mr/mr_u/mr1206_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

17. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2007 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/mr/mr_u/mr1207_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

18. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2008 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ds/mr/mr_u/mr1208_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

19. Міграційний рух населення України у 2009 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ds/mr/mr_u/mr1209_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

20. Міграційний рух населення у 2010 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/mr/mr_u/mr1210_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

21. Міграційний рух населення у 2011 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

22. Міграційний рух населення у 2012 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr12_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

23. Міграційний рух населення у 2013 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/mr/mr_u/mr1213_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

24. Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2002 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/ds/mr/122002.html> (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України у січні-грудні 2007 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/mr/mr_u/mr1207_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

25. Там само.

26. Міграційний рух населення у 2012 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr12_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

27. Там само.

28. Кравчук К. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс] / К. Кравчук // Лівий Берег. - Режим доступу до ресурсу: http://lb.ua/society/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html (дата звернення: 28.08.2017)

29. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 4.

30. Україна серед лідерів: 6,6 млн. українців шукають щастя за кордоном [Електронний ресурс] // Голос.УА. - Режим доступу до ресурсу: http://holosua.com/news/ukrajina_sered_lideriv_6_6 mln_gromadjan_shukajut_sh_hastja_poza_jiji_kordonami/2012-01-20-23938 (дата звернення: 28.08.2017)

31. Малиновська О.А. Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] / О.А. Малиновська/ веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/> (дата звернення: 28.08.2017)

32. Национальное Бюро Статистики Республики Молдова [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&idc=295&id=2359> (дата звернення: 28.08.2017)

33. Гольбин Н. Чем привлекательна для украинских мигрантов Беларусь? [Електронний ресурс] / Н. Гольбин // особистий блог на Інтернет-порталі Liga.Net - Режим доступу до ресурсу: <http://blog.liga.net/user/ngolbin/article/9560.aspx> (дата звернення: 28.08.2017)

34. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О.А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – С. 33.

35. Там само.

36. Міграційний рух населення у 2013 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/mr/mr_u/mr1213_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

37. Українське суспільство в 1992–2010 рр.: соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2010. – 636 с.

38. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. - № 21. – С. 10.

39. Міграція населення України у 2004 році / Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. // Державний комітет статистики України. – К., 2005. – 162 с.

40. Білик О. Оцінка прямих втрат України від еміграції за рівнем освіти мігрантів [Електронний ресурс] / О. Білик / веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/37.pdf (дата звернення: 28.08.2017); Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2007 році: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2008. – 362 с.

41. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / Національний інститут стратегічних досліджень; голова редкол. Ю. Г. Рубан та інші – К.: НІСД, 2007. – С. 305.

42. Найчастіше з України за кордон виїжджають вчені-біологи, математики та медики [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 9 травня 2013. - Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/UKRAINE/naychastishe-z-ukrayini-za-kordon-viyizhdzhayut-vcheni-biologi-matematiki-ta-mediki121644_.html (дата звернення: 28.08.2017)

43. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О.А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – С. 40.

44. Міністерство праці та соціальної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index> (дата звернення: 28.08.2017)

45. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index> (дата звернення: 28.08.2017)

46. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 4.

47. Виступ Уповноваженого з прав людини Н.І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» (2 квітня 2003 р.). [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ombudsman.gov.ua/Vicnuk_4/vis4_04.htm (дата звернення: 28.08.2017)

48. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 20 квітня 2007. - № 15. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/migratsiyuy_kapital_v_ukrayini_prihovana_realnist.html (дата звернення: 28.08.2017)

49. Гульман М. Як «відпочивають» українські заробітчани / М. Гульман // Вісник податкової служби України. – 2007. - №14. – С. 63.

50. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 130.

51. Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» (17 листопада 2004 року) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl171104.htm (дата звернення: 28.08.2017)

52. Україна та Росія підписали меморандум щодо співробітництва в сфері трудових мігрантів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_ta_rosiya_pidpisali_memorandum_schodo_spivrobitnitstva_v_sferi_trudovih_migrantiv.html (дата звернення: 28.08.2017)

53. Кравчук К. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс] / К. Кравчук // Лівий Берег. - Режим доступу до ресурсу: http://lb.ua/society/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html (дата звернення: 28.08.2017)

54. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі / О.Є. Блинова. Монографія. – Херсон: РПО, 2011. – С. 39.

55. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 4.

56. Прибиткова І. М. Сучасні міграційні процеси в Україні / І. Прибиткова // Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К.: Європа без бар'єрів, 2011. – С. 9-30.

57. Хомра О. У. Вплив розселення на розвиток міграційних процесів / О.У. Хомра // Економічна географія. - Вип. 20. - К.: Вища школа. - 1976. - С. 36-42.

58. Стародуб А. «Мертві душі» трудових мігрантів. Чи справді за кордоном працює п'ять мільйонів українців? / А. Стародуб // Дзеркало тижня. – 10 червня 2005. - № 22.

59. Левкун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левкун. // Діалог - 25 вересня 2005. - С. 1-7.

60. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 130.

61. Там само. – С. 131.

62. Україна та Росія підписали меморандум щодо співробітництва в сфері трудових мігрантів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_ta_rosiya_pidpisali_memorandum_schodo_spivrobotnitstva_v_sferi_trudovih_migrantiv.html (дата звернення: 28.08.2017)

63. Найбільшу кількість мігрантів у Росію дає Україна [Електронний ресурс] // Українська правда. – 21 жовтня 2013. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/21/7000351/> (дата звернення: 28.08.2017)

64. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 4.

65. Путін нарахував від 1,5 до 5 мільйонів українських мігрантів у Росії [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 17 грудня 2013. - Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/ECONOMICS/rosiya-rozmistit-v-ukrayinskih-cinnih-paperah-15-mlrd-dol-134103_.html (дата звернення: 28.08.2017)

66. Там само.

67. Марков І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – С. 56.

68. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. - № 21. – С. 10.

69. Гольбин Н. Чем привлекательна для украинских мигрантов Беларусь? [Електронний ресурс] / Н. Гольбин // особистий блог на Інтернет-порталі Liga.Net - Режим доступу до ресурсу: <http://blog.liga.net/user/ngolbin/article/9560.aspx> (дата звернення: 28.08.2017)

70. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.

71. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 7.

72. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 51.

73. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.

74. Зовнішня трудова міграція населення України. Обстеження Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики (2009 р.) [Електронний ресурс] / веб-сайт Благодійного фонду Арсенія Яценюка. – Режим доступу до ресурсу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

75. Вовканич С.Й. Глобалізація, євроінтеграція України та збереження її національної ідентичності, цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи / С. Вовканич // Народознав. зошити. - 2003. - № 5-6. - С. 641-661

76. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 132.

77. Там само. – С. 133.

78. Толстокорова А. Транснациональная и гендерная парадигмы в изучении международной мобильности: на примере Украины / Алиса Толстокорова // Социологическое обозрение. – 2013. – № 2, том 12. – С. 109.

79. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 5.

80. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://iom.org.ua/ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

81. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 134.

82. Міграція населення України у 2004 році / Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. // Державний комітет статистики України. – К., 2005. – С. 6-10.

83. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. - № 21. – С. 10.

84. Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України / Інформаційно-аналітичне видання. – Київ: ТОВ «Вістка», 2011. – 88 с.

85. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.

86. Юськів Б. Десять міфів про сучасну міжнародну трудову міграцію в Україні / Б. М. Юськів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. - 2012. - № 20. - С. 66-73.

87. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / С.О. Западнюк / Наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: 2001. – С. 129-130.

88. Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. – С. 28.

89. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького

національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131-132.

90. Кравчук К. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс] / К. Кравчук // Лівий Берег. - Режим доступу до ресурсу: http://lb.ua/society/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html (дата звернення: 28.08.2017)

91. Найбільшу кількість мігрантів у Росію дає Україна [Електронний ресурс] // Українська правда. – 21 жовтня 2013. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/21/7000351/> (дата звернення: 28.08.2017)

92. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 132.

Посилання до підрозділу 4.2

1. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 3.

2. Migration Perspectives: Eastern Europe and Central Asia, 2006. – Vienna: IOM, 2006. – 152 p.

3. Левкун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левкун. // Діалог - 25 вересня 2005. - С. 1-7.

4. Звіт із світової міграції у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.iom.org.ua (дата звернення: 28.08.2017)

5. Зовнішня трудова міграція населення України. Обстеження Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики (2009 р.) [Електронний ресурс] / веб-сайт Благодійного фонду Арсенія Яценюка. – Режим доступу до ресурсу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

6. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. - С. 7.

7. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 49.

8. Єсінова Н.І., Мельник О.В. Особливості українського ринку праці / Н. І. Єсінова, О. В. Мельник // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 125-130.

9. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 16.

10. Населення України. Трудова еміграція в Україні. - Київ: Ін-т демографії і соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010 - С. 27.

11. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 49.

12. Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm (дата звернення: 28.08.2017)

13. Зовнішня трудова міграція населення України. Обстеження Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики (2009 р.) [Електронний ресурс] / веб-сайт Благодійного фонду Арсенія

Яценюка. – Режим доступу до ресурсу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

14. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 49.

15. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 6.

16. Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm (дата звернення: 28.08.2017)

17. Там само.

18. Там само.

19. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 13.

20. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 7.

21. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 4.

22. Там само. – С. 5.

23. Хомич Л. В. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. В. Хомич // Регіональні проблеми України географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць. - Херсон, 2007. - С. 312.

24. Марков І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – С.43.

25. Трудова міграція громадян України. Біла книга / за ред. В. Я. Шибко. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. - С. 10.

26. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 63.

27. Кількість українців, які нелегально працюють за кордоном, зросла [Електронний ресурс] // День – Режим доступу до ресурсу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/news/310715-kilkist-ukrayinciv-yaki-nelegalno-pracyuyut-za-kordonom-zrosla> (дата звернення: 28.08.2017)

28. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 6.

29. Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання / під ред. Наталії Пархоменко і Андрія Стародуба. - Київ: НВФ «Славутич-Дельфін», 2005 - 127 с.

30. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 14.

31. Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання / під ред. Наталії Пархоменко і Андрія Стародуба. - Київ: НВФ «Славутич-Дельфін», 2005 - 127 с.

32. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 7.

33. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 13.

34. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 5.

35. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 13.

36. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – С. 805.

37. Хомич Л. В. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. В. Хомич // Регіональні проблеми України географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць. - Херсон, 2007. - С.313.

38. Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm (дата звернення: 28.08.2017)

39. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 2.

40. Там само. – С. 2-3.

41. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 50.

42. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 19.

43. Прес-служба Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/press/?docID=10337> (дата звернення: 28.08.2017)

44. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 6.

45. Левченко К.Б., Трубавіна І.М., Цушко І.І. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навчально-методичний посібник / К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, І.І. Цушко. – К., 2007. – 240 с.

46. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавінна. - К.: Фоліо, 2003. - 114 с.

47. Святненко Г.В. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко. – К., 2000. – 92 с.

48. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів / А. Й. Ваврик. Зб. наук. праць Молодіжна політика: проблеми та перспективи, 2010. – 4 (14). - С. 401-405.

49. Двіжова О.В., Тютюник М.І. Засоби корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей / О.В. Двіжова, М.І. Тютюник. – Чернівці, 2006. – 214 с.

50. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів / А. Й. Ваврик. Зб. наук. праць Молодіжна політика: проблеми та перспективи, 2010. – 4 (14). - С. 401-405.

51. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. -

КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 13.

52. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів / А. Й. Ваврик. Зб. наук. праць Молодіжна політика: проблеми та перспективи, 2010. – 4 (14). - С. 401-405.

53. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Г. Католик // Вісник Львівського університету. Філософські науки. - 2008. – вип.1 - С. 220-228.

54. Любов на відстані. Трудова міграція змінює підходи українців до формування сім'ї [Електронний ресурс] // Тиждень. – 27 серпня 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/Society/57977> (дата звернення: 28.08.2017)

55. Там само.

56. Там само.

57. Саратан А., Савельева Г., Котельник В., Захаров С. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ-Восток / А. Стратан, Г. Савельева, В. Котельник, С. Захаров. – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/38. – С. 2.

58. Там само.

59. Гайдуцький А.П. Масштаби доходів українських трудових мігрантів / А.П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2009. – №2. – С.96 – 99.

60. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 11.

61. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україну / А. Гайдуцький // Вісник НБУ. – 2007. - №4. – С. 11.

62. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 11.

63. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / Національний інститут стратегічних досліджень; голова редкол. Ю. Г. Рубан та інші – К.: НІСД, 2007. – С. 305.

64. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 12.

65. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 50.

66. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – С. 11.

67. Марков І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – С. 4-5.

68. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. редактори Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, Я. Кондратьєв. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – С. 106

69. ООН повідомляє про різке зростання міграції в Україні[Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 15 липня 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_oon-povidomlyaye-pro-rizke-zrostannya-migratsiyi-v-ukrayini/640041 (дата звернення: 28.08.2017)

70. Приходько О. Європейська міграція в цифрах та узагальненнях [Електронний ресурс] / Оксана Приходько // Дзеркало тижня. – 3 жовтня 2008. - № 37. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/evropeyska_migratsiya_v_tsifrah_ta_uzagalnennya.html (дата звернення: 28.08.2017)

71. Тематична доповідь експертів Ради Європи до 8-ї Європейської конференції міністрів у справах міграції [Електронний ресурс] / веб-сайт 8-ї Європейської конференції міністрів у справах міграції. - Режим доступу до ресурсу: http://8emc.mvc-expo.com.ua/img/zstored/File/Issue_paper_en.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

72. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 7-8.

73. Там само. – С. 8.

74. Захист потерпілих від торгівлі людьми залежить від міжнародної співпраці України [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 12 листопада 2004. - № 46. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/SOCIETY/zahist_poterpilih_vid_torgivli_lyudmi_zalezhit_vid_mizhnarodnoyi_spivpratsi_ukrayini.html (дата звернення: 28.08.2017)

75. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 12.

76. Там само.

77. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 5.

78. Малиновська О.А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Національна академія держ. управління при Президентові України / О.А. Малиновська – К., 2005. – 426 с.

79. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий

доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – С. 5.

80. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., редакція від 1 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – С. 103.

81. Tishkov V., Zayinchkovskaya Z., Vitkovskaya G. Migration in the countries of the former Soviet Union. A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration / Valery Tishkov, Zhanna Zayinchkovskaya, Galina Vitkovskaya. – Geneva: Global Commission on international Migration (GCIM), 2005. – September. – 42 p.

82. Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. Парламентські слухання ВРУ від 3 липня 2013 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl7/5 session/par_sl/s 10307113.htm (дата звернення: 28.08.2017)

83. Жаліло Я. А Тенденції трудової міграції з України до країн СНД [Електронний ресурс] / Я.А. Жаліло / веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

84. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова - К.: Омбудсман України, 2003. - 190 с.

85. Бритченко С. П. Деякі питання регулювання імміграційних процесів в Україні / С. П. Бритченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 8 (22). – С. 32–40

86. Там само.

87. Кожний третій гастарбайтер у Росії – українець [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 12 лютого 2009. – Режим доступу до ресурсу:

http://gazeta.ua/articles/life/_kozhnij-tretij-gastarbajter-u-rosiyi-ukrayinec/282318?mobile=true (дата звернення: 28.08.2017)

88. Качурець Ч.І. Міграційні проблеми в зовнішній політиці України: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка / Ч.І. Качурець. – К., 2010. – 20 с.

89. Українські заробітчани в Росії: нові правила - нові проблеми [Електронний ресурс] // Deutsche Welle – 9 серпня 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8/a-17007642> (дата звернення: 28.08.2017)

90. Там само.

91. На заробітки в Росію: як почувуються українські мігранти в Москві [Електронний ресурс] // Корреспондент – 8 березня 2015 – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/world/russia/3488315-na-zarobitky-v-rosiui-yak-pochuvauitsia-ukrainski-mihranty-v-moskvi> (дата звернення: 28.08.2017)

92. Там само.

93. Українських заробітчани заманюватимуть до переїзду в Росію Москві [Електронний ресурс] // ТСН -22 травня 2013 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/svit/ukrayinskih-zarobitchan-zamanyuvatimut-do-pereyizdu-v-rosiyu-295144.html> (дата звернення: 28.08.2017)

94. Там само.

95. Куды едут украинцы в поисках работы [Електронний ресурс] // Ліга. Новини. – 21 березня 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.liga.net/news/N0814179.html> (дата звернення: 28.08.2017)

96. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIIM-Восток / Кристине Крума // KARIIM-Восток – Консорциум

прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 18-19.

97. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 26 квітня 1996 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_005 (дата звернення: 28.08.2017)

98. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про умови та порядок обміну житлових приміщень від 17 липня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113 (дата звернення: 28.08.2017)

99. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь щодо організації спільного контролю в пунктах пропуску на українсько-білоруському державному кордоні від 14 грудня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009 (дата звернення: 28.08.2017)

100. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина - Суспільство - Держава - Міжнародні структури / Л. Д. Чекаленко; Рада нац. безпеки і оборони України. - К.: НІПМБ, 2004. - 351 с.

101. Закордонне українство: витоки та сьогодення [Електронний ресурс] / веб-сайт посольства України в Канаді - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukremb.ca/canada/ua/5469.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

102. Иммиграция. Процесс приграничного сотрудничества. Седеркопингский процесс. Статистика по миграции. Беларусь [Електронний ресурс] / веб-сайт Археопарку «Междуречье». – Режим доступу до ресурсу: <http://soderkoping.org.ua/page 20807.html> (дата звернення: 28.08.2017)

103. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум

прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 17.

104. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161 (дата звернення: 28.08.2017)

105. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159 (дата звернення: 28.08.2017)

106. Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань національних меншин [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035 (дата звернення: 28.08.2017)

107. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160 (дата звернення: 28.08.2017)

108. Молдавию назвали беднейшей страной [Електронний ресурс] // Деловая газета Взгляд. – 17 октября 2005 год. – Режим доступу до ресурсу: <http://vz.ru/economy/2005/10/17/10007.html> (дата звернення: 28.08.2017)

Посилання до Розділу V.

Посилання до підрозділу 5.1.

1. Ганта В. Измерение интеграции трудовых мигрантов за границей. Молдова / В. Ганта - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 213/35. – С. 2.
2. Мукомель В. Методичні та практичні аспекти вивчення інтеграції іммігрантів: специфіка пострадянського простору / В. Мукомель // Методологія та методи вивчення міграційних процесів: навч. посібник / під ред. Ж. Зайончковської, І. Молодікової, В. Мукомелов. - М.: ФГУП «Виробничо-видавничий комбінат ВІНІТІ», 2007. – С. 165-192.
3. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 1.
4. Entzinger H. The Social Integration of Immigrants in the European Union [Електронний ресурс] / Han Entzinger // keynote speech at the JILPT International Symposium «Migration Policy and Society in Europe». - Tokyo, 17 January 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://www.jil.go.jp/foreign/event/symposium/sokuho/documents/20070117/Entzinger_e.pdf (date of the application: 28.08.2017)
5. Esser H. Soziologie. Spezielle Grundlagen. Band 2: Die Konstruktion der Gesellschaft / Hartmut Esser - Frankfurt-New York, Campus, 2000. - 511 s.
6. Ганта В. Измерение интеграции трудовых мигрантов за границей. Молдова / В. Ганта - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 213/35. – С. 5-6.
7. Ионцев В., Ивахнюк И. Модели интеграции мигрантов в современной России / В. Ионцев, И. Ивахнюк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2013/12. – С. 3.
8. Там само. – С. 3-4.

9. Там само. – С. 4.
10. Там само.
11. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – С. 5.
12. Калайков И.Д. Цивилизация и адаптация / И.Д. Калайков / Пер. с болг. – М.: Прогресс, 1984. – 240 с.; Маркарян Э. С. Очерки теории культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван, 1969. – 203 с.; Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука: (логико-методологический анализ) / Э. С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 284 с.; Флиер А.Я. Культурогенез / А.Я. Флиер. – М., 1995. – 128 с.
13. Кузнєцов П.С. Концепція соціальної адаптації / П.С. Кузнєцов. - Саратов: Вид-во Саратовського ун-ту, 2000. – 258 с.
14. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. – Київ-Харків, 2002. – С. 540.
15. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека./ С. И. Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.
16. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 1-2.
17. Leliugiene I. Socialinio pedagogo (darbuotojo) zinynas. / Irena Leliugiene // Kaunas: Technologija, 2003. – 427 p.
18. Ганта В. Измерение интеграции трудовых мигрантов за границей. Молдова / В. Ганта - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 213/35. – С. 4.
19. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2011. – С. 227.
20. Саратан А., Савельева Г., Котельник В., Захаров С. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ-Восток / А. Стратан, Г.

Савельева, В. Котельник, С. Захаров. – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/38. – С. 2.

21. Шпак Л.Л. Соціокультурна адаптація в радянському суспільстві / Л.Л. Шпак. - Красноярськ, 1991. – 21 с.

22. Костин Р.А. Миграции: современные проблемы Российской Федерации / Р.А. Костин. - СПб: Военно-транспортный институт железнодорожных войск и военных сообщений, 1997. - С.129.

23. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про встановлення квоти імміграції на 2010 рік № 231-р. від 17 лютого 2010 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=231-2010-%F0> (дата звернення: 28.08.2017)

24. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов - М.: Новое литературное обозрение, 2007. - С. 96.

25. Там само.

26. Южанин М.А. Про соціокультурні адаптації в іноетнічному середовищі: концептуальні підходи до аналізу / М.А. Южанин. – М., 2007. – С. 70-77.

27. Там само.

28. Минюшев Ф. И. Социальная антропология / Ф.И. Минюшев. – М., 1999. – С. 89.

29. Южанин М.А. Про соціокультурні адаптації в іноетнічному середовищі: концептуальні підходи до аналізу / М.А. Южанин. – М., 2007. – С. 70-77.

30. Культурология. XX століття. Енциклопедія у двох томах / Под ред. С.Я. Левіт. - СПб., 1998. – 243 с.

31. На заробітки в Росію: як почувуються українські мігранти в Москві [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 8 березня 2015. – Режим доступу до

ресурсы: <https://ua.korrespondent.net/world/russia/3488315-na-zarobitky-v-rosiui-yak-pochuvauitsia-ukrainski-mihranty-v-moskvi> (дата звернення: 28.08.2017)

32. Там само.

33. Юдина Т.Н. Социология миграции: учебное пособ. / Т.Н. Юдина. — М.: Академический Проект, 2006. — 272 с.

34. Юдіна Т.Н. Соціальне самопочуття мігрантів, що проживають у Центральному та Північно-західному федеральних округах [Електронний ресурс] / Т.Н. Юдіна / веб-сайт Центру міграційних досліджень. - Режим доступу до ресурсу: http://www.migrocenter.ru/science/science019_5.php (дата звернення: 28.08.2017)

35. Витковская Г.С. Вынужденная миграция: проблемы и перспективы / Г.С. Витковская. — М., 1993 — С. 275.

36. Габдрахманова Г.Ф. Социокультурная адаптация беженцев и вынужденных переселенцев в Республике Татарстан: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Институт истории АН РТ / Гульнара Фаатовна Габдрахманова - Казань, 2001. - С. 117.

37. Малиновська О.А. Міграційна політика Російської Федерації: сучасні підходи й уроки для України / О.А.Малиновська // Демографія та соціальна економіка. — 2007. - № 1. — С. 50-60.

38. Политика иммиграции и натурализации в России: состояние дел и направления развития: аналитический доклад / Под. ред. С.Н.Градириковского. — М., 2005. — С. 221.

39. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток — Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. — С. 7.

40. Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». — Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/konserciya/konserciya25.html> (дата звернення: 28.08.2017)

41. Концепция государственной миграционной политики Российской Федерации на период до 2015 года [Электронный ресурс] / официальный веб-сайт компании «КонсультантПлюс». – Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_131046/ (дата звернення: 28.08.2017)

42. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 8.

43. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 5.

44. Там само. – С. 6.

45. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 9.

46. Там само. – С. 13.

47. Ионцев В., Ивахнюк И. Модели интеграции мигрантов в современной России / В. Ионцев, И. Ивахнюк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2013/12. – С. 12.

48. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 19.

49. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 8.

50. Малиновська О.А. Міграційна політика Російської Федерації: сучасні підходи й уроки для України / О.А.Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2007. - № 1. – С. 50-60.

51. Марков І. Еміграція українців до Росії: сучасний стан та перспективи [Електронний ресурс] / І. Марков // Обозреватель.– Режим доступу до ресурсу: <http://obozrevatel.com/publication/emigratsiya-ukraintsiv-do-rosii-cuchasnij-stan-ta-perspektivi.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

52. Конвенція ООН про статус біженця [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 28.08.2017)

53. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070 (дата звернення: 28.08.2017)

54. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_j82 (дата звернення: 28.08.2017)

55. Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Беларусь и Республикой Казахстан от 17 января 1996 года [Електронний ресурс] / консультаційний правовий сайт Левоневського В.С. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd3626.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

56. Договор между Российской Федерацией и Республикой Беларусь «О равных правах граждан» от 25 декабря 1998 года [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». - Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_75558/ (дата звернення: 28.08.2017)

57. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 6.

58. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – С. 13.

59. Там само.

60. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 21.

61. Шахотько Л., Боброва А. Особенности интеграции мигрантов в современной Беларуси / Л. Шахотько, А. Боброва - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/10. – С. 2.

62. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 10.

63. Там само. – С. 14.

64. Бахур О. Права иммигрантов сквозь призму интеграции / Олег Бахур – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/32 – С. 17.

65. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

66. Закон Республики Молдова «Об интеграции иностранцев» № 274 от 27 декабря 2011 г. [Электронный ресурс] / правова база Републики Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=342438&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

67. Национальный план действий в области прав человека на 2011-2014 гг. в Республике Молдова [Электронный ресурс] / правова база Републики Молдова. Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=339395&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

68. Национальная стратегия в области миграции и убежища (2011-2020 гг.) в Республике Молдова [Электронный ресурс] / правова база Републики Молдова. – Режим доступа до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=340066&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

69. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – С. 21.

70. Там само. – С. 10.

71. Там само. – С. 13.

72. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. - № 2 (17). – С. 127-139.

73. Бучилова И.А., Алиева Т.И. Особенности социокультурной адаптации детей младшего школьного возраста, воспитывающихся в условиях двуязычия в семьях мигрантов / И.А. Бучилова, Т.И. Алиева // Сборник III международной научно-практической конференции «Общество, культура, личность. Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания» // Praha: Sociosféra-CZ, 2013. – С. 154-157.

74. Бучилова И.А., Алиева Т.И. Диагностические аспекты языковой и социокультурной адаптации детей – мигрантов младшего школьного возраста / И.А. Бучилова, Т.И. Алиева // Социально-психологическая адаптация

мигрантов в современном мире: материалы 2-й Международной научно-практической конференции / Ответственный редактор В.В. Константинов. – М.: Издательство «Перо», 2014. – С. 20-24.

75. Положение детей мигрантов в Санкт-Петербурге. – М.: Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ), 2011 – 166 с.

76. Там само.

77. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 20.

78. Ульянченко Н.А. Социокультурная адаптация детей-мигрантов / Н.А. Ульянченко // Поддержка одаренности – развитие креативности: материалы международного конгресса, Витебск, 22-27 сентября 2014 г.: в 2 т. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – Т. 1. – С. 112-116.

79. Селиванова Т. М. Результаты проекта «Интеграция беженцев в Беларуси, Молдове и Украине (фаза I)» в 2009-2010 гг. / Т. М. Селиванова // Журнал международного права и международных отношений. - 2011. - № 2. - С. 56-59

80. Там само.

81. Саратан А., Савельева Г., Котельник В., Захаров С. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ-Восток / А. Стратан, Г. Савельева, В. Котельник, С. Захаров. – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/38. – С. 11.

Посилання до підрозділу 5.2.

1. Тощенко Ж.Т., Чаптыкова Т.И. Диаспора как объект социологического исследования / Ж.Т.Тощенко, Т.И.Чаптыкова // Социс. – М., 1996. – №12. – С. 33–42.

2. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В.А.Тишков. – М., 2003. – 544 с.

3. Тишков В.А. Исторический феномен диаспоры / В.А. Тишков // Национальные диаспоры в России и за рубежом в XIX-XX вв. / под ред. Ю.А. Полякова и Г. Я. Тарле. – М., 2001. – С. 22.

4. Ионцев В., Ивахнюк И. Модели интеграции мигрантов в современной России / В. Ионцев, И. Ивахнюк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2013/12. – С. 13.

5. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С.8.

6. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 56.

7. Закон України «Про правовий статус закордонного українця» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4381-17> (дата звернення: 28.08.2017)

8. Там само.

9. В уряді буде створено департамент з української діаспори [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. - 18 лютого 2005 – Режим доступу до ресурсу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/253778-v-uryadi-bude-stvoreno-departament-z-ukrayinskoyi-diaspori> (дата звернення: 28.08.2017)

10. Там само.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р.» № 341-р від 15 червня 2006 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341-2006-%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

12. Романенчук А. Співпраця із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / А. Романенчук // Закарпаття онлайн. – 19 травня 2008 рік – Режим доступу до ресурсу: <http://zakarpattia.net.ua/News/21903-Spivpratsia-iz-zakordonnymy-ukraintsiamy-stan-problemy-perspektyvy> (дата звернення: 28.08.2017)

13. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 57.

14. Зубик А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії / А. І. Зубик // Географія та туризм. - 2014. - Вип. 27. - С. 203-204.

15. Ионцев В., Ивахнюк И. Модели интеграции мигрантов в современной России / В. Ионцев, И. Ивахнюк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2013/12. – С. 15.

16. Стадниченко О.І. Чинник діаспори в міждержавних відносинах України та Російської Федерації / О.І. Стадніченко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2007. - № 2. – С. 134-140.

17. Зубик А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії / А. І. Зубик // Географія та туризм. - 2014. - Вип. 27. - С. 203.

18. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 60.

19. Там само. – С. 57.

20. Зубик А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії / А. І. Зубик // Географія та туризм. - 2014. - Вип. 27. - С. 204.

21. Там само.

22. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – С. 100-101.

23. Дністрянський М. С. Етногеографія України: навч. посіб. / М. С. Дністрянський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 177.
24. Зубик А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії / А. І. Зубик // Географія та туризм. - 2014. - Вип. 27. - С. 206.
25. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 57.
26. Бабута М. Н. Формирование и современное состояние украинской диаспоры: конец XIX - начало XXI вв.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.07 / Бабута Марина Николаевна - Томск, 2008. - 162 с.
27. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 58.
28. Этническая история и духовная культура Оренбуржья: состояние и перспективы развития: материалы межрегиональной научно-практической конференции - Оренбург: Изд. центр ОГАУ, 2004. - 152 с.
29. Украинцы // Народы Пермского края: Истоки. Становление. Развитие: научно-популярная эн-циклопедия. – Пермь: ОТ и ДО, 2010. – С. 130-131.
30. Вознюк А.В. Украинский дом / А.В. Вознюк // Жизнь национальностей. - 2001. - № 4. - С. 19-20.
31. Устав АНО «Уральско-Украинское содружество в области культуры, науки, спорта и творчества, развития межнационального согласия». - Пермь, 2011. - 7 с.
32. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 59.

33. Полоскова Т. Диаспоры в системе международных связей / Т. Полосков. - М.: Научная книга, 1998. - 199 с.

34. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 60.

35. Этническая история и духовная культура Оренбуржья: состояние и перспективы развития: материалы межрегиональной научно-практической конференции - Оренбург: Изд. центр ОГАУ, 2004. - 152 с.

36. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 60.

37. Там само.

38. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії / В. Ідзьо. – Львів: БаК, 2000. – 304 с

39. В Москве проходит второй украинский конгресс. Участники встречи обсудят создание в РФ национально-культурной автономии [Электронный ресурс] // Независимая газета. – 25 октября 1997. - № 202. – Режим доступа до ресурсу: https://sites.ualberta.ca/~khineiko/NG_97_99/1148098.htm (дата звернення: 28.08.2017)

40. Стадниченко О.І. Чинник діаспори в міждержавних відносинах України та Російської Федерації / О.І. Стадніченко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2007. - № 2. – С. 134-140.

41. Придибайло О. Українська діаспора в Молдові [Електронний ресурс] / О. Придибайло / веб-сайт We.org.ua. - Режим доступа до ресурсу: <https://we.org.ua/demografiya/ukrayinska-diaspora-v-moldovi/> (дата звернення: 28.08.2017)

42. Зубик А. Етнографічні процеси в українській діаспорі Молдови / А. Зубик // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник

наукових праць. Міністерство освіти і науки України; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 166-172.

43. Там само.

44. Придибайло О. Українська діаспора в Молдові [Електронний ресурс] / О. Придибайло / веб-сайт We.org.ua. - Режим доступу до ресурсу: <https://we.org.ua/demografiya/ukrayinska-diaspora-v-moldovi/> (дата звернення: 28.08.2017)

45. Зубик А. Етнографічні процеси в українській діаспорі Молдови / А. Зубик // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. Міністерство освіти і науки України; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 166-172.

46. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навчальний посібник / С. А. Макарчук . – Київ: Знання, 2008 . – 471 с.

47. Українська спільнота в Молдові – минуле, теперішнє, майбутнє. - [Електронний ресурс] / веб-сайт української діаспори в Республіці Молдова. - Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainiansinmd.wordpress.com/2014/08/19/українська-спільнота-в-молдові-мину/> (дата звернення: 28.08.2017)

48. Там само.

49. Паламар Л. Специфіка викладання української мови у Молдові / Л. Паламар // Українознавство. – 2005. - № 4(17). – С. 109-112.

50. Там само.

51. Зубик А. Етнографічні процеси в українській діаспорі Молдови / А. Зубик // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. Міністерство освіти і науки України; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 166-172.

52. Українська спільнота в Молдові – минуле, теперішнє, майбутнє. - [Електронний ресурс] / веб-сайт української діаспори в Республіці Молдова. - Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainiansinmd.wordpress.com/2014/08/19/українська-спільнота-в-молдові-мину/> (дата звернення: 28.08.2017)

53. Зубик А. Етнографічні процеси в українській діаспорі Молдови / А. Зубик // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. Міністерство освіти і науки України; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 166-172.

54. Українська діаспора може стати підмогою для російської агентури в Молдові – аналітик [Електронний ресурс] / веб-сайт «Народний оглядач». - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ar25.org/article/ukrayinska-diaspora-mozhe-staty-pidmogoyu-dlya-rosiyskoyi-agentury-v-moldovi-analitik.html> (дата звернення: 28.08.2017)

55. Слабошпицький М. Ф. Поет із пекла: Романи / М.Ф. Слабошпицький – К.: Грамота, 2008. – 832 с.

56. Українська спільнота в Молдові – минуле, теперішнє, майбутнє. - [Електронний ресурс] / веб-сайт української діаспори в Республіці Молдова. - Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainiansinmd.wordpress.com/2014/08/19/українська-спільнота-в-молдові-мину/> (дата звернення: 28.08.2017)

57. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Молдовою [Електронний ресурс] / веб-сайт посольства України в Республіці Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://moldova.mfa.gov.ua/ua/ukraine-md/culture> (дата звернення: 28.08.2017)

58. Шахотько Л., Боброва А. Особенности интеграции мигрантов в современной Беларуси / Л. Шахотько, А. Боброва - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/10. – С. 3.

59. Там само.

60. Там само.

61. Там само. – С. 4.

62. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-

2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 80.

63. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] // матеріали офіційного веб-сайту посольства України в Республіці Білорусь – Режим доступу до ресурсу: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/ukrainians-in-by> (дата звернення: 28.08.2017)

64. Моцок В., Макар В., Попик С. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В. Моцок, В.Макар, С. Попик. – Чернівці, 2005. –С. 71.

65. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 80.

66. Волошин Ю. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] / Ю. Волошин // Дзеркало тижня. – 20 січня 2006. – №2. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ukrayintsi_v_bilorusi.html (дата звернення: 28.08.2017)

67. Там само.

68. Там само.

69. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 80.

70. Там само. – С. 81.

71. Кирдяшкіна Е. Дніпро на Днепре / Е. Кирдяшкіна // «Вестник Могилёва». – № 76. – 15 февраля 2014 г. – С. 8.

72. Філія «Заповіт» БГОУ «Ватра» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukraine.by/vatra/struktura/zapovit> (дата звернення: 28.08.2017)

73. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-

2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 82.

74. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] // матеріали офіційного веб-сайту посольства України в Республіці Білорусь – Режим доступу до ресурсу: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/ukrainians-in-by> (дата звернення: 28.08.2017)

75. Українська діаспора в Білорусі [Електронний ресурс] / веб-сайт «Стожари» – Режим доступу до ресурсу: <http://svitua.org/index.php/tsikavo/chudasii/item/z89cM2X3f9.html> (дата звернення: 28.08.2017)

76. Волошин Ю. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] / Ю. Волошин // Дзеркало тижня. – 20 січня 2006. – №2. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ukrayintsi_v_bilorusi.html (дата звернення: 28.08.2017)

77. Українська діаспора в Білорусі [Електронний ресурс] / веб-сайт «Стожари» – Режим доступу до ресурсу: <http://svitua.org/index.php/tsikavo/chudasii/item/z89cM2X3f9.html> (дата звернення: 28.08.2017)

78. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навчальний посібник / С. А. Макарчук . – Київ: Знання, 2008 . – 471 с.

79. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 83.

80. Там само. – С. 82-83.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Міждержавні угоди

1. Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_004 (дата звернення: 28.08.2017)

2. Договір між Україною і Російською Федерацією про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх держав від 14 січня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

3. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_157 (дата звернення: 28.08.2017)

4. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою від 29 грудня 1990 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_011 (дата звернення: 28.08.2017)

5. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19 листопада 1990 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_011 (дата звернення: 28.08.2017)

6. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь від 16 травня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний

веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/112_692 (дата звернення: 28.08.2017)

7. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова від 23 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_161 (дата звернення: 28.08.2017)

8. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., редакція від 1 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – С. 103.

9. Договор между Российской Федерацией и Республикой Беларусь «О равных правах граждан» от 25 декабря 1998 года [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». - Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_75558/ (дата звернення: 28.08.2017)

10. Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Беларусь и Республикой Казахстан от 17 января 1996 года [Електронний ресурс] / консультаційний правовий сайт Левоневського В.С. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd3626.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

11. Доповнення до Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р., від 23 квітня 2004 р. [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

12. Консульська конвенція між Україною і Республікою Молдова [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_667 (дата звернення: 28.08.2017)

13. Меморандум між Державною митною службою України і

Департаментом митного контролю Республіки Молдова про порядок надання взаємодопомоги [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_030 (дата звернення: 28.08.2017)

14. Меморандум про співробітництво між Міністерством соціальної політики України та Федеральною міграційною службою (Російська Федерація) з питань трудової міграції [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_376 (дата звернення: 28.08.2017)

15. Протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 29 травня 2006 р. [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

16. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення доповнень до угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Білорусь про порядок перетинання українсько-білоруського державного кордону громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 грудня 1998 р. від 18 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. - Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

17. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією від 14 січня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

18. Протокол про внесення змін до Угоди між Урядом України і

Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 року, підписаний 30 жовтня 2004 р. [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015> (дата звернення: 28.08.2017)

19. Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудових-мігрантів від 15 квітня 1994 року, від 25 листопада 2005 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

20. Протокол про спільний прикордонний та митний контроль в пунктах пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 29 січня 1996 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

21. Протоколи між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 30 вересня 2010 р. [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

22. Рішення між Україною і Республікою Білорусь про створення Міждержавного фонду допомоги біженцям та вимушеним переселенцям від 9 грудня 1994 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

23. Рішення між Урядом Україна і Урядом Республіки Молдова про Положення щодо загальної бази даних про незаконних мігрантів та осіб, в'їздом до держав-учасниць Угоди про співпрацю держав учасниць СНД в боротьбі з незаконною міграцією закритий відповідно до їх діючого національного законодавства, та порядку обміну інформацією про незаконну міграцію від 25 січня 2000 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

24. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про безвізові поїздки громадян від 12 вересня 2009 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/112_160 (дата звернення: 28.08.2017)

25. Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством праці та соціального розвитку Російської Федерації про співробітництво в соціально-трудої сфері [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/643_244 (дата звернення: 28.08.2017)

26. Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань національних меншин [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_035 (дата звернення: 28.08.2017)

27. Угода між Україною і Республікою Білорусь про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців і членів їх сімей від 19 березня 2003 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. - Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

28. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про

співробітництво в галузі освіти, науки та культури [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_008 (дата звернення: 28.08.2017)

29. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про пункти пропуску від 17 грудня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації.– Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

30. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 26 квітня 1996 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_005 (дата звернення: 28.08.2017)

31. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про умови та порядок обміну житлових приміщень від 17 липня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_113 (дата звернення: 28.08.2017)

32. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь щодо організації спільного контролю в пунктах пропуску на українсько-білоруському державному кордоні від 14 грудня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_009 (дата звернення: 28.08.2017)

33. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про організацію спільного контролю в пунктах пропуску через українсько-молдовський державний кордон від 11 березня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Посольства України в Російській Федерації. – Режим доступу до ресурсу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts> (дата звернення: 28.08.2017)

34. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про

приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон від 11 березня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_032 (дата звернення: 28.08.2017)

35. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 12 серпня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_160 (дата звернення: 28.08.2017)

36. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_083 (дата звернення: 28.08.2017)

37. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_159 (дата звернення: 28.08.2017)

38. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії та України, які працюють за межами кордонів своїх держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_266 (дата звернення: 28.08.2017)

39. Угода між Державним комітетом України у справах національностей та міграції та Міністерством внутрішніх справ Російської Федерації про співробітництво у сфері міграції [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу:

http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_235 (дата звернення: 28.08.2017)

40. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про безвізові поїздки громадян [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_062 (дата звернення: 28.08.2017)

2. Документи міжнародних організацій

41. Европейская конвенция о социальном обеспечении // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции / Междунар. орг. по миграции. – М., 1994. – С. 250-254.

42. Европейская социальная хартия // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции / Междунар. орг. по миграции. – М., 1994. – С. 255-259.

43. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. - Режим доступу до ресурсу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

44. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів: Конвенція Ради Європи від 24 листопада 1977 р. № 93 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2007. – № 24. – Ст. 973. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (дата звернення: 28.08.2017)

45. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.08.2017)

46. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_j82 (дата звернення: 28.08.2017)

47. Конвенція МОП № 100 Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312245:NO (дата звернення: 28.08.2017)

48. Конвенція МОП № 105 Про скасування примусової праці [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312250:NO (дата звернення: 28.08.2017)

49. Конвенція МОП № 111 Про дискримінацію в галузі праці й занять [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO (дата звернення: 28.08.2017)

50. Конвенція МОП № 118 Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення від 28 червня 1962 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_017 (дата звернення: 28.08.2017)

51. Конвенція МОП № 143 Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24 сервня 1975 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163 (дата звернення: 28.08.2017)

52. Конвенція МОП № 157 Про встановлення міжнародної системи збереження прав в галузі соціального забезпечення від 21 червня 1982 р. [Електронний ресурс] // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 3. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_012 (дата звернення: 28.08.2017)

53. Конвенція МОП № 97 Про працівників-мігрантів від 1 липня 1949 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (дата звернення: 28.08.2017)

54. Конвенція МОП № 29 Про примусову або обов'язкову працю [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОП. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312174:NO (дата звернення: 28.08.2017)

55. Конвенція ООН про статус біженця [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 28.08.2017)

56. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.08.2017)

57. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070 (дата звернення: 28.08.2017)

58. Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

59. Протокол ООН про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791 (дата звернення: 28.08.2017)

60. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти

транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_790 (дата звернення: 28.08.2017)

61. Решение о концепции сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в противодействии незаконной миграции [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_941 (дата звернення: 28.08.2017)

62. Соглашение о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов от 15 апреля 1994 г. [Електронний ресурс] / веб-сайт «Международный Альянс «Трудовая миграция» – Режим доступу до ресурсу: <http://ialm.ru/pages/71/id127.html> (дата звернення: 28.08.2017)

63. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_01 (дата звернення: 28.08.2017)

64. Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_012 (дата звернення: 28.08.2017)

65. Угода про співробітництво держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_078 (дата звернення: 28.08.2017)

3. Законодавчі документи національного рівня

66. Декларація Верховної Ради СРСР Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав № 772-1 від 14

листопада 1989 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0772400-89> (дата звернення: 28.08.2017)

67. Декларація прав національностей України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення: 28.08.2017)

68. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55–ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429. / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 28.08.2017)

69. Закон «О режиме иностранцев в Республике Молдова» № 200 от 16 июля 2010 г. [Електронний ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/ru/336056/> (дата звернення: 28.08.2017)

70. Закон Республики Беларусь «О внешней трудовой миграции» № 225-3 от 30 декабря 2010 г. [Електронний ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 4, 2/1777. / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon094.html> (дата звернення: 28.08.2017)

71. Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» от 1993 г. // Народная газета. - № 182-183.

72. Закон Республики Беларусь «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь» № 105-3 от 4 января 2010 г. [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon0104.html> (дата звернення: 28.08.2017)

73. Закон Республики Молдова «О трудовой миграции» № 180 от 10 июля 2008 г. [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon095.html> (дата звернення: 28.08.2017)

74. Закон Республики Молдова «Об интеграции иностранцев» № 274 от 27 декабря 2011 г. [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=342438&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

75. Закон Российской Федерации «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации» [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61570/ (дата звернення: 28.08.2017)

76. Закон Российской Федерации «О порядке выезда из Российской Федерации и въезда в Российскую Федерацию» [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11376/ (дата звернення: 28.08.2017)

77. Закон Российской Федерации «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» №115-ФЗ от 25 июля 2002 г. [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2002. – 31 июля (№ 3008). / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37868/ (дата звернення: 28.08.2017)

78. Закон Российской Федерации «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» [Электронный ресурс] / веб-сайт «Российской Газеты». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rg.ru/2006/07/20/migracia-uchet-dok.html> (дата звернення: 28.08.2017)

79. Закон СРСР «Про правове положення іноземних громадян в СРСР»
// Ведомости Верховного Совета СССР. – 1981. - № 26. – С. 836.

80. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 28.08.2017)

81. Закон України «Про біженців» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2557-14> (дата звернення: 28.08.2017)

82. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією» № 2247-III від 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2247-14> (дата звернення: 28.08.2017)

83. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 28.08.2017)

84. Закон України «Про державний кордон України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 28.08.2017)

85. Закон України
«Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/549217> (дата звернення: 28.08.2017)

86. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 28.08.2017)

87. Закон України «Про захист прав споживачів» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1023-12> (дата звернення: 28.08.2017)

88. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (дата звернення: 28.08.2017)

89. Закон України «Про імміграцію» № 2491-III від 07 червня 2001 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-14> (дата звернення: 28.08.2017)

90. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 28.08.2017)

91. Закон України «Про порядок в'їзду і виїзду з України громадян України» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3857-12> (дата звернення: 28.08.2017)

92. Закон України «Про правовий статус закордонного українця» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4381-17> (дата звернення: 28.08.2017)

93. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3929-12> (дата звернення: 28.08.2017)

94. Закон України «Про ратифікацію Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь» від 16 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 26. – С. 175.

95. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/962-12> (дата звернення: 28.08.2017)

96. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

97. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 28.08.2017)

98. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях № 194-З от 21 апреля 2003 г. (редакция от 30 декабря 2010 г.) [Електронний ресурс] // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 63, 2/946. – 9 июня 2003. / електронна база даних законодавства країн СНД. – Режим доступу до ресурсу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=14895 (дата звернення: 28.08.2017)

99. Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) [Електронний ресурс] / Національний правовий Інтернет-портал Республіки Білорусь. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=14551> (дата звернення: 28.08.2017)

100. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. [Електронний ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

101. Конституция Российской Федерации. – М.: Виктория Плюс, 2014. – 48 с.

102. Конституція України. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 88 с.

103. Концепция государственной миграционной политики Российской Федерации на период до 2015 года [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт компанії «КонсультантПлюс». – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_131046/ (дата звернення: 28.08.2017)

104. Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года [Электронный ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/koncersiya/koncersiya25.html> (дата звернення: 28.08.2017)

105. Концепція державної міграційної політики України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Луганської обласної державної адміністрації. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.loga.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2017)

106. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.08.2017)

107. Налоговый кодекс Российской Федерации. Части первая и вторая. – М.: Книгописная палата, 2001. – 352 с.

108. Национальная стратегия в области миграции и убежища (2011-2020 гг.) в Республике Молдова [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=340066&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

109. Национальный план действий в области прав человека на 2011-2014 гг. в Республике Молдова [Электронный ресурс] / правова база Республіки Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=339395&lang=2> (дата звернення: 28.08.2017)

110. Постанова Верховної Ради України Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/go/680-18> (дата звернення: 28.08.2017)

111. Правила пребывания иностранных граждан в СССР (утверждены Постановлением Совета Министров СССР № 433 от 10 мая 1984 г.) [Электронный ресурс] // Собрание Постановлений СССР. – 1984. - № 2. – С.

112. / економічний Інтернет портал economics.kiev.ua. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12869.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

112. Правила пребывания иностранных граждан в СССР от 26 апреля 1991 г. [Электронный ресурс] / веб-сайт Ярославського громадського центру «Гражданская безопасность». – Режим доступу до ресурсу: http://ruscan.narod.ru/prav_dly_inostr_SSSR.htm (дата звернення: 28.08.2017)

113. Про проведення парламентських слухань «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» [Электронный ресурс] / Інформаційний Інтернет-портал України. - Режим доступу до ресурсу: <http://ua-info.biz/legal/basekt/ua-smpisu.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

114. Проект Закона «Концепція державної міграційної політики України» [Электронный ресурс] / веб-портал української діаспори в Ірландії. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainians.ie/uk/news/news/?newsid=83> (дата звернення: 28.08.2017)

115. Проект Закона України «Про основні засади державної міграційної політики України» № 3158 від 16 вересня 2008 р. [Электронный ресурс] / офіційний веб-сайт Партії захисників Вітчизни. – Режим доступу до ресурсу: <http://karmazin.org.ua/pro-nas/zakonotvorcha-diyalnist/> (дата звернення: 28.08.2017)

116. Уголовный кодекс Республики Беларусь № 275-3 от 9 июля 1999 г. (редакция от 27 декабря 2010 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - № 76, 2/50. – 15 октября 1999.

117. Уголовный кодекс Российской Федерации. - М.: Эксмо, 2010 – 195 с.

118. Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. Парламентські слухання ВРУ від 3 липня 2013 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5_session/par_sl/s_10307113.htm (дата звернення: 28.08.2017)

119. Федеральный закон Российской Федерации «О внесении изменений в Федеральный закон «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации» № 86-ФЗ от 19 мая 2010 г. // Российская газета. – 2010. – 21 мая (№ 5188).

120. Федеральный закон Российской Федерации «О внесении изменений в Федеральный закон «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» и о признании утратившими силу отдельных положений Федерального закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации» №110-ФЗ от 18 июля 2006 г. // Российская газета. – 2006 г. – 20 июля. (№ 4122).

121. Федеральный закон Российской Федерации «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» № 109-ФЗ от 18 июля 2006 г. // Российская газета. – 2006. – 20 июля (№ 4122).

122. Федеральный закон Российской Федерации «О ратификации Протокола о внесении изменений в Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о безвизовых поездках граждан Российской Федерации и Украины от 16 января 1997 года» №140-ФЗ от 18 ноября 2004 г. // Российская газета. – 2004. – 19 ноября.

4. Виконавчі документи національного рівня

123. Временное положение об особом порядке пребывания в городе Москве-столице РФ граждан, постоянно проживающих за пределами России № 637 РМ от 5 ноября 1993 г. [Електронний ресурс] / консультаційний веб-сайт «Миграция и Право». – Режим доступу до ресурсу:

http://refugee.memo.ru/For_All/law.nsf/2e0bb2fd8f6950cac3256b89007321e0/2ad95cfbfb42450ec325792c00307b3a!OpenDocument (дата звернення: 28.08.2017)

124. Концепція регулювання міграційних процесів в Російській Федерації (схвалена розпорядженням Уряду РФ № 256-1 від 1 березня 2003 р.) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МЗС РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.mid.ru//bdomp/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/036aa5d55070cf9943256ce2002bdee8!OpenDocument> (дата звернення: 28.08.2017)

125. План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики (затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1058-р від 12 жовтня 2011 р.) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-2011-%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

126. Положение о выдаче иностранным гражданам и лицам без гражданства разрешения на работу // Российская газета. – 2003. – 9 января (№ 3116).

127. Положення про Державну міграційну службу України № 405/2011 від 6 квітня 2011 р. // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 квітня.

128. Постанова № 782 «Об утверждении квоты на выдачу иностранным гражданам приглашений на въезд в Российскую Федерацию в целях осуществления трудовой деятельности» [Електронний ресурс] / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon029.html> (дата звернення: 28.08.2017)

129. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року № 36783/2006 від 5 липня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27. – С. 72. (ст. 1961).

130. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон №

610 від 7 серпня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

131. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про посвідчення особи на повернення в Україну № 1079 від 25 серпня 2004 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1079-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

132. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Програми забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлених іноземцями дітей на період до 2005 року № 1559 від 17 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1559-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

133. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Тимчасового положення про порядок визначення статусу біженців з Республіки Молдова і надання їм допомоги № 378 від 8 липня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/378-92-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

134. Постанова Кабінету Міністрів України Про Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію № 1074 від 29 грудня 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1074-95-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

135. Постанова Кабінету Міністрів України Про утворення Державної міграційної служби України № 643 від 24 червня 2009 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643-2009-%D0%BF> (дата звернення: 28.08.2017)

136. Постановление «Об утверждении перечня мест, для посещения которых, и объектов, для въезда на территорию которых и пребывания на ней иностранным гражданам, лицам без гражданства необходимо специальное разрешение, а также государственных органов и иных организаций, уполномоченных выдавать такие разрешения» (редакция от 9 июля 2010 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь - 2006. – 15 февраля - № 24, 5/17223.

137. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении инструкции о порядке выдачи иностранным гражданам и лицам без гражданства специальных разрешений на право занятия трудовой деятельностью в Республике Беларусь» № 264 от 23 ноября 2004 г. (редакция от 9 января 2009 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь - 2004. – 13 декабря - № 192, 8/11759.

138. Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь «Об утверждении Инструкции о порядке выдачи разрешения на привлечение в Республику Беларусь иностранной рабочей силы и специального разрешения на право занятия трудовой деятельностью в Республике Беларусь и признании утратившими силу некоторых постановлений Министерства внутренних дел Республики Беларусь» № 247 от 7 июля 2011 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2011. – 15 июля. - № 83, 8/23904.

139. Постановление Правительства Российской Федерации «О квотах на выдачу иностранным гражданам и лицам без гражданства разрешений на временное проживание в Российской Федерации» [Электронный ресурс] / веб-сайт Института демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». - Режим доступа до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon015.html> (дата звернення: 28.08.2017)

140. Постановление правительства Российской Федерации «О порядке выдачи разрешительных документов для осуществления иностранными гражданами временной трудовой деятельности в Российской Федерации» [Электронный ресурс] / официальный веб-сайт компании «КонсультантПлюс». - Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_63866/ (дата звернення: 28.08.2017)

141. Постановление Совета Министров Беларуси «Об утверждении положения о порядке проведения идентификации личности иностранного гражданина или лица без гражданства, пребывающего в Республике Беларусь и не имеющего документа для выезда за границу, и формы справки, подтверждающей личность иностранного гражданина или лица без гражданства» № 892 от 10 июня 2010 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2010. – 17 июня. - № 145, 5/32015.

142. Постановление Совета министров Республики Беларусь «О порядке оформления документов для выезда из Республики Беларусь лицам без гражданства, постоянно проживающим в Республике Беларусь» № 195 от 29 марта 1994 г.// Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. - 1994. - № 9 - ст. 155.

143. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О порядке создания мест для временного содержания иностранных граждан и лиц без гражданства, подлежащих депортации» № 1592 от 15 октября 1999 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – 5 ноября. - № 82, 5/1835.

144. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении правил включения иностранных граждан и лиц без гражданства в список лиц, которым отказано в выезде из Республики Беларусь, и исключения иностранных граждан и лиц без гражданства из этого списка, а также порядка ведения такого списка» № 1054 от 14 июля 2010 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2010. – 26 июля. - № 175, 5/32190.

145. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о порядке депортации иностранных граждан и лиц без гражданства» № 333 от 15 марта 2007 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2007. – 22 марта. - № 69, 5/24894.

146. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении положения о порядке осуществления высылки иностранных граждан и лиц без гражданства из Республики Беларусь и признании утратившими силу некоторых Постановлений Совета Министров Республики Беларусь по вопросам депортации таких лиц» № 146 от 3 февраля 2006 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – 15 февраля - № 24, 5/17224.

147. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении порядка оказания юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями услуг по подбору персонала из числа иностранных граждан и лиц без гражданства, не имеющих разрешений на постоянное проживание в Республике Беларусь» № 885 от 30 июня 2011 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2011. – 12 июля - № 78, 5/34089.

148. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения о порядке приглашения иностранных граждан и лиц без гражданства в Республику Беларусь в целях занятия религиозной деятельностью» №123 от 30 января 2008 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2008. – 11 февраля - № 31, 5/26713.

149. Распоряжение Правительства РФ «О Концепции регулирования миграционных процессов в Российской Федерации» № 256-р от 1 марта 2003 г. [Электронный ресурс] / официальный веб-сайт компании «КонсультантПлюс». – Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113093/ (дата звернення: 28.08.2017)

150. Рішення РНБО Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності від 15 червня

2007 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07> (дата звернення: 28.08.2017)

151. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р.» № 341-р від 15 червня 2006 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341-2006-%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

152. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про встановлення квоти імміграції на 2010 рік № 231-р. від 17 лютого 2010 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=231-2010-%F0> (дата звернення: 28.08.2017)

153. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 28.08.2017)

154. Указ Президента Российской Федерации «О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти» [Електронний ресурс] / офіційний Інтернет-портал правової інформації РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102073068&backlink=1&&nd=102085677> (дата звернення: 28.08.2017)

155. Указ Президента Российской Федерации «Вопросы структуры федеральных органов исполнительной власти» [Електронний ресурс] / офіційний Інтернет-портал правової інформації РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&&nd=102073068&rdk=&backlink=> (дата звернення: 28.08.2017)

156. Указ Президента України Про Державну службу зайнятості України № 19/2013 від 16 січня 2013 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-

сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/19/2013> (дата звернення: 28.08.2017)

157. Указ Президента України Про забезпечення організації співпраці з українцями, які проживають за межами України № 486/2004 від 27 квітня 2004 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486/2004> (дата звернення: 28.08.2017)

158. Указ Президента України Про заходи щодо охорони державного кордону України з Республікою Молдова № 158 від 17 березня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/158/92> (дата звернення: 28.08.2017)

159. Указ Президента України Про Концепцію Державної міграційної політики № 622/2011 від 30 травня 2011 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (дата звернення: 28.08.2017)

160. Указ Президента України Про порядок розгляду питань, зв'язаних з громадянством України № 196 від 31 березня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/196/92> (дата звернення: 28.08.2017)

161. Указ Президента України Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади № 1085/2010 від 10 грудня 2010 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Президента України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/12584.html> (дата звернення: 28.08.2017)

5. Офіційні виступи, промови, заяви державних діячів, політиків та дипломатів

162. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової на представленні у Верховній Раді України Спеціальної

доповіді «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001715-08> (дата звернення: 28.08.2017)

163. Виступ Уповноваженого з прав людини Н.І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» (2 квітня 2003 р.). [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ombudsman.gov.ua/Vicnuk_4/vis4_04.htm (дата звернення: 28.08.2017)

164. Вступительное слово В.В. Путина на заседании Совета Безопасности [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Президента РФ. – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/12/99294.shtml> (дата звернення: 28.08.2017)

165. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова - К.: Омбудсман України, 2003. - 190 с.

166. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. – К., 2003. – 224 с.

6. Документи громадських організацій

167. Звіт Об'єднання українців Росії (ОУР) про діяльність між VIII та IX Світовими Конгресами Українців (серпень 2003 р. – серпень 2008 р) [Електронний ресурс] / незалежний веб-сайт української діаспори в РФ «Кобза» – Режим доступу до ресурсу: <http://kobza.com.ua/objednannja-ukrajinciv-rosiji/2446-rjatyrichka-our.html> (дата звернення: 28.08.2017)

168. Устав АНО «Уральско-Украинское содружество в области

культури, науки, спорта и творчества, развития межнационального согласия».
- Пермь, 2011. - 7 с.

7. Статистичні матеріали

169. International Labour Organisation (1954), The Age of Retirement. European Regional Conference, 1955. - report IV, annex 147. - 13 December 1954.

170. World Migration Report 2011 Communicating Effectively About Migration [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОМ. – Режим доступу до ресурсу: www.iom.int (date of the application: 28.08.2017)

171. Доклад «Заработная плата в мире в 2014–2015 гг.»: Заработная плата и неравенство доходов / ГТПДТ и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2015. - 148 с.

172. Звіт із світової міграції у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) [Електронний ресурс] / Представництво МОМ в Україні – Режим доступу до ресурсу: www.iom.org.ua (дата звернення: 28.08.2017)

173. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» [Електронний ресурс] / веб-сайт благодійної організації «Карітас України». – Режим доступу до ресурсу: http://www.caritas-ua.org/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=220:m&catid=16:si-&lang=uk (дата звернення: 28.08.2017)

174. Зовнішня трудова міграція населення України. Обстеження Українського центру соціальних реформ та Державного комітету статистики (2009 р.) [Електронний ресурс] / веб-сайт Благодійного фонду Арсенія Яценюка. – Режим доступу до ресурсу: <http://openukraine.org/doc/ВК-MIGR-END.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

175. Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних

реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. - 120 с.

176. Иммиграция. Процесс приграничного сотрудничества. Седеркопингский процесс. Статистика по миграции. Беларусь [Электронный ресурс] / веб-сайт Археопарку «Междуречье». – Режим доступа до ресурсу: <http://soderkoping.org.ua/page 20807.html> (дата звернення: 28.08.2017)

177. Иностраные мигранты в России: как снизить межнациональную напряженность? [Электронный ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 984 от 23 июня 2008 г. – Режим доступа до ресурсу: <http://old2.wciom.ru/index.php?id=459&uid=10303> (дата звернення: 28.08.2017)

178. Миграция населения Республики Беларусь. Статистический бюллетень. - Минск, 2011. – 25 с.

179. Міграційний рух населення за 2004 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/ds/mr/mr_u/mr122004_u.htm (дата звернення: 28.08.2017)

180. Міграційний рух населення у 2010 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/mr/mr_u/mr1210_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

181. Міграційний рух населення у 2011 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

182. Міграційний рух населення у 2012 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr12_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

183. Міграційний рух населення у 2013 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу

до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/mr/mr_u/mr1213_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

184. Міграційний рух населення України за січень-грудень 2005 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ds/mr/mr_u/mr1205_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

185. Міграційний рух населення України у 2009 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ds/mr/mr_u/mr1209_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

186. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2006 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ds/mr/mr_u/mr1206_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

187. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2007 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/mr/mr_u/mr1207_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

188. Міграційний рух населення України у січні-грудні 2008 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ds/mr/mr_u/mr1208_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

189. Міграція населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За редакцією О.Г. Осауленка // Державний комітет статистики України. – К., 2004. – 322 с.

190. Міграція населення України у 2003 році / Відповідальні за випуск Стельмах Л. М., Івончик Н.П. // Державний комітет статистики України. – К., 2004. – 157 с.

191. Міграція населення України у 2004 році / Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. // Державний комітет статистики України. – К., 2005. – 162 с.

192. Міграція населення України у 2005 році / Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. // Державний комітет статистики України. – К., 2006. – 104 с.
193. Міграція населення України у 2007 році / Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. // Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 99 с.
194. Население Республики Беларусь. Статистический сборник. – Минск, 2006. – 295 с.
195. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2007 році: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2008. – 362 с.
196. Національний реєстр населення (Державний центр інформаційних джерел «Registru», Міністерство інформаційних технологій та комунікацій) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://old-www.registru.md/ra_ru/ (дата звернення: 28.08.2017)
197. Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2002 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/ds/mr/122002.html> (дата звернення: 28.08.2017)
198. Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2003 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/ds/mr/mr_u/122003.html (дата звернення: 28.08.2017)
199. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К., 2009. – 567 с.
200. Этнические симпатии и антипатии россиян [Електронний ресурс] / ВЦИОМ, пресс-выпуск № 1498 от 20 мая 2010 г. – Режим доступу до ресурсу: <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=13515> (дата звернення: 28.08.2017)

8. Довідкові матеріали

201. Global Trends 2025: A Transformed World [Електронний ресурс] / веб-сайт Американського інституту СРА. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf> (date of the application: 28.08.2017)

202. International Migration Law [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт МОМ. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shred/mainsite/published_docs/serial_publications/Glossary (date of the application: 28.08.2017)

203. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

204. Веб-сайт організації «Міжнародний центр перспективних досліджень» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.icps.com.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

205. Вечканов Г. С., Вечканова Г.Р. Микро- и макроэкономика: энциклопедический словарь / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. - СПб.: Лань, 2000. - 351 с.

206. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред.-кол.: О.М. Маринич (відповід.ред.) та ін. - К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. - Т.2: З-О. - 480 с.

207. Государственная программа переселения [Електронний ресурс] / Интернет-портал «Русский Век». - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ruvek.info/?module=regions&action=list> (дата звернення: 28.08.2017)

208. Демографический понятийный словарь / Под ред. Л.Л. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. - М., 2003. – 352 с.

209. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с.

210. Економічна енциклопедія: У трьох т. - Т.2 / Редкол.: С.В.Мочерний (відповід. ред.) та ін. - К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

211. Закордонне українство: витоки та сьогодення [Електронний ресурс] / веб-сайт посольства України в Канаді - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukremb.ca/canada/ua/5469.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

212. Захист прав і майнових інтересів українських фізичних та юридичних осіб за кордоном [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/1872> (дата звернення: 28.08.2017)

213. Конвенции, принятые Международной организацией труда. Перечень конвенций, ратифицированных Россией (СССР) [Електронний ресурс] / Интернет-портал «Тор Медіс». - Режим доступу до ресурсу: http://www.topmedic.ru/dc/dc_f/konven.htm#02 (дата звернення: 28.08.2017)

214. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Молдовою [Електронний ресурс] / веб-сайт посольства України в Республіці Молдова. – Режим доступу до ресурсу: <http://moldova.mfa.gov.ua/ua/ukraine-md/culture> (дата звернення: 28.08.2017)

215. Культурологія. ХХ століття. Енциклопедія у двох томах / Под ред. С.Я. Левіт. - СПб., 1998. – 243 с.

216. Методичні рекомендації щодо визначення обсягів міждержавної трудової міграції [Електронний ресурс] / Державна установа Науково-дослідний інститут Соціально-трудоких відносин Міністерства соціальної політики України – Режим доступу до ресурсу: <http://lir.lg.ua/mairasiya.html> (дата звернення: 28.08.2017)

217. Миграция во взаимосвязанном мире: новые направления деятельности. Доклад Глобальной комиссии по международной миграции. - М.: Оргсервис – 2000, 2006. – 100 с.

218. МИРПАЛ [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://mirpal.org/> (дата звернення: 28.08.2017)

219. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – 912 с.

220. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://iom.org.ua/ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

221. Міжнародний центр перспективних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.icps.com.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

222. Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index> (дата звернення: 28.08.2017)

223. Міністерство праці та соціальної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index> (дата звернення: 28.08.2017)

224. Народонаселение: энциклопедический словарь / редкол. А.Я. Кваша, Г.Г. Меликьян, А.А. Ткаченко и др. – М.: Большая Рос. энцикл., 1994. – 640 с.

225. Национальное Бюро Статистики Республики Молдова [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&idc=295&id=2359> (дата звернення: 28.08.2017)

226. Непотрібна наука або проблеми українських науковців після стажування за кордоном [Електронний ресурс] // Освіта.уа. – Режим доступу до ресурсу: <http://osvita.ua/abroad/science/articles/17553> (дата звернення: 28.08.2017)

227. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

228. Офіційний сайт Державного комітету України у справах національностей та релігій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=157232&cat_id=43161 (дата звернення: 28.08.2017)

229. Офіційний сайт Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dpsu.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

230. Офіційний сайт Посольства України в Аргентинській Республіці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://argentina.mfa.gov.ua/ua> (дата звернення: 28.08.2017)

231. Офіційний сайт Центру допомоги громадянам України за кордоном [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/517.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

232. Офіційний сайт ЮНЕСКО [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://en.unesco.org/> (дата звернення: 28.08.2017)

233. Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» (17 листопада 2004 року) [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. - Режим доступу до ресурсу: http://static.rada.gov.ua/zakon/sk14/par_sl/sl171104.htm (дата звернення: 28.08.2017)

234. Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm (дата звернення: 28.08.2017)

235. Прес-служба Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/press/?docID=10337> (дата звернення: 28.08.2017)

236. Сборник международных правовых документов регулирующих вопросы миграции. - Международная организация по миграции, 1994. – 367 с.

237. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. та інших міжнародних актів [Електронний ресурс] / веб-сайт Федерації профспілок України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok->

konventsij-mop-ratifikovanih-ukrajinoju-stanom-na-29-zhovtnya2013-r (дата звернення: 28.08.2017)

238. Справочник по терминологии в области миграции. – М.: МОП, 2011. – 166 с.

239. Табачник Д.В., Попов Г.Д. Українці зарубіжжя та Україна: Довідник / Д.В. Табачник, Г.Д. Попов. – К.: Знання, 2007. – 399 с.

240. Тематична доповідь експертів Ради Європи до 8-ї Європейської конференції міністрів у справах міграції [Електронний ресурс] / веб-сайт 8-ї Європейської конференції міністрів у справах міграції. - Режим доступу до ресурсу: http://8emc.mvc-expo.com.ua/img/zstored/File/Issue_paper_en.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

241. Українська діаспора в Білорусі [Електронний ресурс] / веб-сайт «Стожари» – Режим доступу до ресурсу: <http://svitua.org/index.php/tsikavo/chudasii/item/z89cM2X3f9.html> (дата звернення: 28.08.2017)

242. Українська діаспора може стати підмогою для російської агентури в Молдові – аналітик [Електронний ресурс] / веб-сайт «Народний оглядач». - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ar25.org/article/ukrayinska-diaspora-mozhe-staty-pidmogoyu-dlya-rosiyskoyi-agentury-v-moldovi-analitik.html> (дата звернення: 28.08.2017)

243. Українська спільнота в Молдові – минуле, теперішнє, майбутнє. - [Електронний ресурс] / веб-сайт української діаспори в Республіці Молдова. - Режим доступу до ресурсу: <https://ukrainiansinmd.wordpress.com/2014/08/19/українська-спільнота-в-молдові-мину/> (дата звернення: 28.08.2017)

244. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] // матеріали офіційного веб-сайту посольства України в Республіці Білорусь – Режим доступу до ресурсу: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/ukrainians-in-by> (дата звернення: 28.08.2017)

245. Філія «Заповіт» БГОУ «Ватра» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukraine.by/vatra/struktura/zapovit> (дата звернення: 28.08.2017)

246. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. – Київ-Харків, 2002. – 670 с.

247. Філософський словник соціальних термінів. / Ред. рада Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Кремень В.Г. та ін., 3-тє вид., доп. – К.; Х., Р.И.Ф., 2005. – 672 с.

248. ЦДАВО України. – Ф. 1. Верховна Рада України. Комісія у закордонних справах і зв'язках з СНД. – Оп. 22. – Спр. 3477. Інформаційно-довідкові документи. 2.04.1994 р. – 2.10. 1994 р. – 69.

249. Юдина Т.Н. Миграция. Словарь основных терминов / Т.Н. Юдина. – 2007. – 480 с.

250. Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т.3: К-М. – 790 с.

9.Матеріали засобів масової інформації

251. Аргументы и факты в Беларуси [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.aif.by/> (дата звернення: 28.08.2017)

252. Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 8 (22). – С. 32–40.

253. В Москве проходит второй украинский конгресс. Участники встречи обсудят создание в РФ национально-культурной автономии [Електронний ресурс] // Независимая газета. – 25 октября 1997. - № 202. – Режим доступу до ресурсу: https://sites.ualberta.ca/~khineiko/NG_97_99/1148098.htm (дата звернення: 28.08.2017)

254. В уряді буде створено департамент з української діаспори [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. - 18 лютого 2005 – Режим доступу

до ресурсу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/253778-v-uryadi-bude-stvoreno-departament-z-ukrayinskoji-diaspori> (дата звернення: 28.08.2017)

255. Век глобалізації. – 2008. - № 2. – С. 77-87.

256. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2007. - № 2. – С. 134-140.

257. Віче. Журнал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.viche.info/%20jornal/310> (дата звернення: 28.08.2017)

258. Гілея. – 2007. – Вип. 7. – С. 116 – 137.

259. Демографія та соціальна економіка. – 2007. - №1. – С. 50-60.

260. День. – 1 липня 2009.

261. День. – 3 грудня 2015.

262. День. – 7 березня 2012.

263. Дзеркало тижня [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dt.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

264. Дзеркало тижня. – 1 вересня 2006. - № 33.

265. Дзеркало тижня. – 1 квітня 2005. - № 12.

266. Дзеркало тижня. – 10 червня 2005. - № 22.

267. Дзеркало тижня. – 12 листопада 2004. - № 46

268. Дзеркало тижня. – 20 січня 2006. – № 2.

269. Дзеркало тижня. – 24 лютого 2012. - № 7.

270. Дзеркало тижня. – 24 червня 2011. - № 23.

271. Дзеркало тижня. – 25 квітня 2003. - № 16.

272. Дзеркало тижня. – 3 жовтня 2008. - № 37.

273. Дзеркало тижня. – 5 жовтня 2007. - № 37.

274. Дзеркало тижня. – 9 жовтня 2015. - № 38.

275. Економічна географія. - Вип. 20. - К.: Вища школа. - 1976. - С. 36-42.

276. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 125-130.

277. Експрес. – 14-21 червня 2007. – № 85. – С. 2.

278. Журнал международного права и международных отношений. - 2011. - № 2. - С. 56-59.

279. Журнал международного права и международных отношений. – 2012. - № 4. – С. 3-11.

280. За місяць українців стало на 9 тисяч менше [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 21 вересня 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_za-misyac-ukrayinciv-stalo-na-9-tisyach-menshe/354699 (дата звернення: 28.08.2017)

281. Закордоном живе 14% громадян України [Електронний ресурс] // Українська правда. – 26 листопада 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/30/6630949/> (дата звернення: 28.08.2017)

282. Кількість українців, які нелегально працюють за кордоном, зросла [Електронний ресурс] // День. – Режим доступу до ресурсу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/news/310715-kilkist-ukrayinciv-yaki-nelegalno-pracuuyut-za-kordonom-zrosla> (дата звернення: 28.08.2017)

283. Кожний третій гастарбайтер у Росії – українець [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 12 лютого 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_kozhnij-tretij-gastarbajter-u-rosiyi-ukrayinec/282318?mobile=true (дата звернення: 28.08.2017)

284. Кудя едут украинцы в поисках работы [Електронний ресурс] // Ліга. Новості. – 21 березня 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.liga.net/news/N0814179.html> (дата звернення: 28.08.2017)

285. Любов на відстані. Трудова міграція змінює підходи українців до формування сім'ї [Електронний ресурс] // Тиждень. – 27 серпня 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/Society/57977> (дата звернення: 28.08.2017)

286. Міграція. Всеукраїнська інформаційно-аналітична щомісячна газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.migraciya.com.ua> (дата звернення: 28.08.2017)

287. Молдавию назвали беднейшей страной [Електронний ресурс] // Деловая газета Взгляд. – 17 октября 2005 год. – Режим доступа до ресурсу: <http://vz.ru/economy/2005/10/17/10007.html> (дата звернення: 28.08.2017)

288. Молдавские ведомости [Електронний ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.vedomosti.md/> (дата звернення: 28.08.2017)

289. Мониторул Офичиал. - 13 мая 2011. - № 78-81

290. Мониторул Офичиал. - 15 июля 2011. - № 114-116

291. Мониторул Офичиал. - 11 февраля 2011. - № 25-27

292. Мониторул Офичиал. - 15 июля 2011. - № 114-116

293. Мониторул Офичиал. - 16 января 2009. - № 3-6

294. Мониторул Офичиал. - 17 октября 2008. - № 187-188

295. Мониторул Офичиал. - 22 июля 2011. - № 118-121

296. Мониторул Офичиал. - 22 ноября 2001. - № 141-143

297. Мониторул Офичиал. - 24 августа 1995. - № 47

298. Мониторул Офичиал. - 28 декабря 2007. - № 203-206

299. Мониторул Офичиал. - 31 декабря 2010. - № 259-263

300. Мониторул Офичиал. - 7 июля 2006. - № 102-105

301. Мониторул Офичиал. - 8 мая 2009. - № 86-88

302. На заробітки в Росію: як почувуються українські мігранти в Москві [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 8 березня 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/world/russia/3488315-na-zarobitky-v-rosiui-yak-pochuvauitsia-ukrainski-mihranty-v-moskvi> (дата звернення: 28.08.2017)

303. Найбільшу кількість мігрантів у Росію дає Україна [Електронний ресурс] // Українська правда. – 21 жовтня 2013. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/21/7000351/> (дата звернення: 28.08.2017)

304. Найчастіше з України за кордон виїжджають вчені-біологи, математики та медики [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 9 травня 2013. - Режим доступа до ресурсу: <http://dt.ua/UKRAINE/naychastishe-z->

ukrayini-za-kordon-viyizhdzhayut-vcheni-biologi-matematiki-ta-mediki-121644_.html (дата звернення: 28.08.2017)

305. Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20(5). – С. 124-131.

306. Наукові записки КМУ. - Т. 70. - К., 2007. - С. 60-71.

307. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 12 июля 2010. - № 161, 5/32117.

308. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 15 августа 2007. - № 196, 8/16926.

309. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 15 февраля 2006. - № 24, 5/17222.

310. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 19 мая 2009. - № 118, 8/20918.

311. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 20 февраля 2006. - № 26, 5/17221.

312. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 8 октября 2010. - № 238, 1/12011.

313. Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 9 августа 2010. - № 186, 5/32226.

314. Независимая газета [Электронный ресурс] - Режим доступа до ресурсу: <http://www.ng.ru/news/> (дата звернення: 28.08.2017)

315. Независимая газета. - 21 березня 2006. - № 55 (3735)

316. Независимая газета. - 23 жовтня 2006. - № 229 (3909)

317. Независимая газета. – 07 лютого 2007. - № 025 (3991)

318. Независимая газета. – 09 листопада 2005. - № 242 (3639)

319. Независимая газета. – 13 вересня 2005. - № 195 (3592)

320. Независимая газета. – 16 січня 2007. - № 006 (3972)

321. Независимая газета. – 18 вересня 2006. – № 199 (3879)

322. Независимая газета. – 21 березня 2006. - № 55 (3735)

323. Независимая газета. – 22 вересня 2006. - № 203 (3883).

324. Независимая газета. – 25 березня 2005. - № 58 (3454).\

325. Независимая газета. – 25 октября 1997. - № 202.
326. Независимая газета. – 27 лютого 2007. - № 040 (4006)
327. Обозреватель [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://obozrevatel.com/publication/emigratsiya-ukraintsiv-do-rosii-cuchasnij-stan-ta-perspektivi.htm> (дата звернення: 28.08.2017)
328. Общество и экономика. – 2000. - №2. – С. 43.
329. ООН повідомляє про різке зростання міграції в Україні [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 15 липня 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_oon-povidomlyaye-pro-rizke-zrostannya-migraciyi-v-ukrayini/640041 (дата звернення: 28.08.2017)
330. Офіційний вісник України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ovu.com.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)
331. Політичний менеджмент. – 2006. - № 2. – С. 127-139.
332. Проблеми міграції. – 1997. - № 1. – С. 21-24.
333. Проблеми міграції. – 1997. - №1 (2). – С. 8-13.
334. Проблеми міграції: український інформаційно-аналітичний журнал [Електронний ресурс] / веб-сайт Центру Досліджень Міграції. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.migration.kiev.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)
335. Путін нарахував від 1,5 до 5 мільйонів українських мігрантів у Росії [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 17 грудня 2013. - Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/ECONOMICS/rosiya-rozmistit-v-ukrayinskih-sinnih-paperah-15-mlrd-dol-134103_.html (дата звернення: 28.08.2017)
336. Российская газета. – 19 сентября 2008. - № 4755.
337. Российская газета. – 28 февраля 2002. - № 37.
338. Российская миграция. – 2010. - № 2-3.
339. Россия в глобальной политике. – 2005. - №1. – С. 41-45.
340. Россия станет членом международной организации по миграции [Електронний ресурс] // Newsroom. - Режим доступу до ресурсу: // <http://newsroom.su/?p=1472> (дата звернення: 28.08.2017)

341. Свободные новости [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sn-plus.com/archive.html> (дата звернення: 28.08.2017)
342. Сегодня [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.segodnya.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)
343. Социс. – М., 1996. – №12. – С. 33–42.
344. Стародуб А. «Мертві душі» трудових мігрантів. Чи справді за кордоном працює п'ять мільйонів українців? / А. Стародуб // Дзеркало тижня. – 10 червня 2005. - № 22.
345. Стратегічна панорама. – 2008. - № 1. – С. 145 – 153.
346. Україна - центр для мігрантів [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 3 квітня 2006 – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_ukrayina-centr-dlya-migrantiv/107804?mobile=true (дата звернення: 28.08.2017)
347. Україна серед лідерів: 6,6 млн. українців шукають щастя за кордоном [Електронний ресурс] // Голос.УА. - Режим доступу до ресурсу: http://holosua.com/news/ukrajina_sered_lideriv_6_6 mln_gromadjan_shukajut_sh_hastja_poza_jiji_kordonami/2012-01-20-23938 (дата звернення: 28.08.2017)
348. Україна та Росія підписали меморандум щодо співробітництва в сфері трудових мігрантів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_ta_rosiya_pidpisali_memorandum_schodo_spivrobitnitstva_v_sferi_trudovih_migrantiv.html (дата звернення: 28.08.2017)
349. Україна: аспекти праці. – 1996. - № 2-3. – С. 20 – 22 .
350. Українська газета. – 2009. – № 4. – С. 23.
351. Український голос в Італії. – Грудень, 2007. – С. 11.
352. Українських заробітчан заманюватимуть до переїзду в Росію Москві [Електронний ресурс] // ТСН -22 травня 2013 – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/svit/ukrayinskih-zarobitchan-zamanyuvatimut-do-pereyizdu-v-rosiyu-295144.html> (дата звернення: 28.08.2017)

353. Українські заробітчани в Росії: нові правила - нові проблеми [Електронний ресурс] // Deutsche Welle – 9 серпня 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8/a-17007642> (дата звернення: 28.08.2017)

354. Этножурнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ethnonet.ru/etnografiya/smi-i-ksenofobija> (дата звернення: 28.08.2017)

10. Джерела особового походження

355. Зленко А. М. Дипломатія і Політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко — Харків: Фоліо, 2003. - 559 с.

356. Кучма Л.Д. Зламане десятиліття / Л.Д. Кучма. - К.: Інформаційні системи, 2010. – 559 с.

357. Кучма Л.Д. Кроки становлення національної економіки 1994 - 2004 роки: доповіді та виступи Президента України, офіційні документи. Кн. 1: Подолання кризи. Радикальні економічні реформи, 1994 - 1999 роки / Л. Д. Кучма; відп. за вип.: С. Головка, О. Вітрученко. - Київ : Либідь, 2008. - 520 с.

358. Кучма Л. Д. Кроки становлення національної економіки 1994 - 2004 роки: доповіді та виступи Президента України, офіційні документи Кн. 2: Утвердження механізмів сталого розвитку. Системне поглиблення трансформаційних реформ 2000 - 2004 роки / Л. Д. Кучма; відп. за вип.: С. Головка, О. Вітрученко. - Київ : Либідь, 2008. - 544 с.

359. Кучма Л.Д. После майдана. Записки президента. 2005-2006 / Л.Д. Кучма. – 2007. – 720 с.

360. Кучма Л.Д. Украина – не Россия / Л.Д. Кучма. – 2003. – 560 с.

361. Ющенко В. Недержавні таємниці / В. Ющенко. – Фоліо, 2014. – 511 с.

362. Матеріали, зібрані під час особистого спілкування з респондентами – українськими мігрантами в країнах Східної Європи.

Література

1. Монографії та аналітичні матеріали

1. «Нетрадиційні» мігранти в Києві / Б. Рубл, О. Брайчевська, Г. Волосюк та ін. – К.: Генеза, 2003. – 446 с.

2. «Украинская Греция»: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Под ред. Екатерины Левченко. - Киев: Агентство «Украина», 2010 - 192 с.

3. Appleyard R. T. International Migration: Challenge For The Nineties. / Reginald T. Appleyard. – Geneva: International Organization for Migration, 1991. – 120 p.

4. Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Zygmunt Bauman. - London: Blackwell, 1995. – 300 p.

5. Becker G. S. The Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / Gary S. Becker. - University of Chicago Press; 3 edition. – 1994. – 412 p.

6. Buzan B., Waever Ü., DeWilde J. Security: A New Framework for Analysis / B. Buzan, Ü. Waever, J. DeWilde – Boulder CO.: Lynne Rienner – 1998. – 241 p.

7. Castles S., Miller M. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. / S. Castles, M. Miller – London: Macmillan. 1993. – 420 p.

8. Climate migration and health. Conference Report / S. A. Matlin and others; edited by S. Puig-Malet - Universite Sorbonne Paris Cite / Centre Virchow-Villermé for Public Health - 45 p.

9. Coleman D., Salt J. The British Population: Patterns, Trends, and Processes / David Coleman, John Salt - Oxford University Press, 1992 - 712 p.

10. Courgeau D., Lelievre E. Event history analysis in demography / Daniel Courgeau, Eva Lelievre - Clarendon Press, Oxford, 1992 - 226 p.
11. Esser H. Soziologie. Spezielle Grundlagen. Band 2: Die Konstruktion der Gesellschaft / Hartmut Esser - Frankfurt-New York, Campus, 2000. - 511 s.
12. Fall P.D. Senegal and Mali, New African Ports of Europe / P. D. Fall // IMISCOE Conference (Irregular) Transit Migration in the European Space: Theory, Politics, and Research Methodology. KOC University, Istanbul, Turkey, April 18-19. - 2008. – 10 p.
13. Leliugiene I. Socialinio pedagogo (darbuotojo) zinynas. / Irena Leliugiene // Kaunas: Technologija, 2003. – 427 p.
14. Leoncikas T., Zibas K. Migration Migration trends 2006-2008 soderkoping process countries / T. Leoncikas, K. Zibas. – Kiiv, European Comission, 2009 – 90 p.
15. Migration Perspectives: Eastern Europe and Central Asia, 2006. – Vienna: IOM, 2006. – 152 p.
16. Migration theory: talking across disciplines / Edited by Caroline B. Brettell, James F. Hollifield. - Routledge, New York and London, 2000. - 240 p.
17. Pirozhkov S., Malinovckaya E., Homra A. Foreign Labour Migration in Ukraine: socio-economic aspect / S. Pirozhkov, E. Malinovckaya, A. Homra - Kyiv: NISC, 2003 - 134 p.
18. Prybitkova I., Gromovs Iu. Migration trends 2004-2006 soderkoping process countries / I. Prybitkova, Iu. Gromovs – Kiiv, European Comission, 2007. – 62 p.
19. Simon J.L. The Economic Consequences of Immigration / Julian Lincoln Simon - University of Michigan Press, 1999 - 434 p.
20. Tapinos G. P. L'economie Des Migrations Internationales / Georges Photios Tapinos - Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 1974 - 287 p.
21. Tishkov V., Zayinchkovskaya Z., Vitkovskaya G. Migration in the countries of the former Soviet Union. A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration / Valery

Tishkov, Zhanna Zayinchkovskaya, Galina Vitkovskaya. – Geneva: Global Commission on international Migration (GCIM), 2005. – September. – 42 p.

22. World Migration 2008. Managing Labor Mobility in the Evolving Global Economy / Ed.-in-Chief G. Appave, R. Cholewinski. – Geneva: IOM, 2008. – V.4. – 504 p.

23. Zelinsky W. Nation Into State: The Shifting Symbolic Foundations of American Nationalism / Wilbur Zelinsky - The University of North Carolina Press, 1988 - 368 p.

24. Zipf G. Human Behavior and the Principle of Least Effort / G. Zipf. – Cambridge: Addison-Wesley Press, 1949. – 573 p.

25. Абдрахманова Н. Трудовая миграция рабочей силы в условиях мировой интергации: современное состояние трудовой миграции в Казахстане в условиях мировой интеграции / Н. Абдрахманова. – 2012. – 232 с.

26. Акулова М., Кирхнер Р., Шиманович Г. Тенденции и текущие вызовы на рынке труда Беларуси / М.Акулова, Р.Кирхнер, Г.Шиманович. – BEROС Policy Paper Series. – 2013. – № 17. – 21 с.

27. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

28. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу і Російська Федерація) / Під. ред. Ігора Маркова. - Львів: Карітас, 2009. - 259 с.

29. Бабажанова Ж. Миграция населения как фактор социально-экономического развития / Ж. Бабажанова. – 2014. – 116 с.

30. Балашова Т. Конституционно-правовое регулирование миграции в Российской Федерации: проблемы теории и практики / Т. Балашова. – 2011 – 452 с.

31. Бахур О. Права иммигрантов сквозь призму интеграции / Олег Бахур – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/32 – 18 с.

32. Бахур О. Система миграционного законодательства в республике Беларусь / О. Бахур // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных

исследований по международной миграции. Пояснительная записка 11/13. – декабрь 2011. – 7 с.

33. Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України / Інформаційно-аналітичне видання. – Київ: ТОВ «Вістка», 2011. - 88с.

34. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Международно-правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции / Д.К. Бекашев, Д.В. Иванов. – Проспект, 2013. – 392 с.

35. Белоруссия и Украина: История и культура / Ин-т славяноведения. – М.: Наука, 2003. – 414 с.

36. Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения / М.С. Блинова. – М., 2009. – 160 с.

37. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі / О.Є. Блинова. Монографія. – Херсон: РПО, 2011. – 486 с.

38. Бокова Н. Статистический анализ правонарушений, совершаемых трудовыми мигрантами: преступность мигрантов в РФ и Волгоградской области / Н. Бокова. – 2014. – 68 с.

39. Бондаренко М., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Школяр М. Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів; за ред. О. Іванкової-Стецюк / М. Бондаренко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, М. Школяр. – Львів, 2011. – 96 с.

40. Боришполец К.П. Методы политических исследований: учебное пособие [для студентов вузов] / К. П. Боришполец. – М.: Аспект-Пресс, 2005. – 221 с.

41. Бочаров А.В. Основные методы исторического исследования: Учебное пособие / А.В. Бочаров. – Томск: Томский государственный университет, 2006. – 190 с.

42. Бредникова О., Ткач О. Трудовые мигранты в Санкт Петербурге. Выявление проблем и выработка рекомендаций. Аналитический отчет по

результатам исследования. В рамках проекта Комплексные действия по защите прав мигрантов и предотвращению торговли людьми в Санкт-Петербурге / О. Бредникова, О. Ткач. – Санкт-Петербург, 2012. – 72 с.

43. Бритвина И. Мигранты как объект социологического анализа: учебное пособие / И. Бритвина. – 2012. – 340 с.

44. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. І. Брусиловська - Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Кафедра міжнародних відносин. - О.: Астропринт, 2007. - 352 с.

45. Брусиловська О.І. Посткомуністичні трансформації країн Східної Європи: навч. посібник для студентів / О. І. Брусиловська. - Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. Інститут соціальних наук. Кафедра міжнародних відносин. - О.: Астропринт, 2007. - 360 с.

46. Брусиловська О. І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи. 1989-2009: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. І. Брусиловська - Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Ін-т соц. наук, каф. міжнар. відносин. - О.: Астропринт, 2011. - 444 с.

47. Вашко И. Миграционная политика: зарубежный опыт и альтернативы для Беларуси / И. Вашко. – 2014. – 144 с.

48. Вечканов Г. С. Миграция трудовых ресурсов в СССР. Политико-экономический аспект. / Г. С. Вечканов - Л., 1981. – 143 с.

49. Винниченко І.І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І.І. Винниченко. – Житомир, 1992. – 164 с.

50. Витковская Г.С. Вынужденная миграция: проблемы и перспективы / Г.С. Витковская. – М., 1993 – 320 с.

51. Воїнеску С. Управління міграцією в Чорноморському регіоні: Молдова, Румунія та Україна / С. Воїнеску, Г. Неаксу, А. Морару, В. Моснеага, Н. Владическу, Н. Шаповалова, В. Чумак; Інститут публічної політики (Бухарест), Інститут розвитку та соціальних ініціатив “Вііторул”

(Кишинів), Міжнародний центр перспективних досліджень (Київ). – К.: МЦПД, 2008. – 51 с.

52. Гаврилишин П.М. Українська трудова імміграція в Італії (1991-2011 рр.) / П.М. Гаврилишин. – Івано-Франківськ: Вогонь з неба, 2012. – 246 с.

53. Гаврилова Т. Международная миграция и занятость в современном обществе: теории, тенденции, трудовые ресурсы России / Т. Гаврилова – 2012. – 232 с.

54. Ганта В. Измерение интеграции трудовых мигрантов за границей. Молдова / В. Ганта - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 213/35. – 19 с.

55. Гапонова А. Международная миграция кадров высокой квалификации: современные тенденции / А. Гапонова – 2011 – 112 с.

56. Гефтер Ю. Проблемы привлечения в РФ квалифицированных иностранных граждан / Ю. Гефтер – 2013 – 76 с.

57. Годованська О. М. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / О. М. Годованська; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2011. – 191 с.

58. Голиков А.П. Математические методы в географии / А.П. Голиков, И.Г. Черванев, А.М. Трофимов. – Х.: Вища школа, 1986. – 144 с.

59. Двіжова О.В., Тютюник М.І. Засоби корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей / О.В. Двіжова, М.І. Тютюник. – Чернівці, 2006. – 214 с.

60. Демографическое развитие: вызовы глобализации (Седьмые Валентеевские чтения): Материалы Международной конференции, Москва, Россия, 15-17 ноября 2012 г.: / Под ред. В.А. Ионцева, Н.В. Зверевой, Г.Е. Ананьевой, В.П. Тышкевич. – М., 2012. – 696 с.

61. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология / М.Б. Денисенко, В.А. Ионцев, Б.С. Хорев. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 96 с.

62. Дмитриев А.М., Слепцов Н.С. Конфликты миграции / А.В. Дмитриев, Н.С. Слепцов. – 2004. – 224 с.

63. Дмитриев А.В. Миграция: конфликтное измерение / А.В. Дмитриев. – Изд. 2-е, испр. и перераб. – М.: Альфа-М, 2007. – 416 с.
64. Дністрянський М. С. Етногеографія України: навч. посіб. / М. С. Дністрянський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
65. Долгучиц Л.А., Мельников И.А. Планета иммигрантов / Л.А. Долгучиц, И.А. Мельников. – М.: Мол. Гвардия, 1990. – 208 с.
66. Долженков О. Україна – Білорусь: досвід політичної трансформації / О. Долженков; Одес. юрид. ін-т Нац. ун-ту внутр. справ. – О.: Астропринг, 2003. – 264 с.
67. Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М.С. Дорошко, Н.В. Шпакова. – К., 2011. – 204 с.
68. Дорошко М.С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору / М.С. Дорошко. – К., 2011. – 228 с.
69. Дорошко М. С. Країнознавство. Країни СНД: навч. посібник / М. С. Дорошко - К.: МАУП, 2007. - 279 с.
70. Дудаев Г.А. Понятие, сущность и структура миграции как экономической категории / А.Г.Дудаев // Московский экономический журнал. – 2016. - № 2. – С. 16-17.
71. Жінки та міграція. – Харків: Права людини, 2010. – 96 с.
72. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.
73. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / С.О. Западнюк / Наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: 2001. – 240 с.
74. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
75. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. – К.: РВПС України, 2002. – 206 с.

76. Ивахнюк И.В. Перспективы миграционной политики России: выбор верного пути / И.В. Ивахнюк. - М.: МАКС Пресс, 2001. – 128 с.
77. Иващенко Е. Социально-политические последствия трудовой миграции в Украине в зеркале социологического анализа / Е. Иващенко. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2012/18. – 31 с.
78. Иконников О.А. Эмиграция научных кадров из России: сегодня и завтра / О.А. Иконников - М. Компас, 1993 - 104 с.
79. Иммиграционный вызов в начале XXI века: миграции в глобализирующемся мире / Рос. Акад. Наук, Ин-т всеобщ. Истории РАН; отв. ред.: Хачатурян В.М., Сергеев Е.Ю. – М.: ИВИ РАН, 2011. – 302 с.
80. Интеграция мигрантов. Возможна ли она в современном обществе? / под ред. В. Ионцева. – Научная серия «Международная миграция населения: Россия и современный мир». – Вып. 29. – 2016. – 150 с.
81. Ионцев В., Ивахнюк И. Модели интеграции мигрантов в современной России / В. Ионцев, И. Ивахнюк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет. - 2013/12. – 18 с.
82. Ионцев В. А. Международная миграция: теория и история изучения / В.А. Ионцев // Международная миграция населения: Россия и современный мир – М.: Диалог-МГУ, 1999. – Вып. 3. – С. 53–105.
83. Ионцев В. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. Ионцев. – М. : Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.
84. Ионцев В.А. Международная миграция / В.А. Ионцев. – М.: М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001. – 112 с.
85. Ионцев В.А. Экономика народонаселения / В.А. Ионцев. - М.:ИНФРА-М, 2007. – 667 с.
86. Иванкова-Стецюк О., Селещук Г., Гусак В. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Иванкова-

Стецюк, Г. Селешук, В. Гусак. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – 104 с.

87. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії / В. Ідзьо. – Львів: БаК, 2000. – 304 с.

88. Іонець І. Проблеми міграції висококваліфікованих фахівців в умовах глобальної економіки / І.Іонець // Глобальна економіка як сучасний етап співробітництва країн. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів, м. Чернівці 26-27 квітня 2007 р. У 2-х ч. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2007. – Ч. 1. – 471 с.

89. Історія України: Курс лекцій / За ред. М. В. Яцюка. - Харків: ХНАМГ, 2009. – 270 с.

90. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в.-1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан - М.: Наука, 2006. - 657 с.

91. Калайков И.Д. Цивилизация и адаптация / И.Д. Калайков / Пер. с болг. – М.: Прогресс, 1984. – 240 с.

92. Каламанов В.А., Моисеенко В.М. Управление миграционными процессами / В.А. Каламанов, В.М. Моисеенко. – М., 2003. – 222 с.

93. Касьянова М.М. Вступ до спеціальності «Міжнародні відносини». Навчальний посібник / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 224 с.

94. Касьянова М. М. Методичний посібник з написання письмових робіт для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна– Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2013. – 112 с.

95. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.М. Касьянова. – Монографія. – Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. – 520 с.

96. Кельник А.В. Регулирование внутренней миграции населения в аспекте регионального развития Республики Беларусь / А. В. Кельник. –

Минск: Национальная академия наук Беларуси, Институт экономики. – 2012. – 163 с.

97. Киселева Е.В. Международно-правовое регулирование миграции: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Е.В. Киселева – 2017. – 375 с.

98. Климко-Оверченко Ю. Політика Європейського Союзу у Чорноморському регіоні: зусилля по протидії нелегальній міграції / Ю. Климко-Оверченко // Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. Серія «Політична освіта». – 2009. – № 13. – 32 с.

99. Коллиер П. Исход. Как миграция изменяет наш мир / П. Коллиер. – М.: Издательство института Гайдара, 2016. – 384 с.

100. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: учеб. для студ. вузов, обуч. по геогр. спец. / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. - М.: Аспект Пресс, 2005. - 478 с.

101. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. - К.; Д.: Наука і освіта, 2002. - 372 с.

102. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. - К.: Юридична думка, 2005. - 448 с.

103. Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк Н.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С.І. Копчак, В.І. Мойсеєнко, Н.Д. Романюк. – Львів: Світ, 1996. – 285 с.

104. Костаков В. Г. Прогноз занятости населения: Методологические основы / В. Г. Костаков - М., Экономика, 1979. – 184 с.

105. Костин Р.А. Миграции: современные проблемы Российской Федерации / Р.А. Костин. - СПб: Военно-транспортный институт железнодорожных войск и военных сообщений, 1997. - 137 с.

106. Країнознавство. Країни пострадянського простору, Європи та Північної Америки: навчальний посібник / Дорошко М.С., Крижанівський

В.П., Кривонос Р.А., Сербіна Н.Ф. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 335 с.

107. Круглашов А.М., Озимок І., Астапенко Т. С., Руссу В.В. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: довідник / склад. А.М. Круглашов, І. Озимок, Т.С. Астапенко, В.В. Руссу. – Ч. 1. – Чернівці, 2010. – 212 с.

108. Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток / Кристине Крума // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – 28 с.

109. Кубійович В. Національний склад населення УРСР за переписом 1970 / В. Кубійович. - Мюнхен, 1971. - 16 с.

110. Кузнецов П.С. Концепція соціальної адаптації / П.С. Кузнецов. - Саратов: Вид-во Саратовського ун-ту, 2000. – 258 с.

111. Кузьменко О.В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ України / О.В. Кузьменко. – Д.: Наука і освіта, 2001. – 252 с.

112. Кузьмич О.М. Волиняни в Польщі. Трудова міграція 1991-2008 рр. / О.М. Кузьмич . – Луцьк: Волин. старожитності, 2012. – 240 с.

113. Культурологія. XX століття. Енциклопедія у двох томах / Под ред. С.Я. Левіт. - СПб., 1998. – 243 с.

114. Купец О. Экономическое и демографическое влияние трудовой миграции на страны Восточного партнерства ЕС и Россию: обобщающий доклад / О. Купец. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/34. – 25 с.

115. Лазебник С.Ю., Лещенко Л.О., Макар Ю.І. Зарубіжні українці / С.Ю. Лазебник, Л.О. Лещенко, Ю.І. Макар. – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 252 с.

116. Левченко К.Б., Трубавіна І.М., Цушко І.І. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навчально-методичний посібник / К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, І.І. Цушко. – К., 2007. – 240 с.
117. Леденева В. Стратегии социальной адаптации трудовых мигрантов в мегаполисе / В. Леденева. – 2013 – 136 с.
118. Литвиненко А.В. Административная ответственность в сфере миграции: материально-правовые аспекты / А.В. Литвиненко – 2014 – 96 с.
119. Майданік І. Українська молодь на ринках праці зарубіжних країн / І. Майданік. - Київ: Ін-т демографії і соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010 - 176 с.
120. Маказан Е., Бастос О.А., Кошулько В. Миграция и гендер в Украине: истоки, состояние и последствия: исследование миграционных и гендерных процессов в современном украинском обществе / Е. Маказан, О.А. Бастос, В. Кошулько – 2013 – 144 с.
121. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навчальний посібник / С. А. Макарчук . – Київ: Знання, 2008 – 471 с.
122. Малахов В.С. Интеграция мигрантов: концепции и практики / В.С. Малахов - М., Фонд «Либеральная Миссия», 2015 - 272 с.
123. Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.
124. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов - М.: Новое литературное обозрение, 2007. - 200 с.
125. Малиновська О. А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с.
126. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. - К.: Бланк-Прес, 2004. - 171 с.

127. Малиновська О. Завдання міграційної політики України в світлі візового діалогу з ЄС. - 2011 [Електронний ресурс] / О. Малиновська / Громадська організація «Європа без бар'єрів». – Режим доступу до ресурсу: <http://europewb.org.ua/upload/file/MalynovskaMigrationPolicyUKR.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

128. Малиновська О. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. Малиновська - Київ: НІСД, 2011 - 40 с.

129. Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О.А. Малиновська. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.

130. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія / О.А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.

131. Малиновська О.А. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська / веб-сайт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

132. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О.А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – 69 с.

133. Малиновська О.А. Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс] / О.А. Малиновська / веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/> (дата звернення: 28.08.2017)

134. Малиновська О.А. Міграція та міграційна політика.: Навч. посібник / О.А. Малиновська. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.

135. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.

136. Малышев Е.А. Государственное управление в сфере внешней трудовой миграции. Теория и практика / Е.А. Малышев – 2017 – 240 с.
137. Малышев Е.А. Регулирование внешней трудовой миграции административно-принудительными мерами / Е.А. Малышев. – 2016. – 184 с.
138. Мангейм Б. Дж., Рич Р.К. Политология. Методы исследования / Дж. Б. Мангейм, Р. К. Рич; – М., 1997. – 544 с.
139. Маркарян Э. С. Очерки теории культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван, 1969. – 203 с.
140. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука: (логико-методологический анализ) / Э. С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 284 с.
141. Марков І., Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селещук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 244 с.
142. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник / П.О. Масляк. – 2-ге вид., випр. – К., 2008. – 292 с.
143. Матвиенко А.В. Торговля людьми в современном мире: региональные социально-экономические аспекты / А.В. Матвиенко – 2011 – 200 с.
144. Миграция и демографический кризис в России / под ред. Ж.А. Зайончковской и Е.В. Тюрюкановой. – М.: МАКС Пресс, 2010. – 112 с.
145. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб. науч. тр. / Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ; Независимий дослідницький Совет по миграции стран СНГ и Балтии; Национальний ін-т проблем міжнародної безпеки / С.И. Пирожков (общ. Ред.), А.У. Хомра (сост.). – К.: НИПМБ, 2002. – 175 с.
146. Миграция и эмиграция в странах Центральной и Юго-Восточной Европы в XVIII-XX вв. / под ред. Т. Покивайловой. – 2011. – 488 с.
147. Миграция сельского населения / под ред. Т. И. Заславской. - М.: Мысль, 1970. – 348 с.

148. Минюшев Ф. И. Социальная антропология / Ф.И. Минюшев. – М., 1999. – 116 с.
149. Міграційний обмін України і США: проблеми та перспективи. Матеріали засідання Міжнародного круглого столу 30 червня 2010 р. – К: РВПС України НАН України, 2010. – 92 с.
150. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти / В.С. Кравців, У.Я. Садова та ін.; НАН України. Інститут регіональних досліджень; редколегія: В.С. Кравців, У.Я. Садова (наук.ред.). – Львів, 2009. – 228 с.
151. Міграція - виклик ХХІ століття / ред. М. С. Земба; Люблінський католицький ун-т Іоана Павла ІІ, Люблінська школа бізнесу Фондації Розвитку ЛКУ. - Люблін : Видавництво Люблінського католицького ун-ту, 2008. - 155 с.
152. Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – 16 с.
153. Міграція і толерантність в Україні: зб. ст. / за ред. Я. Пилинського. - К.: Стилос, 2007. - 191 с.
154. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред.. Г.Е.Гронтковської / Г.Е. Гронтковська, О.І. Ряба, А.М. Венцурик, О.І. Красновська. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 384 с.
155. Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 16 жовтня 2007 р., м. Київ / За заг. ред. О.С. Власюка. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – 264 с.
156. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980-2000 роки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Ф. Гайдуков та інші. - К.: Либідь, 2001. - 621 с.
157. Міжнародні системи і глобальний розвиток: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Л. В. Губерського, В. А. Манжоли - К., Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. - 606 с.
158. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. редактори Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко,

Я. Кондратьев. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 637 с.

159. Мкртчян Н. Социо-политическое влияние трудовой миграции на страны происхождения: Сравнительный анализ статей социально-политического модуля проекта Карим-Восток / Н. Мкртчян. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/13. – 10 с.

160. Морару В. Мошняга В., Руснак Г. Маятник миграции / Виктор Морару, Валериу Мошняга, Георге Руснак. – К.: Б.и., 2012 («Tipografia-Sirius» SRL). – 200 р.

161. Моцок В., Макар В., Попик С. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В. Моцок, В.Макар, С. Попик. – Чернівці, 2005. – 399 с.

162. Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – 26 с.

163. Мукомель В. Міграційна політика Росії: пострадянські контексти / В. Мукомель. - М.: Диполь-Т, 2005. - 351 с.

164. Населення України. Трудова еміграція в Україні. - Київ: Ін-т демографії і соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010 - 233 с.

165. Неклюдова Н. Внешняя трудовая миграция: совершенствование системы регулирования / Н. Неклюдова. – 2011. – 188 с.

166. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті: у 2-х кн./ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2001. – 510 с.

167. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

168. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: зб. наук. статей и виступів за матеріалами круглих столів / Укл.

Ірина Ключковська и Наталя Гумницька. - Львів: МІОК Нац. ун-ту «Львівська Політехніка», 2010 - 248 с.

169. Новое миграционное законодательство Российской Федерации: правоприменительная практика / Под ред. Г. Витковской, А. Платоновой и В. Школьников. – М., 2008. – 481 с.

170. Овсяк А.М. Международно-правовая защита трудящихся-мигрантов и их дискриминация при капитализме / А.М. Овсяк. – К.: Наук. думка, 1980. – 146 с.

171. Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі / МОМ (Міжнародна організація міграції). – К., 2006. – 39 с.

172. Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі. / МОМ (Міжнародна організація міграції). – К., 2007. – 82 с.

173. Окладникова Е.А. Трудовая миграция: теория и практика / Е.А. Окладникова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2014 – 60 с.

174. Орлинская О. Миграционный аспект экономической безопасности: управление миграционными потоками – централизованное звено экономической безопасности региона / О. Орлинская. – 2011. – 140 с.

175. Осипов А., Фельдхофф Ю., Малахов В., Кайзер М., Бредникова О., Боммес М., Радке Ф.-О. Миграция и национальное государство / Александр Осипов, Юрген Фельдхофф, Владимир Малахов, Маркус Кайзер, Ольга Бредникова, Михаэль Боммес, Франк-Олаф Радке. – 2004. – 216 с.

176. Пенішкевич О. Подолання важковиховуваності у дітей із дистантних сімей / О. Пенішкевич. – К., 2004. – 520 с.

177. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения / В.И. Переведенцев. – М.: Наука, 1975. – 231 с.

178. Пестерева Н.М., Янина Ю.В., Сахарова Л.А., Дюжева Е.Л., Пестерев М.С. Миграция населения и мобильность трудовых ресурсов / Н.М. Пестерева, Ю.В. Янина, Л.А. Сахарова, Е.Л. Дюжева, М.С. Пестерев – 2017 – 112 с.

179. Петрова Т.П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / Т. П. Петрова - К., 1996. - 41 с.
180. Пирожков С., Малиновская О., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект / С. Пирожков, О. Малиновская, А. Хомра. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.
181. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко . - Київ: Академпрес, 1997. - 128 с
182. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков. – К.: Наукова думка, 1992. – 177 с.
183. Піскун О.І. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз: навчальний посібник / О.І. Піскун. – К.: МП Леся, 1998. – 359 с.
184. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/05. – 16 с.
185. Позняк А. Проблемы интеграции мигрантов в Украине / А. Позняк. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/44. – 19 с.
186. Покшишевский В.В. Население и география. Теоретические очерки / В.В. Покшишевський - М., Мысль, 1978 - 315 с.
187. Политика иммиграции и натурализации в России: состояние дел и направления развития: аналитический доклад / Под. ред. С.Н.Градириковского. – М., 2005. – 310 с.
188. Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. Том XII. Тематичний випуск. Політичні виміри процесів європейської інтеграції - [Електронний ресурс] / веб-сайт Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. – Режим доступу до ресурсу: http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/861/1/Pol_Studies_Vol12.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

189. Положение детей мигрантов в Санкт-Петербурге. – М.: Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ), 2011 – 166 с.
190. Полоскова Т. Диаспоры в системе международных связей / Т. Полосков. - М.: Научная книга, 1998. - 199 с.
191. Полякова К., Садырtdинов Р. Развитие системы управления трудовой миграцией в регионе на примере Республики Татарстан и Казани / К. Полякова, Р. Садырtdинов – 2014 – 108 с.
192. Поповкін В. А. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України / В. А. Поповкін. - К., 1994. - 78 с.
193. Посібник-довідник для трудових мігрантів. Легальна трудова міграція до країн ЄС та попередження порушень трудових прав і трудової експлуатації // МОМ Міжнародна організація з міграції. – Україна – 2007. – 105 с.
194. Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Ж.А. Зайончковской и Г.С. Витковской / Центр миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: ИТ «АдамантЪ». – 2009. – 412 с.
195. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І.М. Прибиткова. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с.
196. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / Під ред. Катерини Левченко. - Київ: ТОВ «Агентство Україна», 2006 - 74 с.
197. Прокопьева М. Экономико-статистический анализ миграционных процессов в России: математико-статистическая модель миграционных процессов в России / М. Прокопьева. – 2012. – 96 с.
198. Процессы украинской трудовой миграции в России: социальный и гендерный аспекты. Материалы комплексного социологического исследования / Под ред. Фолькер Тегелер и Ольги Черкез. - Одесса: ТОВ «Елтон», 2011 - 152 с.

199. Пугач С.О. Міграції населення Волинської області: суспільно-географічний аналіз / С.О. Пугач. – Луцьк: ПФ «Смарагд», 2012. – 190 с.
200. Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція: навчальний посібник / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
201. Рассел Дж., Кон Р. Миграция населения / Дж. Рассел, Р. Кон. – 2012. – 233 с.
202. Региональная конференция по проблемам беженцев, перемещенных лиц, других форм недобровольных перемещений и возвращающихся лиц в странах СНГ и соответствующих соседних государствах // Европейская серия. - Женева: ООН, 1996. - Т. 2. № 1. – 303 с.
203. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.
204. Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право. Підручник. Університетський курс / Ю.І. Римаренко - К.: КНТ, 2007. - 640 с.
205. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека./ С. И. Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.
206. Романчиков В.І., Романенко О.І. Міжнародні економічні відносини / В.І. Романчиков, І.О. Романенко . – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 256 с.
207. Романюк М. Д. Трудова маятникова міграція населення Прикарпаття / М. Д. Романюк. - Львів: Світ, 1996. - 232 с.
208. Романюк М. Міграції населення України за умов перехідної економіки Методологія і практика регулювання / М. Романюк. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.
209. Рубл Блер Олдрідж. Капітал розмаїтості: транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні та Києві / Блер Олдрідж Рубл. – К.: Критика, 2007. – 335 с.
210. Рыбаковский Л. Л. Региональный анализ миграции. / Л. Л. Рыбаковский - М., 1973. – 159 с.

211. Рыбаковский Л. Л., Шапиро В. Факторы межрайонной миграции населения [Электронный ресурс] / Л. Л. Рыбаковский, В. Шапиро // Куда и зачем едут люди. / гл. редактор Д.И. Валентей. // Серия «Народонаселение». - М., 1979. – Вып. 27. – Режим доступа до ресурсу: <http://new.search.rsl.ru/en/record/01006858454> (дата звернення: 28.08.2017)

212. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (вопросы теории) / Л.Л. Рыбаковский. – М., 2003. – 239 с.

213. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л.Л. Рыбаковский / Отв. ред. Т.И. Заславская; АН СССР. Ин-т социол. исследований. – М.: Наука, 1987. - 200 с.

214. Рыбаковский Л.Л. Региональный анализ миграций / Л.Л. Рыбаковский. – М.: Статистика, 1973. – 159 с.

215. Рынок труда / под ред. В. С. Буланова, Н. А. Волгина. - М.: Издательство «Экзамен», 2003. — 480 с.

216. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование / С.В. Рязанцев. – М.: Формула права, 2007. – 576 с.

217. Саратан А., Савельева Г., Котельник В., Захаров С. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ-Восток / А. Стратан, Г. Савельева, В. Котельник, С. Захаров. – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/38. – 13 с.

218. Святненко Г.В. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко. – К., 2000. – 92 с.

219. Слабошпицький М. Ф. Поет із пекла: Романи / М.Ф. Слабошпицький – К.: Грамота, 2008. – 832 с.

220. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. Психологія міграції: навчальний посібник / М.М. Слюсаревський, О.Є. Блинова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.

221. Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 1: Экономика и рост населения – М.: Прогресс, 1977. – 503 с.
222. Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 2: Жизнь населений – М.: Прогресс, 1977. – 519 с.
223. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Калининко В.К., Кравцова О.А. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, В.К. Калининко, О.А. Кравцова. – М.: Смысл, 2002. – 479 с.
224. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції. – Львів, 2013. – 40 с.
225. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. – К., 2009. – 214 с.
226. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональні особливості організації праці в умовах системної кризи: зб. наук. праць / Під ред. Євгенія Бойко. - Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2010 - Вип. 4(84). - 480 с.
227. Сталкер П. Международная миграция / П. Сталкер. – М., Книжный Клуб Книговек, 2015. – 192 с.
228. Староверов О. В. Азы математической демографии / О. В. Староверов - М. : Наука, 1997. - 158 с.
229. Степанов В.П. Украинцы Республики Молдова: влияние этногосударственного законодательства, госучреждений и ведомств, этнокультурной среды на сохранение и развитие идентичности. Очерки трансформационного периода (1989-2005 гг.) / В.П. Степанов; науч. ред.: А.А. Скрипник; Ин-т культурного наследия АН Молдовы., Ин-т искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Рылъського НАН Украины. – Ch.: S. n., Tipogr. «Business-Elita». - 713 p.

230. Ступницький О. І. Міжнародна міграція робочої сили та механізми її регулювання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. І. Ступницький - К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. - 270 с.

231. Сухов А.Н., Триканова С.А. Миграция в Европе и ее последствия. учебное пособ. / А.Н. Сухов, С.А. Триканова. – М., 2008. – 216 с.

232. Таборисская И.М. Маятниковая миграция населения: теория, методология, практика / И.М. Таборисская. – М.: Статистика, 1979. – 176 с.

233. Тиводар М. П. Етнологія: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Тиводар. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.

234. Тиндик Н.П. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності: монографія / Н.П. Тиндик. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 600 с.

235. Титаренко Л. Проблема интеграции мигрантов: Республика Беларусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – 20 с.

236. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В.А.Тишков. – М., 2003. – 544 с.

237. Топчій А. Нелегальна трудова міграція та торгівля людьми. Висвітлення проблеми у ЗМІ / А. Топчій. – К.: К.І.С., 2008. – 100 с.

238. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. - 557 с.

239. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Д. Тош – М.: Издательство «Весь Мир», 2000. – 296 с.

240. Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання: Збірник наукових статей і виступів на Міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 р. – Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2012. – 476 с.

241. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавіна. - К.: Фоліо, 2003. - 114 с.
242. Трудова міграція громадян України. Біла книга / за ред. В. Я. Шибко. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. - 201 с.
243. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти / Б. С. Довжук та інші - Т.: Лідер, 2002. - 52 с.
244. Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації. Збірників матеріалів комплексного дослідження трудової міграції і ринків праці (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація) / під ред. Ростислава Кіся. - Львів: «Друкарські куншти», 2010 - 380 с.
245. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Разные и различные [Електронний ресурс] / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. Иноземцева. – М., 1999. – Режим доступа до ресурсу: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1465.html (дата звернення: 28.08.2017)
246. Тюрюканова Е. Новая миграционная политика в области трудовой миграции: первые итоги [Електронний ресурс] / Е. Тюрюканова / веб-сайт Федеральної міграційної служби РФ. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fms.gov.ru/upload/iblock/010/tur.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)
247. Украинцы // Народы Пермского края: Истоки. Становление. Развитие: научно-популярная энциклопедия. – Пермь: ОТ и ДО, 2010. – 142 с.
248. Україна – Молдова: історична спадщина і перспективи розвитку співробітництва: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю 26-27 червня 2002 р. – Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2003. – 164 с.
249. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / Національний інститут стратегічних досліджень; голова редкол. Ю. Г. Рубан та інші – К.: НІСД, 2007. – 538 с.
250. Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: збірник наукових праць / Буковинський політологічний центр; під заг. редакцією А.М. Груглашова. – Чернівці: Букрек, 2009. – Т. III. – 480 с.

251. Українська діаспора та сучасна еміграція з України: проблеми взаємин: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 18 травня 2001 р.). – К., 2001. – 263 с.
252. Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання / під ред. Наталії Пархоменко і Андрія Стародуба. - Київ: НВФ «Славутич-Дельфін», 2005 - 127 с.
253. Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу / під ред. Ігора Маркова. - Львів: компанія «Манускрипт», 2005. - 188 с.
254. Українське суспільство в 1992–2010 рр.: соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2010. – 636 с.
255. Український вимір: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність». - Чернігів: КП «Видовництво «Чернігівські обереги», 2009. – Вип. 2(7). - 164 с.
256. Фесенко М. В. Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку / М. В. Фесенко. - Київ: Центр вільної преси, 2015. - 527 с.
257. Фісанов В.П. Re Commendationem: збірка вибраних статей / В. П. Фісанов; Чернівецький національний ун-т імені Юрія Федьковича. Кафедра міжнародної інформації, Буковинська партнерська агенція. - Чернівці: Золоті літаври, 2006. - 152 с.
258. Флиер А.Я. Культурогенез / А.Я. Флиер. – М., 1995. – 128 с.
259. Флоринская Ю.Ф., Мкртчян Н.В., Малева Т.М., Кириллова М.К. Миграция и рынок труда / Ю.Ф. Флоринская, Н.В. Мкртчян, Т.М. Малева, М.К. Кириллова // Серия «Научные доклады: социальная политика», № 15/8. - М., Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. - 108 с.
260. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон - М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.

261. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
262. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон – М., 2003. – 368 с.
263. Хараберюш О. І., Шинкаренко І.Р., Хараберюш І.Ф. Нелегальна міграція: проблеми координації протидії / О. І. Хараберюш, І. Р. Шинкаренко, І. Ф. Хараберюш; під заг. наук. ред. проф. І. Р. Шинкаренка - Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. - 335 с.
264. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А.У. Хомра. – К.: Наук. думка, 1979. – 148 с.
265. Хорев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения / Б.С. Хорев, В.Н. Чапек - М., 1978. - 254 с.
266. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина - Суспільство - Держава - Міжнародні структури / Л. Д. Чекаленко; Рада нац. безпеки і оборони України. - К.: НІПМБ, 2004. - 351 с.
267. Четверта хвиля еміграція: регіональні осолівості. Стенограма «круглого столу» (Київ. 22 серп. 2002 р.) / Ін-т досліджень діаспори. - К.: Геопринт, 2002. – 40 с.
268. Чехович С.Б. Міграційне право України: підручник / С.Б. Чехович. – К.: Школа, 2003. – 368 с.
269. Чумаш Т. Система законодательства Республики Молдова по вопросам миграции / Т. Чумаш // КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 12/26. – апрель 2012. – 7 с
270. Шахотько Л., Боброва А. Особенности интеграции мигрантов в современной Беларуси / Л. Шахотько, А. Боброва - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/10. – 13 с.

271. Шлепаков А., Малиновська О., Пінчук О. Еміграція населення України: соціально-економічні аспекти і можливі наслідки / А. Шлепаков, О. Малиновська, О. Пінчук. – К.: НІСД, 1997. – Вип. 17. – 47 с.

272. Шпак Л.Л. Соціокультурна адаптація в радянському суспільстві / Л.Л. Шпак. - Красноярськ, 1991. – 21 с.

273. Шульга Н. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 687 с.

274. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. – Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.

275. Шурупова А. Трудовой потенциал мигрантов в аграрном секторе экономики региона: оценка и управление / А. Шурупова – 2011. – 188 с.

276. Эпштейн Н.Д., Егорова Е.А., Карманов М.В., Смелов П.А., Карманов А.М. Методология анализа демографической безопасности и миграции населения / Н.Д. Эпштейн, Е.А. Егорова, М.В. Карманов, П.А. Смелов, А.М. Карманов – 2013. – 168 с.

277. Этническая история и духовная культура Оренбуржья: состояние и перспективы развития: материалы межрегиональной научно-практической конференции - Оренбург: Изд. центр ОГАУ, 2004. - 152 с.

278. Юдина Т.Н. Социология миграции: учебное пособ. / Т.Н. Юдина. — М.: Академический Проект, 2006. – 272 с.

279. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі / Б. М. Юськів. – Рівне: видавець О.М. Зень, 2009. – 476 с.

2. Статті та тези доповідей

280. Berry J.W. Acculturation attitudes in plural societies / Berry J.W., Kim U., Power S., Young M., Bujaki M. // Applied Psychology. – Vol. 38. – 1989. – P.185 – 206.

281. Beyond Rosenstein-Rodan: The Modern Theory of Coordination Problems in Development, Proceedings of the Annual World Bank Conference on Development Economics 2000. - Washington DC: World Bank, 2001. - P. 145-188.

282. Bognibov V. Migratia ilegala si combaterea ei. In: Ecomnomia si finante / V. Bognibov. – 1997. - № 5-6. - С. 49-55.

283. Castles S. International Migration at the Begining of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues / S. Castles // International Social Science Journal. – 2000. - Vol. 52, Issue 165. – P. 269-281.

284. Castles S. Migration and Community Formation under Conditions of Globalization Conference Migration Between States and Markets [Електронний ресурс] / S. Castles - Liege, Belgium, 17—19 May. 2001 / веб-сайт Університету міста Львєж. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ulg.ac.be/cedem/francais/Tires/conf/> (date of the application: 28.08.2017)

285. Entzinger H. The Social Integration of Immigrants in the European Union [Електронний ресурс] / Han Entzinger // keynote speech at the JILPT International Symposium «Migration Policy and Society in Europe». - Tokyo, 17 January 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://www.jil.go.jp/foreign/event/symposium/sokuho/documents/20070117/Entzinger_e.pdf (date of the application: 28.08.2017)

286. Feduyk O. An Ukrainian Mother Abroad [Електронний ресурс] / O. Feduyk / Інтернет-портал Plotki. – Режим доступу до ресурсу: www.plotki.net/wie/cms/article/23/portrait-15 (date of the application: 28.08.2017)

287. Galkina T. A. Contemporary Migration and Traditional Diasporas in Russia: The Case of the Armenians in Moscow / T. A. Galkina // Migracijske i etnicke teme. - Zagreb, 2006, № 1-2. - P. 181-194.

288. Hollifield J. The Politics of International Migration: How Can We «Bring the State Back In» / J. Hollifield // Migration Theory: Talking across Disciplines / Ed. By C. Bretell, J. Hollifield. – N.Y.: Routledge, 2000. – P. 137-186.

289. Jagielski A. Migrations as a Demographic Phenomenon / A. Jagielski // Oeconomica Polona - 1988 - № 15 (1) - P. 85-101.

290. Kaitmazova K.R., Caberti A.N. Types of Modern Migration / K.R. Kaitmazova, A.N. Caberti // Научный альманах стран Причерноморья. – 2016. - № 1 (5). – P. 1-4.
291. Kreyenfeld M., Konietzka D. The performance of migrants in occupational labour markets: evidence from Aussiedler in Germany / M. Kreyenfeld, D. Konietzka // European Societies. – 2002. – Volume 4 (1). – P. 53 – 78.
292. Lee E. S. A Theory of Migration / Everett S. Lee. // Demography. – 1966. - Vol. 3, № 1. – P. 47-57.
293. Milardovic A. Politologija migraciji / A. Milardovic // Politicka misao. – 1990. - № 4. – P. 122-135.
294. Mohammadifard Gh. Fenomenul Migrației in Republica Moldova / Gh. Mohammadifard // Populația Republicii Moldova in contextual migrațiilor internaționale. - Iași. Pan-Europe. – 2006. - Vol. II. – P. 19-35.
295. Petersen W. A general typology of migration / W. Petersen // American Sociological Review - June 1958 - Vol. 23 (3) - P. 256-266.
296. Petersen W. International Migration / W. Petersen // Annual Review of Sociology - August 1978 - Vol. 4 - P. 533-575.
297. Ravenstein E. G The Laws of Migration / E.G.Ravenstein // Journal of Statistical Society of London. – 1885. – Vol. 48. № 2.– P. 167-235.
298. Ravenstein E. G. The laws of migration / E. G. Ravenstein // Journal of the Royal Statistical Society. – 1889. – № 52. – P. 241-305.
299. Rogers A., Castro L.J., Lea M. Model Migration Schedules: Three Alternative Linear Parameter Estimation Methods [Электронный ресурс] / A. Rogers, L.J. Castro, M. Lea // Mathematical Population Studies - Режим доступа до ресурсу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08898480590902145> (date of the application: 28.08.2017)
300. Rosemarie R. The future of refugee flows and policies / R. Rosemarie // International review. - 1992. - Vol. XX VI. №. 4 – P. 1112 – 1143.

301. Sassen S. The de facto Transnationalizing of Immigration Polisy / S. Sassen // Challenge to the nation-state: Immigration in the Western Europe a. the U.S. / Ed. by Joppke Chr. – Oxford: Oxford univ.press, 1998. - P. 50-85.

302. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance / S. Stouffer // American Sociological Review. - 1940. - № 5– P. 845-867.

303. Timur S. Changing Trends and Major Issues in International Migration: an Overview of UNESCO Programmes / S. Timur // International Social Science Journal. International Migration – 2000. – № 165. – P. 255-268.

304. Zelinsky W. The hypothesis of the mobility transition / W.Zelinsky // Geographical Review - 1971 - № 61 - P. 219-249.

305. Агафонов А.И. Украинская диаспора в России (1991-2013 гг.) / А.И. Агафонов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2014. - № 1 (22) – С. 56-62.

306. Айрапетов В.С. Социальная адаптация вынужденных мигрантов и беженцев / В.С. Айрапетов // Вестник Российской Академии наук. – 1993. – Т. 63, № 10. – С. 889-893.

307. Акімов Д. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від «утечки мозгов» / Д. Акімов // Європейські перспективи. - 2012. - № 2 (1). - С. 60-63.

308. Алексенцева Ю., Крощенко М. Миграционная политика: зарубежный опыт на российской почве / Ю. Алексенцева, М. Крощенко // Человек и труд. – 2011. - № 3. – С. 35-40.

309. Алешковский И.А., Ионцев В.А. Тенденции международной миграции в глобализирующемся мире / И.А. Алешковский, В.А. Ионцев // Век глобализации. – 2008. - № 2. – С. 77-87.

310. Аллахвердиева Л., Габзалилова В. Миграция и рынок труда / Л.Аллахвердиева, В.Габзалилова // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред.

Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – С. 294-315.

311. Ананьев С.А. Историография миграционных процессов России (конец XX – начало XXI века) / С.А. Ананьев // Грамота. - 2012. - № 1 (15). - С. 17-20.

312. Андрошук Г. О., Давимука С. А. Міграція інтелектуального капіталу: вплив на економіку та інноваційний розвиток / Г. О. Андрошук, С. А. Давимука // Регіональна економіка. - 2015. - № 2. - С. 65-82.

313. Андрушко О. В. Незаконна міграція як предмет криміналістичного вивчення / О. В. Андрушко // Університетські наукові записки. - 2008. - № 3. - С. 289-291.

314. Аршба О. Добро пожаловать или посторонним вход воспрещен? [Электронный ресурс] / О. Аршба // Независимая газета. – 25 березня 2005. - № 58 (3454). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/politics/2005-03-25/2_immigration.html?id_user=Y(дата звернення: 28.08.2017)

315. Астахова О. В. Трудова міграція та її соціально-економічні наслідки / О. В. Астахова // Ринок праці та зайнятість населення. - 2012. - № 1. - С. 8-12.

316. Ачакосо Т. Роль государства в управлении программой трудоустройства за границей / Т. Ачакосо // Мировой опыт миграционной политики: ретроспектива и новейшие тенденции / Под ред. Г. Витковской; Международная организация по миграции (МОМ), Бюро МОМ в России; Бюро МОМ в Казахстане. – М.: Гендальф, 2004. – С. 278-325.

317. Бахур О., Васильева Л., Масюков М., Невядомский С. Беларусь в контексте региональных миграционных процессов / О. Бахур, Л. Васильева, М. Масюков, С. Невядомский // Субрегиональное сотрудничество. Перспективы белорусских еврорегионов: материалы международной научной конференции – Минск, 2005. – С. 15–27.

318. Беленев Г. Привокзальные будни подземки [Электронный ресурс] / Г. Беленев // Независимая газета. – 29 січня 2010. - № 017 (4932). – Режим

доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/moscow/2010-01-29/8_metro.html (дата звернення: 28.08.2017)

319. Білик О. Оцінка прямих втрат України від еміграції за рівнем освіти мігрантів [Електронний ресурс] / О. Білик / веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/37.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

320. Блинова М.С. Современные концепции миграции населения: критический анализ [Електронний ресурс] / М.С.Блинова // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. - 2008. - № 3. – Режим доступу до ресурсу: <https://mysocrat.com/book-card/4236-sovremennye-konceptcii-migracii-naseleniya-kriticheskij-analiz/> (дата звернення: 28.08.2017)

321. Блинова О. Є. Трудова міграція з погляду студентів різних регіонів України / О. Є. Блинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. - 2013. - Вип. 1. - С. 51-54.

322. Бобков В.Н. О задачах повышения уровня и качества жизни населения России / В.Н. Бобков // Общество и экономика. – 2000. - №2. – С. 34-58.

323. Бондаренко М. Атаманы пишут письмо президенту [Електронний ресурс] / М. Бондаренко // Независимая газета. – 18 вересня 2006. – 199 (3879). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2013-01-18/6_atamany.html (дата звернення: 28.08.2017)

324. Брацюн В. В. Трудова міграція українців в 1991–2010 рр.: російський аспект / В. В. Брацюн // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 85. - С. 54-57.

325. Бреттелл К. Б., Холлфилд Дж. Ф. Теория миграций / Кэролайн Б. Бреттелл, Джеймс Ф. Холлифилд // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. - М.: Центр миграционных исследований, 2007. - С. 33-70.

326. Бритченко С. П. Деякі питання регулювання імміграційних процесів в Україні / С. П. Бритченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 8 (22). – С. 32–40.

327. Брусиловська О.І. Russian-Ukrainian Conflict. First Stage: Propaganda War / О.І. Брусиловська // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (23). – С. 59-64.

328. Брусиловська О.І. Концепт національних інтересів та зовнішня політика сучасної України / О.І. Брусиловська // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – Серія: Політичні науки. – 2016. – Т. 21. – Вип. 4 (27). – С. 9-15.

329. Брусиловська О.І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа у 1989-2004 рр.: аналіз політичної думки / О.І. Брусиловська // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / під. заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 154-182.

330. Булешева Д.Д. Экологическая миграция сегодня: проблемы и возможные решения [Електронний ресурс] / Д.Д.Булешева // Управление персоналом (Москва). – 2007. - № 15. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.osce.org/ru/eea/34464?download=true> (дата звернення: 28.08.2017)

331. Бурейко Н.Н. Международная миграция как предмет междисциплинарного исследования [Електронний ресурс] / Н.Н.Бурейко // Studia Humanitatis. – 2014. - № 4. - Режим доступу до ресурсу: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/bureiko_1.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

332. Буртина Е. Квоты – приглашение в рабство [Електронний ресурс] / Е. Буртина // Российская миграция. – 2010. - № 2-3 (41-42). / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/2010/0435/biblio06.php> (дата звернення: 28.08.2017)

333. Бучилова И.А., Алиева Т.И. Диагностические аспекты языковой и социокультурной адаптации детей – мигрантов младшего школьного возраста

/ И.А. Бучилова, Т.И. Алиева // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире: материалы 2-й Международной научно-практической конференции / Ответственный редактор В.В. Константинов. – М.: Издательство «Перо», 2014. – С. 20-24.

334. Бучилова И.А., Алиева Т.И. Особенности социокультурной адаптации детей младшего школьного возраста, воспитывающихся в условиях двуязычия в семьях мигрантов / И.А. Бучилова, Т.И. Алиева // Сборник III международной научно-практической конференции «Общество, культура, личность. Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания» // Praha: Sociosféra-CZ, 2013. – С. 154-157.

335. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів / А. Й. Ваврик. Зб. наук. праць Молодіжна політика: проблеми та перспективи, 2010. – 4 (14). - С. 401-405.

336. Ваврищук Н. Г. Еміграція робочої сили з України: теоретико-методологічні аспекти / Н. Г. Ваврищук // Наукові записки КМУ. - Т. 56. - К., 2006. - С. 45-50.

337. Василенко П.В. Зарубежные теории миграции населения / П. В. Василенко // Псковский регионологический журнал. - № 16, 2013. – С. 36-42.

338. Верховодова Л., Агеєва К., Згортюк Д. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики. / Л. Верховодова, К. Агеєва, Д. Згортюк. // Інформаційний бюлетень. Центр економічного розвитку. – К., 2009. – С. 58–62.

339. Весельська Л. А. Трудова міграція і соціальна безпека; аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій / Л. А. Весельська // Економіка та держава. - 2011. - № 4. - С. 111-115.

340. Витковская Г.С. Миграция и мигрантофобия в Приволжском регионе: Саратовская область / Г.С. Витковская // Миграционная ситуация в

регионах России. Выпуск второй Приволжский Федеральный округ. Под ред. Ж. Зайончковской. Москва. – 2004. – С.13-59.

341. Витковская Г.С., Кочарян А.В. Вынужденная миграция как социальная проблема / Г.С. Витковская, А.В. Кочарян // Миграция населения: Сборник науч. трудов / Ин-т соц. эконом проблем народонаселения РАН. – М., 1992. – С. 61-86.

342. Вишневский А.Г. Альтернативы миграционной стратегии / А.Г. Вишневский // Россия в глобальной политике. – 2004. - № 6. – С. 34-39.

343. Вовканич С.Й. Глобалізація, євроінтеграція України та збереження її національної ідентичності, цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи / С. Вовканич // Народознав. зошити. - 2003. - № 5-6. - С. 641-661.

344. Вознюк А.В. Украинский дом / А.В. Вознюк // Жизнь национальностей. - 2001. - № 4. - С. 19-20.

345. Володько В. Вибір країни міграції та життєві траєкторії українських трудових мігрантів (регіональний аспект) / В. Володько // Вісник Одеського нац. ун-у. Соціологія і політичні науки: зб. наук. праць. - 2007 - Т.12. - Вип.6 - С. 679 - 686.

346. Володько В. Репрезентація сучасної української трудової міграції в пресі / В. Володько // Український соціум. - 2007. - № 2(19). - С. 90-101.

347. Волосенкова Е., Кабаченко П., Тарасова Е. Миграционная политика. Управление миграционными процессами / Е.Волосенкова, П.Кабаченко, Е.Тарасова // Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – С. 213-236.

348. Волох В.А. Миграция населения как объект научного исследования: сущность, современные трактовки и классификация / В. А. Волох // PolitBook. - № 1, 2015. – С. 7-16.

349. Волошин Ю. Українці в Білорусі [Електронний ресурс] / Ю. Волошин // Дзеркало тижня. – 20 січня 2006. – №2. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ukrayintsi_v_bilorusi.html (дата звернення: 28.08.2017)

350. Ворона Д.М. Концепція державної міграційної політики України [Електронний ресурс] / Д.М. Ворона / електронна бібліотека юридичної літератури «Правознавець». – Режим доступу до ресурсу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/3063/> (дата звернення: 28.08.2017)

351. Гагаріна С. Г. Міграція як фактор розвитку інтелектуального потенціалу / С. Г. Гагаріна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. - 2013. - Вип. 2. - С. 241-246.

352. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україні / А. Гайдуцький // Вісник НБУ. - 2007. - №10. - С. 11-15.

353. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україну / А. Гайдуцький // Вісник НБУ. – 2007. - №4. – С.11-14.

354. Гайдуцький А.П. Масштаби доходів українських трудових мігрантів / А.П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2009. – №2. – С.96 – 99.

355. Галецький В. Сжатая пружина ненависти [Електронний ресурс] / В. Галецький // Независимая газета. - 23 жовтня 2006. - №229 (3909). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/ideas/2006-10-23/9_xenophob.html (дата звернення: 28.08.2017)

356. Галків Л.І. Статистичне оцінювання міграційних процесів в Україні у контексті втрат людського капіталу / Л.І. Галків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20(5). – С. 124-131.

357. Ганущак М. Безробітний? Куди їдеш? / М. Ганущак // Експрес. – 14-21 червня 2007. - № 85. – С. 2.

358. Гнатюк Т.О. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості / Т.О. Гнатюк // Політичні науки. Правознавство. – Том. 69, Випуск 56. – С. 105-112.

359. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2001. - № 4. – С. 19-22.

360. Гольбин Н. Чем привлекательна для українських мігрантів Беларусь? [Електронний ресурс] / Н. Гольбин // особистий блог на Інтернет-порталі Liga.Net - Режим доступу до ресурсу: <http://blog.liga.net/user/ngolbin/article/9560.aspx> (дата звернення: 28.08.2017)

361. Горбачова І. В. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект / І. В. Горбачова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. - 2014. - Вип. 5. - С. 113-116.

362. Городецька Г. І. Україна крізь призму світової міграції / Г. І. Городецька // Наукові записки КМУ. - Т. 70. - К., 2007. - С. 60-71.

363. Готра О. Б. Трудова міграція – позитивні та негативні наслідки: історіографія проблеми / О. Б. Готра // Чорноморський літопис. - 2010. - Вип. 2. - С. 106-111.

364. Градировский С. Репатриация и трудовая миграция в России [Електронний ресурс] / С. Градировский / Інтернет-портал «Полит.РУ». – Режим доступу до ресурсу: http://www.polit.ru/article/2011/02/08/gradreport/#r2_2. (дата звернення: 28.08.2017)

365. Гульман М. Як «відпочивають» українські заробітчани / М. Гульман // Вісник податкової служби України. – 2007. - №14. – С.63-64.

366. Гуменюк Ю. П. Всебічно збалансований розвиток та міжнародна міграція робочої сили: проблеми взаємовпливу / Ю. П. Гуменюк // Економіка промисловості. - 2011. - № 2-3. - С. 295-306.

367. Гура А. О. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасні тенденції та наслідки / А. О. Гура // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка. - 2014. - Вип. 14. - С. 185-192.

368. Гуцу С. Ф. Трудова міграція: сутність та наслідки / С. Ф. Гуцу // Право і Безпека. - 2011. - № 4. - С. 164-168.

369. Даньшин А.Ю. Российская эмиграция в страны дальнего зарубежья на современном этапе / А.Ю. Даньшин // Актуальные вопросы социальной и демографической статистики. - М.: Статистика, 1999. - С.35-38.

370. Даньшин А.Ю. Статистическое изучение процесса эмиграции из стран СНГ / А.Ю. Даньшин // Проблемы социальной и демографической статистики. - М.: Статистика, 1992. - С. 112-143.

371. Дерій Ж. Міжнародна міграція в системі факторів економічного розвитку / Ж. Дерій // Економіст. - 2011. - № 9. - С. 33-35.

372. Дишлева А.М. Механізм реалізації антикризової економічної стратегії держави у контексті бюджетно-податкової політики [Електронний ресурс] / А.М. Дишлева // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2011. - № 11. / веб-сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_40 (дата звернення: 28.08.2017)

373. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції / Б. Довжук // Україна: аспекти праці. – 2005. - № 3. – С. 37-39.

374. Доценко А.І. Районування розселення як проблема удосконалення його територіальної організації / А. І. Доценко // Укр. геогр. журн. - 2001. - № 1. - С. 16-21.

375. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві / Т. Драгунова // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 72–79.

376. Драгунский Д.В. Макрополитика (заметки о детерминантах национального поведения) / Д.В. Драгунский // Полис: политические исследования - 1995 - № 5 - С. 34-47.

377. Драгунский Д.В. Навязанная этничность / Д.В. Драгунский // Полис: политические исследования. - 1993 - № 5 - С. 24-30.

378. Дробко Е.В. Трудова міграція та українська діаспора за кордоном / Е.В. Дробко // Університетські наукові записки. - 2006. - № 2 (18). – С. 302-309.

379. Дьячков М.В. Об ассимиляции и интеграции в полиэтнических социумах / М.В. Дьячков // Социологические исследования. – 1995. - № 7. – С. 88-92.

380. Евтушенко В.И. Классификация экологической миграции / В.И. Евтушенко // Актуальные проблемы российского права. - № 2, 2009. – С. 146-151.

381. Єсінова Н.І., Мельник О.В. Особливості українського ринку праці / Н. І. Єсінова, О. В. Мельник // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 125-130.

382. Єсінова Н. І., В.В. Сазонова Міжнародна трудова міграція населення України / Н. І. Єсінова, В. В. Сазонова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. - 2010. - Вип. 1. - С. 424-430.

383. Жаліло Я. А Тенденції трудової міграції з України до країн СНД [Електронний ресурс] / Я.А. Жаліло/ веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

384. Жовнір С. М. Українська трудова міграція: реалії, перспективи, вектори модернізації державної політики в управлінні нею / С. М. Жовнір // Український соціум. - 2014. - № 4. - С. 144-159.

385. Жуковская Ю.О. К вопросу о социальной адаптации трудовых мигрантов в российской среде / Ю.О. Жуковская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – Том XII. - № 1. – С. 179-186.

386. Жупанський Я.І., Джаман В.О. Маятникові трудові поїздки населення і локальна система розселення / Я. І. Жупанський, В.О. Джаман // Економічна та соціальна географія: Міжвід. наук. зб. – К.: Либідь, 1992. - Вип. 44. - С. 35-40.

387. Загробская А. Ф. Интенсивность миграции сельского населения, ее последствия и обусловленность / А. Ф. Загробская // Проблемы повышения эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве УССР. - Полтава, 1972. - С. 43-45.

388. Зайончковская Ж.А. Миграции в постсоветском пространстве / Ж.А. Зайончковская / Под ред. Дж. Р. Азраэля, В. Мукомеля, Э. Паина / RAND, Центр этнополитических и региональных исследований. – М., 1996. – С. 23-48.

389. Зайончковская Ж.А. Трудовая миграция / Ж.А. Зайончковская // Отечественные записки. – 2003. - № 3. – С. 177-178.

390. Западнюк С.О. Аналіз науково-методичних підходів до суспільно-географічних досліджень міграції населення / С.О. Западнюк // Український географічний журнал. – 2007. - № 1. – С. 34-38.

391. Заремба Г. Р. Зовнішня міграція українців. Стан дослідження / Г. Р. Заремба // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. - 2014. - Вип. 62. - С. 39-45.

392. Захист потерпілих від торгівлі людьми залежить від міжнародної співпраці України [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 12 листопада 2004. - № 46. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/SOCIETY/zahist_poterpilih_vid_torgivli_lyudmi_zalezhit_vid_mizhnarodnoyi_spivpratsi_ukrayini.html (дата звернення: 28.08.2017)

393. Зв'язна Т. Нелегальна міжнародна міграція: причини та небезпека / Т. Зв'язна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2012. - Вип. 93. - С. 97-99.

394. Золин А.В. Понятие глобализации / А.В. Золин // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - 2007. - № 6. – С. 55-57.

395. Зубик А. Етнографічні процеси в українській діаспорі Молдови / А. Зубик // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. Міністерство освіти і науки України; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 166-172.

396. Зубик А. І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії / А. І. Зубик // Географія та туризм. - 2014. - Вип. 27. - С. 199-209.

397. Зубко О. Українці Білорусі. Білоруське громадське об'єднання українців «Ватра». Філії «Дніпро» (м. Могилів) та «Заповіт» (м. Мінськ) (1991-2014 рр.) / О. Зубко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Випуск 23. – С. 80-84.

398. Ивахнюк И.В. Миграционная политика России: новые инициативы / И.В. Ивахнюк // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Экономика. – 2008. – Вып. 16. – С. 77-88.

399. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть I / И.В.Ивахнюк // Век глобализации. – 2015. - № 1. – С. 36-51.

400. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть II / И.В.Ивахнюк // Век глобализации. – 2016. - № 1-2. – С. 26-43.

401. Игнатоля Н, Рюль В. Проблемы социализации детей трудовых мигрантов в условиях трансформации украинского общества / Н. Игнатоля, В. Рюль // Перекрестки. Журнал исследования восточноевропейского Пограничья. - 2011. - №1-2. - С. 212-221.

402. Ионцев В. А. Международная миграция населения и развитие России. Мифы и реальность / В. А. Ионцев // Дружба народов. – 2001. – № 4. – С. 118–127.

403. Ионцев В., Ивахнюк И. Россия в мировых миграционных потоках: особенности и тенденции последнего десятилетия (1992-2001) / В.Ионцев, И.Ивахнюк // Мир в зеркале международной миграции. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А. Ионцев. - М.: МАКС-Пресс, 2002. — Вып. 10.– С. 31-55.

404. Івашко О., Бень А. П'ять мільйонів на закордонних заробітках та ще й нелегально / О. Івашко, А.Бень // Голос України. – 2003. – 3 квітня. – С. 2.

405. Капітан В. О. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні / В. О. Капітан // Ефективність державного управління. - 2012. - Вип. 32. - С. 474-481.
406. Капченко Р. Л. Міграція робітничих кадрів / Р. Л. Капченко // Економіка та держава. - 2010. - № 5. - С. 23-26.
407. Карапетян Л.М. О понятии «глобалізм» и «глобализация» / Л.М. Карапетян // Философские науки. - 2003. - № 3. – С. 47-60.
408. Карпачова Н.І. Світова проблема міграції висококваліфікованої робочої сили та відтік інтелекту з України / Н.І. Карпачова // Безпека життєдіяльності. – 2007.- №10. – С.15-19.
409. Касьянова М.М. Визначення статусу «трудівника-мігранта» в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2013. – № 2 (52). – С. 277 – 286.
410. Касьянова М.М. Дискурс сучасних наукових досліджень східноєвропейського вектору міграції громадян України / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 121. – С. 209-214.
411. Касьянова М.М. Етапи регулювання міграційних процесів українців до країн Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і міждержавні відносини: Міжнародна наукова конференція. - Гомель, 2017 р. – С. 120-125.
412. Касьянова М.М. Етнічні конфлікти в Європі: виклики європейській ідентичності / М.М. Касьянова, І. Данченко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2011. – № 1/2 (47 – 48). – С. 320 – 325.
413. Касьянова М.М. Європа під впливом ісламу / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2012. – № 2 (50). – С. 259 – 267.
414. Касьянова М.М. Європейське суспільство та мусульманські мігранти: можливість порозуміння / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Вісник

Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ. – 2012. – № 1 – 2. – С. 244 – 257.

415. Касьянова М.М. Зовнішня трудова міграція українців до європейських країн/М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.:«Видавництво «Гілея», 2015.– Вип. 103. – С. 344-347.

416. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105. – С. 369-374.

417. Касьянова М.М.Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій:Всеукраїнська науково-практична конференція. Красноармійськ, 17-18 березня 2016 р. – Красноармійськ, 2016.– С. 114-118.

418. Касьянова М.М. Критерії членства в Європейському Союзі: історичний аспект / М.М. Касьянова, Д.В. Ізмайлов // Історичні записки – Луганськ, 2012. – Випуск 33. – С. 90 – 96.

419. Касьянова М.М. Міграційне законодавство у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Мат. VIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 12-13 листопада 2015 р. – Київ, 2015. – С. 33-35.

420. Касьянова М.М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 102. – С. 432-437.

421. Касьянова М.М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 110. – С. 376-380.

422. Касьянова М. М. Нелегальна міграція українських громадян в країни Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 109. – С. 365-369.

423. Касьянова М.М. Новий підхід до проблеми класифікації міграційних процесів / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2016. – Випуск 15. – С. 233-242.

424. Касьянова М.М. Особливості міграційних процесів до країн Східної Європи (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 117. – С. 289-293.

425. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Вісник Львівського національного університету. – Львів, 2016. – Випуск 8. – С. 195-199.

426. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: Науково-практична Інтернет-конференція. Кривий Ріг, 29 квітня 2016 р. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 61 – 63.

427. Касьянова М.М. Періодизація міграційних відносин українців з країнами Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. – Луцьк, 14 квітня 2016 р. – Луцьк, 2016. – С. 69 – 71.

428. Касьянова М.М. Політико-правове положення трудового мігранта в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2015. – Випуск 13-14. – С. 249-258.

429. Касьянова М.М. Політико-правове становище українців в міграційному законодавстві Російської Федерації кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Україна і світ: проблеми історії: Всеукраїнська науково-

практична конференція. Маріуполь, 27 листопада 2015 р. – Маріуполь, 2015. – С. 239-243.

430. Касьянова М.М. Правове становище українців в міграційному законодавстві Республіки Білорусь кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // *European political and law discourse*. – Volume 4. – Issue 1. – 2017. – С. 36-42.

431. Касьянова М.М. Причини міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Всеукраїнська наукова інтернет-конференція*. – Вінниця, 20 травня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 75-78.

432. Касьянова М.М. Проблеми соціально-психологічної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 111. – С. 363-366.

433. Касьянова М.М. Регулювання міграційних процесів у політичній проекції в країнах Східної Європи кінця ХХ–початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // *Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати - 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 року)*. – Словаччина, 2016. – С. 114-115.

434. Касьянова М.М. Соціалізація дітей українських мігрантів у країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // *European political and law discourse*. – Volume 3. – Issue 4. – 2016. – С. 69-75.

435. Касьянова М.М. Соціально-політичні передумови міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 108. – С. 261-265.

436. Касьянова М.М. Ставлення Республіки Молдова до мігрантів із України/М.М. Касьянова // *Гілея:науковий вісник. Гол. ред.В.М.Вашкевич.*– К.:«Видавництво «Гілея», 2016. – Вип.112.– С.315-318.

437. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах до Європи: порівняльний аналіз / М.М. Касьянова, А.О. Линник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., Вип. 13. – С. 369-374

438. Касьянова М.М. Українці в міграційному законодавстві країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціальна історія: питання теорії та наукової практики: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 18 листопада 2015 р. – Житомир: Вид-во О.О. Євенок, 2016. – Випуск 2: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики». – С. 104-110.

439. Касьянова М.М. Українці на ринку праці в країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 3. – 2016. – С. 45-52.

440. Касьянова М.М. Участь України у Міжнародній організації праці: історія і сучасність // М.М. Касьянова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2013. – № 8 (197). – Ч.1. – С. 92 – 98.

441. Касьянова М.М. Формування міграційного законодавства щодо українських трудових мігрантів у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. - № 104. – С. 201-206.

442. Касьянова М.М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2016. - № 106. – С. 345-348.

443. Касьянова М.Н. Миграционное законодательство в странах Восточной Европы конца ХХ – начало ХХІ вв. / М.Н. Касьянова / Коллективная монография «Миграция в современном мире: тенденции и вызовы ХХІ столетия. Монография // под ред. И.В. Поповой. – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2016. – С. 8-32.

444. Касьянова М.Н. Связь украинских мигрантов с украинской диаспорой в странах Восточной Европы (конец ХХ – начало ХХІ ст.) /

М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2016. - № 8 (60). – С. 112-115.

445. Касьянова М.Н. Украинцы в миграционном законодательстве Российской Федерации конца XX – начало XXI ст. / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2015. - № 12-1 (52). – С. 125-128.

446. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Г. Католик // Вісник Львівського університету. Філософські науки. - 2008. – вип.1 - С. 220-228.

447. Качурець Ч.І. Теоретичні аспекти впливу міграційних процесів на зовнішню політику та національну безпеку України / Ч.І. Качурець // Вісник СевНТУ. Серія - Політологія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ. - 2009. - Вип. 100 – С. 172-177.

448. Кизилев А., Николаевский В., Петрова Я.. Особенности миграционных процессов в украинском пограничье (по результатам социологического исследования в Харьковской и Львовской областях) / А. Кизилев, В. Николаевский, Я. Петрова // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Сборник науч. трудов в 2х томах. Т.2. - Харьков: Харьковский нац. у-т им. В. Н. Каразина, 2006 - С. 57-63.

449. Кирдяшкина Е. Дніпро на Дніпре / Е. Кирдяшкина // «Вестник Могилёва». – № 76. – 15 февраля 2014 г. – С. 8.

450. Кириллов Ю.Г., Березина Е.А. Деятельность международной организации по миграции в вопросах гуманизации миграционной политики в России / Ю.Г. Кириллов, Е.А. Березина // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2011. - № 13. – С. 30-35.

451. Кобченко К. Міграція з України з освітньою метою: історичний та сучасний досвід / К. Кобченко // Українознавчий альманах. - 2012. - Вип. 7. - С. 148-152.

452. Козловська Л. В. «Міграція» та її вплив на «політичний процес»: до трактування термінів / Л. В. Козловська // Наукові праці Чорноморського

державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. - 2013. - Т. 211, Вип. 199. - С. 49-52.

453. Козыкина Н. В. Теоретико-методологические подходы к изучению международной миграции: концепция «миграционных систем» / Н.В.Козыкина // Вестник ЧитГУ. – 2010. - №10 (67). – С. 81-86.

454. Колісник Н.І. Проблеми та напрями вдосконалення міграційної політики України [Електронний ресурс] / Н.І. Колісник // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. - № 3. – С. 88-90. - Режим доступу до ресурсу: http://www.lsej.org.ua/3_2014/25.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

455. Копійка В.В. Зовнішньополітичні стратегії США у глобальному світі: тенденції і перспективи [Електронний ресурс] / В.В. Копійка // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2015. - № 5. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2494/2225 (дата звернення: 28.08.2017)

456. Кравчук К. Скільки українців працює за кордоном? [Електронний ресурс] / К. Кравчук // Лівий Берег. - Режим доступу до ресурсу: http://lb.ua/society/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html (дата звернення: 28.08.2017)

457. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. - 2010. - № 2 (27). - С. 26-34.

458. Креминская Е.Д. Теоретико-методологические основы изучения миграционных процессов в глобализирующемся мире (политологическое измерение) / Е.Д. Креминская // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. - № 9. – С. 48-54.

459. Куда едут украинцы в поисках работы [Електронний ресурс] // ІА «ЛІГАБізнесІнформ». – Режим доступу до ресурсу: <http://news.liga.net/news/N0814179.html> (дата звернення: 28.08.2017)

460. Кузьменко О. Чи повертаються до України випускники західних вишів? [Електронний ресурс] / О. Кузьменко О. // Українська правда. – 12 листопада 2013. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.pravda.com.ua/inozmi/voa/2013/11/12/7001978/> (дата звернення: 28.08.2017)

461. Кузьменко О.В. Поняття контрабанди людьми і її місце в структурі нелегальної міграції / О.В. Кузьменко // Проблеми боротьби з корупцією і організованою злочинністю, Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення, Том 10. – К., 1998. – С. 319-323.

462. Куликов С. Клондайк для мигрантів [Електронний ресурс] / С. Куликов // Независимая газета. – 7 лютого 2007. - № 025 (3991). – Режим доступу до ресурсів: http://www.ng.ru/economics/2007-02-07/1_klondaik.html (дата звернення: 28.08.2017)

463. Куценко В. І., Руденко Н.П. Освітня міграція: соціально-економічні та професійні аспекти / В. І. Куценко, Н. П. Руденко // Регіональна економіка. - 2010. - № 1. - С. 123-130.

464. Лакодей Т. Проблеми міжнародної міграції трудових ресурсів / Т. Лаколей // Глобальна економіка як сучасний етап співробітництва країн. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів, м. Чернівці 27-27 квітня 2007 р. У 2-х ч. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2007. – Ч. 1. – С. 138-140.

465. Лапшина І. А. Міжнародна трудова міграція і соціальний капітал України / І. А. Лапшина // Регіональна економіка. - 2010. - № 1. - С. 156-162.

466. Левковський В. Ф. Нелегальна міграція – загроза національній безпеці України / В. Ф. Левковський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2007. - Вип. 16. - С. 89-98.

467. Левкун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левкун. // Діалог - 25 вересня 2005. - С. 1-7.

468. Лендел М. А., Ерфан Є. А., Ковач Є. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД / М. А. Лендел, Є. А. Ерфан, Є. Ковач // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка / Редкол.: В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, Н.М. Гапак та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ, 2011. – Спецвип. 33. Ч. 2.– С. 152–158.

469. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України / М.В. Лизун // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 5 (2). – С. 266-271.

470. Лисицкий А.В. Особенности современных мировых миграционных процессов / А.В. Лисицкий // Ученые записки Российского государственного социального университета. - 2008. - № 1. – С. 10-15.

471. Лифшиц М. Прогнозирование мировой миграционной ситуации на основе анализа нетто-миграции в странах мира / М. Лифшиц. – Прикладная эконометрика. - 2016. – т. 41. – с. 96-122.

472. Лібанова Е. Кому вигідна дешева робоча сила / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2007. - № 16 (645). – С. 20-23.

473. Лопух В. «Четверта хвиля» імміграції до США: причини і мотивації / В. Лопух // Демоекономічні та демосоціальні проблеми. - 2006. - № 2. -С. 44-54.

474. Лученок А.И., Колесникова И.А. Влияние миграционных потоков на социально-экономические показатели страны: опыт Беларуси [Электронный ресурс] / А.И. Лученок, И.А. Колесникова // Белорусский фонд публичной политики. - 2011. - №2. / веб-сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2015/0649/analit05.php> (дата звернення: 28.08.2017)

475. Ляшенко Д. О. Карти міжнародних міграцій для географічної освіти / Д. О. Ляшенко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. - 2008. - Вип. 8. - С. 170-173.

476. Майданік І. Вплив зовнішніх трудових міграцій на економічний розвиток регіонів / І. Майданік // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць: Спец. Вип.: Міжнар. Наук. – практ. конф. «Демографічний розвиток України і пріоритетні завдання демографічної політики». - Т.2: Демографічні аспекти регулювання і відтворення трудового потенціалу. - Київ: КНЕУ, 2006. - С. 77-86.

477. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці / І. Майданік // Україна: аспекти праці. - 2009. - № 5. - С. 34-38.

478. Маликова Н.Р. Социально-психологические феномены и ресурсы адаптации иммигрантов в условиях глобализации [Електронний ресурс] / Н.Р. Маликова. // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире: материалы 2-й Международной научно-практической конференции / Ответственный редактор В.В. Константинов. – М.: Издательство «Перо», 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/8515697/> (дата звернення: 28.08.2017)

479. Малиновська О. А. Міграція мовою статистики. / О. А. Малиновська // Проблеми міграції. – 1997. - №1(2). – С. 8-13.

480. Малиновська О. Зовнішня трудова міграція з України: деякі характеристики та гендерні особливості / О. Малиновська // Жінки та міграція / за ред. К. Левченко. – Харків, 2010. – С. 17 – 24.

481. Малиновська О. Міжнародні міграції і суспільні трансформації епохи глобалізації / О. Малиновська // Демографія і соціальна економіка. - 2009. - № 1(11). - С. 5-19.

482. Малиновська О.А. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс] / О. Малиновська веб-сайт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf (дата звернення: 28.08.2017)

483. Малиновська О.А. Міграційна політика Російської Федерації: сучасні підходи й уроки для України / О.А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2007. - № 1. – С. 50-60.

484. Малиновська О.А. Міграція мовою статистики / О. А. Малиновська // Проблеми міграції. – 1997. - №1 (2). – С. 8-13.

485. Малиновська О.А. Статистика міграції в контексті формування міграційної політики держави / О.А. Малиновська // Стратегічна панорама. – 2008. - № 1. – С. 145 – 153.

486. Малиновська О.А. Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду / О.А. Малиновська // Зб. наук. праць УАДУ / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. - № 2. – С. 446-453.

487. Малиновська О.А. Формування і розвиток міграційної політики України / О.А. Малиновська // Громадська думка. – 2004. - № 1. – С. 3-12.

488. Малиновська О.А. Формування органів управління зовнішньою міграцією в Україні / О.А. Малиновська // Вісник УАДУ. – 2002. - № 3. – С. 320-327.

489. Марков І. Деякі риси сучасної української трудової міграції. За результатами масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії, проведеного західноукраїнським центром “Жіночі перспективи” / І. Марков // Українська трудова міграція в розширеній Європі. – Київ, 2005. – С. 76 – 103.

490. Марков І. Еміграція українців до Росії: сучасний стан та перспективи [Електронний ресурс] / І. Марков // Обозреватель.– Режим доступу до ресурсу: <http://obozrevatel.com/publication/emigratsiya-ukraintsiv-dorossii-cuchasnij-stan-ta-perspektivi.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

491. Мартынов М. Миграция или колонизация [Електронний ресурс] / М. Мартынов // Независимая газета. - 21 березня 2006. - № 55 (3735) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/stsenarii/2006-03-21/15_migration.html (дата звернення: 28.08.2017)

492. Марченко І. І., Пелішенко І.І., Пелішенко О.В. Поняття «міграція населення» в контексті сучасних соціологічних підходів / І. І. Марченко, І.І. Пелішенко, О.В. Пелішенко // Сучасне суспільство. - 2012. - Вип. 1. - С. 110-119.

493. Маслов Ю.К. Країни ЦСЄ як субрегіональна геополітична спільність та орієнтир політичної інтеграції України в європейський простір / Ю. К. Маслов // Грані. - 2014. - № 10. - С. 111-115.

494. Массей С. Дуглас. На пути к всеобъемлющей модели международной миграции / Дуглас С. Массей // Миграция и развития: Доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва, 13–15 сентября 2007 г.: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: БиЭльПринт, 2007. – Вып. 10. – 255 с.

495. Массей С. Дуглас. Синтетическая теория международной миграции / Дуглас С. Массей // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С.161-174.

496. Меликова Н., Емельянова Т. Медведев в плену демографических иллюзий [Электронный ресурс] / Н. Меликова, Т. Емельянова // Независимая газета. - 23 квітня 2007. - № 098 (4055) – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/economics/2007-05-23/4_medvedev.html (дата звернення: 28.08.2017)

497. Мельник Д. С., Щербина Л.І. Нелегальна міграція й торгівля людьми як прояви транснаціональної організованої злочинності в Україні: актуальні проблеми протидії / Д. С. Мельник, Л. І. Щербина // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2010. - Вип. 22. - С. 48-60.

498. Мельниченко А.О. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрямки / А.О. Мельниченко // Теорія та практика державного управління. – 2015. - № 2 (49). – С. 17-23.

499. Миграция населения: экономика и политика // Международная миграция населения: Россия и современный мир / под ред. В. А. Ионцева. – Вып. 18. – М.: ТЕИС, 2006. – С. 28–29.

500. Миколюк О. Готовність до міграції. Чим відрізняється становище найманих українських працівників у ЄС та Росії? [Електронний ресурс] / Оксана Миколюк // День. – 1 липня 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/gotovnist-do-migraciyi> (дата звернення: 28.08.2017)

501. Миколук О. Міграція освічених. Наша країна – серед держав із неефективною соціально-економічною сферою. Які прогнози? [Електронний ресурс] / О. Миколук // День. – 3 грудня 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/migraciya-osvichenyh> (дата звернення: 28.08.2017)

502. Минненко С. Террористов потянуло к воде [Електронний ресурс] / С. Минненко // Независимая газета. – 8 листопада 2006. - 242 (3922) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/events/2006-11-08/1_terrors.html (дата звернення: 28.08.2017)

503. Мислюк Ю.В. Модель інтеграції країн Центрально-Східної Європи до Європейського Союзу / Ю. В. Мислюк // Панорама політологічних студій. - 2012. - Вип. 9. - С. 82-87.

504. Михайлов К. Преодоление провала. Технический прогресс требует больше рабочих рук [Електронний ресурс] / К. Михайлов // Независимая газета. – 27 лютого 2007. - № 040 (4006) – Режим доступу до ресурсу: http://nvo.ng.ru/stsenarii/2007-02-27/11_proval.html (дата звернення: 28.08.2017)

505. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 20 квітня 2007. - № 15. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/migratsiynyi_kapital_v_ukrayini_prihovana_realnist.html (дата звернення: 28.08.2017)

506. Мікловда В. П. Міжнародна трудова міграція в контексті глобальних змін / В. П. Мікловда // Інноваційна економіка. - 2014. - № 1. - С. 234-235.

507. Мінгазутдінов І. О. Енергетична безпека, політична модернізація та інтеграція. Головні виклики "Східному Партнерству" / І. О. Мінгазутдінов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2011. - Вип. 97 (2). - С. 78-83.

508. Моисеенко В. М., Чудиновских О. С. Теория человеческого капитала и миграция в России / В. М. Моисеенко, О. С. Чудиновских // Проблемы прогнозирования. - № 4, 2000. - С. 124-137.

509. Морару В., Мошняга В., Руснак Г. Маятник миграции / В. Морару, В. Мошняга, Г. Руснак / Серия «Миграция: проблемы и перспективы». – Кишинэу: Институт Европейской Интеграции и Политических Наук Академии Наук Молдовы, 2012. – С. 19-27.

510. Мочерний С. Основні причини соціально-економічної кризи в Україні та шляхи її подолання / С. Мочерний // Економіка України. – 1995. – № 2. – С. 48–58.

511. Мошняга В. Иностранные граждане и апатриды в Молдове и миграция / В. Мошняга, В. Соколов // Moldoskopie (Probleme de analiză politică). – Chişinău, Perspectiva, 1999. – Partea XI – С. 173-180.

512. Мошняга В. Миграция иностранных граждан и апатридов в/через Республику Молдова: состояние и практика регулирования / В. Мошняга. В Moldoskopie (Probleme de analiză politică). – Chişinău: CEP USM - 2008. - № 3 (XLII). - P. 70-93.

513. Мошняга В.Г. Нелегальная и транзитная миграция в Республике Молдова в институциональном и человеческом измерении / В.Г. Мошняга // Молдова, Румыния, Украина: добрососедство и региональное сотрудничество / Материалы междунар. Симпозиума; Кишинев. - 1998. - С. 158-168.

514. Мукомель В. І. Российские дискурсы о миграции / В.І. Мукомель // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005. - № 1 (75). – С. 49-58.

515. Мукомель В. Методичні та практичні аспекти вивчення інтеграції іммігрантів: специфіка пострадянського простору / В. Мукомель // Методологія та методи вивчення міграційних процесів: навч. посібник / під ред. Ж. Зайончковської, І. Молодікової, В. Мукомелов. - М.: ФГУП «Виробничо-видавничий комбінат ВІНІТІ», 2007. – С. 165-192.

516. Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 130-136.

517. Нагірна Л.М., Сисюк Л.П. Проблеми та причини міграційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Л.М.Нагірна, Л.П.Сисюк / веб-сайт «Руснаука». - Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Economics/25283.doc.htm (дата звернення: 28.08.2017)

518. Немерюк Е.Е., Аникин Л.С. Теоретические подходы к исследованию причин миграции / Е.Е. Немерюк, Л.С. Аникин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – 2014. - Том 14, Вып. 3. – С. 23-28.

519. Николаевский В.Н. Внешняя трудовая миграция (на примере Украины) / В.Н. Николаевский // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2008. - № 4. – С. 48-54.

520. Никифоренко В. Г., Бережна О.Ю. Нелегальна міграція в Україні: проблеми та шляхи скорочення / В. Г. Никифоренко, О. Ю. Бережна // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2014. - Вип. 2. - С. 213-217.

521. Ніколаєвський В.М., Омельченко В.В. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики / В.М. Ніколаєвський, В.В. Омельченко // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. - № 723. - С. 140-147.

522. Ніколаєвський В.М., Прохоренко Н.Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення / В.М. Ніколаєвський, Н.Є. Прохоренко // Вісник міжнародного слов'янського університету. - 2009. - Т. 12. - №1. - С. 34-39.

523. Новік В. Освітній рівень та фахова спеціалізація біженців, які прибувають в Україну / В. Новік // Проблеми міграції. Український Інформаційно-аналітичний журнал – 2000. - № 1. – С. 14-17.

524. Новожилова Е.О. Современные международные миграции: причины, особенности, последствия / Е. О. Новожилова // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). - 2013. - № 1 (26) – С. 101-105.

525. Овчаренко В. В. Зовнішня трудова міграція населення України очима вітчизняних дослідників / В. В. Овчаренко // Збірник наукових праць Харківського

національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія». - 2011. - Вип. 41. - С. 280-283.

526. Окольски М. Миграционное давление на Европу / М. Окольски // Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 6. – С. 46–54.

527. Олешко А. А. Генезис антикризового регулювання економіки України [Електронний ресурс] / А. А. Олешко // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2012. - № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1253> (дата звернення: 28.08.2017)

528. Олійник О. Українська трудова міграція: тенденція та очікування / О. Олійник // Праця і зарплата. – 2008. - № 15. – С. 1-2.

529. Орехова Т.В. Методологические подходы к изучению проблем создания и функционирования транснациональных интегрированных структур / Т.В. Орехова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2005. – Ч. 3. – С. 876-882.

530. Осаволук М. Українські студенти - освіта за кордоном [Електронний ресурс] / М. Осаволук // Освіта.ua. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/abroad/higher_school/articles/7375/ (дата звернення: 28.08.2017)

531. Осковський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Осковський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С 4-13.

532. Остапа О. М. Трудова міграція – найвагоміша складова міграційного руху населення України / О. М. Остапа // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. - 2013. - Вип. 3. - С. 64-69.

533. П'ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять / О.П'ятковська // Галицький економічний вісник. – 2011. - №1 (30). – С.30-34.

534. Палагнюк О. В. Міграція як соціально-економічний феномен та геополітичний виклик розвитку сучасного суспільства / О. В. Палагнюк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу

«Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія. - 2014. - Т. 230, Вип. 218. - С. 37-41.

535. Паламар Л. Специфіка викладання української мови у Молдові / Л. Паламар // Українознавство. – 2005. - № 4(17). – С. 109-112.

536. Пашков М. Зворотний бік міграційної карти [Електронний ресурс] / М. Пашков // Дзеркало тижня. – 25 квітня 2003. - № 16. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/POLITICS/zvorotniy_bik_migratsiynoyi_karti.html (дата звернення: 28.08.2017)

537. Петрова Я.В. Міграційна політика сучасної держави: сутність та шляхи впровадження / Я.В. Петрова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». – 2008. – № 796, вип. 11. – С. 169 – 177.

538. Пилинський Я.М. Міграція і національна безпека / Я.М. Пилинський // Гілея. – 2007. – Вип. 7. – С. 116 – 137.

539. Пилинський Я.М. Міграція у сучасному світі: до з'ясування причин та наслідків / Я.М. Пилинський // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Том 69: Політичні науки. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 127 – 139.

540. Пилявець Л.Б. Східна українська діаспора: сучасний стан і перспективи розвитку / Л.Б. Пилявець // Вісник УВКР. – 2004. - № 2. – С. 34-50.

541. Пирожков С. Миграции населения Украины: прошлое и настоящее / С. Пирожков // Миграционные процессы после распада СССР. – 1994. – Вып. 5. – С. 137-154.

542. Пирожков С., Малиновская Е. Миграционная политика Украины в условиях открытости / С. Пирожков, Е. Малиновская // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях. - Москва: ИТ «АдамантЪ», 2009 - С. 116-149.

543. Поалелунжъ О.М. Молдова в потоке международной миграции / О.М. Поалелунжъ // Основные вызовы демографической безопасности:

сходства и различия в Молдове и Беларуси. Под ред. Палади Г.А., Шахотько Л.П. – Кишинев, 2010. – С. 15-32.

544. Побулавец Н. Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття «міграція» / Н. Л. Побулавец // Соціально-трудова відносина: теорія та практика . - 2014. - № 1. - С. 373-376.

545. Позняк А.В. Современная миграционная ситуация и проблемы формирования миграционной политики в Украине / А.В. Позняк // Население и общество. – 2007. - № 285-286. – С. 56-61.

546. Позняк О.В. Проблеми формування міграційної політики України в сучасних умовах / О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. - № 11. – С. 20-29.

547. Позняк О.В. Стратегія державної політики у сфері зовнішніх трудових мігрантів / О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2005. - № 1. – С. 78-85

548. Поліщук О. В. Особливості формування та становлення основ міжнародного трудового (міграційного) права: сучасні тенденції / О. В. Поліщук // Зовнішня торгівля: право та економіка. - 2008. - № 5. - С. 61-65.

549. Портніков В. Грудень. Москва [Електронний ресурс] / В. Портніков // Дзеркало тижня. – 14 грудня 2001. - № 49 – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/SOCIETY/gruden_moskva.html (дата звернення: 28.08.2017)

550. Поташній Ю. Україна міграційна: міняємо докторів на чорноробі / Ю. Поташній // Віче. – 2008. – № 21. – С. 9-11.

551. Похлебаева А. Понятие миграции и ее классификация [Електронний ресурс] / А. Похлебаева // Журнал международного права и международных отношений – 2005 - № 3 – Режим доступу до ресурсу: <http://evolutio.info/content/view/765/113/> (дата звернення: 28.08.2017)

552. Преображенская И.М. Философские аспекты миграционных процессов / И.М. Преображенская // Вестник МГУ, Серия философия. – 2004. - № 4. – С. 76 – 91.

553. Прибиткова І. М. Сучасні міграційні процеси в Україні / І. М. Прибиткова // Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К.: Європа без бар'єрів, 2011. – С. 9-30.

554. Прибиткова І. М. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя. Частина I / І. М. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2002. - № 4. - С. 156-167.

555. Прибиткова І. М. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя. Частина II / І. М. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003. - №1. - С. 109-124.

556. Прибыткова И. Миграции и время: украинский вариант развития / И. Прибыткова // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Жанны Зайончковской и Галины Витковской. - Москва: ИТ «АдамантЪ», 2009 - С. 63-115.

557. Прибыткова И. Предпосылки зарубежной трудовой миграции украинцев / И. Прибыткова // Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы. Вестник Харьковского нац. у-та им. В. Н. Каразина. - 2007. - № 761. - С. 67-71.

558. Придибайло О. Українська діаспора в Молдові [Електронний ресурс] / О. Придибайло / веб-сайт We.org.ua. - Режим доступу до ресурсу: <https://we.org.ua/demografiya/ukrayinska-diaspora-v-moldovi/> (дата звернення: 28.08.2017)

559. Приходько О. Європейська міграція в цифрах та узагальненнях [Електронний ресурс] / О. Приходько // Дзеркало тижня. – 3 жовтня 2008. - № 37. – Режим доступу до ресурсу: <https://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/>

evropeyska_migratsiya_v_tsifrah_ta_uzagalnennyah.html (дата звернення: 28.08.2017)

560. Прохоренко Н.Є. Міграційні процеси в Україні: особливості міграційної ситуації та політики / Н.Є. Прохоренко // SOCIOПРОСТІР: THE INTERDISCIPLINARY COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS ON SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK. - № 3'12 – С. 40-45.

561. Пулэн М. Источники данных для измерения международной миграции в странах Центральной Европы / М. Пулэн / Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2000. – Вып. 5. – С. 14–37.

562. Пуля И. Шлагбаум для мигранта [Электронный ресурс] / И.Пуля // Российская газета. – 19 сентября 2008. – (№4755). – Режим доступа до ресурсу: <http://newizv.ru/article/101911-shlagbaum-dlja-migranta> (дата звернення: 28.08.2017)

563. Рагозин Л., Архипова И., Седаков П. Огонь, беда и первые трупы / Л. Рагозин, И. Архипова, П. Седаков // Русский Newsweek. – 2009. - № 12 (234). – С. 26-31.

564. Ровенчак О. А. Визначення та класифікація міграцій: наближення до операційних понять / О. А. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. - № 2. – С. 127-139.

565. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків / О. А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. - 2009. - Вип. 3. - С. 125-142

566. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. - № 2 (17). – С. 127-139.

567. Ровенчак О. Етнічні та мовні ідентичності та практики українських мігрантів в Польщі та Греції / О. Ровенчак // Соціальна психологія. - 2011. - № 6(50). - С. 97-106.

568. Ровенчак О. Зміни професійних/посадових та класових/майнових ідентичностей та практик в контексті української еміграції / О. Ровенчак // Соціальна психологія. - 2011. - № 4(48). - С. 133-143.

569. Ровенчак О.А. Українська міграції до Польщі та Греції в системі класифікації міграцій / О.А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – Вип. 6, 2012. - С. 96–107.

570. Романенчук А. Співпраця із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / А. Романенчук // Закарпаття онлайн. – 19 травня 2008 рік – Режим доступу до ресурсу: <http://zakarpatya.net.ua/News/21903-Spivpratsia-iz-zakordonnymy-ukraintsiamy-stan-problemy-perspektyvy> (дата звернення: 28.08.2017)

571. Ронан Т. Українці в Лондоні [Електронний ресурс] / Томас Роман // Дзеркало тижня. - № 33. – 1 вересня 2006. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ukrayintsi_v_londoni.html (дата звернення: 28.08.2017)

572. Руденко Л.Г., Багров Н.В., Черванев И.Г. "Новая" география в украинских реалиях: миссия и тренды развития / Л.Г. Руденко, Н.В. Багров, И.Г.Черванев // Український географічний журнал - 2012. - № 3 - С. 11-18.

573. Рюль В. Життєві труднощі як механізм гальмування соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів (на прикладі Закарпатської області) / В. Рюль // Соціальна психологія. - 2010. - № 1. - С. 142-151.

574. Садовская Е. Международные трудовые миграции, денежные переводы и развитие в республиках Центральной Азии: процесс регионализации или глобализации? / Е. Садовская // Миграция и развития: Доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва, 13–15 сентября 2007 г.: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: БиЭльПринт, 2007. – Вып. 10. – 255 с.

575. Самарина А. Валерий Тишков: мы получим ответный удар [Електронний ресурс] / А. Самарина // Независимая газета. – 09 листопада

2005. - № 242 (3639). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/ideas/2005-11-09/7_tishkov.html (дата звернення: 28.08.2017)

576. Самарина А., Трофимов А. Нелегальных мигрантов уравнили с террористами [Электронный ресурс] / А. Самарина, А. Трофимов // Независимая газета. – 22 вересня 2006. - № 203 (3883). – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/politics/2006-09-22/1_migranty.html (дата звернення: 28.08.2017)

577. Саркорова А., Рагозин Л., Седаков П. Трудности без перевода / А. Саркорова, Л. Рагозин, П. Седаков // Русский Newsweek. – № 12, 2009 (234). – С. 32-35.

578. Світящук І., Стадний Є. Академічна міграція [Електронний ресурс] / І. Світящук, Є. Стадний / веб-сайт Центру CEDOS. - Режим доступу до ресурсу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/Academic_Migration_CSR.pdf?1404815631. (дата звернення: 28.08.2017)

579. Селиванова Т. М. Результаты проекта «Интеграция беженцев в Беларуси, Молдове и Украине (фаза I)» в 2009-2010 гг. / Т. М. Селиванова // Журнал международного права и международных отношений. - 2011. - № 2. - С. 56-59 .

580. Семенов В.В. В демографии невозможны революции [Электронный ресурс] / В.В. Семенов // Независимая газета. – 21 березня 2006. - № 55 (3735) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/stsenarii/2006-03-21/11_demographia.html (дата звернення: 28.08.2017)

581. Семенова И. Федеральная миграционная служба мигрировала в МВД [Электронный ресурс] / И. Семенова // Российская газета. – 2002. – 28 февраля. - №37. – Режим доступу до ресурсу: <https://ria.ru/politics/20020227/80525.html> (дата звернення: 28.08.2017)

582. Семенченко М. «Партизанські стежки» до Європи [Електронний ресурс] / М. Семенченко, А. Гуменюк // День. – 7 березня 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/partizanski-stezhki-do-ievropi> (дата звернення: 28.08.2017)

583. Сергеев М. Мигрантам прописали новый порядок [Електронний ресурс] / М. Сергеев // Независимая газета. - 16 июля 2007. - № 006 (3972) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/economics/2007-01-16/4_migranty.html?id_user=Y (дата звернення: 28.08.2017)

584. Серединська Ю. В. Основні напрямки імміграційної політики ЄС щодо трудових мігрантів / Ю.В. Серединська // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: Тези доп. II Міжнар. Наук. прак. конф. студ., аспірантів і молодих науковців. Луцьк, 18-19 трав. 2005 р. / За ред. В.Й. Лажніка і С.В. Федонюка. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 203-204.

585. Серенко А. Волгоградцы чувствуют себя осажденными порядок [Електронний ресурс] / А. Серенко // Независимая газета - 9 листопада 2005. - № 242 (3639) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2005-11-09/4_volgograd.html (дата звернення: 28.08.2017)

586. Серенко А., Бондаренко М. Глухая оборона на национальной почве [Електронний ресурс] / А. Серенко, М. Бондаренко // Независимая газета - 13 вересня 2005. - № 195 (3592) – Режим доступу до ресурсу: http://www.ng.ru/regions/2005-09-13/1_defence.html (дата звернення: 28.08.2017)

587. Серова І. І. Доктринальні підходи до вивчення міжнародно-правової протидії нелегальної міграції / І. І. Серова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 343-346.

588. Сингаївська І. В., Шамара О. В. Нелегальна міграція – загроза національній безпеці України / І. В. Сингаївська, О. В. Шамара // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2011. - Вип. 2. - С. 264-271.

589. Ситницька О.А. Заборона примусової праці у трудовому законодавстві Росії / О.А. Ситницька // Університетські наукові записки. – 2011. - № 3 (39). – С. 156-162.

590. Сівер А. М. Міграція як соціально-правове явище / А. М. Сівер // Південноукраїнський правничий часопис. - 2013. - № 1. - С. 221-225.

591. Скляр В. Вплив міграційних процесів на зміни етнічного складу населення України (середина ХХ – початок ХХІ ст.) / В. Скляр // Українознавчий альманах. - 2012. - Вип. 7. - С. 34-36.

592. Скорейко Г., Яворська І. Німецька еміграція з СРСР та України у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.: етапи, потоки, структура / Г. Скорейко, І. Яворська // Сучасні дослідження історії слов'янських народів: Вісник Прикарпатського університету. Історія. - 2013. - Вип. 23–24. – С.226–236.

593. Смалійчук Г. В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання / Г. В. Смалійчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. - 2014. - Вип. 26. - С. 64-70.

594. Соболева С.В., Смирнова Н.Е., Чудаева О.В. Демографическая ситуация в России: настоящее и будущее / С.В. Соболева, Н.Е. Смирнова, О.В. Чудаева // Мир новой экономики. - 2016. - Т. 10, № 3. - С. 106-115.

595. Соколова Л. Не всі дома. Про проблеми трудової міграції [Електронний ресурс] / Л. Соколова // Дзеркало тижня. – 2015. - № 38. – Режим доступу до ресурсу: <https://gazeta.dt.ua/family/ne-vsi-vdoma-pro-problemi-trudovoyi-migraciyi-.html> (дата звернення: 28.08.2017)

596. Сороневич М. Десять міфів про міжнародну трудову міграцію [Електронний ресурс] / М. Сороневич // Українська газета. – 6 квітня 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.gazetaukrainska.com/aktualne/aktualne/ukra-nska-em-gratc-ia/desiat-m-f-v-pro-m-zhnarodnu-trudovu-m-gratc-iu.html> (дата звернення: 28.08.2017)

597. Сороневич М. Некоректні стереотипи у ставленні до трудової еміграції: джерела та шляхи їх подолання / М. Сороневич // Українська газета. – 2009. – № 4. – С. 23.

598. Соснина И.В. Адаптационный потенциал мигрантов и принимающего населения: выбор стратегии / И.В. Соснина // Вестник

Саратовского государственного технического университета – 2010. - № 1. - Том 4. - С. 262 – 267.

599. Стадніченко О.І. Чинник діаспори в міждержавних відносинах України та Російської Федерації / О.І. Стадніченко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2007. - № 2. – С. 134-140.

600. Стадніченко О.І. Конфліктні елементи в міграційній сфері сучасних українсько-російських міждержавних відносин / О.І. Стадніченко // Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., МАУП, 2006. – С. 264-270.

601. Стаканов Р. Д. Вплив зовнішньої трудової міграції на економічний розвиток України / Р. Д. Стаканов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2008. - Вип. 72. - Ч. 1. - С. 76-82.

602. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997-2002 рр.) / В. Сусак // Українці в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Ялта, 12-15 вересня 2002 р. - Київ: Стилос, 2003. - С. 194-207.

603. Сярий Й. Трудова міграція громадян України до Російської Федерації та її вплив на україно-російські відносини / Й. Сярий // Проблеми міграції. – 1999. - № 1. – С. 34-47.

604. Таранова А.О. Діти трудових мігрантів: пошук механізмів соціальної адаптації / А.О. Таранова // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 11 – С. 143-152.

605. Тарасова В.В. Риски социальной адаптации детей из семей вынужденных переселенцев / В.В. Тарасова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 37. – С. 266 – 270.

606. Титов В.Н. О формировании прессой образа этнического иммигранта [Електронний ресурс] / В.Н. Титов // Социологические исследования. – 2003. - № 11. / веб-сайт Інституту демографії Національного

дослідницького університету «Вища школа економіки». – Режим доступу до ресурсу: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0179/analit03.php> (дата звернення: 28.08.2017)

607. Тишков В.А. Исторический феномен диаспоры / В.А. Тишков // Национальные диаспоры в России и за рубежом в XIX-XX вв. / под ред. Ю.А. Полякова и Г. Я. Тарле. – М., 2001. – С. 9-44.

608. Тишков В.А. СМИ и ксенофобия [Електронний ресурс] / В.А. Тишков // Этножурнал. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ethnonet.ru/etnografiya/smi-i-ksenofobija> (дата звернення: 28.08.2017)

609. Ткаченко Л.Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л.Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. - № 11. – С. 71-80.

610. Толстокорова А. Транснаціональна і гендерна парадигми в изучении международной мобильности: на примере Украины / А. Толстокорова // Социологическое обозрение. – 2013. – № 2, том 12. – С. 98-121.

611. Тощенко Ж.Т., Чаптыкова Т.И. Диаспора как объект социологического исследования / Ж.Т.Тощенко, Т.И.Чаптыкова // Социс. – М., 1996. – №12. – С. 33–42.

612. Трегубов В. Україна – валіза – вокзал [Електронний ресурс] / В. Трегубов // Дзеркало тижня. - № 23. – 24 червня 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/POLITICS/ukrayina_valiza_vokzal.html (дата звернення: 28.08.2017)

613. Троян В. Українські вчені за кордоном: вплив умів чи їх збагачення? / В. Троян // Всесвіт. журнал іноземної літератури. – 2003. - № 3-4. – С. 131-134.

614. Тюркин М.Л. Стратегия развития миграционной политики России / М. Л. Тюркин // Россия в глобальной политике. – 2005. - №1. – С. 41-45.

615. Тюрюканова О.В. Трудова міграція в Росії [Електронний ресурс] / О. В. Тюрюканова // Вітчизняні записки. Журнал для повільного читання. -

2004. - № 4 (18). - Режим доступу до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2004/4/trudovaya-migraciya-v-rossii> (дата звернення: 28.08.2017)

616. Ульяновченко Н.А. Социокультурная адаптация детей-мигрантов / Н.А. Ульяновченко // Поддержка одаренности – развитие креативности: материалы международного конгресса, Витебск, 22-27 сентября 2014 г.: в 2 т. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – Т. 1. – С. 112-116.

617. Федоренко В.Г., Белопольский Н.Г., Чувардинский О.Г., Волошин В.С. Выход Украины из кризиса / В.Г. Федоренко, Н.Г. Белопольский, О.Г.Чувардинский, В.С. Волошин // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 3-11.

618. Федотова М.Ф., Шойко И.С. Современная миграционная политика Российской Федерации [Электронный ресурс] / М.Ф. Федотова, И.С. Шойко // Журнал «Право и безопасность». – 2010. - № 2 (35). – Режим доступу до ресурсу: http://dpr.ru/pravo/pravo_31_7.htm (дата звернення: 28.08.2017)

619. Фенік К.Ю. Причины та наслідки трудової міграції населення України [Електронний ресурс] / К.Ю.Фенік / веб-сайт «Руснаука». - Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22487.doc.htm (дата звернення: 28.08.2017)

620. Фесенко М.В. Структурно-функціональні особливості та закономірності розвитку міжнародної системи / М.В. Фесенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2011 – Випуск 103 (частина 1) – С. 108-119.

621. Філіпенко В. І. Головні тенденції в сучасній міжнародній політиці / В. І. Філіпенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2005. - Вип. 51. - Ч. 2. - С. 95-99.

622. Фісанов В.П. Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закладів / В.П.Фісанов // За заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. - С.565-566.

623. Фісанов В. П. Сучасний світовий дискурс і формування аналітичного стилю мислення / В. П. Фісанов // Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент. Збірка наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2011. –

Вип. I. Міжнародний інформаційний дискурс: аналітичні оцінки та практика.
– С. 8 – 46.

624. Ховрак І. В. Міжнародна міграція висококваліфікованих та наукових кадрів: участь України / І. В. Ховрак, М. Ю. Приз // Економічний простір. - 2013. - № 69. - С. 24-32.

625. Холод В. Аналіз міграційної політики як складової частини національної безпеки України [Електронний ресурс] / В. Холод / веб-сайт ЧДУ ім. Петра Могили. – Режим доступу до ресурсу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/28.pdf> (дата звернення: 28.08.2017)

626. Хомич Л. В. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. В. Хомич // Регіональні проблеми України географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць. - Херсон, 2007. - С. 310-316.

627. Хомра О. Диференціація установок на працю в Далекому і Близькому зарубіжжі: специфіка українських Карпат / О. Хомра // Проблеми міграції. – 1997. - № 1. – С. 21-24.

628. Хомра О. У. Вплив розселення на розвиток міграційних процесів / О.У. Хомра // Економічна географія. - Вип. 20. - К.: Вища школа. - 1976. - С. 36-42.

629. Цибульська Ю. О., Крупін В. Є. Транскордонна трудова міграція сільського населення: особливості та шляхи вирішення проблем / Ю. О. Цибульська, В. Є. Крупін // Вісник економічної науки України. - 2014. - № 3. - С. 139-143.

630. Чайка Г. Українська трудова міграція та деякі аспекти міграційної політики України / Г. Чайка // Питання історії України. - 2014. - Т. 17. - С. 148-156.

631. Червінська Л.В. Проблема сек'юритизації міграції [Електронний ресурс] / Л.В. Червінська // Науковий огляд. – 2014. – том 6, № 5. – Режим доступу до ресурсу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/234/375> (дата звернення: 28.08.2017)

632. Чехович С.Б. Державно-правова міграційна політика: проблеми та шляхи вирішення / С.Б. Чехович // Матеріали науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи», 25 червня 1997 р. - Київ. – Х., 1998. – С. 86-88.

633. Чирков О. Вплив зовнішньої міграції V–XX ст. на сучасну етнічну мозаїчність людності України / О. Чирков // Українознавство. – К., 2002. - № 1-2. – С. 215 – 220.

634. Чорна В. О. Соціально-трудова міграція українського села як одна з основних проблем міграційних процесів / В. О. Чорна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. - 2013. - Т. 211. - Вип. 199. - С. 88-91.

635. Чорна В. О. Трудова міграція молоді як фактор руйнування трудового потенціалу України / В. О. Чорна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Соціологія. - 2014. - Т. 234, Вип. 222. - С. 109-112.

636. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи / В. Шелюк// Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 45–50.

637. Шепотько Л., Тудзинський С. Трудові ресурси села: сучасна ситуація, нові аспекти мислення / Л. Шепотько, С. Тудзинський // Україна: аспекти праці. – 1996. - № 2-3. – С. 20 – 22.

638. Шиманська К. В. Міжнародна трудова міграція в контексті соціально-економічного розвитку України: тенденції, негативні наслідки та шляхи їх подолання / К. В. Шиманська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2015. - № 1. - С. 165-171.

639. Шокало О. Інтеграція чи повернення додому? [Електронний ресурс] / О. Шокало // Дзеркало тижня. – 1 квітня 2005. - № 12. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.dt.ua/SOCIETY/integratsiya_chi_povernennya_dodomu.html (дата звернення: 28.08.2017)

640. Шокало О. Українська міграція: причини і наслідки [Електронний ресурс] / О.Шокало // Віче. Журнал Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.viche.info/%20jornal/310> (дата звернення: 28.08.2017)

641. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. - № 21. – С. 10.

642. Щерба Г. І. Зарубіжна трудова міграція з України: сучасні виклики і регіональна специфіка / Г. І. Щерба // Україна: аспекти праці. - 2010. - № 3. - С. 41-45.

643. Щерба Г. І. Трудова міграція молоді та її наслідки для дітей в українському суспільстві / Г. І. Щерба // Український соціум. - 2011. - № 3. - С. 161-168.

644. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов / Т. Н. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102–109.

645. Юдіна Т.Н. Соціальне самопочуття мігрантів, що проживають у Центральному та Північно-західному федеральних округах [Електронний ресурс] / Т.Н. Юдіна / веб-сайт Центру міграційних досліджень. - Режим доступу до ресурсу: http://www.migrocenter.ru/science/science019_5.php. (дата звернення: 28.08.2017)

646. Южанин М.А. Про соціокультурні адаптації в іноетнічному середовищі: концептуальні підходи до аналізу / М.А. Южанин. – М., 2007. – С. 70-77.

647. Юрченко Н. Лише минулого року з України виїхало 6 тисяч лікарів [Електронний ресурс] / Н. Юрченко // Українське національне інформаційне агенство (новини України та світу). - 14 серпня 2009 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=828995> (дата звернення: 28.08.2017)

648. Юськів Б. М. Десять міфів про сучасну міжнародну трудову міграцію в Україні / Б. М. Юськів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. - 2012. - № 20. - С. 66-73.

649. Юськів Б. М. Міжнародна трудова міграція і державна міграційна політика / Б. М. Юськів // Регіональна економіка. - 2010. - № 2. - С. 134-140.

650. Яворський М. Міграція та політика національної безпеки в Україні: тенденції розвитку / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2013. - Вип. 25. - С. 96-100.

651. Ярмистий М. М. Наукові підходи до визначення поняття «міграція» та «міграційна політика» / М. М. Ярмистий // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 94. - С. 387-391.

3. Дисертації та автореферати

652. Бабенко О.Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / О.Г. Бабенко. – К., 1997. – 26 с.

653. Бабута М. Н. Формирование и современное состояние украинской диаспоры: конец XIX - начало XXI вв.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.07 / Бабута Марина Николаевна - Томск, 2008. - 162 с.

654. Баланюк Д.М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. канд. пол. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія / Д.М. Баланюк – Одеса, 2009. – 19 с.

655. Брусиловська О. І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа (1989-2004): дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / О. І. Брусиловська; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. - О., 2008. - 428 с.

656. Бублій М.П. Державне регулювання зовнішньої міграції робочої сили в Україні: автореф. кандидата наук з державного управління: 25.00.02 / Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / М.П. Бублій – Харків, 2008. – 20 с.

657. Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения: диссертация ... кандидата социологических наук: 22.00.01 / Блинова Марина Сергеевна - Москва, 2008.- 181 с.

658. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України: соціально-психологічні механізми: автореф. докт. псих. наук: 19.00.05 / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України / О.Є. Блинова – К., 2001. – 30 с.

659. Брацун В.В. Трудова міграція громадян України до Російської Федерації в 1991-2010 рр.: автореф. канд. історичних наук: 07.00.02 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди / В.В. Брацун. – Харків, 2013. – 20 с.

660. Ваврищук Н.Г. Міжнародна міграція робочої сили в контексті розширення Європейського Союзу: дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія» / Н.Г. Ваврищук - К., 2007. - 308 с.

661. Володько В. Вплив трудової міграції на сімейні ролі сучасних українських жінок (з досвідом роботи у Польщі та Греції): дис. ... канд. соціологічних наук: 22.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка / В. Володько. - Київ, 2011 - 273 с.

662. Володько В.В. Вплив трудової міграції на сімейні ролі сучасних українських жінок (з досвідом роботи у Польщі та Греції): автореф. канд. соц. наук: 22.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В.В. Володько. – Київ, 2011. – 16 с.

663. Волох В. А. Формирование и реализация государственной миграционной политики Российской Федерации: состояние, тенденции, пути оптимизации: диссертация... доктора политических наук: 23.00.02 / Государственный университет управления / В.А. Волох.- Москва, 2013.- 354 с.

664. Габдрахманова Г.Ф. Социокультурная адаптация беженцев и вынужденных переселенцев в Республике Татарстан: дис. ... канд. социол.

наук: 22.00.04 / Інститут історії АН РТ / Г. Ф. Габдрахманова - Казань, 2001. - 192 с.

665. Горобець О.М. Міграція у відтворенні населення Поділля: дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Тернопільський держ. економічний ун-т / О.М. Горобець. - Т., 2005. - 238 с.

666. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічний аналіз (на прикладі Західного регіону України): дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / В.О. Джаман - К., 2004. – 398 с.

667. Западнюк С.О. Міграції населення України (суспільно-географічне дослідження): автореф. кандидата географічних наук: 11.00.02 / Національна академія наук України. Інститут географії / С.О. Западнюк – Київ, 2009. – 20 с.

668. Качараба С.П. Еміграція з Західної України. 1919-1939: дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / С.П. Качараба - Л., 2003. - 454 с.

669. Качурець Ч.І. Міграційні проблеми в зовнішній політиці України.: дисертація канд. політичних наук: 23.00.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Ч.І. Качурець – Київ, 2009. – 185 с.

670. Качурець Ч.І. Міграційні проблеми в зовнішній політиці України: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка / Ч.І. Качурець. – К., 2010. – 20 с.

671. Кислицина О. В. Міжнародна трудова міграція в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського / О.В, Кислицина - Донецьк, 2011. - 20 с.

672. Кривенко Ю.І. Глобалізаційний контекст міграційних процесів в Україні.: автореф. канд. філософських наук: 09.00.03 / Національний авіаційний університет України / Ю.І. Кривенко – Київ, 2012. – 20 с.

673. Кузьмич О.М. Трудова міграція громадян України до республіки Польща у 1991-2008 рр. (на матеріалах Волинської області): автореф. канд. істор. наук: 07.00.01 / Волинський національний університет імені Лесі Українки / О.М. Кузьмич – Луцьк, 2011. – 20 с.

674. Кушнірчук-Ставнича О.М. Трудова міграція населення регіону та її соціально-економічні наслідки: автореф. канд. економічних наук: 08.00.07 / Інститут регіональних досліджень НАН України / О.М. Кушнірчук-Ставнича – Львів, 2012. – 19 с.

675. Лапшина І.А. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект (за матеріалами західних областей України): автореф. канд. економ. наук: 08.05.01 / Тернопільська академія народного господарства / І.А. Лапшина - Тернопіль, 2002. – 16 с.

676. Лапшина І.А. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект (за матеріалами західних областей України): дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Центральна спілка споживчих товариств України, Львівська комерційна академія / І.А. Лапшина - Л., 2002. - 208 с.

677. Леденева Л.И. Эмиграционные намерения студентов крупных городов Европейской части бывшего СССР: дис... кандидата экономических наук: 08.00.18 / Л. И. Леденева - М., 1995 - 156 с.

678. Логін В.В. Державне управління міграційними процесами в Україні: автореф. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Львівський регіональний інститут державного управління національної академії державного управління при президентіві України / В.В. Логін – Львів, 2010. – 20 с.

679. Малиновська О.А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України: дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Національна академія держ. управління при Президентіві України / О.А. Малиновська – К., 2005. – 426 с.

680. Марков І. Г. Українська трудова міграція кінця ХХ – початку ХХІ століть: динаміка етносоціального процесу: автореф. канд. історичних наук:

07.00.05 / Інститут народознавства НАНУ України / І.Г. Марков – Львів, 2012. – 19 с.

681. Науменко С.В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань України у сфері зовнішньої міграції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / С.В. Науменко. – Х., 2005. – 207 с.

682. Овчиннікова О.Р. Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції населення: дис... канд. екон. наук: 08.03.02 / Технологічний ун-т Поділля / О.Р. Овчиннікова. – Хмельницький, 2003. – 261 с.

683. Ольшевська І.П. Міжнародна міграція людських ресурсів в умовах глобалізації: дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана» / І.П. Ольшевська - К., 2007. - 226 с.

684. Осин Р.В. Особенности отношения к образу трудового мигранта в условиях медиа-воздействия у представителей различных социально-демографических групп.: диссертация канд. психологических наук: 19.00.05 / Пензенский государственный университет / Р.В. Осин – Курск, 2015. – 184 с.

685. Платонова А.В. Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України: дис.... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України. Національний інститут проблем міжнародної безпеки / А.В. Платонова – К., 2006. – 198 с.

686. Плахотнюк Н.В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / Н.В. Плахотнюк. – К., 2002. – 20 с.

687. Прокопюк А. Регулювання зайнятості населення в умовах міжнародної трудової міграції.: автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.07 / Інститут регіональних досліджень / А, Прокопюк – Львів, 2011. – 20 с.

688. Пронь Т. М. Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей):

дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили / Т.М. Пронь - Миколаїв, 2005. - 295 с.

689. Ровенчак О. Соціологічна концептуалізація сучасної міжнародної міграції як соціокультурного феномену епохи глобалізації: дисертація (рукопис) / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна / О. Ровенчак - Харків, 2011 - 252 с.

690. Романюк Т.М. Зовнішня трудова міграція як засіб підвищення життєвого рівня населення регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.07 / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень / Т.М. Романюк - К., 2009. - 20 с.

691. Рюль В. О. Соціалізація дітей транскордонних трудових мігрантів в системі подолання життєвих труднощів (на прикладі Закарпатської області): автореф. канд. соціологічних наук: 22.00.04 / Класичний приватний університет (м. Запоріжжя) / В.О. Рюль – Запоріжжя, 2012. – 20 с.

692. Серова І.І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / І.І. Серова. – К., 2003. – 193 с.

693. Скрипко О. В. Миграция населения как элемент регулирования регионального рынка труда: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / О. В. Скрипко. - М., 1999. – 212 с.

694. Стасюк М.О. Міжнародна трудова міграція на сучасному етапі ринкової трансформації економіки України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Українська академія зовнішньої торгівлі / М.О. Стасюк - К., 2004. - 23 с.

695. Стасюк М.О. Міжнародна трудова міграція на сучасному етапі ринкової трансформації економіки України: дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Українська академія зовнішньої торгівлі / М.О. Стасюк. - К., 2005. - 216 с.

696. Фащевський М. І. Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного

дослідження): автореф. дис... д-ра географ. наук / АН України, Ін-т географії / М.І. Фащевський - К., 1993. - 42 с.

697. Фесенко М.В. Консолідація міжнародного порядку в умовах глобальних політичних трансформацій: автореферат дис.... доктора політичних наук: 24.00.04 / М.В. Фесенко - К., 2017. – 42 с.

698. Фесенко М.В. Консолідація міжнародного порядку в умовах глобальних політичних трансформацій: дис. доктора політичних наук: 24.00.04 / М.В. Фесенко - К., 2017. – 481 с.

699. Чулаєвська М.Є. Державне управління трудовою міграцією України в контексті європейської інтеграції: автореф. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Національна академія державного управління при Президентові України / М.Є. Чулаєвська. – Київ, 2013. – 20 с.

700. Шушпанов П. Г. Зовнішня трудова міграція населення регіону: соціально-демографічний аспект (на матеріалах Тернопільської області): автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.07 / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень / П.Г. Шушпанов - К., 2009. - 20 с.

701. Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича / Б. М. Юськів. - Чернівці, 2010. - 35 с.

702. Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. славіст. ун-ту. / Б.М. Юськів. - Рівне, 2010. - 509 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Словник термінів¹

Акліматизація (від лат. ad – до і грецьк. klima – клімат) – пристосування організму людини до нових кліматичних умов; складний соціально-біологічний процес, що залежить від природнокліматичних, соціально-економічних, гігієнічних і психологічних факторів.

Безгромадянство (апатрид) – стан, при якому особа, яка знаходиться на території держави, не є громадянином цієї держави і не має доказів приналежності до громадянства іншої держави. Безгромадянство виникає у випадку, коли особа втрачає своє громадянство і не набуває нового.

Біженець: 1) вимушений мігрант, котрому органи державної влади країни, на територію якої він потрапляє з порушенням чи без порушень законодавства, на законних підставах надають цей статус; 2) особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань може стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань; 3) особа, яка не є громадянином України і

¹ При складанні словника використана література: Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. – 912 с.; Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти / В.С. Кравців, У.Я. Садова та ін.; НАН України. Інститут регіональних досліджень; редколегія: В.С. Кравців, У.Я. Садова (наук.ред.). – Львів, 2009. – 228 с.; Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція: навчальний посібник / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.; Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с.; Проект Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» № 3158 від 16 вересня 2008 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Партії захисників Вітчизни. – Режим доступу до ресурсу: <http://karmazin.org.ua/pro-nas/zakonotvorcha-diialnist/> (дата звернення: 28.08.2017); Международная конвенция ООН О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей № 995_203 от 18 декабря 1990 г. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91 (дата звернення: 28.08.2017)

внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може або не бажає користуватися її захистом через такі побоювання, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами держави свого попереднього постійного проживання чи не може повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань та яка в установленому законодавством порядку отримала статус біженця в Україні; 4) особа, яка внаслідок особливого перебігу подій або через цілком обґрунтовані побоювання може стати жертвою переслідувань за ознакою раси, етнічного походження, релігійного вірування, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичної орієнтації, знаходиться за межами країни своєї громадянської приналежності й не може скористуватися захистом цієї країни або не бажає цього робити внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства й знаходячись поза межами країни свого попереднього постійного мешкання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

Валова міграція (брутто-міграція) – статистичний показник для оцінки обсягів міграції. Визначається для певної території чи країни як сума прибулих і вибулих мігрантів за певний період (квартал, рік).

Вибух міграційний – різке, підготовлене чи спонтанне зростання кількості в'їздів-виїздів громадян з метою зміни місця проживання або перебування з однієї держави в іншу, переміщення людських ресурсів з території певного регіону до іншої місцевості заради працевлаштування, але в межах тієї самої країни, втеча переслідуваних від дискримінації, загроз фізичному існуванню під впливом природних, соціальних катаклізмів і збройних конфліктів.

Відтік інтелекту – міграція наукових і викладацьких кадрів високої кваліфікації, зайнятих науковими дослідженнями і розробками, спеціалістів, що займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею,

включаючи потенційних спеціалістів, з метою покращення свого матеріального становища, реалізації власного потенціалу.

«Відтік розумів (умів)» (від англ. «brain drain») – еміграція науково-технічних кадрів із країн, що розвиваються в економічно розвинуті країни, своєрідний вид сучасної міжнародної міграції населення.

Держава міграційного ризику – держава, яка розглядається іншою країною в якості постачальника небажаного або загрозливого міграційного потоку, що може пояснюватися політичними, економічними та іншими причинами (які дуже часто виходять за межі виключно міграційної проблематики та характеризують двосторонні відносини між акторами взагалі).

Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили – сукупність методів цілеспрямованого впливу на міграційний рух працездатного населення з метою його пристосування до потреб національної економіки і насамперед для розширеного відтворення значного капіталу, яке залежить від особливостей історичного розвитку країни, економічної кон'юнктури, умов відтворення.

Державне регулювання трудової міграції – діяльність, заснована на застосуванні системи методів та інструментів законодавчого, виконавчого контролюючого характеру, що реалізується правомочними державними інститутами з метою впорядкування, підвищення результативності та зниження негативних наслідків трудової міграції і сприяє стійкому функціонуванню та розвитку економічної системи за рахунок ефективного використання трудового потенціалу країни та раціонального залучення додаткової робочої сили у проблемні сектори економіки у відповідності до цілей соціально-економічного розвитку держави.

Емігрант (від лат. *emigrans (emigrantis)*) – який виселяється): 1) особа, яка виїхала з певної країни на постійне або довготривале проживання до іншої країни; 2) громадянин України, який проживав на її території та вибув у

встановленому законодавством порядку на постійне проживання до іншої держави.

Емігрант легальний – особа, яка законним шляхом прибула в іншу країну на постійне місце проживання або на тимчасову роботу.

Емігранти незаконні – іноземні громадяни, особи без громадянства, громадяни України, що постійно або тимчасово проживають в Україні, добровільно виїжджають з України з порушенням правових норм, що регулюють виїзд з України.

Еміграція (від лат. *emigration* – виселення, переселення): 1) виїзд мігрантів із певної країни до іншої на постійне або тимчасове проживання; 2) вибуття громадян України у встановленому законодавством порядку на постійне проживання до іншої держави; 3) вимушене чи добровільне переміщення людей (емігрантів) зі своєї вітчизни в іншу країну світу з економічних, політичних або релігійних причин. Еміграція – це виїзд за межі країни проживання в іншу країну, який обов'язково передбачає перетинання державного кордону. Саме поняття еміграція виникає зі встановленням та розвитком держави. Раніше переселення людей, як і сучасні переселення в межах однієї держави – місцевості, району тощо, називають міграціями. Еміграція здійснюється з метою постійного – довготривалого або тимчасового – проживання в іншій країні та часто з відповідною зміною правового статусу, чим і відрізняється від цільових та туристичних, робочих відряджень за кордон тощо.

Іммігрант (від лат. *immigrans* (*immigrantis*) – який вселяється), особа, яка приїхала в певну країну на постійне або тривале проживання; 2) іноземець чи особа без громадянства, яка отримала дозвіл на імміграцію і прибула в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримала дозвіл на імміграцію і залишилася в Україні на постійне проживання; 3) іноземець, що поселився в будь-якій країні на постійне проживання.

Імміграція (від лат. *immigro* – вливаюсь): 1) в'їзд мігрантів в певну країну на постійне або тривале проживання; 2) в'їзд (вселення) в країну на постійне (як правило, тривале) проживання громадян інших країн. Причинами імміграції є економічні, політичні, релігійні та інші.

Конвенція Європейська з прав людини – міжнародна угода, завдяки якій держави – члени Ради Європи намагаються забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, окремі права людини та основні свободи. Конвенцію підписано 4.11.1950 р. в Римі, набрала чинності у 1953 р. Від самого початку було створено два незалежних органи: Європейську комісію з прав людини (1954 р.) та Європейський суд з прав людини (1959 р.), які повинні були слідкувати за дотриманням прав людини, що гарантувались Конвенцією. У відповідь на зміни, що відбулись у новій «Великій Європі», під час Віденського саміту у 1993 р. було ухвалено рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який замінить колишню двоступеневу систему. Новий суд, що був створений у Страсбурзі як орган Ради Європи, почав свою роботу 1.11.1998 року. Конвенція та протоколи до неї гарантують:

- право на життя, свободу та особисту недоторканість;
- право на справедливий судовий розгляд під час здійснення цивільного та кримінального судочинства;
- право на вільні вибори;
- свободу думки, совісті і віросповідання;
- свободу вираження поглядів (зокрема, свободу засобів масової інформації);

- право власності;

Конвенція та протоколи до неї забороняють:

- катування і нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- смертну кару;
- дискримінацію у здійсненні прав і свобод, які викладені у Конвенції;

- вислання особи з території держави, громадянином якої вона є, або позбавлення особи права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є;

- колективне вислання іноземців.

Конвенція є першою вдалою спробою забезпечення певних прав та свобод, що були визначені в прийнятій ООН в 1948 р. Загальній Декларації прав людини. Відтак, Конвенція стала моделлю для інших систем у різних частинах світу, зокрема, для Американської конвенції з прав людини. Конвенція встановила єдиний механізм постійного і незалежного контролю у Європі, який забезпечує дотримання державами широко спектру основних прав (переважно громадянських та політичних). Значимість Конвенції полягає не тільки в обсязі прав, які вона забезпечує, але також і в тому механізмі захисту, який було встановлено в Страсбурзі для розгляду можливих випадків порушення Конвенції та для нагляду за дотриманням державами їхніх зобов'язань за Конвенцією. Держави, що є сторонами Конвенції, зобов'язані забезпечувати кожному хто перебуває під їхньою юрисдикцією, незалежно від статі, раси, національності, етнічного походження тощо, можливість користуватись правами і свободами, які захищає Європейська конвенція з прав людини.

Конвенція Європейська про правовий статус трудящих-мігрантів – прийнята 24.11.1977 р., ратифікована Законом України № 755-V 16.03.2007 р. Конвенція включає розгляд наступних питань: форми набору; медичний огляд і професійний іспит; право на виїзд; право на допуск; адміністративні формальності; формальності та процедура, що стосуються трудового договору; проїзд; дозвіл на роботу; дозвіл на проживання; стягування сум, які підлягають сплаті у зв'язку з утриманням; возз'єднання сім'ї; житло; попередня підготовка; освіта; мовна підготовка; професійна підготовка та перепідготовка; умови праці; переказ заощаджень; соціальне забезпечення; оподаткування доходів; повторне працевлаштування; повернення до країни походження та інші. Згідно Конвенції трудящим-мігрантам, яким дозволено

займатися роботою, надається режим, не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам країни перебування відповідно до законодавчих чи адміністративних положень, колективних трудових договорів або звичаїв. Набір майбутніх трудящих-мігрантів може здійснюватися на персональний або не персональний запит, і в останньому випадку він здійснюється за посередництвом офіційного органу держави походження, якщо такий орган існує, та в разі необхідності – за посередництвом офіційного органу держави, що приймає. Кожна Договірна Сторона гарантує трудящим-мігрантам такі права:

- право залишати територію Договірної Сторони, громадянами якої вони є;
- право на допуск на територію Договірної Сторони для здійснення оплачуваної роботи після отримання на це дозволу й необхідних документів.

Кожному трудящому-мігранту, прийнятому на роботу, до виїзду до держави, що приймає, видається трудовий договір або остаточне запрошення на роботу, причому кожний із цих документів може бути укладений однією чи більше мовами, які використовуються в державі походження, та однією чи більше мовами, які використовуються в державі, що приймає. Використання щонайменше однієї мови держави походження та однієї мови держави, що приймає, є обов'язковим у разі набору офіційним органам або офіційно визнаним бюро працевлаштування. Після закінчення дії трудового договору, укладеного на визначений строк, наприкінці погодженого строку та в разі дострокового розірвання такого договору або розірвання трудового договору на невизначений строк, трудящим-мігрантам надається режим, не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам – громадянам країни перебування згідно з положенням національного законодавства або колективних трудових угод. У разі індивідуального або колективного звільнення трудящим-мігрантам надається режим, який застосовується до працівників країни перебування згідно з національним законодавством або колективними трудовими угодами, у тому, що стосується форми та строку

повідомлення про звільнення, компенсації, передбаченої законодавством або угодами.

Мігрант (від лат. *migro* (*migration*): 1) переселяюся, переселення, переміщення) – особа, яка здійснює міграцію; 2) особа, що здійснює міграцію, тобто перетинає кордон тієї чи іншої території зі зміною постійного місця проживання назавжди чи на більш-менш тривалий час; 3) особа, яка в результаті перетинання державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць змінила місце проживання/ перебування. Органи державної політики розробляють та публікують статистичні дані про кількість мігрантів в результаті первинних даних з талонів реєстрації, які заповнюються у відповідних органах МВС при реєстрації і знятті з реєстраційного обліку мігрантів.

Мігрант незаконний – іноземець чи особа без громадянства, яка у будь-який спосіб (поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон, але з уникненням прикордонного контролю) незаконно перетнула державний кордон і протягом трьох діб не звернулася із заявою про отримання притулку в Україні, надання статусу біженця чи тимчасового гуманітарного захисту, а також іноземець чи особа без громадянства, яка законно прибула в Україну, але після закінчення визначеного строку перебування втратила підстави для подальшого перебування та ухиляється від виїзду з України або, яка самовільно змінила свій правовий статус під час перебування в Україні.

Мігрант трудовий (працюючий мігрант): 1) особа, яка з метою наймання на роботу до іноземної фізичної або юридичної особи на законній підставі переїжджає на певний строк до країни, громадянином якої не є; 2) особа, яка в результаті перетинання державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць України змінила місце проживання/перебування з метою виконання робіт, надання послуг на платній основі чи провадження будь-якого виду підприємницької діяльності; 3) особа,

яка займатиметься, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є.

Мігрант трудовий сезонний – трудовий мігрант, робота якого за своїм характером залежить від сезонних умов і виконується лише протягом частини року.

Мігранти напівлегальні – вид мігрантів за правовою ознакою. Це такі, що в'їхали до якоїсь країни на законних підставах, тобто мають візу, але через різні обставини вони відмовляються покидати цю країну і залишаються на ній після завершення терміну, обумовленого в'їзною візою. Це також ті особи, які прибули до якоїсь країни легально, але маючи при цьому туристичну візу, влаштувались на роботу.

Мігрант нелегальний – іноземець, що прибув в Україну з країн візового режиму без українських віз та офіційних запрошень, або проживає без чинного документального оформлення, або намагається незаконно виїхати з України.

Мігранти нелегальні – вид мігрантів за правовою ознакою. Це такі, що покинувши країну постійного проживання, проникли на територію іншої держави без офіційного дозволу, тобто без візи на в'їзд до неї.

Мігранти легальні – вид мігрантів за правовою ознакою. Це такі, що перетинають міжнародні кордони на законних підставах, тобто мають в'їзну візу на певний термін або, перебуваючи в іншій країні, продовжили термін її дії.

Міграційна політика – цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з регулюванням та контролюванням міграційних процесів, а також сукупність засобів для її реалізації та досягнення. Завжди має двоаспектний зміст, тобто спрямована на запобігання виїзду резидентів і створення необхідних умов та стимулів для повернення мігрантів.

Міграційне право – галузь права, що регулює пересування людини і зміну нею місця проживання або перебування. Як правило, міграційне право

охоплює імміграцію, еміграцію, внутрішню міграцію і тимчасове перебування особи за межами її місця проживання (туристичні, ділові та інші поїздки).

Міграція (лат. migration, від migro – переселяюся) або механічний рух: 1) просторова активність (переміщення) індивіда або груп людей, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання; 2) як процес – сукупність просторових переміщень населення, які супроводжуються перетинаннями державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць будь-якої країни, ведуть до постійної або тимчасової зміни місця проживання і результатом яких є територіальний перерозподіл населення. Міграційний процес складається з трьох стадій: міграційної мобільності, переміщення та адаптації мігрантів; як система – складна, відкрита, динамічна і саморегульована підсистема соціогеосистеми – сукупність умов, факторів та ресурсів, об'єднаних потоками інформації, речовини та енергії, що спрямовані на територіальний перерозподіл населення (це основна геофункція системи); 3) переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція). До основних абсолютних показників обсягів міграції належать кількість прибулих, вибулих міграційний приріст (валова міграція), сальдо міграції. Для аналізу інтенсивності міграції в динаміці, міжрегіональних і міжнародних порівнянь використовують відносні показники – коефіцієнти інтенсивності міграції.

Міграція внутрішня: 1) різновид міграції, за якого людина мігрує в межах певної області або регіону своєї країни, не перетинаючи державного кордону; 2) різновид, що відображає територіальне переміщення населення в країні. Це вид міграції за напрямками потоків (разом з зовнішньою).

Міграція зовнішня (еміграція): 1) відображає територіальне переміщення населення та передбачає виїзд населення за межі країни або в'їзд у дану країну. Це вид міграції за напрямками потоків (разом з внутрішньою); 2) різновид міграції, за якого особа мігрує за межі своєї країни.

Міграція міждержавна – міграція населення за межі України або прибуття до України з інших країн.

Міграція міжнародна – це зовнішня, міждержавна міграція населення, рух населення через державні кордони. Розрізняють незворотну (постійну) міжнародну міграцію; тимчасово-постійну, яка обмежена терміном перебування у приймаючій країні від одного року до шести (через збереження залежності від країни-донора); сезонну, пов'язану з короткотерміновими поїздками протягом року (наприклад, кочовий спосіб ведення тваринництва, що зберігся у гірських країнах та на Близькому Сході, паломництво до святих місць). Маятникова міграція (човникова, прикордонна) – щоденне, рідше щотижневе переміщення з однієї країни до іншої та у зворотному напрямку. Характерною рисою сучасної міжнародної міграції населення є нелегальна (неврегульована) імміграція, яка стала масовою починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Вимушена міграція зумовлена політичними та соціально-екологічними чинниками. Деякі фахівці розрізняють також епізодичну міжнародну міграцію, пов'язану з міжнародним туризмом і службовими та іншими поїздками. Кожен з цих видів міграції зумовлений неоднорідністю якості життя населення в різних країнах і є процесом об'єктивним. Уряди вживають відповідних заходів щоб поштовхнути еміграцію (країни з низьким рівнем життя), або стримувати імміграцію (США, країни ЄС). Основні тенденції міграцій населення України впродовж 1989-2005 рр. характеризувалися зниженням загального рівня мобільності населення; зменшенням інтенсивності міграційних зв'язків з колишніми республіками СРСР і натомість – розширенням контактів з країнами «старого» зарубіжжя виникненням потоку постійної еміграції з України до країн Європи, Америки, а також до Ізраїлю, прибуттям студентів з країн, що розвиваються.

У статистичних рекомендаціях МОН міститься розмежування двох принципових складових щодо визначення міжнародної міграції, пов'язаної з економічною діяльністю працівників: працівники-мігранти; економічна міграція.

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей – прийнята Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 45/158 від 18.12.1990 р. У тексті проголошується, що Конвенція діє для всіх трудящих-мігрантів без будь-яких винятків за ознаками статі, раси, кольору, шкіри, мови, релігії чи переконань, політичних та інших поглядів, національного, етнічного чи соціального походження, або за будь-якою іншою ознакою за винятком випадків, що передбачають інше. Конвенція включає 9 частин, які містять 93 статті. Конвенція спирається на базові документи ООН з прав людини та документи МОП щодо прав трудящих-мігрантів. Є першим всеохоплюючим актом ООН з цього питання. Спрямована на боротьбу з незаконною міграцією та охорону прав легальних трудових мігрантів. Документ визначає трудящого-мігранта як особу, що буде займатися, займається чи займалася оплачуваною діяльністю у державі, громадянином якої вона не є (ст.2.). Розрізняють 8 категорій законних трудящих-мігрантів: прикордонний працюючий; сезонний; моряк; зайнятий на стаціонарній прибережній установці; мігрант, чия праця пов'язана з переїздами; працюючий на проекті; працюючий за цільовим наймом; працюючий не за наймом. За ними визнане широке коло економічних, соціальних, культурних прав, а також деякі політичні права. Залежно від категорії трудящі-мігранти мають деякі відмінності у цих правах. Передбачено утворення державами-учасницями служб з міжнародної міграції, насамперед для вироблення міграційної політики. Відповідно до документа міжнародним наймом можуть займатися державні та міжнародні органи, а також зацікавлені недержавні наймачі (за дозволом та під контролем держави). Вказується на неприпустимість найму осіб, які не мають статусу трудящого-мігранта, та на необхідність їх повернення до країни їх звичайного проживання. Конвенція започаткувала утворення у системі ООН Комітету захисту прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, що стежить за реалізацією Конвенції у країнах-учасницях.

Міжнародна організація з питань міграції (МОМ) – спеціалізована міжурядова організація у міграційній галузі, що співпрацює із урядовими, міжурядовими та громадськими установами та організаціями. Створена у 1951 р. як Міждержавний комітет для переміщення мігрантів із Західної Європи. У 1952 р. змінюється назва на Міждержавний комітет з європейської міграції, у 1980 р. – Міждержавна організація з питань міграції, а у 1989 р. – Міжнародна організація з питань міграції. Мета – забезпечення врегульованого та гуманного міграційного менеджменту, міжнародне партнерство у вирішенні міграційних питань, пошук практичних рішень міграційних проблем, а також надання гуманітарної підтримки мігрантам, які її потребують, включаючи біженців та осіб, які були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання. Основні завдання, які вирішує дана організація це: управління впорядкованою і плановою міграцією громадян з урахуванням потреб країн еміграції та імміграції; сприяння переміщенню кваліфікованих кадрів між державами; організація міграції біженців та переміщених осіб, змушених залишити свою батьківщину. Конституція МОМ визнає зв'язок між міграційним та економічним, соціальним та культурним розвитком, а також право на свободу переміщення. МОМ працює у чотирьох широких галузях міграційного менеджменту, серед яких: міграція та розвиток; сприяння врегульованій міграції; упорядкування міграції; примусова міграція. МОМ сприяє гуманній та упорядкованій міграції на благо всіх через надання підтримки та послуг урядам та мігрантам. Станом на 2009 р. нараховує 125 країн-членів, понад 18 країн є спостерігачами, а представництва діють більш ніж у 100 країнах.

Представництво МОМ в Україні створено в Києві у 1996 р., коли Україна отримала статус країни-спостерігача МОМ. У 2001 р. Україна звернулася із запитом про надання їй статусу країни-члена МОМ, і у 2002 р. Парламент України ратифікував угоду про членство України в організації.

Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована установа, утворена в 1919 р. при Лізі Націй (з 1946 р. ООН). Мета – вироблення і

ухвалення відповідних міжнародних трудових норм у сфері трудових та виробничих відносин. На 01.06.2003 членами МОН були 179 держав світу, в т. ч. Україна, Білорусія, Росія.

Міграція робочої сили – процес територіального переміщення економічно активного населення, обумовлений потребами самореалізації особистості.

Надання притулку – захист іноземців або осіб без громадянства, які є визначними державними, політичними або громадськими діячами, інших осіб, визначених законами України, які шукають захисту від переслідувань, що становлять загрозу їхньому життю або здоров'ю чи спрямовані на позбавлення волі в державі громадянства (підданства) або постійного проживання, за діяльність, що не суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй і спрямована на захист принципів демократії, прав і свобод людини, від застосування юрисдикції держави громадянства (підданства) або постійного проживання, що надається Україною на її території.

Наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили – сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу кількох держав, регіональних об'єднань, міжнародних організацій та міграційний рух працездатного населення з метою забезпечення контролю та регулювання міграційних потоків робочої сили.

Нетто-міграція (сальдо міграції, чиста міграція, міграційний приріст населення, механічний приріст населення) – різниця між числом прибулих на певну територію і числом вибулих з неї за визначений строк (квартал, рік, між переписний період тощо); показник результату територіального переміщення населення. Розрізняють сальдо зовнішньої міграції і сальдо внутрішньої міграції; додатне, від'ємне і нульове сальдо міграції; сальдо міграції між міськими поселеннями і сільською місцевістю, між країнами, областями, районами.

Поведінка міграційна – один із видів демографічної поведінки, сукупність дій або вчинків, які логічно призводять до міграції населення,

внаслідок чого змінюються деякі чи більшість характеристик життєвого становища мігранта. У загальному вигляді міграційна поведінка включає зовнішні стимули міграції (ймовірна перспектива зміни деяких умов життя) і зовнішні стимули до стабілізації (сила звички до даного середовища тощо).

Політика міграційна: 1) один із напрямів демографічної політики, сукупність способів і заходів цілеспрямованого впливу на міграційний рух населення; 2) (державна) система правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів та інформаційне забезпечення державними і неурядовими організаціями упорядкування міграційного простору, регулювання трудового міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного і якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структур.

Політика міграційна державна зовнішня – формування та впровадження системи заходів, спрямованих на забезпечення економічної стабільності і розвитку країни шляхом регулювання національного ринку праці, залучення до країни, за необхідності, іноземних фахівців і соціально-правового захисту трудових мігрантів.

Регулювання міжнародної трудової міграції. Розрізняють адміністративно-правове та економічне регулювання міграційних процесів. Економічне регулювання міжнародних міграційних процесів передбачає: встановлення митних внесків чи бар'єрів; встановлення відповідних візових ставок; регулювання заробітної плати мігрантів; запровадження різних штрафних ставок. Адміністративно-правове регулювання міжнародної трудової міграції передбачає: встановлення правових норм, які згладжують спірні моменти даного процесу; встановлення міграційних квот; встановлення меж можливостей мігрування (наприклад, кримінальних норм). Найважливішими законами України, які становлять правову основу міграції є Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 р., «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4.02.1994 р.,

«Про громадянство України» від 18.01.2001 р., «Про імміграцію» від 7.06.2001 р., «Про біженців» від 21.06.01, «Про державну прикордонну службу України» від 4.04.2003 р., «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р., «Про правовий статус закордонних українців» від 4.03.2004 р., «Про зайнятість населення» від 1.03.1991 р., «Про підприємництво» від 7.02.1991 р.

Реємігрант (від лат. *re* – знову, назад, *emigrare* – переселення, виселення) – особа, яка повернулася (чи має намір повернутися) в країну свого громадянства (підданства), постійного проживання чи походження.

Реєміграція – повернення іммігрантів на батьківщину; 2) процес повернення до країни походження чи колишнього проживання людей, які свого часу залишили її, емігрувавши до інших країн. З юридичної точки зору, реємігрантами можуть вважатися як ті, що, перебуваючи в інших країнах, не набули статусу особи громадянства, так і ті, хто внаслідок натуралізації стали громадянами «прибраної» держави, але забажали повернутися на батьківщину або в країну попереднього проживання. Мотивами реєміграції найчастіше виступають: незадоволення умовами в країні-реципієнті, труднощі соціально-економічної і культурної адаптації в новому середовищі, сімейні, родинні обставини. Реєміграція часом набуває характеру регулярного повернення на батьківщину внаслідок сезонної, трудової еміграції. В новітні часи реєміграція є досить поширеним явищем у житті населення таких країн, як Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. В історії України реєміграція була особливо частою на західноукраїнських землях наприкінці XIX ст. – в першій половині XX ст.

Реєміграція – зворотний відтік з країни осіб, що прибули в країну в результаті імміграції.

Рух міграційний – прибуття мігрантів, що збільшують конкретну спільноту людей, чи вибуття з неї частини населення в інші регіони, до яких вони – мігранти. Міграційне сальдо чи міграційний приріст (скорочення) виступають результатом цього двостороннього процесу.

Сальдо міграції (нетто-міграція, чиста міграція, міграційний приріст населення, механічний приріст населення) – різниця між числом прибулих на певну територію і числом вибулих з неї на визначений строк (квартал, рік, міжпереписний період тощо); показник результату територіального переміщення населення. Розрізняють сальдо зовнішньої міграції і сальдо внутрішньої міграції; додатне, від’ємне і нульове сальдо міграції, сальдо міграції між міськими поселеннями і сільською місцевістю, між країнами, областями, районами.

Теорія міжнародної трудової міграції – теорії, які пояснюють причини, мотиви і наслідки міжнародної трудової міграції для особи, суспільства, людства загалом, а також для країн-донорів і країн-реципієнтів.

Трудівник – мігрант (працівник) – особа, яка постійно проживає на території Сторони виїзду і на законних підставах займається оплачуваною діяльністю в Стороні працевлаштування.

Трудящий-мігрант: 1) громадянин Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території з метою здійснення оплачуваної діяльності; 2) особа, яка не є громадянином держави, де вона буде займатися, займається або займалася діяльністю, що оплачується.

Трудящі-мігранти: 1) особи, які не є громадянами держави, де вони будуть займатися, займаються або займалися оплачуваною діяльністю; 2) особи, які займалися, займаються або будуть займатися оплачуваною трудовою діяльністю в державі, громадянами якої вони не являються і в якій постійно не проживають.

Трудова міграція – це процес територіального переміщення робочої сили з конкретною метою працевлаштування людей на визначений термін.

Додаток Б.

Авторське польове дослідження у форматі інтерв'ю з представниками вітчизняних міграційних кіл

Б.1.

Анкета «Проблеми та можливості адаптації українців за кордоном»

Блок 1. Прийняття рішення про міграцію:

1. Вкажіть своє прізвище, ім'я
2. Скільки Вам років?
3. До якої країни та міста Ви мігрували?
4. У якому місті Ви народились?
5. Де ви навчались, яку маєте спеціальність?
6. Ким Ви працювали на Батьківщині?
7. Коли Ви прийняли рішення переїжджати? Що вплинуло на ваше рішення?
8. Чому Ви вирішили працювати в країні перебування ?
9. Розкажіть, будь ласка, про те, як ви переїжджали?

Блок 2. Переїзд:

1. Що вплинуло на вибір території переселення (родичі або друзі в даному регіоні, які переїхали раніше; можливість працевлаштування; сприятлива соціально-економічна ситуація в регіоні; можливість реалізації професійного потенціалу)? Чим обумовлено вибір місця (обласний центр, невелике місто)?
2. Як Ви знайшли роботу та житло у місті, хто Вам допомагав?
3. Чи важко Вам було знайти житло?
4. Ви переїхали з сім'єю?
5. З якими труднощами Ви зіткнулись, коли переїхали до нового міста? (відсутність інформації в законодавчих нормах і правилах переселення;

труднощі економічного, соціального характеру; проблема культурної дистанції)?

6. Яку роботу Ви шукали? Хто Вам допомагав?

7. Ви працюєте за спеціальністю?

8. Який основний канал отримання інформації про потенційне місце переселення (неформальні канали, родичі, друзі; служби зайнятості, міграційні служби, преса, інтернет)?

Блок 3: Адаптація

1. Як давно ви живете та працюєте в країні перебування?

2. З ким Ви спілкуєтесь в країні перебування, чи з'явилися у Вас друзі?

3. Чи спілкуєтесь Ви з земляками?

4. Чи підтримуєте Ви зв'язок з родичами та знайомими, які залишилися на Батьківщині?

5. Як часто ви їздите на Батьківщину?

6. Що було особливо важким на новому місці для Вас?

7. Чи звертались Ви за допомогою в соціальну службу або до знайомих?

8. Чи допомогли Вам в соціальній службі, у чому полягала допомога?

9. Якщо переїхав з родиною: Ваші діти ходять у дитячий садок або школу? Як проходить адаптація дітей на новому місці?

10. Чи звертались Ви до лікарні, Вам допомогли там?

11. До кого Ви звертаєтесь, якщо виникають проблеми?

12. Як Ви відчули ставлення місцевих жителів до Вас, і важливо воно для вас, чи ні?

13. Чи хотіли би Ви залишитися в країні перебування назавжди, чому?

Б.2.

Анкета: «Причины та умови міграції за кордон»

1. Укажите свой возраст и пол _____

2. Семейное положение (замужем/в стабильных отношениях/
разведена/ не замужем/вдова) _____

3. Профессиональное образование (укажите) _____

4. Из перечисленных ниже стран, выберете ту, в которую бы Вы предпочли поехать на заработки: Италия, Польша, Россия, Белоруссия, Молдова _____

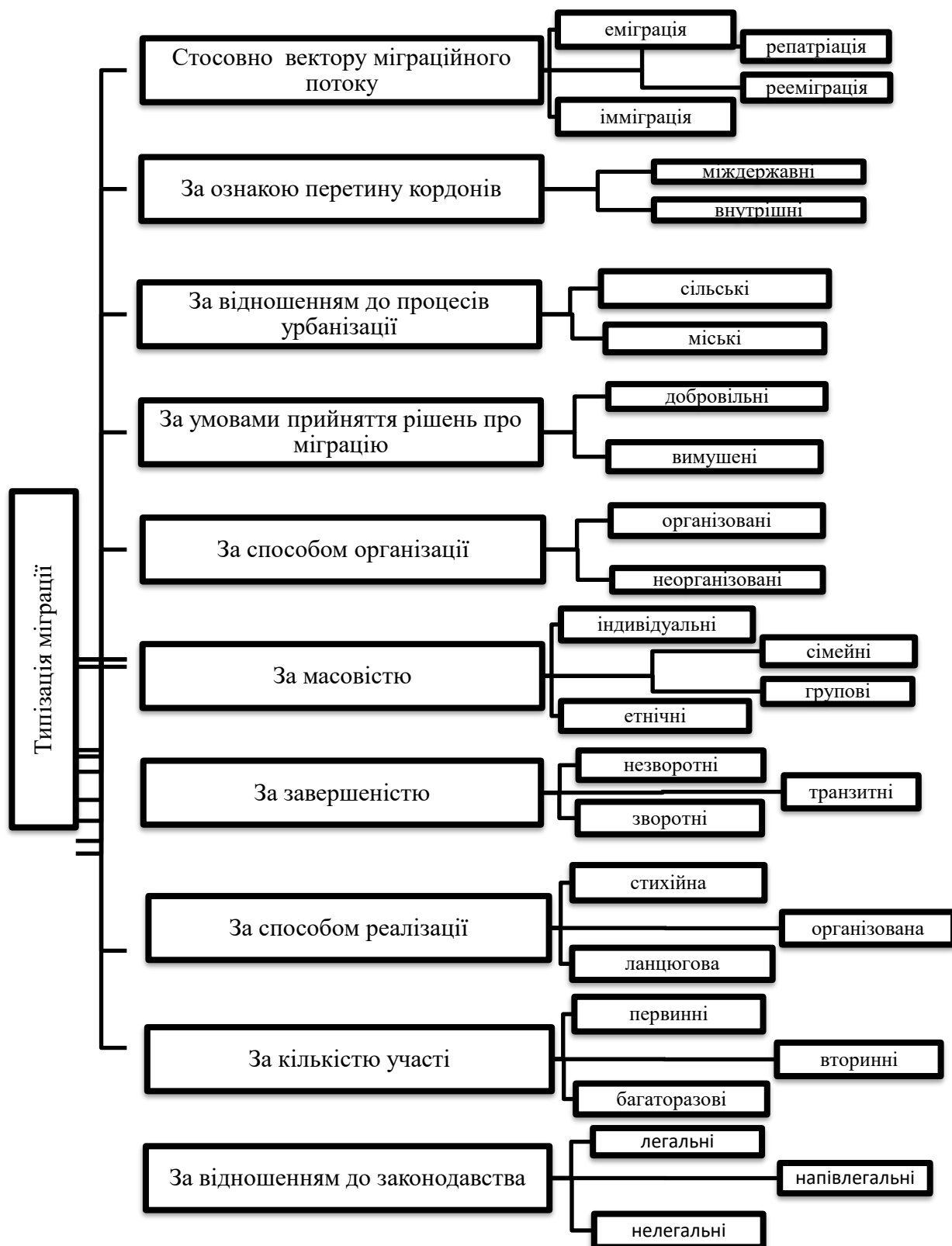
5. Что повлияло на принятие решения касательно страны и миграции в нее? (за шкалой от 1 до 5, где: 1 – для меня это не есть причиной, 2 - мало повлияло, 3 – повлияло, но это не главная причина, 4 – повлияло в большей степени, 5 – эта причина стала главной среди остальных) (выделить цифру)

Побывать в другой стране (увидеть мир, отдых)	1	2	3	4	5
Имидж страны	1	2	3	4	5
Взаимоотношения между полами	1	2	3	4	5
Друзья, имевшие опыт в этой стране	1	2	3	4	5
Возможность заработать	1	2	3	4	5
Язык этой страны	1	2	3	4	5
Поиск богатого мужа\жены	1	2	3	4	5
Возможность через пару лет стать гражданином этой страны	1	2	3	4	5

6. Если бы Вам поступило предложение поехать в выбранную Вами страну няней, строителем, сиделкой, обслуживающим персоналом (то есть, на работу без перспектив), но с зарплатой в пределах 1555 евро\мес. (по сравнению с Украиной 155 евро\мес), Вы бы приняли его? _____

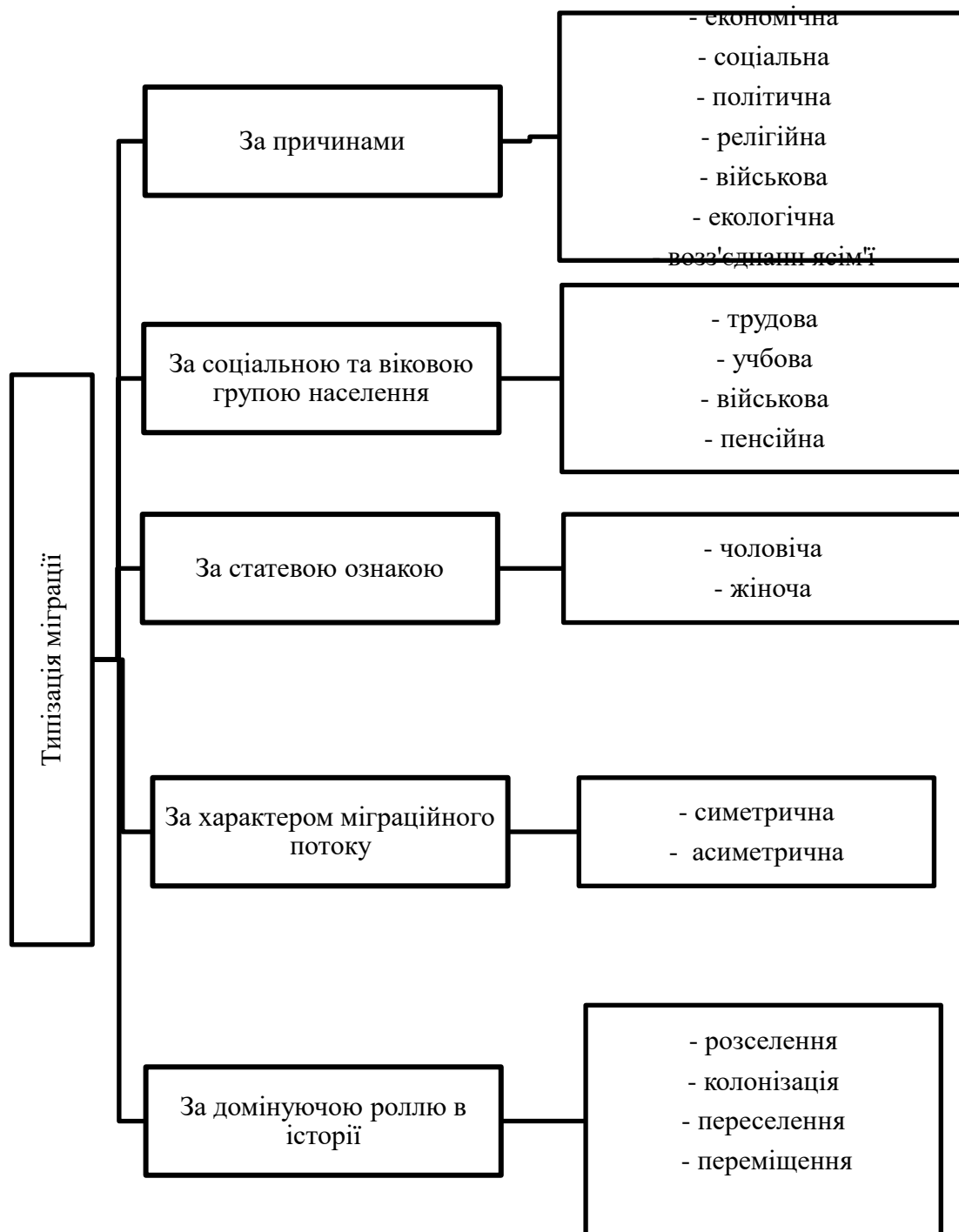
7. Вы бы оставить своего ребенка на неопределенный срок времени и уехали бы на заработки для обеспечения его будущего (как например, заработать деньги на обучение ребенка в престижном университете)? _____

Додаток В. Типи міграції (загальна класифікація)¹

¹ Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика): енциклопедія / упоряд. Ю.І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. — 912 с.; Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз

Продовження Додатку В.
Типи міграції (загальна класифікація)¹

управління зовнішніми міграціями: монографія / О.А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.; Звіт із світової міграції у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.iom.org.ua (дата звернення: 28.08.2017)

¹ Сови А. Общая теория населения / А. Сови. Т. 2: Жизнь населения – М.: Прогресс, 1977. - С. 344 – 346.; Шепотько Л., Тудзинський С. Трудові ресурси села: сучасна ситуація, нові аспекти мислення / Л. Шепотько, С. Тудзинський // Україна: аспекти праці. – 1996. - № 2-3. – С. 20 – 22.

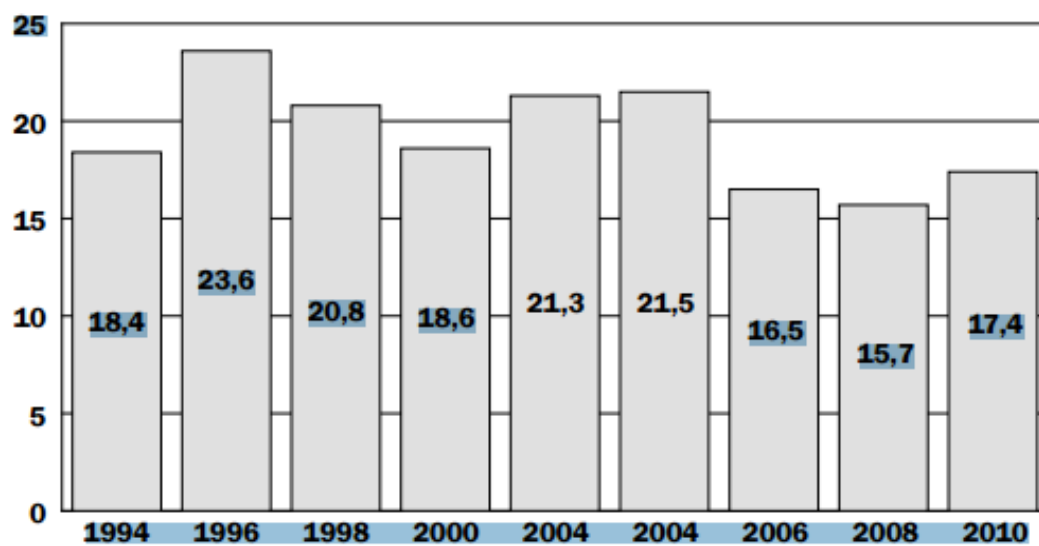
Додаток Г.

Динаміка обсягів грошових переказів трудових мігрантів (у млн. дол. США) та наявного доходу у розрахунку на одну особу (у грн.), 2002 – 2008 рр.¹

¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

Додаток Д.
Еміграційні наміри українців¹

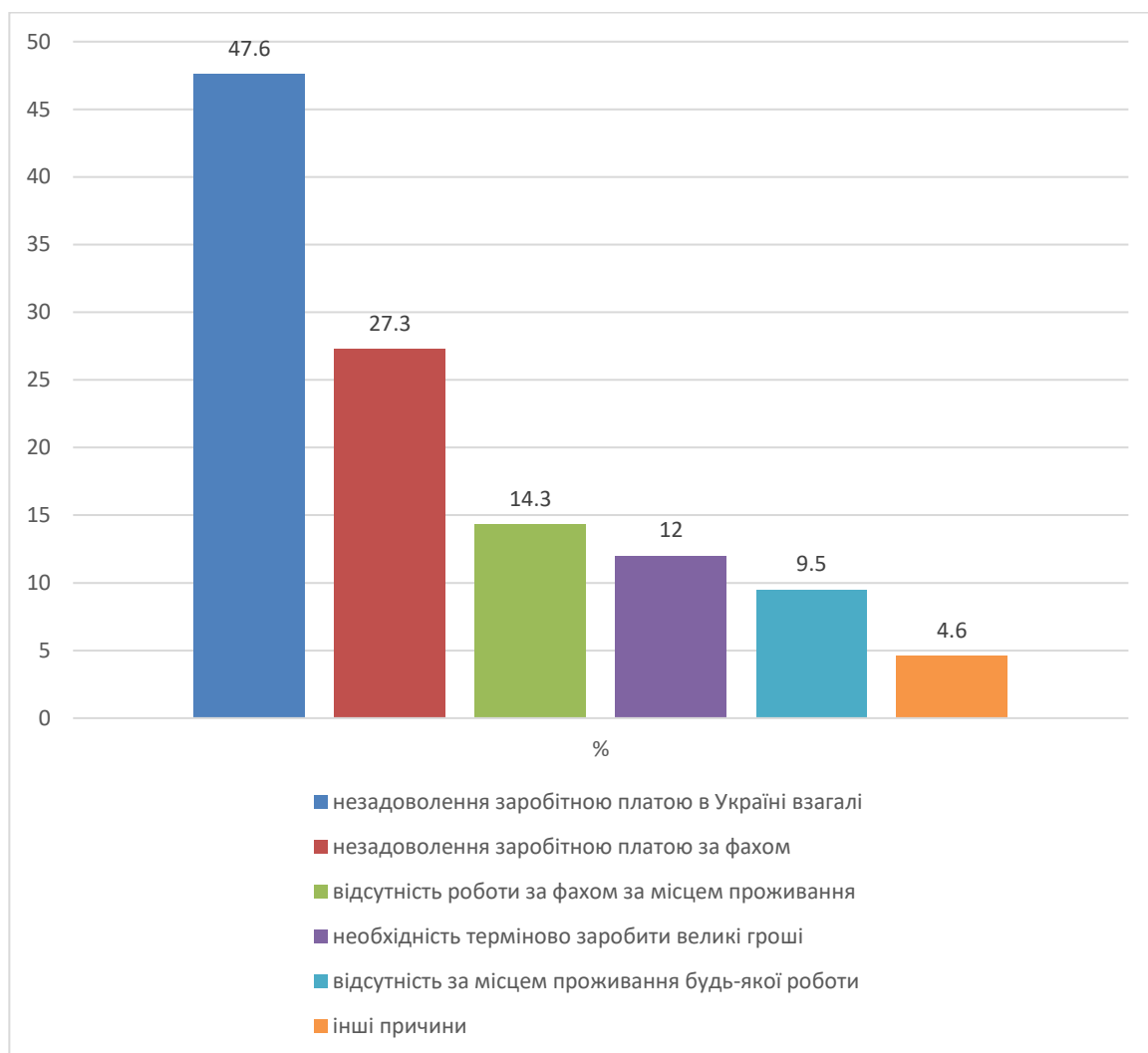

% бажаючих виїхати за межі України з метою зміни місця проживання

¹ Українське суспільство в 1992–2010 рр.: соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2010. – 636 с.

Додаток Е.

Причини міграції українських громадян (станом на 2000 рік)¹

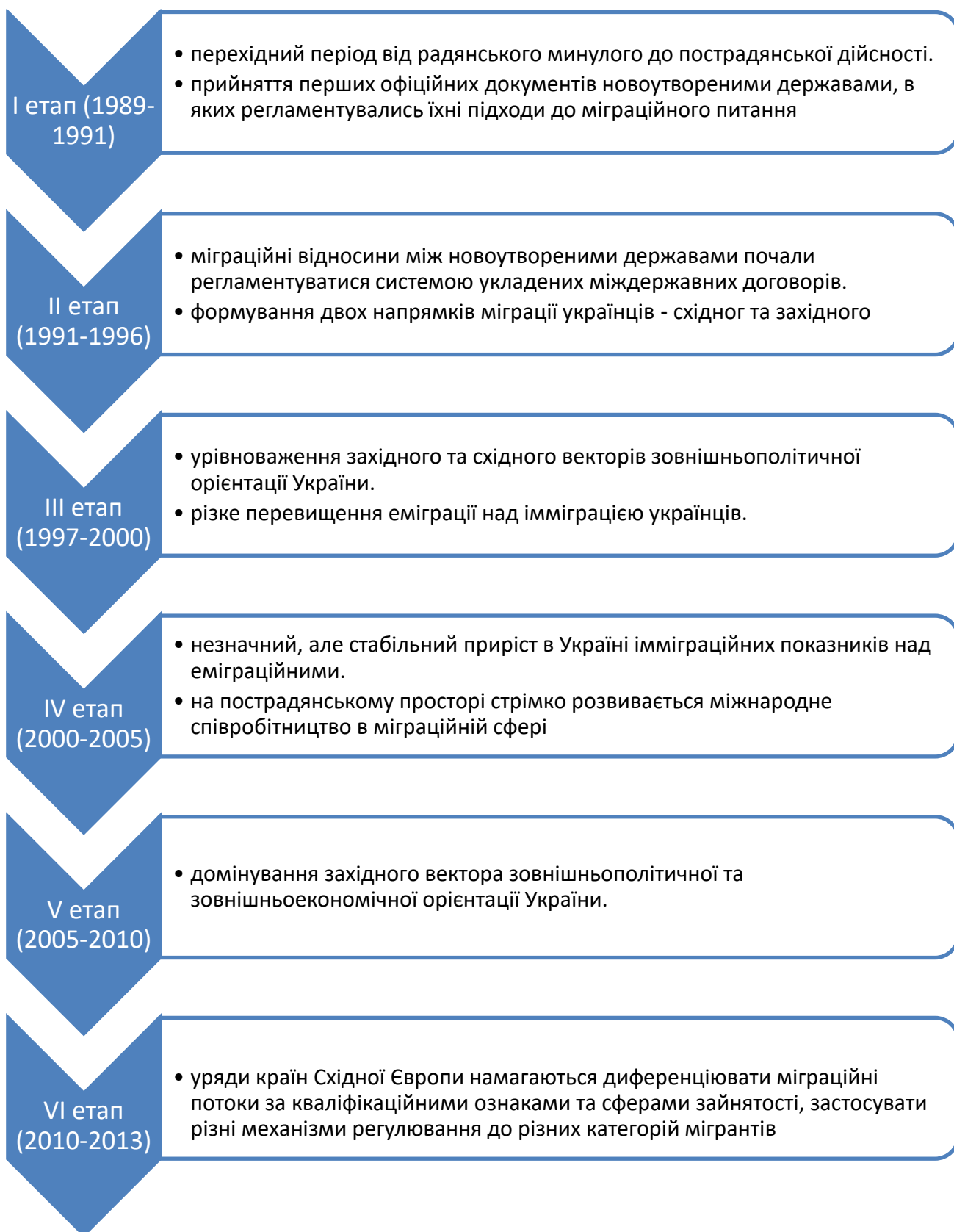

¹ Методичні рекомендації щодо визначення обсягів міждержавної трудової міграції [Електронний ресурс] // Державна установа Науково-дослідний інститут Соціально-трудова відносин Міністерства соціальної політики України – Режим доступу до ресурсу: <http://lir.lg.ua/mairaciya.html> (дата звернення: 28.08.2017)

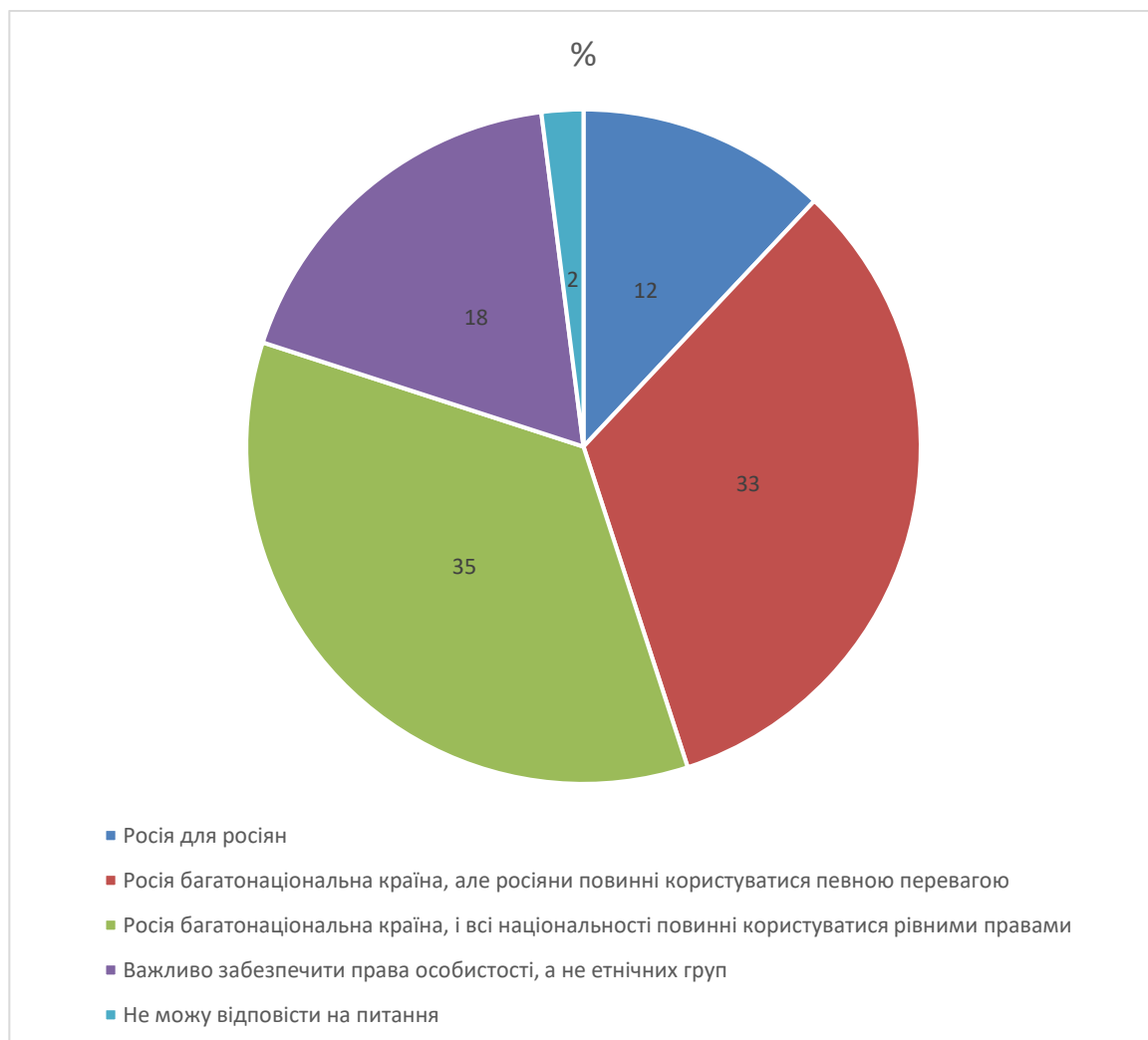
Додаток Є.

Періодизація міграційних відносин громадян України

з державами регіону

Додаток Ж
Ставлення населення Росії до національного питання
(дані опитування ФОМ 2012 року)¹

¹ Мукомель В. Интеграция мигрантов: Российская Федерация / В. Мукомель. - КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Научно-исследовательский отчет 2013/01. – С. 7.

Додаток 3.

**Список конвенцій МОП, ратифікованих Україною
станом на 29 жовтня 2013 р¹.**

	Конвенція	Дата ратифікації	Статус
1	С. 2 Конвенция 1919 года о безработице	16:05:1994	Ратифікована
2	С. 10 Конвенция 1921 года о минимальном возрасте в сельском хозяйстве	14:09:1956	денонсована 03:05:1979
3	С. 11 Конвенция 1921 года о праве на объединение в сельском хозяйстве	14:09:1956	Ратифікована
4	С. 14 Конвенция 1921 года о еженедельном отдыхе в промышленности	19:06:1968	Ратифікована
5	С. 15 Конвенция 1921 года о минимальном возрасте для грузчиков угля и кочегаров во флоте	14:09:1956	денонсована 03:05:1979
6	С. 16 Конвенция 1921 года о медицинском освидетельствовании подростков на борту судов	14:09:1956	Ратифікована
7	С. 23 Конвенция 1926 года о репатриации моряков	17:06:1970	Ратифікована
8	С. 27 Конвенция 1929 года об указании веса грузов, перевозимых на судах	17:06:1970	ратифікована
9	С. 29 Конвенция 1930 года о принудительном труде	10:08:1956	Ратифікована
10	С. 32 Конвенция (пересмотренная) 1932 года о защите докеров от несчастных случаев	17:06:1970	Ратифікована
11	С. 45 Конвенция 1935 года о применении труда женщин на подземных работах	04:08:1961	Ратифікована
12	С. 47 Конвенция 1935 года о сорокачасовой рабочей неделе	10:08:1956	Ратифікована
13	С. 52 Конвенция 1936 года об оплачиваемых отпусках	14:09:1956	денонсована 25:10:2001
14	С. 58 Конвенция (пересмотренная) 1936 года о минимальном возрасте для работы в море	14:09:1956	денонсована 03:05:1979
15	С. 59 Конвенция (пересмотренная) 1937 года о минимальном возрасте в промышленности	14:09:1956	денонсована 03:05:1979

¹ Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. та інших міжнародних актів [Електронний ресурс] / веб-сайт Федерації профспілок України. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanih-ukrajinoju-stanom-na-29-zhovtnya2013-r> (дата звернення: 28.08.2017)

16	С. 60 Конвенция (пересмотренная) 1937 года о минимальном возрасте на непромышленных работах	14:09:1956	денонсована 03:05:1979
17	С. 69 Конвенция 1946 года о выдаче судовым поварам свидетельств о квалификации	17:06:1970	Ратифікована
18	С73 Конвенция 1946 года о медицинском освидетельствовании моряков	17:06:1970	Ратифікована
19	С. 77 Конвенция 1946 года о медицинском освидетельствовании подростков в промышленности	14:09:1956	Ратифікована
20	С. 78 Конвенция 1946 года о медицинском освидетельствовании подростков на непромышленных работах	14:09:1956	Ратифікована
21	С. 79 Конвенция 1946 года о ночном труде подростков на непромышленных работах	14:09:1956	Ратифікована
22	С. 81 Конвенция 1947 года об инспекции труда	10:11:2004	Ратифікована
23	С. 87 Конвенция 1948 года о свободе ассоциации и защите права на организацию	14:09:1956	Ратифікована
24	С. 90 Конвенция (пересмотренная) 1948 года о ночном труде подростков в промышленности	14:09:1956	Ратифікована
25	С. 92 Конвенция (пересмотренная) 1949 года о помещениях для экипажа	17:06:1970	Ратифікована
26	С. 95 Конвенция 1949 года об охране заработной платы	04:08:1961	Ратифікована
27	С. 98 Конвенция 1949 года о праве на организацию и на ведение коллективных переговоров	14:09:1956	Ратифікована
28	С. 100 Конвенция 1951 года о равном вознаграждении	10:08:1956	Ратифікована
29	С. 103 Конвенция (пересмотренная) 1952 года об охране материнства	14:09:1956	Ратифікована
30	С. 105 Конвенция 1957 года об упразднении принудительного труда	14:12:2000	ратифікована
31	С. 106 Конвенция 1957 года о еженедельном отдыхе в торговле и учреждениях	19:06:1968	ратифікована
32	С. 108 Конвенция 1958 года об удостоверениях личности моряков	17:06:1970	ратифікована
33	С. 111 Конвенция 1958 года о дискриминации в области труда и занятий	04:08:1961	ратифікована
34	С. 112 Конвенция 1959 года о минимальном возрасте рыбаков	04:08:1961	денонсована 03:05:1979
35	С. 113 Конвенция 1959 года о медицинском осмотре рыбаков	17:06:1970	ратифікована

36	С. 115 Конвенция 1960 года о защите от радиации	19:06:1968	ратифікована
37	С. 116 Конвенция 1961 года о пересмотре заключительных статей	17:06:1970	ратифікована
38	С. 119 Конвенция 1963 года о снабжении машин защитными приспособлениями	17:06:1970	ратифікована
39	С. 120 Конвенция 1964 года о гигиене в торговле и учреждениях	19:06:1968	ратифікована
40	С. 122 Конвенция 1964 года о политике в области занятости	19:06:1968	ратифікована
41	С. 123 Конвенция 1965 года о минимальном возрасте допуска на подземные работы	17:06:1970	денонсована 30:07:1980
42	С. 124 Конвенция 1965 года о медицинском освидетельствовании молодых людей для подземных работ	17:06:1970	ратифікована
43	С. 126 Конвенция 1966 года о помещениях для рыбаков на борту судов	17:06:1970	ратифікована
44	С. 129 Конвенция 1969 года об инспекции труда в сельском хозяйстве	10:11:2004	ратифікована
45	С. 131 Конвенция 1970 года об установлении минимальной заработной платы	01:03:2006	ратифікована
46	С. 132 Конвенция (пересмотренная) 1970 года об оплачиваемых отпусках	25:10:2001	ратифікована
47	С. 133 Конвенция 1970 года о помещениях для экипажа (дополнительные положения)	24:08:1993	ратифікована
48	С. 135 Конвенция 1971 года о представителях трудящихся	03:09:2003	ратифікована
49	С. 138 Конвенция 1973 года о минимальном возрасте	03:05:1979	ратифікована
50	С139 Конвенция 1974 года о профессиональных раковых заболеваниях	17:06:2010	ратифікована
51	С. 140 Конвенция 1974 года об оплачиваемых учебных отпусках	07:03:2003	ратифікована
52	С. 142 Конвенция 1975 года о развитии людских ресурсов	03:05:1979	ратифікована
53	С. 144 Конвенция 1976 года о трехсторонних консультациях (международные трудовые нормы)	16:05:1994	ратифікована
54	С. 147 Конвенция 1976 года о минимальных нормах в торговом флоте	17:03:1994	ратифікована
55	С. 149 Конвенция 1977 года о сестринском персонале	03:05:1979	ратифікована
56	С. 150 Конвенция 1978 года о регулировании вопросов труда	10:11:2004	ратифікована

57	С. 153 Конвенция 1979 года о продолжительности рабочего времени и периодах отдыха на дорожном транспорте	09:06:2008	ратифікована
58	С. 154 Конвенция 1981 года о коллективных переговорах	16:05:1994	ратифікована
59	С. 155 Конвенция 1981 года о безопасности и гигиене труда и производственной среде	04.01.2012	ратифікована
60	С. 156 Конвенция 1981 года о трудящихся с семейными обязанностями	11:04:2000	ратифікована
61	С. 158 Конвенция 1982 года о прекращении трудовых отношений	16:05:1994	ратифікована
62	С. 159 Конвенция 1983 года о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов	15:05:2003	ратифікована
63	С. 160 Конвенция 1985 года о статистике труда	15:08:1991	ратифікована
64	С. 161 Конвенция 1985 года о службах гигиены труда	17:06:2010	ратифікована
65	С. 173 Конвенция 1992 года о защите требований трудящихся в случае неплатежеспособности их предпринимателя	01:03:2006	ратифікована
66	С. 174 Конвенция 1993 года о предотвращении крупных промышленных аварий	15.06.2011	ратифікована
67	С. 176 Конвенция 1995 года о безопасности и гигиене труда на шахтах	15.06.2011	ратифікована
68	С. 182 Конвенция 1999 года о наихудших формах детского труда	14:12:2000	ратифікована
69	С. 184 Конвенция 2001 года о безопасности и гигиене труда в сельском хозяйстве	01:12:2009	ратифікована

Додаток И.

Список конвенций МОП, ратифицированных Российской Федерацией¹.

	Конвенция
1	Конвенция № 11 «О праве на организацию и объединение трудящихся в сельском хозяйстве» (1921г.)
2	Конвенция № 13 «Об использовании свинцовых белил в малярном деле» (1921 г.)
3	Конвенция № 14 «О еженедельном отдыхе на промышленных предприятиях» (1921 г.)
4	Конвенция № 16 «Об обязательном медицинском освидетельствовании детей и подростков, занятых на борту судов» (1921 г.)
5	Конвенция № 23 «О репатриации моряков» (1926 г.)
6	Конвенция № 27 «Об указании веса тяжелых грузов, перевозимых на судах» (1929 г.)
7	Конвенция № 29 «Относительно принудительного или обязательного труда» (1930 г.)
8	Конвенция № 32 «О защите от несчастных случаев работников, занятых на погрузке или разгрузке судов» (1932 г.)
9	Конвенция № 45 «О применении труда женщин на подземных работах в шахтах» (1935 г.)
10	Конвенция № 47 «О сокращении рабочего времени до сорока часов в неделю» (1935 г.)
11	Конвенция № 52 «О ежегодных оплачиваемых отпусках» (1936 г.)
12	Конвенция № 69 «О выдаче судовым поварам свидетельств о квалификации» (1946 г.)
13	Конвенция № 73 «О медицинском освидетельствовании моряков»(1946 г.)
14	Конвенция № 77 «О медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду в промышленности» (1946 г.)
15	Конвенция № 78 «О медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду на непромышленных работах» (1946 г.)
16	Конвенция № 79 «О ночном труде детей и подростков на непромышленных работах» (1946 г.)
17	Конвенция № 81 «Об инспекции труда" (1947 г.) (вместе с Протоколом 1995 г. к данной Конвенции)

¹ Конвенции, принятые Международной организацией труда. Перечень конвенций, ратифицированных Россией (СССР) [Электронный ресурс] / Интернет-портал «Тор Медис». - Режим доступа до ресурсу: http://www.topmedic.ru/dc/dc_f/konven.htm#02 (дата звернення: 28.08.2017)

18	Конвенция № 87 «О свободе ассоциации и защите права на организацию» (1948 г.)
19	Конвенция № 90 «О ночном труде подростков в промышленности» (пересмотрена в 1948 г.)
20	Конвенция № 92 «О помещениях для экипажа на борту судов» (пересмотрена в 1949 г.)
21	Конвенция № 95 «Об охране заработной платы» (1949 г.)
22	Конвенция № 98 «О применении принципов права на организацию и на ведение коллективных переговоров» (1949 г.)
23	Конвенция № 100 «О равном вознаграждении мужчин и женщин за труд равной ценности» (1951 г.)
24	Конвенция № 103 «Об охране материнства» (пересмотрена в 1952 г.)
25	Конвенция № 105 «Об упразднении принудительного труда» (1957 г.)
26	Конвенция № 106 «О еженедельном отдыхе в торговле и учреждениях» (1957 г.)
27	Конвенция № 108 «О национальном удостоверении личности моряков» (1958 г.)
28	Конвенция № 111 «О дискриминации в области труда и занятий» (1958 г.)
29	Конвенция № 113 «О медицинском осмотре рыбаков» (1959 г.)
30	Конвенция № 115 «О защите работников от ионизирующей радиации» (1960 г.)
31	Конвенция № 116 «О частичном пересмотре конвенций» (1961 г.)
32	Конвенция № 119 «О снабжении машин защитными приспособлениями» (1963 г.)
33	Конвенция № 120 «О гигиене в торговле и учреждениях» (1964 г.)
34	Конвенция № 122 «О политике в области занятости» (1964 г.)
35	Конвенция № 124 «О медицинском освидетельствовании молодых людей с целью определения их пригодности к труду на подземных работах в шахтах и рудниках» (1965 г.)
36	Конвенция № 126 «О помещениях для экипажа на борту рыболовецких судов» (1966 г.)
37	Конвенция № 133 «О помещениях для экипажа на борту судов (дополнительные положения)» (1970 г.)
38	Конвенция № 134 «О предупреждении производственных несчастных случаев среди моряков» (1970 г.)
39	Конвенция № 138 «О минимальном возрасте для приема на работу» (1973 г.)
40	Конвенция № 142 «О профессиональной ориентации и профессиональной подготовке в области развития людских ресурсов» (1975 г.)

41	Конвенция № 147 «О минимальных нормах на торговых судах» (1976 г.)
42	Конвенция № 148 «О защите работников от профессионального риска, вызываемого загрязнением воздуха, шумом и вибрацией на рабочих местах» (1977 г.)
43	Конвенция № 149 «О занятости и условиях труда и жизни сестринского персонала» (1977 г.)
44	Конвенция № 150 «О регулировании вопросов труда: роль, функции и организация» (1978 г.)
45	Конвенция № 155 «О безопасности и гигиене труда и производственной среде» (1981 г.)
46	Конвенция № 156 «О работниках с семейными обязанностями» («О равном обращении и равных возможностях для работников мужчин и женщин: работники с семейными обязанностями») (1981 г.)
47	Конвенция № 159 «О профессиональной реабилитации и занятости инвалидов» (1983 г.)
48	Конвенция № 160 «О статистике труда» (1985 г.)
49	Конвенция № 162 «Об охране труда при использовании асбеста» (1986 г.)
50	Конвенция № 179 «О найме и трудоустройстве моряков» (1996 г.)
51	Конвенция № 182 «О запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда» (1999 г.)

Додаток І.
Список конвенцій МОП, ратифікованих
Республікою Білорусь¹.

	Полное название Конвенции	Дата ратификации	Статус
1	Конвенция № 10 «О минимальном возрасте допуска детей на работу в сельском хозяйстве» (1921 г.)	06.11.1956	денонсирована 03.05.1979
2	Конвенция № 11 «О праве на организацию и объединение трудящихся в сельском хозяйстве» (1921 г.)	06.11.1956	ратифицирована
3	Конвенция № 14 «О еженедельном отдыхе на промышленных предприятиях» (1921 г.)	26.02.1968	ратифицирована
4	Конвенция № 15 «О минимальном возрасте допуска подростков на работу в качестве грузчиков угля или кочегаров во флоте» (1921 г.)	06.11.1956	денонсирована 03.05.1979
5	Конвенция № 16 «Об обязательном медицинском освидетельствовании детей и подростков, занятых на борту судов» (1921 г.)	06.11.1956	ратифицирована
6	Конвенция № 26 «О создании процедуры установления минимальной заработной платы» (1928 г.)	15.09.1993	ратифицирована
7	Конвенция № 27 «указании веса тяжелых грузов, перевозимых на судах» (1929 г.)	11.03.1970	ратифицирована
8	Конвенция № 29 «О принудительном или обязательном труде» (1930 г.)	21.08.1956	ратифицирована
9	Конвенция № 32 «О защите от несчастных случаев трудящихся, занятых на погрузке или разгрузке судов» (пересмотренная в 1932г.)	11.03.1970	ратифицирована
10	Конвенция № 45 «О применении труда женщин на подземных работах в шахтах любого рода» (1935 г.)	04.08.1961	ратифицирована
11	Конвенция № 47 «О сокращении рабочего времени до сорока часов в неделю» (1935 г.)	21.08.1956	ратифицирована
12	Конвенция № 52 «О ежегодных оплачиваемых отпусках» (1936 г.)	06.11.1956	ратифицирована

¹ За данными МИРПАЛ [Электронный ресурс] - Режим доступа до ресурсу: [http:// mirpal.org/](http://mirpal.org/). (дата звернення: 28.08.2017)

13	Конвенция № 58 «О минимальном возрасте допуска детей на работу в море» (пересмотренная в 1936 г.)	06.11.1956	денонсирован а 03.05.1979
14	Конвенция № 59 «О минимальном возрасте приема детей на работу в промышленности» (пересмотренная в 1937 г.)	06.11.1956	денонсирован а 03.05.1979
15	Конвенция № 60 «О возрасте приема детей на непромышленные работы (пересмотренная в 1937 г.)	06.11.1956	денонсирован а 03.05.1979
16	Конвенция № 77 «О медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду в промышленности (1946 г.)	06.11.1956	ратифицирова на
17	Конвенция № 78 «О медицинском освидетельствовании детей и подростков с целью выяснения их пригодности к труду на непромышленных работах» (1946 г.)	06.11.1956	ратифицирова на
18	Конвенция № 79 «Об ограничении ночного труда детей и подростков на непромышленных работах» (1946 г.)	06.11.1956	ратифицирова на
19	Конвенция № 81 «Об инспекции труда в промышленности и торговле» (1947 г.)	25.09.1995	ратифицирова на
20	Конвенция № 87 «О свободе ассоциации и защите права на организацию» (1948 г.)	06.11.1956	ратифицирова на
21	Конвенция № 88 «Об организации службы занятости» (1948 г.)	25.09.1995	ратифицирова на
22	Конвенция № 90 «О ночном труде подростков в промышленности» (пересмотренная в 1948 году)	06.11.1956	ратифицирова на
23	Конвенция № 95 «Об охране заработной платы» (1949 г.)	04.08.1961	ратифицирова на
24	Конвенция № 98 «О применении принципов права на организацию и на ведение коллективных переговоров» (1949 г.)	06.11.1956	ратифицирова на
25	Конвенция № 100 «О равном вознаграждении мужчин и женщин за труд равной ценности» (1951 г.)	21.08.1956	ратифицирова на
26	Конвенция № 103 «Об охране материнства (пересмотренная в 1952 г.)	06.11.1956	денонсирован а 10.02.2004
27	Конвенция № 105 «Об упразднении принудительного труда (1957 г.)	25.09.1995	ратифицирова на
28	Конвенция № 106 «О еженедельном отдыхе в торговле и учреждениях» (1957 г.)	26.02.1968	ратифицирова на

29	Конвенция № 108 «1958 года о национальных удостоверениях личности моряков» (1958 г.)	28.02.1994	ратифицирована
30	Конвенция № 111 «О дискриминации в области труда и занятий» (1958 г.)	04.08.1961	ратифицирована
31	Конвенция № 115 «О защите трудящихся от ионизирующей радиации» (1960 г.)	26.02.1968	ратифицирована
32	Конвенция № 116 «О частичном пересмотре конвенций, принятых Генеральной Конференцией Международной Организации Труда на своих первых тридцати двух сессиях, с целью унификации положений о подготовке Административным Советом Международного Бюро Труда докладов о применении конвенций (1961 г.)	11.03.1970	ратифицирована
33	Конвенция № 119 «О снабжении машин защитными приспособлениями» (1963 г.)	11.03.1970	ратифицирована
34	Конвенция № 120 «О гигиене в торговле и учреждениях» (1964 г.)	26.02.1968	ратифицирована
35	Конвенция № 122 «О политике в области занятости» (1964 г.)	26.02.1968	ратифицирована
36	Конвенция № 123 «О минимальном возрасте допуска на подземные работы в шахтах и рудниках» (1965 г.)	11.03.1970	денонсирована 13.08.1980
37	Конвенция № 124 «О медицинском освидетельствовании молодых людей с целью определения их пригодности к труду на подземных работах в шахтах и рудниках» (1965 г.)	11.03.1970	ратифицирована
38	Конвенция № 138 «О минимальном возрасте для приема на работу» (1973 г.)	03.05.1979	ратифицирована
39	Конвенция № 142 «О профессиональной ориентации и профессиональной подготовке в области развития людских ресурсов» (1975 г.)	03.05.1979	ратифицирована
40	Конвенция № 144 «О трехсторонних консультациях для содействия применению международных трудовых норм» (1976 г.)	15.09.1993	ратифицирована
41	Конвенция № 149 «О занятости и условиях труда и жизни сестринского персонала» (1977 г.)	03.05.1979	ратифицирована
42	Конвенция № 150 «О регулировании вопросов труда: роль, функции и организация» (1978 г.)	15.09.1993	ратифицирована
43	Конвенция № 151 «О защите права на организацию и процедурах определения	08.09.1997	ратифицирована

	условий занятости на государственной службе» (1978 г.)		
44	Конвенция № 154 «О содействии коллективным переговорам» (1981 г.)	08.09.1997	ратифицирована
45	Конвенция № 155 «О безопасности и гигиене труда и производственной среде» (1981 г.)	30.05.2000	ратифицирована
46	Конвенция № 160 «О статистике труда» (1985 г.)	12.10.1990	ратифицирована
47	Конвенция № 167 «О безопасности и гигиене труда в строительстве» (1988 г.)	21.11.2001	ратифицирована
48	Конвенция № 182 «О запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда» (1999 г.)	31.10.2000	ратифицирована
49	Конвенция № 183 «Об охране материнства» (2000 г.)	10.02.2004	ратифицирована

Додаток І

Кількісні та якісні показники громадян України за кордоном¹

Таблиця І.1.

Інформація щодо перебування громадян України за кордоном
(дані міністерств, органів центральної виконавчої влади України та міжнародних організацій)

Кількість громадян України, які перебували за кордоном

	2005	2006	2007
Міністерство внутрішніх справ України			
Кількість громадян України, яким видано дозволи на виїзд за кордон на постійне місце проживання	39,7	33,3	30,6
Державний комітет статистики України			
Кількість осіб, яких знято з обліку у зв'язку з виїздом на постійне місце проживання за кордон	23,6	20,4	20,7
Статкомітет СНД (за даними міграційних служб)			
Кількість громадян України, що працюють в країнах СНД	142,4	171,8	209,9
Адміністрація Державної прикордонної служби України			
Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, всього	16453,7	16875,3	17334,7
у тому числі за метою поїздки:			
- службова	1240,6	800,5	771,0
- організований туризм	1611,9	1453,7	1898,2
- приватна	13601,2	14621,1	14665,5
Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України			
Кількість громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном	56,1	60,0	72,2
Міністерство закордонних справ України			
Кількість громадян України, які:			
- перебували на консульському обліку, на кінець року	498,7	539,9	564,6
- взято на консульський облік у звітному році	90,2	67,9	67,1

¹ Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. – С. 114.

- депортовано у звітному році	13,5	10,0	11,2
Міністерство транспорту та зв'язку України			
Кількість працівників транспорту та зв'язку, специфіка роботи яких пов'язана з постійним перетином кордону	11,7	11,7	11,9

Таблиця І.2¹.

Кількість громадян України, яким видано дозволи на виїзд за кордон на постійне місце проживання, за країнами перебування
(за даними Міністерства внутрішніх справ України)

тис. осіб

	2005	2006	2007
Всього	39,7	33,3	30,6
з них за країнами перебування			
Російська Федерація	22,1	20,0	18,2
Німеччина	4,1	2,0	1,8
Ізраїль	2,5	1,8	1,3
Білорусь	2,1	2,2	1,8
Іспанія	0,5	0,5	0,6
Італія	0,5	0,3	0,4
Польща	0,4	0,3	0,3
Чеська Республіка	0,3	0,7	0,5
Угорщина	0,3	0,3	0,2

¹ Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. - С. 115.

Таблиця І.3¹

Кількість осіб, яких знято з обліку у зв'язку з виїздом на постійне місце проживання за кордон, за віковими групами та статтю

(за даними Держкомстату, сформованими на базі адміністративних даних Міністерства внутрішніх справ про зняття з обліку за місцем постійного проживання в Україні)

осіб

	2005			2006			2007		
	всього	жінок	чоловіки	всього	жінки	чоловіки	всього	жінки	чоловіки
Всього у тому числі за віковими групами	23580	12720	10860	20353	10615	9738	20687	10795	9892
15-24 роки	6816	3641	3175	5519	2967	2552	5707	3007	2700
25-34 роки	8038	4424	3614	7330	3830	3500	7504	3989	3515
35-49 років	6694	3763	2931	5860	3130	2730	5817	3081	2736
50-54 роки	1552	892	660	1212	688	524	1266	718	548
55-59 років	480	-	480	432	-	432	393	-	393

¹ Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. - С. 115.

Таблиця І.4.¹

Кількість громадян України, які працювали у країнах СНД
(дані Статкомітету СНД за інформацією міграційних служб)
(тис. осіб)

	2005	2006	2007
Кількість громадян України, які працювали в окремих країнах СНД у тому числі за країнами перебування	142,4	171,8	209,9
Російська Федерація	141,8	171,3	209,3
Білорусь	0,2	0,2	0,2
Казахстан	0,3	...	0,4
Молдова	0,1	0,3	...

Таблиця І.5.²

Кількість громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном, за країнами перебування

(за даними Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України)

(тис. осіб)

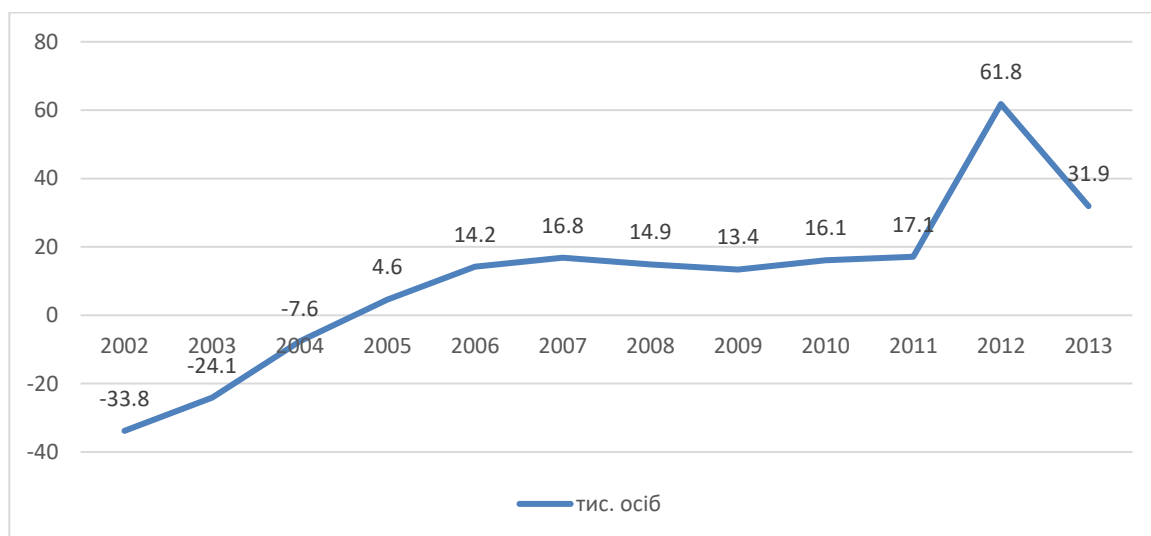
	2005	2006	2007
Всього з них за країнами перебування	56,1	60,0	72,2
Кіпр	15,4	17,3	20,7
Греція	11,7	10,6	12,5
Російська Федерація	2,0	1,8	2,5
Іспанія	0,9	0,6	0,6
Італія	0,4	0,5	0,6
Чеська Республіка	0,3	0,5	0,7
Польща	0,0	0,1	0,3
Угорщина	0,0	0,1	0,4

¹ Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. - С. 116.

² Зовнішня трудова міграція населення України. Результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України. – К., 2009. – С. 118.

Додаток Й.

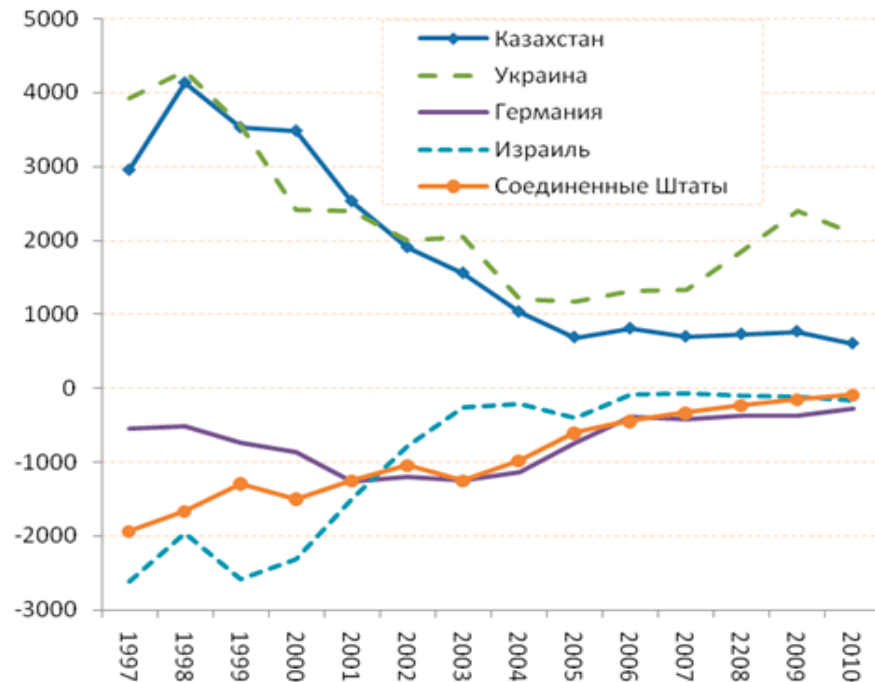
Сальдо зовнішньої міграції в Україні (2002-2013 рр.)¹

¹ Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2002 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/ds/mr/122002.html> (дата звернення: 28.08.2017); Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2003 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/ds/mr/mr_u/122003.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення за 2004 рік [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/ds/mr/mr_u/mr122004_u.htm (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України за січень-грудень 2005 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ds/mr/mr_u/mr1205_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України у січні-грудні 2006 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ds/mr/mr_u/mr1206_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України у січні-грудні 2007 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/mr/mr_u/mr1207_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України у січні-грудні 2008 року [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/ds/mr/mr_u/mr1208_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення України у 2009 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ds/mr/mr_u/mr1209_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2010 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/mr/mr_u/mr1210_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2011 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2012 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/ds/mr/mr_u/mr12_u.html (дата звернення: 28.08.2017); Міграційний рух населення у 2013 році [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/mr/mr_u/mr1213_u.html (дата звернення: 28.08.2017)

Додаток К.
Кількісна характеристика українців, які прибули до Республіки
Білорусь

Таб. К. 1. Мігранти, що прибули до Республіки Білорусь в 1997-
 2010 рр., тис чоловік¹

¹ Лученок А.И., Колесникова И.А. Влияние миграционных потоков на социально-экономические показатели страны: опыт Беларуси [Электронный ресурс] / А.И. Лученок, И.А. Колесникова // Белорусский фонд публичной политики. - 2011. - №2. / веб-сайт Института демографии Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики». – Режим доступа до ресурсу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2015/0649/analit05.php> (дата звернення: 28.08.2017)

Таб. К.2. Українські мігранти, що прибули до Республіки Білорусь в 2005-2009 рр. (за причиною переїзду)¹

Держава громадянства	Всього	Робота	Навчання	Створення сім'ї	Повернулись	Сімейні причини	Пошук притулку
Україна	5125	295	88	852	552	2162	8

¹ Титаренко Л. Проблема интеграції мігрантів: Республіка Білорусь / Л. Титаренко - КАРИМ-Восток – Консорціум прикладних досліджень по міжнародній міграції. Научно-исследовательский отчет 2012/36. – 20 с.

Додаток Л.
Географічні міграційні райони України¹

Мал. Л.1. Закарпатський район

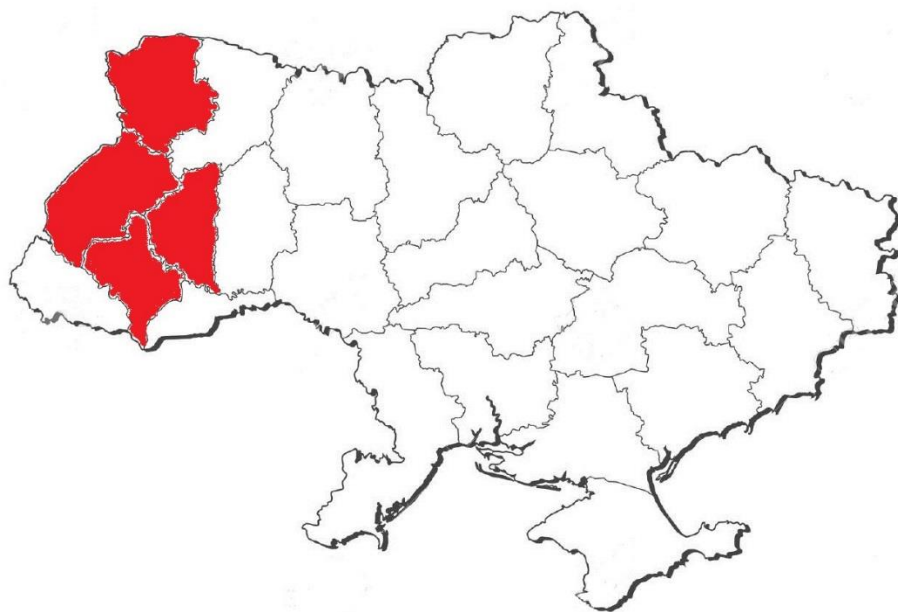

Мал. Л.2. Буковинський район

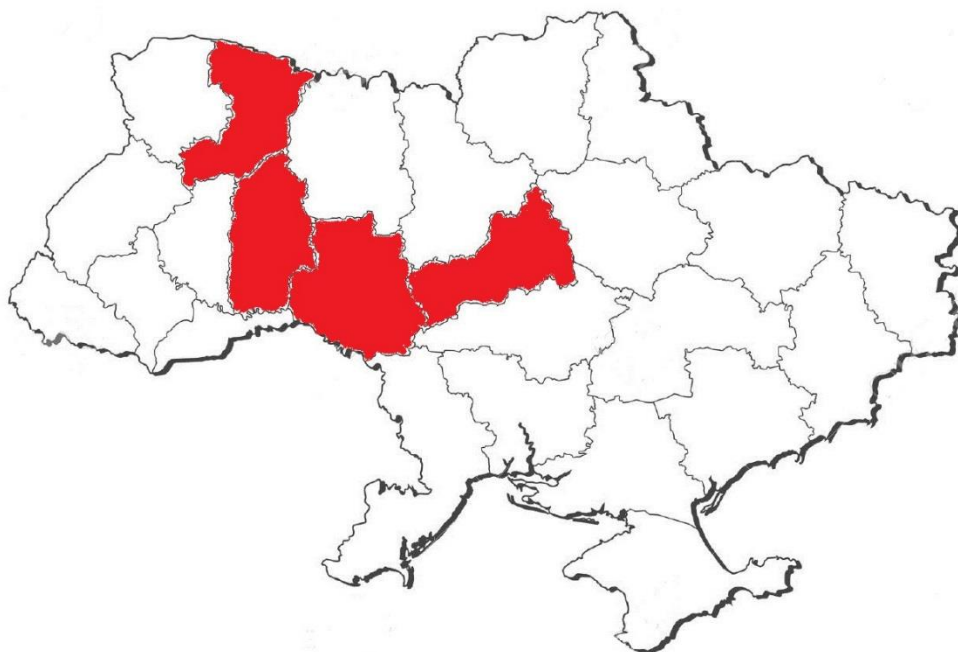

¹ Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 130-136.

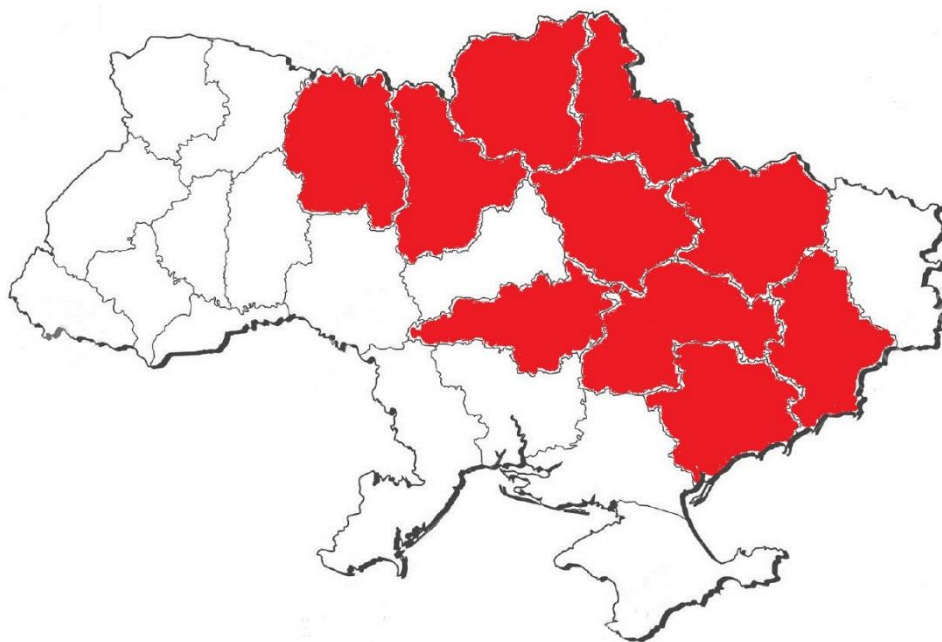
Мал. Л.3. Галицько-Волинський район

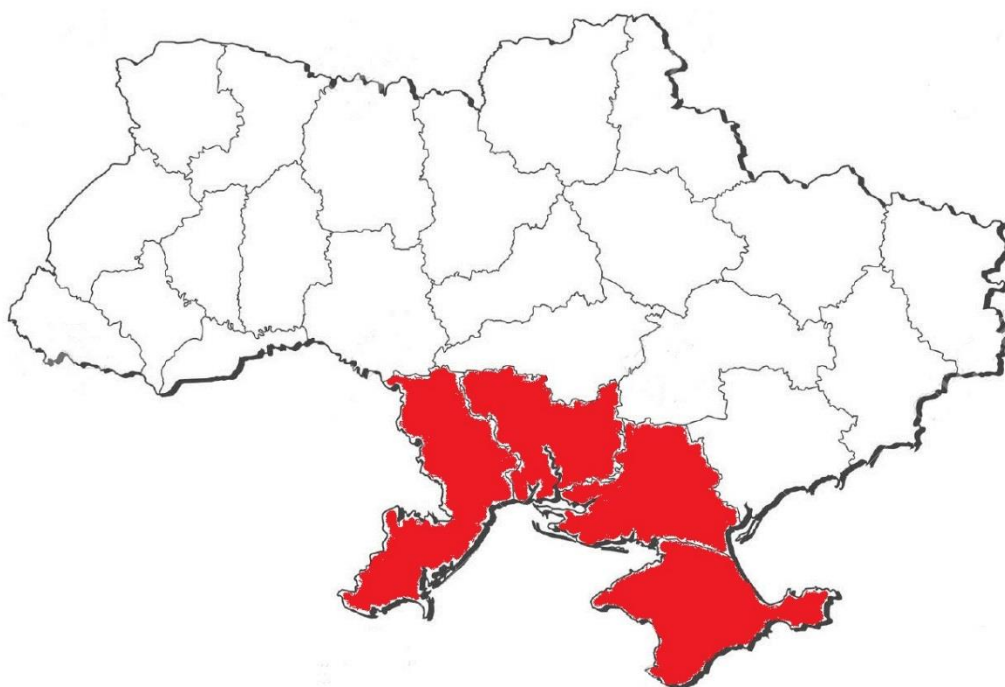
Мал. Л.4. Західно-Центральний район

Мал. Л.5. Східно-Центральний район

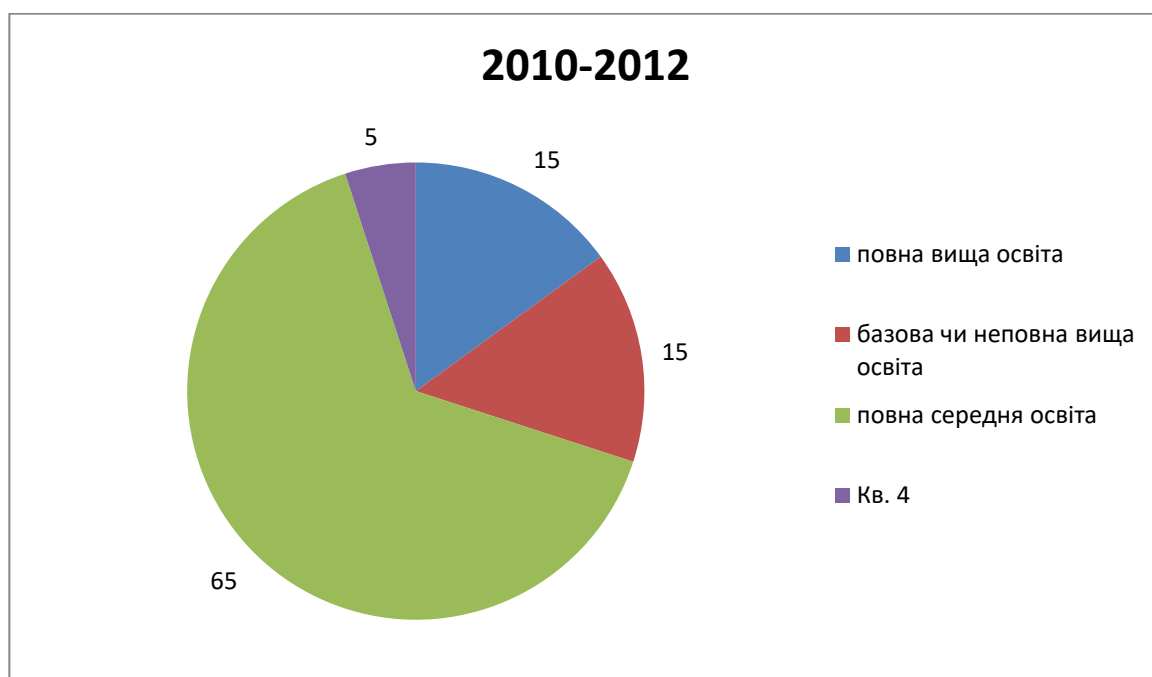
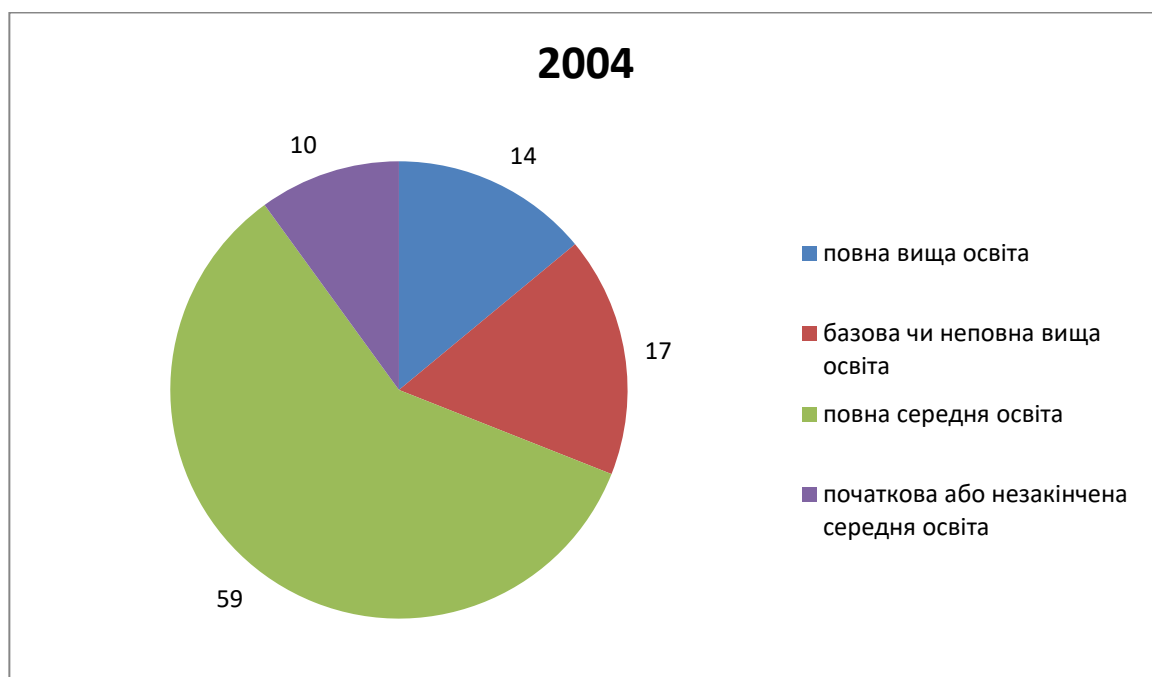

Мал. Л.6. Південний район

Мал. Л.7. Луганський район

Додаток М.
Рівень освіти українських мігрантів¹

¹ Муромець Н.С. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.С. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.; Міграція в Україні: факти і цифри. – Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, 2013. – С. 7.

Додаток Н.
Рівень освіти українських мігрантів 2005-2008 років
(гендерний вимір)¹

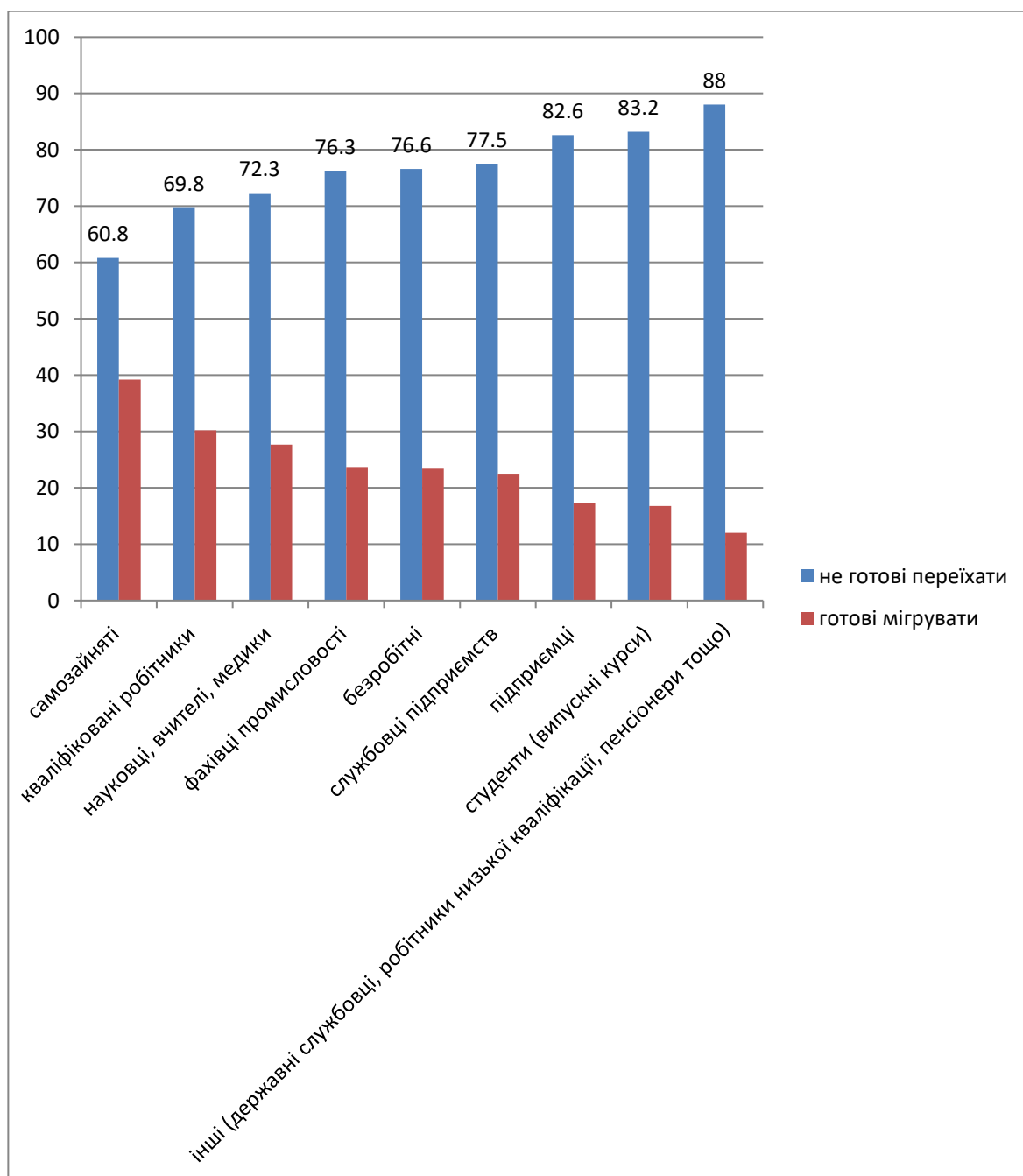
¹ Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.

Додаток О.
Рівень освіти українських мігрантів 2005-2008 років
(поселенський вимір)¹

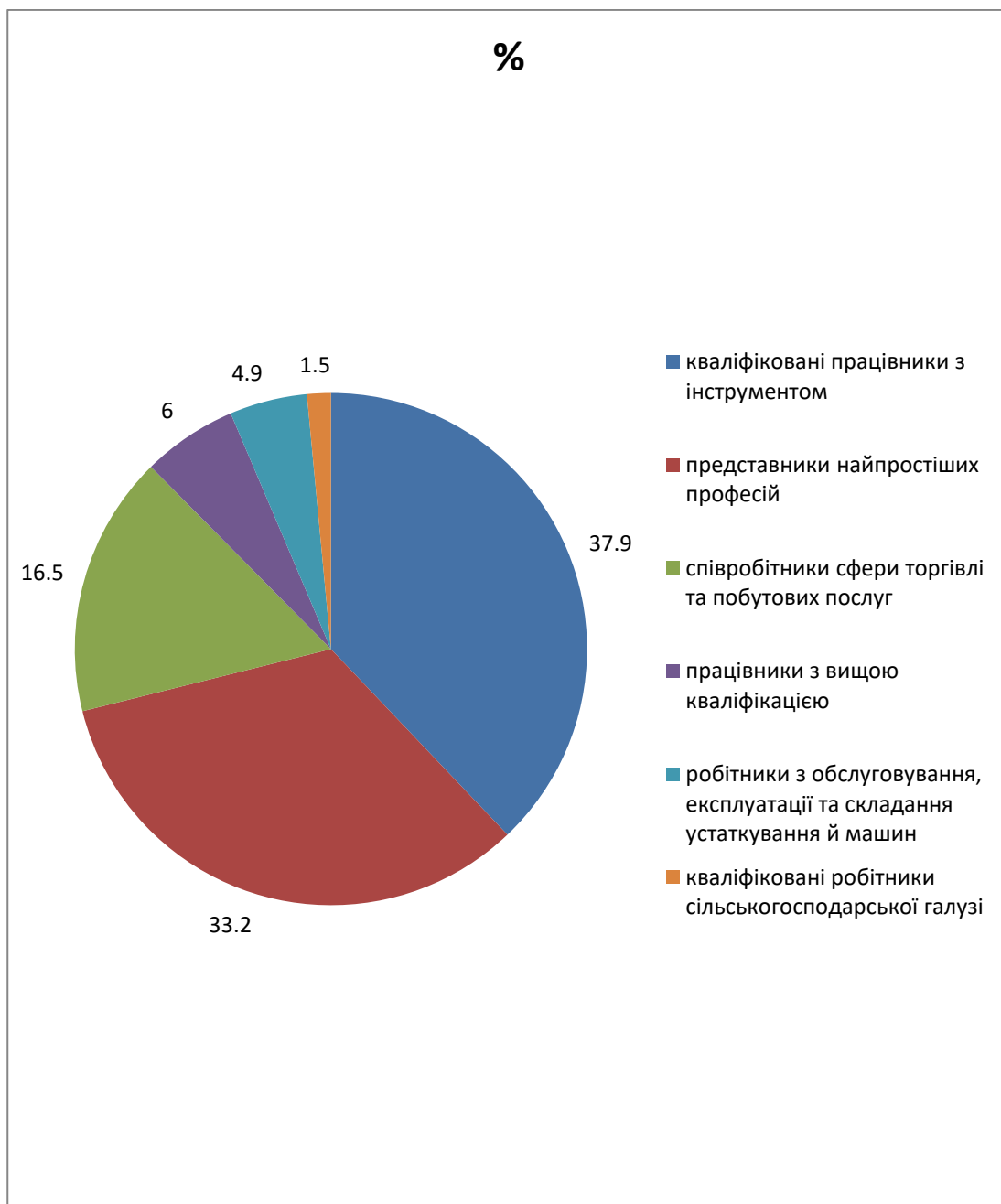
¹ Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 131.

Додаток П.
Схильність до міжнародної трудової міграції різних
освітньо-кваліфікаційних та соціально-статусних груп населення
України¹

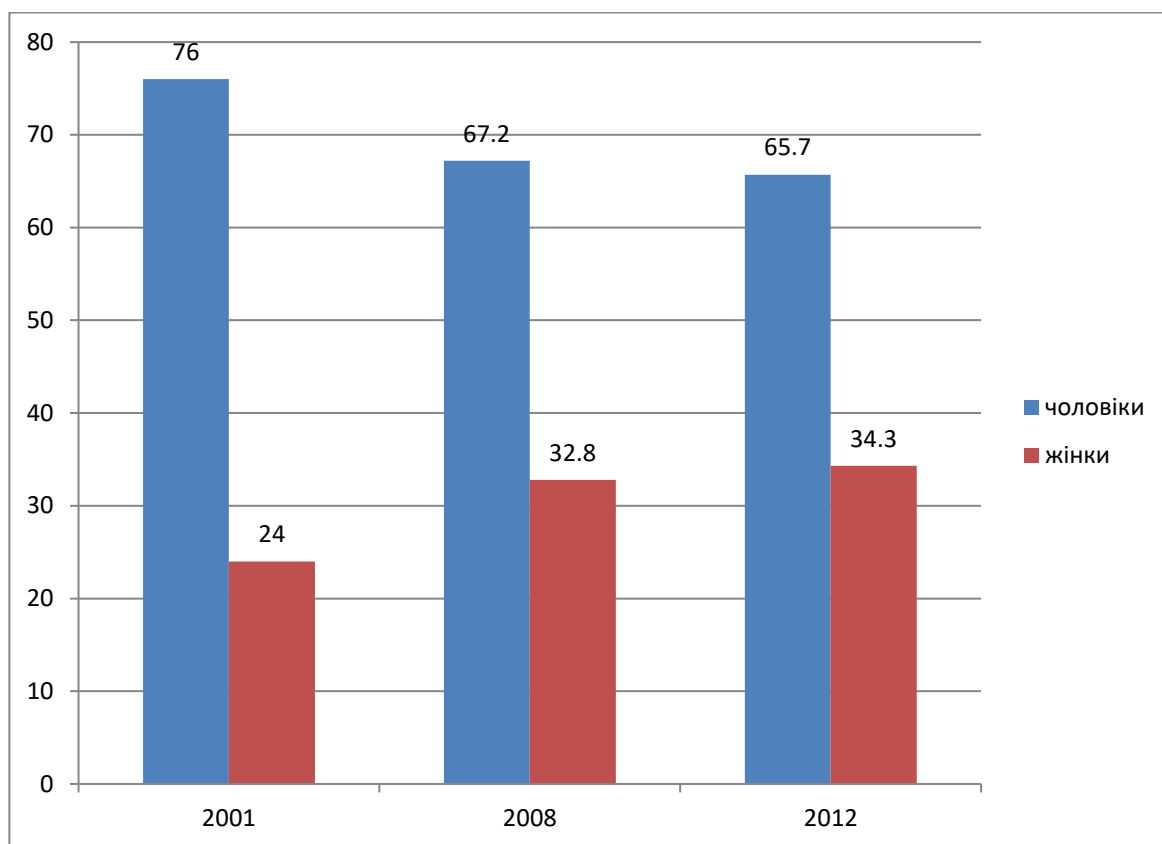
¹ Вовканич С.Й. Глобалізація, євроінтеграція України та збереження її національної ідентичності, цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи / С. Вовканич // Народознав. зошити. - 2003. - № 5-6. - С. 641-661

Додаток Р.
Розподіл українських трудових мігрантів за професійною ознакою
(2008 рік)¹

¹ Муромець Н.Є. Оцінка показників зовнішніх трудових потоків України в регіональному вимірі // Н.Є. Муромець // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – Вип. 1, 2012. – С. 132.

Додаток С.
Гендерний розподіл українських мігрантів¹

¹ Толстокова А. Транснациональная и гендерная парадигмы в изучении международной мобильности: на примере Украины / Алина Толстокова // Социологическое обозрение. – 2013. – № 2, том 12. – С. 109; Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://iom.org.ua/ua/> (дата звернення: 28.08.2017)

Додаток Т.

Оцінка мігрантами співвідношення їхньої заробітної плати до заробітної плати робітників-громадян країн перебування¹.

1. Приблизно однакова	7,6%
2. Трохи нижча	21,3%
3. Суттєво нижча	39,7%
4. Нижча в декілька разів	21,7%
5. Важко сказати	9,7%

Додаток У.

Середня заробітна плата українців на Батьківщині та за кордоном²

Список країн	Середня заробітна плата у доларах США
Україна	140
Німеччина	2720
Італія	2445
Польща	1536
Чехія	1786

¹ Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання / під ред. Наталії Пархоменко і Андрія Стародуба. - Київ: НВФ «Славутич-Дельфін», 2005 - 127 с.

² Доклад «Зароботная плата в мире в 2014–2015 гг.»: Зароботная плата и неравенство доходов / ГТІДТ и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2015. - 148 с.

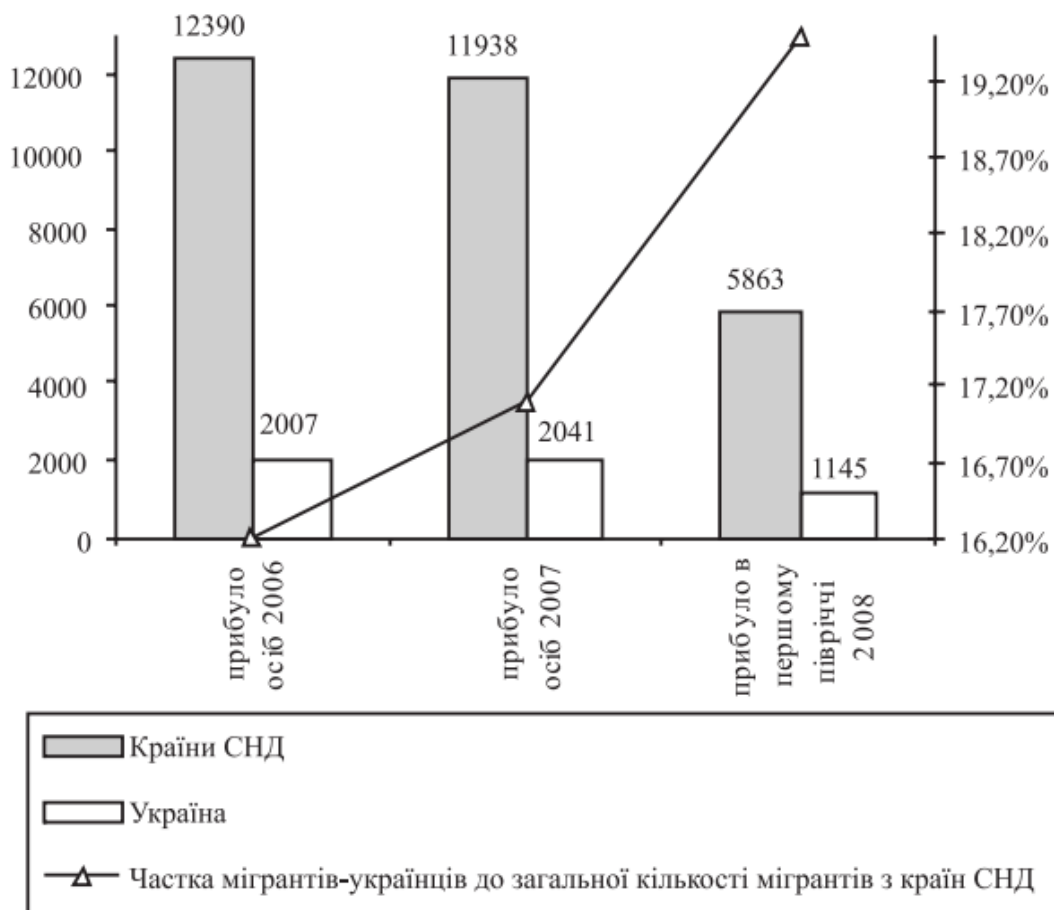
Додаток Ф.
Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці в державах
СНД¹
(на кінець року)

	Чисельність незайнятих, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, тис. осіб			Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад, тис. осіб			Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Азербайджан	56,3	53,9	50,7	9,2	12,0	12,3	6,1	4,5	4,1
Білорусь	67,9	52,0	44,1	35,8	44,8	50,8	1,9	1,2	0,9
Казахстан	94,0	75,1	54,7	21,3	20,8	21,4	4,4	3,6	2,6
Молдова	21,7	20,4	18,9	5,3	7,5	8,1	4,1	2,7	2,3
Росія	2009,0	1886,8	1731,8	816,7	935,7	1126,3	2,5	2,0	1,5
Україна	903,5	780,9	660,3	186,6	170,5	169,7	4,8	4,6	3,9

¹ Лендел М. А., Ерфан С. А., Ковач С. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД / М. А. Лендел, С. А. Ерфан, С. Ковач // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка / Редкол.: В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, Н.М. Гапак та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ, 2011. – Спецвип. 33. Ч. 2.– С. 152–158.

Додаток Х.

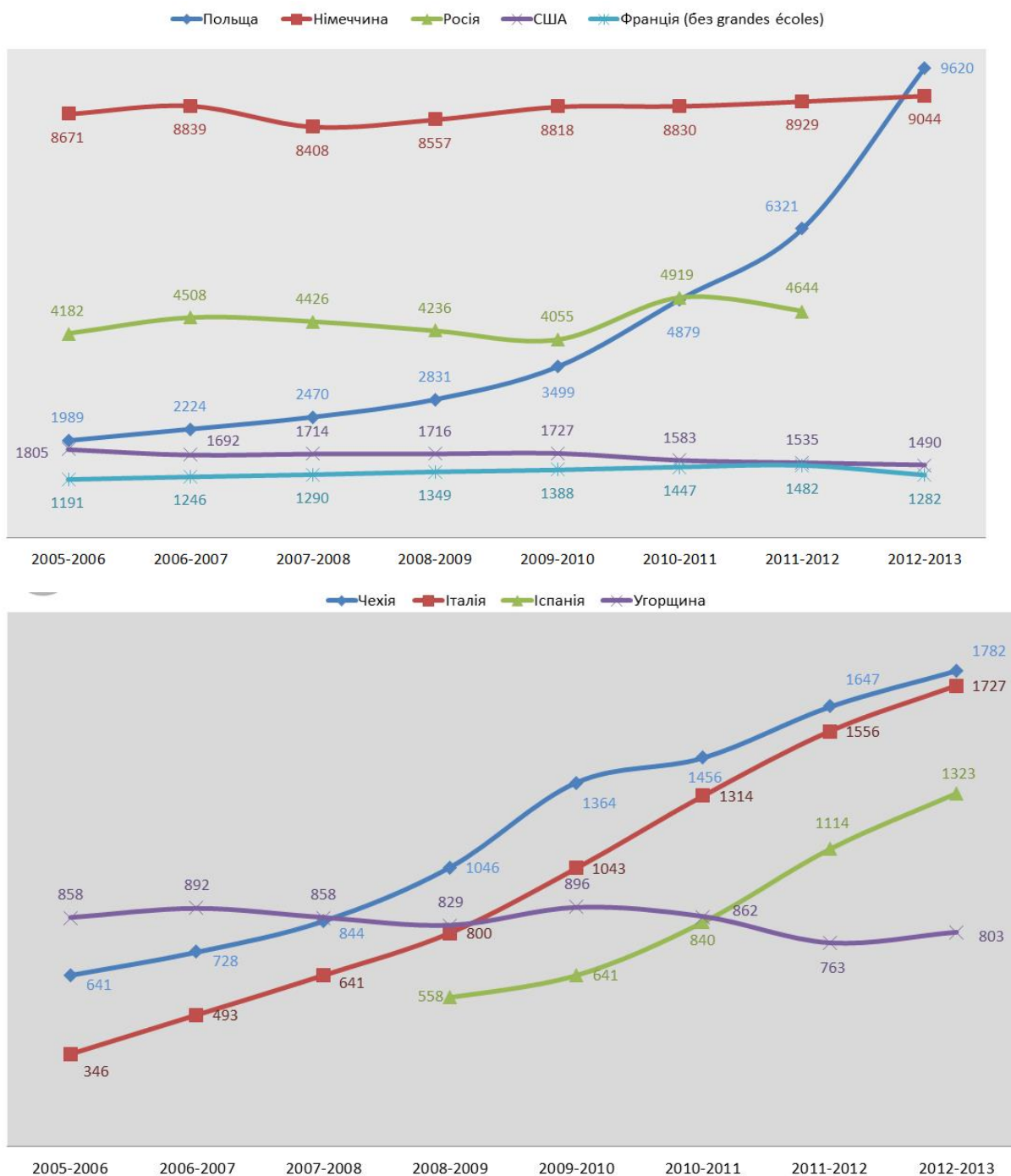
Частка мігрантів-українців до загальної кількості мігрантів з країн СНД до Білорусі¹

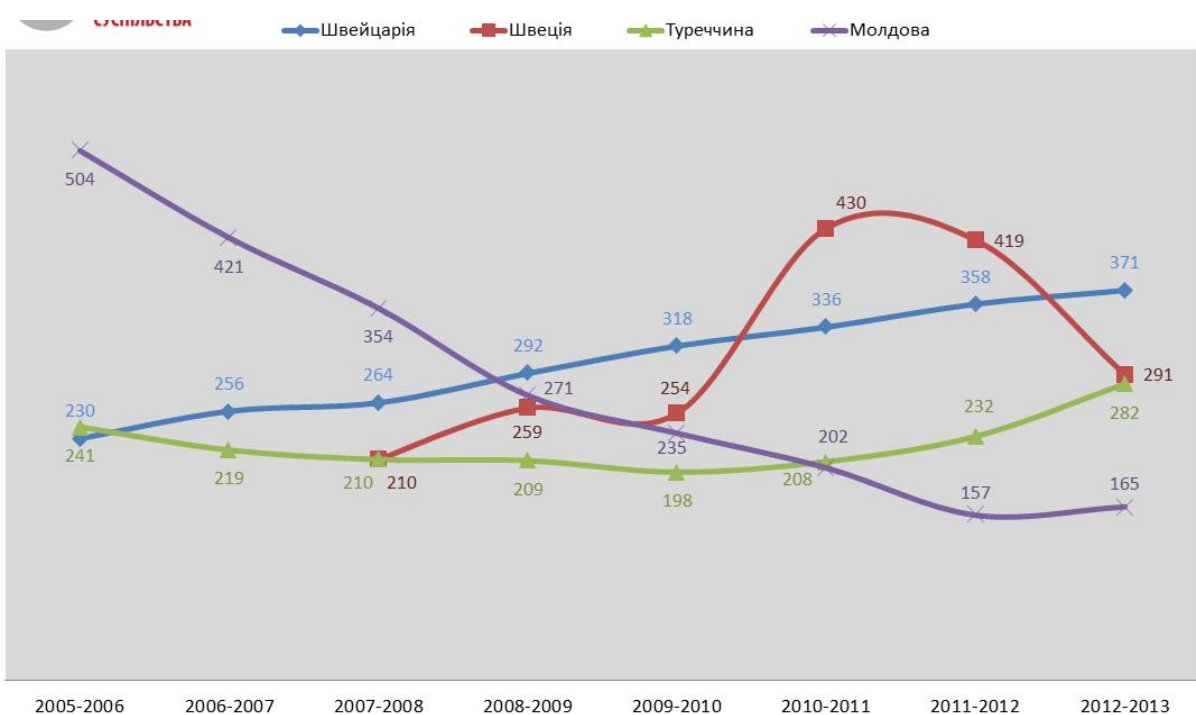
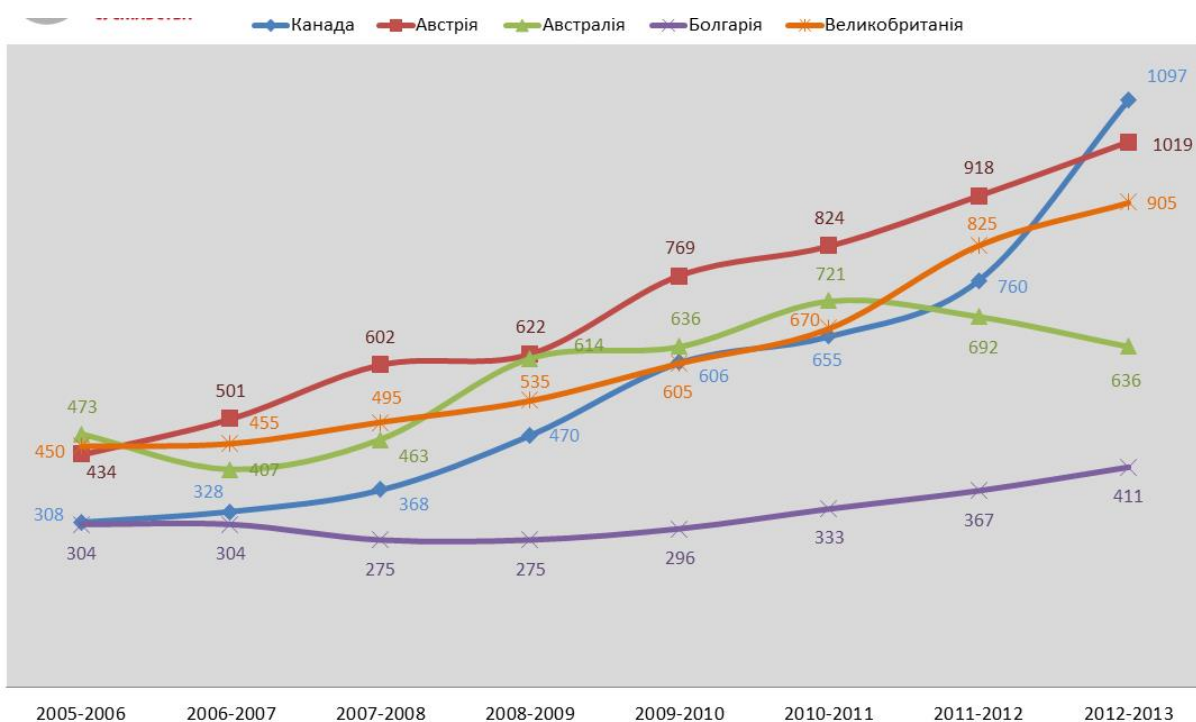
¹ Жаліло Я. А Тенденції трудової міграції з України до країн СНД [Електронний ресурс] / Я.А. Жаліло / веб-сайт НІСД. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/11.htm> (дата звернення: 28.08.2017)

Додаток Ц.

Показники мобільності українських студентів

Таб. Ц.1. Студенти-українці у закордонних ВНЗ (денна форма)¹

¹ Світяшук І., Стадний Є. Академічна міграція [Електронний ресурс] / І. Світяшук, Є. Стадний / веб-сайт Центру CEDOS. - Режим доступу до ресурсу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/Academic_Migration_CSR.pdf?1404815631. (дата звернення: 28.08.2017)

Таб. Ц.2. Студенти-українці у закордонних ВНЗ (денна форма)¹

¹ Світящук І., Стадний Є. Академічна міграція [Електронний ресурс] / І. Світящук, Є. Стадний / веб-сайт Центру CEDOS. - Режим доступу до ресурсу: [http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/Academic MigrationCSR.pdf?1404815631](http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/Academic%20MigrationCSR.pdf?1404815631). (дата звернення: 28.08.2017)

Додаток Ч.

Теорія соціальної адаптації школярів І.Бучилової та Т.Алієвої

Обобщенные данные по языковой и социокультурной адаптации
детей-мигрантов младшего школьного возраста¹

Виды адаптации	Уровни	Количество детей
Языковая адаптация (методика Т.А. Фотековой)	высокий средний низкий	1 5 6
Знания о странах, культурах, государственных символах (методика разработана Т. С. Комаровой и О. А. Соломенниковой)	высокий средний низкий	2 4 6
Общение, самооценка (тест Рене Жилия; методика В.Г.Щур «Лесенка» Диагностика межличностных отношений детей со сверстниками).	высокий средний низкий	1 6 5
Эмоциональное самочувствие (тест Люшера, Цветовых Тест Отношений (ЦТО; автор Эткин), рисунок семьи	высокий средний низкий	1 5 6

¹ Б Бучилова И.А., Алиева Т.И. Диагностические аспекты языковой и социокультурной адаптации детей – мигрантов младшего школьного возраста / И.А. Бучилова, Т.И. Алиева // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире: материалы 2-й Международной научно-практической конференции / Ответственный редактор В.В. Константинов. – М.: Издательство «Перо», 2014. – С. 20-24.

Додаток Щ.

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію отриманих наукових результатів

Щ.1. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.М. Касьянова. – Монографія. – Вінниця: ЦОП «Документ Принт», 2017. – 520 с.

2. Касьянова М.Н. Миграционное законодательство в странах Восточной Европы конца XX – начало XXI вв. / М.Н. Касьянова / Коллективная монография «Миграция в современном мире: тенденции и вызовы XXI столетия. Монография // под ред. И.В. Поповой. – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2016. – С. 8-32.

Рецензії на монографію:

3. Остапенко М.А. Рецензія на монографію: Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / М.А. Остапенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 122. – С. 443-444.

4. Калакура О.Я. Рецензія на монографію: Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах Східної Європи в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи / О.Я. Калакура // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2017. – Випуск 18. – С. 418-420.

Статті у наукових фахових політологічних виданнях України:

5. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Вісник Львівського національного

університету. – Львів, 2016. – Випуск 8. – С. 195-199.

Статті у зарубіжних наукових виданнях та фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз

6. Касьянова М.М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 102. – С. 432-437.

7. Касьянова М.М. Політико-правове положення трудового мігранта в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2015. – Випуск 13-14. – С. 249-258.

8. Касьянова М.М. Зовнішня трудова міграція українців до європейських країн / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 103. – С. 344-347.

9. Касьянова М.М. Формування міграційного законодавства щодо українських трудових мігрантів у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 104. – С. 201-206.

10. Касьянова М.Н. Украинцы в миграционном законодательстве Российской Федерации конца ХХ – начало ХХІ ст. / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2015. - № 12-1 (52). – С. 125-128.

11. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105. – С. 369-374.

12. Касьянова М.М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 106. – С. 345-348.

13. Касьянова М.М. Соціально-політичні передумови міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 108. – С. 261-265.

14. Касьянова М.М. Новий підхід до проблеми класифікації міграційних процесів / М.М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. – Серія: історія, політологія – 2016. – Випуск 15. – С. 233-242.

15. Касьянова М.М. Українці на ринку праці в країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 3. – 2016. – С. 45-52.

16. Касьянова М.М. Соціалізація дітей українських мігрантів у країнах Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 3. – Issue 4. – 2016. – С. 69-75.

17. Касьянова М. М. Нелегальна міграція українських громадян в країні Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 109. – С. 365-369.

18. Касьянова М.М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 110. – С. 376-380.

19. Касьянова М.Н. Связь украинских мигрантов с украинской диаспорой в странах Восточной Европы (конец ХХ – начало ХХІ ст.) / М.Н. Касьянова // Приволжский научный вестник. – Ижевск, 2016. - № 8 (60). – С. 112-115.

20. Касьянова М.М. Проблеми соціально-психологічної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 111. – С. 363-366.

21. Касьянова М.М. Ставлення Республіки Молдова до мігрантів із

України / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 112. – С. 315-318.

22. Касьянова М.М. Українці в міграційних процесах до Європи: порівняльний аналіз / М.М. Касьянова, А.О. Линник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 113. – С. 369-374.

23. Касьянова М.М. Правове становище українців в міграційному законодавстві Республіки Білорусь кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // European political and law discourse. – Volume 4. – Issue 1. – 2017. – С. 36-42.

24. Касьянова М.М. Особливості міграційних процесів до країн Східної Європи (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 117. – С. 289-293.

25. Касьянова М.М. Дискурс сучасних наукових досліджень східноєвропейського вектору міграції громадян України / М.М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 121. – С. 209-214.

Інші публікації з теми дисертаційної роботи:

26. Касьянова М.М. Етнічні конфлікти в Європі: виклики європейській ідентичності / М.М. Касьянова, І. Данченко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2011. – № 1/2 (47 – 48). – С. 320 – 325.

27. Касьянова М.М. Європа під впливом ісламу / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2012. – № 2 (50). – С. 259 – 267.

28. Касьянова М.М. Критерії членства в Європейському Союзі: історичний аспект / М.М. Касьянова, Д.В. Ізмайлов // Історичні записки – Луганськ, 2012. – Випуск 33. – С. 90 – 96.

29. Касьянова М.М. Участь України у Міжнародній організації праці: історія і сучасність // М.М. Касьянова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2013. – № 8 (197). – Ч.1. – С. 92 – 98.

30. Касьянова М.М. Європейське суспільство та мусульманські мігранти: можливість порозуміння / М.М. Касьянова, А.С. Аксьонова // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк: ДонНУ. – 2012. – № 1 – 2. – С. 244 – 257.

31. Касьянова М.М. Визначення статусу «трудівника-мігранта» в міжнародних документах / М.М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2013. – № 2 (52). – С. 277 – 286.

Навчальні посібники та інші навчально-методичні видання:

32. Касьянова М.М. Вступ до спеціальності «Міжнародні відносини». Навчальний посібник / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 224 с.

33. Касьянова М. М. Методичний посібник з написання письмових робіт для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / М.М. Касьянова, І.М. Грідіна. – Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2013. – 112 с.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

34. Касьянова М.М. Міграційне законодавство у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Мат. VIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 12-13 листопада 2015 р. – Київ, 2015. – С. 33-35.

35. Касьянова М.М. Українці в міграційному законодавстві країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Соціальна історія: питання теорії та наукової практики: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 18 листопада 2015 р. – Житомир: Вид-во О.О.

Євенок, 2016. – Випуск 2: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики». – С. 104-110.

36. Касьянова М.М. Політико-правове становище українців в міграційному законодавстві Російської Федерації кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Україна і світ: проблеми історії: Всеукраїнська науково-практична конференція. Маріуполь, 27 листопада 2015 р. – Маріуполь, 2015. – С. 239-243.

37. Касьянова М.М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи / М.М. Касьянова // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій: Всеукраїнська науково-практична конференція. Красноармійськ, 17-18 березня 2016 р. – Красноармійськ, 2016. – С. 114-118.

38. Касьянова М.М. Регулювання міграційних процесів у політичній проекції в країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати - 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 року). – Словаччина, 2016. – С. 114-115.

39. Касьянова М.М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 рр.) / М.М. Касьянова // Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: Науково-практична Інтернет-конференція. Кривий Ріг, 29 квітня 2016 р. – Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2016. – С. 61 – 63.

40. Касьянова М.М. Періодизація міграційних відносин українців з країнами Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. – Луцьк, 14 квітня 2016 р. – Луцьк, 2016. – С. 69 – 71.

41. Касьянова М.М. Причини міграції українських громадян до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М.М. Касьянова // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Всеукраїнська наукова

інтернет-конференція. – Вінниця, 20 травня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 75-78.

42. Касьянова М.М. Етапи регулювання міграційних процесів українців до країн Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / М.М. Касьянова // Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і міждержавні відносини: Міжнародна наукова конференція. - Гомель, 2017 р. – С. 120-125.

Щ.2. Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення та висновки наукового дослідження були викладені автором та обговорювались на спільного засідання кафедри політичних наук факультету політології та права та кафедри історії та ентополітики факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова, в авторських лекційних курсах «Основи наукових досліджень», «Міжнародні відносини та зовнішня політика», «Країнознавство», «Вступ до спеціальності», які викладались для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Одержані в ході підготовки дисертаційного дослідження результати доповідались на 11 міжнародних, національних та регіональних конференціях: VIII Міжнародній конференції студентів та молодих вчених «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (м. Київ, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики» (м. Київ, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна і світ: проблеми історії» (м. Маріуполь, листопад 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій» (м. Красноармійськ, березень 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (м. Братислава, Словаччина, березень 2016 р.),

звітній науковій конференції викладачів, аспірантів і докторантів Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за підсумками наукових досліджень 2015 року (м. Київ, березень 2016 р.), V науковій конференції «Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша» (м. Луцьк, квітень 2016 р.), науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (м. Кривий Ріг, квітень 2016 р.), Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини» (м. Вінниця, травень 2016 р.), звітній науковій конференції викладачів і студентів кафедри історії та етнополітики НПУ імені М.П. Драгоманова за 2016 р. (м. Київ, березень 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і міждержавні відносини» (м. Гомель, Республіка Білорусь, 2017 р.).